

The background of the cover is a close-up photograph of a sofa with various patterned cushions. One cushion features a floral pattern in brown, red, and gold on a light beige background. Another cushion in the foreground has a geometric pattern of small squares in blue, pink, and gold. A black rectangular object, possibly a book or a tablet, is placed on the sofa. A large, thick red question mark is superimposed on the black object.

psiholog v dilemi:

etične vsebine in etična zavest v praksi

Uredili Vita Poštuvan in Mojca Čerče

Vita Poštuvan se na Univerzi na Primorskem ukvarja z raziskovanjem, s preprečevanjem in posledicami samomorilnega vedenja. Je vodja Odbora za etiko pri Evropski zvezi psiholoških združenj, dolgoletna članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije in predsednica Komisije UP za etiko v raziskavah, ki vključujejo delo z ljudmi. Med drugim je prejemnica Zoisovega priznanja. Kombinira znanstveno, pedagoško in strokovno delo pri nas ter v tujini. Izvaja svetovanja, kognitivno-vedenjsko terapijo, skupine čuječnosti in razbremenilne razgovore v kriznih situacijah.

Mojca Čerče je zaposlena v Šolskem centru Slovenj Gradec. Petnajst let je poleg poučevanja psiholoških predmetov delala tudi v šolski svetovalni službi. Je kognitivno-vedenjska terapevtka, članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije in soavtorica priročnikov psihologije na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo. Njeno poslanstvo je zavzemanje za duševno zdravje. Redno se udeležuje različnih domačih konferenc, okroglih miz, izvaja predavanja za učitelje ter je avtorica več strokovnih in znanstvenih člankov.

*psiholog v dilemi:
etične vsebine in etična zavest v praksi*

Psiholog v dilemi:

etične vsebine in etična zavest v praksi

Uredili Vita Poštuvan in Mojca Čerče

2023

*Najinima očetoma – na drugo stran mavrice
in
najinima mamama – na obe strani Pohorja*

Vsebina

Vita Poštuvan Mojca Čerče

13 Pot knjige

I

21 **O etiki in etiki v psihologiji**

Tomaž Grušovnik

23 I.1 · Osnove etike in moralne refleksije

Vita Poštuvan

47 I.2 · Etika v psihologiji: osnovni koncepti in načela

Vita Poštuvan, Polona Matjan Štuhec

57 I.3 · Razvoj etičnih standardov v psihologiji:
slovenske in mednarodne izkušnje

Vita Poštuvan, Mojca Čerče

69 I.4 · Etika in etična zavest psihologov: skrb in aktivnosti Komisije
za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije

Tina Tinkara Peternelj

77 I.5 · Biološke osnove moralnosti

II

87 Etične vsebine pri delu psihologov na različnih področjih

Mojca Čerče, Gordana Rostohar, Barbara Stožir Curk, Tanja Bezić,
Anja Vidmar, Darja Krebelj

89 II.1 · Etične vsebine pri delu psihologa v vzgoji in izobraževanju

Tanja Pristovnik, Anja Bregar, Dea Gojčič

131 II.2 · Etične vsebine pri delu psihologa v zdravstveni dejavnosti

Maša Žvelc, Robert Cvetek

155 II.3 · Etične vsebine pri delu psihologa v psihološkem svetovanju

Anja Andrejč Balažic, Maida Koprić Vehabović, Irena Lovrenčič,
Irena Toš Koren

177 II.4 · Etične vsebine pri delu psihologa na centrih za socialno delo

Špela Kerčmar

203 II.5 · Etične vsebine pri delu psihologa v varstveno delovnih centrih

Katja Grgić, Darja Potočnik Kodrun, Eva Esih, Ana Frühauf

217 II.6 · Etične vsebine pri delu psihologa v delovnih organizacijah

Marija Molan, Matej Čeh

237 II.7 · Etične vsebine pri delu psihologa v medicini dela, prometa in športa

Maja Smrdu, Tina Jeromen

253 II.8 · Etične vsebine pri delu psihologa na področju športa

Dejan Kozel, Petra Brne, Blanka Simšič, Mirjana Savić

287 II.9 · Etične vsebine pri delu psihologa v policiji

Peter Markič, Vita Poštuvan, Mateja Štirn

297 II.10 · Etične vsebine pri delu psihologa v kriznih situacijah ob nesrečah

Nataša Troha, Alja Vižintin

315 II.11 · Etične dileme pri delu psihologov v Slovenski vojski

Tanja Madjar, Andreja Demšar

327 II.12 · Etične vsebine pri delu psihologov, zaposlenih v zaporih

Metoda Maj

353 II.13 · Etične vsebine pri delu sodnega izvedenca na področju psihologije v družinskih zadevah

- Vita Poštuvan, Nuša Zadavec Šedivy, Tina Podlogar
 373 II.14 · Etične vsebine v raziskovanju psihologije
- Katarina Habe, Tina Bohak Adam
 405 II.15 · Etične vsebine v glasbenopsihološkem raziskovanju

III

421 Etično občutljive teme pri delu psihologov

- Metka Shawe-Taylor, Jerica Radež
 423 III.1 · Medkulturne kompetence pri delu psihologov
- Marjeta Trstenjak, Dušica Boben
 437 III.2 · Etične vsebine pri uporabi sredstev za psihološko ocenjevanje
- David Gosar
 459 III.3 · Etične smernice in psihološka praksa na področju telepsihologije
- Vita Poštuvan, Vanja Gomboc
 481 III.4 · Etične vsebine na področju samomorilnega vedenja
- Martina Peštaj
 503 III.5 · Etika v ustvarjanju medijskih vsebin za otroke in mlade

IV

521 Etične vsebine v procesu učenja in formiranja psihologa

- Anja Podlesek, Katarina Babnik, Robert Masten
 523 IV.1 · Poučevanje etike v študijskih programih
 Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
- Vita Štukovnik, Katja Košir, Sara Tement, Katja Kerman
 539 IV.2 · Poučevanje etike v študijskih programih
 Oddelka za psihologijo Filozofske Fakultete Univerze v Mariboru
- Vlasta Novak Zabukovec, Tina Tinkara Peternejl
 565 IV.3 · Poučevanje etike v študijskih programih
 Oddelkaza psihologijo Fakultete za matematiko, naravoslovje
 in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem
- Andreja Poljanec
 573 IV.4 · Poučevanje etike v okviru študijskega programa Psihologija
 na Univerzi Sigmunda Freuda – podružnica Ljubljana

Anja Podlesek, Julija Pelc, Andreja Koler Križe

589 IV.5 · Etika v superviziji psihologov

V

613 **Krepitev etične zavesti in razreševanje etičnih dilem**

Vlasta Novak Zabukovec

615 V.1 · Poučevanje in učenje etike

Mojca Čerče, Zala Uran, Tinkara Krenker

623 V.2 · Modeli in tehnike za ravnanje v etično občutljivih situacijah

649 Abstracts

Janek Musek

673 Recenzija knjige

Tanja Kajtna

675 *Knjigi Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi na pot*

Yeşim Korkut

679 Ocena knjige

681 O avtorjih

Kazalo slik in preglednic

Slike

- 63 Naslovnica aktualnega *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).
- 65 Zahvalno pismo Pierra Nederlandta, vodje Odbora za etiko EFPA
- 71 Dnevi psihologov 2012
- 72 Vita Poštuvan, predsednica KEV DPS v letih 2015 do 2019, predstavlja kodeks na mesečnem srečanju
- 74 Posodobljena zaveza k upoštevanju *Kodeksa poklicne etike psihologov*
- 329 Število zaprtih oseb v Sloveniji skozi čas
- 374 Število objav s področja psihologije v bazi PubMed po letih
- 374 Število publikacij aktivnih raziskovalcev v Sloveniji v bazi SICRIS
- 439 Povprečne ocene (lestvica: 1 = zelo redko, 2 = redko, 3 = srednje, 4 = pogosto, 5 = zelo pogosto) odgovorov slovenskih psihologov v letih 1999, 2009 in 2020 na osem trditev o zaskrbljenosti glede nepravilne uporabe psiholoških sredstev

Preglednice

- 206 Primerjava načela spoštovanje človekovih pravic iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu* (2014)

- 207 Primerjava Načela strokovne kompetentnosti iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)
- 207 Primerjava Načela odgovornosti psihologa iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)
- 208 Primerjava načela integritete poklica iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)
- 464 Seznam pomembnih kriterijev za psihološko delo na daljavo (American Psychological Association, 2020)
- 543 Formalni podatki o predmetih na prvi stopnji, ki niso neposredno vezani na etiko
- 545 Podatki o poučevanju etike v okviru dodiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih obveznih predmetov
- 549 Podatki o poučevanju etike v okviru dodiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih izbirnih predmetov
- 552 Formalni podatki o predmetih na drugi stopnji, ki niso neposredno vezani na etiko
- 553 Podatki o poučevanju etike v okviru podiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih obveznih predmetov
- 568 Pregled etičnih vsebin pri nekaterih izbranih predmetih
- 635 Obrazec za refleksijo svetovalnega procesa po svetovalnem srečanju
- 641 Izhodiščna vprašanja za ocenjevanje stopnje aktivnega poslušanja sogovornika

Pot knjige

Vita Poštuvan
Mojca Čerče

Inspiracija

Skozi okno na delovno mizo že cel popoldan sije sonce. Ravno zaključujem delo, ko zazvoni telefon. Presenečeno pogledam, saj kliče kolegica, ki je nisem slišala že nekaj let. Morda se je zmotila? Z nekaj zadrege dvignem telefon. »Oprosti, da se takole oglašam,« začne, »a ne vem, kaj naj naredim. Zdelo se mi je, da bi mi morda ti lahko pomagala.« Takoj mi je jasno, da je v enih tistih zoprnih situacij, kjer ni enoznačnih odgovorov.

Kaj naj naredim v tej situaciji? je najpogostejše vprašanje, zaradi katerega se na strokovne etične komisije obračajo psihologi. Ko so v stiski, ker se prvič znajdejo v etično občutljivi situaciji ali ker ne vedo, kako rešiti etično dilemo, ali ker so navkljub dobronamernosti ravnali »narobe« in ne najdejo poti iz tega.

Zalotim se, da mi je težko poslušati kolegico. Ni v zavidljivem položaju. Težko je reči, kaj bi bilo najbolje, najbolj svetniško, najbolj optimalno, najbolj življenjsko narediti v njenem primeru. Edino, kar lahko odgovorim, je, kaj bi bilo najlažje – se narediti, da problema ni. Začutim težo njene kepe v želodcu. In začutim svoj nemir, saj ne morem ostati ravnodušna. Sedem in usmerim pozornost v pripoved. Ne spoznam se na njeno področje dela, a dileme so mi znane.

Poštuvan, V., in Čerče, M. (2023). Pot knjige. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 13–20). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.13-20>

Psihologi se pogosto izprašujemo o lastni poklicni identiteti. Zakaj je naš poklic tako pomemben, poseben, edinstven in kako se razlikuje od drugih sorodnih? Kaj je skupno tako široki množici ljudi, ki dela na področjih, ki so si različna kot dan in noč? Kako najdeta skupno točko strokovnega pogovora kolega iz šolske svetovalne službe v majhnem podeželskem vrtcu in kadrovnica velikega podjetja v prestolnici? Presek je v vsebini našega dela (usmerjenosti v človekovo psiho), načinih našega dela (psihološkem ocenjevanju, intervencijah) in predvsem zavezi etičnim standardom.

Govoriva o zakonih, pravilnikih, uveljavljenih praksah in etičnih načelih. Vmes odprem etični kodeks in prebiram člene. Tuhtam o modelih razreševanja etičnih dilem. »Ne počutim se dobro, če ravnam le tako, kot pravijo nekateri,« mi razlaga kolegica. Ko razvozlava, da sta v koliziji dve pomembni etični načeli, je lažje pogledati na situacijo. Obe sta ji osebno zelo blizu. A nenazadnje nista edini, po katerih se ravnamo v stroki. Problem je verjetno težji, ker so odpovedale ustaljene in z regulatornimi pravili usklajene prakse. Treba je narediti nekaj drugače in več.

Čeprav pri nas zaenkrat še nimamo zakonske regulacije poklica, imamo psihologi vseeno veliko načinov regulacije stroke. Že sicer le moralna zaveza etičnim standardom se lahko v interpretaciji delovne prakse privzame kot strokovni standard. Vendar je izziv etike ravno ta, da je včasih nad pravili ali zakoni, čeprav bi lahko regulatorji temu oporekali. Kohlbergova najvišja (postkonvencionalna) faza moralnega presojanja predvideva visok osebni moralni kompas, k čemur stremimo tudi v poklicni etiki.

Kolegica globoko izdihne. »Strah me je narediti nekaj tako drugačnega,« pove. Razumem jo, ker je strah realen. »Vendar mi je lažje, ker vseeno vem, da je to prava rešitev.« »Mhm,« dodam, v sebi pa se čudim njeni moči in uvidu. Prepoznala je, katera rešitev je za vključene ljudi boljša.

Modeli in tehnike etičnega odločanja nudijo načine krepitve etične zavesti, pri čemer sta kolegialna in strokovna pomoč nujni. Čim konkretnjši so primeri, na katerih se urimo, tem lažje je teoretične okvire prenesti v prakso. Zato smo v knjigi opredelili z etiko povezane koncepte, popisali etične vsebine in primere z različnih področij dela psihologov ter iz posebej občutljivih tem in ponudili razmisleke o načinih krepitve etične zavesti od študija ter superviziranja naprej, do samostojnega delovanja na strokovnem področju.

Nastajanje knjige

Nekaj dni po navdihujočem predavanju dr. Yeşim Korkut o izzivih in priložnostih za poučevanje etike pijeve (Zoom) čaj in kavo.

»Ej, Mojca, dajmo pripraviti knjigo o etiki.«

»Pa to bi bilo fantastično, Vita!«

Ideja o knjigi je nastala spontano med klepetom novembra 2021. Brez poglobljenega premisleka, brez dodelanih finančnih ali časovnih resursov. Zaradi velikih potreb in vse kompleksnejših etičnih izzivov, s katerimi se soočamo psihologi na različnih področjih svojega dela, ter zaradi pomanjkanja, pravzaprav kar odsotnosti, tovrstnega gradiva v slovenskem (in tudi mednarodnem) prostoru. Ko je bila ideja o knjigi izgovorjena, notranje ni bilo več poti nazaj. Mogoča je bila samo ena pot – naprej, pričeti z delom. »To je več kot potrebno gradivo,« sva se strinjali in hkrati v mislih slišali številne stanovske kolege s fakultet ter iz prakse, ki so temu pritrjevali. Posebna notranja zaveza, ki naslavlja eno najboljčutljivejših, najzahtevnejših in hkrati najveličastnejših tem pri delu z ljudmi, etiko, naju je gnala v predano delo. Pričeli sva z nagovarjanjem avtorjev k sodelovanju, iskanjem resursov in bojem s prenatrpanimi urniki v že tako preobremenjenem pokoronskem času. Pa ne le pri naju.

»Pa ti veš, da je že več kot 30 avtorjev potrdilo, da bodo napisali poglavje?«

»Vsi pravijo, da so v gužvi, v veliki gužvi, ampak da nekako bodo, ker je treba, ker si želimo. Slovenski psihološki prostor še kako zelo potrebuje takšno delo.«

»Pošiljala sem novoletno voščilnico, več kot 50 soavtorjev nas je že.«

»Daj, pokliči še enkrat. Knjiga ne more biti brez njih.«

»Ponovno sem štela: do 63 smo prišli. Bravo, *mi!*«

Pri urednikovanju naju je vodila strokovna in hkrati povezovalna skrb. Brez avtorjev poglavij te knjige ne bi bilo. Ko smo marca 2022 izvedli Zoom-srečanje z njimi, naju je energija dogodka še dodatno motivirala.

Čeprav so mnjenja o poteku izobraževanja (in formiranja) bodočih psihologov različna in so pri nas (poleg visokošolske zakonodaje) nekoliko regulirana še s certifikatom EuroPsy, sva k sodelovanju povabili vseh pet ustanov, v slovenskem prostoru ki izobražujejo v okviru programov psihologije. Etične zavesti ne smemo krepiti le pri nekaterih študentih, saj mora biti to osnova delovanja vseh bodočih psihologov. Tri javne

univerze in ena zasebna so se vabilu odzvale, ena žal ne (s pojasnilom, da ob pripravi knjige še niso izvedli celotnega sklopa študija).

Nekateri avtorji torej prihajajo iz akademskih vrst, večina iz strokovne prakse. Prihajajo z vseh koncev Slovenije in tudi iz tujine ter imajo različne delovne staže in izkušnje. Nekateri so tesni kolegi in prijatelji (ki so na Zoom-srečanju obujali spomine), nekatere je povezovalo pisanje poglavij knjige. Heterogenost ter pripravljenost avtorjev za angažiranje sta bili tekom leta in pol priprave gradiv neverjetni.

Skozi urednikovanje so naju navdihovale njihova pripravljenost, zavzetost, natančnost, samoiniciativnost, strokovnost ... srčnost in etičnost. Kako lepo smo se povezovali, dopolnjevali, spodbujali in razumeli! Pri sledenju skupnemu cilju sta nas vodila notranji zanos in ljubezen do našega poklica, ki poleg strokovnosti vključuje tudi visoko etično držo in zavedanje pomembnosti vseživljenjskega razvoja psihologa na tem področju.

Hvala avtorjem, ki so sodelovali pri pisanju te knjige.

»A si prebrala primer v tem poglavju? Saj ne morem verjeti, da se tudi na tem področju soočajo s takšnimi situacijami.«

Knjiga ponuja vpogled v osnovne koncepte o etiki in razvoj standardov etike v psihologiji ter opisuje delovanje komisij in strokovnjakov na tem področju. Delovanje slovenskih psihologov umešča v mednarodni (predvsem evropski) prostor in popisuje aktivnosti za krepitev etične zavesti psihologov pri nas. Če želimo krepiti strokovno identiteto psihologov, moramo razumeti svojo strokovno preteklost in družbeno umeščenost stroke. S tem se krepi tudi naša družbena moč in odgovornost.

Osrednji del knjige naslavlja pogoste ali občutljive etične vsebine in dileme. Želeli sva si, da bi bilo v monografiji zastopanih kar se da veliko področij psihološkega dela ali etično relevantnih tem. Naslovljenih jih je dvajset: vzgoja in izobraževanje, zdravstvena dejavnost, psihološko svetovanje, delo v centrih za socialno delo in varstveno delovnih centrih, šport, delo in organizacija, medicina dela, prometa in športa, policija, krizne situacije ob nesrečah, vojska, zapori, sodno izvedenstvo na področju psihologije v družinskih zadevah, raziskovanje psihologije, glasbenopsihološko raziskovanje, medkulturne kompetence, psihološko ocenjevanje, telepsihologija, mediji in samomorilno vedenje. Nevključenih je

ostalo nekaj področij dela, z najinega seznama pa vseeno le peščica (npr. tisto o delu psihologov v domovih za starejše – zaradi žal velikega pomanjkanja kolegov na tem področju).

Popis obstoječih praks poučevanja etike daje vpogled, kako so etične vsebine naslovljene v okviru študijev, podobno pa je naslovljeno v poglavju o superviziji. Poleg dobrih praks poučevanja in krepitve etične zavesti imamo na podlagi zbranih gradiv priložnost, da analiziramo, če (in kje) potrebujemo še dodatne spodbude, da bosta krepitev etične zavesti in uporaba modelov razreševanja etičnih dilem pri študentih ter psihologih v usposabljanju še uspešnejši.

Monografija je zaradi svoje širine precej unikatna. Namreč, tudi v tujini se večina knjig s področja etike in psihologije navezuje na ožja področja dela; navadno so to vsebine klinične psihologije, svetovanja, psihološkega ocenjevanja ali se knjige dotikajo izbranih etično občutljivih tem (podobno kot v tretjem sklopu naše knjige). Vendar pa tako širokega nabora celostno prikazanih različnih vsebin etike v psihologiji po našem vedenju še ni (bilo) popisanega na enem mestu.

»Sta si tako predstavljali reflektiranje primera? Tega nismo še nikoli tako počeli.«

Avtorji so naju večkrat spraševali, katere primere vključiti v publikacijo. Hkrati so izpostavljali pomisleke, da ni mogoče predstaviti vseh primerov. »Razumljivo,« sva soglasno dejali. Namen monografije ni popis vseh mogočih etičnih dilem in etično občutljivih situacij, temveč predstavitev nekaterih. Sedaj je v vsakem poglavju naslovljenih nekaj (v povprečju verjetno približno pet) dilem iz prakse. Če jih seštejemo, je v monografiji predstavljenih več kot sto etičnih primerov, s katerimi se srečujemo psihologi pri svojem delu. To so dragocene in pomembne vsebine.

V knjigo vključeni primeri so prilagojeni, do neke mere prikriti ali spremenjeni zaradi varovanja ljudi, pa vendar so predvsem in zelo avtentični ter aktualni. V svojih prispevkih so si avtorji drznili napisati tisto, kar bi kdaj najraje kar skrili – pred sabo, kolegi, klienti, javnostjo ... Etične dileme namreč niso enostavne niti prijetne. Tudi njihovo razreševanje je včasih ravno zaradi močnih čustvenih stisk izpeljano po najlažji poti, manj etično občutljivo in manj premišljeno. Avtorji so v svojih besedilih reflektirali izzive etičnih vsebin pri delu psihologa po daljši, zapletenejši, etično občutljivejši in zavzetejši poti. Razkrivali so tudi notranje doživljanje psihologa, njegove stiske, dvome in odprta vprašanja ter seveda številne primere dobrih praks razreševanja etično občutljivih situacij.

Razpravljanja o primerih bralec ne sme jemati kot recepturo, ki bi lahko enako (ne)učinkovito delovala v drugem, četudi na videz še tako sličnem primeru. Reflektiranje prispeva k ozaveščanju, kako o etičnih dilemah razmišljati, na kaj vse biti pozoren, kakšni so mogoči načini etično občutljivega ravnanja ipd. Izčrpne razprave in refleksije avtorjev dragoceno opogumljajo bralca k etični občutljivosti, ga usmerjajo in vodijo ter spodbujajo h končni odločitvi, ki je za vsak primer edinstvena.

Ker absolutnega odgovora, kaj je dobro oz. pravilno, ni, mora biti reflektiranje etično občutljivih situacij za psihologe stalnica strokovnega dela. Čaka nas torej neskončno premlevanje, kaj je za določenega posameznika, skupino, družbo v danem trenutku in prostoru oz. v dani situaciji najboljše narediti. Z besedili v tej knjigi imamo priložnost učiti se procesa reflektiranja etičnih vsebin pri našem delu.

»Skrb za etiko je skrb za dobrobit ljudi.«

Etično ustrezno delovanje je ključna komponenta zaupanja širše javnosti v psihologe in psihologijo. Ker se pri delu psihologov pogosto naslavlja zelo pomembna življenjska vprašanja, čustveno intenzivne teme in ranljivi posamezniki ali skupine, mora biti etično ustrezno delovanje minimalni standard dela, ki je nadgrajen s strokovnim znanjem.

Zaveza psihologa k upoštevanju etičnih standardov je njegova obljuba širši javnosti, da bo delal dobro. Knjiga *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* je korak k implementaciji tega.

Opombe ob branju knjige

Knjiga je razdeljena v pet vsebinskih sklopov, popisanih v triintridesetih poglavjih, in je nastala v sodelovanju s triinšestdesetimi avtorji. Zaradi obsega in razlik v vsebinskih poudarkih in širini področij, ki jih opisujemo, publikacija ni popolnoma homogena.

Avtorji so v prispevkih pisali v prvih osebah ednine, dvojine ali množine, odvisno od njihove situacije oz. konteksta. Tudi konkretni primeri so izmenjaje pisani v prvi ali tretji osebi ednine ali množine.

Nekateri avtorji so pisali v še vedno prevladujoči in slovnično ustaljeni praksi uporabe moškega spola, drugi so izmenjaje uporabljali besede za moški ali ženski spol, spet tretji so uporabili končnice besed za navezovanje na različne spole. V besedilih tega nismo poenotili. Uporaba moškega spola v tekstih za vse spole naj bo razumljena kot slovnična oz. nezaznamovana uporaba. Tako je tudi pri naslovu knjige. Izjema so le konkretni primeri, kjer spol predstavlja pomembno dimenzijo situacije.

Ker avtorji poglavij prihajajo z različnih strokovnih področij, se to zrcali tudi v uporabi njihovega besedišča. V knjigi so zato uporabljeni različni izrazi za posameznika, ki s psihologom stopa v strokovni odnos: npr. klient, uporabnik, svetovanec, udeleženec, delavec, učenec, dijak, študent, supervizant itd. Podobno se razlike med strokovnimi področji zrcalijo tudi v dolžini besedil in načinih reflektiranja. Čeprav sta bila osnovna struktura in obseg poglavij določena, so nekateri avtorji v opisih zajemali zelo široko paleto vsebin, zato so njihova poglavja daljša. Med temi zagotovo izstopa poglavje o etičnih vsebinah pri delu psihologa v vzgoji in izobraževanju, kjer so kolegice naslavljale delovanje psihologov tako v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah kot tudi na različnih delovnih mestih. Vsako od teh področij bi bilo lahko tudi samostojno poglavje.

V knjigi bo uporabljenih kar nekaj kratic. Nekatere bodo specifične za posamezna področja, pogostejše pa so:

- DPS: Društvo psihologov Slovenije,
- EFPA: Evropska zveza psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Associations),
- APA: Ameriško psihološko združenje (American Psychological Association).

Knjiga je nastajala, še preden je umetna inteligenca posegla v načine publiciranja, zato je v njej (poleg zelo bogatega in kakovostnega nabora vsebin) morda tudi kakšna človeška napaka. Zaradi pristnosti in avtentičnosti vsebine ter predanosti avtorjev svojemu delu je ob visoki strokovnosti in izkušenosti avtorjev mestoma mogoče zaznati tudi subtilnejše vsebine, v katerih je prepoznan vidik doživljanja avtorjev.

Ko bomo pripravljali naslednjo izdajo, bo morda že zelo drugače. Zavezanost etiki in uresničevanje najsubtilnejših ter najvišjih elementov medosebnih odnosov in moralnih ter izpolnitvenih vrednot bosta morda ravno zato še bolj naslovljena in za obstoj človeštva še bistvenejša.

Sedaj, ko gre v svet ...

... si želim, da bi bila knjiga inspiracija za boljši svet.

Vita

... si želim, da bi bila vsebina knjige v pomoč in navdih vsem, ki smo se odločili opravljati ta zahteven, plemenit in čudovit poklic. Psihologija

brez etične občutljivosti in etične zavesti izgubi svojo vrednost, z njo pa ustvarja veličino dobrega, nečesa najvišjega in tistega, k čemur je treba stremeti.

Mojca

I

O etiki in etiki v psihologiji

I.1

Osnove etike in moralne refleksije

Tomaž Grušovnik

Povzetek

Poglavje predstavlja uvod v etiko in moralno refleksijo, pri čemer najprej opredeli etiko kot normativno vejo filozofije, ki se ukvarja z vprašanjem utemeljitve moralnega ravnanja v navezavi na moralna pojma dobro in zlo. Nadalje opiše Humov zakon ter zmoto sklepanja iz dajstva na najstvo, nato se dotakne pojmovne analize kot primarne etiške metodologije ter loči etiko od drugih ved, denimo prava. Preden nadaljuje z analizo strukture moralnega odnosa, s problemom relativizma in z glavnimi etičnimi teorijami, se dotakne še glavnega smotra etike. Pri glavnih etičnih teorijah skupaj z njihovo kritiko opiše konsekvencializem (utilitarizem), etiko pravil (vesoljni zakon, kontraktualizem in Kantovo deontologijo), etiko vrlin (Aristotelovo etiko in etiko skrbi), Nietzschejev pogled na moralo ter eksistencialistično etiko Drugega. Poglavje se zaključuje z uvidi v moralno motivacijo in vzgojo oz. izobraževanje.

Ključne besede: etika, moralna refleksija, utilitarizem, deontologija, etika vrlin, moralna motivacija

Uvodne opredelitve

Opredelitev etike kot znanstvene discipline

Definicija etike

Etika je poleg ontologije, epistemologije, estetike in logike filozofska disciplina, ki se ukvarja z utemeljitvijo in upravičenjem delovanja ter hote-nja glede na (moralno) dobro in zlo (prim. Sruk (1999, str. 138)). Etika tako »odgovarja na vprašanje, kako biti in delovati« (Hribar, 1991, str. 5), zato jo imenujemo tudi »praktična filozofija«.

Ker se ukvarja z utemeljitvijo moralnosti ravnanja, je normativna veda: etike primarno ne zanima, kako ljudje ravnaajo in zakaj nekaj poč-nejo, pač pa, kako bi morali ravnati in kaj naj počnejo. Ne zanimajo jo torej opisi vedênja (kar je morda deloma naloga etnografije) niti iskanje in pojasnjevanje njegovih vzrokov (kar je naloga psihologije in etologije), temveč vzpostavitev meril etičnega ravnanja in analiza strukture moral-nih problemov.

Humov zakon

Za etiko je bistveno razlikovanje med »dajstvom« (tem, kako nekaj je) in »najstvom« (tem, kako naj bi bilo), pri čemer se moralna refleksija (etiška analiza ravnanja) dotika zgolj slednjega. Neupoštevanje te razlike po mnenju številnih etikov predstavlja logiško zmoto, saj pomeni sklepanje iz stanja stvari na njegovo moralno vrednost. To nam v moralni teoriji prepoveduje Humov zakon, poimenovan po škotskem razsvetljenskem fi-lozofu Davidu Humu, ki je prvi opazil problem sklepanja iz tega, kako ne-kaj je, na to, kako bi moralo biti.

Osnovo tega zakona lahko ponazorimo s primerom moralne nedo-pustnosti laganja: tudi če bi raziskave pokazale, da je načrtno govorjenje neresnice splošno razširjeno (dajstvo), to še ne bi pomenilo, da je hkra-ti tudi moralno sprejemljivo (najstvo). Do norme ali vrednote oz. najstva (verodostojnost) se tako ne moremo prebiti zgolj preko faktičnega stanja stvari ali dajstva (razširjenost lažnivosti), kar hkrati pomeni, da moralne sodbe niso opisi sveta (Hare, 1952).

Morda se nam to zdi neintuitivno: če ima neko dejanje, denimo kra-ja, negative posledice, smo najbrž upravičeni sklepati, da je nemoralno. V tem primeru torej domnevno neposredno iz stanja stvari izpeljujemo

vrednostno sodbo. Toda spregledali smo, da v takšni sodbi že predpostavljamo, da je (ne)etičnost ravnanja odvisna od njegovih konsekvenc. Že pred moralnim presojanjem smo sprejeli določeno moralno stališče, ki se, kot bomo videli, imenuje konsekvencializem. Takšna pozicija seveda ni edina, saj bi isto ravnanje ne glede na njegove posledice lahko obsodili tudi z vidika kontraktualizma ali kategoričnega imperativa (glej spodaj).

Etika kot normativna veda in pojmovna analiza kot njena osnovna metodologija

Ker torej etika ni deskriptivna veda, ki bi opisovala način ali vzroke vedénja, tudi ni empirična znanost. Etiške refleksije se zato ne moremo lotiti s preprostim opazovanjem, z detektorji laži, anketami ali vprašalniki, pač pa s pojmovno analizo, ki je njena primarna metodologija in med drugim zajema primerjavo pojmov, odkrivanje ozadnjih predpostavk trditev ter preverbo konsistentnosti izjav.

Etika in druge discipline

To seveda ne pomeni, da se etika sme zapreti v od sveta odtujen slonokoščeni stolp moralne refleksije. Nasprotno: etika kot »praktična filozofija« zadobi svojo moč zgolj v sodelovanju z drugimi strokami, saj lahko le tako zadovoljivo analizira strukturo stvarnih problemov. Filozof namreč ne more vnaprej vedeti, na kakšne težave bo pri svojem delu naletel genški inženir ali psihoterapevt, saj *a priori* ne more poznati pojavov z njunega področja, ki so predmet moralnega vrednotenja. Kakovostna etiška refleksija je tako smiselna zgolj skozi sodelovanje različnih ved: etika brez drugih ved je nema, druge vede brez etike pa so slepe.

Naloga etike in smoter moralne refleksije

Predpogoj moralnih vršilcev (definicijo glej spodaj) je svoboda, kar implicira, da ima vsaka oseba hkrati pravico in dolžnost, da se sama odloča glede (ne)moralnosti svojega vedénja. To pomeni, da naloga etike ni odločanje namesto drugega. Od etika ne moremo pričakovati, da bo nase prevzela odgovornost za naše ravnanje in nam podala recept ali algoritem, kaj naj počnemo. Pa čeprav bi si to še tako želeli, pred svojo svobodo, z njo pa tudi pred odgovornostjo, ne moremo pobegniti (Fromm, 2020). Pred moralno odločitvijo in dejanjem tako zmeraj stojim sam kot posameznik.

Seveda v svojem moralnem odločanju nisem povsem osamljen: nasprotno, naloga etike je ravno v tem, da me na tej poti spremlja in mi ponudi konceptualno orodje, s pomočjo katerega bolj razumem strukturo svojih moralnih problemov in poti njihovih možnih rešitev, tako da lahko vsled tega sprejemem bolj informirane odločitve. Etika je zemljevid, ki mi prikazuje možne poti do cilja, medtem ko izbira poti ostaja v mojih rokah. Smoter moralne refleksije je torej olajšanje etične presoje.

Razlika med etiko in pravom

Tako etične kot tudi pravne norme prepovedujejo in predpisujejo ravnanje, a vendar je med njimi pomembna razlika. Razliko lahko orišemo rekoč, da je etika hkrati manj in več kot pravo. Manj zato, ker za razliko od prava nima zavezujoče in prisiljujoče moči. Če kršimo zakone, nas lahko izvršilna veja oblasti kaznuje ali nam odvzame prostost. V nasprotju s tem nas etika v nič ne sili, pač pa nam »zgolj« kaže, kaj je moralno ravnanje. Res je, da je vloga etičskih komisij čedalje večja in da imajo te velikokrat pristojnost odobravanja ali sankcioniranja ravnanja, a ne smemo pozabiti, da so jim te pristojnosti podeljene ravno z zakonskimi in s sorodnimi predpisi.

Po drugi strani je etika več od prava, in sicer v trojnem smislu. Prvič zato, ker imajo pravni predpisi svojo utemeljitev ravno v moralnih intuicijah: so ubesedeni dogovor glede tega, kaj zaznavamo kot pravično in krivično. Etika je torej temeljnejša od prava, kar se kaže tudi v tem, da lahko zakonom v svoji nalogi, da eksplicitno ubesedijo moralne intuicije, spodleti, medtem ko je to pri etiki nemogoče: če si nemoralne zakone lahko zamislimo, pa je pojem »nemoralna etika« na sebi protisloven.

Drugič je etika več od prava zato, ker pokriva bistveno širše področje ravnanja. Pravo naj bi čim manj posegalo v življenje ljudi, saj vsak pravni predpis hkrati omejuje svobodo. Pravnemu normiranju se moramo izogibati, če nismo gotovi, da je nujno potrebno, o čemer govori »načelo potrebnosti pravnega urejanja« (Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo, 2018, str. 20; Resolucija o normativni dejavnosti (ReNDej), 2009). Če je torej pravo minimalno, je etika maksimalna: medtem ko zakoni sankcionirajo ali zapovedujejo zgolj tisto ravnanje, za katerega normodajalec presodi, da ga je nujno treba pravno urediti, pa etika posega v vse pore človekovega življenja.

Tretja bistvena razlika med pravom in etiko pa je v tem, da je prvo temporalno in teritorialno, medtem ko je slednja univerzalna, ne vezeta je ne čas ne prostor.

Opredelitev in izvor izrazoslovja

Izvor besede »etika«

O vprašanju dobrega, pravičnosti in kreposti so razpravljali že predsokratiki, indijski filozofi ter tudi Konfucij in Zhuang Zi, moralna refleksija pa je ime »etika« dobila pri Aristotelu, ki ga je izpeljal iz antičnega grškega samostalnika ἦθος (gr. *ēthos*), ki pomeni »značaj«, »običaj«, »prebivališče«, v slovenščini pa se mu morda še najbolj približa »nрав«, od koder tudi izvira anahronistično poimenovanje za etiko – »naravoslovje«.

Pomenski odtenki samostalnikov »etika« in »moralala«

Ko je Cicero prevajal grške spise v latinščino, je za pridevnik ἠθικός (gr. *ēthikos*) uporabil latinski *moralis*, od koder izvira naš samostalnik »moralala«. V tem smislu imamo lahko obe besedi za sopomenki (tako kot v pričujočem besedilu). Vendarle nekateri med njima strogo ločujejo in čeprav si njuno razliko vsak avtor razlaga nekoliko po svoje (prim. Stres (1999, str. 12), Badiou (1996, str. 7), Sruk (1999, str. 138, 305), Cavalieri (2006, str. 39)), smemo reči, da »moralala« v splošnem označuje »spodobnost« oz. skuppek pravil ravnanja kakšne določene skupine ali združenja ljudi (npr. »lovska moralala«), medtem ko je »etika« poskus splošne utemeljitve etičnega ravnanja.

Razlika med samostalnikoma »etičen« in »etiški«

Zadnja leta se vse bolj uveljavlja distinkcija med pridevnikoma »etičen« in »etiški« (Klampfer, 2003): medtem ko prvi samostalnik označuje nekaj, kar je predmet moralnosti, torej dobro ali zlo (denimo »etično ravnanje«), pa se drugi nanaša na nekaj, kar je tako ali drugače v povezavi z etiko (denimo »etiška knjiga« ali »etiški kodeks«). Takšna raba pridevnikov je sicer značilna predvsem za filozofska besedila, tako da še ni splošno razširjena (pričujoča monografija, denimo, uporablja pridevnik »etičen« v obeh pomenih).

Izvori etike

Vprašanje izvora etike se dotika temelja moralnih sodb, s tem pa najvišje moralne avtoritete, pri čemer literatura (Midgley, 1991) v pregledu navaja tri take vire: razum (dogovor) – značilen za Thomasa Hobbesa –, kozmični red ali božjo voljo in evolucijo, kar je pristop, ki so ga zagovarjali Charles Darwin, Peter Kropotkin in v okviru okoljske etike tudi Aldo Leopold, ki je imel etiko za posebno vrsto simbioze (Leopold, 2010; glede osnov okoljske etike glej Grušovnik (2021)).

Problem relativizma in univerzalnost moralnih sodb

Velikokrat slišimo, da je to, kar je »prav« ali »narobe«, »odvisno od vsakega posameznika«. Takšno stališče imenujemo moralni relativizem, je pa za etiko ogrožajoče, saj vodi v poljubnost moralnega ravnanja, etiške sodb pa reducira na sodb okusa.

O tem, da je moralni relativizem pogosto neutemeljeno stališče, priča obstoj moralnih sporov (Singer, 2008, str. 18). Če bi bile namreč moralne sodb ekvivalentne sodbam okusa, se v etiki ne bi imeli glede česa prepirati, tako kot se nima smisla prepirati, ali je boljši okus vanilje ali čokolade: *de gustibus non est disputandum* (lat.) – o okusih ne razpravljamo. Ravno dejstvo etiškega nestrinjanja pa nam kaže, da imajo moralne sodb univerzalno veljavnost: če menim, da je nekaj moralno sporno, tega ne menim le zase, pač pa za slehernega moralnega vršilca. Če menim, da je splav umor, potem ne mislim le, da se ga bom sam izogibal, pač pa, da bi se ga morali izogibati vsi.

Moralni relativizem je pogosto naknadno stališče, ki ga imamo lahko za posledico izogibanja moralni odgovornosti: kadar slutimo, da bi lahko moralno ravnanje za nas predstavljalo izgubo, se lahko zatečemo k relativizaciji moralnih stališč. Če vem, da prijatelj vara svojega partnerja in mu laže glede svoje (ne)zvestobe, bom morda relativiziral njegovo ravnanje rekoč: »Saj ne moreš vedeti, kaj je prav; vsak par in posameznik se mora sam odločiti glede tega.« Poleg same relativizacije moralnih sodb z (morda nezavednim) namenom, da se izognemo posledicam moralnega ravnanja, ljudje pogosto preinterpretiramo dejstva: če slutim, da nadrejeni spolno nadleguje sodelavko, morda mislim, da ji to vedenje šefa »skrivoma« ugaja in da ga »že kako« spodbuja. Relativizacija moralnih stališč in preinterpretacija dejstev sta trdovraten problem moralne motivacije (glej spodaj).

Struktura moralnega odnosa

Moralna relacija oz. struktura moralnega odnosa ima štiri elemente: vršilca (tistega, ki dejanje izvede), trpnika (tistega, ki je predmet delovanja), dejanje in vrednostni sistem (na podlagi katerega dejanje načrtujemo, izpeljemo ali interpretiramo). Vrednostne sisteme bomo spoznali v nadaljevanju v sklopu paradigmatiskih in neparadigmatiskih etičskih teorij.

Vršilec (angl. *agent*) je nekdo, ki more in posledično tudi mora ravnati moralno. Razprava glede tega, kdo vse lahko šteje za vršilca, je kompleksna (prim. Grušovnik (2016, str. 106–118)), v konkretnem smislu pa mednje poleg ljudi prištevamo še določene živali. Predpogoj moralnega vršilstva (angl. *agency*) je svoboda, toda nekateri avtorji, denimo Kant, na svobodo sklepajo vzvratno iz morale, in sicer v smislu, da že sam obstoj moralnih imperativov nakazuje zmožnost svobodnega ravnanja. Moralni trpnik (angl. *patient*; za terminološke pojasnitve glej Grušovnik (2016, str. 83–84)) je nekdo, ki ga mora moralni vršilec pri svojem ravnanju upoštevati z moralnega vidika. Tudi razprava okoli tega, kdo vse je lahko moralni trpnik, je kompleksna, literatura pa predlaga različna vključitvena merila v obliki lastnosti, ki naj jih ima bitnost, če jo želimo prištevati med moralne trpnike (prim. Grušovnik (2016, str. 106–118)).

V praksi profesionalnih in znanstveno-raziskovalnih etik se je pokazalo, da je pomembno upoštevati strukturni odnos med vršilcem in trpnikom. Lahko gre namreč za enakovreden odnos, kakršen je, recimo, odnos med zaposlenimi na istih delovnih mestih. A ta odnos je seveda lahko tudi neenak, denimo v primeru odnosa med pod- in nadrejenim (ali med obravnavano osebo in policistom oz. med bolnikom in zdravnikom, torej med subjektom in avtoriteto): v takšnih primerih je treba upoštevati strukturne značilnosti neenakosti, ki lahko vplivajo na moralno situacijo in status dejanj (denimo na status soglasja, ki je bilo morda podano pod prisilo). Kodeksi to dejstvo po navadi upoštevajo z ločitvijo poglavja, ki obravnava odnos do »strank«, od tistega, ki predpisuje ravnanje v povezavi s sodelavci.

Poseben primer trpnikov, ki jih moramo upoštevati z moralnega vidika, so v profesionalnih etikah poleg živih bitij (ljudi, živali in okolja) še institucije, discipline oz. vednost in širša družba, kar etički kodeksi po navadi upoštevajo v poglavjih, kjer predpisujejo ravnanje, povezano z odgovornostjo do ustanov, stroke in okolja.

Osnovne etiške paradigme in moralne teorije

V etiki poznamo tri etiške paradigme, tj. »pojmovna, teorijska in metodološka jedra, ki so skupna vsem članom« posamezne etiške skupnosti (Ule, 1998, str. 187), in sicer konsekvencializem, etiko pravil in etiko vrlin. Vanje lahko uvrstimo veliko večino posameznih etiških teorij.

Konsekvencializem

Osnovna poteza vseh konsekvencialističnih teorij je zamisel, da moralno štejejo predvsem posledice dejanj, od koder izvira tudi ime. V konsekvencializmu so torej merilo moralnosti posledice dejanj: če so te zaželene, bo zaželeno tudi delovanje, ki jih povzroča. Iz takšne opredelitve je izključeno nekaj, kar sicer pogosto upoštevamo pri presoji moralnosti delovanja: namen vršilca. Konsekvencializem je tako izrazito praktično orientirana paradigma, ki hkrati vršilec zapoveduje seznanjenost s posledicami ravnanja, saj jih dobronamernost in nevednost glede rezultatov vedénja ne opravičujeta.

Utilitarizem

Med konsekvencialističnimi teorijami je najvplivnejši utilitarizem. V Veliki Britaniji v 19. stoletju sta ga razvila Jeremy Bentham in John S. Mill, temelji pa na starejših epikurejskih helenističnih tradicijah, ki so zagovarjale ugodje kot smoter moralnega delovanja. Osnovno načelo moralnosti v utilitarizmu se glasi: največ sreče za največje število posameznikov, pri čemer je kot »sreča« mišljeno predvsem »ugodje«. Seveda niso vsa ugodja iste vrste, zato utilitarizem dodaja še drugo načelo, ki pravi, da je med dvema konkurenčnima vrstama ugodja pomembnejše tisto, ki bi mu večina tistih, ki so seznanjeni z obema, dala odločilno prednost (prim. Mill (2003, str. 16–18)).

Utilitarizem torej narekuje ravnanje, ki prinese čim več sreče za čim večje število posameznikov, kar pomeni, da, recimo, ni moralno dovoljeno gurmansko uživanje mesa, saj sreča, ki spremlja človeški občutek ugodja v gastronomiji, ne odtehta surovega trpljenja in/ali izgube življenja milijard živali, ki letno umrejo v ta namen (prim. The Kill Counter (b. l.)). Kot lahko vidimo iz te moralne sodbe, utilitarizem v moralni »račun« vključuje tudi živali, saj zanj ni pomembno, kdo trpi, pač pa le, da dejanje rezultira v čim več sreče oz. v čim manj trpljenja. To pomeni, da utilitaristične sodbe temeljijo na enakosti moralnih trpnikov.

Med številnimi kritikami utilitarizma največjo težavo predstavlja t. i. »problem kirurga«. Predstavljajmo si kirurga, ki ima v ordinaciji tri bolnike, vsak od njih pa nujno potrebuje presaditev organa: eden ledvic, drugi kostnega mozga, tretji srca. Po naključju v ordinacijo vstopi zdrav človek, ki se izkaže za primernega darovalca vsem trem. Če je kirurg utilitarist, se zdi, da bi moral žrtvovati življenje zdravega človeka, saj bi s tem pomagal preživeti trem posameznikom.

Literatura včasih predstavlja primer, ki je analogen kirurgu, imenuje se »problem vlaka« (angl. *trolley problem*), oba pa temeljita na ideji, da utilitaristično načelo največje sreče pelje v monsturozno posledico: žrtvovanje manjšine v prid večini. To je za številne presojevalce problem, saj imamo močno moralno intuicijo, da smo – kot bi rekel Kant – posamezniki »smoter na sebi«, kar pomeni, da imamo intrinzično ali notranjo vrednost in da nas posledično ni dovoljeno uporabljati kot sredstvo ali orodje za doseg smotrov, ki niso neposredno povezani z našo lastno dobrobitjo (več o intrinzični in instrumentalni vrednosti v Grušovnik (2021)).

Zaradi te težave se je oblikoval t. i. »utilitarizem pravil«, ki pravi, da v moralnem računu ne smemo upoštevati posledic zgolj enega dejanja, pač pa se moramo vprašati, kakšne bi bile posledice, če bi takšno delovanje postalo pravilo. Če vzamemo zgornji primer: kaj bi bilo, če bi zdravniški praviloma žrtvovali ene ljudi v prid drugim? Jasno je, da bi v takšnem primeru izgubili vso kredibilnost in bili označeni za morilce. Težava te pozicije je v tem, da sklene krog in se v praksi izteče nazaj v utilitarizem dejanj, saj bodo pravila, ki bodo poskušala kar najkoristneje voditi naše ravnanje, zelo kompleksna in s praktično toliko izjemami, kolikor je posameznih situacij, ki zahtevajo moralno presojo (glede nadaljnje kritike utilitarizma pravil glej npr. Strahovnik (2009)).

Utilitarizem se sooča še s številnimi drugimi kritikami, od dejstva, da je težko meriti ugodje, saj kaj takega kot »hedonometer« ne obstaja, do tega, da namena delovanja vendarle ne moremo v celoti izključiti iz presoje moralnosti delovanja, pa tudi do tega, da očitno zapoveduje vmešavanje v zadeve drugih, tudi v naravo, kar lahko imenujemo moralni intervencionizem (gl. Grušovnik (2020b)). Morda to zagato vendarle velja še posebej izpostaviti: zdi se, da s tem, ko velevala izboljševanje stanja v smeri čim manjšega trpljenja, utilitarizem pod vprašaj ne postavlja morebitne krivičnosti institucij kot takih. Primer: utilitarizem se v etiki živali pogosto izteče v velferizem (dobrobit živali), ki pravi, da je treba izboljšati življenjske pogoje rejnih živali. Ker velferizem daje vtis, da z institucijo

rejenja ni nič narobe, ko pa vendar lahko poskrbimo, da živali do zakola živijo »srečno«, smemo reči, da jo posredno legitimira. Vsled rečenega bi se kot moralno problematične lahko izkazale tudi takšne prakse, ki bi jih sprva morda imeli za etično zaželeno pomoč, od trenutno popularne »čujčnosti« do »rezilientnosti« za zaposlene. Težava teh je v tem, da lahko delavca zgolj pasivno in konformistično privajajo na sprejemanje delovnih razmer, namesto da bi ga spodbudile k refleksiji morda nepravilnih in nehumanih delovnih razmer (prim. Purser (2019)).

Etika pravil

Naslednja paradigma za merilo moralnosti ravnanja postavlja sledenje pravilom: če je ravnanje v skladu s pravili, potem je moralno zaželeno, če jih krši, je sporno. Različne teorije, ki jih poznamo v sklopu te paradigme, se med seboj razlikujejo po tem, kako so ta pravila postavljena.

Vesoljni red ali božja volja

Zgodovinsko najstarejši pa tudi najbolj razširjen skupek moralnih pojmovanj predstavljajo religije, ki izvor pravil najdejo bodisi v brezosebnem kozmičnem redu (antični gr. logos, kitajski dao, vedska karma in dharma itn.) bodisi v osebni božji volji (judovstvo, krščanstvo, islam). Osnovno merilo moralnosti v teh etičnih prototeorijah je skladnost ravnanja s pravili, ki izhajajo iz kozmičnega reda oz. božje volje.

Glavna težava, na katero naletimo v tem pojmovanju, je vprašanje interpretacije in posledične aplikacije (po navadi dokaj abstraktnega) kozmičnega reda oz. božje volje. Zaradi te zagate se je izoblikovala družbena kasta svečenikov, ki si jemlje izključno pravico interpretacije, a se njeni pripadniki velikokrat znajdejo v smrtnem konfliktu (katoliki in reformatorji, suniti in šiiti itn.). V 16. stol. se je na krščanskih tleh izoblikovala tudi posebna veda – hermenevtika –, ki je poskusila postaviti pravila za interpretacijo težkih mest *Svetega pisma* (med njenimi prvimi zagovorniki je bil Matija Vlačić iz Istre). Toda tudi ta ne more zadovoljivo pomagati pri reševanju sodobnih moralnih dilem, kot je, denimo, vprašanje genško spremenjenih organizmov. Celó več: zdi se, da so odločitve, podane glede tovrstnih izzivov, lahko sprejete *a priori* in potem vzvratno aplicirane na božjo voljo ter kozmični red, kar seveda pomeni, da presojevalci v tem primeru sploh ne izhajajo iz avtoritete, ki jo postavljajo, pač pa božji volji in kozmičnemu redu pripisujejo svoja lastna stališča.

Kontraktualizem

Kot nakazuje že ime, ta teorija izvor moralnosti postavlja v pogodbo (lat. *contractus*) oz. dogovor. Osnovno merilo moralnosti v kontraktualizmu je skladnost ravnanja s pravili, ki so bila skupno dogovorjena.

Kontraktualizem temelji na teoriji družbene pogodbe, ki sta jo zagovarjala omenjeni Hobbes in Jean-Jacques Rousseau (2017). Ta pravi, da družbeni red in z njim tudi institucija moralnosti nastane z dogovorom, ki ga posamezniki sklenejo, da preidejo iz t. i. »naravnega stanja« (v katerem vlada popolna osebna svoboda, z njo pa tudi nekaznovanost nasilnih dejanj, saj (še) ne obstaja nobena moralna institucija, ki bi tovrstno ravnanje sankcionirala) v »civilno« ali »družbeno« stanje (v katerem se posamezniki odpovejo svoji totalni naravni svobodi v korist družbenih institucij, ki poslej zagotavljajo stabilnost skupnosti).

Ideja, da moralna pravila vzpostavi dogovor med člani skupnosti, je vsaj implicitno prisotna v čedalje popularnejši instituciji etiških kodeksov. Ti predstavljajo stanovski dogovor glede osnovnih poklicnih vrednot in pravil vedenja, h kateremu pristopijo posamezniki, kadar zaključijo šolanje oz. stopijo na samostojno profesionalno pot (ali če se vpišejo v določeno institucijo, recimo društvo ali šolo). Etiški kodeksi lahko sicer pomembno prispevajo k zavesti o moralnih dimenzijah poklicnega in profesionalnega ravnanja.

Med glavnimi teoretskimi kritikami kontraktualizma je problem začaranega kroga: dogovori namreč (ne)moralnost predpostavljajo že vnaprej, ne pa, da jo vzpostavljajo – dogovor, da je kraja nemoralna, je lahko sklenjen le, če že vnaprej obstaja strinjanje glede problematičnosti tega dejanja; če tega ne bi bilo, dogovora sploh ne bi moglo biti, saj ga ne bi imeli okoli česa skleniti.

Podobno težavo za kontraktualizem predstavlja tudi dejstvo, da imamo lahko očitno moralno sporne dogovore, kar pa ne bi bilo možno, če bi bila moralnost res posledica pogodbe, saj bi moral biti v tem primeru pač vsak dogovor *eo ipso* moralen. Zamisel, da moralnost inavgurira kontrakt, je v resnici lahko precej nevarna, saj lahko krivično sklenjeni dogovori dajejo lažen vtis moralnosti.

V povezavi s tem lahko razumemo tudi pomislek glede nevarnosti kodeksov etike, ki lahko zmanjšujejo avtonomnost moralne refleksije, saj dajejo občutek, da posameznikom ni treba razmišljati o kočljivih moralnih zagatah, pač pa je dovolj že, če slepo sledijo zapisanim pravilom. Klampfer (2010) tako opozarja, da se naporno in zagatno moralno presojo

velikokrat nadomesti s sklicevanjem na kodekse in uredbe. Kodeksi etike (pa tudi komisije) so lahko tudi zgolj mrtva črka na papirju, uvedeni zato, da združenje ali institucija s pomočjo njih daje videz etiške osveščenosti.

Omenimo še, da kontraktualizem lahko pesti morebitna pristranskost sklenjenih pravil, kar sicer skušamo odpraviti tako, da k dogovoru (ali npr. v sestavo komisije za etiko) povabimo čim večje število najrazličnejših deležnikov, ki predstavljajo različne vidike in interese: idealno bi torej bilo, da so npr. v komisije za etiko znotraj psihologije poleg psihologov in filozofa – etika vključeni še študenti, civilna družba in pa seveda stranke ter celo naključni posamezniki, saj se s tem najuspešneje rešimo težave, da bi postali preveč »cehovski«.

Še zadnja tukaj omenjena težava kontraktualizma: zdi se, da iz moralnosti izključuje nepodpisnike oz. tiste, ki niso ali ki ne morejo sodelovati pri dogovoru. V konkretnem primeru gre za tujce, za neprištevne osebe, novorojence, seveda pa tudi za živali. Ti so kot moralni trpniki vključeni le, če se podpisniki zavežejo, da bodo spoštovali njihove pravice, in za to predvidijo institucijo zastopništva.

Kantov kategorični imperativ

Immanuel Kant (1724–1804) je na področju etike zaslovel s »kategoričnim imperativom«. Ta univerzalno veljavna moralna zapoved se v *Kritiki praktičnega uma* glasi takole (2020, § 7, str. 37): »Deluj tako, da lahko velja maksima tvoje volje vselej hkrati kot načelo obče zakonodaje.« Osnovna ideja kategoričnega imperativa je v tem, da je moralno ravnanje tisto, ki ga je moč posplošiti. Pogosto ga poenostavljeno predstavimo kot vprašanje: »Ali je možno, da bi vsi tako ravnali?« Če je odgovor da, potem je ravnanje moralno, če je negativen, je ravnanje moralno zavržno, saj ga ni možno predpisati kot splošno pravilo. Poglejmo primer: recimo, da se mi zelo mudi in želim preskočiti vrsto. Vprašati se moram, ali je možno, da bi vsi tako ravnali. Hitro ugotovim, da to ni možno, saj v tem primeru vrsta sploh ne bi več obstajala, zaradi česar tudi ne bi mogli ničesar preskočiti. V trenutku, ko bi to dejanje želeli izvršiti vsi, bi spodkopalo samo sebe, kar priča, da je nemoralno: možno je le, če se večina drži pravila, manjšina pa goljufa.

Lepota Kantovega kategoričnega imperativa, ki je paradigmatski primer »deontološke« etike (tj. etike dolžnosti; gr. *δέον* (*deon*) pomeni »treba je«), je v tem, da moralnost ravnanja zveže z logiko: etičnost tako ni več odvisna od prepisov, okusa in občutkov ali ugodja, pač pa od logike. V tem

je tudi kategorični imperativ različen od zgoraj omenjenega utilitarizma pravil, s katerim se ga pogosto pomeša: čeprav se tudi slednji sprašuje o univerzalnem spoštovanju nekega pravila, pa je pomembna razlika med njima v tem, da utilitarizem zanima, *kakšen* bi bil tak svet (kar še zmeraj zajema subjektivno presojo), medtem ko kategorični imperativ zanima samo logična možnost izvršitve, torej zgolj, *ali* lahko neko ravnanje postane univerzalno pravilo.

Kantova etika je s tem v diametralnem nasprotju z ostalimi teorijami, tako z utilitaristično kot tudi z etiko vrlin (ki jo bomo spoznali v nadaljevanju): pri slednjih je namreč na prvem mestu dobro, ki ga želimo doseči z moralnimi napotki, medtem ko je pri Kantu dobro šele izpeljano iz Zakona, ki je primaren. Pri Kantu tako šele moralni zakon vzpostavi pojem dobrega in ne obratno: »Moralni zakon ne sloni na nobenem predhodnem ali že etabliranem pojmu dobrega in ni izpeljan iz njega, temveč je utemeljen zgolj v samem sebi« (Zupančič, 1997, str. 43). V tem smislu je torej Kantova etika popolnoma neodvisna tako od subjektivnih predstav kot od posledic ravnanja. Kljub tej trdnosti kategorični imperativ trpi za pomembno hibo: izkaže se namreč, da je sklepanje na (ne)moralnost ravnanja s pomočjo kategoričnega imperativa krožno, saj mora že vnaprej predpostavljati to, kar naj bi šele dokazalo. Vzemimo najznamenitejši primer: kraja ni dovoljena, saj če bi vsi kradli, nihče ne bi imel več lastnine, kar pomeni, da ravno nikomur ničesar več ne bi mogli ukrasti. Težava tega sklepanja je seveda v tem, da že vnaprej predpostavlja, da je zasebna lastnina nekaj dobrega, pri čemer si je seveda popolnoma neprotislovno zamisliti svet brez te institucije.

Splošne zagate etike pravil

Pravila so morda koristna kot povzetki razmislekov ali napotila za ravnanje, toda velik delež človekovega ravnanja – tudi moralnega – je spontano delovanje. Če bi trdili, da je moralno zgolj tisto ravnanje, ki je storjeno po premisleku v skladu s pravilom, bi iz domene moralnega vedanja izločili številna dejanja. Veliko ljudi, ki so žrtvovali svoja življenja, da so koga rešili pred požarom ali utopitvijo, pravi, da so ravnali spontano; če bi sprejeli trdo verzijo etike pravil, jih torej ne bi smeli imeti za junake, saj njihovo ravnanje ne bi bilo niti moralno niti nemoralno, ker ni bilo storjeno na podlagi premisleka, ki bi identificiral pravilo, v skladu s katerim je treba ravnati.

Toda tudi če bi to težavo nekako rešili, se bomo težko otresli t. i. »paradoksa sledenja pravilom«. Gre za znameniti premislek Ludwiga Wittgensteina, ki ga najdemo v njegovih *Filozofskih raziskavah* (2014). Ta pokaže, da se poskus določitve pomena besed s pomočjo pravil (ki bi določala njihovo rabo) znajde v neskončnem regresu, saj so pravila tudi sama sestavljena iz besed in tako potrebujejo nova pravila, pravila drugega reda, ki jih specificirajo. Seveda pa so tudi ta sestavljena iz besed itn. Če torej poskusimo ravnanje fiksirati z eksplicitnimi pravili, se znajdemo pred podobno zagato: potrebujemo nova in nova pravila, da bi z njimi utemeljili prva, dokler se ne znajdemo pred nekim pravilom, ki mu »sledimo slepo«. To kaže, da so pravila v zadnji instanci – tako kot pomeni besed pri Wittgensteinu – odvisna od prakse in ne obratno.

Etika vrlin

Zadnja tradicionalna etiška paradigma je etika vrlin, ki pravi, da so moralna tista dejanja, ki so izvršena v skladu z vrlinami. Merilo ravnanja je znotraj te paradigme vrl posameznik, ki je hkrati lahko tudi moralni vzornik. Vrine, ki jih imamo lahko za moralno zaželeno stabilne značajske lastnosti, lahko razumemo tudi kot produkt evolucije, zato se ta paradigma lahko sklada z naravnim izborom kot izvorom moralnosti.

Aristotelova etika

Osnovna značilnost Aristotelove etike je teleološkost – ciljna usmerjenost delovanja. Ta smoter, h kateremu vsi težimo, je po Aristotelu srečnost (gr. *eudaimonia*). Številni ljudje si srečnost predstavljajo po svoje, zato se Aristotel posluži posebne metodologije, s pomočjo katere želi vsebino človeške srečnosti določiti zanesljiveje od ljudskega mnenja. V skladu z razdelitvijo živega bivajočega in s tem tudi človekove duše na tri regije – vegetativno, animalično in racionalno – njeno srčiko naposled najde v dejavnem življenju, lastnem razumnemu bitju, »to je bitju, ki se pokorava razumu in ki tudi samo ima razum ter razmišlja« (NE I.6, 1098a)¹. Ker je torej za človeka bistven razum, sreče ne moremo najti niti zgolj v prehranjevanju in razmnoževanju (ki je značilno že za rastline) niti v čutnem ugodju (ki predstavlja srečo za živali), pač pa v ustrezni kombinaciji vsega: v zmerni zadovoljitvi osnovnih potreb, v življenju z zmernim ugodjem (ki je vsaj brez bolečine) in predvsem v premišljevanju. Vidimo, da je

1 Aristotelova dela se citirajo po standardizirani Bekkerjevi paginaciji; zapis bibliografske enote v skladu z APA je v razdelku »Seznam kratic«.

Aristotelova shema sreče podobna hierarhiji potreb Abraham Maslowa, kar ni naključje, saj je Maslow kot humanistični psiholog svojo teorijo v veliki meri naslonil na Aristotelovo etiko (Ivie, 1986).

Po Aristotelovem mnenju so za udejanjenje sreče ključne vrline, ki jih pojmuje kot zadržanja, predstavljajo pa zlato sredino med skrajnostmi. Pogum je tako sredina med strahopetnostjo in predrznostjo, radodarnost pa sredina med skopuštvom in razsipništvom. Sredino sicer določimo s »pametnostjo« oz. »preudarnostjo« (gr. *phronesis*). To je posebna racionalna sposobnost, ki se razlikuje od teoretične modrosti: če je za slednjo značilno spoznavanje večnih zakonov (matematičnih in naravoslovnih resnic), je pametnost tista razumska sposobnost, ki nam pomaga pri orientaciji v konkretnih situacijah, ki so zmeraj partikularne, enkratne in neponovljive, zaradi česar jih ne moremo uvrstiti pod splošna pravila. Ker sta pri Aristotelu teoretična in praktična modrost dve različni zmožnosti, si je lahko zamisliti ostroumnega človeka, ki pa je nesposoben samostojnega življenja.

Vrline si po Aristotelovem mnenju pridobimo z vajo v krepostnem ravnanju, ki jih utrjuje (*NE* III.7, 1114a): »Kajti posamezna dejanja nas naredijo takšne, kakršni smo. To nam najlepše dokazujejo tisti, ki se ukvarjajo s športom ali s kako drugo dejavnostjo: s svojim udeleževanjem se izpopolnjujejo.«

Etika skrbi

Posebna vrsta etike vrlin je etika skrbi, ki se je začela razvijati v 80. letih 20. stoletja, njena glavna predstavnica pa je Carol Gilligan (1982). Carol Gilligan, ki je to etiško teorijo razvila kot odziv na Kohlbergovo prekomerno poudarjanje pomena kognitivnega razvoja za razvoj moralnosti, skrb izpostavlja kot temelj medosebnih moralnih odnosov. Skrb naj bi bila po avtorici specifično ženska vrлина, ki je bila zaradi nadvlade moških in sočasnega povečevanja racionalnosti odrinjena, zaradi česar mora biti rehabilitirana. To razmišljanje naj bi nudilo odskočno desko za feministično etiko, vendar moramo pri takšnih izpeljavah, ki ženskam pripisujejo lastnosti v kontrastu z moškimi, pa čeprav jih želijo domnevno rehabilitirati, zelo previdni. S trditvijo, da so »moški racionalnejši«, »ženske pa skrbnejše«, lahko namreč zgolj utrjujemo spolne stereotipe, zaradi česar za nekatere feministke ta teorija ni nič drugega kot staro vino v novih steklenicah (prim. Gould (1988)).

Etika skrbi je našla pomemben odmev v profesionalnih etikah, recimo v etiki delavk in delavcev v zdravstveni negi. Verena Tschudin (2004, str. 19–20) tako, denimo, iz etike skrbi izpeljuje modele medosebnih odnosov v profesionalnem okolju med negovalcem (zdravnikom) in bolnikom (ki jih zlahka prenesemo tudi na razmerje med terapevtom in stranko). Te odnose lahko povzamemo v štirih tipih:

1. duhovniški (terapevt v njem nastopa kot absolutna avtoriteta, od stranke pa se pričakuje poslušnost);
2. tehnični (terapevt je v vlogi serviserja, ki sploh nima stika s stranko, obravnava jo kot stroj na popravilu);
3. sodelovalni (kjer imata oba, tako terapevt kot stranka, isti cilj, veže ju zaupnost in odkritost);
4. prijateljski (kjer sta terapevt in stranka v tesnem medosebnem odnosu, tako da ni moč natančno razložiti profesionalnega od prostočasnega okolja).

V profesionalnih kontekstih bi morali vzpostaviti tretji tip odnosa (saj četrti vodi tako v izgorelost kot neprofesionalnost), vredno pa je poudariti, da so ti tipi odnosov pravzaprav podobni različnim »slogom vedenja«, ki se pojavljajo v managerski literaturi, pri čemer skoraj vsak avtor ponudi nekoliko drugačno klasifikacijo tipov, kar teorije naredi precej nepregledne.

Splošne težave etike vrlin

Prednost kot hkrati tudi pomanjkljivost vseh teorij, ki v osnovi izhajajo iz etike vrlin, je ta, da medtem ko skušajo biti zelo nazorne in se želijo čim bolj približati partikularnosti vsakdanjih situacij, hkrati postanejo precej nepregledne. Tako Aristotelovi spiski vrlin kot tudi različne vrednote in vrline, ki jih najdemo v etičkih kodeksih, so nesistematično nanizani sklopi zaželenih osebnostnih lastnosti, ki po navadi niso nikjer dodatno utemeljeni. Po eni strani je ta pestrost razumljiva, saj je življenje zapleten skupek med seboj povezanih, a tudi ločenih situacij, ki jim težko določimo eno skupno bistvo: zdi se celo, da bi bilo takšno reduciranje nasilno in ne bi odslikavalo realnega stanja stvari (prim. Wittgensteinov koncept »družinskih podobnosti« (2014, §§ 66–67, str. 39–40)). Toda po drugi strani to etiško teorijo naredi precej nepregledno, hkrati s tem pa začnemo izgubljati jasna merila moralnosti delovanja.

To pride toliko bolj do izraza v primeru konflikta vrlin. Če nam ena vrlina (recimo vestnost) narekuje eno ravnanje (točen prihod v službo), druga vrlina (recimo sočutje) pa drugo (pomoč vozniku s predrto pnevmatiko), nam etika vrlin ne more ponuditi pravega odgovora na vprašanje, kaj storiti. V tej teoriji so namreč merilo moralnosti ravnanj vrline, in če so te v konfliktu, ne obstaja nobena zunanja točka, v kateri bi lahko našli razrešitev spora. Tako se izkaže, da etika vrlin najbolje deluje takrat, kadar ni nikjer nič spornega, zataji pa ravno takrat, kadar se znajdemo soočeni z moralno dilemo.

Zaradi tega nas tudi ideja moralnega vzornika, ki etiko vrlin sicer nekoliko približa modelnemu učenju Alberta Bandure, ne pripelje prav daleč. Kadar smo namreč soočeni z dilemami, v katerih se naš model nikdar ni znašel, svoje moralne odločitve ne moremo zares izpeljati iz njega, pač pa jo lahko vanj kvečjemu projiciramo ter na ta način legitimiramo v resnici samovoljno ravnanje. Če se pri moralnem ravnanju zgledujemo po Buddhi (čigar nauk tudi sodi v etiko vrlin, saj je utemeljen na sočutju (več npr. v Ditrich (2015))), naš problem pa se dotika gensko spremenjenih organizmov, bomo svojo odločitev le stežka oprli na svetnikov nauk; če bomo to vendarle poskušali storiti, mu bomo pri tem skoraj gotovo začeli pripisovati svoja stališča.

Neparadigmatske moralne teorije

Zraven glavnih etičkih paradigem in njihovih teorij obstajajo še nekateri neparadigmatski pristopi.

Nietzschejev pogled na moralo

Nietzschejev pristop k etiki zaznamuje vprašanje po vrednosti morale (Nietzsche, 1988, § 3, str. 209). Nietzsche hoče morali stopiti izza hrbta in jo povprašati po njeni funkciji. Uvidi, da morala pogosto zavira razvoj volje do moči, še posebej v svoji »izrojeni«, asketski obliki: Nietzsche je imel namreč moralo, ki izvira iz sočutja in propagira vzdržnost, za maščevanje iz zavisti, s katerim se povprečneži zoperstavijo boljšim od sebe, to pa tako, da svoje šibkosti iz nemoči povzdignejo v vrline. Demokratično egalitarnost je tako imel za znamenje pešanja moči in propada civilizacije, zoperstavljal pa ji je junaško, arhaično moralo aristokracije.

Dele Nietzschejevih besedil imamo danes zlahka lahko za sovražni govor (prim. Nietzsche (1988, § 7, 254)) in pogosto za neutemeljene špekulacije, toda njegov pristop, ki preučuje funkcijo morale, je obrodil številne

sadove, še posebej v francoskih miselnih krogih, ki znotraj različnih moralnih predpisov odkrivajo instrument nadzora in ideološki aparat v funkciji ohranjanja vladavine določenega družbenega razreda.

Eksistencialistična etika drugosti

V filozofiji 20. stoletja so imela izjemen vpliv razmišljanja francoskega intelektualca judovskega porekla Emmanuela Lévinasa, ki je preživel holokavst. Ključni koncept, ki ga je uvedel Lévinas (1969), je »Drugi«, ki je po njegovem izvor vse moralnosti: srečanje z drugostjo namreč šele razpre prostor intersubjektivnosti, s tem pa tudi moralnosti, pri čemer so vse moralne norme – vključno s tistimi, ki smo jih obravnavali zgoraj – drugotnega in izpeljanega pomena. Lévinas pravi, da me k odgovornosti poziva obliče drugega, s katerim se srečam, s čimer njegova etika zadobi utelešen, materialni smisel.

Podobno velik vpliv kot Lévinas je imel v filozofiji druge polovice 20. stoletja Jacques Derrida. Tudi on izhaja iz ideje Drugega, v nekaterih svojih delih (Derrida, 2000) pa izpostavlja gostoljubje kot paradigmatski – in protislovni – primer etičnosti. Brezpogojno gostoljubje je namreč aporetčno oz. paradokсно v toliko, v kolikor ukinja lastne predpogoje takoj, ko ga v celoti udejanjimo, saj gostu omogoči, da izniči gospodarja, s čemer slednji izgubi pozicijo, iz katere bi sploh lahko bil gostoljuben. Brezpogojno gostoljubje mora po Derridaju zato biti regulativna ideja v kantovskem smislu (tj. ideja, ki nas usmerja kot kažipot, čeprav je na sebi utopična in nikdar ne more biti realizirana), z nekaj interpretativne svobode pa bi lahko rekli, da je etično dejanje po Derridaju nemogoča naloga, saj so naša dejanja zmeraj razpeta med sebičnostjo in altruizmom.

Oba, tako Lévinas kot Derrida, sta sicer izhajala iz fenomenologije in hermenevtike, ti pa sta tesno zvezani z eksistencializmom. Ta literarno-filozofska smer je, kot je znano, poudarjala dejstvo, da človek nima vnaprej danega bistva, pač pa je zanj značilna svoboda, da se iz sebe šele ustvari, s čimer mu je naložena velika odgovornost samouresničanja. Eksistencialistična etika je tako etika pristnosti, avtentičnosti, iskanja nepotvorjenega izraza, upor odtujevanju, ki smo mu priča v družbi. Vendar pa tukaj ne gre za preprosti imperativ »Bodi to, kar si!«, saj smo ravnokar videli, da v osnovi nismo nič, zaradi česar bi takoj, ko bi kaj želeli biti, že izdali sami sebe (Sartre, 1993, str. 62). Eksistencialistična etika – tako kot etika drugosti – zato zmeraj ostaja odprta, naše postajanje je zmeraj nedovršeno, saj je naša eksistenca brez temelja (Vasič, 1981, str.

378): »Zato človek – zavest nikoli ne sovпада s seboj, je svoja lastna možnost, svoj lastni projekt (dobesedno: vrženost naprej), ki ni le načrt, ampak tudi začetek dejanja. Se pravi: človek ni tisto, ker je, oziroma je tisto, kar še ni, skratka: dvosmiselnost in paradoks.«

Moralna motivacija

Za vsako svobodno ravnanje, ki je predpostavka moralnosti, je ključna motivacija. Vprašanje motivacije za moralno ravnanje je tako ključna komponenta moralnih teorij, predstavlja pa točko, v kateri se filozofske refleksije močno približajo psihologiji, sociologiji in drugim družboslovnim vedam. Vprašanje moralne motivacije lahko sicer deloma povežemo z izvori moralnosti, v filozofski teoriji pa sta med glavnimi pozicijami, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem, internalizem in eksternalizem, opisujeta pa odnos med prepričanji in ravnanjem.

Prvi trdi, da so prepričanja inherentno povezana z vedanjem. Zgodovinsko gledano je njegov najvidnejši predstavnik Sokratov intelektualizem. V skladu s to pozicijo nihče slabega ne dela hote (prim. *Prot.* 352c)², pač pa iz nevednosti, ker torej nima pravih prepričanj. V nasprotju s tem eksternalizem trdi, da pravilna moralna prepričanja niso zadostni razlog za ravnanje. Posameznik ima lahko vsa prepričanja pravilna, pa kljub temu ravna nemoralno, in sicer zato, ker mu manjka ustrezna volja. Zgodovinsko gledano je najznamenitejši primer tega stališča Aristotelova etika, ki manko ravnanja kljub prepričanjem pojasnjuje s pojmom akrazije oz. »neobvladanosti« ali šibkosti volje (*NE VII.3*).

Razliko med obema stališčema lahko ponazorimo s primerom kadilca, ki se sicer zaveda škodljivosti svoje navade. Medtem ko bi eksternalist trdil, da ima kadilec vsa ustrezna prepričanja, a mu manjka energije oz. volje za ravnanje, bi internalist zagotavljal, da videzu navkljub kadilec vendarle ne ve zares, da je kajenje zanj v tem trenutku škodljivo, saj morada misli, da je še zmeraj bolje, če zdaj prižge cigareto, kot da se sooča z izjemno neprijetnimi odtegnitvenimi simptomi.

Osnovna težava internalizma je v tem, da najde pojasnitev za vsak primer opustitve moralnega ravnanja, saj lahko zmeraj reče, da oseba ni ravnala zato, ker pač ni imela ustreznih prepričanj: s tem ta pozicija krši načelo ovrgljivosti, ki je po Karlu Popperju pogoj znanstvenosti trditev.

2 Platonova dela se citirajo po standardizirani Stephanusovi paginaciji; zapis bibliografske enote v skladu z APA je v razdelku »Seznam kratic« na koncu poglavja.

Po drugi strani se zdi, da internalizma vendarle ne moremo kar tako odpisati, saj med prepričanji in ravnanjem očitno obstaja tesna vez, o čemer nenazadnje priča Festingerjeva (1957) teorija kognitivne disonance, v skladu s katero je napetost med prepričanji, vrednotami ali stališči po sebi motivirajoča, kar pomeni, da bo oseba, ki se znajde v miselnem konfliktu, le-tega skušala odstraniti. Tipične ilustracije Festingerjeve teorije se navezujejo ravno na primer kadilca (Metin in Metin Camgoz, 2011): ta lahko konflikt med prepričanjema p_1 (zdravje je zaželeno) in p_2 (kajenje je škodljivo) ter navado p_3 (kadim) zmanjša ne le tako, da preneha kaditi, pač pa tudi tako, da zanika p_2 (v skrajnih primerih tudi p_1 , denimo: »Kaj mi bo zdravo življenje, če ne smem uživati!«) ali da vstavi nov kognitivni element p_4 , ki sprosti napetost (npr.: »Trenutno je izpitno obdobje, in če neham kaditi, bom padel letnik.«).

Kognitivna disonanca in sorodni mehanizmi lahko igrajo ključno vlogo pri opravičevanju nemoralnega ravnanja v odnosu do okolja, živali in soljudi (Grušovnik, 2012; 2016, str. 119–154; 2020a, str. 205–242), racionalizacijske strategije moralnih vršilcev pa lahko zajemajo v uvodu obravnavano moralno relativizacijo.

Sklepna misel: moralna vzgoja

V zadnjem desetletju se povečuje zanimanje za etiške vsebine tako v okviru strok kot s strani širše javnosti. Morda se nam s tem zastavi vprašanje moralne vzgoje in izobraževanja. Filozofska literatura (Šimenc, 2017; Gutmann, 2003) v tem pogledu svari, da slednja v liberalnih demokracijah ne sme biti indoktrinacija v obstoječ sistem vrednot, saj bi to vodilo v slepo družbeno reprodukcijo. Nasprotno, temeljiti mora na kritičnem razmišljanju moralnih vršilcev, ki so seznanjeni z osnovami etiške refleksije in so vsled tega sposobni izoblikovati lastne sodbe, temelječe na uvidu v strukturo moralne situacije.

Dodajmo še, da je za etiško refleksijo vse nujnejše poznavanje osnovnih metod pristopov, kot je, denimo, kritična diskurzivna analiza, ki s pomočjo raziskovanj konceptov razkriva sicer prikrite strukture ideološke dominacije. Težava moralnosti danes namreč niso samo – ali sploh – medosebni odnosi, saj se soočamo z relativno malo neposredne brutalnosti, pač pa strukturno nasilje, ki rezultira v izrabljanje soljudi, živali in okolja.

Literatura

Seznam kratic

NE – Aristotel. (2002). *Nikomahova etika* (K. Gantar, prev.). Slovenska matica.

Prot. – Platon. (2004). »Protagora.« V Platon, *Zbrana dela I* (G Kocijančič, prev.; str. 765–809). Mohorjeva družba.

Ostala literatura

Badiou, A. (1996). *Etika: razprava o zavesti o Zlu* (J. Šumič-Riha, prev.). Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Cavalieri, P. (2006). Živalsko vprašanje: za razširjeno teorijo človekovih pravic (V. Bratina, prev.). Krtina.

Derrida, J. (2000). *Of hospitality* (R. Bowlby, prev.). Stanford University Press.

Ditrich, T. (2015). Preseganje nasilja in konflikta iz perspektive zgodnjega budizma. V T. Grušovnik in L. Škof (ur.), *Mišljenje nasilja: medkulturne in filozofske refleksije* (str. 17–31). Univerzitetna založba Annales.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.

Fromm, E. (2020). *Beg pred svobodo* (M. Drev, prev.). UMco.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.

Gould, K. H. (1988). Old wine in new bottles: A feminist perspective on Gilligan's theory. *Social Work*, 33(5), 411–415.

Grušovnik, T. (2012). Environmental denial: Why we fail to change our environmentally damaging practices. *Synthesis Philosophica* 53 (1), 91–106.

Grušovnik, T. (2016). *Etika živali: o čezvrstni gostoljubnosti*. Univerzitetna založba Annales.

Grušovnik, T. (2020a). *Hotena nevednost*. Slovenska matica.

Grušovnik, T. (2020b). Moralne intervencije v naravo: bi res morali vse meso-jede plenilce neboleče ubiti? *Anthropos*, 52(3/4), 49–59.

Grušovnik, T. (2021). *Osnove okoljske etike*. Pedagoški inštitut, Urad za UNESCO.

Gutmann, A. (2003). The authority and responsibility to educate. V R. Curran (ur.), *A companion to the philosophy of education* (str. 395–411). Blackwell Publishing.

- Hare, R. M. (1952). *The language of morals*. Clarendon Press.
- Hribar, T. (1991). *Uvod v etiko*. Nova revija.
- Ivie, S. D. (1986) Was Maslow an Aristotelian? *The Psychological Record*, 36(1), 19–26.
- Kant, I. (2020). *Kritika praktičnega uma* (R. Riha, prev.). Analecta.
- Klampfer, F. (2003). *Etiški pojmovnik za mlade*. Aristej.
- Klampfer, F. (2010). *Cena življenja: razprave iz bioetike*. Krtina.
- Leopold, A. (2010). Deželjska etika (T. Grušovnik, prev.). *FNM: filozofska revija za učitelje filozofije, dijake in študente*, 17(3/4), 74–85.
- Lévinas, E. (1969). *Totality and infinity: An essay on exteriority* (A. Lingis, prev.). XanEdu Publishing.
- Metin, I., in Metin Camgoz, S. (2011). The advances in the history of cognitive dissonance theory. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(6), 131–136.
- Midgley, M. (1991). The origin of ethics. V P. Singer (ur.), *A companion to ethics* (str. 3–13). Blackwell Publishing.
- Mill, J. S. (2003). *Utilitarizem*; in *O svobodi* (Z. Erbežnik in F. Klampfer, prev.). Krtina.
- Nietzsche, F. (1988). *H genealogiji morale* (T. Bizjak, prev.). Slovenska matica.
- Purser, R. (2019). *McMindfulness: How mindfulness became the new capitalist spirituality*. Repeater.
- Resolucija o normativni dejavnosti (ReNDej). (2009). *Uradni list Republike Slovenije*, (95). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2009-01-4117>
- Rousseau, J.-J. (2017). *Družbena pogodba: razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi* (M. Veselko ml. in T. Jurkovič, prev.). Krtina.
- Sartre, J.-P. (1993). *Being and Nothingness* (H. E. Barnes, prev.). Washington Square Press.
- Singer, P. (2008). *Praktična etika* (G. Cerjak in S. Vörös, prev.). Krtina.
- Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo. (2018). *Nomotehnične smernice* (3., spremenjena in dopolnjena izdaja).
- Sruk, V. (1999). *Leksikon morale in etike*. Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Strahovnik, V. (2009). Moralna filozofija R. M. Harea: univerzalni perskriptivizem in utilitarizem dveh ravni. *Analiza: časopis za kritično mišljenje*, 13(1/2), 47–62.
- Stres, A. (1999). *Etika ali filozofija morale*. Družina.

- Šimenc, M. (2017). Moralna vzgoja: prenašanje vrednot in personifikacija morale. *Šolsko polje*, 28(1/2), 27–44.
- The kill counter. (B. l.). ADAPTT. <https://www.adaptt.org/about/the-kill-counter.html>
- Tschudin, V. (2004). *Etika v zdravstveni negi: razmerja skrbi* (K. Resnik idr., prev.). Educy.
- Ule, A. (1998). Kuhnova paradigma in revolucija v teoriji znanosti. V T. Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij* (G. Jurman in S. Krek, prev., str. 185–211). Krtina.
- Vasič, M. (1981). Pota Sartrove svobode. V J.-P. Sartre, *Filozofija, estetika, politika* (M. Hribar, M. Novak in M. Vasič, prev., str. 365–409). Cankarjeva založba.
- Wittgenstein, L. (2014). *Filozofske raziskave* (E. Strniša, prev.). Krtina.
- Zupančič, A. (1997). Subjekt in univerzalno. *Filozofski vestnik*, 18(1), 43–57.

I.2

Etika v psihologiji: osnovni koncepti in načela

Vita Poštuvan

Povzetek

Ljudje imajo različne potrebe, interese, stališča, politične pripadnosti. Zato so tudi njihovi odgovori na vprašanja »Kakšen je primeren način reagiranja?« ali »Kaj je dobro (v določeni situaciji)?« lahko različni. Za nekatera področja velja družbeni konsenz, kaj je dobro in kaj slabo, in v teh situacijah imamo navadno najmanj dvomov, kako je (ali bi bilo) pravilno ravnati. Za strokovno delo na področju psihologije je pomembno, da vedenja strokovnjakov niso prepuščena le osebnim etičnim standardom, temveč sledijo poklicni etiki. Za razumevanje etično občutljivih situacij je pomembno poznavanje osnovnih pojmov o etiki na splošno ter, specifičneje, uporabi le-teh znotraj psihologije.

Ključne besede: etični princip/načelo, etična zavest, etična praksa, etično občutljiva situacija, modeli razreševanja etičnih dilem, etična odločitev

Uvod

Ljudje imajo podobne ali različne potrebe, interese, stališča, politične pripadnosti. Zato so tudi njihovi odgovori na vprašanje, kakšen je prime-

Poštuvan, V. (2023). Etika v psihologiji: osnovni koncepti in načela. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 47–55). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.47-55>

ren način reagiranja v določeni situaciji, lahko podobni ali različni. To je odvisno od teme, ki jo naslavljamo, in drugih okoliščin. Za razumevanje etično občutljivih situacij in naslednjih poglavij te knjige je potrebno poznavanje osnovnih pojmov o etiki na splošno ter, specifičneje, uporabi le-tih znotraj psihologije. Predstavitev slednjega je namen tega poglavja.

Osnovni koncepti povezani z etiko v psihologiji

Etika se »ukvarja s tematiko človeškega hotenja in ravnanja z vidika dobrega in zlega, moralnega in nemoralnega« (Sruk, 1995, str. 108). *Moralna filozofija* je veja filozofije, ki se ukvarja s preučevanjem moralnosti, teorij sprejemanja etičnih odločitev in razlogov za primerno (torej etično) ravnanje. Vključuje sistematizacijo, obrambo in zagovarjanje stališč ter priporočila vzorcev pri odločanju za pravilno in napačno ravnanje (Klampfer, 2003). O etiki in moralnosti je več napisanega v poglavju »Osnove etike in moralne refleksije« v pričujoči monografiji (Grušovnik, 2023). Moralna filozofija daje intelektualno osnovo razpravljanju o pravilih ravnanja, pri čemer poskuša iz diskusije izvzeti čustvene vidike prepričanj. *Etične vsebine* zajemajo široko paleto z etiko povezanih konceptov, ki so pojasnjeni v tem poglavju. Zajemajo tudi vsebine, ki se nanašajo na reflektiranje etičnih dilem oz. primerov iz prakse.

Skupna etika predstavlja etični vidik družbe kot celote in aktualni moralni kontekst etično občutljivim situacijam. Prepoznamo jo lahko v stališčih, predsodkih in pomenih posameznega pojava in v načinih, kako se o teh pojavih diskutira v javnosti. Diskurzi skupne etike predstavljajo željo po moralnem konsenzu v določenem času in prostoru. Ker je skupna etika časovno in prostorsko zamejena, se jo lahko tudi empirično preučuje, in sicer najpogosteje z raziskavami o tem, kaj ljudje čutijo, menijo ali naredijo v povezavi z določenimi vrednotami. Tudi politične kampanje, volitve, javna mnenja in drugi vidiki socioloških raziskav pogosto zrcalijo skupno etiko (Ovreeide, 2008). Za nekatera področja velja družbeni konsenz, kaj je dobro in kaj slabo, vendar nekateri avtorji dvomijo, da koncept skupne etike sploh obstaja, saj je nemogoče kolektivno strinjanje o vseh etičnih vprašanjih.

Osebna etika je rezultat posameznikove socializacije in izkušenj, povezanih z moralnimi vprašanji. Vključuje tako kognitivni kot čustveni vidik pa tudi posameznikov temperament in druge značilnosti. Presojanje vedenj kot pravilnih ali napačnih poteka ves čas našega delovanja, in sicer tako v zasebnem življenju kot strokovni praksi. Osebnih stališč, vrednot

in pristranosti se mora psiholog dobro zavedati, da lahko uvidi, kako te vplivajo na njegovo strokovno delo. Vendar osebna etika predstavlja predvsem vir občutljivosti za prepoznavo etično občutljivih situacij. Pogosto se takšna prepoznava zgodi na čustveni ravni, ko ima nekdo občutek, da nekaj v situaciji (ravnanju) ni v redu (Ovreeide, 2008).

Poklicna etika predstavlja pravila sprejetega vedenja, ki so primerna za posamezno stroko, in s tem povezana relevantna etična načela. Poklicna etika in njena implementacija predstavljata način, kako se uravnovesi, popravi ali spremeni impulze osebne etike, ki so navadno v ozadju posameznikovega odzivanja, in se zagotovi pravilno strokovno ravnanje. Zato je ključno na eni strani poznavanje poklicne etike, načel ter etičnih standardov in na drugi njihovo reflektiranje. Pogosto se poklicna etika zrcali v etičnih kodeksih in etičnih načelih (Ovreeide, 2008).

Etična načela (ali principi) v psihologiji predstavljajo vrednote, ki usmerjajo in urejajo poklicno ravnanje psihologov, *kodeksi poklicne etike* (v vsakdanji praksi pogosto poimenovani kot etični kodeksi) pa so izobraževalna in regulativna orodja, ki spodbujajo najboljše vrednote poklicne prakse. Pomagajo graditi identiteto poklica in spodbujajo homogeno in visokokakovostno opravljanje poklica. *Smernice v etiki* (pogosto poimenovane kot etične smernice) predstavljajo okvir odobrenih nasvetov, ki znotraj specifičnega področja usmerjajo in/ali podpirajo dobro poklicno prakso psihologov (EFPA Board of Ethics, 2023). Ne glede na to, v kakšnih okoliščinah psiholog opravlja svoje delo, ali je član strokovnih združenj ali ne, in ne glede na to, ali v sistemih oz. državi obstajajo regulatorni sistemi (npr. zakoni, licence) za delo psihologov, morajo biti etična načela ključno vodilo pri delu psihologa.

Etična zavest predstavlja sposobnost prepoznave etično občutljivih situacij in dilem, njihovo kritično analizo, vrednotenje, tudi morebitno spreminjanje lastnih moralnih sodb ter zavedanje učinka lastnih stališč na življenja drugih zaradi svoje strokovne vloge (Türegün, 2018). Podobno etično zavest definirajo tudi Butterfield idr. (2000), in sicer kot posameznikovo prepoznavo, kako lahko neko ravnanje, ki je v konfliktu z etičnimi standardi, vpliva na interese, dobrobiti ali pričakovanja drugih. V psihologiji je etična zavest bistvenega pomena, saj psihologom omogoča sprejemanje premišljenih odločitev in izogibanje neetičnemu vedenju. Etična zavest zahteva razumevanje etičnih načel, vrednot in pristranskosti, ki vodijo psihološko prakso, ter sposobnost prepoznavanja in obvladovanja etičnih dilem, ki se lahko pojavijo v poklicnem okolju. Z drugimi

besedami, predstavlja ponotranjena poklicna etična načela. Gojenje etične zavesti ni pomembno le za začetnike na poklicni poti, ampak tudi (ali včasih še bolj) za izkušene strokovnjake, katerih delovne prakse lahko postanejo rutina.

Etična praksa predstavlja uporabo etičnih načel in vrednot v strokovnem delu. Od psihologov zahteva, da vzdržujejo poklicne meje, varujejo zaupnost podatkov ter spoštujejo pravice in dobrobiti uporabnikov njihovih storitev. Vključuje kontinuirano samorefleksijo in samonadzor z namenom zagotavljanja skladnosti strokovnega ravnanja z etičnimi načeli ter vrednotami. Na etično prakso psihologov vpliva vrsta raznolikih in kompleksnih dejavnikov, kot so osebna etika (osebna prepričanja, stališča in vrednote), delovno okolje, odnosi z drugimi psihologi (Weinberger, 1989; Pettifor idr., 2010) pa tudi stopnja usposabljanja in izkušenj ter specifična narava etično občutljive situacije ali dileme (Weinberger, 1989). Konceptualno bi etično prakso lahko razumeli kot *etično kompetentnost*, ki združuje znanje o pravih načinih ravnanja in njegovo uporabo v praksi (Hemberg in Hemberg, 2020)

Etično občutljive situacije (v tej monografiji) predstavljajo tiste okoliščine, ki vzbujajo negotovost glede korakov najprimernejšega strokovnega ravnanja. Ne gre nujno za konflikt načel (kar opredeljuje etične dileme), ampak bolj za nejasnost in tenkočutnost implementacije določenih strokovnih načel ali vrednot. Etično občutljive situacije se navadno pojavljajo tudi v ideološko in vrednotno bolj zaznamovanih temah ali tam, kjer je več razkorakov med osebno in poklicno etiko.

Etične dileme so opredeljene kot situacije, v katerih obstaja konflikt med dvema vrednotama ali etičnima načeloma oz. je težko presoditi, katero načelo predstavlja boljše ravnanje (Lindsay in Clarkson, 1999). Za psihologe lahko etične dileme predstavljajo velik intelektualni, čustveni, medosebni in socialni izziv (Rossiter idr., 2002). Kljub izjemnemu pomenu etičnih kodeksov in smernic ti ne odgovarjajo na specifična etična vprašanja (Bhola idr., 2015), saj njihov namen ni zagotavljanje podrobnih razlag in rešitev za vsako posamezno situacijo (Koocher in Keith-Spiegel, 2016).

Zapletenost etičnih vprašanj zahteva kompleksne načine njihovega naslavljanja. Procesi sprejemanja odločitev (*etično odločanje*) vključujejo različne korake in zahtevajo razumevanje ustreznih etičnih načel ter vrednot in sposobnost njihove uporabe v specifičnih situacijah ter kontekstih. *Modeli razreševanja etičnih dilem* so predstavljeni v zaključnem

poglavju te knjige (Čerče idr., 2023). Modeli večinoma kot prvi korak pri razreševanju dilem izpostavljajo nujno poznavanje etičnih načel oz. principov, kodeksov, smernic in relevantnih zakonskih okvirov strokovnega dela. To lahko zagotavlja psiholog z rednim strokovnim usposabljanjem, branjem strokovne literature, s konzultacijami z mentorji, sodelavci oz. z ustreznimi strokovnjaki. Psiholog mora poiskati priložnosti za kontinuirano izobraževanje, da bi okrepil etično zavest in sposobnosti odločanja v etično občutljivih situacijah. Na ta način bo sposoben prepoznati dileme in jih obravnavati z vidika etičnih kodeksov ter drugih relevantnih načel. Eden od pogostih korakov modelov je ovrednotenje pozitivnih in negativnih posledic vsake morebitno sprejete odločitve ter ovrednotenje procesa odločanja. Pri reševanju etičnih dilem je poleg etičnih načel pomembno tudi upoštevanje klientovih posebnih okoliščin (Pope in Vasquez, 2007).

Etična odločitev predstavlja odgovor in etično utemeljitev izbire, sprejete med številnimi možnostmi. Temelji na etičnih načelih in vrednotah ter upošteva potencialni vpliv odločitve na druge. Moralno odločitev je mogoče sprejeti le, če se oseba zaveda etične dileme (Türegün, 2018). Včasih nekateri avtorji ta termin zamenjujejo tudi z etičnim sklepom ali rezultatom razreševanja etične dileme.

V psihologiji so ključna etična načela združena v vsebinskih sklopih. Sklopi sicer niso poenoteni v mednarodnem merilu (Parsonson, 2021a; 2021b), vendar so ne glede na strukturo ali vrstni red v psiholoških kodeksih etike skoraj univerzalni. Povzeti jih je skušala tudi Univerzalna deklaracija etičnih načel za psihologe (International Union of Psychological Science, 2008). Pri nas se sklopi nanašajo na:

Človekove pravice, ki predstavljajo za naše okolje najpomembnejše etično načelo, zato so tudi v slovenskem in tudi evropskem Metakodeksu etike (European Federation of Psychologists' Associations, 2005) navedene kot prve. Predstavljajo temeljne pravice, ki jih ima vsak posameznik kot človeško bitje, vključno z dostojanstvom, s pravičnostjo, spoštovanjem, z enakovrednostjo, enakopravnostjo, s svobodo, pravičnim obravnavanjem itd. (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Psihologi morajo spoštovati kulturne, verske in druge razlike med ljudmi ter biti občutljivi na njihove različne potrebe. Pri poznavanju človekovih pravic se opirajo tudi na *Splošno deklaracijo človekovih pravic* (United Nations, 1948), ki predstavlja temelj svobode, pravičnosti in miru v svetu.

Kompetentnost, ki se nanaša na kapaciteto, spretnosti ali zmožnosti, da se nekaj izvede korektno ali učinkovito ali predstavlja razpon

posameznikovih sposobnosti ali znanja (Colman, 2003). Psihologi morajo imeti široko paleto teoretičnih znanj, poznati psihološke teorije, metode in pristope ter biti sposobni ta znanja prenesti v prakso na tak način, da iz širokega nabora izberejo najprimernejše pristope in intervencije, ki izhajajo iz potreb ljudi oz. situacije. Imeti morajo tudi primerne veščine za vzpostavljanje odnosov z ljudmi, s katerimi prihajajo pri svojem delu v stik. Kompetentnost torej predstavlja sposobnost in zanesljivost psihologa za delo na strokovnem področju. Za to potrebuje zadostno izobrazbo in usposabljanje, ustrezno supervizijo in izkušnje z implementacijo psiholoških tehnik ali postopkov. Kompetentna intervencija temelji na znanstvenih spoznanjih psihologije (EFPA Board of Ethics, 2023). Hkrati mora biti psiholog pozoren tudi na svoje omejitve in, če je treba, sprejeti ukrepe za zagotavljanje kakovosti svojega dela.

Odgovornost določa okvir ključnih dolžnosti psihologov, da se ukvarjajo s strokovnimi vprašanji in odgovarjajo za ohranjanje strokovnih standardov pri delu. To je še posebej relevantno, saj lahko dejanje enega psihologa vpliva na celotno strokovno skupnost in družbo nasploh (EFPA Board of Ethics, 2023).

Integriteta temelji na doslednosti pri upoštevanju etičnih načel psihološke stroke (EFPA Board of Ethics, 2023). Nanaša se na skladnost med izraženimi vrednotami in dejanji osebe. Gre za sposobnost ohranjanja moralnih načel in zavzemanje za njih, tudi v primerih, ko bi bilo to lahko težko ali neugodno. Moralno pravilno dejanje bo oseba z višjo stopnjo integritete prej izvedla tudi, ko je to težko ali nepriljubljeno.

Natančnejša opredelitev načel in terminov znotraj sklopov je na voljo v kodeksih ter v Slovarju etičnih izrazov, ki je bil v letu 2023 objavljen znotraj Odbora za etiko EFPA (EFPA Board of Ethics, 2023).

Večina etičnih načel, ki veljajo za psihologe, je skladnih tudi z drugimi dokumenti, deklaracijami in zakoni na področju zagotavljanja moralnih standardov ter varovanja pravic posameznikov in skupin. Zato se pri vsakodnevnem delu psihologov predvideva, da psiholog poleg poznavanja poklicne etike sledi tudi za področje dela specifičnim usmeritvam.

Zaključek

Etični standardi so lahko razumljeni kot obvezujoči (nujni) ali aspiracijski (zaželeni) glede na raven direktivnosti, s katero usmerjajo delo strokovnjakov (Corey idr., 2014; Rocco Cottone in Tarvydas, 2016). Podobno jih lahko razumemo tudi glede na načine regulative: bolj kot so obvezna

članstva v strokovnih združenjih ali pridobitev in ohranjanje licenc (ali drugi zakonski načini preverjanja dela), v večji meri se zagotavlja nujnost sledenju etičnim (in tudi strokovnim) standardom. Glede obvladovanja kršitev (in ohranjanja etike) se torej v tem primeru zanašamo na obvladovanje tveganj na ta način, da skušamo z različnimi aktivnostmi izvajati preventivne aktivnosti. Razlika v praksah implementacije etičnih standardov je tudi v tem, kakšni načini sankcioniranja kršitev so na voljo. V nekaterih državah sankcioniranje predvideva predvsem poglobljeno samorefleksijo, katere namen je sprememba v ponotranjanju etičnih načel, v drugih državah se osredotočajo predvsem na zagotavljanje pravih ravnanj oz. praks. Zato kršitvam etike sledijo sankcije omejevanja dela oz. učenja novih spretnosti. Zagotovo aspiracijski pogled predstavlja idealne scenarije psihološke prakse, ki pa jih ni vedno moč zagotavljati oz. je težko najti točne smernice, kako jih udejanjati. Zato se v praksi pogosteje (morda celo učinkoviteje?) uporablja pristop obvladovanja tveganj (Koocher in Keith-Spiegel, 2016).

Literatura

- Bhola, P., Sinha, A., Sonkar, S., in Raguram, A. (2015). Ethical dilemmas experienced by clinical psychology trainee therapists. *Indian Journal of Medical Ethics*, 12(4), 206–212.
- Butterfield, K. D., Treviño, L. K., in Weaver, G. R. (2000). Moral awareness in business organizations: Influences of issue-related and social context factors. *Human Relations*, 53(7), 981–1018.
- Colman, A. M. (2003). *Oxford dictionary of psychology*. Oxford University Press.
- Corey, G., Corey, M.S., Corey C., in Callanan, P. (2014). *Issues and ethics in the helping profession* (9. izd.). Brooks Cole.
- Čerče, M., Uran, Z., in Krenker, T. (2023). Modeli in tehnike za učinkovito ravnanje v etično občutljivih situacijah. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 623–647). Založba Univerze na Primorskem.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- EFPA Board of Ethics. (2023, 20. januar). *Glossary: Definition of terms used in EFPA Board of Ethics documents and position papers*. European Federation of Psychologists' Associations.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2005). *EFPA meta-code of ethics*.

- Grušovnik, T. (2023). Osnove etike in moralne refleksije. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 23–45). Založba Univerze na Primorskem.
- Hemberg, J., in Hemberg, H. (2020). Ethical competence in a profession: Healthcare professionals' views. *Nursing Open*, 7(4), 1249–1259.
- International Union of Psychological Science. (2008). *Universal declaration of ethical principles for psychologists*. <https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/>
- Klampfer, F. (2003). *Etiški pojmovnik za mlade*. Založba Aristej.
- Koocher, G. P., in Keith-Spiegel, P. (2016). *Ethics in psychology and the mental health professions. standard and cases* (4. izd.). Oxford University Press.
- Lindsay, G., in Clarkson, P. (1999). Ethical dilemmas of psychotherapists. *Psychologist*, 12(4), 182–185.
- Ovreeide, H. (2008). Ethical discourses and ethical dimensions. V G. Lindsay, C. Koene, H. Ovreeide in F. Lang, *Ethics for European psychologist* (str. 15–38). Hogrefe Publishing.
- Parsonson, K. L. (2021a). An overview of findings, non-ethnocentric comparisons, conclusions and implications. v K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 244–262). Routledge.
- Parsonson, K. L. (2021b). Understanding psychology's ethics codes from an international perspective: The importance of non-ethnocentric appreciation and comparisons. V K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 1–13). Routledge.
- Pettifor, J., McCarron, M., Schoepp, G., Stark, C., in Stewart., D. (2010). *Ethical guidelines for supervision: Teaching, research, practice, and administration*. Canadian Psychological Association.
- Pope, K. S., in Vasquez, M. J. T. (2007). *Ethics in psychotherapy and counseling: A practical guide* (3. izd.). Jossey-Bass.
- Rocco Cottone, R., in Tarvydas, V. (2016). *Ethics and decision making in counseling and psychotherapy* (4. izd.). Springer.
- Rossiter, A., Walsh-Bowers, R., in Prilleltensky, I. (2002). Ethics as a located story: A comparison of North American and Cuban clinical ethics. *Theory & Psychology*, 12(4), 533–556.
- Sruk, V. (1995). *Filozofija*. Cankarjeva založba.

- Türegün, N. (2018). Ethical awareness, ethical decision making, and transparency: A study on Turkish CPAs in Istanbul. V A. Salman in M. G. Abdul Razzaq (ur.), *Accounting from a cross-cultural perspective*. IntechOpen.
- United Nations. (1948). *Universal declaration of human rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Weinberger, A. (1989). Ethics: Code value and application. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 30(1), 77–85.

I.3

Razvoj etičnih standardov v psihologiji: slovenske in mednarodne izkušnje

Vita Poštuvan
Polona Matjan Štuhec

Povzetek

Z razvojem psihologije kot vede in strokovnega področja se je pojavila potreba po etičnih kodeksih. Prvi kodeks je leta 1953 razvilo Ameriško psihološko združenje (American Psychological Association – APA), kasneje so sledile druge države. Na evropski ravni se je skupni kodeks oblikoval približno pet let in je bil leta 1995 potrjen kot Metakodeks etike EFPA (posodobljen leta 2005), leta 2015 pa je ista organizacija razvila še Modelni kodeks etike (European Federation of Psychologists' Association, 2015), ki še natančneje opredeljuje implementacijo etičnih načel v prakso. V Sloveniji smo prvi kodeks dobili leta 1982, drugega 20 let kasneje. Trenutna različica *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je bila sprejeta v letu 2018 in je bila s strani Odbora za etiko pri EFPA prepoznana kot skladna z Metakodeksom etike (European Federation of Psychologists' Association, 2005).

Ključne besede: etični standardi, etični kodeks, Evropska zveza psiholoških združenj

Uvod

Psihologija kot znanstvena veda in strokovna praksa temelji na dveh osnovah. Prva predstavlja vsebino, torej preplet znanj in spretnosti, ki so se razvile iz raziskav in prakticiranja stroke. Druga predstavlja etiko razvijanja znanj in spretnosti ter vedenj ob apliciranju stroke v prakso (Lindsay, 2008). Etika in etični standardi so ključni mehanizem zaščite klientov, udeležencev raziskav, izvajalcev psihološke prakse in splošne javnosti (Parsonson, 2021).

Razvoj etičnih standardov v psihologiji

Z razvojem psihologije kot vede in strokovnega področja v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju se je pojavila potreba po etičnih kodeksih, ki se je še jasneje pokazala ob zlorabi etike in znanosti v drugi svetovni vojni. Leta 1948 je Ameriško psihološko združenje (American Psychological Association – APA) ustanovilo Odbor za etične standarde za psihologijo, da bi razvili niz smernic za etično ravnanje (Pope in Vetter, 1992). Člani APA so prispevali več kot tisoč primerov pozitivnih in negativnih etičnih odločitev, ki so bile nato faktorsko analizirane. Ugotovitve raziskave so bile osnova za oblikovanje prvega kodeksa, ki je vseboval kratke izjave o etičnih standardih. Kodeks je bil objavljen leta 1953, od takrat so tudi druga nacionalna združenja razvijala (in posodabljala) svoje etične kodekse.

Na evropski ravni se je skupni kodeks oblikoval približno pet let in je bil leta 1995 potrjen na generalni skupščini v Atenah Evropske zveze strokovnih psiholoških združenj (European Federation of Professional Psychologists Associations – EFPPA) (kasneje preimenovano v Evropsko zvezo psiholoških združenj, European Federation of Psychologists' Association – EFPA) kot Metakodeks etike EFPA (*EFPA Meta-Code of Ethics*) (European Federation of Psychologists' Association, 2005), ki je služil kot okvir za razvoj nacionalnih kodeksov v Evropi. Leta 2008 je bila s strani Mednarodne zveze psihološke znanosti (International Union of Psychological Science – IUPsyS) razglašena Univerzalna deklaracija etičnih načel za psihologe z namenom spodbuditi države, katerih združenja psihologov niso imela etičnega kodeksa, da razvijejo svoj kodeks, ki bi usmerjal njihovo ravnanje po univerzalnih moralnih načelih (Gauthier idr., 2010). Leta 2015 je po nekajletnih usklajevanjih Odbor za etiko EFPA pripravil tudi Modelni kodeks etike (*Model Code of Ethics*) (European Federation of Psychologists' Association, 2015), ki predstavlja način implementacije

etičnih kodeksov v praksi. V uvodniku celo pravi, da morajo psihologi etičnim standardom in procesom slediti ne glede na to, kje v Evropi delujejo kot psihologi, in tudi ne glede na to, ali so pri tem člani strokovnih organizacij ali ne. Modelni kodeks zato vsebuje tudi smernice o postopkih ukrepanja in sankcioniranja v primerih neetičnega ravnanja.

Etični kodeksi navadno vsebujejo niz etičnih načel in izjav, kako v praksi zagotavljamo etične standarde. Kodeksi torej poskušajo prevajati prepričanja glede primerne ravnanja, ki izhajajo iz moralnih predpostavk in vrednot. Namen razvoja etičnih standardov znotraj psihologije je bil stremenje k idealnemu strokovnemu vedenju, še posebej z uporabo aspiracijskih načel – torej takšnih, ki spodbujajo refleksijo in etično reševanje težav znotraj moralnih okvirov ter so kot smernice brez zavezujočih regulativ. Hkrati se je z razvojem kodeksov pričela regulacija strokovnega vedenja in z disciplinskimi postopki se je začel vzpostavljati način, kako so načela izvršljiva v praksi. To pomeni, da etične smernice niso le želja, aspiracija ali norma, ampak postanejo pravila, ki se jih psiholog drži pri svojem strokovnem ravnanju.

V mednarodnem prostoru so se poleg etičnih kodeksov s časom začele razvijati smernice etičnega ravnanja v okviru specifičnih področij dela psihologov (npr. na področju dela forenzične psihologije, pojavljanja v medijih, poučevanja etike itd.). Etični kodeksi namreč niso namenjeni reševanju in usmerjanju konkretnih situacij, ampak nudijo splošen moralni okvir za ravnanje. Smernice na posameznih področjih poskušajo operacionalizirati načela v konkretnih delovnih oz. strokovnih situacijah. Še posebej so take smernice potrebne na tistih področjih dela psihologov, kjer se pojavlja veliko etično občutljivih situacij.

Razvoj etičnih standardov v psihologiji pri nas

Slovenski psihologi so bili od leta 1953 (ali po nekaterih zapisih 1954) organizirani kot Slovenska sekcija znotraj krovnega Združenja psihologov Jugoslavije (Pečjak, 1982; Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki je kasneje prerasla v društvo. Društvo psihologov Slovenije je bilo kot samostojna enota vpisano v poslovni register leta 1976¹ in danes predstavlja osrednjo strokovno združenje psihologov pri nas. Društvo je del Evropske zveze psiholoških združenj in podeljuje evropski certifikat EuroPsy, ki ne le uvaja nekatere enotne standarde v stroki po Evropi, ampak tudi zagota-

1 Vpis najdemo na spletnem naslovu: https://www.ajpes.si/podjetje/DRUSTVO_PSIHOLOGOV_SLOVENIJE?enota=130107&EnotaStatus=1#.

vlja spoštovanje nacionalnih ter evropskih etičnih načel. Članstvo v društvu je prostovoljno in ni pogoj za opravljanje poklica. Poleg tega je pri nas še nekaj drugih organizacij, ki povezujejo psihologe na specifičnih delovnih področjih (npr. Zbornica kliničnih psihologov Slovenije). Navkljub desetletnim naporom pri nas še vedno nimamo sprejetega krovnega zakona, ki bi urejal delo na področju psihologije, kar omejuje celostno regulacijo poklica in onemogoča učinkovito zagotavljanje kakovosti ter etičnosti strokovnega dela.

Zaradi manka zakonskih in regulatornih dejavnikov je vloga etičnih standardov pri psihološkem delu pri nas še toliko večja. Etična ozaveščenost in etično ravnanje namreč v manjši meri temeljita na izogibanju možnim sankcijam zaradi kršitev, saj so te v nekaterih primerih minimalne (npr. še posebej, če psiholog ni član društva ali organizacije, ki bi etične vidike dela regulirala).

Prvi etični kodeks pri nas je bil oblikovan leta 1982 (Društvo psihologov Slovenije, 1982), posodobitve pa so bile narejene leta 2002 in 2018 (z objavo v publikaciji 2019). Podobno kot v nekaterih primerih v tujini so tudi pri nas takrat nekateri kolegi menili, da kodeks ni potreben, saj *psihologi ravnaajo etično sami po sebi*, zapisana etična načela dela pa bi lahko celo dajala lažen občutek ustreznosti ravnanja, pri čemer ne morejo nujno zaobjeti celotne kompleksnosti vseh situacij (Matjan Štuhec, 2011; Lindsay, 2008). Prvi kodeks je sicer vseboval veliko besedišča, ki je odražalo takratno kulturno, socialno in politično situacijo, nekateri vidiki slednjih so bili celo razlagani skozi etična načela. Etični standardi v prvi verziji kodeksa niso bili posebej razdeljeni v skupine, temveč so bili predstavljeni v 14 členih in prilogi z obrazloženimi specifičnimi termini.

Kodeks etike je takrat pripravila skupina psihologov, ki so jo sestavljali Živana Bele-Potočnik kot najzaslužnejša za nastanek kodeksa, Lenka Bezeljak, Janek Musek, Marko Polič, Peter Praper, Janez Rojšek, Marko Strban, Janez Zalaznik in Andrej Žižmond. Skupina je bila sestavljena tako, da je pokrivala vsa področja psihologije, od klinične psihologije, pedagoške psihologije, psihologije dela do posebej občutljivega področja uporabe psihodiagnostičnih sredstev. Pri diskusiji so sodelovali tudi Andrej Dolinar, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Vito Flaker, Janez Gregorač, Brigita Hruševar, Zdenko Lapajne, Grega Strban ter izvršilni odbor Društva Socialistične republike Slovenije. Kodeks je bil potrjen in sprejet na posvetovanju psihologov Slovenije v Portorožu leta 1982.

Kodeks je bil sestavljen tako, da je vseboval zapis najpomembnejših načel. Definiral je etiko psihološkega dela; na prvo mesto je postavil humanost in načela demokratičnega odnosa med ljudmi, kar je bilo kasneje s spremembo političnega sistema razumljeno kot osnovna človekova pravica. Naslednje načelo je bila strokovnost, sledili so definiciji psihološke pomoči in poklicne tajnosti ter načelo uporabe lepega pisnega slovenskega jezika. Kodeks je naslavljala odnos med psihologi, določil temelje poklicne neodvisnosti, odnos do javnosti in etične temelje sodelovanja ljudi v raziskovalnih postopkih. Opredelil je škodo, ki lahko nastane ob napačni uporabi psihodiagnostičnih sredstev, in določil izključno odgovornost psihologa za povzročeno škodo. Zapisano je bilo, da etična načela psiholog uporablja v vsakodnevni praksi in da poišče pomoč v pisarni društva, če bi jo potreboval. Kodeks je opredelil tudi psihologovo odgovornost.

Kodeks je vseboval prilogo, v kateri so definirani pojmi psiholog, strokovna pomoč, diagnostično-prognostični postopek, svetovalno-terapevtski postopek, raziskovalno delo, izvedeništvo, poklicni odnos in primeri odklonitve odnosa, odnos do javnosti in poklicna tajnost. Razloženo je, kako zaščititi psihodiagnostična sredstva, kaj je psihološki arhiv in kako zagotoviti varen arhiv. Vsebina priloge je bila delno integrirana v kasnejše posodobitve kodeksa.

V kodeksu je naveden predlog, da vsako področje psihološkega dela za svoje potrebe podrobneje opredeli svoja opravila, kar ni bilo realizirano. Prvi kodeks psihološke etike Društva psihologov SR Slovenije je bil vsebinsko sodoben kodeks, četudi v njem nekajkrat najdemo nekatere specifične vsebine, npr. socialistične samoupravne odnose, ki so morale biti vključene v takratni družbeni ureditvi. Še vedno pa večina etičnih načel in vsebinskih priporočil tega kodeksa drži.

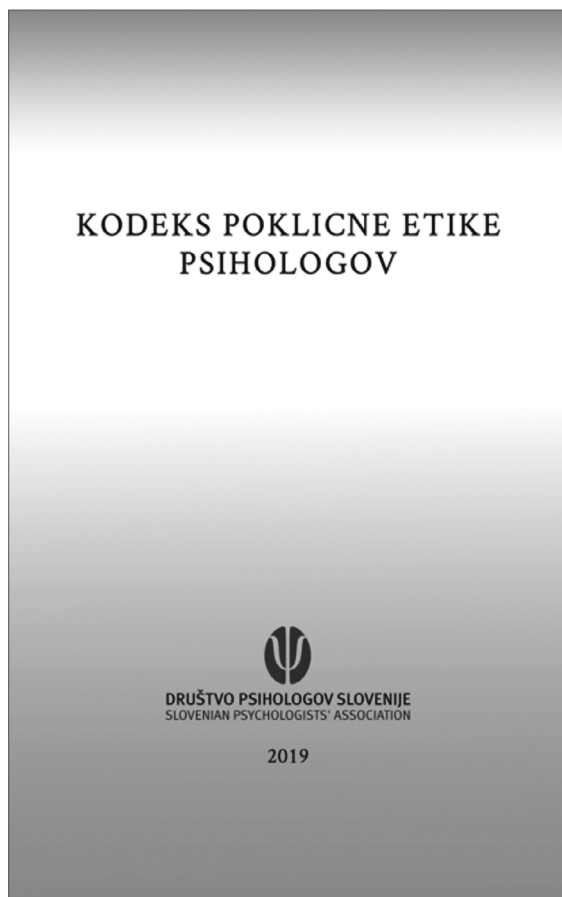
Leta 1991 je z razpadom Socialistične federativne republike Jugoslavije razpadla tudi jugoslovanska Zveza društev psihologov Jugoslavije. Razen spremembe imena in referenc na socialistične samoupravne odnose pa je bilo možno kontinuirano nadaljevati z organizacijsko-strokovnim delom psihologov, saj so bili temelji dobro postavljeni. Predsednica novega Društva psihologov Slovenije je postala Polona Matjan Štuhec in leta 1992 je društvo izpolnilo pogoje za sprejem v EFPPA (kasneje EFPA). Ključen za izpolnitev članstva je bil prevod takratnega etičnega kodeksa, iz katerega so izpustili le nekatere politično problematične izraze socialistične ureditve. Na generalni skupščini EFPPA v Tampereu leta 1993 je

slovensko društvo dobilo status polnopravnega članstva. Takrat smo dobili tudi članico v delovnem telesu za etiko v okviru EFPPA.

Prve posodobitve kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2002) so se lotili člani Komisije za psihološko etiko, in sicer: Živana Bele-Potočnik kot kontinuiteta med starim in novim kodeksom, Nena Brumen, Valentin Bucik, Mateja Hribar Naglič, Marko Polič, Helena Mrak Černelič, Anja Podlesek in Polona Matjan Štuhec kot vodja komisije.

V tej verziji je 57 členov organiziranih v skladu s strukturo Meta-kodeksa etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association, 2005), in sicer v štirih sklopih: (i) spoštovanje človekovih pravic in dostojanstva, (ii) kompetentnost, (iii) odgovornost in (iv) integriteta. Ta verzija je umeščena v kontekst Republike Slovenije in pripadnosti evropski mreži psihologov. Načelo spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva zajema dostojanstvo, spoštovanje človeka, človekove splošne pravice, enakost pravic in enakopravnost, zasebnost in zaupnost ter informirano soglasje in svobodo soglasja. Načelo kompetenc psihologa naslavlja etično zavest, določi omejitve pristojnosti, omejitve postopkov, predlaga stalni strokovni razvoj in definira posledice nezmožnosti opravljanja strokovnega dela. Odgovornosti psihologa so tretje načelo v kodeksu. V njem so opredeljeni splošna odgovornost, zagotavljanje visoke ravni strokovnega dela, izogibanje zlorabi, podaljšana skrb, razširjena odgovornost in razreševanje etičnih dilem. Zadnje načelo se ukvarja z integriteto. Zahteva prepoznavo omejitev, poštenost in točnost, odkritost in odprtost, konfliktnost interesov in izkoriščanje ter neetično delo kolegov.

Trenutno verzijo *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) so pripravile članice Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije v mandatu 2015 do 2019, in sicer Tatjana Arzenšek, Dušica Boben, Mirjam Erce, Nika Kavšek in Vita Poštuvan kot takratna predsednica komisije. Namen prenove je bil umestitev novjših usmeritev v stroki kot tudi sprememb v družbi, ki so nastale v času od zadnje verzije, v kodeks. Tudi priporočila EFPA v tem času so, da se kodeksi vsaj revidirajo vsakih pet let. Po dveletnih pripravah vsebinskih osnutkov je bila vsebina dana v daljšo enoletno javno razpravo. Ta je potekala tako znotraj posameznih sekcij Društva psihologov Slovenije kot z javno predstavitvijo teksta v okviru društvenega dogodka Mesečno srečanje. Na podlagi povratnih informacij, mnenj in predlogov so člani osnutek besedila dopolnili ter dodelali.

Slika 1. Naslovnica aktualnega *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

Tekst vsebuje 82 členov (s podrobnimi podčleni), daljši uvod, poleg načel pa ima tudi poglavja o uveljavitvi in spoštovanju kodeksa ter prehodnih določbah. Vsebina je poleg Metakodeksa etike (European Federation of Psychologists' Association, 2005) usklajena z Modelnim kodeksom etike (European Federation of Psychologists' Association, 2015). Načela si sledijo po pomembnosti, in sicer od spoštovanja človekovih pravic do strokovne kompetentnosti, odgovornosti psihologa in integritete psihologa. Podobno kot verzija iz leta 2002 tudi ta verzija kodeksa predvideva priložo, v kateri bi bila navedena pojasnila posameznih členov kodeksa s primeri prakse, česar pa žal nimamo. Poleg tega sta kot sestavni del opredeljena tudi *Pravilnik in poslovnik Komisije za etična vprašanja pri Društvu*

psihologov Slovenije (ki je bil sprejet na generalni skupščini društva v letu 2019) in *Poslovniki Častnega razsodišča*.

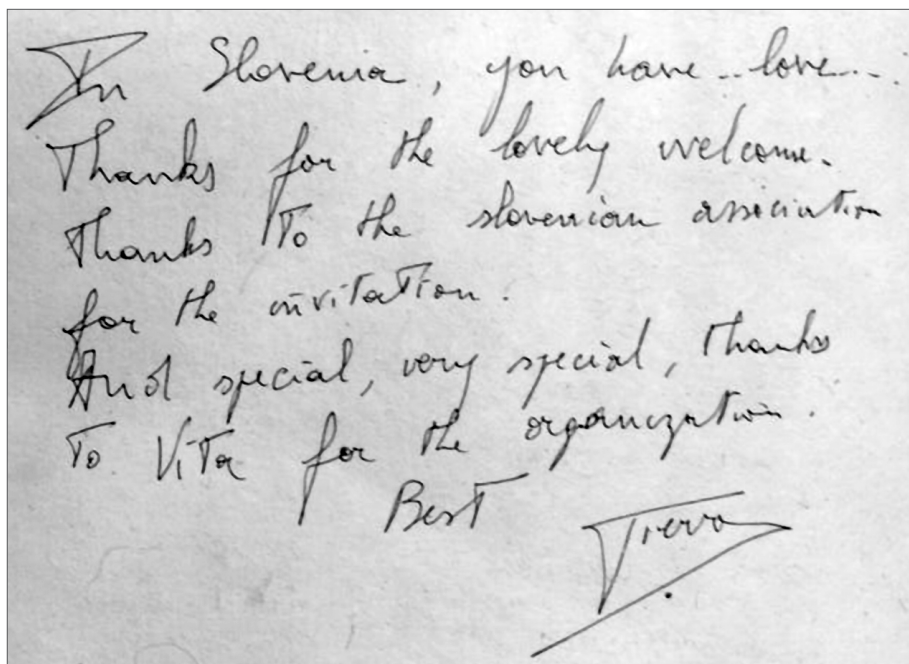
V *Pravilniku in poslovniku Komisije za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije* (Komisija za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije, b. l.) je v 4. členu opredeljena vloga te komisije. Komisija za etična vprašanja je pristojna za etična načela, ki jih psihologi upoštevajo pri svojem delu in so opredeljena v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Komisija izobražuje in nudi podporo posameznikom v zvezi z etičnimi vprašanji, ki se nanašajo na delo psihologa, obravnava in razrešuje etične *dileme* daje mnenja v zadevah, ki se nanašajo na etičnost ravnanja psihologov. V 36. členu pravilnik opredeljuje, da če komisija v obravnavani (konkretni) *zadevi* (oz. primeru kršitve psihološke etike) *ugotovi sum kršitve Kodeksa poklicne etike psihologov, zadevo posreduje v nadaljnjo obravnavo Častnemu razsodišču Društva psihologov Slovenije*. Delovanje častnega razsodišča je torej ključno v smislu regulatorne in disciplinske vloge.

Posodobljena verzija je bila sprejeta na generalni skupščini Društva psihologov Slovenije v Mariboru maja 2018, izdana pa leta 2019 na kongresu psihologov Slovenije v Zrečah. Na kongresu je bila predstavljena vsebina novega kodeksa, na okrogli mizi ob tem so sodelovali kolegi Anja Podlessek, Bojan Musil, Urša Mars Bitenc, Dušica Boben, Matic Kadilčnik, vodila pa jo je Vita Poštuvan. Kolegi so bili predstavniki vseh javnih študijskih programov, kjer se je takrat poučevalo psihologijo, in predstavniki prakse (Poštuvan, 2019). Diskusija je pokazala naklonjenost posodobitvam in hkrati izpostavila nekatere izzive za prihodnost: poleg večje regulative tudi refleksije praktičnih primerov, s katerimi se psihologi soočajo.

Vsebinska analiza vseh verzij kodeksa psihološke etike v Sloveniji je bila narejena leta 2021 (Poštuvan, 2021), pri čemer avtorica ugotavlja, da čeprav kodeksi izhajajo iz različnih časovnih obdobij, je med njimi več skupnega kot različnega. Ključna etična načela se skozi čas torej niso drastično spreminjala. Zadnji dve verziji sta bili pregledani s strani Odbora za etiko pri EFPA in prepoznani kot skladni z Metakodeksom etike (European Federation of Psychologists' Association, 2005).

Zastopanje v Odboru za etiko EFPA

Polono Matjan Štuhec je leta 1993 takratni vodja Stalne komisije za etiko (Standing Committee on ethics EFPA) Nizozemec Casper Koene povabil

In Slovenia, you have love...
 Thanks for the lovely welcome.
 Thanks to the Slovenian association
 for the invitation.
 And special, very special, thanks
 to Vita for the organization.
 Best
 Pierra

Slika 2. Zahvalno pismo Pierra Nederlandta, vodje Odbora za etiko EFPA

kot članico v komisijo, kjer je ostala 17 let. V tem času je v komisiji nastal Metakodeks etike EFPA, poleg tega pa tudi priporočila za disciplinske pravilnike in postopke, izvedensko delo ter uporabo interneta pri psihološkem svetovalnem delu. V tistem času je večina dela temeljila na intenzivnih srečanjih v živo.

Vito Poštuvan je k sodelovanju v Odboru za etiko EFPA (Board of Ethics EFPA) leta 2011 ob robu generalne skupščine EFPA povabil nizozemski kolega Henk Geertsema, in sicer ob diskusiji o smernicah za psihologe, ki sodelujejo z mediji. V času od začetkov njenega sodelovanja je odbor velik del energije namenil pripravi Modelnega kodeksa etike (European Federation of Psychologists' Association, 2015) in smernic s področij poučevanja etike, etike v superviziji in uporabe IKT pri psihološkem delu (smernice v povezavi s slednjima dvema so še vedno v delu). Na vseh evropskih kongresih psihologije odbor pripravi vsaj en (navadno vabljen) simpozij ali več povezanih dogodkov, ki so namenjeni diseminaciji aktualnih spoznanj o etikih. Leta 2013 je Vita Poštuvan člane odbora gostila tudi v Sloveniji, in sicer v Ljubljani (slika 2).

Na pobudo članov je Vita Poštuvan leta 2021 skupaj s Miguelom Ricoujem prevzela vodenje odbora. Navkljub večjim spremembam v delovanju EFPA v tem obdobju in spremembam v načinih dela odbora zaradi epidemije se je v tem času že zaključilo delo na slovarju etičnih terminov (ki je sedaj dostopen na spletni strani EFPA, skupaj z drugimi relevantnimi dokumenti). Sicer pa so cilji odbora v tej sestavi trenutno osredotočeni na pripravo novih diseminacijskih strategij vsebin o etiki (predvsem v obliki webinarjev), preučitev praks poučevanja etike v različnih državah ter pripravo vsebin, ki se navezujejo na delo psihologov v paliativni oskrbi in ob ugovoru vesti.

Obe kolegici sta prispevali k prenosu vsebin iz evropskega odbora v okvir dela Komisije za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije pa tudi v druge organizacije, kjer delujeta.

Zaključek

Pryzwansky in Wendt (1999) pravita, da je za to, da neko vedo prepoznamo kot stroko, potrebno, da ima organizirano združenje strokovnjakov, da obstaja sistematično izobraževanje o tem področju, da obstaja dovoljšnja količina znanja in spretnosti tega področja, da ima področje etični kodeks in načine regulacije strokovnjakov, ki zagotavljajo kakovostno strokovno delo. Psihologija ima v nekaterih delih sveta že vzpostavljene vse te mehanizme. Tudi pri nas jim je večinoma zadovoljeno, pri čemer etični standardi, zbrani v kodeksih psihološke etike in smernicah, predstavljajo pomembna vodila za stroko in predvsem prispevajo (skupaj z drugimi tehnikami in mehanizmi) k večanju etične zavesti. Kljub temu pa je za prihodnje pri nas pomembno razmišljati o vzpostavitvi učinkovitejših regulativ etičnega ravnanja psihologov, in sicer ne le znotraj Društva psihologov Slovenije ali drugih parcialnih organizacij, ampak za vse, ki poklic opravljajo v praksi.

Literatura

- Društvo psihologov Slovenije. (1982). *Kodeks psihološke etike*.
 Društvo psihologov Slovenije. (2002). *Kodeks poklicne etike psihologov Slovenije*.
 Društvo psihologov Slovenije (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
 European Federation of Psychologists' Association. (2005). *EFPA meta-code of ethics*.

- Gauthier, J., Pettifor, J., in Ferrero, A. (2010). The universal declaration of ethical principles for psychologists: A culture-sensitive model for creating and reviewing a code of ethics. *Ethics & Behavior*, 20(3/4), 179–196.
- European Federation of Psychologists' Association (2015). *Model code of ethics*.
- Komisija za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije. (B. l.). *Pravilnik in poslovnik Komisije za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije* [Neobjavljena interna dokumentacija].
- Lindsay, G. (2008). Professional ethics and psychology. V G. Lindsay, C. Koenne, H. Ovreeide in F. Lang, *Ethics for European psychologist* (str. 1–14). Hogrefe Publishing.
- Matjan Štuhec, P. (2011). Kodeks psihološke etike nekoč in danes. *Panika*, 15(2), 32–34.
- Parsonson, K. L. (2021). Understanding psychology's ethics codes from an international perspective: The importance of non-ethnocentric appreciation and comparisons. V K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 1–13). Routledge.
- Pečjak, V. (1982). Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, 36(1–2), 85–94.
- Pope, K. S., in Vetter, V. A. (1992). Ethical dilemmas encountered by members of the American Psychological Association: A national survey. *American Psychologist*, 47(3), 397–411.
- Poštuvan, V. (2019, 9. september). *Prenova Kodeksa poklicne etike psihologov: Kaj je novega?* [Predstavitev na konferenci]. 8. mednarodni kongres psihologije: obrazi nasilja – izzivi psihologije, Zreče, Slovenija.
- Poštuvan, V. (2021). Ethics for psychologists in Slovenia. V K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 127–142). Routledge.
- Pryzwansky, W. B., in Wendt, R. N. (1999). *Professional and ethical issues in psychology*. Norton Professional Books.

I.4

Etika in etična zavest psihologov: skrb in aktivnosti Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije

Vita Poštuvan
Mojca Čerče

Povzetek

Komisija za etična vprašanja (KEV) v okviru Društva psihologov Slovenije skrbi za etični kodeks psihologov, sledi novostim na področju etike in jih prenaša v naše okolje, izobražuje in nudi podporo posameznikom v zvezi z etičnimi vprašanji ter daje mnenja v posameznih primerih, ki se nanašajo na etičnost ravnanja psihologov v praksi. Skozi zadnja desetletja KEV aktivno izvaja aktivnosti za večanje etične zavesti: pripravlja izobraževanja, delavnice, materiale, strokovna srečanja ipd.

Ključne besede: etična zavest, Društvo psihologov Slovenije, aktivnosti

Uvod

Komisija za etična vprašanja (KEV) je tisti organ Društva psihologov Slovenije, ki skrbi za etični kodeks psihologov, sledi novostim na področju etike in jih prenaša v naše okolje, izobražuje in nudi podporo posameznikom v zvezi z etičnimi vprašanji, ki se nanašajo na delo psihologa, ter daje mnenja v posameznih primerih, ki se nanašajo na etičnost ravnanja psihologov v praksi.

Poštuvan, V., in Čerče, M. (2023). Etika in etična zavest psihologov: skrb in aktivnost Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 69–76). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.69-76>

Komisija za etična vprašanja je skozi različna obdobja svojega delovanja aktivno pristopala k vprašanju etike v psihologiji. Pri tem je na eni strani ves čas angažirana pri posodobitvah etičnega kodeksa (kar je predstavljeno v poglavju »Psihologija, psihologi in etika – razvoj etičnih standardov v Sloveniji in svetu« (Poštuvan in Matjan Štuhec, 2023)) in hkrati pri drugih aktivnostih za večanje etične zavesti.

Aktivnosti za večanje etične zavesti

Aktivnosti za večanje etične zavesti so lahko različne. Med najpogostejšimi se za te namene navajajo strokovna srečanja, ki so namenjena strokovnjakom na področju ne glede na raven strokovne usposobljenosti. Tako začetniki kot usposobljeni strokovnjaki namreč na področju etike izpostavljajo podobne dileme in težave. Strokovna srečanja na temo etike so zadnjih deset let del dogodkov v okviru aktivnosti Društva psihologov Slovenije (še posebej v sodelovanju s člani Komisije za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije – KEV DPS) in seveda tudi drugih strokovnih združenj.

Dnevi psihologov, slovenski kongresi psihologov in drugi strokovni dogodki

V okviru letnega dogodka Dnevi psihologov ali na nekaj let organiziranega kongresa psihologov se kontinuirano naslavlja tema etike. Ta je namreč tista, ki je ne le vedno znova aktualna in kliče po skupnem diskurzu ter razreševanju, ampak tudi povezuje strokovnjake z različnih področij.

V letu 2012 je Društvo psihologov Slovenije organiziralo Dan psihologov na temo etike (slika 1), pri čemer je aktivno vlogo pri izvedbi prevzela KEV DPS. Na dogodku se je predstavilo slovenski etični kodeks in dogajanje v Evropi ter specifične smernice na različnih področjih psihologije. Vsebinski sklopi dogodka so naslavljali etične dileme na različnih specifičnih področjih psihološkega dela (zdravstvo, sociala, psihološko ocenjevanje, raziskovanje itd.), poudarek pa je bil tudi na kompetencah medkulturnosti v psihologiji in pravnih vidikih psihološkega dela. V letih 2015 in 2019 smo z aktivnim sodelovanjem (s pripravo posterja in okroglo mize) prispevali k vsebini kongresov, ki sta se v tistem obdobju izvedla pri nas. Več o dogodku v letu 2019 je opisano v poglavju o razvoju etičnih standardov pri nas (Poštuvan in Matjan Štuhec, 2023), saj je okrogla miza v Zrečah naslavljala razvoj in implementacijo prenovljenega kodeksa.

Slika 1: Dnevi psihologov 2012

Skozi leta smo psihologi organizirali tudi druga strokovna srečanja, ki so bila povezana z večanjem etične zavesti. V obdobju od oktobra 2012 do maja 2013 je KEV DPS (pod vodstvom takratne predsednice KEV DPS mag. Barbare Čibej Žagar in predsednice društva Vlaste N. Zabukovec) organizirala strokovna srečanja na temo etike v psihološki dejavnosti. Pet triurnih srečanj je zajemalo krajši teoretični del in delavnice, kjer so udeleženci v manjših skupinah delali na konkretnih primerih etičnih dilem v praksi. Vsebine srečanj so se navezovala na ključne potrebe na posameznih področjih aplikativne psihologije (vzgoja in izobraževanje, zdravstveno področje, socialno področje, področje dela), etiko v raziskovanju, usposobljenost za delo s psihodiagnostičnimi sredstvi, področja zasebnosti in zaupnosti, svobode in avtonomnosti obveščenega soglasja, sodelovanje z mediji in priporočila za poučevanje etike.

KEV DPS je v letih 2014 in 2016 organizirala okroglo mizo Na krožišču etičnih dilem, na kateri se je povezovala z različnimi strokami in s tem krepila strokovno sodelovanje ter večala etično zavest psihologov pri njihovem delu. V letu 2014 je dogodek pripravila Barbara Čibej Žagar, vodil pa novinar Bojan Leskovec. Na dogodku so poleg Društva psihologov Slovenije kot gostje sodelovali predstavniki Zdravniške zbornice Slovenije, Socialne zbornice Slovenije, Odvetniške zbornice Slovenije, Policijske akademije (Ministrstvo za notranje zadeve), Združenja psihoterapevtov Slovenije ter Društva za poslovno etiko in etično voditeljstvo. V letu 2016 je okroglo mizo vodila predsednica komisije Vita Poštuvan in je bila posvečena vprašanju integritete poklica psihologa. Poleg predstavnikov psihologije so na dogodku sodelovali še predstavniki Policije, Zdravniške zbornice Slovenije, Odvetniške zbornice Slovenije, Društva državnih tožilcev Slovenije in Notarske zbornice Slovenije.

Slika 2. Vita Poštuvan, predsednica KEV DPS v letih 2015 do 2019, predstavlja kodeks na mesečnem srečanju

V letih med 2015 in 2019 je bila ena izmed temeljnih nalog KEV DPS prirejanje in razvoj posodobljenega ter trenutno aktualnega etičnega kodeksa, o katerem je potekala dolga in široka javna razprava. K pregledu in h komentiranju osnutka besedila so bile pozvane vse takratne sekcije (sekcije psihologov v vzgoji in izobraževanju, delu in organizaciji, medicini dela, prometa in športa, svetovanju, socialni). Vsebina novega kodeksa je bila podrobno predstavljena in predebatirana tudi na mesečnem srečanju društva (slika 2).

Ob svetovnem dnevu etike, 20. oktobru, je KEV DPS leta 2021 organizirala okroglo mizo z naslovom *Prakse in perspektive poučevanja etike na študiju psihologije v Sloveniji*. Okroglo mizo je moderirala predsednica KEV DPS dr. Mojca Čerče. Na povabilo k sodelovanju so se odzvali predstavniki štirih študijskih programov, in sicer Vlasta Novak Zabukovec (Univerza na Primorskem), Anja Podlesek (Univerza v Ljubljani), Robert Masten (Univerza v Ljubljani), Valentin Bucik (Univerza v Ljubljani), Sara

Tement (Univerza v Mariboru) ter Andreja Poljanec (Univerza Sigmunda Freuda) (opravičil se je predstavnik DOBE). Osrednja gostja dogodka je bila prof. dr. Yesim Korkut, klinična psihologija in psihoanalitičarka ter dolgoletna predsednica odbora za etiko Turškega psihološkega združenja. Izpostavila je, da smo ljudje mnogo več kot kognitivna bitja ter kako pomembno vlogo pri učenju etike predstavljajo vrednote in naučeni modeli etičnega ravnanja, osebnostni ter čustveni dejavniki. Predstavila je različne primere dobrih praks poučevanja etike ter v poslušalcih vzbudila zanimanje za načrtovanje monografije o etičnih praksah in konkretnih etičnih dilemah, s katerimi se slovenski psihologi srečujemo na različnih področjih svojega dela. Skrb za poučevanje etike so izrazili vsi predstavniki oddelkov za psihologijo pri nas ter povedali, da se vsaka fakulteta zase že aktivno zavzema za razvijanje etične občutljivosti in zavesti pri študentih pri različnih predmetih ter preko različnih oblik dela. Številne prakse so že dobro utečene, hkrati pa so prepoznane tudi vrzeli. Udeleženci dogodka so se strinjali, da obstajata tako želja kot potreba po sistematični okrepitvi poučevanja etike tako na dodiplomski kot podiplomski ravni študija psihologije pri nas.

V letu 2023 je KEV DPS želela okrepiti del dejavnosti, ki zajemajo primarno preventivo, in se odločila, da se vključi v redna mesečna srečanja DPS s povabili gostov, ki bodo predavali o vsebinah, povezanih z etiko. V začetku leta 2023 je DPS gostilo asist. dr. Tino Tinkaro Peternej, ki je pojasnila biološke osnove moralnosti, torej pomen živčnega sistema, hormonov ter tudi epigenetskih mehanizmov, ki vključujejo podedovane genske zapise.

Druge aktivnosti

Leta 2012 je KEV DPS prevedla, priredila in s spremno besedo opremila evropske Smernice za psihologe, ki sodelujejo z mediji. Smernice so ključne za etičnejše medijsko poročanje, hkrati pa psihologe opolnomočajo za delo na tem področju. Smernice je sicer pripravil Odbor za etiko pri Evropski zvezi psiholoških združenj (EFPA).

KEV DPS je bila ob sprejemanju certifikata EuroPsy pri nas tudi vključena v aktivno diskusijo. Brez posebnega regulatornega sistema je bilo namreč težko zagotoviti, da bodo nosilci certifikata obvezani etičnim standardom. Zato se je v Obrazec D: Zaveza Kodeksu zapisalo, da se podpisani psiholog zavezuje k upoštevanju načel poklicnega delovanja psihologov, zapisanih v *Kodeksu poklicne etike psihologov Slovenije* (Društvo

DRUŠTVO PSIHOLOGOV SLOVENIJE
SLOVENIAN PSYCHOLOGISTS' ASSOCIATION

Zaveza k upoštevanju etičnega kodeksa psihologov

Podpisani_a _____ se

zavežujem k upoštevanju načel poklicnega delovanja psihologov, zapisanih v Kodeksu poklicne etike psihologov Slovenije in Metakodeksu poklicne etike Evropske zveze psiholoških združenj EFPA. Zavežujem se, da bom psihološko dejavnost izvajal_a v skladu s Kodeksom poklicne etike psihologov Slovenije.

Dovoljujem, da se moja podpisana zaveza k spoštovanju etičnega kodeksa psihologov s strani fakultete posreduje, varuje in trajno hrani v varnem prostoru Društva psihologov Slovenije. V skladu s Splošno uredbo o varstvu podatkov (GDPR), Zakonom o varstvu osebnih podatkov (Uradni list št. 94/07 in 177/20) in Pravilniki/navodili o varnosti obdelave osebnih podatkov posamezne fakultete se Društvo psihologov Slovenije in fakulteta zavežujeta, da je evidentiranje, zbiranje in obdelava podatkov omejena zgolj na namen krepitve zavezanosti etičnem u kodeksu pri profesionalnem delovanju podpisnika_ice zaveze.

Kraj in datum:

Podpis:

Društvo psihologov Slovenije, Trg prekomorskih brigad 1, 1000 Ljubljana
www.dps.si psy@guest.arnes.si etika@dps.si

Slika 3: Posodobljena zaveza k upoštevanju *Kodeksa poklicne etike psihologov*

psihologov Slovenije, 2019) in Metakodeksu etike Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association, 2005).

V letu je 2014 je KEV DPS naredila analizo primerov, zaradi katerih so se nanjo obrnili člani društva ali drugi vpleteni posamezniki. Obravnavala je sedem primerov, katerih vsebine so se nanašale na: varovanje podatkov, uporabo testov, neetično ravnanje v svetovanju, etičnost uporabe eksperimentov v izobraževalne namene. V nekaterih primerih je imela KEV DPS funkcijo razreševanja dilem in primerov, v drugih pa je delovala kot posvetovalno telo. Zaključke mnenj je KEV DPS v tistem času objavila tudi na spletni strani DPS, s čimer je ozaveščala širšo strokovno javnost ter se tudi na ta način trudila povzdigniti raven etične zavesti in znanja pri delu psihologa.

KEV DPS je leta 2015 dala pobudo za podpis Zaveze k upoštevanju etičnega kodeksa psihologov ob zaključku študija psihologije. Praksa se je dobro uveljavila predvsem na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Do sedaj je bilo podpisanih že skoraj 300 zavez.

V letu 2023 smo po tem vzoru in primeru dobre prakse zavezo posodobili (slika 3) in jo ponovno posredovali vsem fakultetnim oddelkom v Sloveniji, ki izobražujejo za poklic psihologa. S tem želimo pri mladih psihologih okrepiti pomen zavedanja uporabe etičnega kodeksa pri njihovem poklicu, v katerega vstopajo po uspešno opravljenih zaključnih obveznostih v okviru formalnega izobraževanja.

V letu 2022 je KEV DPS pred 17. evropskim kongresom psihologije pripravila kratko anketo o etičnih dilemah, ki so jih psihologi doživljali v obdobju med in po epidemiji covida-19. Rezultati so bili na kongresu objavljeni znotraj simpozija Odbora za etiko EFPA. Pokazali so, da so spremenjeni načini dela za psihologe pomenili povečanje ali spremembe delovnih zahtev in specifične etične izzive, povezane z delom na daljavo. Opozorili so tudi na usklajevanje zahtev med delom in domom ter na nujno proaktivnost v odzivanju na negativne medijske zapise o duševnem zdravju v tistem času. Anketa je pokazala na pomanjkljivo poznavanje etičnega kodeksa, kar kliče po višanju etične zavesti (Poštuvan idr., 2022).

Zaključek

S temi in z drugimi aktivnostmi skuša KEV DPS psihologe spodbuditi k prepoznavanju ter reflektiranju (ne)etičnosti in učinkovitejšemu razreševanju dilem. V prihodnje namerava KEV DPS poleg ohranjanja obstoječih aktivnosti skrbeti za posodobitve kodeksa psihološke etike, se odzivati na aktualna družbena dogajanja in strokovne razprave ter pri svojem delu slediti tudi smernicam, ki jih predlaga EFPA. Še naprej se bo zavzemala za kakovostno opravljanje obeh svojih funkcij, tako razreševanja etičnih dilem in primerov na eni strani kot tudi delovanja na ravni primarne preventive, vključujoč posvetovalno telo. V okviru slednjega ostaja živa tudi ideja o oblikovanju supervizijske oz. intervizijske skupine psihologov, kjer bi lahko ažurno izpostavljali in razreševali etične dileme, s katerimi se psihologi srečujemo pri svojem delu.

Literatura

European Federation of Psychologists' Association. (2005). *EFPA meta-code of ethics*.

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Poštuvan, V., in Matjan Štuhec, P. (2023). V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 57–67). Založba Univerze na Primorskem.
- Poštuvan, V., Jeromen, T., Boben, D., Lovrenčič, I., Stožir Curk, B., Malešević, T., Drev, K., in Čerče, M. (2022). Ethical issues during the COVID-19 pandemics in professional work of psychologists in Slovenia: Pilot study. V M. Juriševič (ur.), *17th European Congress of Psychology, 5–8 July 2022, Ljubljana, Slovenia: Psychology as the hub science: Opportunities & responsibility; Book of abstracts* (Psihološka obzorja 31, str. 84). Društvo psihologov Slovenije.

Viri fotografij

Fotografije, prikazane v slikah, so iz osebnega arhiva Vite Poštuvan, ki soglaša z njihovo uporabo za namene monografije.

I.5

Biološke osnove moralnosti

Tina Tinkara Peternelj

Povzetek

Skozi evolucijo so se v interakciji z okoljskimi izzivi izoblikovali vedenjski vzorci, ki spodbujajo povezovanje, sodelovanje in skrb drug za drugega. Napredek v kapaciteti sočutja in empatični skrbi je mogoče opaziti tudi skozi perspektivo ontogenetskega razvoja posameznika, torej od spočetja do smrti. Danes je znano, da imajo pomembno vlogo v razvoju in modulaciji moralnosti človeka živčni sistem, hormoni ter tudi epigenetski mehanizmi, ki vključujejo podedovane genetske zapise, ki se lahko v specifičnih življenjskih okoliščinah različno intenzivno izražajo. Nevrobiologija empatije predstavlja trenutno najbolj preučevano področje, raziskave kažejo, da gre za kompleksno sodelovanje tako nižjih kot višjih možganskih struktur, avtonomnega živčevja in verjetno tudi osi črevesje–možgani. Pri tem je treba poudariti, da vzgoja, kultura in družbena naravnost širijo ali pa ožajo prostor za izražanje altruistično usmerjenih bioloških sistemov, posegajo celo v celično okolje ter tako kritično oblikujejo človekov moralni ustroj. Plastičnost oz. prilagodljivost organizma, vključno s čustveno inteligentnostjo ter sposobnostjo sodelovanja, je močno orodje preživetvene in produktivne

Peternelj, T. T. (2023). Biološke osnove moralnosti. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 77–85). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.77-85>

uspešnosti. Razumevanje biologije moralnega vedenja človeka lahko pripomore k sinergiji naših naravnih danosti in socialnih spodbud za krepostno ter sočutno delovanje posameznika in skupnosti.

Ključne besede: evolucija, nevrobiološke funkcije, biosocialni konstrukt, empatija

Uvod

Biopsihološka perspektiva človekovega razpoloženja in delovanja pridobiva vse pomembnejše mesto pri razumevanju naših emocionalnih stanj, motivacij ter tudi osebnostnih lastnosti in vedenjskih vzorcev. Celovito preučevanje moralnosti človeka vključuje poglobitev v biološke mehanizme, kot so nevrologija osrednjega živčevja, endokrini sistem in epigenetske modulacije. Ob tem je pomembno upoštevati dinamično interakcijo z okoljskimi dejavniki, ki so prisotni že prednatalno in vseživljenjsko v različni meri vplivajo na človekovo fiziologijo ter obratno. V nadaljevanju bodo orisane vsebine, s katerimi želimo poglobiti razumevanje moralnega delovanja človeka pri študentih biopsihologije in prispevati k uspešnosti raziskovanja ter delovne prakse.

Jedro

Filogenetski razvoj

Človek je socialno, čuteče bitje, sposobno zavestnega premišljevanja in s precejšno kapaciteto pomnjenja. Povezuje se v večje in manjše skupine ter sporazumeva preko različnih komunikacijskih kanalov. Tekom evolucije so se oblikovali in izpopolnili biološki programi¹, ki podpirajo sodelovanje, sočutje in skrb drug za drugega. Pred dvema milijonoma leti so se s pojavom rodu *Homo* pričele prve očitne kolaboracije pri iskanju virov in tekmovanju z ostalimi primati (Tomasello in Vaish, 2013). Okoli 400.000 let nazaj se pri rodu *Homo heidelbergensis* opazi prvo aktivno povezovanje v skupine za pridobivanje hrane. Vzajemnost, kooperativno razmišljanje in izbiranje partnerja postanejo ključne komponente socialnega uspe-

1 Biološki programi so vedenjski vzorci, ki izhajajo iz bioloških mehanizmov, vključujoč kontinuirne interakcije geni – okolje (na ravneh nevronskega, endokrinega, imunskega sistema itd.), ki do neke mere omogočajo tudi adaptacijo oz. odzivnost na spremembe v življenjskem prostoru, to pa seveda zahteva določen čas, v katerem se izpopolnijo sposobnosti in načini delovanja, ki ultimativno omogočajo večje možnosti preživetja in reprodukcije.

ha. Konkurenca med človeškimi skupinami spodbudi nastanek tesnejših skupnosti, organizacijo dela in tudi kolektivno skupinsko identiteto in zvestobo. Okoli 150.000 let nazaj število prebivalcev prične naraščati in pojavijo se prvi zametki kulturnih praks. Člani iste kulture si delijo vrednote in načine dela ter si medsebojno pomagajo, razvijati se pričnejo družbene norme in moralno utemeljevanje (Tomasello, 2018). Vse to spremlja razvoj človeških možganov, zlasti možganske skorje. *Homo erectus* (1,5 milijonov let nazaj) kaže povečano prostornino asociativnega korteksa, hipokampusa in malih možganov, občutno napredujejo motorične sposobnosti. *Homo sapiens* (200.000–35.000 let nazaj) ima splošno povečan možganski volumen, pa tudi larinks, kar prispeva k večji kapaciteti za govor. Jezik postane osrednje orodje komunikacije, vendar tudi motorično vedenje, neverbalna in simbolna reprezentacija, očesni stik, mimikrija ter imitacija predstavljajo pomemben del sporazumevanja. Skozi čas (45.000–10.000 let nazaj) napreduje tudi spomin. Povečanje prefrontalnega korteksa omogoči večjo fleksibilnost in kontrolo vedenja (Kronenfeld, 1993). Človek se v nasprotju z ostalimi primati usmerja v vedenja, ki prinašajo dolgoročne koristi in ne le trenutnega ugodja. Moralnost se tako izpopolni in ohrani skozi filogenetski razvoj človeške vrste, solidarnost in usklajenost omogočata živeti v socialnih skupinah ter prispevata k večjim možnostim preživetja in reprodukcije (Rosati, 2017).

Ontogenetski razvoj

Ontogenetski razvoj, od spočetja do smrti, je pravzaprav plod filogenetskega razvoja posamezne vrste. Človek je ob rojstvu, v primerjavi z ostalimi sesalci, precej bolj neobglen in potreben nege ter preskrbe. Dojenček pride na svet pozoren in zelo odziven na okolico. Kaže osnovne, prirojene emocije, ki puščajo tudi biološke odtise. Številni družbeni dražljaji omogočajo napredek telesne govorice in razvoj kompleksnejših čustev, prepoznavanje čustev in vzrokov zanje pri sebi ter drugih in regulacijo izražanja čustev. Otroci pri enem letu starosti že razumejo koncept pravičnosti, pri letu in pol so sposobni tolažb ter pomoči tistim, za katere zaznajo, da so v čustveni stiski. Pri dveh letih razumejo, da so določena dejanja koristna tudi za druge (Cowell in Decety, 2015). Pomembno je poudariti, da so človekovi možgani oz. natančneje možganska skorja ob rojstvu še daleč od polne razvitosti. Limbični sistem in evlucijsko stare možganske strukture, kot je možgansko deblo, so postavljeni in predstavljajo osnovo odzivanja ter primarnega zadovoljevanja potreb. Neokorteks (t. i. »razmi-

šljujoči« možgani) se razvija do pozne adolescence, do približno 25. leta starosti. Sinaptične povezave se oklestijo, saj je delovanje možganov izjemno energetsko zahtevno, ohranijo se nevronske tokokrogi, ki so vključeni v ponavljajoča se dejanja oz. jih posameznik redno uporablja. Pri tem je okolica, vključno s starši ali z drugimi skrbniki, pomemben dejavnik, ki vpliva na potek zorenja izjemno nevroplastičnih otrokovih možganov (Innocenti, 2022). Še več, okoljski dejavniki lahko posežejo celo v spreminjanje izražanja genov, kjer po načelu epigenetskega označevanja utišajo ali aktivirajo ekspresijo posameznih genov, kar lahko vodi v spremembo koncentracije, aktivnosti in stabilnosti njihovih produktov – proteinov (Fujisawa idr., 2019).

Moralnost kot biosocialni konstrukt

Razvoj moralne občutljivosti izhaja iz kompleksnega prepleta emocionalnih, kognitivnih in socialnih komponent, ki so plod evolucije, bioloških procesov in kulturne zgodovine. K razumevanju razvoja etičnosti človeka je pomembno prispevalo preučevanje majhnih skupnosti lovcev – nabiralcev ter zapisov starodavnih kultur. V kombinaciji Darwinove filozofije in MacLeanove teorije o možganih Darcy Narvaez² (2018) v svoji troedini teoriji etičnosti (angl. *triune ethics theory*) poudarja tri orientacije: etiko varnosti, kjer so vključeni ekstrapiramidalni živčni sistem in spodnja limbična regija ter možgansko deblo (preživetveni mehanizmi, instinkti), etiko delovanja z aktivnostjo v višjem limbičnem sistemu (socialne emocije, odnosi, odprtost) in etiko domišljije s centri v prefrontalnem korteksu (kognitivne funkcije, zavzemanje perspektive). Okolje nudi stalno stimulacijo za prilagajanje organizma na fiziološki in vedenjski ravni. Utelesene izkušnje, zlasti v zgodnjem razvoju, so kritičnega pomena za oblikovanje nevrobioloških funkcij, ki so v ozadju dinamične moralne naravnosti. Skozi več milijonov let so se oblikovale razvojne niše, kjer je otroku zagotovljeno varno, ljubeče okolje, ki se hitro odziva na primarne potrebe in nudi pestro senzorno stimulacijo ter priložnosti za učenje (Narvaez, 2017).

Pomembno je izpostaviti pomen človeškega dotika za zdrav razvoj čustvovanja, regulacije stresa in občutka za moralnost. Pomanjkanje socialnih stikov in afektivnega dotika lahko vodi v motnje v psihofizičnem

2 Darcy Narvaez (2018) povezuje biologijo in psihologijo oz. evlucijsko psihologijo. Drugi avtorji so ali bolj nevrološko (biološko) ali bolj psihološko usmerjeni. Kot primer zato navajamo njo, saj dobro združuje več konceptov ter izpostavlja načela, o katerih pišemo v pričujočem prispevku.

razvoju. Fizični stik predstavlja pomembno komponento povezovanja, pripadanja, občutka sprejetosti in varnosti. Okoliščine dotika so ključne, saj neprimeren kontekst (okolje, oseba, karakteristike dotika) lahko ustvari travmatično izkušnjo z dolgoročnimi posledicami (Jablonski, 2021).

Še precej neraziskan, a globoko vpleten v človekovo sposobnost razumevanja in sočustvovanja z drugimi je fenomen interoceptije, tj. sposobnosti zaznavanja notranjega stanja telesa (npr. srčnega utripa, lakote, dehidracije, bolečine). Zdrava interoceptija je sestavni del telesne inteligentnosti in se lahko krepi s tehnikami čuječnosti, meditacije, z izobraževanjem na področju zdravja ipd. Motnje v interoceptiji so lahko povezane tudi s težavami v čustvovanju in empatiji (Murphy idr., 2017).

Posebno vlogo v razvoju empatičnih sposobnosti ima igra oz. njena prisotnost v posameznikovem življenju. Tekom evolucije se je poleg emocij in kognitivnih sposobnosti oblikoval tudi biološki program, ki podpira prosto, spontano igro v okolju z nizkim tveganjem, a raznolikimi priložnostmi za preizkušanje različnih vlog in situacij oz. razpletov. Igranje je vseživljenjska, prirojena karakteristika, ki predstavlja pomemben portal nevroplastičnosti in učenja različnih sposobnosti, vključno s prilagajanjem izzivom okolja, samoregulacijo, čustveno inteligentnostjo in z občutkom moralnosti. Današnji način življenja in dela ter tudi sistemi vzgoje in izobraževanja puščajo malo prostora za igro oz. vključevanje elementov nepredvidljivosti ter preizkušanja, kljub vedno večjemu številu dokazov o pomembnih funkcijah in koristih igre za človekovo psihofizično blagostanje (Gray, 2019).

Nevrobiološke osnove moralnosti in empatije

V uravnavanje človekovega moralnega delovanja so vključeni centralno živčevje, periferno živčevje, intrinzični živčni sistem srca ter enterično živčevje, ki aktivno komunicira preko različnih kanalov osi črevesje – mikrobiota – možgani. Socialni stiki so, kot mnogo fizioloških procesov, homeostatsko uravnavani, pri tem imajo pomembno vlogo nevromodulatorji (živčni prenašalci) in hormoni. Preučevanje možganskih lezij in uporaba tehnik, kot so MRI in EEG ter razne farmakološke manipulacije, je prineslo spoznanje, da so v moralno vedenje vključene tako filogenetsko stare strukture, kot je možgansko deblo, kot tudi limbični sistem in neokorteks. Gre torej za preplet treh ravni možganov: primitivnih oz. pre-

živetvenih, emocionalnih in racionalnih. Aktivnost in regulacija se vršita tako od spodaj navzgor kot od zgoraj navzdol (Yoder in Decety, 2018).

Največ raziskav je bilo opravljenih na področju empatije. Definicij empatije je več, v splošnem se jo opredeljuje kot sposobnost občutenja in razumevanja stanja drugega, kar večkrat spremlja čustvena izkušnja opazovalca, ki pa ohranja individualnost in ločenost od opazovanca. Empatijo spodbudita vizualno doživljanje, lahko le domišljjsko, in tudi posnemanje dejanj, drže ali govorice opazovanca. Najpogostejše kategorije empatije so afektivna empatija (pozitivna in negativna), kognitivna empatija in empatična skrb. Za posamezno kategorijo so značilne določene fiziološke spremembe in različna aktivnost v posameznih možganskih strukturah ter drugačna razmerja hormonov v krvi (Marsh, 2018).

Regulacija sočustvovanja lahko poteka od spodaj navzgor, kjer senzorične informacije sprožijo odziv centralnega živčevja. Najbolj poznan proces je t. i. zrcaljenje. Zrcalni nevroni so bili prvič identificirani pri opicah, v premotoričnem korteksu (F5) in nato še v drugih regijah. Do aktivacije pride med ciljno usmerjeno dejavnostjo, kot je seganje za predmetom. Zrcalni nevroni se aktivirajo tudi ob opazovanju, imitaciji ali predstavljanju nekega gibanja. Gre za avtomatičen proces, ki prispeva k razumevanju vedenja drugih (Jankowiak-Siuda idr., 2011). Dokazi o sistemu zrcalnih nevronov pri ljudeh so šibki. Kritiki poudarjajo, da do aktivacije pride tudi pri opazovanju robota oz. nenaravnega gibanja, odziv je pasiven, v razumevanje dejavnosti so vključeni tudi drugi nevralni mehanizmi (Hickok, 2015). Primarno se torej aktivira avtonomen vrojeni sistem, kjer emocionalni dražljaj sproži somatski odziv, minimalno odvisen od subjektivih namenov, visceralne in vedenjske spremembe so podobne stanju opazovanca (primer: interakcija mama – dojenček, kjer se njuni avtonomni živčevji uskladita in delujeta sinhrono). Temu lahko sledita proces, kontroliran od zgoraj navzdol, in ciljno orientirana dejavnost. Višje možganske strukture omogočajo kognitivno perspektivo, vključujoč oceno avtonomnega odziva, odnosa z opazovancem, okoliščin in prioritet, primerjavo s preteklimi izkušnjami ter pričakovanje določenih izidov. Lahko se pridruži metakognitivna dejavnost, redko pa sekundarni proces deluje samostojno, mimo upoštevanja avtonomnega odziva (Heyes, 2018).

Raziskave moralnosti in empatije poročajo o aktivnosti številnih možganskih struktur oz. sistemov, kot so periakveduktna sivina, limbični sistem, bazalni gangliji, cingulatni korteks in posamezni deli možganske skorje. Za afektivno empatijo je značilna povišana aktivnost v amigдали,

insuli, anteriornem cingulatnem korteksu in medialnem prefrontalnem korteksu. Empatična skrb je povezana z aktivacijo orbiofrontalnega korteksa, anteriornega cingulatnega korteksa, striatuma, amigdale, hipotalamusa in periakveduktne sivine. Kognitivna empatija oz. zavzemanje perspektive vključuje dejavnost več predelov prefrontalnega korteksa in prekuneusa ter nevronske aktivnosti stika senčnega in temenskega režnja (Marsh, 2018; Stevens in Taber, 2021). Precej raziskav se osredotoča tudi na empatijo bolečine. Mrežje, ki se stimulira tako ob osebni izkušnji bolečine kot ob opazovanju drugega in celo ob poslušanju ali branju o njegovi bolečini, vključuje cingulatni korteks, somatosenzorni korteks, insulo in periakveduktno sivino (Stevens in Taber, 2021). Mozaična aktivnost možganov kaže na kompleksno uravnavanje vedenja.

Prenos informacij med nevroni poteka preko sinaptičnih stikov, bodisi kemičnih ali električnih. Najpogostejše omenjeni nevromodulatorji moralnosti so oksitocin, dopamin in serotonin. Vplivajo na težnjo po socialnih stikih, navezovanje, zaupanje, afektivne odzive, razpoloženje, odprtost doživljanja ter tudi na pristranskost, zavist in agresivnost. Velja omeniti še adrenalin in kortizol, ki se pospešeno sproščata med stresom in načeloma ne spodbujata prosocialnosti. Empatično doživljanje lahko vodi v osebni stres in kognitivno oceno, ki sproži socialni umik oz. samozaščitno delovanje (Stevens in Taber, 2021).

Potencial moralnosti

Motnje empatije so lahko posledica možganskih poškodb, prirojenih nevroloških abnormalnosti ali kombinacije genetskih predispozicij in neugodnih okoljskih dejavnikov, prisotnih zlasti prednatalno in v obdobju odraščanja. Glede na človekovo vseživljenjsko plastičnost možganov in tudi epigenoma se sposobnost moralnega vedenja lahko izboljša z uporabo tehnik, kot so čuječnost, meditacija, psihoterapevtski pristopi, in posredno tudi s spremembami načina življenja. V osnovi smo opremljeni z biološkimi programi za humanost, vzajemnost in sodelovanje, ki so se oblikovali skozi dolgo zgodovino in so v času hitrega tempa življenja ter individualistično usmerjene družbe precej na preizkušnji. Poznavanje biopsiholoških mehanizmov vedenja lahko prispeva k boljšemu razumevanju moralnega ustroja človeka in ustvarjanju okolja za zdrave odnose s soljudmi ter z ostalo naravo.

Zaključek

Raziskovanje vidnih in nevidnih slojev človekove biti je kompleksen, a hkrati navdihujoč proces. Zavedanje, da sta sočutje in skrb za druge del naše narave, nas lahko motivira pri krepitvi naših kapacitet moralnosti in etičnega delovanja. Dogajanje na mikro ravni celic ali tkiv se odraza v makro svetu posameznika oz. družbe in tudi v obratni smeri vsakodnevnih aktivnosti ter doživljanje puščajo fiziološki odtis. Razumevanje bioloških mehanizmov moralnega vedenja in podrobnejši vpogled v dinamiko interakcij z okoljem, skupaj s premišljeno in dobro umeščeno uporabo tehnološke podpore, lahko prispevata k načrtovanju celovitejših terapevtskih pristopov in ustvarjanju življenjskega prostora, ki podpira razcvet vsakega človeka, v vsej njegovi avtentičnosti in organski usmerjenosti k soljudem. Polnost in pestrost dogajanja sodobnega časa vendarle kliče po povratku »nazaj domov«, k izvoru, k človečnosti. Preboj ni enkraten dogodek, temveč pot, ki vključuje spoznanje, da že imamo vse, kar potrebujemo.

Literatura

- Cowell, J. M., in Decety, J. (2015). Precursors to morality in development as a complex interplay between neural, socioenvironmental, and behavioral facets. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(41), 12657–12662.
- Fujisawa, T., Nishitani, S., Saitou, A., Takagishi, H., in Nomura, M. (2019). Epigenetics and its implications for Psychology. V *The Proceedings of the Annual Convention of the Japanese Psychological Association*, 83. https://doi.org/10.4992/pacjpa.83.o_ss-056
- Gray, P. (2019). Evolutionary functions of play: Practice, resilience, innovation, and cooperation. V P. K. Smith in J. L. Roopnarine (ur.), *The Cambridge handbook of play: Developmental and disciplinary perspectives* (str. 84–102). Cambridge University Press.
- Heyes, C. (2018). Empathy is not in our genes. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 95, 499–507.
- Innocenti, G. M. (2022). Defining neuroplasticity. *Handbook of Clinical Neurology*, 184, 3–18.
- Jablonski, N. G. (2021). Social and affective touch in primates and its role in the evolution of social cohesion. *Neuroscience*, 464, 117–125.

- Jankowiak-Siuda, K., Rymarczyk, K., in Grabowska, A. (2011). How we empathize with others: A neurobiological perspective. *Medical Science Monitor*, 17(1), RA18–RA24.
- Kronenfeld, D. B. (1993). Review: Origins of the modern mind; Three stages in the evolution of culture and cognition. *Language*, 69(3), 622–623.
- Marsh, A. A. (2018). The neuroscience of empathy. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 19, 110–115.
- Murphy, J., Brewer, R., Catmur, C., in Bird, G. (2017). Interoception and psychopathology: A developmental neuroscience perspective. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 23, 45–56.
- Narvaez, D. (2017). Evolution, child raising, and compassionate morality. V P. Gilbert (ur.), *Compassion: Concepts, research and applications* (str. 173–186). Routledge/Taylor & Francis.
- Narvaez, D. (2018). Ethogenesis: Evolution, early experience, and moral becoming. V J. Graham in K. Gray (ur.), *The atlas of moral psychology* (str. 451–464). Guilford Press.
- Rosati, A. G. (2017). The evolution of primate executive function: From response control to strategic decision-making. V J. Kaas in L. Krubitzer (ur.), *Evolution of nervous systems* (2. izd., zv. 3, str. 423–437). Elsevier.
- Stevens, F., in Taber, K. (2021). The neuroscience of empathy and compassion in pro-social behavior. *Neuropsychologia*, 159, 107925.
- Tomasello, M. (2018). Précis of a natural history of human morality. *Philosophical Psychology*, 31(5), 661–668.
- Tomasello, M., in Vaish, A. (2013). Origins of human cooperation and morality. *Annual Review of Psychology*, 64, 231–255.
- Yoder, K. J., in Decety, J. (2018). The neuroscience of morality and social decision-making. *Psychology, Crime and Law*, 24(3), 279–295.

II

Etične vsebine pri delu psihologov na različnih področjih

II.1

Etične vsebine pri delu psihologa v vzgoji in izobraževanju

Mojca Čerče

Gordana Rostohar

Barbara Stožir Curk

Tanja Bezić

Anja Vidmar

Darja Krebelj

Povzetek

Temeljna naloga šolske svetovalne službe v vzgoji in izobraževanju (VIZ) je, da se na podlagi svojega posebnega strokovnega znanja vključuje v kompleksno reševanje pedagoških, psiholoških in socialnih vprašanj vzgojno-izobraževalnega dela v vrtcu oz. šoli. Psiholog sodeluje z vsemi udeleženci (učenci oz. dijaki, učitelji, starši, vodstvom šole) in pogosto tudi z zunanjimi ustanovami (npr. policijo, centrom za socialno delo, bolnišnico idr.). Pri svojem delu se pogosto sooča z zahtevnimi, zelo kompleksnimi, čustveno intenzivnimi in/ali nepredvidljivimi situacijami, v katere so vključeni posamezniki z zelo različnimi težavami in stiskami, zmožnostmi, vrednotami, pogledi na reševanje težav/stisk, interesi in potrebami ter drugimi značilnostmi. Te situacije od psihologa vselej zahtevajo tudi etični razmislek in ustrezno etično ravnanje, kar pa nikakor ni enostavno, temveč pogosto spremljano z etičnimi dilemami, odprtimi vprašanji, s skrbmi in subtilnim zavedanjem, da središče psihologovega dela predstavlja skrb za eno najboljčutljivejših populacij, otroke in mladostnike. Kako jim čim bolj pomagati, jih podpreti, ustvarjati z njimi zaupen

Čerče, M., Rostohar G., Stožir Curk B., Bezić T., Vidmar, A., in Krebelj, D. (2023). Etične vsebine pri delu psihologa v vzgoji in izobraževanju. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 89–129). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.89-129>

odnos, ob tem pa skrbno upoštevati njihove hitro spreminjajoče se razvojne značilnosti in razvojne naloge, kako spodbujati njihovo avtonomnost in hkrati upoštevati, da so to glede na zakonodajo mladoletne osebe? V pričujočem prispevku avtorice prikazuje etične dileme, s katerimi se srečujejo psihologi v VIZ v odnosu do različnih udeležencev znotraj VIZ in v okviru medinstitucionalnega sodelovanja, ponujajo razmisleke, izpostavljajo primere dobrih praks, tudi dileme, ter spodbujajo k visoki etični držbi pri vsakodnevnem delu psihologa v VIZ.

Ključne besede: etično ravnanje v šolski svetovalni službi, odgovornost psihologa v VIZ, etična in strokovna kompetentnost v šoli

Uvod

Temeljni cilj svetovalne službe je optimalni razvoj otroka ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost ter telesno in duševno konstitucijo. Z namenom doseganja tega cilja in v tem okviru vseh drugih sistemsko zastavljenih splošnih ter posebnih vzgojno-izobraževalnih (v nadaljevanju VIZ) ciljev svetovalna služba pomaga in sodeluje z osnovnim namenom, da bi bili vsi udeleženci¹ v vzgoji in izobraževanju (v nadaljevanju VIZ) in VIZ ustanova kot celota čim uspešnejši.

Osnovna naloga šolske svetovalne službe je, da se vključuje v kompleksno reševanje pedagoških, psiholoških in socialnih vprašanj VIZ dela v vrtcu oz. šoli tako, da pomaga in sodeluje z vsemi udeleženci in po potrebi tudi z ustreznimi zunanjimi ustanovami. Pri tem vzpostavlja ustrezen svetovalni odnos in deluje strokovno.

Delo vključuje dejavnosti pomoči, razvojne in preventivne dejavnosti ter dejavnosti načrtovanja in evalvacije (Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo in Kurikularna komisija za svetovalno delo, 2008).

Pri svojem delu šolski svetovalni delavec sledi temeljnim načelom, ki jih natančno pojasnjujejo Programske smernice svetovalne službe (Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo in Kurikularna komisija za svetovalno delo, 2008), ta pa so:

1 Izraz »udeleženec« vključuje otroke, učence, vajence, dijake, vzgojitelje, učitelje, vodstvo vzgojno-izobraževalne ustanove in starše.

- načelo strokovnosti in strokovnega izpopolnjevanja,
- načelo strokovne avtonomnosti,
- načelo interdisciplinarnosti,
- strokovnega sodelovanja in povezovanja,
- načelo aktualnosti,
- načelo razvojne usmerjenosti,
- načelo fleksibilnega ravnotežja med osnovnimi vrstami dejavnosti svetovalne službe,
- načelo celostnega pristopa,
- načelo sodelovanja v svetovalnem odnosu
- in načelo evalvacije lastnega dela.

Na delovnem mestu svetovalnega delavca se psiholog pogosto sooča z zahtevnimi in nepredvidljivi situacijami, ki lahko vključujejo učence, učitelje, starše, vodstvo šole ali zunanje sodelavce in druge institucije. Ob upoštevanju šolskih pravilnikov, zakonov in podrobnejših navodil ter priporočil, ki jih podajata pristojno ministrstvo in Zavod Republike Slovenije za šolstvo, je nujno tudi poznavanje etičnih načel. Psiholog v VIZ je dolžan pri svojem delu spoštovati strokovna etična načela, spoštovanje etike pa je osnovna orientacija njegovega delovanja (Pečjak in Košir, 2017). Ta pomembno usmerjajo njegov delo in tudi poslanstvo, ki ga pomeni ta poklic.

Pričujoče poglavje ponuja razmišljanje o pomembnosti upoštevanja etičnih načel in o etični drži psihologa, zaposlenega v VIZ. Predstavlja nabor izkušenj, etično zahtevnejših situacij in tudi dilem, s katerimi se soočamo pri svojem delu.

Poglavje je razdeljeno v dva dela. V prvem avtorice preko izpostavljanja določenih členov *Kodeksa poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019) le-ta razlagajo s pomočjo konkretnih primerov in opozarjajo na določene etično zahtevnejše situacije ter dileme. V drugem delu naslavljajo specifična področja dela (npr. posebne potrebe, prehajanje otrok na višjo raven izobraževanja, nasilje ipd.) ter znotraj posameznega sklopa z vidika etike psihologa čim izčrpnije ponujajo priložnost za razmislek, svoje izkušnje in smernice za prihodnje delovanje.

Izpostavljeni člani *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) z razlagami v kontekstu vzgoje in izobraževanja

Načela spoštovanja človekovih pravic (členi pod 1.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

1.1.: Psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos oziroma spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik.

Pri svojem delu se psihologi in psihologinje v VIZ srečujemo z različnimi skupinami ljudmi ter z njimi vzpostavljamo in ohranjamo spoštljiv ter profesionalen odnos in konstruktiven dialog, tudi takrat, ko se z njimi ne strinjamo in/ali se do nas ti ljudje vedejo podcenjujoče in nespoštljivo, morda celo prezirljivo.

V praksi smo se srečali z izjavami, kot so: »Kaj boste vi, mlada psihologinja, meni pamet solili!«, »S temm, ko sem pri vas na razgovoru, mi jemljete moj dragoceni čas«, »Naloga nas učiteljev je učenje, vas psihologov, psihiatrov in centrov za socialno delo pa, da razumete otroke in ste sočutni«, »S prilagoditvami učencem s posebnimi potrebami ne naredimo nič koristnega«, »Uničili ste mojega otroka, saj ste ga podprli«, »To, kar počnete, vi ocenjujete kot strokovno?! Odvzeti bi vam morali diplomo!« ipd. Ohranjanje spoštljivega odnosa je v tovrstnih situacijah včasih posebej težko, a je – tako z vidika zasledovanja etičnega delovanja kot z vidika nadaljevanja sodelovanja – nujno potrebno. V kolikor psiholog (čeprav gre za čustveno zelo zahtevne situacije) ne izraža enakega spoštovanja do vseh ljudi, s katerimi prihaja v stik, in pokaže (četudi zgolj z neverbalno komunikacijo) manjšo naklonjenost ali nenaklonjenost določenim osebam, ima to lahko (in praviloma ima) dolgotrajne in neugodne učinke (npr., starši ne želijo več sodelovati, sodelovanje z njimi pa bi bilo z vidika otrokove koristi dobrodošlo; doma pred otrokom slabo govorijo o psihologu, ki bi ga otrok rad obiskal in se mu zaupal, zaradi česar otrok občuti še dodatno stisko in se praviloma ne odloči za sodelovanje kljub resnim stiskam; nekateri učitelji ob čustveni vznemirjenosti zaradi nerazumevanja s psihologom ali z učencem, nato z ostalimi kolegi ali v domačem okolju razglabljajo o vsebinah, ki so zaupne narave; učitelj je nenaklonjen sodelovanju s psihologom in se ga izogiba tudi v povezavi z drugimi učeneci ali dijaki; otrok ali mladostnik prekine svetovalni odnos ali je v njem neiskren; odnos s strokovnjaki drugih profilov v zunanjih ustanovah je

manj konstruktiven ter kot tak nima ugodnih posledic za otroka in mladostnika, njegove starše, ki jim nudijo pomoč, ipd.).

1.2.: Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije.

Psiholog je pri svojem delu profesionalen. Pri vzpostavljanju svetovalnega odnosa in grajenju le-tega skupaj s svetovancem določi cilje svetovanja ter raziskuje možne rešitve. Psiholog ne sme vsiljevati svojih ciljev ali rešitev učitelju, staršem, otroku, ravnatelju ali drugim strokovnim osebam. Potrudi se, da jim pojasni najverjetnejše posledice zastavljenih ciljev, razmišljanj, vedenj, občutij, rešitev ipd., nikakor pa jih v določene spremembe ne sme siliti. Zaveda se, da v kolikor bi ljudje zmogli in znali delovati drugače, bi že delovali, zato je strpen, umirjen in pri načrtovanju sprememb ter spremljanju svetovanca ravna podporno. V kolikor se slednji ne odloči v skladu z nasveti psihologa, ohrani z njim profesionalen in spoštljiv odnos, ki ga je mogoče kadar koli nadaljevati oz. ponovno vzpostaviti. Npr., starši ali učitelji, ki si želijo ponovno vzpostaviti stik s psihologom (kar je seveda dragoceno), bodo to lažje in dosti verjetneje naredili, če je psiholog, s katerim so bili do tedaj v stiku, spoštoval njihovo pravico do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije. V koliko je ni, se svetovanec počuti napadenega, ponižanega, manjvrednega, neslišanega, nevklučenega ipd., zaradi česar bo stežka ali celo ne bo več vzpostavil stika s psihologom, ki bi lahko pomagal pri odpravljanju in /ali lajšanju težav.

1.3.: Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave.

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.3.3.: Za obravnavo mora psiholog pridobiti soglasje obravnavanca. Pri spremembi področja ali vsebine obravnave je potrebno soglasje preveriti. Obravnavanec lahko kadarkoli med obravnavo prekliče soglasje in zahteva ponovno opredelitev vsebine obravnave.

1.3.6.: V primeru, da ima obravnavanec zakonitega zastopnika, je psiholog dolžan slednjega seznaniti s potrebnimi informacijami o

obravnavi in pridobiti njegovo soglasje za psihološko obravnavo obravnavanca, razen v primerih, ki jih kot izjemo, določajo predpisi Republike Slovenije.

Zgoraj navedeni člen in trije podčleni načela spoštovanja človekovih pravic vsekakor predstavljajo pomembno osnovo strokovnega delovanja psihologa v okviru svetovalne službe v celotni izobraževalni vertikali. Ena izmed pomembnih nalog psihologa v tem polju je individualno svetovanje učencem in dijakom (v osnovnošolskem in srednješolskem obdobju), njihovim staršem o najrazličnejših temah, povezanih s šolanjem in z odrasčanjem, prav tako učiteljem pri neposrednem delu z učenci in učenkami, razrednemu menedžmentu, vzpostavljanju konstruktivnih odnosov s starši in v zvezi s temami, ki jih obremenjujejo povsem osebno.

Nemalokrat se zgodi, da učitelj v svetovalno službo pripelje ali napoti učenca, z namenom, da se psiholog z njim pogovori in celo čim hitreje reši situacijo, ki jo učitelj oceni kot krizno, obremenjujočo za nadaljnji potek dela z dotičnim učencem. Psiholog je v takšnih primerih postavljen pred etično dilemo – ali naj se z učencem pogovori ali pa naj ga usmeri v razred z informacijo, da potrebuje soglasje staršev za svetovanje, ob tem, da skupaj določijo cilj in namen svetovanja. Soglasje je nujno potrebno, saj z njim v skladu z zgoraj navedenimi členi opredelimo namene in cilje svetovanja ter uporabo psiholoških postopkov, prav tako pa spoštujemo pravice svetovalca. Tu imajo pomembno vlogo tako starši (skrbniki) učencev in učenk, ki so zakoniti zastopniki, kot tudi učenci in učenke, ki jim je treba svetovalni odnos in proces predstaviti na njim (glede na razvojno stopnjo in stopnjo razumevanja) razumljiv način. V pogovoru z udeležencem v svetovanju in njegovim skrbnikom izmenjamo informacije, ki so pomembne za strokovno svetovanje. Skupaj razmišljamo o pomslekih, ovirah za sodelovanje itd.

Pa vendar – ali to pomeni, da v svetovalni službi ni mogoč pogovor s psihologom brez soglasja? Praksa je takšna, da je razbremenitveni pogovor z učencem, učenko mogoč, za celoten proces svetovanja pa je potrebno soglasje. Kako pa postopati, ko je svetovanje nujno (vprašanje je, kdaj lahko trdimo, da je svetovanje oz. pogovor nujen) in soglasja (vsaj pisnega ne) v tistem trenutku ni mogoče zagotoviti s strani staršev? Je v tem primeru dovolj ustna privolitev, razlaga učencu o namenu svetovanja? Smiselno je upoštevanje člen 3. 6. Kodeksa: *V primeru, da psiholog vključi v obravnavo udeležence, ki jih o obravnavi predhodno ne more seznaniti in od njih ne more pridobiti soglasja za obravnavo, je zanje osebno odgovoren. Obravnave s*

takšnimi udeleženci opravi le takrat, ko cilji služijo občin koristim in občemu dobru samim obravnavancem ali pomembnemu napredku človeštva. V primeru, da izvaja takšno psihološko obravnavo, je odgovoren tudi za to, da vsi sodelavci obravnave sledijo etičnim načelom in je dolžan ščititi obravnavance pred fizičnim in psihičnim neugodjem ter pred nevarnostim in škodo, ki jih lahko povzroči obravnavna in to vse do zaključka in tudi po zaključku obravnave, npr. v primeru paničnega napada, samomorilnega poskusa, intervencije ob medvrstniškem nasilju, poročanje o nasilju v družini ipd. Po takem svetovanju pa je nujen pogovor s skrbniki oz. starši z namenom razjasnitve sodelovanja in pridobitve soglasja za nadaljnje sodelovanje.

1.7.: Psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja.

Psiholog v svetovalni službi predstavlja pomembno strokovno podporo ravnatelju pri delu s sodelavci, predvsem učitelji. Ravnatelj lahko psihologa prosi za pomoč pri težavah učiteljev s področja odnosov z učenci, s starši in sodelavci. Na tem mestu mora psiholog pred začetkom svetovanja pridobiti soglasje s strani učiteljev. Pozoren je na to, da se nad sodelavci ne izvaja mobinga ali ne manipulira z njimi. Prav tako ne sme uporabiti svojega znanja in kompetenc tako, da bi lahko ravnatelj na podlagi njegovih ugotovitev izvajal mobing. Etična naloga psihologa je jasno stališče odklonitve sodelovanja v takšnem svetovanju in odnosu z učiteljem.

Tak primer predstavlja učitelj, ki s strani staršev in učencev prejema nenehne pritožbe glede kakovosti svojega dela in nespoštljivega odnosa do učencev ter staršev. Ravnatelj od psihologa zahteva pogovor z učiteljem s ciljem razrešitve nastale situacije in hospitacije v razredu, kjer učitelj poučuje. Etično vprašanje, ki se tu postavlja, je, ali psiholog lahko sprejme to nalogo, in v kolikor da, kako jo bo izpeljal. Psiholog je namreč sodelavec učitelja in ne njegov nadrejeni, nima odločevalske funkcije in lahko v proces vstopa le, v kolikor se učitelj za to dogovori z ravnateljem.

Načela strokovne kompetentnosti (členi pod 2.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

2.11.: Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da

- *je ogroženo življenje obravnavanca,*
- *je ogroženo življenje druge osebe,*
- *se izvaja nasilje in zloraba otrok,*
- *obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode s tem povezane splošne nevarnosti.*

Upoštevanje člena 1.3.2. (*Psiholog je v uvodnem delu obravnave dolžan v okviru seznanitve obravnavanca s potrebnimi informacijami o psihološki obravnavi slednjega seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave.*) psihologu pomaga pri kriznem in takojšnjem odločanju. Od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave sme odstopiti v izjemnih primerih (člen 2.11.). Psiholog je dolžan na prvem ali drugem srečanju svetovanca jasno in na primeren način seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave, saj se večina svetovancev temu, ko je prisotna stiska, razumljivo upira. Čas kriznega ukrepanja ni in ne sme biti čas pojasnjevanja izjem glede ščitenja podatkov psihološkega svetovanja ali celo prigovarjanja svetovanca psihologu, da pa mogoče še ne bi posredoval informacij naprej. Gre za čas jasnega, umirjenega, sočutnega in učinkovitega ukrepanja. V kolikor psiholog neetično popusti, lahko pride do resnih in neprijetnih posledic (npr. zanikanje in prekinitev sodelovanja, izguba zaupanja v psihologa, ker v stiski ni pomagal, ojačitev prepričanja o sebi kot »nezaželenem«, poskus samomora idr.).

Sonja Pečjak in Katja Košir (2017) povzemata ugotovitve različnih avtorjev, ki v primeru etičnih dilem glede prekinitve zaupnosti pri mladoletnih svetovancih navajajo nekaj smernic: (1) svetovancu je treba natančno pojasniti, zakaj je nujno prelomiti zaupnost; (2) s svetovancem se je smiselno pogovarjati o tem, kakšne so možne posledice prekinitve zaupnosti; (3) ugotoviti je treba, na kakšen način prekiniti zaupnost, da bi imelo to za svetovanca čim manj negativne posledice; (4) predstaviti je treba pozitivne vidike prekinitve zaupnosti (na kratki rok bo morda prekinitev zaupnosti za svetovanca boleča, na daljši rok pa bo zanj pomenila pomembno izboljšanje); (5) izpostavitev svetovalčeve dolžnosti, da v določenih primerih prekine zaupnost; (6) poudariti je treba svetovalčevo

pripravljenost, da svetovancu zagotovi varno okolje; (7) svetovalec mora svetovancu povedati, da ni treba spremeniti svetovalnega odnosa in da se lahko svetovanje nadaljuje.

V nadaljevanju izpostavljamo dva konkretna primera, ko psiholog mora odstopiti od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave (ogroženo življenje svetovanca; sum nasilja in zlorabe otrok).

1. Dijaki so šolski psihologinji zaupali, da jih zelo skrbi za eno od njihovih sošolk, ki ima duševne težave, in da je ta dan predčasno odšla od pouka neznano kam. Dekleta v razredu so bila zelo razburjena, saj naj bi jim izginula sošolka nakazala, da si namerava vzeti življenje, vendar so to hotele ohraniti kot skrivnost. Poznale so njene namere, saj jim jih je zaupala, vendar jih niso hotele razkriti, saj so ji obljubile, da tega ne bodo povedale nikomur, in so želele, da tako tudi ostane, ne glede na izid. Psihologinja je iz predhodno začete psihološke obravnave poznala stiske te deklice. Do takrat ni bila nikoli suicidalna, vendar je psihologinja ocenila, da bi bila namera končati življenje lahko resna. Zato je poklicala sošolke in jim razložila, da ogroženost življenja predstavlja izjemo glede zaupnosti in da je zelo pomembno, da deklico čim prej najdejo. Ko je od njih izvedela konkreten dekličin načrt za samomor, je takoj poklicala starše, ki so v zadnjem trenutku preprečili načrtovano resno samomorilno vedenje.
2. Deček je učiteljici jutranjega varstva med pogovorom povedal, da je bil doma priča pretepu med mamo in njenim partnerjem ter da ga je strah za mamo. Učiteljica je dečku povedala, da bo informacijo, ki ji jo je zaupal, predala psihologinji z namenom, da dečku omogoči pogovor in da ga zaščiti. Šolska psihologinja je z dečkom opravila pogovor in mu takoj na samem začetku povedala, da je dobila informacije o nasilnem dogodku s strani njegove učiteljice in da je to dogodek, ki predstavlja nasilje v družini. Dejala mu je, da je to informacija, ki je ne more in ne sme zadržati zase, saj je njena naloga, da ga zaščiti in prijavi nasilje centru za socialno delo (v nadaljevanju CSD). Pri tem mu je povedala, da bo dogodek, ki se je zgodil, zapisala na način, kot ga je sporočil učiteljici in psihologinji. Deček je dejal, da se boji zase, za svojo sestro in mamo ter da maminega partnerja ne želi več videti. Nazorno je opisal dogodek nasilja. Psihologinja je zapis pogovora posredovala CSD na obrazcu za prijavo nasilja. Šolska

psihologinja je tudi poskrbela, da je deček zapustil šolo po prijavi še isti dan in da je bil nameščen v varno okolje. Dečka in njegovo družino spremljamo v šolski svetovalni službi, družina je vključena v obravnavo na CSD. Mama se z dečkovim opisom dogodka ni strinjala, zato je zahtevala opravičilo psihologinje. Na tem mestu je pomembno predstavljati glas otroka.

2.14.: Strokovno delo obvezuje psihologa, da se stalno poklicno izpopolnjuje, se vključuje v supervizijo psihološke prakse ter udeležuje strokovnih srečanj psihologov in sorodnih strok.

Eden najpomembnejših pogojev profesionalnosti je evalvacija lastnega dela. Da bi bili v prihodnje boljši in učinkovitejši, se je treba z rezultati dela soočiti na čim kritičnejši in objektivnejši način (Pečjak in Košir, 2017). Vsak psiholog v VIZ bi moral imeti zagotovljeno možnost stalnega strokovnega izpopolnjevanja ter vključevanja v redna intervizijska in supervizijska srečanja ter načrtovan čas za poglobljanje in pridobivanje novih znanj ter spretnosti na strokovnih srečanjih psihologov in predstavnikov sorodnih strok.

Zelo pomembno je, da se psiholog v VIZ izobražuje tudi s področja poklicne etike; le tako bo občutljiv za etične dileme, jih prepoznaval in o njih bolje presojal. Primerna so izobraževanja v obliki diskusij in obravnave praktičnih primerov. K uspešnemu spopadanju z etičnimi dilemami pripomorejo nenehno samoizpraševanje psihologa in težnje k integriranju osebne ter poklicne etike. Verjeti je, da se bo število etičnih dilem povečevalo, če se te ne bodo razreševale (Kolay Akfert, 2008).

Da bi psiholog pri svojem delu na področju VIZ lahko dosegal in vzdrževal najvišjo raven strokovne kompetentnosti (vsi člani *Kodeksa* pod 2.) ter poglobljeno obvladal področje svojega dela, si mora tudi sam prizadevati za stalno strokovno izpopolnjevanje, delodajalec pa mu je dolžan zagotoviti kontinuirano izobraževanje. K strokovnemu usposabljanju sodijo tudi izobraževanja na temo poklicne etike. Njegova naloga in etična odgovornost je, da to postavi kot eno izmed prioritet svojega dela, kot nujno higieno za profesionalno opravljanje delovnih nalog. Nadalje, z namenom, da bo psiholog lahko svoje etične odgovornosti, ki se nanašajo na načela strokovne kompetentnosti (vsi člani pod 2.) spoštoval, je zavezan k stalnemu izobraževanju in izpopolnjevanju tudi na področju kakovostnega poznavanja psiholoških postopkov, metod, tehnik ter sredstev psihološkega ocenjevanja in vseh novosti v zvezi s tem. V namen preverjanja

pravilnosti svojih odločitev lahko koristno uporabi tudi supervizijska in intervizijska srečanja.

2.2.: Psiholog uporablja pri svojem delu tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka.

Iz tega izhaja, da je psihologova dolžnost slediti razvoju stroke, se redno seznanjati z novostmi, udeleževati usposabljanj, ki lahko povečajo njegovo kompetentnost, seznanjati z novimi standardizacijami, normami za posamezna psihodiagnostična sredstva ipd. Če pri svojem delu uporablja nestandardizirani ocenjevalni pripomoček, se vsi sklepi, izluščeni iz tako pridobljenih rezultatov, uporabljajo le z največjo mero previdnosti, svetovanec pa mora biti s tem tudi jasno in konkretno seznanjen. V kolikor opazi, da so norme psihodiagnostičnih pripomočkov že zastarele ali da v tujini obstajajo merski pripomočki, ki bi ob standardizaciji dragoceeno dopolnili nabor psihodiagnostičnih pripomočkov, na to samoiniciativno opozori.

2.3.: Strokovna zahtevnost posameznih posebnih področij psihološkega dela obvezuje psihologa, da to področje poglobljeno obvlada.

Psiholog v svetovalni službi v svetovalnem odnosu z učencem prepozna znake, ki lahko nakazujejo na določen primanjkljaj, motnjo. V želji, da bi čim strokovneje sporočal svoje ugotovitve v procesu svetovanja staršem, skrbnikom učenca, se znajde pred etično dilemo. Kje sta meja njegove strokovnosti in raven poglobljenega poznavanja določenega psihološkega področja, da lahko z neko gotovostjo trdi, da gre pri učencu za določen odklon, npr. ADHD, ADD, MAS, disleksijo, depresijo, generalizirano anksiozno motnjo? Etično je, da staršem predstavi svoje ugotovitve, ki so objektivne, preverljive in strokovne (npr. opis vedenja, rezultati psihološkega ocenjevanja), in učenca napoti v ustanove, kjer bodo strokovnjaki, ki poglobljeno poznajo določeno področje, strokovno in celostno opravili diagnostiko ter opredelili potrebne prilagoditve v procesu šolanja in morebitno dodatno pomoč. Npr., diagnozo generalizirane anksiozne motnje, ADHD, MAS postavijo tudi klinični psihologi; disleksija in ostale učne težave se opredelijo na podlagi kombinacije defektološke in (klinično)psihološke diagnostike.

2.4.: Pri izboru psiholoških postopkov, metod, tehnik in sredstev za psihološko ocenjevanje je psiholog neodvisen in avtonomen ter upošteva smernice stroke na svojem delovnem področju.

Psiholog v VIZ mora, glede na to, da dela predvsem z otroki in mladostniki, ki so še posebej občutljiva populacija, izjemno skrbno izbirati sredstva psihološkega ocenjevanja in najresneje presojati svojo dejansko usposobljenost za kompetentno uporabo posameznih pripomočkov oz. se o tem posvetovati s kompetentnimi strokovnjaki (npr. CPS, strokovnjaki na centrih za psihološko merjenje in svetovanje (CPMS) ter na oddelkih za psihologijo) ter strogo upoštevati soglasje otroka, mladostnika in njegovih staršev oz. skrbnikov za to uporabo.

Načelo strokovne avtonomnosti velja tudi za odnos med svetovalnimi delavci znotraj svetovalne službe (Pečjak in Košir, 2017). Ustvarjalno sodelovanje med svetovalnimi delavci z različnim strokovnim profilom temelji na strokovni avtonomnosti vsakega posameznega delavca, zato je najpomembnejše, da vsak posamezen delavec v skladu s svojo strokovno usposobljenostjo vedno znova čim jasneje opredeli svoj vsakokratni delež oz. prispevek v projektu pomoči in/ali sodelovanja. Svetovalni delavec ima v odnosu do svetovalnega delavca drugega strokovnega profila prav tako pravico in dolžnost odkloniti vse naloge, ki presegajo njegovo strokovno področje, trenutno usposobljenost in izkušnost (Pečjak in Košir, 2017).

2.7.: Psiholog o poteku psihološke obravnave vodi urejeno, sistematično ter vsebinsko in časovno popolno strokovno dokumentacijo (dosje) ter s tem zagotavlja kakovost in preglednost strokovnega dela ter poklicnega odnosa.

Psiholog si ob vsakem razgovoru (osebnem, telefonskem, preko videoklica; krajšem nekajminutnem ali daljšem enournem svetovanju; v učilnici, pisarni ali drugem prostoru) sproti beleži oz. zapisuje vsebino razgovora. Čeprav se v trenutku pogovora s svetovancem zdi, da si bo psiholog večino ključnih informacij zapomnil, temu ni tako. Zelo neetično in nedopustno se je npr. ne spomniti, kaj je udeleženec v svetovanju že povedal; pozabiti na kakšne dogovore; zamešati vsebino povedanega s strani različnih soudeležencev, ker vsebina ni bila zapisana; ne beležiti napredka, ciljev, posebnosti ipd. V primeru neupoštevanja tega pomembnega etičnega načela psiholog pri svojem delu ne dosega in vzdržuje najvišje ravni strokovne kompetentnosti, temveč pada na raven klepeta in splošne-

ga pogovora, ki nikakor ne sme biti predmet njegovega dela in je etično nedopustno.

Načela odgovornosti psihologa (členi pod 3.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

3.15.: Psiholog ostaja odgovoren za pomoč obravnavancu tudi po končani obravnavi, če se ta ponovno obrne nanj v zadevi, povezani s prvotno obravnavo, razen če se v tem času ne spremenijo okoliščine, zaradi katerih je psiholog dolžan zavrniti obravnavo (na primer zdravstveno stanje psihologa, zamenjava delovnega področja psihologa, konfliktnost vlog, prepoved opravljanja poklica psihologa) in obravnavanca napoti k drugemu psihologu.

Psiholog z dijakom vzpostavi svetovalni odnos v okviru ur dodatne strokovne pomoči. Po dveletnem sodelovanju dijak zaradi neuspešnosti v drugem letniku menja izobraževalni program. Dijak v prvih mesecih obiskovanja novega programa ostaja v stiku s psihologom. Ta mu nudi možnost mehkega prehoda. Pri psihologu se pojavi dilema, koliko in katere informacije lahko posreduje svojemu kolegu – psihologu na novi šoli, kakšno vlogo imajo tu svetovančevi starši in drugi, ki so s svetovalcem predhodno sodelovali. Dilemo lahko razrešimo z jasnim in transparentnim komuniciranjem, z asertivnim načinom sporočanja, ki vseskozi temelji na upoštevanju etičnih načel. Vprašanje je lahko še kompleksnejše, če nova šola v svetovalni službi nima zaposlenega psihologa. V tem primeru je vprašljivo posredovanje informacij o psihološkem ocenjevanju, če oseba nima kompetenc s tega področja. Pomembno je pridobiti soglasje s strani dijak in staršev za razkrivanje kakršnih koli podatkov ter pojasniti namen vzpostavljanja stika.

3.16.: Kadar psiholog vodi projekt, poučuje, opravlja mentorstvo ali supervizijo, je odgovoren za korektno znanstveno in strokovno delovanje vseh sodelujočih in za upoštevanje poklicnih etičnih načel.

Od psihologov v svetovalnih službah se po navodilih vodstva šol pogosto zahteva oz. predvideva sodelovanje v različnih raziskavah, projektih ipd. Ali mora psiholog sodelovati v vseh raziskavah, ki jih predlaga vodstvo šole oz. zunanje ustanove na lokalni oz. državni ravni? Primer takšne naloge je npr. sodelovanje v raziskavi, ki preučuje potrebe po strokovni pomoči, vendar je verjetnejši namen uporaba ugotovitev za ustanovitev nove ustanove za pomoč ter svetovanje otrokom in mladostnikom na lo-

kalni ravni. Cilj je takšen, da bi ga psiholog zlahka podprl. Zgodi pa se, da ob podrobnem pregledu raziskave ugotovi, da je njen namen nejasen, raziskava strokovno nedodelana in metodološko neustrezna ter nepregledana s strani etične komisije fakultete, ki je nosilka raziskave. Na tem mestu se mora psiholog ograditi od raziskave in poročati o njeni neustreznosti, neetičnosti ravnanja raziskovalcev, čeprav je cilj lahko še tako plemenit ter v korist otrokom in mladostnikom.

Ob vsem napisanem je pomembno postaviti tudi standard glede seznanjanja s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) študentov na praksi in pripravnikov. Mentor se je dolžan s študentom pogovoriti o pomembnosti etike pri svetovalnem delu v VIZ po predhodno prebranem *Kodeksu poklicne etike psihologov*. Temu sledi razgovor s psihologom mentorjem o vidikih etike pri opravljanju poklica psihologa v VIZ, ki se zaključi s podpisom obrazca za seznanitev s *Kodeksom poklicne etike psihologov* in z njegovim upoštevanjem. Psiholog je lahko mentor tudi študentom drugih strokovnih profilov, ko le-ti opravljajo opazovalno prakso v VIZ. V takem primeru se psiholog kot mentor sreča s študentom, ki je zavezan poklicni etiki svojega profila, zato sta pomemben del prakse tudi pogovor in opozorilo o spoštovanju kodeksa obeh profilov. Mentor lahko študenta seznani s pogostimi etičnimi dilemami, s katerimi se srečuje, in tudi, kako jih rešuje. Študent na praksi je zavezan k upoštevanju kodeksa poklicne etike že v času prakse. Mentor poskrbi za strokovno vodenje študentove prakse ter spremljanje njegovega dela. Pripravnik pa se v primeru etične dileme obrne na mentorja po nasvet.

Obrazec za seznanitev in upoštevanje *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) pri opravljanju prakse/pripravnštva v VIZ

Spodaj podpisani _____ (ime in priimek),
potrjujem, da sem seznanjen s kodeksom dela s področja dela (*Kodeksom poklicne etike psihologov*) in da bom v času prakse/pripravnštva od _____
do _____ pri svojem delu upošteval načela, ki izhajajo iz *Kodeksa poklicne etike psihologov*. V primeru etične dileme se bom posvetoval z mentorjem
_____.

Kraj in datum:

Podpis:

3.17.: Psiholog je pozoren na etične dileme, jih prepoznava in si prizadevate dileme razreševati v skladu z načeli tega kodeksa. Pri razreševanju etičnih dilem se posvetuje s kolegi na svojem delovnem področju in/ali se obrne po pomoč na Komisijo za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije.

Razreševati etične dileme ni enostavno niti časovno hitro. Od psihologa zahteva, da si za to vzame čas ter da si pri svojem delu postavi prioriteto, da etično dilemo rešuje, poišče pomoč pri odločanju ter se sam profesionalno kot tudi osebno nenehno razvija. Reševanje etičnih dilem ne sme počakati na »ko bo in če bo čas« ali biti celo prepuščeno naključnosti reševanja.

Načela integritete poklica (členi pod 4.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

4.2.: Psiholog se mora pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi.

4.5.: Psiholog predstavi svojo strokovno usposobljenost, izkušnje in pristojnosti obravnavancem, sodelavcem, kolegom psihologom in širši javnosti objektivno in pošteno.

2.1.: Psiholog strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi.

Nekateri otroci oz. mladostniki in/ali njihovi starši, ki še posebej zaupajo šolskemu psihologu in/ali so zaradi različnih subjektivnih razlogov nenaklonjeni sodelovanju z drugimi institucijami (npr. splošno bolnišnico ali zdravstvenim domom, kjer obravnavo vodita klinični psiholog in pedopsihiater; CSD-jem, kjer obravnavo vodijo socialni delavci), lahko šolskega psihologa vztrajno nagovarjajo, da bi sodelovali samo z njim in da drugih oblik pomoči ne potrebujejo (čeprav gre za vsebine, kjer bi bila njihova vključitev utemeljena, npr. za očitne duševne motnje, razvezo staršev, sum nasilja ipd.). Nekateri se v skladu s svojimi prepričanji odločijo, da pomoči ne bodo poiskali drugje.

Etična naloga psihologa je, da predstavi svojo pristojnost, kompetence in omejitve ter jih jasno razmeji od pristojnosti, kompetenc in omejitev strokovnjakov, s katerimi praviloma deluje v multidisciplinarnih timih. Udeležencu v svetovanju to »preventivno« predstavi že v enem od

uvodnih razgovorov (prvem ali drugem) ter seveda takrat, ko prepozna, da je pri nujenju pomoči posamezniku potrebna vključitev drugih strokovnjakov. Izpostavljamo, da je ponovno dragoceno in etično udeleženca v procesu svetovanja s tem etičnim načelom seznaniti v začetku svetovalnega odnosa, s čemer psiholog svetovancu pomaga tudi pri oblikovanju čim realnejših pričakovanj do šolskega psihologa. Slednje svetovancu koristi tudi v luči postopnega »miselnega ter čustvenega pripravljanja« na sodelovanje z zunanjimi strokovnjaki, ki se je pri marsikom izkazalo kot učinkovito. *Psiholog je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja* (čl. 3.1.), kar pomeni tudi, da ne prevzema nalog, za katere ni usposobljen.

V kolikor bi oseba, ki je vključena v psihološko obravnavo, njeni starši (npr. starši otroka v vrtcu, učenca v osnovni ali srednji šoli, vzgojitelj, učitelj, razrednik ...) ali morda vodstvo institucije, v kateri je zaposlen, od njega pričakovali ali zahtevali storitve, ki presegajo njegovo usposobljenost, pristojnosti delovnega mesta ali njegove vloge v instituciji, ali ko gre za konfliktnost vlog oz. je to sporno z etičnega vidika, je psiholog to dolžan pojasniti in vztrajati pri zavrnitvi takšnih storitev ter prispevati k večji ozaveščenosti udeležencev glede etičnih standardov.

4.12.: Psiholog ima do javnosti aktiven odnos in stremi za tem, da je javnost objektivno obveščena o prispevkih psiholoških spoznanja za razvoj posameznika in družbe. Pri tem se izogiba senzacionalnosti.

Psiholog se lahko večkrat počuti nagovorjenega, da ob aktualnem družbenem dogajanju spregovori v korist otrok, mladostnikov, odraslih in še posebej ranljivih skupin. S svojimi znanji lahko dragoceno prispevamo k blaginji in izboljšanju duševnega zdravja ljudi. To od psihologa zahteva samoiniciativnost, da se angažira, spregovori, daje pobude za spremembe, strpno in razumljivo pojasnjuje, opogumlja, uči ipd., tudi na ravni odnosov z javnostmi. To pomeni, da je njegova aktivna etična drža povezana tudi s samoiniciativnimi pobudami in/ali z vabljenimi nastopi v tiskanih, radijskih, televizijskih in spletnih javnih medijih obveščanja, ko je to potrebno. Spremljati, da določeno ravnanje v VIZ ni tvorno in opazovati negativne posledice le-tega, ne da bi na to aktivno opozorili in predlagali izboljšave, je pasivno in neetično. Svojo etično držo psiholog podkrepi ne samo z opozorili, ampak tudi z izsledki verodostojnih raziskav, ugotovitev, teorij. Končno, poklic psihologa zahteva visoko znanstveno in strokovno raven poklicne dejavnosti, pri čemer pa mora biti *v strokovnih aktivnostih pošten, pravičen in verodostojen* (načela integritete poklica pod 4.).

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

V členu 4.7. je navedeno tudi, da psiholog preprečuje konflikt interesov, kar se v praksi lahko izkaže kot težje uresničljivo. Zavedati se moramo, da na kakovost in raven uresničevanja kodeksa v določeni meri vpliva tudi šolska klima. Šola, ki zagotavlja varno okolje, v katerem lahko psiholog izraža etične dileme, bo omogočala, da so le-te sprejete in konstruktivno obravnavane. Smernica za soustvarjanje varne šolske klime s strani psihologa je tudi, da pristopi proaktivno in vse zaposlene ozavešča o svojih delovnih nalogah, načinih dela in je glede svojega dela zelo transparenten (npr. kratka predstavitev na vsakoletni uvodni konferenci).

Izpostavljene vsebine ter konkretne etične dileme v vzgoji in izobraževanju

Otroci s posebnimi potrebami v vrtcu

Osnovna področja dela psihologa, zaposlenega v svetovalni službi vrtca, obsegajo svetovalno delo z otroki, s strokovnimi delavci (vzgojitelji, pomočniki vzgojiteljev, izvajalci zgodnje obravnave), starši, z vodstvom vrtca ter zunanjimi institucijami. Praviloma je delo psihologa v vrtcu v manjši meri usmerjeno v otroke ter bolj nagovarja odrasle (starše, strokovne delavce). Za uspešno delo z otroki s posebnimi potrebami v vrtcu mora psiholog poleg že omenjenih intenzivno sodelovati s strokovnimi, z zdravstvenimi in drugimi za otrokovo zdravje ter dobro počutje relevantnimi institucijami. Zaradi velikega števila vpletenih strokovnjakov, ki otroku nudijo pomoč v okviru zgodnje obravnave, postane delo še odgovornejše, saj se na tak način poveča možnost različnih zlorab zaupnih informacij ipd., zato je še posebej pomembno upoštevanje člena 1.10.: *Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupen odnos in v tem odnosu spoštuje načelo poklicne skrivnosti* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Ob tem se velikokrat vprašamo, koliko in katere informacije so tiste, ki jih »lahko«¹ posredujemo otrokovemu vzgojitelju. V vrtcu imamo za učinkovito delo z otroki s posebnimi potrebami in z različnimi dejavniki oblikovano strokovno skupino, člani katere so psiholog (svetovalni delavec), otrokova vzgojiteljica ter strokovni delavec za zgodnjo

obravnavo. Pridobljene informacije o otroku znotraj skupine varujemo kot poklicno skrivnost. Kadar psiholog oceni, da določena informacija ni v korist otroka oz. da bi posredovanje določenih informacij, dejstev otrokovemu vzgojitelju temu otroku celo škodilo, jih varuje (npr. vsebine, povezane z duševnim zdravjem družinskih članov, verskim prepričanjem, s spolno usmerjenostjo ipd).

Ker pri delu z otroki govorimo o ranljivi populaciji, je še toliko pomembnejše upoštevanje člena 1.24.: *Psiholog še posebno upošteva pravice in obče dobro obravnavancev, pri katerih je seznanjanje in pojasnjevanje psihologa ter pridobitev njihovega soglasja pred začetkom psihološke obravnave okrnjeno iz objektivnih razlogov (npr. kronološka starost).*

Identifikacija, prepoznavanje otrok s posebnimi potrebami, otrok z rizičnimi dejavniki v razvoju ter delo z njihovimi družinami, s strokovnimi delavci vrtca predstavljata eno obsežnejših nalog svetovalnega dela v vrtcu. Na področju dela z otroki s posebnimi potrebami v vrtcu je z vidika zakonskih določil (v povezavi z etičnimi načeli) in vsebine dela ključno poznavanje dveh osnovnih zakonov, in sicer:

- a) Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (ZUOPP-1) (2011): zakon ureja usmerjanje otrok, mladostnikov in polnoletnih oseb s posebnimi VIZ potrebami ter določa načine in oblike izvajanja VIZ;
- b) Zakona o celostni zgodnji obravnavi predšolskih otrok s posebnimi potrebami (ZOPOPP) (2017): namen zakona je urejanje celostne obravnave otrok s posebnimi potrebami in otrok z rizičnimi dejavniki ter njihovih družin v predšolskem obdobju.

Poleg poznavanja ter upoštevanja omenjenih zakonov je z vidika etike in vsebine dela potrebno tudi odlično poznavanje razvoja ter učenja predšolskega otroka, o čemer govori tudi člen 2.3. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Strokovna zahtevnost posameznih posebnih področij psihološkega dela obvezuje psihologa, da to področje poglobljeno obvlada.* Svetovanje otrokom in mladostnikom se razlikuje od svetovanja odraslim (za pregled raziskav glej Pečjak in Košir (2017)). Pri svojem delu mora psiholog upoštevati značilnosti, omejitve, samorefleksivne zmožnosti in specifične razvojne potrebe, ki izhajajo iz razvojnih zmožnosti različno starih otrok in mladostnikov.

1.12.: Psiholog vodi o poteku psihološke obravnave dokumentacijo in je lastnik in upravljalec dosjeja.

Psiholog o otrocih, ki potrebujejo svetovanje in pomoč, vodi dokumentacijo (osebna mapa otroka), ki mora biti hranjena v ognjevarni omari. Pred samim začetkom katere koli obravnave je psiholog dolžan pridobiti soglasje obeh otrokovih staršev oz. skrbnikov k zbiranju osebnih podatkov v procesu svetovanja oz. nudenja strokovne pomoči. Če soglasja s strani obeh staršev psiholog (ali šolska svetovalna služba) ne pridobi, načeloma z otrokom ne sme izvajati dela. Ob tem je veliko dilem, še posebej v primeru starševskih konfliktov (npr., en starš se strinja z obravnavo, drugi ne) ali celo konfliktov med starši in dijakom (npr., dijak si želi pomoči, starši odklanjajo). Zakonsko gledano je psiholog v prekršku, če nima soglasij, vendar mu delovna etična načela hkrati narekujejo, da ranljivim nudi svojo strokovno pomoč.

V praksi od različnih zunanjih ustanov (npr. zdravstveni domovi, zasebne ustanove za pomoč otrokom ipd.) pogosto prejmemo prošnjo za poročilo o otroku. V primeru posredovanja informacij drugim strokovnim službam, ki so vključene v obravnavo otroka oz. družine, mora psiholog otrokove zakonite zastopnike seznaniti s posredovanimi informacijami, pred tem pa pridobiti še soglasje za posredovanje podatkov v skladu s Pravilnikom o zbiranju in varstvu osebnih podatkov na področju predšolske vzgoje (2004). Če pa za neko vrsto obdelave osebnih podatkov že obstaja določena zakonska podlaga (npr. posredovanje otrokovih osebnih podatkov CSD, policiji), privolitev staršev ni potrebna.

Zgodi se, da starši v vrtcu, ko so soočeni z morebitnimi razvojnimi odstopanji od pričakovanega razvoja pri svojem otroku, tega ne prepoznajo, ne sprejmejo in zanikajo vsakršno sodelovanje oz. pomoč psihologa. Z etično dilemo se srečamo, ko ocenimo, da so otrokovi izzivi tolikšni, da bi bilo v njegovo največjo korist podati predlog za usmerjanje in posledično pridobitev dodatne strokovne pomoči v osnovni šoli, starši pa se s tem ne strinjajo. To je etično z vidika zagotavljanja otrokovih optimalnih pogojev za učenje, usvajanja znanja, za njegov napredek, predvsem pa razvoj. V otrokovo korist je, da v šoli pridobi podporo učenju, ki jo zaradi svojih specifičnih učnih primanjkljajev potrebuje, da bo lahko njegov razvoj potekal čim optimalneje. Ob tovrstni odločitvi pa tvegamo ohranjanje sodelovalnega odnosa s starši, saj se komunikacija s strani staršev v odnosu do vrtca večkrat prekine, postane enosmerna ali je ovirana. Psiholog se še dodatno trudi vzpostavljati, razvijati ali ohranjati komunikacijo in odnos

s starši tudi po podanem predlogu usmerjanja otroka, saj je tvorno sodelovanje s starši ključen pogoj za skupno pomoč v dobro otroka.

Prehod iz vrtca v OŠ

Pojem tranzicija oz. prehod na področju VIZ uporabljamo, ko želimo poimenovati prehod iz enega učnega okolja v drugega (npr. iz družine v vrtec, iz vrtca v šolo, iz enega razreda v drugega ipd). Temeljni cilj pri prehodu otrok iz vrtca v šolo je podpora otrokom, da se v novem okolju, tj. v šoli, dobro počutijo in da postopoma razvijejo veščine sobivanja med vrstniki, v novem okolju, pod novimi pogoji, s podporo strokovnih delavcev. Slednje zahteva učinkovito sodelovanje med vsemi vpletenimi deležniki: vrtcem, šolo in starši.

Čeprav posredovanje informacij med šolo in vrtcem ni zapisano v nobenem zakonu (z izjemo posredovanja informacij v primeru odloženega všolanja in ugotavljanja pripravljenosti za vstop v šolo), pa se vsi vpleteni deležniki zavedamo, da je le-to nadvse pomembno. V priporočilih za uspešen prehod iz vrtca v šolo (Cotič Pajntar in Zore, 2018), ki opredeljujejo vlogo vrtca pri zagotavljanju učinkovitega prehoda otrok, lahko med drugim preberemo, da vrtec, v soglasju s starši, šoli zagotavlja informacije o otroku, ki bodo v podporo uspešnemu prehodu. Področje posredovanja informacij je v različnih okoljih različno urejeno, prav tako so zelo različna pričakovanja posameznih strokovnih delavcev v izobraževalni vertikali ter tudi staršev (kar ostaja odprta naloga za stroko v prihodnje). Izmenjava informacij o otrocih, ki so bili opredeljeni kot otroci s posebnimi potrebami oz. so bili v predšolskem obdobju deležni storitve in pomoči zgodnje obravnave, je običajna praksa. Omenjeni otroci so bili že v vrtcu prepoznani kot rizični v razvoju in prilagoditve, ki izhajajo iz njihovih težav in izzivov, so ključne za uspešno delovanje otroka v šoli. Običajno tako starši kot tudi strokovni delavci prepoznajo pozitivne učinke posredovanja informacij o funkcioniranju otroka.

Ob etično dilemo trčimo v primeru, kadar je pričakovano, da bo šola prejela informacije o delovanju vseh otrok, ki prehajajo v šolo – torej ob odločitvi, katere so tiste informacije, ki bodo konkretnemu otroku v podporo pri uspešnemu prehodu, ne pa morda takšne, ki bodo otroka označile oz. mu škodile že pred možnim novim začetkom. Člen 1.21. (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog ne sme, ne glede na soglasje obravnavanca, objavljati podatkov, ki bi lahko kakorkoli škodili obravnavancu. Pomembno je spoštovanje človekovih – otrokovih pravic, njegovega dostojanstva,*

enakovrednosti ter enakopravnosti. V kolikor obstaja dvom v to, da bi lahko posredovanje podatkov otroku povzročilo škodo, neugodje, psiholog tovrstno sodelovanje zavrne.

Otroci in mladostniki s posebnimi potrebami v osnovni šoli ter ob prehodu v srednješolski izobraževalni sistem

Psiholog, zaposlen v šolski svetovalni službi v osnovni šoli, je zavezan k poznavanju in razumevanju terminologije, strokovnih kriterijev za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj, oblik pomoči ter prilagoditev v procesu učenja in ocenjevanja, ki je vezan na otroke in mladostnike s posebnimi potrebami. Psiholog mora poznati Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, biti seznanjen s Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami. Dobro mora poznati in razumeti petstopenjski model pomoči (1 – pomoč učitelja pri pouku, dopolnilnem pouku in v okviru podaljšanega bivanja, 2 – pomoč šolske svetovalne službe, 3 – dodatna individualna in skupinska pomoč, 4 – mnenje in pomoč zunanje strokovne ustanove, 5 – program s prilagojenim izvajanjem in z dodatno strokovno pomočjo (v okviru odločbe o usmeritvi)), ki je opredeljen v publikacijah Zavoda za šolstvo *Učne težave v osnovni šoli: koncept dela* (Strokovna skupina pri Uradu za razvoj šolstva, 2008) ter *Navodila za izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za devetletno osnovno šolo* (82003) in Pravilniku o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami (2013). Njegova naloga je spremljati okrožnice Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport, ki naslavljajo to tematiko ter predstavljajo aktualna navodila, podporo in usmeritve glede obstoječe zakonodaje ter pravilnikov. Poznavanje terminologije, kriterijev umestitev v primerno skupino, oblik pomoči, ki so zapisane v zgoraj navedenih zakonih in pravilnikih, okrožnicah, je pomemben vsebinski in etični okvir pri njegovem delu z učenci, njihovi starši, učitelji, morebitnim sodelavcem znotraj svetovalne službe iste oz. druge strokovne profile ter s strokovnjaki, s katerimi se multidisciplinarno povezuje izven svojega zavoda. Znotraj tega okvira pa psiholog deluje (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.1.) *strokovno v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi, pri čemer (čl. 2.3.) strokovna zahtevnost posameznih področij psihološkega dela obvezuje psihologa, da to področje poglobljeno obvlada.*

Psiholog v svetovalni službi je po petstopenjskem modelu pomoči učencem vključen v svetovanje otroku, mladostniku, staršem in učiteljem, ki ga zajema tretji korak. Predhodno je njegova vloga navadno posvetovalna in vezana na delo z učitelji. Tu se pojavi etična dilema, ali lahko psiholog v svetovalni službi to nalogo strokovno opravi, ne da bi imel stik z učencem in njegovimi starši. V tem primeru tvega, da bo delo manj strokovno opravljeno in bo kot tako prineslo negativne posledice za učenca ter njegov celostni razvoj znotraj šolajočega obdobja. Prihaja lahko do nenamerne napačne interpretacije o učenčevih težavah s strani učiteljev, kar lahko vpliva na nenamerno napačno svetovanje in pomoč učitelju za delo z učencem. Da bi psiholog (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.11.) opravljal delo tako, da v največji možni meri prepreči namerno ali nenamerno zlorabo psiholoških veščin in spoznanj pri vključevanju v svetovanje otrokom in mladostnikom s težavami, udeležence seznaniti s svojim vključevanjem in pri tem še posebej upošteva naslednje člene in podčlene Kodeksa:

- 1.1.: *Psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos oziroma spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik;*
- 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije;*
- 1.3.: *Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in zaključku psihološke obravnave;*
- 1.4.: *Psiholog sme v obravnavi uporabljati samo tiste postopke in takšne aktivnosti, s katerimi je seznanil obravnavanca in je ta izjavil, da jih sprejema in z njimi soglaša);*
- 2.2.: *Psiholog uporablja pri svojem delu tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka);*
- 2.4.: *Pri izboru psiholoških postopkov, metod, tehnik in sredstev za psihološko ocenjevanje je psiholog neodvisen in avtonomen ter upošteva smernice in priporočila stroke na svojem delovnem področju. Psiholog si prizadeva vedno izbrati najustreznejša sredstva za psihološko ocenjevanje, ki ustrezajo namenu in ciljni skupini. Psiholog upošteva sprejeto kategorizacijo sredstev za psihološko ocenjevanje po zahtevnosti uporabe in uporablja le tista za katera je ustrezno usposobljen.*

Pri pripravi poročil o otroku oz. mladostniku za Zavod za šolstvo (v procesu usmerjanja otroka, preverjanja ustreznosti odločbe ...) oz. za druge zunanje ustanove, kjer je otrok oz. mladostnik vključen v svetovanje in/ali nudenje pomoči, upošteva in se drži osnovnih pravil ter zakonitosti pisanja psiholoških poročil tudi v skladu z vsebino *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). V celotnem procesu sodelovanja z otrokom, mladostnikom je pomembna njegova participativnost, oblikovanje delovnega procesa (Čačinovič Vogrinčič idr., 2013). Etiko sodelaveženosti naslavljajo tudi člani *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), npr. 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*; 1.3.: *Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključevanju psihološke obravnave*. Še posebej je to pomembno v procesu razgovora z učencem, ki ga psiholog opravi za namene usmerjanja oz. preverjanja ustreznosti odločbe o usmeritvi. Tako je ves čas pozoren na upoštevanje člena 4.1., ponavljanje celotnega zapisa v členu 4.10., ki govori o tem, da *psiholog ne izkorišča neenakosti moči, ki izvirajo iz vlog poklicnega odnosa, med in po zaključeni psihološki obravnavi*, in člena 1.24., ki *izpostavlja pomen upoštevanja pravic in občega dobrega obravnavancev*.

Psiholog pri svojem delu upošteva tudi temeljna načela pomoči učencem z učnimi težavami, ki so zapisana v publikaciji *Učne težave v osnovni šoli: koncept dela* (Strokovna skupina pri Uradu za razvoj šolstva, 2008). Ta načela so načelo celostnega pristopa (pomen preverjanja hipotez o vzrokih za težave otroka, mladostnika), načelo interdisciplinarnosti (dobro sodelovanje in povezovanje z različnimi strokovnjaki znotraj in izven VIZ, kjer je zaposlen), načelo partnerskega odnosa (vzpostavitev transparentnega, delovnega odnosa, z jasnimi opredelitvami namena sodelovanja in svetovanja), načelo udeležencosti učenca, spodbujanja notranje motivacije in samodoločenosti (spoštovanje otrokovih pravic, pomen glasu otroka), načelo odgovornosti in načrtovanja (zavedanje omejitvev pristojnosti, znanja in kompetenc).

Psiholog o poteku psihološke obravnave vodi urejeno, sistematično ter vsebinsko in časovno popolno strokovno dokumentacijo ter s tem zagotavlja kakovost in preglednost strokovnega dela ter poklicnega odnosa (Društvo psihologov Slovenije, 2019, člen 2.7.). Pri tem glede fizičnega hranjenja in dolžine hranjenja dosjejev v srednji šoli upošteva tudi Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju (2018) ter člena 2.12. in 2.13. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije,

2019): *Psihološki dosje je del varovanega psihološkega arhiva. Ta arhiv je lahko ločeno varovan na različnih lokacijah delovnega okolja psihologa. Varovan psihološki arhiv vsebuje dosje obravnavancev ter uporabljena in/ali neuporabljena sredstva za psihološko ocenjevanje, katerih razširjenje bi občutno škodovalo stroki, posamezniku ali družbi. Glede hrambe dosjejev lahko nastane dilema, predvsem z vidika odbiranja arhivskega gradiva o otrocih in mladostnikih s posebnimi potrebami (kaj vse je arhivsko gradivo), ki ga ureja Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) (2006). Zapiske, ki ji psiholog naredi tekom obravnav, hrani ločeno od dosjeja in niso del dosjeja ali arhiva in niso na noben način dostopni nikomur* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, člen 2.8.). Psiholog pri svojem delu upošteva tudi pravilnike o dokumentaciji glede na VIZ ustanovo, v kateri je zaposlen.

V srednji šoli se psiholog na področju posebnih potreb mladostnika aktivneje vključuje predvsem ob prehodu iz osnovne v srednjo šolo, saj mu s tem pomagamo tudi pri osebnostnem razvoju in pri osamosvajanju. Velik poudarek je na opolnomočenju mladostnika glede tega, kako bi svoje težave sam predstavil sošolcem in učiteljem ter povedal, kje bo morda potreboval njihovo razumevanje in pomoč. Mladostnika psiholog motivira in opremi s konkretnimi navodili, da in kako naj reagira, v kolikor prihaja do neprimernih, neetičnih komentarjev s strani učiteljev ali sošolcev (ali celo do ustrahovanja), saj stremi k izboljševanju medsebojnih odnosov z odkrito komunikacijo. V tem procesu se vedno vključuje tudi starše.

V vseh primerih, kjer so učitelj seznanjeni s zaupnimi podatki glede učencev, je pomembno, da učitelju pojasnimo, da morajo z zaupnimi podatki ravnati ustrezno. Neprimerno je, da npr. učitelj brez ustreznega soglasja s celim razredom deli zaupne podatke o bolezni otroka in njegovi diagnozi. V koliko učitelji neprimerno ravnaajo z zaupnimi podatki, je psiholog primoran ukrepati, sprva konkretno v situaciji z učiteljem, v kolikor se situacija ne izboljša, pa v to vključi tudi vodstvo šole. Člen 1.13. (Društvo psihologov Slovenije, 2019) > *Psiholog mora kor poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja. Te podatke morajo, kot zaupne podatke, varovati tudi osebe, ki so jim ti podatki dostopni zaradi narave njihovega dela.*

Dvojno izjemni otroci in mladostniki

Dvojno izjemne otroke in mladostnike opredeljujemo kot tiste, ki so prepoznani na enem ali več področjih izjemnosti (visok intelektualni po-

tencial, bodisi specifičen ali splošne intelektualne sposobnosti, ustvarjalnost, vizualna in uporabna umetnost, vodstvene sposobnosti) ter so hkrati tudi otroci in mladostniki s posebnimi potrebami, ki (čeprav nimajo odločbe) potrebujejo prilagoditve in imajo (dodatno strokovno) pomoč (Lep, 2019).

Psihologova pomembna naloga je, da ozavešča ter usposablja učitelje za delo s to skupino otrok in mladostnikov. To delo je z vidika upoštevavanja etičnih načel izpostavljeno tveganjem, saj gre za neposredno izmenjavo informacij o ranljivih posameznikih. Psiholog zagotovi podporo učiteljev v procesu evidentiranja ter identifikacije dvojno izjemnih otrok in mladostnikov. Prav tako zagotavlja nenehen svetovalni odnos in podporo staršem ter učiteljem v procesu krepitve močnih področij (talentov) otroka in mladostnika ter pri razumevanju in sprejemanju težav, zaradi katerih je dvojno izjemen. Psiholog, ki deluje v okviru skupine za pripravo individualiziranega načrta za tovrstnega otroka/mladostnika, ne sme pozabiti na potrebne prilagoditve v procesu učenja in ocenjevanja ter ustrezno dodatno pomoč glede primanjkljajev na posameznih področjih učenja. Etično so te situacije občutljive, saj je vprašanje, ali strokovnjaki zmoremo razumeti tako specifične skupine otrok in mladostnikov ter ali jim zmoremo skupaj s starši zagotoviti varno in spodbudno okolje, kjer bodo lahko uresničevali svoje potenciale in se naučili živeti s svojimi primanjkljaji.

Primer: Deček je bil na podlagi procesa identifikacije nadarjenosti in odločbe o usmeritvi opredeljen kot dvojno izjemen. Bil je izjemno nadarjen na ustvarjalnem področju, velike težave pa je imel na področju pozornosti in koncentracije. Te so rezultirale v učnih težavah. Starši so se pri razumevanju dečka osredotočali predvsem na oznako nadarjenost, pri tem pa niso imeli posluha za razumevanje njegovih težav. Psiholog je v obravnavi zato trčil ob več etičnih dilem, kot pravi člen 3.17.: *Psiholog je pozoren na etične dileme, jih prepozna in si prizadeva te dileme razreševati v skladu z načeli tega kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Spraševal se je, kako zagovarjati glas učenca in njegove dvojne potrebe ter kako tako s starši kot z otrokom in učitelji ohraniti konstruktiven odnos, ki bo v največji meri pozitivno vplival na razvoj učenca. Zaradi kompleksnosti dilem se je psiholog, tako kot svetuje člen 3.17., *pri razreševanju etičnih dilem posvetoval s*

kolegi na svojem delovnem področju in/ali se obrnil po pomoč na Društvo psihologov Slovenije (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Nadarjeni in talentirani otroci in mladostniki

Psihologova zaveza je slediti vsem sodobnim spoznanjem o nadarjenih ter talentiranih otrocih in mladostnikih, z njimi seznanjati vzgojitelje in učitelje ter druge strokovne delavce v VIZ kot tudi starše, z namenom ustvarjanja optimalnih pogojev za spodbujanje in razvoj njihovih visokih potencialov v smeri visokih dosežkov (Subotnik idr., 2011; SESAME Colloquium at UC Berkeley, 2019).

Starši in učitelji si morajo prizadevati za spodbudno učno in družinsko okolje, ki visoko vrednoti ustvarjalnost in osebnostne značilnosti, ki to podpirajo (samozavest, pripravljenost prevzeti tveganje ter neodvisnost v mišljenju), kot to poudarja posodobljeni koncept prepoznavanja nadarjenih otrok, učencev in dijakov ter VIZ dela z njimi iz leta 2019 (Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2019), pri čemer je ključna svetovalna vloga psihologa kot tudi drugih svetovalnih delavcev. Psiholog je zavezan k vključevanju staršev v procese prepoznavanja in spodbujanja razvoja potencialov njihovih otrok, ob zavedanju, da je starševanje nadarjenemu otroku ali mladostniku lahko zelo zahtevno. Hkrati psiholog tudi staršem nudi ustrezno poglobljeno psihološko svetovanje.

Enako podporo in svetovanje je dolžan nuditi tudi vzgojiteljem ter učiteljem, vsem mentorjem nadarjenih in talentiranih ter tudi ves čas širiti zavedanje o tem, da nadarjeni niso homogena skupina, temveč se med seboj razlikujejo ravno tako, kot se razlikujejo od svojih drugih vrstnikov. Zato sta izjemnega pomena prepoznavanje in upoštevanje njihovih značilnosti, kot so povečana socialna občutljivost, izjemna čustvena občutljivost, neenakomeren intelektualni in čustveni razvoj, doživljanje drugačnosti (Lovecky, 2011), pozitivni in negativni vidiki perfekcionizma (Rostohar, 2016) ... To je še posebej pomembno zato, da preprečimo njihovo manjšo učno uspešnost, doživljanje socialno-čustvenih stisk, opuščanje dejavnosti, ki so pomembne za razvoj njihovih prepoznanih potencialov in osebnostni razvoj nasploh. Pri tem je psiholog pozoren na morebitno neetično ravnanje kogar koli od omenjenih in njegova naloga je, da poskrbi, da se morebitne kritične situacije ali medosebni odnosi, ki neetično ravnanje generirajo, pričnejo razreševati.

Psiholog mora biti še zlasti občutljiv in pozoren na ranljive podskupine nadarjenih ter talentiranih in upoštevati novejša spoznanja o pomenu

razlik med spoloma ter v skladu s potrebami izvajati ustrezno skupinsko ali individualno svetovalno pomoč.

Ker je delo psihologa v svetovalni službi vrtca v večji meri osredotočeno na dejavnosti pomoči, v manjši meri pa na razvojno-preventivne dejavnosti ter dejavnosti načrtovanja in evalvacije, ob tem pogosto nehote spregledamo otroke, ki že v predšolskem obdobju izkazujejo visoke potencialne – t. i. nadarjene otroke. In prav predšolsko obdobje je za razvoj otrokovih potencialov še posebej pomembno zaradi izrazito intenzivnega in hitrega učenja. Skrb za spodbujanje razvoja visokih potencialov predšolskih otrok je del posebne odgovornosti psihologa v okviru zagotavljanja celovitosti obravnave.

Psiholog je zavezan skrbnemu kariernemu svetovanju nadarjenim učencem in dijakom, njegova daljnosežna moralno etična zaveza pa je tudi krepitev podpore vrednotnemu razvoju nadarjenih, ki se bo izkazovala v njihovem odgovornem ravnanju v lastno dobro in v dobrobit socialne skupnosti (Musek, 2014; Sternberg, 2016).

Stališča psihologa, vpliv psihologovih predsodkov in stereotipov na svetovalni odnos s pripadniki manjšin

Psiholog pri svojem delu v VIZ deluje skladno z že večkrat izpostavljenim členom 2.1. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki pove, *da strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi*, ter členom 3.13., ki govori o tem, *da psiholog s svojim znanjem in delom ne povzroča škode svetovancem*. Psiholog pozna svoj vrednotni sistem, predsodke in stereotipe, ki lahko vplivajo na kakovost njegovega dela. Še več, ve in razume, spoštuje, da so vrednote, ki usmerjajo njegovo delovanje, lahko povsem drugačne od vrednot otrok in mladostnikov, staršev, tudi sodelavcev, s katerimi stopa v svetovalni odnos.

Psiholog se mora vedno znova spomniti funkcij stališč, ki lahko okrnijo njegovo profesionalno in etično delovanje oz. lahko predstavljajo dejavnik tveganja z vidika diskriminacije. Kot pravi Mirjana Nastran Ule (2000), je smiselno biti pozoren na obrambno funkcijo, kjer z obrambnimi mehanizmi ohranimo svojo samopodobo, v tem primeru profesionalno, vrednotno funkcijo, katere namen je izražanje stališč, s pomočjo katerih podkrepimo naše vrednote, instrumentalno funkcijo in kognitivno funkcijo, s pomočjo katere organizirano predstave o svetu in krepimo vedenje, ki ustreza našim merilom.

Podobno se mora psiholog zavedati stereotipov, ki jih opredelimo kot proces pripisovanja lastnosti posamezniku na osnovi skupinske pripadnosti, ob poenostavljanju in omejenih informacijah (Nastran Ule, 2000), in predsodkov, kamor spadajo neutemeljena, neargumentirana in nepreverjena stališča. V šolskem polju to pomeni nujno upoštevanje člena 1.1. (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki govori o spoštovanju vseh ljudi, s katerimi psiholog prihaja v poklicni odnos, člena 1.6., ki pravi, da *psiholog na noben način ne nadleguje obravnavancev (na primer: spolno nadlegovanje, izsiljevanje, siljenje, žaljenje, ustrahovanje in podobno)*, člena 1.7., ki pravi, da *psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za svetovanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja*, in člena 1.8., ki pravi, da *psiholog zavrne sodelovanje v postopkih, ki kršijo pravne in moralne pravice drugih ljudi*.

Etične dileme, ki jih je mogoče nasloviti iz tega naslova, segajo na področje sodelovanja s skupinami, ki jih opredeljujemo kot manjšine. Sem bi lahko uvrstili skupino LGBTQ+, romsko skupnost, tujce, begunce in migrante, pripadnike različnih verskih skupnosti, tudi pripadnike različnih družbenih slojev.

Z namenom, da bi psiholog kljub morda različnemu vrednostnemu sistemu, stereotipih in predsodkih, ki lahko ovirajo njegovo delovanje, deloval profesionalno, so na tem mestu pomembni povezovanje s strokovnjaki različnih profilov, spoznavanje članov navedenih skupin, njihovih značilnosti, navad, vrednot, kulturnih in verskih posebnosti ter branje strokovne literature s tega področja. Cilj namreč je, da psiholog zmore tako v svetovalnem odnosu z otroki in mladostniki ter s starši kot v podpori strokovnim delavcem predstavljati varovalni dejavnik v polju ustvarjanja spodbudnega in varnega učnega okolja za otroke ter mladostnike. Tako bo lahko sledil členu 1.22. (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki pravi da *psiholog enakopravno in enakovredno obravnava vse ljudi, ne glede na raso, narodnost, spol, vero, politično pripadnost, spolno usmerjenost ali druge osebne okoliščine. Ne dopušča, ne opravičuje, ne prikriva, ne olajšuje in ne sodeluje pri nobeni diskriminaciji*; členu 1.23., ki pravi, da *psiholog zavrača in preprečuje postopke in obravnave, ki diskriminirajo ljudi*, in členu 4.4., ki pravi, da *psiholog ne vnaša svojih osebnih, ideoloških, političnih in verskih prepričanj v poklicno delo*.

V kolikor psiholog ozavešča svoje vrednote, stališča, pri sebi prepozna vpliv stereotipov in predsodkov na lastno delovanje, to vpliva na

kakovost njegovega profesionalnega delovanja. Odklonitev sodelovanja je v primeru nezmožnosti psihologovega profesionalnega odnosa zaradi zgoraj navedenih premis ustrezna in zaželena. Vse to določa psihologovo osebno in strokovno integriteto, kar je še posebej izpostavljeno področje etičnih načel.

Nasilje nad psihologom v svetovalnem odnosu

Nasilje nad psihologom v svetovalni službi

Psiholog vzpostavlja svetovalni odnos tako z otroki in mladostniki kot tudi s starši ter sodelavci, najpogostejše učitelji. S sodelovanjem s starši se srečamo že na začetku svetovalnega odnosa, ko podpišemo soglasje za namene obravnave njihovega otroka ali mladostnika. Pri tem upoštevamo naslednja člena *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 1.3.3., ki govori o tem, da *mora psiholog za obravnavo pridobiti soglasje obravnavanca, da mora ob spremembi področja ali vsebine obravnave soglasje preveriti in da lahko obravnavanec med obravnavo kadar koli prekliče soglasje ter zahteva ponovno opredelitev vsebine obravnave*; 1.3.6., ki izpostavlja, da *v kolikor ima obravnavanec zakonitega zastopnika, je psiholog dolžan slednjega seznaniti s potrebnimi informacijami o obravnavi in pridobiti njegovo soglasje za psihološko obravnavo obravnavanca, razen v primerih, ki jih kot izjemo določajo predpisi Republike Slovenije*. S tema dvema členoma skušamo krepiti profesionalni svetovalni odnos, ki temelji na spoštovanju in medsebojnem zaupanju. Etična dilema se lahko pojavi, ko starši zaradi najrazličnejših vzrokov v odnos s psihologom vnašajo nespoštljivost, diskreditacijo strokovnosti, grožnje s prijavi na najrazličnejše ustanove in objave v medijih, na družbenih omrežjih.

Na tem mestu izpostavljamo dva primera.

Deček kljub odločbi o usmeritvi ne dosega standardov znanja ter njim pripadajočih prilagoditev v procesu učenja in ocenjevanja ter količine ur dodatne strokovne pomoči ustreznih strokovnjakov. Dečkova mama na strokovnih srečanjih tima psihologa, ki koordinira tim, opredeli kot nestrokovnega, nespoštljivega, ne dovolj prizadevnega v smeri dela z učencem in njegovo učiteljico. Obtoži ga nespoštovanja otrokovih pravic in nje kot mame. Grozi psihologu, nato tudi ravnatelju s prijavo na urad informacijske pooblaščenke in šolsko inšpekcijo ter z objavo v medijih.

V pisarno šolskega psihologa je stopil oče deklice, ki je obravnavana v svetovalni službi, ob soglasju obeh staršev. Oče, ki ni bil zadovoljen z vsebino svetovalnega pogovora z deklico, je na psihologa kričal, ga zmerjal, mu grozil z objavo v medijih, diskreditiral njegovo strokovnost. Oče je kljub opozorilom psihologa, da je treba ohraniti raven spoštljive komunikacije, nadaljeval s svojim vedenjem. Celoten pogovor je potekal ob prisotnosti deklice, ki ji ni dovolil zapustiti prostora.

Ne dovolimo povzdigovanja glasu in kričanja na psihologa ter to jasno verbaliziramo. Če je treba, zaključimo s pogovorom in z njim nadaljujemo, ko je raven komunikacije primerna in si lahko zagotovimo varno okolje (podporo sodelavca, ravnatelja idr.). Na tem mestu je nasvet, da v nadaljnjem svetovalnem pogovoru ne sodelujemo sami: za podporo in pomoč lahko prosimo sodelavca, svetovalnega delavca, učitelja, ravnatelja. V obeh izpostavljenih primerih je primerno, da psiholog o njiju obvesti CSD, v svetovalnem odnosu pa ravna čim asertivneje in odgovorneje.

Psiholog je ob tem pozoren, da upošteva člen 1.7. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Ta govori o tem, da *psiholog s svojim vedenjem ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja*. Nasloni se tudi na člen 1.8., ki govori o tem, da *psiholog zavrne sodelovanje v postopkih, ki kršijo pravne in moralne pravice drugih ljudi*. Za psihologa bi bila na tem mestu dobrodošla tudi supervizija in posvet na Komisiji za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije. Poleg tega mu je v pomoč nenehen strokovni stik s kolegi psihologi, s katerimi si lahko vzajemno pomaga in so mu v nenehno podporo pri ohranjanju strokovne ter poklicne identitete; o tem govori člen 4.3. Še posebej je to pomembno za kolege, ki začenjajo svojo psihološko prakso v VIZ in nimajo mentorja, ki bi superviziral/interviziral njihovo delo.

Sodelovanje psihologa v VIZ s Centrom za socialno delo in pregled družinske zakonodaje

Profesionalno delovanje in praksa morata biti usklajena z zakonodajo in s pravilniki, ki se v določenih situacijah lahko zdijo v koliziji z etičnim kodeksom, zato je pomembno dobro poznavanje obojega. Pregled zakonodaje, ki psihologa v VIZ zavezuje k sodelovanju s CSD kot člana multidisciplinarnega tima, kaže, da mora psiholog, da bi vedel, kako v posameznih

primerih strokovno in tudi etično ustrezno ravnati, poznati predvsem zakone in podzakonske akte, navedene v nadaljevanju, in slediti tudi morebitnim spremembam ter novostim s tega področja.

Zakon o socialnem varstvu (ZSV-UPB2) (2007) v 91. členu določa, da so organi ter zavodi in druge organizacije, ki pri svojem delu ugotovijo ogroženost otroka, mladoletnika ali osebe, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost, o tem dolžni obvestiti CSD na svojem območju.

Družinski zakonik (DZ) (2017) določa, da morajo državni organi, izvajalci javnih služb, nosilci javnih pooblastil, organi lokalnih skupnosti ter druge fizične in pravne osebe v vseh dejavnostih ter postopkih v zvezi z otrokom skrbeti za korist otroka in se odzvati, kadar so ogrožene njegove koristi. Dolžnost sodelovanja je opredeljena v 16. členu, ki k medsebojnem sodelovanju zavezuje CSD in druge nosilce javnih pooblastil, izvajalce javnih služb, državnih in pravosodnih organov, organe lokalnih skupnosti ter humanitarne in druge nevladne organizacije, torej tudi VIZ ustanove.

Ogroženost otroka

V 18o. členu Družinskega zakonika je opredeljena dolžnost obveščanja za vse, ki pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati na ogroženost otroka, da o tem takoj obvestijo pristojni CSD ali sodišče. Družinski zakonik posebej izpostavlja, da mora vsakdo, zlasti pa strokovni delavci v zdravstvu in VIZ ter socialnih zavodih kot tudi izvajalci vsebin za otroke v športnih in kulturnih združenjih, ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti, takoj obvestiti CSD, če pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati na ogroženost otroka.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND) (2008) vsem organom in organizacijam (državnim organom, nosilcem javnih pooblastil, izvajalcem javnih služb in organom lokalnih skupnosti) nalaga dolžnost, da pomagajo žrtvam nasilja v družini z izvedbo vseh postopkov in ukrepov, ki so potrebni za njihovo čim prejšnjo in čim učinkovitejšo zaščito. V zakonu je izrecno poudarjeno, da morajo primere nasilja v družini organi obravnavati prednostno, strokovno in pri tem medresorsko sodelovati, pri izvajanju postopkov in ukrepov pa spoštovati načelo sorazmernosti ukrepanja oz. ravnanja (sorazmernost ukrepanja s stopnjo ogroženosti žrtve, tj. s stopnjo nasilja).

Mladoletne žrtve uživajo posebno varstvo, ki se odraža v širši opredelitvi nasilja nad njimi. Pri tej opredelitvi so smiselno vključene določbe *Konvencije o otrokovih pravicah* (Združeni narodi, 1989) o upoštevanju otrokovih koristi pred koristmi drugih udeležencev v postopkih in predvsem o dolžnostih ustanov, da izvajajo posebne ukrepe za njihovo zaščito po zakonu, ki ureja družinska razmerja. Zakon določa, da je otrok žrtev tudi takrat, ko je »le« navzoč pri izvajanju nasilja nad drugimi družinskimi člani, torej kot priča.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini v 10. členu poudarja tudi dolžnost pomoči z namenom preprečevanja in odkrivanja nasilja, odpravljanja vzrokov ter nudenja pomoči žrtvi pri vzpostavitvi pogojev za varno življenje.

Sodelovanje psihologa v multidisciplinarnem timu za obravnavanje nasilja

Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini (2009) določa postopke medsebojnega obveščanja ter nudenja pomoči med državnimi organi, nosilci javnih pooblastil, javnih služb, drugih izvajalcev storitev na področju socialnega varstva, zdravstva, VIZ, kot tudi organiziranost, sestavo in način dela multidisciplinarnih timov za obravnavanje nasilja, katerih člani so z namenom celovite pomoči in zaščite žrtev pogostokrat tudi psihologi v VIZ. V primeru, da jih CSD povabi kot člane multidisciplinarnih timov, sta udeležba in aktivno sodelovanje v timu obvezna kot tudi v timu dogovorjeno izvajanje aktivnosti.

Odstop od varovanja poklicne skrivnosti

Upoštevali bi člen 2.11. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki govori o tem, kdaj sme psiholog odstopiti od obveznosti popolnega ščitena podatkov psihološke obravnave, je psiholog, ki pri svojem delu zazna nasilje v družini, informacijo, v kateri navede strokovna opažanja, dolžan posredovati CSD v 24 urah, ne glede na določbe varovanja poklicne skrivnosti. V primeru nasilja nad otrokom ali mladostnikom lahko obvesti tudi policijo ali državno tožilstvo. Kadar je žrtev nasilja otrok, imajo njegove koristi prednost pred koristmi in pravicami drugih udeležencev postopka.

Psiholog v vlogi spremljevalca ali zagovornika otroka

Psihologa bi eventualno, v skladu z 7. in 8. členom Zakona o preprečevanju nasilja v družini, žrtev lahko izbrala kot spremljevalca, ki ji pomaga pri zaščiti njene integritete v postopkih pred organi in organizacijami, da ji pomaga pri iskanju rešitev in ji nudi psihično oporo, ali kot zagovornika, ki v skladu s predpisi ščiti njene pravice v postopkih ali aktivnostih, ki jo zadevajo. Je pa treba v tem primeru premisliti, ali s tem psiholog ne pride v kolizijo (in etično dilemo) s svojimi drugimi vlogami (npr. svetovalno delo s starši, sorojenci ...). Psiholog naj bi bil za otroka v vlogi podporne ali zaupne osebe.

Vse podatke o žrtvi in vseh ukrepih za njeno zaščito, podatke, ki jih psiholog pridobi tekom sodelovanja v medinstitucionalni obravnavi posameznega primera, psiholog varuje kot poklicno skrivnost (9. čl. Zakona o preprečevanju nasilja v družini), kot zaupne, in jih ne posreduje staršem ali tudi znotraj šole; posreduje jih zgolj osebam, za katere je pomembno, da s temi podatki razpolagajo.

*Ravnanje ob zaznavi nasilja nad otrokom v družini;
poročilo o ogroženosti*

Psiholog v VIZ naj bi zlasti podrobno poznal Pravilnik o obravnavi nasilja v družini za vzgojno-izobraževalne zavode (2009), ki določa ravnanje v javnih in zasebnih VIZ zavodih ob zaznavi nasilja nad otrokom v družini, oblike pomoči otroku, ki je žrtev nasilja, v VIZ (npr. vodenje internega tima, oblikovanje mnenja o okoliščinah, na katere naj bo pozoren multidisciplinarni tim pri nudenju pomoči, da bodo varovane koristi žrtve ...) ter sodelovanje VIZ zavodov z državnimi organi, nosilci javnih pooblastil in izvajalci javnih služb v primeru nasilja nad otrokom v družini.

V 10. členu tega Pravilnika je zapisano, da kadar CSD začne postopek za zaščito otroka, ki je žrtev nasilja, brez prijave VIZ zavoda in slednjega zaprosi za poročilo, svetovalna služba VIZ zavoda napiše poročilo o svojem mnenju glede ogroženosti otroka zaradi suma nasilja, v to poročilo pa vključi tudi mnenja zaposlenih v VIZ zavodu, ki so v stiku z žrtvijo.

CSD v procesu zaščite in pomoči otroku skoraj vedno zaprosi vrtec oz. šolo, da poda poročilo o otroku, in vrtec oz. šola je to poročilo dolžna posredovati tako na podlagi Družinskega zakonika kot Zakona o preprečevanju nasilja v družini. Poročilo vrtca ali šole je dokument, s katerim CSD, poleg drugih dokumentov in dokazil, ugotavlja, ali so otrokove koristi ustrezno zagotovljene oz. kaj je potrebno, da bodo. Glede na

to, da mora CSD svoje trditve, da so otrokove koristi ogrožene, dokazati z ustreznim dokaznim standardom, je poročilo vrtca ali šole dokaz, s katerim CSD staršem ali sodišču dokazuje ogroženost otrokovih koristi in potrebo po vključitvi staršev ali družine v ustrezne oblike pomoči oz. potrebo po izreku ukrepov za zaščito otrokovih koristi, zato mora biti izredno skrbno in vestno zapisano, ob tem pa se bodo psihologu lahko zastavile določene etične dileme o tem, kako zapisati določene vsebine in koliko s tem razkriti v obravnavi predhodno pridobljene podatke. V takšnih primerih bi bili dobrodošli dostopni viri, po katerih bi se lahko psiholog ravnal.

V 11. členu Pravilnika je zapis, da kadar interni tim oceni, da se izvajanje nasilja po prijavi na CSD nadaljuje ali da je postopek neučinkovit oz. poteka prepočasi, je o tem ravnatelj dolžan obvestiti predstojnika pristojnega CSD, in če se to nadaljuje, socialno inšpekcijo. Menimo, da sta v tem primeru zelo dragocena strokovna presoja psihologa in njegov etični razmislek o tem, kdaj je ravnatelj dolžan spodbuditi k tej prijavi.

Zaupanje žrtvi nasilja

Ob vseh pravnih zapisih je pomembno pripisati, da je v etičnem smislu zelo pomembno, da psiholog ves čas neguje občutljivost, da lahko prepozna, sliši, dojame ipd., ko mu otrok, neposredno ali, še pogosteje, posredno sporoča, da je žrtev nasilja, in da se na to tudi ustrezno odzove. Razkritje nasilja otroku namreč ne sme povzročiti nove travme. Psiholog mora otroku, ko ta spregovori o nasilju, verjeti, takrat ni primerno ugotavljati, ali je to, kar pripoveduje, res ali ne, temveč mora biti v ospredju takojšnja pomoč, pri čemer seveda psiholog ravna v skladu z že omenjeno zakonodajo, v pomoč so mu sprejete smernice, v kolikor je v dilemi, pa je dragocen tudi takojšen pogovor z izkušenim kolegom.

Pogovor z otrokom, ki je žrtev nasilja, v praksi opravi CSD. Sodišče pa ima možnost tudi, da to opravi samo ali preko drugih oseb, lahko pa to nalogo zaupa tudi šolskemu svetovalnemu delavcu (psihologu).

Ohranjanje sodelovanja s starši

CSD lahko na podlagi Družinskega zakonika v primeru nasilja v družini sam opravi pogovor z otrokom brez predhodne vednosti oz. soglasja staršev. Tukaj pa smo psihologi lahko v etični dilemi, ali ne bi o predvidenem razgovoru predhodno vendarle obvestili vsaj starša, ki ni izvajalec nasilja. Če tega namreč ne storimo, si lahko zapremo pot nadaljnjega sodelo-

vanja s starši, ti lahko ob razkritju intimnosti konfliktnih družinskih odnosov občutijo veliko neprijetnih čustev, sram, negotovost, tesnobo, se počutijo izdani ipd., zato menimo, da je o tem primerno spregovoriti vsaj potem, ko je bil ta razgovor že opravljen, čeprav je to zapisana dolžnost CSD oz. policije.

Na samem razgovoru je psiholog lahko prisoten z namenom čustvene opore otroku, ob tem pa se spet lahko pojavi etična dilema, potrebna sta razmislek in pogovor z otrokom o tem, kako se bo počutil ob razkrievanju družinske intimnosti, nujno mu je predstaviti nujnost poklicne molčečnosti, to, da smo mu na voljo, če bi še kasneje želel govoriti o tem, ter kako konkretno mu lahko mi sami pomagamo.

V nadaljevanju navajamo primer s konkretno ponazoritvijo:

Psihologinjo v gimnaziji je poklicala socialna delavka iz CSD ter jo obvestila, da morata s kolegico kriminalistko iz uprave kriminalistične policije nujno opraviti pogovor z dijakinjo 2. letnika. Natančnejšega razloga ni želela navesti, iz skromnih podatkov je bilo mogoče sklepati zgolj, da gre za nasilje v družini, zato naj bi med naslednjo uro prišli na šolo. Dijakinja naj bi po prepričanju CSD pogovor pričakovala, ker so bili prejšnji dan že na obisku pri njej doma. Ko je psihologinja poiskala dijakinjo in ji povedala, kdo želi govoriti z njo, je bila ta zelo neprijetno presenečena, osupla, nič ni vedela o tem, da so bili prejšnji dan predstavniki CSD in policije na obisku pri njeni družini, je pa vseeno pristala na pogovor, vendar ni želela, da bi mu prisostvovala tudi psihologinja ali kakšna druga izbrana zaupna oseba. Tudi po opravljenem pogovoru ni želela nobene pomoči, opaziti je bilo, da jo je sram, psihologinja od strokovnih delavk CSD in policije ni dobila podrobnejših informacij o vsebini pogovora, zgolj »navodilo«, naj bodo v šoli pozorni na dijakinjo, saj so doma »težave«, ki vplivajo tudi nanjo. Etična dilema, ki jo je imela psihologinja, je, ali je to, da je bilo dijakinji ponujeno, da se kadar koli lahko oglasi na pogovoru v šolski svetovalni službi, dovolj, ali ta dijakinja v resnici ne bi potrebovala kakšne dodatne pomoči – torej se je spraševala, kaj in kako točno naj sama ravna. Hkrati je pri psihologinji ostal tudi zelo slab občutek ob tem, da je verjela socialni delavki iz CSD, da je dijakinja o pogovoru vnaprej obveščena, v resnici pa ni bila, kot tudi, da o pogovoru ni predhodno

obvestila tudi njene mame. Psihologinja lahko na to etično občutljivo situacijo pristane, lahko pa jo skuša proaktivno reševati: družino ali dijakinjo vseeno povabi na razgovor, ponudi dodatno podporo, v neformalnih situacijah spregovori z dijakinjo. Hkrati psihologinja o tem primeru govori tudi s kolegi in skuša razvijati prakse, ki bi v bodoče preprečile take situacije (npr., pri drugih strokovnjakih eksplicitno preverja, če imajo soglasja, vzpostavlja dobre odnose z dijaki izven kritičnih situacij itd.).

Upoštevanje načela otrokove koristi

Izpostavljamo še eno (aktualno) etično dilemo: v 7. členu Družinskega zakonika, ki govori o načelu otrokove koristi, je v 4. stavku zapisano, da morajo državni organi, izvajalci javnih služb, nosilci javnih pooblastil, organi lokalnih skupnosti ter druge fizične in pravne osebe v vseh dejavnostih in postopkih v zvezi z otrokom skrbeti za njegovo korist. V komentarju Mateja Čujoviča idr. (2019) pod opombo številka 153 na str. 71 zasledimo naslednji zapis: »Dolžnost vzgojiteljev, učiteljev in šolskih psihologov je, da starše na primeren način opozorijo, če menijo, da ravnanje staršev ni v korist otroka (npr. pretirana ambicioznost staršev, preobremenjenost z obšolskimi dejavnostmi in podobno), v primeru nerazumevanja pri starših pa obvestijo druge pristojne institucije, ki imajo vzvode za zaščito otrokove koristi prosti staršem, zlasti CSD, ki je po Družinskem zakonu tudi predlagatelj ukrepov za varstvo otroka.« Iz slednjega izpeljujemo etično dilemo:

Ob vpisu v gimnazijo psihologinja preverja ocene, ki so jih učenci pridobili v 7., 8. in 9. razredu; ob tem za nekaj kandidatov za vpis ugotovi izjemno slabe ocene na področju naravoslovja že od 7. razreda dalje. Npr., matematika je ocenjena zgolj z zadostno oceno. Iz tega je mogoče sklepati najmanj na zelo šibko predznanje, ki bo imelo negativen vpliv na učno uspešnost v zahtevnem programu gimnazije. Sicer število prijavljenih kandidatov ustreza številu razpisanih mest, torej ne bo omejitve vpisa, učno slabše uspešnim učencem iz tega razloga torej ne bo treba spremeniti svojih vpisnih želja, ki so zelo verjetno preambiciozne. Kaj je naloga šolske psihologinje? Poklicati starše in jim pojasniti svoja razmišljanja o tem, da bi bil za učence s tako slabim predznanjem ustreznejši vpis na drugo, manj zahtevno srednjo šolo?

Ampak dilema psihologinje se pri enem kandidatu za vpis še zaostri. Za enega izmed prej omenjenih učno šibkejših učencev namreč Zavod za

šolstvo, ko preverja pogoje ob usmeritvi, naknadno ugotovi, da bo usmerjen v program gimnazije zaradi dolgotrajne bolezni, v zavodovem predlogu usmeritve so zapisane prilagoditve, ki jih bo treba izvajati, poleg tega pa bo dijak, če bo več kot dva meseca odsoten od pouka zaradi bolezni, imel pravico do dveh ur dodatne strokovne pomoči učiteljev tedensko. Psihologinja opravi več pogovorov – s svetovalko iz osnovne šole, z Zavodom za šolstvo in učenčevo mamo – in tako ugotovi, da ima prijavljeni učenec kronično bolezen, ki jo vsak stres močno poslabša. Tudi v osnovni šoli pogosto izostaja od pouka, ima zelo slabo razvite delovne navade, je šibko motiviran za učenje, nima jasno izoblikovanih interesov, kaj bi rad v življenju počel. Nič ni znanega o njegovih intelektualnih sposobnostih, tudi na Komisiji za usmerjanje jih niso preverili. Kako naj ob tem ravna psihologinja? Kaj je sploh v njeni moči? Naj prevlada ideja, da je otroku treba dati možnost, da vsaj poskusi? In ob tem tvegati, da se njegovo bolezensko stanje močno poslabša? Je to etično, saj je lahko kakovost njegovega življenja ob tem močno zmanjšana? Kaj pa njegova samopodoba ob zelo verjetnih učnih neuspehih in njegovo psihično blagostanje nasploh? Kdo je dolžan misliti na to?

Psihologinja je vsekakor dolžna, tako v pogovoru s starši kot v odgovoru na preverjanje pogojev ob usmeritvi, izraziti in še posebej skrbno pojasniti svoje pomisleke. Če se učenec vseeno vpiše v program, je dolžna skrbno spremljati njegov napredek in ustrezno svetovati tako dijaku kot staršem, če se pojavijo težave, po potrebi pa sodelovati tudi z njegovimi lečečimi zdravniki. Vsekakor je priporočljivo, da psihologinja svoje dileme izrazi tudi svojim kolegom, da jih premislijo in skupaj pridejo do rešitev, ki bi v bodoče zmanjšale verjetnost ponavljanja podobnih situacij.

Zaključek

Vse navedeno nas opominja, da se psihologi v VIZ nenehno srečujemo z etičnimi dilemami oz. etično občutljivimi situacijami in se stalno preizprašujemo, ali ravnamo prav, ali smo storili vse, kar je bilo v naši strokovni domeni in naši moči.

Vendar poleg stalnega razmisleka o etičnih smernicah potrebujemo modele etičnega odločanja, ki bi jih trenirali tako znotraj študija psihologije kot tudi v okviru dopolnilnih izobraževanj, da bi povečali svojo občutljivost in pridobivali večjo kompetentnost na tem področju. Ob tem pa se moramo zavedati, da vsak izoblikovan model predstavlja smernice oz. okvir delovanja, da je vsak načrt reševanja etične dileme zgolj načrt, neke

vrste zemljevid, po katerem lahko ravnamo, ne pa natančna rešitev etičnega problema. Vsak strokovnjak je zato ob etičnem problemu, ki se mu porodi, odgovoren iskati odgovore znotraj situacije, se posvetovati z izkušenejšimi kolegi, se vključiti v supervizijo, predvsem pa se ves čas zavedati lastnih vrednot, ki lahko močno vplivajo na odločanje.

Tudi pri delu psihologa v VIZ je etika zemljevid, ki, kot piše Grušovnik v uvodnem poglavju te knjige (2023), prikazuje možne poti do cilja, medtem ko je izbira v rokah posameznika; smoter moralne refleksije je torej olajšanje etične presoje. Avtorice pričujočega prispevka smo ob primerih iz prakse in spremljajočih razmislekih bralcu želele ponuditi nekaj moralnih refleksij pri delu psihologa na področju VIZ z namenom ozaveščanj, olajšanja ter spodbujanja njegovega čim kakovostnejša etičnega presojanja. Upamo, da nam je uspelo.

In končno, ob zapisanem velja nasloviti tudi moralno motivacijo psihologa in spodbujanje le-te, saj, kot uvodoma opozarja Grušovnik, ima lahko posameznik vsa pravilna znanja, pa kljub temu ravna nemoralno, in sicer zato, ker mu manjka ustrezna volja. Upamo, da smo v pričujočem poglavju z znanji, refleksijami in s primeri iz prakse prispevale tudi k dvigu motivacije za etično ravnanje na področju VIZ.

Literatura

- Cotič Pajntar, J., in Zore, N. (2018, 9. julij). *Priporočila za uspešen prehod otrok iz vrtca v šolo*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Čacinovič Vogrinčič, G., Bregar-Golobič, K., Šugman Bohinc, L., Akerman, B., Kustec, K., Kvaternik I., Kodele, T., Mešl, N., in Dogenik S. (2013). *Otrokov glas v procesu učenja in pomoči: priročnik za vrtce, šole in starše*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Čujovič, M., Del Fabro, A., Dolčič, T., Dugar, G., Erjavec, N., Klemenčič, A., Kralj, S., Murgel, S., Novak, B., Pirc Musar, N., Podgoršek, B., Pogorelnik Vogrinc, N., Rijavec, V., Vrtačnik, U., Weber, N., in Žnidaršič Skubic, V. (2019). *Komentar družinskega zakonika*. Uradni list Republike Slovenije.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Družinski zakonik (DZ). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-0729>
- Grušovnik, T. (2023). Osnove etike in moralne refleksije. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 23–45). Založba Univerze na Primorskem.

- Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah glede prodaje otrok, otroške prostitucije in otroške pornografije. (2004). *Uradni list Republike Slovenije*, (85). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-02-0095>
- Kolay Akfert, S. (2012). Ethical dilemmas experienced by psychological counsellors working at different institutions and their attitudes and behaviours as a response to these dilemmas. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(3), 1806–1812.
- Lep, B. (2019). Dvojno izjemni učenci in akceleracija. V T. Bezić (ur.), *Akceleracija in drugi sodobni pristopi za vzgojno-izobraževalno delo z nadarjenimi učenci in dijaki* (str.164–191). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Lovecky, D. (2011, 14. september). *Exploring social and emotional aspects of giftedness in children*. SENG – Supporting Emotional Needs of the Gifted. <https://www.sengifted.org/post/exploring-social-and-emotional-aspects-of-giftedness-in-children>
- Musek, J. (2014). *Psihološki temelji družbe prihodnosti*. Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj.
- Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo in Kurikularna komisija za svetovalno delo. (2008). *Programske smernice: svetovalna služba v osnovni šoli* (A. Nagode, ur.). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Nastran Ule, M. (2000). *Temelji socialne psihologije*. Znanstveno in publicistično središče.
- Pečjak, S., in Košir, K. (2017). *Šolsko psihološko svetovanje*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami. (2013). *Uradni list Republike Slovenije*, (88). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-3192>
- Pravilnik o obravnavi nasilja v družini za vzgojno-izobraževalne zavode. (2009). *Uradni list Republike Slovenije*, (104). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2009-01-4667>
- Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju. (2018). *Uradni list Republike Slovenije*, (30). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2018-01-1382>
- Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini. (2009). *Uradni list Republike Slovenije*, (31). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2009-01-1386>

- Pravilnik o zbiranju in varstvu osebnih podatkov na področju predšolske vzgoje. (2004). *Uradni list Republike Slovenije*, (80). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-3546>
- Rostohar, G. (2016). *Razvoj diagnostike perfekcionizma* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani.
- SESAME Colloquium at UC Berkeley. (2019, 24. april). *Frank Worrell 4/22/19, Aren't »Gifted« and »Talented« the Same Thing? Moving from gifted education to talented development* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=uVADJRleags>
- Sternberg, R. J. (2016). Has the term 'gifted' become giftig (poisonous) to the nurturance of gifted potential? V D. Ambrose in R. J. Sternberg (ur.), *Giftedness and talent in the 21st century: Adapting to the turbulence of globalization* (Advances in Creativity and Giftedness, Vol. 10, str. 283–291). Sense Publishers.
- Strokovna skupina pri Uradu za razvoj šolstva. (2008). *Učne težave v osnovni šoli: koncept dela; program osnovnošolskega izobraževanja* (A. Nagode, ur.). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., in Worell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education: A proposed direction forward based on psychological science. *Psychological Science in the Public Interest*, 12(1), 3–54.
- Zakon o celostni zgodnji obravnavi predšolskih otrok s posebnimi potrebami (ZOPOPP). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (41). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-2065>
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (41). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0487>
- Zakon o socialnem varstvu (ZSV-UPB2). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (3). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-0100>
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (ZUOPP-1). (2011). *Uradni list Republike Slovenije*, (58). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-2714>
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDA-GA). (2006). *Uradni list Republike Slovenije*, (30). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2006-01-1229>
- Zavod Republike Slovenije za šolstvo (2003). *Navodila za izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za devetletno osnovno šolo*.

Zavod Republike Slovenije za šolstvo. (2019). *Strokovna izhodišča posodobitve Koncepta odkrivanja nadarjenih otrok, učencev in dijakov ter vzgojno-izobraževalnega dela z njimi.*

Združeni narodi. (1989). *Konvencija o otrokovih pravicah.*

II.2

Etične vsebine pri delu psihologa v zdravstveni dejavnosti

Tanja Pristovnik
Anja Bregar
Dea Gojčič

Povzetek

Psihologi ter klinični psihologi v zdravstveni dejavnosti se udeležujejo na področjih klinične psihologije, zdravstvene psihologije in promocije zdravja ter medicine dela, prometa in športa. Pri svojem delu se srečujejo s številnimi občutljivi situacijami in etičnimi dilemami, še posebej kadar gre za vprašanja v zvezi z ranljivimi skupinami – otroki, osebami s posebnimi potrebami, nosečnicami in starostniki. Na glede na to, da skušajo pri svojem delu ravnati odgovorno in kompetentno, postanejo ob določenih vprašanjih negotovi, začnejo dvomiti v svoje razmišljanje in tako težko sprejmejo pravo odločitev. Pri sprejemanju etično pravih odločitev je v veliko pomoč poznavanje *Kodeksa poklicne etike psihologov*, vključno s poznavanjem veljavne zakonodaje s področja zdravstva. Poglavje daje vpogled v pogoste dileme, s katerimi se lahko (klinični) psiholog pri svojem delu sreča. Avtorice izpostavijo etično dilemo v primeru hospitalizacije pacientke proti njeni volji, v primeru zavrnitve obravnave otroka, v primeru obveščanja staršev mladostnika o tveganem vedenju oz. uživanju marihuane, v

Pristovnik, T., Bregar, A., in Gojčič, D. (2023). Etične vsebine pri delu psihologa v zdravstveni dejavnosti. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 131–154). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.131-154>

primeru prijave telesnega kaznovanja otroka, v primeru omejitev poklicne vloge in v primeru varovanja osebnih podatkov pacienta. *Ključne besede:* etične dileme v kliničnopsihološki dejavnosti, hospitalizacija proti volji, zavrnitev obravnave, obveščanje staršev o tveganem vedenju, telesno kaznovanje, omejitev poklicne vloge, varovanje osebnih podatkov

Uvod

Psihologi v zdravstvu se udeležujejo na področjih klinične psihologije, zdravstvene psihologije in promocije zdravja ter medicine dela, prometa in športa. Tako psihologi kot klinični psihologi morajo imeti ustrezno izobrazbo, opravljeno pripravništvo ter strokovni izpit, pri čemer imajo klinični psihologi opravljeno tudi specializacijo in specialistični izpit (Odredba o programu pripravništva in strokovnega izpita za poklic psiholog/psihologinja v zdravstveni dejavnosti, 2013; Odredba o programu specializacije iz klinične psihologije, 2013).

Medtem ko je psiholog v zdravstveni dejavnosti opredeljen kot zdravstveni sodelavec, je klinični psiholog zdravstveni delavec, ki opravlja avtonomno specialistično dejavnost (Priloga 1 in Priloga 2 Odredbe o seznamu poklicev za zdravstveno dejavnost, 2022).

Psihologi pokrivajo predvsem področje primarne zdravstvene dejavnosti oz. delujejo na področju preventive duševnega zdravja, kjer delajo s posamezniki, skupinami ali z organizacijami v lokalnem okolju in ozaveščajo o pomenu ter načinih skrbi za duševno zdravje ali po potrebi napotijo k strokovnjakom v nadaljnjo obravnavo (povzeto po *Kje se lahko udeležim aktivnosti za krepitev zdravja?* (b. l.)).

Klinični psihologi se ukvarjajo s širokim razponom duševnih težav in so zaposleni na vseh ravneh ter področjih zdravstvenega varstva – v zdravstvenih domovih, bolnišnicah, na klinikah, inštitutih in v nekaterih drugih javnih zavodih ter v zasebnih kliničnopsiholoških ambulan-
tah. Izvajajo kliničnopsihološko ocenjevanje (diagnostiko), psihoterapijo in rehabilitacijo ljudi z različnimi oblikami duševnih motenj oz. težav. Tako kot psihologi so tudi klinični psihologi vključeni v različne oblike preventivne dejavnosti na področju duševnega zdravja.

Delo v zdravstvu pogosto poteka timsko z zdravniki specialisti (npr. psihiatri, nevrologi, osebni zdravniki ali pediatri ipd.) ali drugimi strokovnjaki znotraj zdravstva (npr. logopedi, delovni terapevti, fizioterapevti, socialni delavci, dietetiki ...) (Zbornica kliničnih psihologov Slovenije,

b. 1.). Glede na specifičnost obravnave posameznega primera pa je sodelovanje vzpostavljeno tudi s strokovnjaki ali z ustanovami na področju vzgoje in izobraževanja ali sociale, dela in organizacije (izobraževalne ustanove, centri za socialno delo ipd.).

Pri vsebini dela se uporabljajo znanstveno utemeljene metode ter empirično preverjeni postopki. Pravni okvir dela predstavljajo predpisi oz. zakonodaja, ki ureja področje zdravstva kot tudi socialnega varstva (Zakon o zdravstveni dejavnosti in zdravstvenem varstvu, Zakon o pacientovih pravicah, Zakon o varstvu osebnih podatkov, Kazenski zakonik, Družinski zakonik, Zakon o preprečevanju nasilja v družini ipd.).

Tako psihologi kot klinični psihologi se pri svojem delu ravna po *Kodeksu poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) Društva psihologov Slovenije (2019). Zaradi specifičnosti kliničnopsiholoških oz. psihoterapevtskih storitev pa je v pripravi tudi Kodeks poklicne etike kliničnih psihologov, ki naslavlja iz dela izhajajoče posebnosti.

V okviru Zbornice kliničnih psihologov deluje Komisija za etiko, ki promovira spoštovanje že obstoječega *Kodeksa poklicne etike psihologov* in pravno-zakonodajnih predpisov, obravnava etična vprašanja in dileme, s katerimi se srečujejo člani Zbornice, in slednjim ažurno posreduje svoje mnenje. Poleg tega tudi spremlja etično prakso, sprejema stališča v zvezi z njo ter predstavlja morebitne spremembe in novosti na tem področju ter po potrebi predlaga spremembe v *Kodeksu poklicne etike psihologov* kot tudi predlaga in načrtuje izobraževanja o relevantnih etičnih dilemah oz. temah (povzeto po *Statutu* Zbornice kliničnih psihologov Slovenije (2018)).

Ne glede na to, koliko stremimo ali smo predani odgovornemu ter kompetentnemu delu in integriteti, bomo v praksi naleteli na negotovosti. Etično občutljive situacije, njihove refleksije in razreševanje dilem so neizogiben del strokovnega udejstvovanja psihologa v klinični praksi, pri čemer smo soočeni s pogostimi, praktično rutinskimi kot tudi povsem edinstvenimi situacijami, ki se razprostirajo od bežnih pomislekov do vprašanj življenja in smrti (Koocher in Keith-Spiegel, 2016).

Populacija, ki poišče ali potrebuje pomoč in podporo znotraj zdravstvenega sistema, je izredno raznolika, isto pa velja tudi za njene težave oz. razloge za napotitev.

V poglavju bomo osvetlile nekaj primerov in vidikov etičnih dilem, s katerimi se srečujemo pri našem delu v zdravstveni dejavnosti.

Etično občutljive situacije v praksi kliničnih psihologov

Psihologi in klinični psihologi se v vsakdanji praksi soočamo s številnimi etičnimi vprašanji ter dilemami, zato je poznavanje *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), vključno s poznavanjem veljavne zakonodaje s področja zdravstva, v veliko pomoč pri sprejemanju etično pravih odločitev. Da sprejmemo pravo odločitev, je zelo pomembno tako za pacienta kakor tudi za psihologa oz. kliničnega psihologa kot posameznika in navsezadnje tudi za poklic ter stroko. Etične prvine se skozi čas ne spreminjajo bistveno, a vendar sta družba in dogajanje v njej tako spremenljiva, da je potrebno nenehno prilagajanje posameznika tudi na področju etičnih vsebin.

Biti etičen strokovnjak vključuje pričakovanje in prepoznavanje etičnih dilem ter tudi zavedanje lastnih ter skupnostnih moralnih norm, kulturnih vidikov in strokovnih smernic. Etični kodeksi, zakonodajni predpisi ali strokovnjaki s poznavanjem teh dokumentov pripomorejo k informiranemu vidiku naših odločitev, a ne morejo razmišljati ali sprejeti odločitve namesto nas. Učinkovito odzivanje na etične dileme je namreč proces aktivnega ter ustvarjalnega sprejemanja odločitev ter ne pasivnega sledenja pravilom, knjigam ali strokovnjakom, ki nam povedo, kako naj ravnamo. Omenjeni sicer lahko poudarijo bistvene odgovornosti, kot je npr. informirano soglasje, a ne morejo identificirati, kako lahko vsak izmed nas – z različnimi vzorci veščin, teoretičnih orientacij in virov – kar najbolje izpolni to odgovornosti skupaj z raznolikimi pacienti, iz različnih okolij, od katerih ima vsak svoj vzorec moči in šibkosti ter klinične potrebe (Pope in Vasquez, 2010).

Tudi veljavna merila na področju etike je v določenih primerih treba nadgraditi z dilemami in vprašanji, ki se morda do tedaj še niso porajala.

Primer dileme hospitalizacije proti volji pacientke

15-letna mladostnica prihaja na redno ambulantno klinično-psihološko obravnavo v bolnišnično okolje. Gre za mladostnico, ki je bila zaradi samomorilne ogroženosti in samopoškodovalnega vedenja že večkrat hospitalizirana v Enoti za otroško in mladostniško psihiatrijo in Enoti za intenzivno otroško in mladostniško psihiatrijo. Mladostnica ima pridruženo tudi motnjo hranjenja, večkrat dnevno bruha. Na ambulantno

kliničnopsihološko obravnavo prihaja v slabem psihofizičnem stanju, v zadnjih tednih je izgubila veliko kilogramov. Mama, ki jo spremlja na ambulantno obravnavo, je zelo zaskrbljena in želi, da je mladostnica sprejeta v bolnišnično oskrbo, saj je doma z njo vsak dan slabše. Mladostnica s seboj prinaša tudi laboratorijske izvide pregleda, opravljenega pri izbrani pediatrijni, pri čemer opravljena diagnostika pomembnih odstopanj v laboratorijskih izvidih ni pokazala, krvne vrednosti so v mejah normale. Mladostnica možnost hospitalizacije zavrača, s tem se ne strinja. Glede na njeno večkratdnevno bruhanje in nizko telesno težo (okoli 5. percentila) ter pomembno znižanje le-te in s tem ogrožanje lastnega zdravja se pojavlja dilema, ali bi bilo mogoče v tem primeru smiselno mladostnico hospitalizirati ne glede na to, da bolnišnično obravnavo zavrača oz. da je le-ta proti njeni volji, in če je odgovor pritrdilen, v kateri zdravstveni ustanovi bi bilo to mogoče?

(Klinični) psiholog, ki se pri svojem delu opira na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), mora glede na člen 1.2. *Kodeksa pri svojem delu spoštovati in ščititi pravice do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije pacientov*. Poleg tega je pravica do samostojnega odločanja pacienta o zdravljenju opredeljena v Zakonu o pacientovih pravicah (ZPacP) (2008), natančneje v njegovem 26. členu. Zavedeno je, da ima pacient pravico do samostojnega odločanja o zdravljenju, pod pogoji, ki jih določa zakon. Nadalje je opredeljeno, da je sposobnost odločanja o sebi sposobnost pacienta, da samostojno uveljavlja pravice iz tega zakona, še zlasti odloča o izvedbi medicinskega posega oz. zdravstvene obravnave. Glede na veljavno zakonodajo se razume, da je pacient sposoben odločanja o sebi, če je glede na starost, zrelost, zdravstveno stanje ali druge osebne okoliščine sposoben razumeti pomen in posledice uveljavljanja pravic iz tega zakona, še zlasti privolitve, zavrnitve ali preklica zavrnitve medicinskega posega oziroma zdravstvene obravnave. V 30. členu istega zakona je opredeljeno, da ima pacient, ki je sposoben odločanja o sebi, pravico zavrniti predlagani medicinski poseg oz. zdravstveno obravnavo, razen kadar bi to ogrozilo življenje ali huje ogrozilo zdravje drugih. Če zdravnik, ki pacienta zdravi, oceni, da je pacientova odločitev v nasprotju z njegovo najboljšo zdravstveno koristjo in

bi zavrnitev lahko ogrozila njegovo življenje ali povzročila nepopravljivo ter hudo poslabšanje njegovega zdravstvenega stanja, mora poskusiti pacienta o tem prepričati, po potrebi pa za pomoč zaprositi pacientove ožje družinske člane oz. pacientu predlagati pridobitev drugega mnenja. 29. člen Zakona o pacientovih pravicah pa opredeljuje, da se lahko medicinski poseg oz. zdravstvena obravnava, ki ni poseg oz. obravnava iz prejšnjega člena (28. čl. o t. i. nujni medicinski pomoči) in hkrati ni operativni ali drug medicinski poseg, povezan z večjim tveganjem ali večjo obremenitvijo, pacientu opravi brez njegove privolitve tudi takrat, ko bo medicinski poseg oz. zdravstvena obravnava pacientu v največjo zdravstveno korist. Iz omenjenega sledi, da je glede na zakonodajo mogoče, da se pri omenjeni mladostnici predlaga zdravstvena obravnava v bolnišničnem okolju, četudi se sama s tem ne strinja.

Ob tem se poraja naslednja dilema, in sicer, ali lahko ta predlog poda klinični psiholog, pri katerem je mladostnica v ambulantni obravnavi? Iz klinične prakse izhaja, da za kliničnega psihologa, ki opravlja zdravstveno dejavnost, načeloma veljajo enaka zakonska določila kot za zdravnika. Iz tega lahko razumemo, da lahko tudi klinični psiholog poda predlog o sprejemu mladostnice v bolnišnično obravnavo. Lahko pa klinični psiholog poda predlog o sprejemu mladostnice v bolnišnično obravnavo zdravniku (pediatru, specialistu otroške in mladostniške psihiatrije), le-ta pa nato oceni, ali je pacientkina odločitev o tem, da ne sprejme bolnišnične obravnave, v nasprotju z njeno najboljšo zdravstveno koristjo.

V praksi ostaja tako vprašanje velikokrat odprto. Motnje hranjenja so resna, potencialno življenje ogrožajoča skupina duševnih motenj, ki v večini primerov pogosto zahtevajo dolgotrajno terapevtsko obravnavo. So ena izmed tistih duševnih motenj, pri katerih sta zdravje in življenje posameznika velikokrat ogrožena. V procesu zdravljenja večkrat pride do dileme, ali pacient že potrebuje bolnišnično ali pa je možno nadaljevati z ambulantno obravnavo, ne glede na to, da so indikacije za bolnišnično zdravljenje pacientov z motnjo hranjenja znane (npr. vitalna nestabilnost, pomembno znižanje telesne teže, dehidracija, elektrolitske motnje, motnje srčnega ritma, akutno zavračanje hranjenja, nenadzorovano

prenajedanje in bruhanje ...). Pacientka v pričujočem primeru s svojim vedenjem zagotovo ogroža svoje zdravje in življenje, ampak poraja se vprašanja, kje je tista meja, ko zdravnik presodi, da bi opustitev bolnišničnega zdravljenja lahko pomenila resno škodo za zdravje pacientke. V našem primeru pacientka sicer ni izkazovala pomembnih odstopanj v laboratorijskih izvidih, je pa v zadnjem času izgubila veliko telesne teže, vsakodnevno je omejevala svoj vnos hrane in bruhalo. V kolikor bi se lečeči zdravnik vendarle odločil, da je mladostnico treba napotiti v bolnišnično obravnavo, se jo najprej napoti in hospitalizira na somatskem oddelku ene izmed bolnišnic z namenom stabilizacije življenjskih funkcij, kar je pogoj za začetek obravnave na bolnišničnih oddelkih otroške in mladostniške psihiatrije.

Nadalje se pojavlja dilema, kaj storiti, če se mladostnica z nadaljnjo obravnavo na oddelku otroške in mladostniške psihiatrije ne strinja. Ali se obravnava lahko zaključi na somatskem oddelku, ko so njene življenjske funkcije stabilne? Pri tovrstnih dilemah v nekaterih primerih pomislimo tudi na možnost hospitalizacije proti volji. Namreč, če se mladostnik s sprejemom v bolnišnično obravnavo ne strinja in so izpolnjene indikacije za hospitalizacijo proti volji v skladu s pogoji, ki jih določa Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr) (2008), se lahko prične postopek hospitalizacije proti volji, vendar je to glede na zakon možno le na oddelku pod posebnim nadzorom in torej ne na somatskem oddelku. Zakon o duševnem zdravju je namreč tisti, ki določa sprejem osebe na zdravljenje v oddelk pod posebnim nadzorom psihiatrične bolnišnice. Oddelk pod posebnim nadzorom je oddelk psihiatrične bolnišnice za intenzivno zdravljenje, kjer se lahko osebi zaradi zdravstvenih razlogov in ogrožanja lastnega življenja ali življenja drugih, hudega ogrožanja lastnega zdravja ali zdravja drugih, povzročanja hude premoženjske škode sebi ali drugim omeji gibanje. Glede na 39. člen Zakona o duševnem zdravju je zdravljenje osebe na oddelku pod posebnim nadzorom brez njene privolitve dopustno, če so izpolnjeni vsi naslednji pogoji:

- če ogroža svoje življenje ali življenje drugih ali če huje ogroža svoje zdravje ali zdravje drugih ali povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim,
- če je ogrožanje iz prejšnje alineje posledica duševne motnje, zaradi katere ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje ter

- če navedenih vzrokov in ogrožanja iz prve te druge alineje tega odstavka ni mogoče odpraviti z drugimi oblikami pomoči (z zdravljenjem v psihiatrični bolnišnici izven oddelka pod posebnim nadzorom, ambulantnim zdravljenjem ali nadzorovano obravnavo).

Hospitalizacija proti volji je za mladostnike v Sloveniji možna le na Enoti za intenzivno otroško in adolescentno psihiatrijo v Ljubljani (EIO-AP), ki je edina varovana enota za otroke in mladostnike v Sloveniji. Delovanje EIOAP kot oddelka pod posebnim nadzorom psihiatrične bolnišnice opredeljuje Zakon o duševnem zdravju.

Glede na omenjen primer bi v skladu z etičnimi načeli *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in upoštevajoč izpostavljeno zakonodajo, glede na odločitev zdravnika, ki bi presodil, ali bi bila tovrstna zdravstvena obravnava mladostnici v največjo zdravstveno korist, mladostnico lahko hospitalizirali proti njeni volji na oddelku, ki to dovoljuje. Po drugi strani na dolgi rok s takšno obravnavo mladostnice ne bi nujno prispevali k izboljšanju njenih težav v smislu odprave motenj hranjenja, saj so za učinkovitost zdravljenja potrebni lastna motivacija, angažiranost pri zdravljenju in sodelovanje. S hospitalizacijo proti volji bi v dotičnem primeru prispevali le k morebitnemu izboljšanju psihofizičnega stanja, ki pa sicer glede na laboratorijske izvide niti ni bilo tako slabo. Kljub številnim etičnim dilemam in iskanju rešitev v zakonodaji na koncu velikokrat ugotovimo, da vseh odgovorov ne bomo dobili in da vnaprej določenih stvari ni mogoče enoznačno predvideti.

Primer dileme zavrnitve obravnave otroka

5-letna deklica prihaja v spremstvu mame v kliničnopsihološko ambulantno zaradi vedenjskih in čustvenih motenj. Klinična psihologinja v ustanovi je opravila kliničnopsihološki pregled in napisala kliničnopsihološko poročilo. Mama se z ugotovitvami v poročilu ni strinjala in je želela, da klinična psihologinja napiše drugačno mnenje. Ker je klinična psihologinja vztrajala pri svojem strokovnem mnenju in ugotovitev v poročilu ni želela spremeniti, je dekličina mama v ustanovi, kjer je bil pregled opravljen, podala pritožbo zoper klinično psihologinjo, prav tako pa se je obrnila tudi na Varuhinjo pacientovih pravic. Deklica je bila obravnavana tudi s strani drugih strokovnjakov v

tež ustanovi (pedopsihiater, logoped, specialni pedagog), mama je proti vsem strokovnjakom vložila pritožbo in bila v odnosu do njih žaljiva. V nadaljevanju je klinična psihologinja na sklicnem sestanku pojasnila svoje strokovno mnenje pristojnim službam (predstojnik oddelka, pravna služba ustanove, Varuhinja pacientovih pravic) v navzočnosti deključine mame. Dogovorili so se, da ustanova mami priskrbi seznam kliničnopsiholoških ambulant, kjer bo dobila drugo mnenje strokovnjaka. Velja poudariti, da je klinična psihologinja v svojem kliničnopsihološkem mnenju izpostavila potrebo po vključitvi otroka v kliničnopsihološko obravnavo in otroku omogočila obravnavo pri njej. Deključina mama se med drugim ni strinjala niti s to ugotovitvijo in je obravnavo pri psihologinji že na začetku zavrnila. Nekaj dni zatem je mama v ustanovo sporočila, da je za pridobitev drugega mnenja pridobila termin v eni izmed kliničnopsiholoških ambulant izven ustanove, v kateri je bil pregled opravljen prvič. Naslednji dan je mama dekličo pripeljala v isto ustanovo z napotnico pod nujno in vztrajala pri tem, da se pri otroku še isti dan opravi ponovni kliničnopsihološki pregled, vendar pri drugem specialistu klinične psihologije. Ker sta v ustanovi zaposlena le dva specialista klinične psihologije, je primer prevzel drug klinični psiholog. Tudi on je podal enake ugotovitve kot klinična psihologinja in jih predstavil deključini mami, ki je bila v komunikaciji z njim neprimerna, žaljiva, med pogovorom je povzdigovala glas. Ne glede na to, da se mama z ugotovitvami kliničnega psihologa ni strinjala, je želela, da klinični psiholog dekličo sprejme v obravnavo. Klinični psiholog je to možnost zavrnil, saj je bil mnenja, da mora deključina mama glede na izkazano nezaupanje do številnih strokovnjakov v tisti ustanovi in zavrnitev možnosti obravnave pri klinični psihologinji, ki je za dekličo ponudila termin, možnost obravnave poiskati izven njihove ustanove. Ker se mama s tem ni strinjala, je vnaprej povedala, da bo vsak teden prišla v ambulanto z napotnico pod nujno in zahtevala obravnavo za dekličo. Čez nekaj dni je kliničnega psihologa poklicala deključina izbrana pediatriinja in psihologu povedala, da deključina mama nanjo vrši pritisk za izdajo napotnice za obravnavo pod nujno. Klinični psiholog zdravnici pojasni indikacije za obravnavo s strani kliničnega psihologa pod nujno in pove, da trenutni primer ni med njimi. Čez eno uro pokliče še

mama in kliničnemu psihologu pove, da je kršil člen o varovanju osebnih podatkov, ker se je pogovarjal z izbrano pediatrinjo in izdal določene informacije o otroku.

V omenjenem primeru sta se tako klinična psihologinja kot klinični psiholog srečala s številnimi etičnimi dilemami, pri čemer bodo v nadaljevanju predstavljene etične dileme kliničnega psihologa.

Kot prvo se pojavlja etična dilema, ali je klinični psiholog postopal etično pravilno, ko je zavrnil možnost, da bi deklico sprejel v kliničnopsihološko obravnavo. V skladu s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *načelom spoštovanja človeških pravic*, kjer je pod členom 1.3. opredeljeno, da *psiholog pri svojem delu obravnavancu v največji možni meri zagotavlja odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave*, bi v splošnem najverjetneje najprej pomislili, da obravnave psiholog ne more zavrniti. Nadalje Zakon o pacientovih pravicah v 9. členu (prosta izbira) navaja, da ima pacient pravico, da prosto izbere zdravnika in izvajalca zdravstvene dejavnosti, ki mu bo zaupal svoje zdravljenje. Vendar pa je v 10. členu istega zakona opredeljena izjema glede proste izbire. Kot je navedeno, lahko zdravnik in izvajalec zdravstvene dejavnosti, ki ga je pacient izbral, pod pogojem, da ne gre za nujno medicinsko pomoč, pacientovo izbiro zavrne le v posebej utemeljenih primerih, ko bi bilo zdravljenje predvidoma manj uspešno oz. nemogoče, ali kadar tako določa zakon. Pacientu mora predlagati izbiro drugega zdravnika in izvajalca zdravstvene dejavnosti ter razloge za zavrnitev pojasniti v pisni obliki v osmih dneh od izražene pacientove izbire. Ob tem pa se (klinični) psiholog pri svojem delu opira tudi na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki glede na člen 3.15. opredeljuje, da *psiholog za pomoč obravnavancu ostaja odgovoren tudi po končani obravnavi, če se v tem času ne spremenijo okoliščine, zaradi katerih je psiholog dolžan zavrniti obravnavo (npr. zdravstveno stanje psihologa, zamenjava delovnega področja psihologa, konfliktnost vlog, prepoved opravljanja poklica psihologa) in obravnavanca napotiti k drugemu psihologu*.

Tako lahko na podlagi 10. člena Zakona o pacientovih pravicah razumemo, da lahko zdravstveni delavec oz. sodelavec (v tem primeru pa tudi klinični psiholog) obravnavo pacienta zavrne, če meni, da bi bilo zdravljenje manj uspešno oz. nemogoče. Glede na to, da se deključina mama z mnenjem kliničnega psihologa ni strinjala, da je izpostavila, da njegovih priporočil ne bo upoštevala, lahko psiholog upravičeno sklepa,

da kliničnopsihološka obravnava deklice ne bi bila uspešna. Ne glede na določila *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in dejstva, da ima klinični psiholog dolžnost zagotoviti ustrezno zdravstveno oskrbo pacientom in se izogibati diskriminaciji ali omejevanju dostopa do storitev na podlagi osebnih značilnosti pacienta, pa lahko klinični psiholog glede na določila člena 3.15. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in prepoznano konfliktnost vlog le-to zavrne. Po eni strani je bil psiholog namreč sodelavec v timu, proti kateremu je deklčina mama vložila pritožbo in izrazila nezaupanje v njegovo strokovno mnenje, po drugi strani pa je mama želela, da deklico sprejme v obravnavo, kljub temu, da se tudi z njegovim mnenjem ni strinjala. Povsem jasno je, da je psiholog v tem primeru v dveh različnih vlogah. Vsekakor pa je ravnal prav, ko je mami podal seznam kliničnih psihologov, pri katerih se deklica lahko vključi v obravnavo.

Hkrati si lahko psiholog v tej dilemi pomaga tudi s četrtem načelom *Kodeksa poklicne etike psihologov, načelom integritete poklica* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), kjer je pod členom 4.7. opredeljeno, da *psiholog preprečuje konflikt interesov, da se zaveda negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos in da zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preobremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog*.

Nadalje se poraja vprašanje, ali mora klinični psiholog pacienta sprejeti v obravnavo, četudi meni, da obravnava ni upravičena in če pacient prihaja v ambulantno z urgentno napotnico. Glede na 12. člen Zakona o pacientovih pravicah je pacient do medicinskega posega oz. zdravstvene obravnave, ki se opravlja na račun javnih sredstev, upravičen, če je ta po pravilih medicinske stroke potrebna in se glede na sodobno medicinsko doktrino upravičeno pričakuje, da bo pacientu koristna, pričakovane koristi pa so za pacienta večje od tveganj ter obremenitev. Kdaj pa psiholog sprejme nekoga v obravnavo zaradi nujnega stanja? Žal v Sloveniji klinični psihologi nimamo smernic, ki bi opredeljevale, katera stanja so nujna za obravnavo pri kliničnem psihologu. Iz klinične prakse je znano, da so te nujne indikacije običajno povezane s psihološkimi težavami, ki zahtevajo takojšnjo intervencijo. Med te primere nujnih stanj lahko prav gotovo umestimo samomorilno ideacijo pacientov, akutne stresne reakcije ob travmatičnih dogodkih ali npr. hudo poslabšanje posameznikovega duševnega stanja.

Težava nastane, ker je izbrana pediatriinja deklici izdala napotnico za obravnavo pri kliničnem psihologu pod stopnjo nujno. V skladu s 14.b

členom Zakona o pacientovih pravicah namreč stopnjo nujnosti določi zdravnik, ki pacienta napoti na zdravstveno storitev, in sicer na podlagi uveljavljenih sodobnih medicinskih smernic, svoje strokovne presoje in v skladu z največjo koristjo pacienta, pri čemer se upošteva razumen čas. Deklica je torej prišla v ambulantno za napotnico za urgentno obravnavo. Kako naj v tem primeru postopa klinični psiholog? Kot je navedeno v 6. točki 14.b člena istega zakona, lahko izvajalec zdravstvene dejavnosti v treh dneh po njenem prejemu opravi triažo napotne listine. Če se stopnja nujnosti, navedena na napotni listini, in stopnja nujnosti, ki se ugotovi ob triaži, razlikujeta, velja stopnja nujnosti, ki se ugotovi ob triaži, o čemer za čakalni seznam pooblaščen oseba obvesti izdajatelja napotne listine in pacienta. Če se ob triaži ugotovi, da ni medicinske indikacije, se napotna listina v treh dneh vrne njenemu izdajatelju in se o tem obvesti pacienta. Glede na navedeno sledi, da bi bil pravilen odziv psihologa v pričujočem primeru tak, da psiholog opravi triažo in ugotovi, ali deklica v danem trenutku nujno potrebuje obravnavo ali ne. Če je torej psiholog v našem primeru ocenil, da deklica kliničnopsihološke obravnave v danem trenutku ne potrebuje, lahko urgentno obravnavo v skladu z 12. členom Zakona o pacientovih pravicah zavrne, o tem pa se obvesti dekličino izbrano pediatrijo, ki je napotnico izdala, in dekličino mamo. V kolikor pa bi psiholog ob triažnem pregledu ocenil, da ni indikacije za obravnavo deklice pri kliničnem psihologu, bi se napotnico vrnilo dekličini izbrani pediatriji in se o tem obvestilo dekličino mamo. V navedenem primeru deklica ni bila ogrožena, njeno ocenjeno stanje ni zahtevalo takojšnje obravnave pri psihologu, se je pa prepoznavalo, da ima stisko ob obiskovanju šole in bi bila torej smiselna vključitev v redno obravnavo pri psihologu. Psiholog je torej ob triažnem pregledu ugotovil, da se stopnja nujnosti na napotnici in stopnja nujnosti, ugotovljena ob triaži, razlikujeta, in tako je bila spremenjena stopnja nujnosti na napotnici. Pooblaščen oseba za čakalni seznam je o tem obvestila dekličino izbrano pediatrijo in dekličino mamo ter jima pojasnila, da ob triažnem pregledu niso bile prepoznane indikacije za urgentno obravnavo in da je treba počakati na reden termin za obravnavo pri kliničnem psihologu.

Na koncu pojasnimo še situacijo, v kateri se je znašel klinični psiholog, ko ga je poklicala dekličina mama in mu očitala, da je kršil člen o varovanju osebnih podatkov, ker se je pogovarjal z izbrano pediatrijo in izdal določene informacije o otroku. Zakon o pacientovih pravicah opredeljuje pravico do varstva zasebnosti in varstva osebnih podatkov, iz katere izhaja, da morajo izvajalci zdravstvene dejavnosti pri izvajanju

zdravstvene obravnave spoštovati pacientovo zasebnost, zlasti njegova moralna, kulturna, verska, filozofska in druga osebna prepričanja, ob upoštevanju medicinske doktrine. Pacient ima pravico do zaupnosti osebnih podatkov o vseh podrobnosti glede svojega zdravljenja. Po 44. členu Zakona o pacientovih pravicah, ki opredeljuje varstvo osebnih podatkov, ima namreč pacient pravico do zaupnosti osebnih podatkov, vključno s podatki o obisku pri zdravniku in z drugimi podrobnostmi o svojem zdravljenju. Vendar pa je hkrati v 6. točki 44. člena opredeljeno, da privolitve v uporabo in drugo obdelavo osebnih podatkov ni potrebna, kadar se zaradi potreb zdravljenja podatki posredujejo drugemu izvajalcu zdravstvene dejavnosti. Omenjeno lahko razumemo v smislu, da s tem, ko drugemu izvajalcu zdravstvene dejavnosti zaradi potreb zdravljenja sporočimo informacije o pacientih, ne kršimo zakonov, saj za to privolitve pacienta ne potrebujemo. Psiholog torej ob tem, da je informacije oz. ugotovitev triažnega pregleda, da deklica ne potrebuje urgentne obravnave pri kliničnem psihologu, posredoval dekličini izbrani pediatrijni, ni kršil zakonodaje s tega področja. Isto dilemo lahko razumemo tudi v smislu posredovanja informacij o pacientu tistemu, ki je izdal napotnico za obravnavo. V našem primeru gre za posredovanje informacij o ugotovitvah triažnega pregleda dekličini pediatrijni. Kot že povedano, če se ugotovi, da se stopnja nujnosti na izdani napotnici in stopnja nujnosti, ugotovljena ob triaži, ne ujemata, se o tem obvesti izdajatelja napotne listine in pacienta. To stori za čakalni seznam pooblaščen oseba pri izvajalcu zdravstvene dejavnosti. Ali je psiholog s tem, ko je izbrani pediatrijni pojasnil, da je ob triaži ugotovil, da deklica ne potrebuje takojšnje kliničnopsihološke obravnave, kršil zaupnost? Namesto psihologa bi sicer lahko dekličino izbrano pediatrijino o spremembi stopnje nujnosti na napotnici obvestila za čakalni seznam pooblaščen oseba iz ustanove, kjer je bil kliničnopsihološki pregled opravljen, a menimo, da psiholog s sporočanjem tega podatka ni kršil niti zakonodaje na tem področju niti *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Dilema o obveščanju staršev o mladostnikovem kajenju marihuane

Miha je 15-letni mladostnik, ki je bil napoten v kliničnopsihološko obravnavo v zdravstveni ustanovi zaradi hiperkinetične motnje. Prvo srečanje smo izvedli skupaj z njegovo mamo, vsa nadaljnja pa individualno z Miho. Mama je izpostavila, da so se v zadnjem času poslabšale sinove ocene, prav tako ne upošteva

dogovorov glede večernih izhodov med vikendi. Zdi se ji, da je zadnje čase bolj razdražljiv in se je umaknil vase. Mihova starša sta se pred dvema letoma ločila in imata skupno skrbništvo. Njegov oče živi v drugem kraju, oddaljenem okrog 100 km. Po nekaj srečanjih Miha pove, da zadnjih sedem mesecev vsak dan kadi marihuano. Prvič jo je kadil skupaj z očetom. Med poletnimi počitnicami mu je oče nekega večera ponudil cigareto z marihuano, pod pogojem, da bo dejanje pred mamo zamolčal. Miha poroča, da od takrat naprej z očetom vsak vikend skupaj kadi ta omenjeno substanco, sam pa jo občasno kadi še med tednom. Marihuano kupuje s svojo žepnino od šolskega »dilerja«. Miha je želel, da njegove mame o kajenju marihuane ne obvestimo.

Mladostnik po 4. odstavku 45. člena Zakona o pacientovih pravicah dosega starostno mejo za varovanje informacij o svojem zdravstvenem stanju. Hkrati pa člen 2.11. *Kodeksa poklicne etike psihologov* določa (Društvo psihologov Slovenije, 2019), da *sme psiholog odstopiti od popolnega ščitjenja podatkov le v izjemnih primerih in to le, kadar je ogroženo življenje obravnavanca, druge osebe ali se nad otrokom izvaja nasilje in zloraba*. Glede na to, da kajenje marihuane ne spada pod nobeno izmed omenjenih kategorij, čeprav gre za neprilagojeno vedenje in očitno časovno sovпада z začetkom njegovih težav, mame o njegovem vedenju nismo obvestili.

Ob tem so se nam porajale naslednje dileme. Kaj storiti v primeru, če bi šlo za osebo, staro manj kot 15 let? Pomislimo, da bi nam 13-letni mladostnik povedal za tvegana vedenja, kot so kajenje, pitje, promiskuitetnost, kriminal in samopoškodovanje. Na kateri točki bomo ocenili, da omenjena vedenja predstavljajo škodo do te mere, da bi morali obvestiti otrokove starše? Katera so ta tvegana vedenja? Kako jih določiti? In navsezadnje, kako doseči zaupen odnos z otrokom ali mladostnikom ob seznanjanju njegovih staršev s temami, za katere ne želi, da bi jih starši vedeli?

Vzpostavitev tesnega, zaupnega terapevtskega odnosa je namreč močno odvisno od tega, v kolikšni meri bo psiholog podrobnosti iz terapevtskih pogovorov z otrokom razkril njegovim staršem (Tribbensee in Claiborn, 2003). Zgodi se namreč lahko, da bo otrok določene informacije raje zamolčal, če bo vedel, da bodo razkrile njegovim staršem, s čimer bo onemogočena razprava o pomembnih temah. Starši imajo namreč pravico do seznanjanja z otrokovim zdravstvenim stanjem po njegovem

dopolnjenem 15. letu starosti, hkrati pa se je aktivna vključenost staršev v terapevtski proces pokazala kot učinkovita klinična praksa. Dilemo bi lahko v tem primeru razrešili na način, da bi poskušali doseči dogovor z otrokovimi starši o razkritju le določenih informacij; torej da starši ne bi pričakovali, da bodo obveščeni o vseh informacijah, ki jih otrok v obravnavi razkrije, temveč le o tistih, ki ogrožajo življenje otroka ali druge osebe, ter splošnih informacij o otrokovem stanju in napredku v terapiji. V tem primeru bi lahko dejali: »Psihoterapija je najuspešnejša, ko otroci verjamejo, da lahko zaupajo v zasebnost pogovorov. Hkrati pa starši želite biti prepričani, da so vaši otroci varni in jim gre dobro. Predlagam, da se pogovoriva, na kakšen način bi lahko vašemu otroku zagotovila zaupnost pogovorov, da bi bilo za vas sprejemljivo.«

Dilema prijave telesnega kaznovanja otroka

Ana je 12-letno dekle, ki je bilo napoteno v kliničnopsihološko obravnavo zaradi čustvenih in vedenjskih motenj. V obravnavo so bili vključeni tudi njeni starši. Ana je na enem izmed srečanj povedala, da ji je oče pred mesecem dni dal kľofuto, pred časom pa jo tudi potegnil za lase. Oče je obe dejanji priznal.

V 3. členu Zakona o preprečevanju nasilja v družini (ZPND) (2008) je določeno, da je vsakršno telesno kaznovanje otrok prepovedano, in kot zdravstveni delavci smo po 6. členu Zakona o preprečevanju nasilja v družini in 180. členu Družinskega zakonika (DZ) (2017) nasilje dolžni prijaviti centru za socialno delo.

Ob tem primeru se je pojavila dilema glede nadaljnjega ukrepanja. Razrešiti moramo morebitni pomislek, ali sta kľofuta in poteg za lase telesno kaznovanje, ki od nas zahteva, da ga prijavimo. V kolikor bi šlo za ponavljajoče se telesno kaznovanje na mesečni ravni ali vidne posledice na otroku, ne bi obstajal dvom glede prijave. Kaj pa v našem primeru, ali že enkratni oz. dvakratni dogodek zahteva prijavo? 3.a člen Zakona o preprečevanju nasilja v družini določa, da je »telesno kaznovanje otrok vsako fizično, kruto ali ponižujoče kaznovanje otrok oziroma vsako dejanje, namenjeno kaznovanju otrok, ki ima elemente fizičnega, psihičnega ali spolnega nasilja ali zanemarjanja kot vzgojne metode.« Iz tega je razvidno, da je vsakršna fizična uporaba sile nad otrokom razumljena kot fizično nasilje.

V klinični praksi pogosto vidimo, da se starše v primeru redkega dogodka ali blažje oblike fizičnega kaznovanja sprva le opozori in šele ob ponovnem ugotavljanju suma nasilja tudi prijavi. Ob tem se je pojavila dilema o pravilnosti takšnega ravnanja. V kolikor bi se odločili za možnost, da nasilje prijavimo, tvegamo možnost, da družina zapusti obravnavo. Po drugi strani pa s tem, ko dogodka ne prijavimo, staršem posredujemo sporočilo, da telesno kaznovanje toleriramo.

Kljub temu da je oče izražal kritičnost do svojega dejanja, smo se vendarle odločili slednje prijaviti. Na naslednjem srečanju smo o naši dolžnosti prijave nasilja obvestili starše, ki pa se s tem niso strinjali. Dilemi obveščanja staršev o naši dolžnosti prijave bi se lahko izognili na način, da bi že v samem začetku obravnave v skladu s členom 1.3.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) natančno pojasnili izjeme ščitenja podatkov in se s tem izognili njihovemu kasnejšemu presenečenju.

Kaj pa v primeru, da bi imeli v obravnavi družino iz drugega kulturnega okolja, ki ima drugačen odnos do telesnega kaznovanja kot slovenska? V odnosu do kaznovanja otrok obstajajo družbene in kulturne razlike. Nekatere kulture imajo več tolerance do telesnega kaznovanja, druge manj. Ob siceršnjem upoštevanju in spoštovanju kulturnih razlik ter vrednot pa telesnega kaznovanja v našem kulturnem okolju vseeno ne smemo dopuščati. Z ničelno toleranco do telesnega kaznovanja in ukrepanjem ob vsakršnemu nasilju prispevamo k spreminjanju odnosa zdravstvenih delavcev ter tudi družbe do nasilja.

Primer preseganja poklicnih omejitev oz. omejitev delovnega mesta

Psihologinja je zaposlena v zdravstvenem domu, in sicer na področju preventivne dejavnosti, v okviru katere izvaja tudi skupinsko delavnico za krepitev zdravega življenjskega sloga z namenom spremembe prehranskih, gibalnih in vedenjskih navad za uravnavanje telesne teže. Ob začetku delavnice ji je udeleženka na individualnem uvodnem razgovoru razkrila težko družinsko situacijo, za katero je bila mnjenja, da je povezana z njeni čustvenimi in nadalje prehranskimi težavami. Gospa je mati mladoletnega otroka, doma pa mož večkrat prekomerno pije in je do nje žaljiv.

Psihologinja je v situaciji prepoznala etične dilemo glede svoje poklicne vloge in njenih omejitev (člen 3.17. *Kodeksa poklicne etike psihologov*, ki le-te zavezuje k pozornosti na etične dileme, k prepoznavanju in reševanju le-teh v skladu z načeli kodeksa) (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Zaznala je, da stiska, ki jo udeleženka izraža v zvezi s problematiko, presega namen svetovanja znotraj delavnice in delovnega mesta, ki ga opravlja (člen 4.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki omenja, da se *mora psiholog pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi*). Razmišljala je, kam dalje napotiti udeleženko ter do kod sega njena odgovornost za ukrepanje, glede na to, da je v družini prisoten otrok, ki je dnevno izpostavljen zaskrbljujoči družinski situaciji. Spraševala se je, ali so omenjene razmere dovolj tehtne ter ali je njena naloga, da o okoliščinah družine obvesti pristojni center za socialno delo. (Zakon o preprečevanju nasilja v družini v 5. odstavku 3. člena (opredelitev nasilja v družini) psihično nasilje opredeljuje kot ravnanje, s katerim povzročitelj nasilja pri žrtvi povzroči strah, ponižanje, občutek manjvrednosti, ogroženosti in druge duševne stiske. Ta isti zakon v 6. členu tudi, ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti, nalaga dolžnost prijave strokovnim delavcem v primeru zaznanega nasilja oz. glede na to, ali gre za sum storitve kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti. Ob tem so se tudi porajali pomisleki, kaj bi njeno ukrepanje pomenilo za zaupni odnos z udeleženko. (Člen 1.10. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) omenja, da *psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*, hkrati pa so v Kodeksu navedene tudi izjeme, in sicer v členu 2.11., kjer je naštet, da *sme psiholog od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih, in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca; je ogroženo življenje druge osebe; se izvaja nasilje in zloraba otrok; obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti.*)

Strokovne in etične dileme je psihoginja najprej zaupala klinični psihologinji, ki dela v centru za duševno zdravje odraslih, pri čemer se je oprla na 4.3. člen *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), v katerem je navedeno, da *si psihologi v primeru strokovnih dilem vzajemno pomagajo*. Obrnila se je tudi na etično komisijo pri Zbornici kliničnih psihologov.

Psihologinja je s strani klinične psihologinje in etične komisije dobila usmeritve glede napotitve k ustreznim strokovnjakom oz. priporočilo o obravnavi v centru za duševno zdravje, kjer je tim strokovnjakov, ki bi lahko družini nudil celostno oporo.

Udeleženki je predstavila možnost nadaljnje strokovne pomoči v kliničnopsihološki ambulanti za odrasle in psihiatrični ambulantni v okviru centra za duševno zdravje odraslih, za kar je bila udeleženka motivirana ter se je bila pripravljena naročiti na obravnavo. Prav tako ji je omenila možnost strokovne pomoči na centru za socialno delo, vendar je udeleženka glede tega izrazila strah oz. odklonilnost. Tovrstno ravnanje usmerja člen 4.6. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki navaja, da *psiholog obravnavance ozavešča o možnostih in omejitvah psihološke obravnave, enako pojasni tudi varovanje podatkov*.

Psihologinja je v dogovoru s pacientko tudi poklicala osebno zdravnico in naprosila za napotitev h kliničnemu psihologu ter psihiatru in pridobila njeno soglasje, da informacije preda timu centra za duševno zdravje. Pri tem je sledila Zakonu o pacientovih pravicah, ki v 44. členu v več odstavkih opredeljuje pacientovo pravico do varstva osebnih podatkov in potrebe po pridobljeni privolitvi za obravnavo podatkov izven postopka, prav tako pa 45. člen v več odstavkih nalaga dolžnost varovanja poklicne skrivnosti oz. vsebin, ki jih strokovni delavci ali sodelavci v zdravstvu izvedo o pacientu pri opravljanju svojega dela. Relevantna vsebina *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki usmerja ravnanje, sta člen 1.13., kjer je navedeno, da *mora psiholog kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja*, ter člen 1.14., ki nalaga, da je *psiholog pred uporabo podatkov iz dosjeja obravnavanca dolžan seznaniti z namenom uporabe podatkov in pridobiti njegovo soglasje*.

V tem primeru se je psiholog srečal z vsebino, ki presega kompetence njegovega delovnega mesta oz. poklicne vloge na področju preventivne dejavnosti, in je bila prepoznana potreba po napotitvi v kurativno obliko zdravstvene storitve. Poleg tega je bilo zahtevano tehtanje, ali okoliščine v družini predstavljajo sum kaznivega dejanja, ki bi se preganjalo po uradni dolžnosti, in s tem podlago za izpeljavo dolžnosti prijave, ob tudi hkratnem upoštevanju zakonodaje in poklicnega kodeksa glede varovanja osebnih podatkov oz. poklicne skrivnosti. Odprta vprašanja ob tem pa so ostala, ali bi bila psihologinja udeleženko dolžna spremljati in preveriti, ali se je tudi dejansko vključila v obravnavo, kako bi bila dolžna

ravnati v primeru, da se udeleženka obravnava, v katere je bila napotena, ne bi udeležila, in ali bi v tem primeru zaradi otroka ostajala potreba po njenem morebitnem ukrepanju.

Primer varovanja osebnih podatkov oz. poklicne skrivnosti

V zdravstvenem domu poteka skupni sestanek med strokovnimi delavci vrtca, starši in strokovnjaki, pri katerih je obravnavan Peter, ki je star štiri leta. Svetovalna delavka se po zaključku sestanka spomni, da jo je ena izmed vzgojiteljic opozorila na težave, ki jih opaža v svoji skupini pri otroku, ki mu je ime Miha. Vzgojiteljica je svetovalni delavki izrazila stisko glede tega, kako pristopiti in pomagati. Svetovalna delavka povpraša psihologinjo, ali morda poznamo Jana in njegovo družino, kakšna so bila opazanja na sistematskem psihološkem pregledu ali morebitnem kontrolnem pregledu ter ali je deček vključen v katero izmed obravnav pri ostalih strokovnjakih v timu (logoped, delovni terapevt, specialni pedagog).

Dilema klinične psihologinje je, ali naj kakršne koli informacije glede Jana zaupa dobronamerni svetovalni delavki, s katero se sicer že več let poznata in sodelujeta. Deček je bil na podlagi ugotovitev ob sistematskem psihološkem pregledu pri treh letih vabljen na kontrolni pregled. Udeležil se je prvega obiska pri psihologinji oz. je pregled v teku. Starši so ob prvem srečanju sicer podpisali soglasje za zbiranje osebnih podatkov, ki vključuje tudi postavke o izmenjavi podatkov med zaposleno in drugimi deležniki oz. ustanovami, a so na predvideni termin zamudili in jim psihologinja zaradi časovne stiske ni ustno predstavila ter pojasnila namena pridobivanja oz. izmenjave informacij med njo in vrtcem, ki je predvidena v okviru obravnave.

Situacija je etično občutljiva z različnih vidikov. Okoliščine samega dogajanja, ki vključujejo dejstvo, da se svetovalna delavka in klinična psihologinja v okviru svojih poklicnih vlog že več let poznata ter sta trenutno v neposrednem stiku, kjer psihologinja zazna stisko svetovalne delavke, in imata na voljo čas za medsebojni pogovor, bi lahko vodile v to, da je etična dilema glede delitve informacij večja, kot bi bila lahko v drugih okoliščinah ali bi morebiti ostala celo neprepoznana, o čemer bomo

razmišljali ob koncu prispevka. Na omenjeno opozarja vsebina člena 3.17. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki zavezuje *k pozornosti na etične dileme ter k prepoznavanju in reševanju le-teh v skladu z načeli kodeksa*.

Obrazec za soglasje je v tem primeru sicer podpisan, a so okoliščine informiranosti in podpisa vprašljive, saj v členu 1.3.1. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) opredeljuje, da je *pred psihološko obravnavo psiholog obravnavanca dolžan na primeren način seznaniti s potrebnimi strokovnimi postopki, z aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, varovanjem psihološkega poročila in morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel*.

V tem primeru je klinična psihologinja presodila, da staršem navkljub podpisu obrazca namen izmenjave informacij ni bil pojasnjen, kot tudi ni preverila oz. se prepričala, ali so podpisano vsebino obrazca razumeli.

Izmenjava opažanj in informacij pri delu bi sicer lahko koristila tako svetovalni delavki, ki je za dečka zaskrbljena in bi rada družini pomagala, kot tudi psihologinji, ki bi s tem lahko pridobila dodatne informacije o dečkovem vedenju v vrtcu, saj pregled v bodoče predvideva tudi posredovanje vprašalnikov v vrtec z namenom pridobitve ocene funkcioniranja dečka v ustanovi.

Ne glede na dobre namene, vezane na pomoč družini, predhodni dolgoletni sodelovalni odnos psihologinje in svetovalne delavke ter ugodne okoliščine in morebitne prednosti, ki bi jih izmenjava informacij lahko prinesla, je treba upoštevati oz. se ravnati po korakih, ki jih predvidevajo zakonodaja in kodeksi, ki sta jim zavezani obe strokovnjakinji. Psihologinja je glede informacij, ki jih je pridobila o Janu oz. družini tekom doseданje obravnave, zavezana k upoštevanju Zakona o pacientovih pravicah, ki v 44. členu v več odstavkih opredeljuje pacientovo pravico do varstva osebnih podatkov in potrebe po pridobljeni privolitvi za obravnavo podatkov izven postopka. Ta isti zakon pa v 45. členu v več odstavkih nalaga dolžnost varovanja poklicne skrivnosti oz. vsebin, ki jih strokovni delavci ali sodelavci v zdravstvu izvedo o pacientu pri opravljanju svojega. Omenjene zakonodajne vsebine se odražajo oziroma so podkrepljene tudi v členu 1.13. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), kjer je navedeno, da *mora psiholog kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja*, ter členu 1.14., ki poudarja, da je *psiholog*,

preden uporabi podatke iz dosjeja, obravnavanca dolžan seznaniti z namenom uporabe podatkov in pridobiti njegovo soglasje, kot tudi členu 3.2., ki pravi, da psiholog v poklicni dejavnosti strogo upošteva načelo poklicne skrivnosti. Dolžnost spoštovanja tega načela velja tudi po zaključeni psihološki obravnavi.

Svetovalna delavka in psihologinja se dogovorita, da lahko svetovalna delavka pri starših sama predstavi namen pridobitve informacij in pridobi soglasje, da kontaktira center za duševno zdravje otrok in mladostnikov ter strokovnjake, pri katerih je deček obravnavan. Lahko pa bi se dogovorili tudi, da se z izmenjavo informacij počaka do prihodnjega obiska družine pri psihologinji. Takrat bo psihologinja staršem pojasnila vidik izmenjave informacij z drugimi ustanovami in preverila tako njihovo razumevanje kot opredelitev do tega. V primeru strinjanja jim bo tudi izročila dopis za izmenjave podatkov, ki je namenjen vrtcu, ter vprašalnike za vzgojiteljice, kar predstavlja ustaljeno praksi pri pregledih. Z uporabo standardiziranih, izvirnih vprašalnikov psiholog sledi tudi členu 2.6. Kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019), in sicer, da *psiholog pri svojem delu uporablja standardizirana in kakovostna sredstva za psihološko ocenjevanje, ki ustrezajo mednarodnim standardom in smernicam, ter členu 2.2., ki psihologu narekuje, da pri svojem delu uporablja tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka.*

Primer osvetljuje dilemo psihologinje glede delitve podatkov o obravnavanem pacientu. Razmišljamo in sprašujemo se lahko, kako lahko na našo presojo oz. ravnanje v situaciji, kot je izmenjava informacij o otroku z zunanjo ustanovo, vplivajo okoliščine, v katerih se le-ta odvija. Koliko k morebitnem tveganju za kršitev lahko prispeva vidik, ali nas kontaktira nekdo, s katerim že več let utečeno sodelujemo, ali nam nepoznani strokovnjak? Kako naš odziv determinira, ali bi bila pobuda v omenjeni situaciji dana preko elektronske pošte ali preko sporočila administratorke o klicu v ambulantno? Tovrstni načini bi nam omogočili čas za razmislek o tem, kako naj ravnamo, za razliko od neposrednega stika, ki od nas terja takojšnji odziv, ob tem, da na drugi strani zaznavamo stisko sogovornika, ki morebiti še poveča našo težnjo izkazati se kot odziven, sočuten in učinkovit strokovnjak.

Raznolikost situacij, s katerimi se srečujemo, lahko včasih poveča tveganje za zdrse v našem ravnanju. Ključno sporočilo omenjenega primera je v tem, da je bistveno ohranjati senzibilnost za prepoznavanje tako dilem kot možnosti, da se le-te lahko pojavijo, skupaj s poznavanjem

zakonodajnih okvirov ter smernic, kot je *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki vodijo naše ravnanje.

Zaključek

Pojem »etika« lahko pogosto zveni suhoparno ali abstraktno, zavajajoči stereotipi pa lahko zakrijejo njegovo naravo. Morda se zdi, da gre za serijo avtoritarnih pravil in prepovedi, ki jim vdano sledimo, jih mehanično preslikamo, ali vrsto odgovorov »tam nekje«, do katerih se bomo dokopali, če bomo le lahko našli pravega ob pravem času in v pravem viru (knjiga, pravnik, člane etične komisije ...) (Pope, 2011).

Pope (2011) poudarja, da so etične dileme neizogiben del strokovnega udejstvovanja psihologa v klinični praksi in bodo vzniknile ne glede na področje dela. Pojavile se bodo navkljub našemu stremenju k odgovornemu in kompetentnemu opravljanju dela ter zavezanosti k integriteti in nas bodo spodbudile k premoru ter tehtanju, kaj je prav in narobe. Spoprijemanje z dilemami je izziv, saj so le-te pogosto kompleksne in odvisne od situacijskega konteksta, kaj je pravo ravnanje, pa ni vedno jasno razvidno.

Tehtno odločanje zavisi od ohranjanja zavedanja etičnih implikacij tega, kar počnemo. Naglica (npr. naslednji pacient, telefonski klici), preobremenjenost, utrujenost, obremenjujoče osebne okoliščine in ostali stresni dejavniki lahko zameglijo naša zavedanja ter ravnanje. Nekatere etične odločitve sprejemamo na podlagi nezadostnih informacij, morda ob pomanjkanju časa, virov in možnosti. Omejitvam navkljub smo individualno odgovorni, da delamo najbolje, kot zmoremo, in moramo predvideti osebno ter strokovno odgovornost za naša dejanja. V luči naše zmotljivosti je dragoceno lastno preizpraševanje: ali se lahko glede dotične etične dileme domislim ustvarjalnejšega, učinkovitejšega pristopa, ki bi bolje služil vsem vpletenim (Pope, 2011)?

V prispevku ne moremo ponuditi odgovorov na vsako etično dilemo ali nuditi nasveta v vseh okoliščinah, kjer se dileme pojavljajo. Ob snovanju prispevka smo se oprli na razmišljanja Koocherja in Patricie Keith-Spiegel (2016), ki poudarjata aktiven in ustvarjalen pristop v nasprotju s sledenjem predpisom, z iskanjem generičnih rešitev ali celo etično neobčutljivostjo. Morda bi v nekaterih primerih, brez takšne refleksije, postopki in ravnanja predstavljali lažjo, vendar manj poglobljeno, premišljeno in potencialno nestrokovnejšo pot. Želeli smo ponuditi smer razmišljanja za prepoznavo, konstruktivni pristop in potencialno pomiritev

etičnih zadreg ob tem, ko ostajamo uglašeni na dobrobit ljudi, s katerimi delamo.

Pope (2011) opozarja, da ima vsak od nas »slepe pege« in da nam spoštljiva, neposredna intervencija kolegov pomaga preprečiti ali kopirati zmote ter tako drug drugemu predstavljamo dragocen vir refleksije.

Večini od nas se verjetno zdi zanimiveje in priročneje kot v lastna dvomiti v etična prepričanja, sklepanje in vedenje kolegov. Vendar je treba vsaj toliko časa, energije in ustvarjalnosti – verjetno še več – nameniti dvomu v svoje misli in dejanja.

Ob reflektiranju se je morda lažje osredotočiti na tiste vsebine, v katere nismo povsem prepričani ali o katerih še nismo razvili jasnih prepričanj. Nujno se je spraševati tudi o samoumevnih vsebinah in postopkih, v katere smo najbolj prepričani in ki se nam zdijo nedvoumni. Tovrstna oblika neizprosnega spraševanja pogosto zahteva znatno mero poguma, etične ozaveščenosti in poklicne zrelosti.

Literatura

- Družinski zakonik (DZ). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-0729>
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Kje se lahko udeležim aktivnosti za krepitev zdravja? (B. I.). Skupaj za zdravje, Nacionalni inštitut za javno zdravje. <https://www.skupajzazdravje.si/aktivnosti-za-krepitev-zdravja/kje-se-lahko-udelezim-aktivnosti/>
- Koocher, G. P., in Keith-Spiegel, P. (2016). *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and cases* (4. izd.). Oxford University Press.
- Odredba o programu pripravništva in strokovnega izpita za poklic psiholog/psihologinja v zdravstveni dejavnosti. (2013). *Uradni list Republike Slovenije*, (71). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-2708>.
- Odredba o programu specializacije iz klinične psihologije (2013). *Uradni list Republike Slovenije*, (71). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-2708>.
- Odredba o seznamu poklicev za zdravstveno dejavnost. (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (111). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-2687>
- Pope, K. S. (2011). Ethical issues in clinical psychology. V D. H. Barlow (ur.), *The Oxford handbook of clinical psychology* (str. 185–210). Oxford University Press.

- Pope, K. S., in Vasquez, M. J. T. (2010). *Ethics in psychotherapy and counseling: Practical guide* (4. izd.). Wiley.
- Tribbensee, N. E., in Claiborn, C. D. (2003). Confidentiality in psychotherapy and related contexts. V W. O'Donoghue in K. Ferguson (ur.), *Handbook of professional ethics for psychologists: Issues, questions, and controversies* (str. 287–300). Sage Publications.
- Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (77). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-3448>
- Zakon o pacientovih pravicah (ZPacP). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0455>
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 16 <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0487>
- Zbornica kliničnih psihologov Slovenije. (2018, 6. september). *Statut*. <http://klinikna-psihologija.si/wp-content/uploads/2019/08/statut-ZKP-september-2018.pdf>
- Zbornica kliničnih psihologov Slovenije. (B. 1.). *Kaj je klinična psihologija*. <http://klinikna-psihologija.si/kaj-je-klinikna-psihologija/>

II.3

Etične vsebine pri delu psihologa v psihološkem svetovanju

Maša Žvelc
Robert Cvetek

Povzetek

V poglavju avtorja predstavita področja najpogosteje zaznanih etičnih kršitev in dilem pri psihološkem svetovalnem ter psihoterapevtskem delu izven področja zdravstva. Kritično se poglobita v področja prestopanja spolnih in drugih meja klientov ter agresivnosti svetovalcev. Predstavita vprašanje zaupnosti in naznanitve protipravnih ravnanj, dileme pri delu z mladostniki ter vodenju dokumentacije in problematiko nevklučenosti psihologov v strokovna združenja. Poglavje je podkrepljeno s konkretnimi primeri kršitev. Ponuja tudi kritičen pogled na določene člene etičnih kodeksov ter usmeritve tako za vsebino etičnih kodeksov kot za etično psihološko prakso.

Ključne besede: prestopanje spolnih meja, agresivnost svetovalcev, vprašanje zaupnosti, naznanitev protipravnih ravnanj, dileme pri delu z mladostniki, vodenje dokumentacije

Uvod

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ima na številnih področjih psihologije velik pomen, prav tako (ali še posebej)

Žvelc, M., in Cvetek, R. (2023). Naslov poglavja. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 155–176). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.155-176>

tudi na področju psihoterapevtskega in psihološkega svetovalnega dela.¹ Področje takega dela se je v zadnjem obdobju močno razširilo in obsega tako obravnave duševnih motenj in bolezni, reševanje psiholoških in medosebnih težav kot tudi spodbujanje osebnostne rasti, pomoč pri osebnih odločitvah, preventivno delo ipd. Velik del psihoterapije se izvaja tudi izven zdravstvenega sistema in z njim povezanega pravnega okvira, zato je poznavanje in upoštevanje etičnega kodeksa ter etičnih načel vseh, ki se ukvarjajo s psihoterapevtskim in svetovalnim delom, toliko pomembnejše.

Vlogo etičnega kodeksa in etičnih načel lahko na nek način vidimo predvsem z dveh vidikov. Po eni strani poskuša etični kodeks čim bolj zaščititi uporabnike storitev s tem, da določi, kakšna vedenja in prakse izvajalcev psihoterapije ali psihološkega svetovanja so zgled dobre, etične in strokovne prakse ter katera vedenja niso etično sprejemljiva ali so etično prepovedana. V zgodovini je namreč nastajalo precej različnih in morda tudi nenavadnih psihoterapevtskih ter svetovalnih pristopov ali intervencij, ki so jih avtorji zagovarjali kot strokovne. Npr., eden od bolj znanih primerov je kontroverzna psihoterapevtka Jacqui Lee Schiff z metodo ponovnega starševstva (angl. *reparenting*), ki je sicer poročala o uspehih svoje metode za shizofrene paciente, vendar je pri tem uporabljala metode, kot je grožnja s kastracijo, pa tudi telesno kaznovanje, kot so šeškanje, privezovanje na stol in udarjanje s pasom (Jacobs, 1994; Schiff in Day, 1970). Nekateri psihoterapevti bi lahko tudi dandanes zagovarjali, da npr. določenemu uporabniku pomaga, če imajo z njim spolne odnose, ob tem pa bi se sklicevali na svoje strokovno znanje in argumente. Ker so tudi največji strokovnjaki ranljivi za pristranske poglede, neupravičena samoopravičevanja in nenazadnje zlorabo svojega položaja ter moči, etični kodeks, čeprav dopušča določeno mero strokovnih odločitev, nekeje »potegne črto« in določena vedenja označi za neetična ter s tega vidika nesprejemljiva, ne glede na morebitno strokovno zagovarjanje takih ravnanj. Tako ima etični kodeks pomembno vlogo za zaščito uporabnikov.

Na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) po najinem mnenju ne bi smeli gledati samo kot na nekaj, kar je usmerjeno zgolj v zaščito uporabnikov napram psihologom – v smislu nadzora slednjih. *Kodeks poklicne etike* je (morda predvsem) namenjen tudi pomoči psihologom, saj jim ponuja nek osnovni okvir njihove prakse in občutek varnosti. Nudi namreč pomembne smernice za ravnanje v

1 Poglavlje izmenjaje naslavlja dejavnosti psihoterapije in psihološkega svetovanja ter pri tem tako psihologe kot ponekod tudi psihoterapevte.

določenih situacijah. S tem, ko določene situacije opredeli kot etično nesprejemljive, vsaj do neke mere določi, kaj je etično sprejemljivo – nanj se lahko ob neutemeljenih pritožbah strokovnjaki tudi sklicujejo.

Seveda pa se ob uporabi etičnega kodeksa v praksi izkažejo določene težave oz. slabosti. Čeprav poskuša biti čim konkretnejši, ne more za vsako konkretno situacijo določiti, kaj bi bilo etično sprejemljivo in kaj ne. Prav tako opazamo, da se tudi etični kodeksi (kot tudi psihoterapevtska in psihološka svetovalna praksa) sčasoma nekoliko spreminjajo – kar je nekdaj veljalo za etično sprejemljivo, danes več ne, in obratno. Pomemben element pri etičnem kodeksu je tudi njegovo usklajevanje s sprejeto državno in z drugo zakonodajo, ki se spreminja, zato ga je treba prilagajati tudi s tega vidika.

Pri etičnem presojanju psihologi, ki delamo na področju psihoterapije in svetovanja, prvenstveno izhajamo iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Društva psihoterapevtov in svetovalcev imajo tudi svoje etične kodekse, ki še podrobneje urejajo nekatere specifične etične vidike na področju psihoterapije in svetovanja. Zato bova v nadaljevanju primere in dileme osvetljevala predvsem z vidika *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), dopolnjevala pa jih bova tudi z etičnima kodeksoma Slovenske krovne zveze za psihoterapijo (2007), Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije (2011) (ta povzema etični kodeks Ameriške zveze za zakonsko in družinsko terapijo (American Association for Marriage and Family Therapy, 2015)) ter s *Kodeksom etike in profesionalne prakse* društva SINTA (Slovensko društvo za integrativno psihoterapijo in transakcijsko analizo, 2016) (slednji je usklajen z etičnima kodeksoma Evropske zveze za integrativno psihoterapijo in Evropske zveze za transakcijsko analizo). Te kodekse tudi podrobneje pozna in sva sodelovala oz. sodelujeva pri njihovem implementiranju.

Področja najpogosteje zaznanih etičnih kršitev in dilem pri psihološkem svetovalnem ter psihoterapevtskem delu

Na podlagi mnogoletne svetovalne, psihoterapevtske in supervizijske prakse ter izkušenj pri delu v častnih razsodiščih (v nadaljevanju tudi ČR) in pri pedagoškem delu na področju etike ugotavlja nekatere ponavljajoče se kršitve ter dileme v povezavi z etiko dela. V osrednjem delu poglavja je najin namen osvetliti nekatera področja etičnih kršitev ter za-

znanih etičnih vrzeli in dilem pri svetovalnem ter psihoterapevtskem delu psihologov.

Vprašanje spolne intimnosti med terapevtom in klientom ter meja na tem področju

Na častnih razsodiščih slovenskih psihoterapevtskih združenj v Sloveniji se srečujemo s ponavljajočimi kršitvami prestopanja spolnih meja klientov (Žvelc idr., 2021). Raziskave v tujini kažejo, da 3,5 do 16 % terapevtov prestopa spolne meje klientov (Lamb idr., 2003; Jackson in Nuttall, 2001; G. G. Pope, 1990; Pope, 1988; Pope in Vetter, 1991). Slednje se lahko nanašajo na spolni odnos oz. stik s spolnimi organi kot tudi na seksualizirana in zapeljiva vedenja, ki ne vključujejo telesnega stika. Tovrstna vedenja psihologov in psihoterapevtov so *ne glede na pristanek klienta* neetična ter zlorablajoča. Terapevt ali svetovalec ima namreč v poklicnem odnosu posebno, sprejemajočo, empatično in podporno vlogo, ki je drugačna od vlog v bližnjih odnosih v vsakdanjem življenju, saj gre za izrazite razlike v moči udeleženih v odnosu, narava slednjega pa je običajno čustveno zelo intimna. Zato je uporabnik v takem odnosu izredno ranljiv in dovzeten med drugim za iniciative terapevta ali svetovalca kot tudi za to, da se v njega ali njo zaljubi. Kršitve prestopanja spolnih meja tako vodijo v vrsto resnih škodljivih posledic (pogosto podobnih učinkom incesta ali posilstva) skoraj za vse kliente (Ben-Ari in Somer, 2004; Hook in Devereux, 2018; Pope, 2001; Sarkar, 2004; Žvelc idr., 2021) pa tudi za študente, supervizante in terapevte (Koocher in Keith-Spiegel, 2016). V raziskavi Somerja in Nachmanija (2005) se je 45 % klientov, ki so imeli spolne odnose s terapevti, že od začetka erotičnega odnosa čutilo kot žrtve, ostalih 55 % pa je tak odnos v času njegovega trajanja doživelo kot prijeten. Vendar pa so bile psihološke posledice za obe skupini kasneje enako boleče.

V zvezi s kršitvami se srečujemo z naslednjimi težavami in vprašanji:

1. Kako to, da se v današnjem času relativno pogosto pojavlja kršenje nedotakljivosti spolnih meja klientov, čeprav obstaja strokovni konsenz glede neetičnosti seksualiziranega vedenja v svetovalnem in terapevtskem delu?
2. Kako je z etičnostjo in s prepovedjo kakšnega koli spolnega stika med psihologom in klientom tudi po končani obravnavi?

3. Kako je z možnostjo obravnave kršitev strokovnjakov (npr. s strani častnega razsodišča strokovnih združenj), ki niso člani nobenega strokovnega združenja?

Pred razpravo o postavljenih vprašanjih bova na kratko predstavila primer kršenja nedotakljivosti spolnih meja s strani psihologa v zasebni psihoterapevtski obravnavi.

Klientka se je zaljubila v psihoterapevta. Ob njem se je počutila sprejeto ter ljubljeno in fantazirala, da jo ima končno nekdo brezmejno rad.² *Pri klientki se je pojavil močan erotični transfer, kar ni redko in nenavadno; zato moramo biti psihologi educirani o tem, kako ravnati v takem primeru. Pomembno je, da imamo ob takih obravnavah, ki so čustveno zahtevne, tudi redno supervizijo.* Psihoterapevt se je na klientkine občudujoče besede in fantazijo o telesnem zblizanju odzval na način, da ji je npr. dajal seksualizirane komplimente, se pomanjkljivo oblekel in nenazadnje iniciiral spolni odnos. Po nekajkratnem spolnem odnosu s terapevtom se je klientki psihološko stanje začelo drastično slabšati: dobivala je pogoste panične napade ter postala tudi depresivna in samomorilna. Terapevtsko obravnavo je prekinila, čeprav stežka. Del nje se je čutil zlorabljeno, del nje pa je še vedno pogrešal terapevta. Po določenem času se je odločila za prijavo, kar je bilo tudi težko, saj del nje terapevta ni želel očrniti. Ta del ga je videl kot žrtev, zato se je počutila tudi krivo. *Njena ambivalentna občutja opisujeva zato, ker jih želiva normalizirati ter ker meni, da se lahko marsikateri klient ali klientka poistoveti s klientko iz opisanega primera.* Klientka je razvila močan transferni odnos, v katerem se je prebudila tudi majhna deklica, ki si je želela ljubezni in zaščite. *Zaradi tega je tako »naši« klientki kot tudi drugim žrtvam spolnih zlorab v terapiji težko podati prijavo, saj so v enem delu lojalne terapevtu. Po drugi strani pa se bojijo njegovega maščevanja.* Ob prijavi na častno razsodišče pa se je pojavil še en problem: psiholog psihoterapevt ni bil včlanjen v nobeno strokovno društvo. Častno razsodišče (ČR) glede na svoj pravilnik primera ni bilo upravičeno obravnavati. Prav tako prijave ni moglo posredovati na ČR drugega strokovnega združenja, saj psiholog ni bil član nobenega od teh.

2 Besedilo v poševnem tisku predstavlja komentar avtorjev.

V zvezi s tem se nama zdi pomembno poudariti, kako je za zaščito naših uporabnikov pomembno in potrebno, da smo kot psihologi vključeni v Društvo psihologov oz. druga strokovna združenja glede na naravo našega dela. Predlagava tudi razmislek o tem, da bi strokovna združenja tudi v primerih, da obtožena oseba ni včlanjena v nobeno strokovno društvo, vseeno podajala svoja mnenja – ne sicer o konkretnem ravnanju obtožene osebe, ampak o določenih splošnih etičnih vprašanjih in dilemah, ki jih posamezen primer lahko naslavlja.

Etični kodeksi psiholoških ter psihoterapevtskih združenj prepovedujejo spolne stike in druga seksualizirana vedenja do uporabnikov svetovalnih ter psihoterapevtskih storitev. Navajamo nekaj členov:

Kodeks poklicne etike psihologov Slovenije (Društvo psihologov Slovenije, 2019), člen 1.6.: *Psiholog na noben način ne nadleguje obravnavancev (npr.: spolno nadlegovanje, izsiljevanje, siljenje, žaljenje, ustrahovanje ipd.).*

Etični kodeks Slovenske krovne zveze za psihoterapijo (Slovenska krovna zveza za psihoterapijo, 2007), načelo 5.b: Psihoterapevti so dolžni odgovorno ravnati s posebnim odnosom zaupanja in odvisnosti, ki se vzpostavi v psihoterapevtski obravnavi. Vsaka zloraba tega odnosa pomeni prekršek zoper poklicnoetične smernice psihoterapevtskega poklica. Zloraba moči nastane takrat, ko se psihoterapevt izneveri pacientu/klientu ter zadovoljuje svoje osebne – npr. spolne, ekonomske, socialne ali čustvene – potrebe, četudi je to pacientu/klientu pogodu. Odgovornost za to je izključno na strani terapevtov. Med pacienti/klienti in kandidati v edukaciji načeloma pri tem vprašanju ni nobene razlike. Tudi po zaključku terapije veljajo naprej nespremenjene etične smernice.

Etični kodeks Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije (Združenje zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije, 2011), člen 1.4.: Spolna intimnost s klienti je prepovedana.

Kodeks etike in profesionalne prakse Društva SINTA (Slovensko društvo za integrativno psihoterapijo in transakcijsko analizo, 2016), člen 3.4.2.: Spolni odnosi s klienti niso dovoljeni.

Ob tem se sprašujemo, ali je člen 1. 6. *Kodeksa poklicne etike psihologov Slovenije* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) premilo oblikovan ter premalo poudari prepoved in neetičnost spolnih odnosov ter drugih načinov prestopanja spolnih meja klientov, saj eksplicitno prepoveduje le spolno nadlegovanje, soglasnih spolnih odnosov pa npr. ne. To je še posebej pomembno, ker tudi Modelni etični kodeks Evropske zveze združenj psihologov (European Federation of Psychologists' Associations, 2015) v členu

3.4/iii. vključuje eksplicitno prepoved (in ne samo dolžnost izogibanja) vsakršnih spolnih odnosov (angl. *sexual relations*) med psihologom in klientom (»Psiholog se izogiba dopuščanju, da bi narava odnosa postala zasebna ali spolna. Med psihologom in klientom ne sme biti nobenih spolnih odnosov.«).

Pridružujeva se mnenju Hooka in Dawn Devereux (2018), da je tako v strokovni kot javni razpravi področje etike spolnih odnosov in seksualiziranih vedenj znotraj svetovalnega oz. terapevtskega odnosa pre malo poudarjeno. Več razprave strokovnjakom ponudi več možnosti za refleksijo, klientom pa viša raven ozaveščenosti o njihovih pravicah ter neetičnosti in škodljivosti tovrstnih dejanj.

Svetovalno in psihoterapevtsko delo je zahtevno, pogosto prebudi močna kontratransferna občutja, ki zasenčijo naša kognitivna spoznanja in onemogočijo racionalne odločitve. Tako si lahko npr. tudi visoko usposobljeni in znani psihologi ob določenih klientih ob vplivu erotičnega kontratransfera svoje spolne poskuse razložijo kot dajanja ljubezni klientu, njegovega reševanja ipd.

Po raziskavah sodeč se kršitelji večinoma moški in žrtve klientke (Lamb idr., 2003; K. S. Pope, 1990), tako da nekateri avtorji zaradi tega poudarjajo tudi pomen sociokulturnih dejavnikov, kot so položaj in moč moških ter sistemsko ščitenje kršiteljev (Quadrio, 1996). Opozoriti pa je treba, da glede vloge moških ter žensk ne smemo ustvarjati stereotipov – vloge kršitelja in žrtve glede na spol so lahko tudi obratne, vloge moških in žensk v družbi se tudi spreminjajo in moški lahko nasilje kot nasilje prepoznavajo ali razkrivajo v manjšem deležu kot ženske (npr. Dutton in Nicholls, 2005).

V strokovnem diskurzu se pojavlja tudi vprašanje, ali naj prepoved spolnih stikov in drugih prestopanj spolnih ter osebnih meja velja tudi po končani obravnavi.

V členu 4.10. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je opredeljeno, da ima psiholog svoje etične zadolžitve tudi v odnosu do bivšega uporabnika storitev: *Psiholog ne izkorišča neenačnosti moči, ki izvirajo iz vlog poklicnega odnosa, med obravnavo in tudi ne po zaključeni psihološki obravnavi*. Podobno piše tudi v 5.a členu *Etičnega kodeksa Slovenske krovne zveze za psihoterapijo* (2007): »Tudi po zaključku terapije veljajo naprej nespremenjene etične smernice.« Nekateri etični kodeksi tako pri nas kot v tujini časovno omejijo prepoved spolne intimnosti, večinoma na dve leti po zaključku obravnave, npr. člen 1.5. *Etičnega kodeksa*

Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije (2011): »Spolna intimnost z nekdanjimi klienti bi bila lahko škodljiva in je zato prepovedana v obdobju dveh let po koncu terapije oz. zadnjem profesionalnem stiku.« Dodajmo, da je še takrat dovoljena le v določenih pogojih.

V zvezi z vprašanjem, ali je intimni spolni odnos z bivšim klientom oz. klientko po končani obravnavi etično sprejemljiv, se avtorja nagiba k mnenju, da zaradi visoke možnosti negativnih učinkov ni sprejemljiv. Meniva, da se neenakost vlog in razmerje moči ter transferno-kontratransferna narava terapevtskega odnosa (vsaj nezavedno) tudi leta po obravnavi v temeljih ne spremenita, kar pomembno vpliva na kvaliteto poterapevtskega odnosa ter duševno zdravje bivšega klienta. Negativne posledice spolnih odnosov za večino klientov po zaključku terapije potrjujejo tudi raziskave in klinični primeri (Gabbard, 2002; Pope in Vetter, 1991; Shavit in Bucky, 2004; Shopland in VandeCreek, 1991; Vasquez, 1991; Žvelc idr., 2021). Zaradi tega predlagava, da bi se v etičnih kodeksih jasno opredelila prepoved spolnih odnosov z bivšimi klienti kadar koli po končani obravnavi.

Če etični kodeks jasno ne opredeli, da je spolni odnos po končani obravnavi prepovedan, potem ima psiholog oz. psihoterapevt možnost, da svetovalni oz. terapevtski odnos s klientom (brez etičnih posledic) prekine, kadar želi, ter začne s spolnim oz. partnerskim odnosom. Npr., v enem etično obravnavanem primeru se je terapevt, ki je bil v spolnem razmerju z (bivšo) klientko, skliceval, da se je terapevtski odnos najprej zaključil in nato se je začel partnerski ter spolni odnos. S tega vidika je vsaj dveletna prepoved spolnih odnosov po zaključku strokovnega odnosa zaželen; vendar meniva, da ni dovoljšna, saj je kakršen koli odnos še vedno občutljiv zaradi preteklega posebnega odnosa.

Prestopanje drugih strokovnih meja psihološkega svetovalnega in terapevtskega dela

Želela bi poudariti tudi pomen spoštovanja drugih osebnih meja klientov, ne le spolnih, in v povezavi s tem spoštovanja strokovnih meja in pooblastil. Glede na informacije, ki jih dobivava v vlogah na častno razsodišče in vprašanjih iz prakse, je pogosta neprofesionalna praksa, da so psihologi v odnosu s klienti v neustreznih dvojnih vlogah, se s klienti dobivajo izven delovnega prostora, npr. »na kavi« (v ta primer ni vključeno dogovorjeno izvajanje določenih intervencij, ki se izvajajo na domu klienta ali v posebnih prostorih in situacijah, npr. izpostavljanje, ekotera-

pija ipd.), od klientov pričakujejo, da jim bodo v zameno za svetovalne storitve nudili določene usluge (npr. čiščenje stanovanja), namensko spoznavanje terapevtovih družinskih članov in spodbujanje druženja z njimi, pošiljanje sporočil in fotografij klientu (tukaj je izključena dogovorjena komunikacija, kot so npr. odpovedi srečanj ipd.), javljanje na klice znotraj svetovalnih ali terapevtskih srečanj, prinašanje hrane na terapijo in ponujanje le-te klientu, neustrezne opazke ipd. V teh primerih gre za vedenja, ki niso v skladu s t. i. profesionalnim vedenjem. Kakšno vedenje je profesionalno, sicer v etičnem kodeksu ni eksplicitno zapisano, vseeno pa se več členov tega dotika (npr. izogibanje poklicnim in zasebnim ali družbenim vlogam, strokovnost, zaupnost, jasnost plačila stroškov itd.). Morda je najpomembnejši člen *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki to ureja, člen 4.8.: *Kadar ima psiholog v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdržljivostjo vlog seznaniti udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.* Nekateri drugi etični kodeksi tudi na tem področju konkretnije opredeljujejo etično (ne)sprejemljiva vedenja; npr., *Etični kodeks Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije* (2011), prav tako pa tudi etični kodeks Ameriške zveze za zakonsko in družinsko terapijo (American Association for Marriage and Family Therapy, 2015) v zvezi s plačevanjem s storitvami opredeljuje, da je prejetje dobrin in storitev klienta v zameno za opravljeno storitev terapevta mogoče, vendar le, če: (a) za to prosi klient; (b) odnos ni izkoriščevalski; (c) profesionalni odnos ni popačen; in (d) o tem obstaja jasno zapisan dogovor.

Pomembno etično vprašanje v zvezi z mejami pa je tudi direktivno poseganje v odločitve klienta, npr. naj zapusti moža/ženo, prekine določene odnose, pusti službo, prekine s srečanji z določeno skupino, včasih celo ne glede na upoštevanje posledic tega dejanja in ne brez priprave na spremembe, ki jih prinese tovrstna odločitev. Treba se je zavedati, da tudi še tako dobro usposobljen psiholog ne ve povsem zagotovo, kaj je za klienta dobro, vsaj v nekaterih primerih. Strokovno znanje psihologije namreč še ni na takšni ravni, da bi to omogočalo, in je vprašanje, če sploh kdaj bo. Včasih se v življenju stvari, strokovno gledano, obrnejo v zelo nepričakovano smer. Postavlja se vprašanje upravičenosti odkritega (pa tudi prikritega) prevzemanja odgovornosti za klientovo življenje s strani svetovalca ali terapevta, saj je življenje klientovo. Naj navedeva ekstremen primer iz tujine:

Svetovallec je vztrajal pri nasvetu, naj se par zaradi hudih konfliktov loči, vendar to ni bilo sprejemljivo za njun sociokulturni kontekst in življenjsko prepričanje. V poslovilnem pismu skupnega samomora je ta par kot pomembnem dejavnik njune odločitve za samomor navedel ravno vztrajanje svetovalca pri ločitvi.

Drug primer iz Slovenije:

Odkrito in jasno prepričevanje klienta s strani svetovalca, naj se mlad fant v Sloveniji, ki je bil zaljubljen v svoje dekle, poroči z njo in ne z dekletom, za katerega se je dogovorila njegova družina, ki je izhajala iz drugačnega sociokulturnega okolja. Fant se je sicer poročil s svojim dekletom, vendar se mu je družina odpovedala, zapadel je v huda depresivna stanja in poskuse samomora. Težo takih življenjskih odločitev nosijo klienti in ne terapevti!

Seveda te etične zahteve ne preprečujejo, da bi psiholog v določenih primerih jasno svetoval (npr. naj klient obišče psihiatra), prav tako lahko z uporabnikom svojih storitev raziskuje posledice ene ali druge odločitve. Treba je razmisliti tudi o ciljih terapije oz. svetovanja (npr. če pride k nam klient z egosintoničnimi simptomi), kar je pomembno vprašanje, ki mu v tem prispevku ne moreva nameniti ustreznega prostora. Vendar pa se moramo psihologi zavedati, da nekoliko splošnejše zahteve *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) glede avtonomije obravnavancev (npr. člen 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*; člen 1.3.: *Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu*) pomenijo pomembno konkretno obveznost psihologa. V smislu tega npr. *Etični kodeks Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije* (2011) v členu 1.8 celo zahteva, da terapevt jasno sporoči klientom, da so sami odgovorni za svoje odločitve glede odnosov, kot so skupno življenje, poroka, razveza, sprava, skrbništvo in stiki.

Agresija svetovalnih delavcev in terapevtov

Kljub jasnosti etičnega kodeksa – npr. člen 1.7. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja* – dobivamo z različnih strani informacije o tovrstnem žaljivem in sovražnem vedenju terapevtov.

Poleg erotičnega kontratransfera se psihologi lahko zapletemo tudi v močan agresivni kontratransfer, kjer do klienta čutimo močno jezo in sovražnost (Gabbard, 2000). Pogosto, ne pa nujno, se po naših supervizijskih izkušnjah oz. po prejetih prijavah to zgodi v obravnavi, kjer terapevti ne zmorejo postaviti jasnih meja do klientov ali ko klient izraža jezo ter sovražnost do terapevta.

Če terapevti že v začetku ne postavijo jasnega formalnega okvira obravnave (določen redni in stalni termin, dolžina srečanja, dogovor glede komunikacije med srečanji le v urgentnih okoliščinah ipd.) in se klientu v njegovih željah po spremembah tega okvira ter po pozornosti prilagajajo in ne morejo postaviti meja, potem lahko ti terapevti po določenem času postanejo izčrpani, nemočni (saj klientu ni nikoli dovolj njihovega »dajanja«) ter naposled jezni na klienta, ki toliko zahteva. Tak je primer terapevtke, ki je na željo klienta že večkrat prestavila uro srečanja. Naposled je na željo klienta prestavila srečanje na večer, izven svojega delovnega časa. Ker je že prej zaključila z vsemi obravnavami, je morala dve uri čakati na dogovorjeno srečanje, ko bi bila raje doma, s svojimi otroki. Po dveh urah pa se klient ob dogovorjeni uri ni niti pojavil, kar je v njej (razumljivo) povzročilo veliko jeze. Čeprav seveda sama jeza na klienta nikakor ni kršitev etičnega kodeksa (in je lahko v določenih primerih tudi kontratransferni vir pomembnih informacij), pa se lahko, če ni ustrezno reflektirana in predelana, npr. v superviziji, manifestira v terapevtovih agresivnih dejanjih – poznani so nama primeri žaljenja klienta, kričanja, celo fizičnega udarca idr. Lahko pa se kaže tudi v pasivno agresivnih vedenjih, kot so prezgodnja prekinitev terapije ali, zaradi nemoči in jeze, preusmeritev klienta drugam. Do kršitev ali napak v postavljanju meja pogosteje prihaja pri nekaterih vrstah klientov (npr. pri anksiozno ali dezorganizirano navezanih (Alexander in Anderson, 1994) oz. pri tistih, ki potrebujejo več pozornosti). Pri teh se lahko terapevt vključi s pretirano angažiranostjo, da bi npr. rešil nemočnega klienta ali nadomestil skrb in prilagajanje staršev, česar tak klient pogosto ni prejel v otroštvu

(Alexander in Anderson, 1994). Vendar temu (sploh ob kakšnih »sabotažah« s strani klienta) lahko pogosto sledijo izčrpanost, razočaranje, jeza in zavračanje klienta, možna kasnejša krivda ter spet pretirano vključevanje ali prilagajanje. Gotovo so lahko terapevtovi občutki jeze spodbujeni z neustreznim, npr. neodgovornim vedenjem klientov, vendar je za izogibanje takim situacijam (pa tudi za ustrezen terapevtski proces) in s tem kršitvam nekaterih jasnih etičnih zahtev pogosto pomembno ustrezno postavljanje trdnih (čeprav ne povsem togih) meja, za kar je v veliki meri seveda odgovoren terapevt.

Zaupnost in naznanitve protipravnih ravnanj

V svetovalni ali terapevtski praksi pogosto prihaja do vprašanj, kako je z zaupnostjo oz. s poklicno skrivnostjo in z zakonsko določenim prijavljanjem določenih protipravnih vedenj, za katere terapevt ali svetoalec izve pri opravljanju svojega dela. Terapevt na družinskem srečanju npr. izve, da mama včasih fizično udari (klofuta) svojega otroka. Ali pa izve, da se je mamin partner ali športni učitelj na neprimeren način dotikal otrokovega ali mladostnikovega telesa. Ali mora v tem primeru to naznaniti oz. sporočiti uradnim službam? Čeprav primanjkuje sodne prakse na tem področju, vseeno opozarjava na nekatere zakonske in etične obveze.

V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) najdemo o tem člen 1.10.: *Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*. Načelo poklicne skrivnosti je etično zelo pomembno načelo, na katerem temelji poklicni odnos. Neupravičena izdaja poklicne skrivnosti je sankcionirana tudi v 142. členu Kazenskega zakonika (KZ-1) (2013), ki za kršitev predvideva denarno kazen ali zapor do enega leta (razen seveda v primeru, ko obstaja zakonska obveza naznanitve).

Slovenska zakonodaja pa po drugi strani terapevta ali svetovalca tudi obvezuje, da določena vedenja naznani, in je bistveno, da psiholog ta določila pozna. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) sicer ne zapoveduje prijavljanja, dopušča pa odstop od ščitenja podatkov psihološke obravnave, in sicer v členu 2.11.: *Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih, in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da:*

- je ogroženo življenje obravnavanca,
- je ogroženo življenje druge osebe,
- se izvaja nasilje in zloraba otrok,

- *obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti.*»

Meniva, da ta člen *Kodeksa* ni popolnoma v skladu s slovensko zakonodajo, zato lahko prihaja do zmede. V nadaljevanju predstavlja nekaj zakonskih določil, ki se na to vprašanje navezujejo:

Zakon o preprečevanju nasilja v družini – za primere nasilja v družini

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND) (2008) v 6. členu navaja: »(1) Organi in organizacije ter nevladne organizacije, ki pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati, da se izvaja nasilje, so dolžni o tem takoj obvestiti center za socialno delo, razen v primeru, če žrtev temu izrecno nasprotuje in ne gre za sum storitve kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti. (2) Vsakdo, zlasti pa strokovni delavci oziroma delavke v zdravstvu ter osebje vzgojno-varstvenih, vzgojno-izobraževalnih zavodov in socialnih zavodov, ter izvajalci vsebin za otroke v športnih in kulturnih združenjih, ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti takoj obvesti center za socialno delo, policijo ali državno tožilstvo, kadar sumi, da je žrtev nasilja otrok ali oseba, ki zaradi osebnih okoliščin ni sposobna skrbeti zase.«

Zakon torej napotuje na prijavo vsakega nasilja v družini, ne samo nasilja nad otroki, razen če žrtev temu izrecno nasprotuje in ne gre za sum storitve kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti.

Pri *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je glede na Zakon o preprečevanju nasilja v družini nadalje lahko problematično tudi to, da *Kodeks* navaja, da je dopuščeno odstopiti od ščitjenja podatkov v primeru, ko se izvajata nasilja in zloraba otrok. Po tej opredelitvi je potrebno, da se izvajata nasilje IN zloraba otrok, zaradi česar pomen ni povsem jasen.

Kazenski zakonik – za primere nasilja oz. kaznivih dejanj v družini, pa tudi izven nje

Pri razumevanju vprašanja prijavljanja je morda še pomembneje pogledati določila Kazenskega zakonika. Zakon o preprečevanju nasilja v družini namreč niti ne predvideva kakšnih posebnih kazni za kršitelje določil Zakona o preprečevanju nasilja v družini, v primeru kršenja členov Kazenskega zakonika pa je predvidena kazen tudi zapor. Poleg tega Zakon o preprečevanju nasilja v družini nasilje definira oz. ureja samo, ko gre za

nasilje s strani družinskega člana (kar je razvidno v začetnih členih zakona), ne pa na splošno. Opozarjava tudi, da se opredelitev v omenjenem členu zakona glasi »se izvaja nasilje«, kar pomeni, da verjetno tudi ne zajame preteklega nasilja, ki se več ne dogaja.

281. člen Kazenskega zakonika se glasi: »(1) Kdor ve za storilca kaznivega dejanja, za katero je z zakonom predpisana kazen najmanj petnajstih let zapor ali dosmrtnega zapor, ali kdor samo ve, da je bilo tako dejanje storjeno, pa tega ne naznani, čeprav je od take ovadbe odvisno, da se storilec ali dejanje pravočasno odkrije, se kaznuje z zaporom do treh let. (2) Uradna oseba, ki zavestno opusti ovadbo kaznivega dejanja, za katero zve pri opravljanju svoje službe, če je zanj z zakonom predpisana kazen treh ali več let zapor, storilec pa se preganja po uradni dolžnosti, se kaznuje z zaporom do treh let.«

Za nasilna vedenja, kot je npr. spolna ali fizična zloraba, je predpisana kazen manj kot najmanj petnajstih let zapor ali dosmrtnega zapor. Kazen najmanj petnajst let je predpisana za genocid, hudodelstvo zoper človečnost, vojno hudodelstvo, očitno kršitev listine Združenih narodov, teroristično dejanje, oborožen upor, diverzijo, povzročitev splošne nevarnosti, nasilje zoper najvišje predstavnike države, umor. Zato pride v naših primerih v poštev drugi odstavek tega 281. člena Kazenskega zakonika.

Podoben 281. členu Kazenskega zakonika je 145. člen Zakona o kazenskem postopku (ZKP-UPB16) (2021), ki določa: »(1) Vsi državni organi in organizacije z javnimi pooblastili so dolžni naznaniti kazniva dejanja, za katera se storilec preganja po uradni dolžnosti, če so o njih obveščeni, ali če kako drugače zvedo zanje.«

Kaj torej to pomeni za prijavljanje s strani terapevta ali svetovalca? Pravne prakse glede tega sicer primanjkuje. Glede na omenjena člena Kazenskega zakonika in Zakona o kazenskem postopku so po najini presoji opisano dejanje dolžni naznaniti samo psihologi, ki so uradne osebe oz. imajo javna pooblastila (so npr. zaposleni v centru za socialno delo), ne pa npr. psihologi v zasebni praksi brez javnih pooblastil ali uradnih nalog. Razen, seveda, če gre pri psihologu v zasebni praksi brez javnih pooblastil za (a) primer, da se izvaja nasilje v družini, saj tak primer ureja Zakon o preprečevanju nasilja v družini, ali pa za (b) poseben primer iz 280. člena Kazenskega zakonika.

280. člen Kazenskega zakonika namreč za razliko od 281. člena (kjer gre za to, da izvemo, da je bilo neko dejanje storjeno) opredeljuje primere,

ko se kaznivo dejanje PRIPRAVLJA: »(1) Kdor ve, da se pripravlja kaznivo dejanje, za katero je z zakonom predpisana kazen treh ali več let zapora, pa ga v času, ko se je dalo še preprečiti, ne naznani in je bilo dejanje poskušeno ali dokončano, se kaznuje z zaporom do enega leta.« Kot rečeno, pravne prakse primanjkuje, vendar po najinem mnenju tudi primer, da psiholog izve, da se npr. spolna zloraba že dogaja (npr. na dnevni, tedenski, mesečni itd. ravni), lahko obravnavamo tako, da se tako kaznivo dejanje pripravlja in ga mora (če se ga je dalo še preprečiti) naznaniti vsakdo – ne glede na to, ali gre za uradno osebo ali ne.

Naj omeniva še pomembno določbo Družinskega zakonika (DZ) (2017), ki v 180. členu določa: »(1) Državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilci javnih pooblastil, izvajalci javnih služb in nevladne organizacije, ki pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati na ogroženost otroka, so dolžni o tem takoj obvestiti pristojni center za socialno delo ali sodišče. (2) Vsakdo, zlasti pa strokovni delavci oziroma delavke v zdravstvu ter osebe vzgojno-varstvenih, vzgojno-izobraževalnih zavodov in socialnih zavodov, ter izvajalci vsebin za otroke v športnih in kulturnih združenjih, mora ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti takoj obvestiti center za socialno delo, če pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati na ogroženost otroka.« Vendar je ob tem treba razumeti, da je v Družinskem zakoniku ogroženost otroka specifično, precej ozko definirana, in sicer po 157. členu: »(2) Otrok je ogrožen, če je utrpel ali je zelo verjetno, da bo utrpel škodo, in je ta škoda oziroma verjetnost, da bo škoda nastala, posledica storitve ali opustitve staršev ali posledica otrokovih psihosocialnih težav, ki se kažejo kot vedenjske, čustvene, učne ali druge težave v njegovem odraščanju.« Gre torej samo za primer (verjetnosti) škode, ki je *posledica storitve ali opustitve staršev ali posledica otrokovih psihosocialnih težav*. Deloma se to prekriva tudi z obveznostjo po Zakonu o preprečevanju nasilja v družini.

Za konec pa je treba glede te teme poudariti še eno etično obvezo. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v členu 1.3.2. (podobno kot tudi drugi etični kodeksi) navaja: *Psiholog je v uvodnem delu obravnave dolžan v okviru seznanitve obravnavanca s potrebnimi informacijami o psihološki obravnavi slednjega seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave*. Gre za kontekst t. i. informiranega soglasja ali strinjanja po poučitvi ali privolitve po poučitvi. Pogosto se to soglasje razume, da je ustrezno, ko je nekdo, ki daje soglasje, seznanjen s pomembnimi okoliščinami, ki bi lahko vplivale na to, ali bo soglasje dal ali ne.

Psiholog mora torej na začetku klienta seznaniti, v katerih primerih bo naznanil nasilje ali kaznivo dejanje ali ogroženost otroka. V nasprotnem primeru ne moremo predvidevati, da gre za ustrezno informirano soglasje k obravnavi. Glede tega se v praksi pojavlja problem, da je uporabnika, ki je zaradi prihoda na obravnavo običajno že tako pod stresom in v stiski, težko na začetku obravnave seznanjati s tem, kdaj bomo njega ali osebe, ki jih bo opisoval, naznanili. Kar pogosto se zato zgodi, da terapevti ali svetovalci s formalnimi zadevami počakajo do konca prve obravnave. Vendar lahko uporabnik že na prvi obravnavi razkrije informacije, zaradi katerih mora terapevt ali svetovalec opraviti naznanilo. Zato meniva, da je zelo priporočljiva praksa, da informirano soglasje, skupaj z informacijami o izjemah ščitenja podatkov, uporabnikom pošljemo v pregled (ali zagotovimo, da so z vsebino seznanjeni) že pred njihovim prihodom na prvo srečanje.

Dileme pri svetovalnem delu z mladostniki

Pogosta dilema v praksi nastane, ko želi terapijo mladoletna oseba, ob tem pa ne želi, da starši za to zvedo. Po najinem vedenju večina terapevtov/svetovalcev tudi v zasebni praksi pri mladostnikih do 18. leta želi za njihovo obravnavo tudi soglasje staršev. V primerih, ko sta starša razvezana, je lahko pridobivanje soglasja staršev še toliko težje. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v členu 1.3.6. naveda: *V primeru, da ima obravnavanec zakonitega zastopnika, je psiholog dolžan slednjega seznaniti s potrebnimi informacijami o obravnavi in pridobiti njegovo soglasje za psihološko obravnavo obravnavanca, razen v primerih, ki jih kot izjemo, določajo predpisi Republike Slovenije.*

Meniva, da je za osvetlitev te problematike pomemben tudi 151. člen Družinskega zakonika, ki pravi: »(1) Starševsko skrb izvajata oba od staršev sporazumno v skladu s koristjo otroka. Če se sama o tem ne sporazumeta, jima pri sklenitvi sporazuma pomaga center za socialno delo, na njuno željo pa tudi mediatorji. (2) Kadar starši ne živijo skupaj in otrok ni zaupan v varstvo in vzgojo obema od staršev, odločata o vprašanjih, ki bistveno vplivajo na njegov razvoj, sporazumno in v skladu s koristjo otroka. Če se sama o tem ne sporazumeta, jima pri sklenitvi sporazuma pomaga center za socialno delo, na njuno željo pa tudi mediatorji. [...] (4) Če se starši v primerih iz prvega, drugega in tretjega odstavka tega člena ne sporazumejo o vprašanjih, ki bistveno vplivajo na otrokov razvoj, odloči o tem sodišče.«

V kolikor ni možno pridobiti soglasja za obravnavo v zgornjem smislu, meniva, da bi bilo verjetno najbolje, da se v tem primeru kontaktira center za socialno delo, ki lahko pomaga, da sodišče eventuelno omeji upravičenja iz starševske skrbi in npr. za to vprašanje določi skrbnika. Predlagava tudi, da bi bilo morda soglasje za obravnavo dobro urediti na podoben način, kot je to opredeljeno v Zakonu o pacientovih pravicah (po katerem je otrok oseba do 18. leta starosti): »(1) Kadar otrok ni sposoben privolitve v medicinski poseg oziroma zdravstveno obravnavo, se ta sme opraviti le, če ga dovolijo njegovi starši ali skrbnik oziroma skrbnica (v nadaljnjem besedilu: skrbnik). Enako velja za posebne vrste privolitve iz tretjega odstavka 26. člena tega zakona, če zakon ne določa drugače. (2) Šteje se, da otrok do 15. leta starosti ni sposoben privolitve, razen če zdravnik glede na otrokovo zrelost oceni, da je za to sposoben, pri čemer se glede okoliščin, ki govorijo o sposobnosti odločanja o sebi, praviloma posvetuje s starši oziroma skrbnikom. Šteje se, da je otrok, ki je dopolnil 15 let starosti, sposoben privolitve, razen če zdravnik glede na otrokovo zrelost oceni, da za to ni sposoben, pri čemer se glede okoliščin, ki govorijo o sposobnosti odločanja o sebi, praviloma posvetuje s starši oziroma skrbnikom.«

Vodenje dokumentacije, Zakon o varstvu osebnih podatkov ter Splošna uredba EU o varstvu podatkov

Psiholog mora o obravnavancu voditi ustrezno dokumentacijo. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) namreč v členu 1.12. navaja: *Psiholog vodi o poteku psihološke obravnave dokumentacijo (v nadaljevanju: dosje) in je lastnik ter upravljelec dosjeja. Obravnavanec ima pravico do vpogleda v vsebino tistega dela dosjeja, v katerem so navedeni njegovi osebni podatki, z omejitvijo do vpogleda v tiste podatke, ki so opredeljeni kot poklicna skrivnost.*

Nekatera vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z dokumentacijo, so kvaliteta te dokumentacije (kdaj se šteje za ustrezno), potrebnost ustreznega ravnanja z dokumentacijo in pa tudi potreben čas, ko je treba dokumentacijo hraniti. Informacijski pooblaščenec je glede potrebnega trajanja hranjenja terapevtske dokumentacije (npr. v zasebnem zavodu) podal naslednje nezavezujoče mnenje (Informacijski pooblaščenec Republike Slovenije, pojasnilo v zvezi z vprašanjem o hrambi terapevtske dokumentacije (št. 0712-1/2015/597), osebna komunikacija, 3. maj, 2015):

Ker vaša dejavnost v RS ni posebej pravno urejena, tudi za hrambo terapevtske dokumentacije, ki pri dejavnosti nastane, ni na voljo posebnih pravil. Gre namreč za drugačen statusni položaj, kot velja v primeru psihiatrije in klinične psihologije. Zato niste vezani na predpise, ki veljajo v zdravstvu (tam na primer velja osnovno pravilo, da se osnovna zdravstvena dokumentacija hrani najmanj in hkrati največ 10 let po smrti pacienta). To pomeni, da rok hrambe določite sami v internih pravilih, pri čemer seveda izhajate iz 21. člena ZVOP-1, ki ga tudi sami omenjate v sporočilu. Če je namen vodenja terapevtske dokumentacije le izvajanje, spremljanje in načrtovanje terapije za to, da se doseže učinkovita, kakovostna, kontinuirana, varna in primerna obravnava klientov, ter da se zagotovi dokaz o opravljenih storitvah, potem vam priporočamo, da naj bo ta rok med 1 in 5 let po zaključku terapije. Priporočamo vam, da so klienti na začetku terapije o roku hrambe tudi obveščeni. Po zaključku hrambe se dokumentacija uniči ali nepovratno anonimizira (če bi npr. želeli podatke še naprej uporabljati za raziskovalni namen). 2. Pod pogojem, da vaša dejavnost pristojni organi (npr. Ministrstvo za zdravje) štejejo ali jo bodo v bodoče šteli kot zdravstveno dejavnost, bi tudi za vas veljal Zakon o zbirkah podatkov s področja zdravstvenega varstva.

(Ne)vklučenost v strokovna združenja

Na častna razsodišča ponavljajoče prejemamo informacije in prijave neetičnega ravnanja psihologov oz. psihoterapevtov, za katere ugotavljamo, da niso vključeni v nobeno strokovno združenje. Enega od teh primerov smo opisali v podpoglavju o kršenju nedotakljivosti spolnih meja klientov. Glede na to, da nimamo ne zakona o psihologiji in ne o psihoterapiji, se neetična ravnanja psihologov obravnavajo v okviru častnih razsodišč strokovnih združenj. Če psiholog ni član Društva psihologov Slovenije in tudi nobenega drugega društva ne, potem častna razsodišča ne morejo ustrezno obravnavati etičnosti ravnanja določene osebe. Torej kot strokovnjaki v tem primeru nimamo možnosti ustreznega ukrepanja na podlagi naših strokovnih združenj. V tem primeru je možno tovrstne prijave posredovati naprej na državno tožilstvo ali klienta napotiti na zasebno tožbo. Meniva pa, da je treba tako psihologe kot druge strokovnjake, ki se ukvarjajo s svetovalnim in psihoterapevtskim delom, ozaveščati in usme-

riti v včlanjenje v strokovna združenja, hkrati pa si prizadevati za sprejetje zakonov, ki bodo opredeljevali te dejavnosti.

Zaključek

Ob zaključku bi rada opozorila na nujnost supervizije in intervizije svetovalnega ter psihoterapevtskega dela, tako zaradi skrbi za uporabnike kot tudi zaradi skrbi za same psihologe. Na področju supervizije prakse psihologov je bilo narejen pomemben napredek (Podlessek, 2016). Vendar na podlagi najinega pregleda psihološke prakse in pritožb ugotavlja, da nekateri psihologi, tudi začetniki, brez supervizije delajo z zelo zahtevnimi klienti ter nekateri tudi brez dovoljšne usposobljenosti, kar je tudi etično sporno.

V poglavju sva predstavila pogosto zaznane etične kršitve ter dileme pri svetovalnem in terapevtskem delu izven zdravstva: prestopanje spolnih in drugih meja klientov, agresivnost svetovalcev, vprašanje zaupnosti in naznanitve, dileme pri delu z mladostniki in vodenju dokumentacije ter ne vključenost psihologov v strokovna združenja.

Kot smo videli, gre včasih pri etičnih vprašanjih za precej kompleksno problematiko. Zato so pomembni strokovna razprava, refleksija, razvoj in tudi ustrezno obveščanje v zvezi z etičnim kodeksom – in sicer tako terapevtov/svetovalcev kot tudi uporabnikov ter potencialnih uporabnikov.

Pomembno načelo etičnega ravnanja, ki bi se ga po najinem mnenju morali bolj držati, je tudi to, da se v primeru etičnih dilem posameznik posvetuje s poklicnimi kolegi in se morebiti obrne na strokovno združenje. Do etičnih dilem pogosto pride, saj, kot rečeno, etični kodeks ne more prav za vsako konkretno situacijo določiti ustreznega etičnega vedenja. Psiholog pa bi moral tako posvetovanje tudi ustrezno dokumentirati. Smiselno pa bi bilo tudi z različnimi akcijami vplivati na to, da se psihologi in psihoterapevti vključijo v strokovna združenja ter da se sprejme zakon za področje psihološkega dela.

Literatura

- Alexander, P. C., in Anderson, C. L. (1994). An attachment approach to psychotherapy with the incest survivor. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 31(4), 665–675.
- American Association for Marriage and Family Therapy. (2015). *Code of ethics*.

- Ben-Ari, A., in Somer, E. (2004). The aftermath of therapist-client sex: Exploited women struggle with the consequences. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 11(2), 126–136.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Družinski zakonik (DZ). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-0729>
- Dutton, D. G., in Nicholls, T. L. (2005). The gender paradigm in domestic violence research and theory: Part 1; The conflict of theory and data. *Aggression and Violent Behavior*, 10(6), 680–714.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2015). *Model code of ethics*. <http://ethics.efpa.eu/metaand-model-code/model-code/>
- Gabbard, G. O. (2000). *Love and hate in the analytic setting*. Jason Aronson.
- Gabbard, G. O. (2002). Post-termination sexual boundary violations. *Psychiatric Clinics of North America*, 25(3), 593–603.
- Hook, J., in Devereux, D. (2018). Sexual boundary violations: Victims, perpetrators and risk reduction. *BJPsych Advances*, 24(6), 374–383.
- Jackson, H., in Nuttall, R. L. (2001). A relationship between childhood sexual abuse and professional sexual misconduct. *Professional Psychology*, 32(2), 200–204.
- Jacobs, A. (1994). Theory as ideology: Reparenting and thought reform. *Transactional Analysis Journal*, 24(1), 39–55.
- Kazenski zakonik (KZ-1). (2013). *Uradni list Republike Slovenije*, (50). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2012-01-2065>
- Koocher, G. P., in Keith-Spiegel, P. (2016). *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and cases* (4. izd.). Oxford University Press.
- Lamb, D. H., Catanzaro, S. J., in Moorman, A. S. (2003). Psychologists reflect on their sexual relationships with clients, supervisees, and students: Occurrence, impact, rationales, and collegial intervention. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(1), 102–107.
- Podlesek, A. (2016). *Razvoj sistema supervizirane prakse psihologov v Sloveniji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pope, G. G. (1990). Abuse of psychotherapy: Psychotherapist-patient intimacy. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 53(1–4), 191–198.
- Pope, K. S. (1988). How clients are harmed by sexual contact with mental health professionals: The syndrome and its prevalence. *Journal of Counseling & Development*, 67(4), 222–226.

- Pope, K. S. (2001). Sex between therapists and clients. V J. Worrel (ur.), *Encyclopedia of women and gender: Sex similarities and differences and the impact of society on gender* (str. 955–962). Academic Press.
- Pope, K. S. (1990). Therapist-patient sex as sex abuse: Six scientific, professional, and practical dilemmas in addressing victimization and rehabilitation. *Professional Psychology: Research and Practice*, 21(4), 227–239.
- Pope, K. S., in Vetter, V. A. (1991). Prior therapist-patient sexual involvement among patients seen by psychologists. *Psychotherapy*, 28(3), 429–438.
- Quadrio, C. (1996). Sexual abuse in therapy: Gender issues. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 30(1), 124–131.
- Sarkar, S. P. (2004). Boundary violation and sexual exploitation in psychiatry and psychotherapy: A review. *Advances in Psychiatric Treatment*, 10(4), 312–320.
- Schiff, J. L., in Day, B. (1970). *All my children*. Pyramid Publications.
- Shavit, N., in Bucky, S. (2004). Sexual contact between psychologists and their former therapy patients: Psychoanalytic perspectives and professional implications. *The American Journal of Psychoanalysis*, 64(3), 229–248.
- Shopland, S. N., in VandeCreek, L. (1991). Sex with ex-clients: Theoretical rationales for prohibition. *Ethics & Behavior*, 1(1), 35–44.
- Slovenska krovna zveza za psihoterapijo. (2007). *Etični kodeks Slovenske krovne zveze za psihoterapijo*.
- Slovensko društvo za integrativno psihoterapijo in transakcijsko analizo. (2016). *Kodeks etike in profesionalne prakse*.
- Somer, E., in Nachmani, I. (2005). Constructions of therapist-client sex: A comparative analysis of retrospective reports. *Sex Abuse*, 17(1), 47–62.
- Vasquez, M. J. T. (1991). Sexual intimacies with clients after termination: Should a prohibition be explicit? *Ethics & Behavior*, 1(1), 45–61.
- Zakon o kazenskem postopku (ZKP-UPB16). (2021). *Uradni list Republike Slovenije*, (176). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2021-01-3462>
- Zakon o pacientovih pravicah (ZPacP). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0455>
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (16). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0487>

- Zakon o varstvu osebnih podatkov. (ZVOP-1-UPB1). (2007). Uradni list Republike Slovenije, (94). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-4690>
- Združenje zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije. (2011). *Etični kodeks Združenja zakonskih in družinskih terapevtov Slovenije*.
- Žvelc, M., Furlani, M., in Matijević, A. (2021). Kršenje spolnih meja klientov v psihoterapiji: dejavniki, posledice in predlogi. *KAIROS - Slovenian Journal of Psychotherapy*, 15(3-4), 275-299.

II.4

Etične vsebine pri delu psihologa na centrih za socialno delo

Anja Andrejč Balažic
Maida Koprič Vehabović
Irena Lovrenčič
Irena Toš Koren

Povzetek

Predstavljamo primere etičnih dilem s področij dvojne vloge ter konflikta interesov med otrokom in zakonitim zastopnikom, ki so pri delu psihologa v centrih za socialno delo zelo pogoste. Pri dilemah s področja dvojne vloge gre za dileme izvajanja z zakonom določenih javnih pooblastil za zaščito koristi otrok ter izvajanje svetovalnega dela v smislu pomoči posameznikom, parom in celotni družini. Dilema je vezana na že vzpostavljen zaupni odnos z uporabniki storitve svetovanja, ob hkratni vlogi preverjanja koristi otrok v postopkih zakonskih pooblastil centra za socialno delo. Predstavljamo tudi primer dileme s področja konflikta interesov med otrokom in njegovim zakonitim zastopnikom ob oceni, da obstaja velika verjetnost, da bo otrok izpostavljen čustvenim pritiskom in stiski, v kolikor bo njegov zakoniti zastopnik seznanjen z vsebino in s podatki, vsebovanimi v psihološki dokumentaciji.

Ključne besede: etična občutljivost na centrih za socialno delo, konflikt interesov, dvojna vloga psihologa, korist otroka, dileme pri posredovanju zaupnih podatkov

Uvod

Psihologi smo pri svojem delu na centru za socialno delo (v nadaljevanju tudi center ali CSD) nenehno izpostavljeni etično občutljivim vsebinam in etičnim dilemam. Večinoma se srečujemo z zelo občutljivimi, čustveno vznemirjenimi in ranljivimi uporabniki, ki na center prihajajo v zanje visoko krizni situaciji ter so zelo obremenjeni s kompleksnimi eksistencialnimi, socialnimi in osebnostnimi težavami ter s težavami v družinskih odnosih. V nekatere obravnave so vključeni neprostopoljno, vsebina obravnav je občutljiva, družinska, osebna, zasebna in včasih je treba uporabnike soočiti s kritiko njihovih ravnanj ali življenjskih okoliščin, kar je etično občutljivo. Iz teh razlogov moramo psihologi pri svojem delu ves čas posebno mero pozornosti posvečati etičnim vidikom svojega delovanja (v odnosu do uporabnika), svoja ravnanja nenehno reflektirati in aktivno iskati primerne rešitve etičnih dilem, ki se nam postavljajo. Pri delu nas hkrati zavezujejo številni zakoni, pravilniki in smernice z različnih ter raznolikih področij, ki jih prav tako moramo upoštevati, tudi pri etičnih presojah.

Veliko etičnih dilem psihologov izhaja iz dvojne vloge, ki jih imamo strokovni delavci centrov, ker na eni strani svetujemo, nudimo pomoč in podporo ob različnih stiskah uporabnikov, na drugi strani pa ocenjujemo, oblikujemo mnenja, sodelujemo pri odločitvah, ki lahko pomenijo pomemben poseg v družino ter spremembe v življenju uporabnikov. Psiholog je npr. izvajalec socialnovarstvene storitve strokovna pomoč svetovanja posameznikom in družinam, ki jo družina potrebuje in želi (Zakon o socialnem varstvu (ZSV-UPB2), 2007), ter hkrati ocenjuje, ali je z vidika lastnosti otroka, staršev, družine in širšega okolja otrok ogrožen (javno pooblastilo za varstvo koristi otrok). Posledično sodeluje pri presoji in odločanju, ali je treba sodišču predlagati ukrepe za varstvo koristi otroka po Družinskem zakoniku (DZ) (2017) ter posegati v družino. Ti ukrepi za družino in vse družinske člane povzročijo velike spremembe in čustveno obremenjenost, saj so to včasih spremembe, ki si jih sami niso želeli. Med takimi ukrepi za varstvo koristi otroka je etično najzahtevnejši ter najbolj občutljivejši predvsem najstrožji ukrep – odvzem otroka.

Občutljivo področje je tudi pridobivanje in predvsem razkrivanje podatkov, ki jih psiholog pridobi od uporabnikov, posebej od mladoletnih otrok. Pri teh vsebinah vedno obstaja etični pomislek glede posredovanja podatkov drugim udeleženiim osebam (npr. staršu) ali institucijam (npr. policiji, sodišču). Etične dileme, ki so v teh primerih posebej zahtevne, so,

ko otrok ali starš izpove oz. poroča o neprimernem vedenju, neustreznem odnosu do otroka, uporabi fizičnih kazni pri vzgoji (npr. udarec po riti, klofuta, kričanje ...). Razkritje teh podatkov o uporabniku (npr. mladoletnemu otroku, staršu ...) ima lahko neugodne posledice v drugih obravnavah na centru ali na sodišču. Lahko se poruši zaupen odnos med strokovnim delavcem in otrokom ali staršem, lahko sledi obravnavna na centru v okviru postopkov za varstvo koristi na centru, lahko pride do ukrepov sodišča za varstvo koristi otrok (Družinski zakonik, 2017), kot je nadzor nad izvajanjem starševske skrbi ali odvzem otroka staršem, lahko nastopijo neugodne posledice v družinskih odnosih (izpostavljenost otroka neustreznim odzivom starša po tem, ko je spregovoril o neugodnih družinskih razmerah; nasilje se lahko stopnjuje, posledično otrok kasneje o njem več ne spregovori; drug starš potencira in zlorablja pridobljene informacije v svojo korist ...). Po drugi strani pa je zakonsko pravilno ravnanje v smeri največje otrokove koristi, to je posredovati vse pridobljene podatke o dejanskem stanju, kot so ugotovitve o sumu ogroženosti otroka, prijava nasilja nad otrokom policiji ipd.

V nadaljevanju ob konkretnih primerih predstavljamo nekaj najpogostejših etičnih problemov in refleksij, ki se nam ob tem pojavljajo.

Predstavitev etičnega primera 1: dvojna vloga psihologa in posredovanje zaupnih podatkov z namenom varovanja koristi otroka

Psiholog je hkrati izvajalec prostovoljne storitve svetovanja družini ali posamezniku (socialnovarstvena storitev pomoč družini za dom ali osebna pomoč) ter član tima za varstvo otrok in družine (javno pooblastilo), ki izdeluje oceno ogroženosti otroka, načrtuje pomoč družini oz. otroku ter presoja, ali je treba sodišču predlagati ukrepe za varstvo koristi otroka.

Dilema primera 1

Ali lahko strokovni delavec podatke, ki jih je pridobil v okviru socialnovarstvene storitve svetovanja, ki je prostovoljno, posreduje drugim strokovnim delavcem, ki vodijo postopke v zvezi z družino v okviru javnih pooblastil, oz. članom tima za varstvo koristi otrok? Uporabnik socialnovarstvene storitve prva socialna pomoč, pomoč družini za dom in osebna pomoč, ki je namenjena strokovnemu svetovanju in pomoči pri reševanju

različnih osebnih ter socialnih stisk, se za vključitev odloči prostovoljno. Psiholog podatke pridobiva preko pogovorov z uporabniki ter obiskov na domu v okviru storitve. Obravnava družine in otrok v okviru javnih pooblastil za varstvo otrokovih pravic ter koristi pa je neprostovoljna, v okviru te ima center naloge obravnave otrok in družine, nudenja strokovne pomoči ter med drugimi ocenjevanja ogroženosti otrok, izdelave načrta pomoči družinam in otrokom ter presojanja in sprejemanja odločitve, ali na sodišče podati predlog za določitev ukrepov za zaščito otrok po Družinskem zakoniku (2017). Dilema se pogosteje pojavlja na enotah centra za socialno delo, kjer je zaposlenih malo strokovnih delavcev, ko psiholog izvaja socialnovarstvene storitve z večino uporabnikov, ko je uporabnike zaradi različnih razlogov (finančnih, oddaljenosti) težje napotovati v svetovalnice izven centra, ko je edini psiholog v timu s področja varstva otrok in družine ipd.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 1

Kodeks poklicne etike psihologov (v nadaljevanju *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v svojih členih določa:

1.13.: Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja. Te podatke morajo, kot zaupne podatke, varovati tudi osebe, ki so jim ti podatki dostopni zaradi narave njihovega dela. Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati tudi psihološki arhiv, ki vsebuje sredstva za psihološko ocenjevanje in psihološki doslej. Za vse dokumente in podatke, ki so poklicna skrivnost, mora psiholog s pomočjo delodajalca zagotoviti ustrezne pogoje za shranjevanje in varovanje.

2.9.: Psiholog v primeru zakonite zahteve ali upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca dostop in posredovanje teh podatkov smiselno omeji in razkrije samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali zahtevo.

2.11.: Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca, je ogroženo življenje druge osebe, se izvaja nasilje in zloraba otrok,

obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti.

3.2.: Psiholog v poklicni dejavnosti strogo upošteva načelo poklicne skrivnosti. Dolžnost spoštovanja tega načela velja tudi po zaključeni psihološki obravnavi.

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

Odgovor na primer 1

Psiholog, ki izvaja socialnovarstveno storitev, za namen razkritja in posredovanja podatkov o uporabniku strokovnem delavcu, ki vodi naloge v okviru javnih pooblastil, od uporabnika pridobi soglasje oz. privolitev, da se osebne podatke, ki se nanašajo nanj, posreduje strokovnemu delavcu, ki obravnava družino. Privolitev je oblikovana kot pisna izjava, ki jo poda in podpiše uporabnik, v njej pa so navedene vključene strokovne osebe in splošna navedba podatkov, ki se lahko posredujejo. Ko je pridobljeno takšno soglasje, prenašanje in posredovanje podatkov etično ni sporno. Dilema pa je prisotna predvsem v primerih, ko uporabnik ne poda privolitve, ko se ne strinja s posredovanjem podatkov ali pa se glede tega ne opredeli.

Problem lahko rešujemo tako,

- da za družine, ki jih center že obravnava v okviru javnega pooblastila varstva otrok, socialnovarstvene storitve ne izvaja psiholog, ki je tudi član tima za varstvo koristi otroka in sodeluje v postopkih javnih pooblastil,
- da psiholog, ki družino obravnava v okviru storitve, potem ne sodeluje v timu za varstvo koristi otrok,
- da psiholog ne opravlja posameznih opravil v paru s strokovnim delavcem s področja varstva otrok (npr. skupni pogovor s starši, obiski na domu).

Takšne rešitve pa so zelo težko izvedljive z vidika organizacije dela, posebej v enotah centrov za socialno delo z zelo malo strokovnimi delavci (npr. le en psiholog ali niti eden).

Psiholog lahko razkrije in prenese podatke, ko gre za ogroženost, nasilje ali zlorabo otroka. O tozadevni vsebini etičnih načel *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), vsebovani v naslednjih členih, je treba uporabnike seznaniti že na začetku svetovalnega procesa:

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.3.2.: Psiholog je v uvodnem delu obravnave dolžan v okviru seznaitve obravnavanca s potrebnimi informacijami o psihološki obravnavi slednjega seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave.

Etične dileme ni v zvezi s podatki, ki jih psiholog, ki izvaja storitev, opravi pogovor z uporabnikom skupaj s strokovnim delavcem s področja ukrepov, saj tam uporabnik sam posreduje iste podatke obema strokovnima delavcema.

Odprta vprašanja

Kljub vsem soglasjem in strinjanjem uporabnika pa ostaja etični zadržek pri razkrivanju in posredovanju podatkov o osebnostnih, čustvenih ali drugih stiskah ter težavah staršev, pridobljenih v okviru prostovoljnega, svetovalnega, zaupnega delovnega odnosa, za namen postopkov izdelave ocene ogroženosti in oblikovanja načrta pomoči družini. Psiholog v okviru storitve svetovanja staršem pomaga, jih spodbuja, da spregovorijo o svojih stiskah in težavah, med psihologom in staršem se oblikuje zaupen delovni odnos, posebej če storitev traja več mesecev. Razkrivanje osebnih, občutljivih, zasebnih podatkov, npr. o slabših starševskih kompetencah ali psihičnih težavah, lahko za starša prinese tudi negativne posledice, kot je ukrep sodišča za varstvo koristi otroka (nadzor nad izvajanjem starševske skrbi, odvzem otroka, namestitev v zavod ali rejniško družino ...), tako da je posledično z vidika uporabnika zaupen svetovalni proces lahko negativna izkušnja.

Predstavitev etičnega primera 2: dvojna vloga psihologa: svetovanje proti izdelavi psihološkega poročila in mnenja

Psiholog socialnovarstveno storitev svetovanja pomoč družini na domu ali osebno pomoč izvaja s staršem(a), nato pa ima nalogo za isto družino izdelati psihološko poročilo in mnenje glede ukrepov za varstvo koristi otroka, ki je vsebina za oceno ogroženosti otroka, za izdelavo načrta pomoči družini, za oblikovanje predloga sodišču za izrek ukrepov za varstvo otrokovih pravic, kot so nadzor nad izvajanjem starševske skrbi, odvzem otroka, namestitev otroka v zavod ali rejniško družino. Gre za dvojni odnos, za sočasno vlogo svetovanja in sodelovanja v postopku odločanja sodišča.

Dilema primera 2

Psiholog ima v primeru dvojnega odnosa – ko ima vlogo uporabniku svetovati in hkrati vlogo presoјati ter sodelovati pri odločanju o za uporabnika pomembnih stvareh, kot so posegi v družinsko življenje – dilemo, ali sodelovati hkrati pri obeh postopkih, ker je to v skladu z delovnimi obveznostmi in nalogami, ali pa zavrniti takšno sodelovanje, ker se zaveda etične občutljivosti in možnih negativnih posledic za svetovalni odnos ali za uporabnika.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 2

1.13.: Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja. Te podatke morajo, kot zaupne podatke, varovati tudi osebe, ki so jim ti podatki dostopni zaradi narave njihovega dela. Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati tudi psihološki arhiv, ki vsebuje sredstva za psihološko ocenjevanje in psihološki dosje. Za vse dokumente in podatke, ki so poklicna skrivnost, mora psiholog s pomočjo delodajalca zagotoviti ustrezne pogoje za shranjevanje in varovanje.

2.9. Psiholog v primeru zakonite zahteve ali upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca dostop in posredovanje teh podatkov smiselno omeji in razkrije samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali zahtevo.

2.11.: Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca, je ogroženo življenje druge osebe, se izvaja nasilje in zloraba otrok, obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti.

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

Odgovor na primer 2

Problem lahko rešujemo tako, da za družine, katere člane psiholog že obravnava v okviru socialnovarstvene storitve, kjer je vzpostavljen dalj čas trajajoč svetovalni odnos, ne izdela psihološkega poročila in mnenja, temveč to nalogo opravi drug psiholog v enoti ali psiholog iz druge enote centra za socialno delo. V skladu z načelom *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) lahko psiholog predlaga tudi izključitev iz te naloge:

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

Rešitev, da nalogo opravi psiholog iz druge enote, pa je še vedno zelo težko izvedljiva, ker je lahko teh primerov veliko, ali ker v drugih enotah ni psihologa, ali ker ima psiholog tudi svoje področje dela in zaradi prezasedenosti ne more prevzeti še nalog za drugo enoto itd. Zaradi težav ob organizaciji dela oz. ker izvedbe naloge priprave psihološkega poročila in mnenja ni mogoče organizirati drugače, psihologi to nalogo opravimo kljub etični dilemi.

Da bi etični problem zmanjšali, uporabniku jasno in natančno razložimo, kaj sta namen in vsebina svetovalnega procesa ter kaj je namen

izdelave psihološke ocene, poročila in mnenja. V dokumentaciji jasno razmejimo vsebine in podatke, ki so zbrani za namen svetovanja, in tiste, ki so zbrani in uporabljeni za namen priprave poročila ter mnenja, kar je v skladu z načeli *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v naslednjih dveh členih:

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.3.2.: Psiholog je v uvodnem delu obravnave dolžan v okviru seznaitve obravnavanca s potrebnimi informacijami o psihološki obravnavi slednjega seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave.

Odprta vprašanja

Psiholog v okviru storitve svetovanja staršem pomaga, jih spodbuja, da spregovorijo o svojih stiskah in težavah, med psihologom in staršem se oblikuje zaupen, svetovalni, delovni odnos, posebej če storitev traja več mesecev. V kolikor isti psiholog tekom priprave psihološkega poročila in mnenja v postopkih ukrepov za varstvo koristi otrok ugotovi pomanjkljive oz. neustrezne starševske kapacitete, to lahko za starše prinese negativne posledice, kot so ukrepi sodišča za varstvo koristi otroka (nadzor nad izvajanjem starševske skrbi, odvzem otroka, namestitev v zavod ali rejniško družino ...). Z vidika uporabnika oz. starša bi svetovalni proces ter hkrati izdelava poročila in mnenja predstavljala negativno izkušnjo ter posledično vplivala na nezaupanje v svetovalnem odnosu, predvsem v kolikor bi se sodišče v obrazložitvi oprlo na psihološko poročilo in mnenje psihologa, ki je staršu hkrati svetoval in se mu je ta zaupal.

Zato ostaja pomemben etični zadržek pri sodelovanju z uporabnikom v okviru svetovalnega, zaupnega delovnega odnosa (poznavanje njegovih čustvenih in osebnih stisk ter omejitev ...), ob hkratni izdelavi psihološkega poročila in mnenja v postopkih varstva koristi otrok za istega uporabnika oz. starša.

Predstavitev etičnega primera 3: konflikt interesov in prekinitev obravnave

V svetovalni odnos je imela psihologinja vključeno mladoletno uporabnico Kriznega centra za otroke in mlade (KCM). Glede na uporabničino večletno neurejeno družinsko situacijo je bivanje v KCM postalo njen drugi dom. KCM je zapustila s polnoletnostjo, vendar je psihologinja kot svetovalka ostala stalnica v njenem življenju. Čeprav je fizično zapustila KCM, je njena dnevna rutina ostajala ozko povezana z delovanjem KCM preko prostovoljnega sodelovanja v KCM, kjer se je povezovala in tkala odnose z zaposlenimi. Tekom svetovanja je psihologinja ugotavljala, da se je cilj le-tega vse bolj fokusiral na urejanje njenih odnosov z zaposlenimi v KCM (sodelavci psihologinje), saj so bili oni njena edina socialna mreža. Uporabnica je v svetovalne razgovore vnašala svoje osebne vsebine o sodelavcih psihologinje na CSD. Z uporabnico se je psihologinja odkrito pogovorila o etičnih dilemah, ki so se pojavljale, se kopičile in ovirale strokovno delo. Dilema, ki se je pojavljala, je bila, ali prekiniti svetovalni proces z uporabnico ob tem, da ji je bila psihologinja edina strokovna stalnica v življenju. Psihologinja je svetovanje prekinila in jo usmerila k psihologu izven CSD. Uporabnica je to sprejela s težkimi občutki in se počutila zapuščeno. Ne glede na to, da je psihologinja uporabnico zaradi specifičnosti njenih razmer velikokrat seznanjala z ustreznimi členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.3., 1.3.1., 1.3.2., 1.3.3., 1.3.4.), to uporabnici ni zadostovalo.

Členi iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 3

1.3.: Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave.

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z

morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.3.2.: Psiholog je v uvodnem delu obravnave dolžan v okviru seznanitve obravnavanca s potrebnimi informacijami o psihološki obravnavi slednjega seznaniti z izjemami ščitenja podatkov psihološke obravnave.

1.3.3.: Za obravnavo mora psiholog pridobiti soglasje obravnavanca. Pri spremembi področja ali vsebine obravnave je potrebno soglasje preveriti. Obravnavanec lahko kadarkoli med obravnavo prekliče soglasje in zahteva ponovno opredelitev vsebine obravnave.

1.3.4.: Morebitno zmotno pojmovanje obravnavanca o psihološki obravnavi psiholog razjasni skupaj z njim ter ves čas obravnave ohranja njegovo razumevanje in soglasje v zvezi z obravnavo.

Odgovor na primer 3

Kljub sprotni obveščenosti uporabnice je bil zaključek svetovalnega procesa zanjo negativna izkušnja, ki jo je doživela kot pomembno izgubo in zapuščenost.

Ključno spoznanje je bilo, da je pomembno, da si psiholog posledice prekinitve psihološke obravnave prizadeva čim bolj omiliti z usmeritvijo k drugemu psihologu ali v drugo organizacijo ter da pri sebi vseskozi oza-vešča člene *Kodeksa* 3.13, 4.6. ter 4.8. (Društvo psihologov Slovenije, 2019):

3.13.: Psiholog s svojim strokovnim znanjem in delom ne povzroča škode obravnavancem. Posledice neizogibne škode ali nepredvidljive škodljive posledice psihološke obravnave si prizadeva čim bolj omiliti.

4.6.: Psiholog ozavešča obravnavance o možnostih in omejitvah psihološke obravnave, enako pojasni tudi varovanje podatkov.

4.8.: Kadar ima psiholog v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdružljivostjo vlog seznaniti udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.

Predstavitev etičnega primera 4: dvojna vloga psihologa

Pri pripravah psiholoških poročil in mnenj se psihologi velikokrat srečujemo z dvojnostjo vlog ter s konfliktom interesov, ko na eni strani vstopamo v svetovalni odnos z uporabnikom, nato pa naj bi se vključili še v pripravo psihološkega mnenja v različnih sodnih postopkih za istega uporabnika. Etična dilema je enaka kot na drugih centrih, kjer je zaposlen le en psiholog.

Psihologinja je bila od samega začetka vključena v pogovorih z otrokom za potrebe priprave psihološkega poročila za sodišče glede otrokovega zaupanja in stikov z drugim staršem. V zaključnem psihološkem poročilu in mnenju je bolj izpostavila šibkosti mame, ki je ovirala stike otroka z očetom. Mama je izražala nezaupanje v pripravljeno mnenje in dvom v strokovnost. Sodni postopek se je zaključil z razsodbo. Po razsodbi je mama pripeljala otroka in vztrajala pri njegovi vključitvi v svetovalno obravnavo pri psihologinji, češ da je ta edina strokovna oseba, s katero se je otrok povezal in je pripravljen prihajati na svetovalne razgovore. Otroka je psihologinja sprejela v svetovanje, saj je zaznala, da je bil v stiski in da je potreboval pomoč ter podporo. Po pol leta redne obravnave je mama ponovno sprožila sodni postopek z zahtevo po spremembi stikov. Navajala je, da naj bi imela na podlagi psihološke obravnave pri psihologinji več dokazov o otrokovem počutju in mnenju. Mamo je psihologinja seznanila o zaupnosti podatkov iz svetovalnega procesa. Hkrati je prekinila obravnavo in otroka napotila k drugemu psihologu, ker ji je bila ponovno dodeljena naloga priprave poročila in mnenja za sodišče. Otrok in mama predloga, da se vključita v obravnavo pri drugemu psihologu, nista sprejela.

Dilema primera 4

V primeru se je pojavila etična dilema dvojnosti psihologove vloge na centru za socialno delo:

- vključitev otroka v psihološko obravnavo, če je psiholog pred tem zanj pripravljaj mnenje v sodnem postopku;
- ko je bil otrok vključen v psihološko obravnavo, je bilo treba ponovno pripraviti psihološko mnenje o njem za potrebe sodnega

postopka; kot psihologinja bi utemeljevala koristi za otroka, kar ni nujno, da bi bilo v skladu z otrokovim mnenjem, ki ga je predhodno izražal v zaupnem svetovalnem odnosu s psihologinjo.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 4

Pri odgovoru na te dileme je psihologinja odgovore iskala v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.14., 3.15., 4.2. in 4.6.) in otroka po predhodnem pogovoru napotila k drugemu psihologu.

3.14.: Psiholog je odgovoren za celovito izpeljavo obravnave tudi takrat, kadar je sam iz objektivnih vzrokov ne more zaključiti. Obravnavo zagotovi v sodelovanju s kolegi ali delovno organizacijo, v kateri se je obravnava začela. Psiholog, ki opravlja poklicno delo kot zasebnik, je v takšnem primeru dolžan obravnavanca napotiti h kolegu, s katerim se predhodno dogovori o možnem sprejemu obravnavanca.

3.15.: Psiholog ostaja odgovoren za pomoč obravnavancu tudi po končani obravnavi, če se ta ponovno obrne nanj v zadevi, povezani s prvotno obravnavo, razen če se v tem času ne spremenijo okoliščine, zaradi katerih je psiholog dolžan zavrniti obravnavo (na primer zdravstveno stanje psihologa, zamenjava delovnega področja psihologa, konfliktnost vlog, prepoved opravljanja poklica psihologa) in obravnavanca napotiti k drugemu psihologu.

4.2.: Psiholog se mora pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi.

4.6.: Psiholog ozavešča obravnavance o možnostih in omejitvah psihološke obravnave, enako pojasni tudi varovanje podatkov.

Odgovor na primer 4

Psihologinja je mnenja, da bi morala zastopnico otroka od samega začetka še bolj seznanjati o omejitvah psihološke obravnave in varovanju podatkov ter otroka. Ob zavedanju negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, lahko psiholog v primeru, če presodi, da je tak odnos preobremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. iz-

ključitev iz vloge svetovalke ali vloge pri pripravi psihološkega poročila in mnenja) in s tem prepreči konflikt interesov, podlaga za to pa je lahko Kodeks (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 4.7.):

Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

Odprta vprašanja

Ostaja odprta etična dilema o tem, da priprava psihološkega poročila in mnenja v sodnem postopku pomembno vpliva na porušenje predhodno vzpostavljenega zaupnega ter sodelovalnega odnosa z otrokom, kar je temelj svetovalnega procesa.

Predstavitev etičnega primera 5: odstopanje od obveznosti popolnega ščitenja podatkov

Tekom priprav psiholoških poročil in mnenj psihologinja opravlja pogovore s starši z namenom ocene njihovih starševskih kompetenc. Tekom pogovorov sprašuje o načinih kaznovanja otrok in velikokrat se zgodi, da starši poročajo o fizičnem kaznovanju (najpogosteje o udarcih po riti) ali uporabi besed, ki otroka ponižujejo in podcenjujejo (neumen, len, nesposoben). Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND) (2008, čl. 3 in 5) prepoveduje telesno kaznovanje otrok in določa dolžnost ravnanja, da so organi in organizacije dolžni izvesti vse postopke ter ukrepe, ki so potrebni za zaščito žrtve glede na stopnjo njene ogroženosti in zaščito njenih koristi ter pri tem zagotoviti spoštovanje njene integritete. Če je žrtev nasilja otrok, imajo njegove koristi in pravice prednost pred koristmi ter pravicami drugih udeleženk oz. udeležencev postopka.

Zakon o preprečevanju nasilja (2008, čl. 6) govori o dolžnosti prijave, o tem, da so organi in organizacije ter nevladne organizacije, ki pri svojem delu izvedo za okoliščine, na podlagi katerih je mogoče sklepati, da se izvaja nasilje, o tem dolžni takoj obvestiti center za socialno delo, razen v primeru, če žrtev temu izrecno

nasprotuje in ne gre za sum storitve kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti.

Dilema primera 5

Pri svojem delu na centru se psihologi srečujemo z različnimi primeri, v katerih je povsem jasno, kakšna ravnanja (npr. podajanje prijave) narekujejo zakoni in pravilniki, vendar se etične dileme vseeno pojavljajo, predvsem zaradi tega, ker se psihologi ukvarjamo z vprašanji o tem, s kakšnimi negativnimi posledicami se bodo otroci, starši, ali družinski člani morali spoprijemati ter soočati ob in po prijavi.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 5

2.11.: Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti takrat, kadar je v obravnavi pridobil podatek, da se izvaja nasilje in zloraba otrok.

3.17.: Psiholog je pozoren na etične dileme, jih prepoznava in si prizadeva te dileme razreševati v skladu z načeli tega kodeksa. Pri razreševanju etičnih dilem se posvetuje s kolegi na svojem delovnem področju in/ali se obrne po pomoč na Društvo psihologov Slovenije.

Odgovor na primer 5

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) govori o dolžnosti prijave nasilja in lahko sklepamo, da je zakonsko pravilno, da je vsako prejeto informacijo o nasilju nad otrokom (udarec po riti, poniževalna, zaničevalna beseda) treba prijavljati.

Odprta vprašanja

Ali je res treba vsako prejeto informacijo o fizičnem kaznovanju otroka (udarec po riti) ali uporabi besed, ki otroka ponižujejo in podcenjujejo (neumen, len, nesposoben), prijaviti, ob oceni, da je starš samokritičen do svojega ravnanja in izraža pripravljenost spreminjati svoja vedenja? Ostaja odprta etična dilema glede negativnih posledic prijave za otroka, starše, druge družinske člane v smislu, da se družinski člani zaprejo in postanejo nedostopni za sodelovanje ter sprejemanje oblik pomoči ali se

zaradi dinamike v družini po prijavi poslabšajo vedenjske in čustvene težave otrok.

Predstavitev etičnega primera 6: konflikt interesov med otrokom in njegovim staršem oz. zakonitim zastopnikom

Etična dilema je s področja konflikta interesov med otrokom in njegovim staršem ob oceni, da obstaja velika verjetnost, da bo otrok izpostavljen čustvenim pritiskom in stiski, v kolikor bo njegov starš, ki je zahteval vpogled v otrokovo psihološko dokumentacijo, seznanjen z vsebino in s podatki, vsebovanimi v njej.

V primerih sporov med staršema v zvezi z izvajanjem starševske skrbi za otroka, ko v sporu o koristih otroka odloča sodišče, se otrok pogosto znajde v »navzkrižnem ognju« med staršema, izpostavljen konfliktu lojalnosti in različnim pritiskom s strani enega ter drugega starša, ki ne zmoreta razmejevati nerazrešenih čustev iz partnerskega odnosa od starševskih pravic in dolžnosti.

Center ima vlogo strokovnega organa, ki mora pripraviti mnenje o razvojnih koristih in razvojnem interesu otroka. Z namenom ocene in varovanja največje dobrobiti otroka se na centru opravljajo tudi razgovori z otroki brez prisotnosti starša, kar je zakonsko določeno. Prav tako je zakonsko določeno (Zakon o nepravdnem postopku (ZNP-1), 2019), da lahko sodišče zaradi varstva otrokove koristi odloči, da se staršem ne dovoli vpogleda v zapis oz. poslušanje ali ogled posnetka razgovora z otrokom.

Povod za obravnavo desetletnega otroka je podalo sodišče. Center je pozvalo, da v sporu med staršema glede prešolanja otroka v drugo osnovno šolo oblikuje mnenje, ali je otrok ogrožen, če sodišče takoj ne odloči o njegovem prešolanju in selitvi v drug kraj. Strokovne naloge CSD so bile razporejene med psihologinjo in socialno delavko. Psihologinja je opravila razgovor z otrokom. Namen razgovora je bil:

- oceniti, ali je otrok ogrožen, če sodišče nemudoma ne odloči o prešolanju v drugo OŠ in selitvi v drug kraj,
- otroka seznaniti s pravico izražanja mnenja v zvezi s predlogom enega od staršev, da se prešola in preseli,

- da psihologinja oceni, ali otrok razume posledice svojega izražene-
nega mnenja.

V času obravnave na centru je bil otrok v središču sporov med staršema, izpostavljen izrazito disfunkcionalnemu odnosu med njima in konfliktu lojalnosti. Izstopal je konflikt interesov med otrokom in staršema.

Socialna delavka je obravnavo vodila v uradnem spisu po načelih uradnega dokumentiranja zadev na CSD.

Psihologinja je v skladu s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.7. ter 2.8.) o poteku psihološke obravnave otroka vodila ločeno dokumentacijo (v nadaljevanju psihološki dosje).

2.7.: Psiholog o poteku psihološke obravnave vodi urejeno, sistematično ter vsebinsko in časovno popolno strokovno dokumentacijo (dosje) ter s tem zagotavlja kakovost in preglednost strokovnega dela ter poklicnega odnosa.

2.8.: Psiholog svoje dodatne osebne zapise o obravnavi hrani ločeno od dosjeja in ti zapisi niso del dosjeja ali arhiva in niso na noben način dostopni nikomur.

Del psihološke obravnave so bili tudi otrokovi lastnoročno zapisani odgovori na zaprta vprašanja, vodeni v dosjeju. Psihologinja je razgovor z otrokom vodila po metodi delno strukturiranega psihološkega intervjuja, mu v pogovoru zastavljala ustna vprašanja in uporabila tudi pisno tehniko intervjuja.

Dilema primera 6

Etična dilema je konflikt interesa med staršem in otrokom – ocena otrokovih koristi presega pravico starša do vpogleda v otrokovo psihološko obravnavo in dosje.

Po zaključku obravnave na centru je starš – otrokov zakoniti zastopnik podal vlogo, da želi pregledati spisovno dokumentacijo, ki jo je CSD vodil v zadevi njegovega otroka. Pregled spisovne dokumentacije mu je bil omogočen v skladu z določili upravnega postopka. Del spisovne

dokumentacije sta bila psihološko poročilo o obravnavi otroka pri psihologinji in psihološko mnenje v smislu zaščite otrokovih koristi ter interesa, ki sta bila posredovana sodišču.

Starš je po pregledu uradne spisovne dokumentacije, ki je bila vodenjena na centru, podal zahtevo za vpogled v otrokov psihološki dosje, kjer je bil shranjen otrokov lastnoročni zapis iz psihološke obravnave. Problemiziral je izbor psihološke metode, ki jo je psihologinja uporabila pri obravnavi njegovega otroka, predvsem otrokov lastnoročni zapis.

Ob tem se je psihologinji izpostavljalo več dilem in vprašanj:

- Kako etično ravnati ob dejstvu, da je uporabnik otrok, vpogled v dosje otrokove psihološke obravnave pa je zahteval njegov starš?
- Ali staršu zagotoviti pravico do vpogleda v dosje otrokove psihološke obravnave, ob oceni, da starš, ki je podal zahtevo, s podatki iz psihološke obravnave, vsebovanimi v dosjeju, z veliko verjetnostjo ne bo skrbno ravnal oz. jih bo lahko uporabil v nasprotju z otrokovimi interesi in koristjo?
- Kako etično ravnati in postopati v primeru, ko je moč domnevati, da so interesi oz. koristi otroka in njegovega zakonitega zastopnika (starša) v nasprotju? Na kateri podlagi in v katerih primerih lahko psiholog staršu, zakonitemu zastopniku, omeji vpogled v vsebino psihološkega dosjeja, kadar je uporabnik otrok, oz. ali lahko kot poklicno skrivnost opredeli vsebine, ki jih iznaša uporabnik iz ranljive skupine nasproti zakonitemu zastopniku?

Psihologinja je glede na družinsko dinamiko ocenjevala, da bi otrok zaradi odziva starša po seznanitvi z otrokovimi lastnoročno zapisanimi odgovori, ki niso potrjevali očetovih navedb, lahko utrpel dodatno čustveno stisko in bil z očetove strani izpostavljen čustveni zlorabi.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 6

1.12.: Psiholog vodi o poteku psihološke obravnave dokumentacijo (v nadaljevanju: dosje) in je lastnik ter upravljalec dosjeja.

1.16.: Pravico vpogleda v dosje psihološke obravnave ima ob prisotnosti psihologa obravnavanec sam ali njegov zakoniti zastopnik

ter uradne pooblaščen osebe pod pogoji in na način, kot to določajo predpisi Republike Slovenije.

1.3.6.: Kodeks poklicne etike psihologov določa, da je v primeru, da ima obravnavanec zakonitega zastopnika, psiholog dolžan slednje- ga seznaniti s potrebnimi informacijami o obravnavi in pridobiti so- glasje za psihološko obravnavo obravnavanca, razen v primerih, ki jih kot izjemo določajo predpisi Republike Slovenije.

Odgovor na primer 6

Psihologinja je ugotovila, da ni jasne zakonske podlage, po kateri bi lahko staršu – otrokovemu zakonitemu zastopniku ne omogočili vpogled v psi- hološko dokumentacijo njegovega otroka. Zahteva je bila zakonita.

Zakon o nepravdnem postopku (2019, čl. 96) določa, da lahko zara- di varstva otrokove koristi sodišče odloči, da se staršem ne dovoli vpog- led v zapis oz. poslušanje ali ogled posnetka razgovora z otrokom. Zoper tak sklep sodišča ni posebne pritožbe. Sodišče v tem primeru v obrazlo- žitvi odločbe povzame dele izjav iz razgovora z otrokom, če je nanjo opr- lo svojo odločitev.

Družinski zakonik (2017, čl. 177) določa, da lahko zaradi varstva otrokovih koristi center za socialno delo staršem zavrne vpogled v zapi- snik o razgovoru z otrokom, vendar iz dikcije ni jasno, na kaj točno se za- pisnik nanaša.

Psihologi pri delu uporabljamo psihološke metode in tehnike, ki so del psihološkega dosjeja, ravnanje z le-temi pa obravnava *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

V tem postopku zaradi jasne zakonske določbe, da je naloga centra, da v sodnih postopkih pripravlja mnenje z namenom zaščite razvojnih koristi in interesov mladoletnih otrok, ni bilo treba pridobiti soglasja za psihološko obravnavo otroka od njegovih staršev – zakonitih zastopni- kov. Mnenje glede zaščite otrokovih koristi v sodnih postopkih je namreč zakonsko določena naloga centra.

Informacijski pooblaščenec meni, »da gre v tem primeru za poseben primer seznanitve z lastnimi osebnimi podatki« (Brulc, 2020, str. 24), saj starš kot otrokov zakoniti zastopnik želi vpogled v otrokov pisni izde- lek. Informacijski pooblaščenec je mnenja, da v izjemnih primerih ni iz- ključeno, da se s sklicevanjem na ustavne pravice ali pravice iz zavezujo- čih mednarodnih pogodb (npr. *Konvencija o otrokovih pravicah* (Združeni

narodi, 1989)) pravica zakonitega zastopnika omeji na korist oz. za varovanje upravičenih interesov otrok. Predpisi ne določajo posebnih omejitev pri uresnitvi pravice do seznanitve z lastnimi podatki tudi v psiholoških obravnavi. Le izjemoma je zaradi varovanja upravičenih interesov drugih oseb možno v celoti ali delno zavrniti zahtevo uporabnika oz. njegovega zakonitega zastopnika (Brulc, 2020).

Psihologinja se je pri oblikovanju odgovora staršu naslonila na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019):

1. Na načelo strokovne kompetentnosti:

2.4.: *Pri izboru psiholoških postopkov, metod, tehnik in sredstev za psihološko ocenjevanje je psiholog neodvisen in avtonomen, ter upošteva smernice in priporočila stroke na svojem delovnem področju.*

2.8.: *Psiholog svoje dodatne osebne zapise o obravnavi hrani ločeno od dosjeja in ti zapisi niso del dosjeja ali arhiva in niso na noben način dostopni nikomur.*

Informacijski pooblaščenec to etično načelo problematizira v smislu, ali je takšna praksa dopustna tudi z vidika varstva osebnih podatkov. Meni, da ločeno vodenje dokumentacije ne sme iti na račun popolnega in strokovnega vodenja »uradnega dela dokumentacije« ter tudi ne na račun pravic obravnavancev do seznanitve z lastnimi podatki ali na račun pravic zunanjih zakonitih uporabnikov podatkov (Brulc, 2020).

2.9.: *Psiholog v primeru zakonite zahteve ali upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca, dostop in posredovanje teh podatkov smiselno omeji in razkrije samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali zahtevo.*

2.10.: *Psiholog lahko zavrne obravnavancu vpogled v njegov psihološki dosje, ne glede nato, da ima pravico do vpogleda v dosje z njegovimi osebnimi podatki, kadar strokovno utemelji, da bi imel vpogled lahko škodljive posledice za obravnavanca.*

2. Na načelo spoštovanja človekovih pravic:

1.12.: *Psiholog vodi o poteku psihološke obravnave dokumentacijo in je lastnik ter upravljalec dosjeja. Obravnavanec ima pravico do vpogleda v vsebino tistega dela dosjeja, v katerem so navedeni njegovi osebni podatki z omejitvijo do vpogleda v tiste podatke, ki so opredeljeni kot poklicna skrivnost.*

Zaradi zaščite koristi in interesa otroka psihologinja ni ugodila zahtevi starša – otrokovega zakonitega zastopnika, da bi lahko vpogledal v dosje psihološke obravnave svojega otroka. Načelo strokovne kompetentnosti dopušča oz. določa, da psiholog v primeru zakonite zahteve po razkritju podatkov iz dosjeja uporabnika dostop in posredovanje podatkov smiselno omeji.

Konvencija o otrokovih pravicah (Združeni narodi 1989) jasno določa pravice otrok. Otroci in mladostniki imajo enake splošne človekove pravice kot odrasli in tudi posebne pravice, ki priznavajo njihove posebne potrebe (Združeni narodi, 1989; *Pravice otrok: otrokove pravice*, b. l.). Otroci niso last staršev niti niso nemočni. *Konvencija* ponuja vizijo otroka kot posameznika in člana družine ter skupnosti s pravicami ter odgovornostmi, ki ustrezajo njegovi starosti in stopnji razvoja. S priznanjem otrokovih pravic na ta način *Konvencija* trdno postavlja poudarek na celotnega otroka. Otroci se morajo pri vzgoji in usmerjanju, ki ju potrebujejo za rast do neodvisnosti, zanašati na odrasle. Takšno nego najdemo v družinah. Kadar primarni odrasli negovalci ne morejo zadovoljiti otrokovih potreb, je država glavni nosilec dolžnosti, da poišče alternativo, ki je v najboljšem otrokovem interesu. Otrokov starš se z odgovorom psihologinje ni strinjal, svojo zahtevo za pregled psihološkega dosjeja otroka je naslovil tudi na Varuha človekovih pravic v Republiki Sloveniji, ki se v zadevi ni opredelil.

Predstavitev etičnega primera 7: dvojna vloga psihologa in konflikt interesov v povezavi z vzpostavljenim zaupnim odnosom

Predstavljamo primer dileme s področja konflikta interesov, ki je pri delu psihologa na CSD zelo pogost. Gre za dilemo izvajanja z zakonom določenih javnih pooblastil zaščite otrokovih koristi ter izvajanja svetovalnega dela v smislu pomoči posameznikom, parom in celotni družini. Dilema je vezana na zaupen odnos z uporabniki storitve svetovanja, ko je vloga psihologa istočasno preverjanje koristi otrok v postopkih pooblastil s strani sodišča.

V konkretnem primeru sta se starša razšla zaradi nasilja, ki ga je oče izvajal nad materjo, otrok je temu večkrat neposredno ali posredno prisostvoval. Ker je bila izrečena prepoved približevanja za dobo enega leta, v tem času ni bilo stikov med očetom in

otrokom. Po tem obdobju je sodišče določilo stike pod nadzorom. Hkrati pa se je izvajala »priprava na stike« s staršema in z otrokom. V ozadju te odločitve je bila dolgoročna korist otroka, da vzpostavi stike z očetom. Otrok je bil precej zmeden in zadržan, na pragu pubertete, in strokovni delavki sta predlagali pomoč otroku v smislu svetovanja, kar so podprli sodišče in starša. Mama stikov z očetom, zaradi lastne izkušnje z očetom in vztrajajočega nezaupanja, ni podpirala. Ker je otrok težko sprejemal različne strokovne delavce, je bila sprejeta odločitev, da mu bo psihologinja pomagala pri razbremenjevanju njegovih stisk pri izvajanju stikov z očetom, saj je z otrokom že v predhodni obravnavi uspela vzpostaviti dober odnos. Ob napaki, ki jo je oče naredil pri določenem stiku pod nadzorom, je otrok začel zavračati stike, kar je bil začetek etične dileme psihologinje. Ker je kot strokovna delavka dolžna izvajati javna pooblastila, kar je bilo v tem primeru »izvajanje stikov pod nadzorom«, ter ob tem preverjati, ali so stiki v otrokovo korist, je začutila, da je sama v precepu, saj ob preverjanju, ki ga je zahtevalo sodišče, ni več mogla biti popolnoma na razpolago otroku, ki je potreboval polno podporo pri raziskovanju lastnega odnosa z očetom in mamo. Ko je to začutila, je mami predlagala, da poišče pomoč otroku zunaj inštitucije CSD, saj se psihologinja vlogi preverjanja in utemeljevanja otrokove koristi ni mogla izogniti, menila pa je, da na ta način ne bo zmogla biti polno vključena v pomoč otroku in bo v neustreznem trenutku izpostavljala njegovo pripravljenost ali nepripravljenost za stike. Zaznala je namreč, da gre za otroka, ki potrebuje veliko podpore za zaupanje strokovnim delavcem, in ocenila, da tega z otrokom še nista dosegla. Sodni pozivi za mnenja in poročila s strani sodišča o potekanju stikov pa bi ta proces zaupanja lahko popolnoma porušili.

Dilema primera 7

Ena pogostih dilem, s katero se psiholog na CSD srečuje pri svojem delu, je dvojna vloga in/ali konflikt interesov. En razlog je zagotovo organizacija dela centrov za socialno delo ter delo psihologa na področju socialnega varstva, ki je po centrih organizirano zelo različno. Strokovni delavci centrov za socialno delo so zaposleni za izvajanje dveh širših, včasih tudi nasprotujočih si nalog. Ene so javna pooblastila – naloge za zavarovanje ko-

risti ranljivih skupin (otroci, stari, žrtve nasilja ...), druge pa so storitve, ki zajemajo in zagotavljajo pomoč vsem.

Psiholog se vključuje v timsko delo ali delo v paru, tako na področju javnih pooblastil (psihološka mnenja v primerih ukrepov, kot so odvzemi otrok, ki jih izvajajo sodišča, in psihološka mnenja glede koristi otrok v postopkih sodišča, ko se starša ločujeta in je med njima večji konflikt) kot tudi na področju svetovanja posameznikom, parom, družinam.

Predstavljena dilema sega prav na področje razmerij med starši in otroki, kjer imajo strokovni delavci centra nalogo nudenja pomoči otrokom in njihovim staršem.

Členi iz Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019), relevantni za naslavljanje primera 7

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

3.14.: Psiholog je odgovoren za celovito izpeljavo obravnave tudi takrat, kadar je sam iz objektivnih vzrokov ne more zaključiti. Obravnavo zagotovi v sodelovanju s kolegi ali delovno organizacijo, v kateri se je obravnava začela. Psiholog, ki opravlja poklicno delo kot zasebnik, je v takšnem primeru dolžan obravnavanca napotiti h kolegu, s katerim se predhodno dogovori o možnem sprejemu obravnavanca.

Odgovor na primer 7

Psihologinja je v konkretnem primeru svojo dilemo dokaj hitro rešila na način, da je otroka in mamo napotila k drugemu psihologu izven CSD, vendar ugotavlja, da se ta dilema pri njenem delu konstantno pojavlja. Razlogi so v pomanjkanju možnosti različnih vrst pomoči v okolju (pomanjkanje individualne, partnerske, družinske terapije), čakalnih dobah v zdravstvu ter plačljivosti storitev svetovanja in terapije, ki so za večino uporabnikov nedosegljive. Na centru za socialno delo pa so storitve svetovanja brezplačne za vse uporabnike.

O teh dilemah na centru za socialno delo stalno govorimo in tudi strokovni vodja se jih zaveda. Težavi sta ustrezna kadrovska zasedenost

ter pomanjkanje kadra, da bi lahko strokovno vlogo psihologa pri izvajanju javnih pooblastil dosledno razmejevali od izvajanja storitev psihološkega svetovanja.

Ob teh dilemah je za psihologinjo pomembno dejstvo, da se vedno znova ukvarja z etičnostjo lastnega dela, kot je napisano v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v členu 3.17. *Psiholog je pozoren na etične dileme, jih prepoznava in si prizadeva te dileme razreševati v skladu z načeli tega kodeksa. Pri razreševanju etičnih dilem se posvetuje s kolegi na svojem delovnem področju in/ali se obrne po pomoč na Društvo psihologov Slovenije.*

Zaključek

Ključna spoznanja in smernice za kakovostno etično prakso na tem področju

Ugotavljamo, da je dvojnost vloge psihologa na centru za socialno delo – svetovalna vloga nasproti opravljanju nalog, določenih z javnimi pooblastili – pogosta in obenem etično vprašljiva. Rešitve vidimo v ozaveščanju delodajalcev in pristojnega ministrstva o škodljivih posledicah dvojnih/multiplih vlog psihologov (oz. strokovnih delavcev centrov za socialno delo) ter o potrebi po dodatnih zaposlitvah psihologov. V primerih, ko se dvojnosti vlog ni možno izogniti, ima psiholog možnost delodajalcu predlagati izključitev iz izvajanja ene od delovnih nalog oz. zavrniti naloge, ki se mu z etičnega in moralnega vidika zdijo sporne.

Etično občutljive so tudi dileme ob konfliktu interesov med uporabniki ter dileme pri posredovanju zaupnih podatkov in izjemah. Psiholog mora pri prenosu in uporabi informacij ter podatkov, ki jih je pridobil od uporabnika ali o uporabniku, ravnati odgovorno ter še posebej občutljivo, pazljivo in previdno. Izredno pomembno je tudi, da psiholog na centru za socialno delo uporabnikom nenehno pojasnjuje in jih seznaja z informacijami o obravnavi, namenu obravnave, varovanju osebnih podatkov, izjemah ter razlogih za posredovanje podatkov.

Vsebine obravnav na centru za socialno delo so družinske, občutljive in čustvene, zato je za vsakega psihologa in za skupino psihologov s tega področja ključno zavedanje etičnih dilem ter stalno reflektiranje situacij, ravnanj ter posledic z namenom krepitev etične zavesti psihologov ter strokovne in etične obravnave uporabnikov centrov za socialno delo.

Literatura

- Brulc, U. (2020). Varstvo osebnih podatkov pri delu psihologa. V V. Poštuvan (ur.), *Znanja, spretnosti in kompetence na področju duševnega zdravja* (str. 13–26). Založba Univerze na Primorskem.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Družinski zakonik (DZ). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-0729>
- Pravice otrok: otrokove pravice*. (B. l.). WordPress. <https://www.pravice-otrok.si/>
- Zakon o nepravdnem postopku (ZNP-1). (2019). *Uradni list Republike Slovenije*, (16). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2019-01-0613>
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (16). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0487>
- Zakon o socialnem varstvu (ZSV-UPB2). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (3). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-0100>
- Združeni narodi. (1989). *Konvencija o otrokovih pravicah*.

II.5

Etične vsebine pri delu psihologa v varstveno delovnih centrih

Špela Kerčmar

Povzetek

V prispevku smo v uvodu predstavili delo psihologa na področju socialnega varstva, in sicer v varstveno delovnem centru z osredotočanjem na strokovno delo z uporabniki storitve – odraslih oseb z motnjo v duševnem razvoju. V osrednjem delu smo primerjali *Kodeks poklicne etike psihologov* s Kodeksom etičnih načel v socialnem varstvu. Izpostavili smo tista področja obeh kodeksov, ki se v praksi najbolj dopolnjujejo. V nadaljevanju smo navedli najpogostejše etične dileme in občutljive teme pri delu z uporabniki preko primerov. Predstavili smo tudi posamezne možne kršitve obeh kodeksov ter etične dileme, ki še ostajajo. Prispevek zaključimo s ključnimi spoznanji in smernicami za kakovostno etično prakso psihologov na področju socialnega varstva, posebej pri delu z odraslimi osebami z motnjo v duševnem razvoju.

Ključne besede: varstveno delovni center, odrasle osebe z motnjo v duševnem razvoju, *Kodeks poklicne etike psihologov*, Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu, etične dileme

Uvod

Po Zakonu o socialnem varstvu (ZSV-UPB2) (2007) socialnovarstvene storitve opravljajo strokovni delavci, ki izpolnjujejo pogoje za opravljanje dela. Psiholog z opravljenim strokovnim izpitom iz socialnega varstva tem pogojem zadostuje. Po Pravilniku o standardih in normativih v socialnem varstvu (2010) se psiholog lahko kot strokovni delavec zaposli tudi v storitvi vodenja, varstva in zaposlitve pod posebnimi pogoji. Navedeno storitev nudijo varstveno delovni centri.

Varstveno delovni center je javni socialnovarstveni zavod, ki odrašlim osebam z motnjo v duševnem razvoju zagotavlja dnevno varstvo, vodenje in zaposlitev pod posebnimi pogoji ter institucionalno varstvo (Pravilnik o standardih in normativih v socialnem varstvu, 2010).

Dejavnost varstva, vodenja in zaposlitve pod posebnimi pogoji je namenjena ohranjanju pridobljenih znanj ter delovnih spretnosti, razvijanju novih sposobnosti, pridobivanju socialnih in delovnih navad, razvijanju individualnosti ter vključevanju v skupnost in okolje. Institucionalno varstvo je oblika varstva, ki nadomešča ali dopolnjuje funkcijo doma in lastne družine.

Upravičenci do storitve v varstveno delovnih centrih so odrasle osebe z motnjami v duševnem razvoju (osebe s prirojeno znižano ravno inteligentnosti, nižjimi sposobnostmi na kognitivnem, govornem, motoričnem in socialnem področju) in odrasle osebe z več motnjami (osebe z osebnostnimi ali težjimi senzornimi motnjami, osebe s prirojenimi ali pridobljenimi poškodbami gibalnega aparata, centralnega ali periferne živčevja) (Pravilnik o standardih in normativih v socialnem varstvu, 2010).

V varstveno delovnem centru sledimo sodobnim pristopom. Le-ti uporabnika celostno obravnavajo in mu zagotavljajo različne stopnje podpore (Česen, 2017).

Individualni pristop je glavno vodilo strokovnega dela, usmerjamo se v uporabnikove cilje in želje, upoštevajoč okolje, v katerega se vključuje vsakodnevno. Nudimo podporo, hkrati pa vzpodbujamo k čim aktivnejši vlogi pri soustvarjanju lastnega življenja.

Psiholog v varstveno delovnem centru opravlja dela in naloge na delovnem mestu, na katerem je zaposlen, npr. individualni habilitator. Delovne naloge so navedene v pravilnikih, npr. v *Pravilniku o organizaciji in sistematizaciji Varstveno delovnega centra Murska Sobota* (Varstveno delovni center Murska Sobota, b. l.).

Psiholog v varstveno delovnem centru organizira, spremlja in izvaja strokovno, diagnostično ter terapevtsko delo z uporabniki in izvaja individualne programe, vodi strokovno dokumentacijo, sodeluje s svojci, strokovnimi delavci in z drugimi institucijami. Psiholog prepoznava, spremlja in sodeluje pri reševanju težav ter stisk uporabnikov, diagnosticira in analizira individualne potrebe uporabnikov, načrtuje, spremlja ter usmerja individualizirano delo z uporabniki z upoštevanjem njihovih intelektualnih, socialnih in osebnostnih potencialov. Psiholog načrtuje in vodi timske obravnave. Varuje interese in pravice uporabnikov ter slednje varuje pred kakršno koli zlorabo.

Osrednji del

Psiholog, zaposlen v socialnem varstvu, sledi dvema kodeksoma etičnih načel: *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Kodeksu etičnih načel v socialnem varstvu* (2014).

Kodeks poklicne etike psihologov je zapis najpomembnejših načel, po katerih ravnamo psihologi pri svojem delu (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu spoštujejo zaposleni na področju socialnega varstva. Hkrati spoštujejo tudi kodekse posameznih poklicev ali kodekse izvajalcev storitev, ki so jih le-ti v okviru svoje dejavnosti sprejeli in ki se nanašajo na ravnanje z uporabniki socialnega varstva (*Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu*, 2014).

Členi *Kodeksa poklicne etike psihologov* sočasno s členi *Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu* so vodilo pri delu psihologa, zaposlenega na področju socialnega varstva.

Na tem mestu se lahko postavlja vprašanje prioritete kodeksa ob možnih etičnih dilemah pri delu v praksi. Ali se v praksi lahko pojavljajo primeri, ki psihologa postavljajo pred etično dilemo, kateremu kodeksu slediti?

Etika v socialnem varstvu je etika poklicev (oz. njihovih izvajalcev), ki delujejo na področju socialnega varstva. Dragoš (1994) se je pred sestavo *Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu* spraševal, katere so (če sploh so) tiste specifične etične dileme, ki so značilne za strokovno delo z ljudmi na področju socialnega varstva, ki pa hkrati niso značilne za delo socialnih delavcev, psihologov, sociologov itd. Avtor meni, da je prednost dodatnega kodeksa lahko v tem, da povzame vse tisto, kar je dobrega v

vseh ostalih poklicnih kodeksih, da torej okrepi poudarke, ki bi bili izrecnega pomena za socialno varstvo.

V praksi se po dosedanjih izkušnjah izkazuje, da se kodeksa dopolnjujeta. Naloga psihologa je poiskati skupne točke obeh kodeksov, ki mu pomagajo pri reševanju etičnih dilem.

Primerjava Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu (2014)

Pri primerjavi obeh kodeksov ugotovimo, da posamezni členi Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu potrjujejo načela *Kodeksa poklicne etike psihologov*. V nadaljevanju izpostavljamo člene, ki so se izkazali kot najpomembnejši pri delu psihologa v varstveno delovnem centru.

Preglednica 1: Primerjava načel spoštovanje človekovih pravic iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu* (2014)

Kodeks poklicne etike psihologov	Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu – izbrani ujemajoči členi
1 Načela spoštovanja človekovih pravic	10. Spoštovanje odločitev posameznikov
	11. Možnost izbire pomoči
Členi 1.1.–1.24.	13. Spoštovanje človekove individualnosti, potreb in dostojanstva

Spoštovanje človekovih pravic je osnovno vodilo vsakega psihologa, ki dela na področju socialnega varstva v varstveno delovnem centru. Lačen (2016) poudarja, da imajo osebe z motnjo v duševnem razvoju univerzalno pravico do izbire in do odločanja. Spoštovanje odločitev, človekove individualnosti ter možnosti izbire zajemajo zgoraj navedeni členi iz Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu. Razvidno je, da je psiholog z upoštevanjem obeh kodeksov tista oseba v varstveno delovnem centru, ki promovira upoštevanje pravic oseb z motnjo, skrbi za njihovo uresničevanje, hkrati pa o etičnih kodeksih informira tudi ostale strokovne delavce in sodelavce.

Preglednica 2: Primerjava Načela strokovne kompetentnosti iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)

Kodeks poklicne etike psihologov	Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu – izbrani ujemajoči členi
2 Načela strokovne kompetentnosti	6. Spoštovanje poklicne avtonomije
Členi 2.1 – 2.15.	20. Sodelovanje in medsebojna pomoč med delavci socialnega varstva pri delu z uporabniki

Psiholog, zaposlen na specifičnem delovnem mestu s specifičnimi delovnimi nalogami, vedno deluje po načelih obeh kodeksov ter ob tem upošteva poklicno identiteto in strokovno avtonomijo. Ob upoštevanju načel iz obeh kodeksov psiholog ohranja svojo poklicno identiteto in jo razvija s sodelovanjem z drugimi delavci socialnega varstva.

Preglednica 3: Primerjava Načela odgovornosti psihologa iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)

Kodeks poklicne etike psihologov	Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu – izbrani ujemajoči členi
3 Načela odgovornosti psihologa	18. Zaupanje in varstvo osebnih podatkov
Členi 3.1.–3.17.	21. Odgovornost do družbe

Psiholog se zaveda svoje poklicne in strokovne odgovornosti pri delu z osebami z motnjo v duševnem razvoju, le-ta ga vodi pri delu z njimi, z njihovimi svojci, s sodelavci in s širšo javnostjo. Upošteva ranljivost te populacije ter se izogiba povzročanju škode. Še posebej upošteva varstvo osebnih podatkov, kar ga vodi pri sodelovanju z ostalimi strokovnimi delavci in s sodelavci v varstveno delovnem centru. Njegova naloga je tudi poudarjanje zaznane nepravilnosti in neenakosti ter delovanje v korist uporabnikov.

Preglednica 4: Primerjava načela integritete poklica iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) ter izbranih členov iz *Kodeksa etični načel v socialnem varstvu* (2014)

Kodeks poklicne etike psihologov	Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu – izbrani ujemaajoči členi
4 Načela integritete poklica	6. Spoštovanje poklicne avtonomije
Členi 4.1.–4.15.	19. Dolžnost izobraževanja in usposabljanja

Psiholog stalno spoštuje psihološko stroko in svoj poklic. Prizadeva si za vzajemni razvoj teorije in prakse, se izobražuje ter pridobljena znanja nadgrajuje.

Primerjava zgoraj navedenih načel obeh kodeksov nam kaže skupna področja, pri katerih se kodeksa dopolnjujeta, in izpostavlja pomembna področja etike pri praktičnem delu psihologa v varstveno delovnem centru.

Najpogostejše etične dileme in občutljive teme pri delu z osebami z motnjo v duševnem razvoju

Pri delu z osebami z motnjo v duševnem razvoju se v praksi pogosto pojavljajo etične dileme, največkrat vezane na pravice oseb z motnjo. Le-te so enake pravicam vseh ljudi, opredeljene v mednarodnih konvencijah, resolucijah in nacionalnih programih, vendar so pogosto kršene.

Lačen (2016) še posebej izpostavlja dve temeljni pravici, ki sta:

- pravica osebe z motnjo v duševnem razvoju in njene družine do izbire, še posebej pravica do drugačnosti, svobode, ter
- pravica do normalizacije v vseh bistvenih segmentih življenja, upoštevajoč strogo individualno specifične potrebe in zadovoljitve le-teh.

Pri uresničevanju teh pravic imajo osebe z motnjo v duševnem razvoju v življenju prenekatero prepreko, ki pa jih poskuša psiholog s svojim strokovnim pristopom osvetliti in zmanjšati v največji možni meri.

Primeri etičnih dilem psihologa v varstveno delovnem centru

Primer dileme pri postavitvi osebe pod skrbništvo

Uporabnica z zmerno motnjo v duševnem razvoju je vključena v institucionalno varstvo in v storitev varstva, vodenja ter zaposlitve pod posebnimi pogoji. Navezala je telefonski stik z moškim in se z njim tudi srečala, imela sta nezaščiten spolni odnos. Uporabnica je želela s srečanji nadaljevati. K temu jo je napeljeval moški, ki je od nje želel le spolni odnos. Psiholog je z uporabnico opravil več pogovorov, kjer je izražala mešana mnenja in občutke, njena pripovedovanja niso bila konsistentna, ob različnih pogovorih je izražala različne želje glede zveze z moškim. Sklicani so bili timski sestanki, kjer so sodelovali uporabnica, zaposleni, psiholog. Na timskih sestankih je bilo sklenjeno, da se začne postopek postavitve pod skrbništvo (Družinski zakonik (DZ), 2017, čl. 239), saj se je presodilo, da uporabnica v tem primeru sama ne zmore delovati v svojo korist. Po končanem postopku in postavitvi uporabnice pod skrbništvo je njena skrbnica izrazila, da tveganemu vedenju (nezaščiteni spolni odnosi) nasprotuje, varstveno delovni center pa naj bi preprečil srečanja.

Psiholog je izpostavil etično dilemo, ki se nanaša na samoodločanje uporabnice. Člen 1.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) psihologa zavezuje k ščitenju pravice do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije. V primeru, ko je oseba z motnjo v duševnem razvoju postavljena pod skrbništvo, se za psihologa pojavlja etična dilema: kaj v primeru, če se pravice osebe, ki je bila postavljena pod skrbništvo, mogoče kršijo? Ali je kršitev pravic tudi, ko presodimo, da določena dejanja osebe z motnjo v duševnem razvoju slabo vplivajo nanjo? Ali je želja po zaščiti teh oseb velikokrat premočna? Ali jim dovolimo narediti napake ali jih raje zaščitimo in s tem tudi odvzamemo izkušnjo narediti napako?

Psihologova naloga je bila najprej slediti členu 3.17. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki psihologe zavezuje k pozornosti na etične dileme, k prepoznavanju in reševanju le-teh v

skladu z načeli kodeksa. Psiholog je bil tisti, ki je dilemo najprej izpostavil ter vse prisotne pozval k razmisleku o vseh možnih etičnih vprašanjih.

Namen skrbništva za odrasle osebe je varstvo njihove osebnosti, ki se uresničuje z urejanjem zadev, ki jih te osebe ne morejo narediti same, ter zavarovanje pravic in koristi posameznikov (Družinski zakonik, 2017, čl. 239). Pri opisanem primeru si pravice in koristi uporabnice nasprotujejo. Vsaka oseba ima pravico do izbire partnerja ter do spolnosti. V primeru uresničevanja te pravice je skrbnica presodila, da uporabničino tvegano vedenje ne koristi njej, temveč le moškemu. Uporabnica sama ni zmogla uvida, da jo ta moški le izkorišča. Nanj se je navezala, dnevno ga je velikokrat klicala, njeno razpoloženje je pričelo nihati, ni se več zmogla vključiti v vsakodnevne aktivnosti v bivalni enoti in v varstveno delovnem centru. Zaradi epidemiološke situacije tudi stiki v živo niso bili možni. Težave v njenem duševnem zdravju so se stopnjevale do te mere, da je bila potrebna dodatna psihiatrična terapija. Uporabnica s klici ni prenehala, tudi moški jo je še vedno napeljeval k srečanjem, k videoklicem, kjer jo je napeljeval k spolnim odnosom. Njeno funkcioniranje je bilo vedno slabše.

Iz navedenega je vidno, da uporabnica ni zmogla uvida v dejstvo, da jo moški izkorišča za zadovoljevanje svojih potreb, hkrati pa se na njene potrebe ne ozira. Sama si je želela partnerske zveze, prijateljstva, stikov z osebo, na katero se je navezala. Etična dilema, ki se postavlja, je, ali je pravica do izbire partnerja manjša od pravice skrbnice, da odloči za dobro osebe, ki je postavljena pod skrbništvo? Ali pustimo, da s stiki nadaljuje, njene težave na področju duševnega zdravja pa se še poglobljajo, saj z vzdrževanjem stikov le podaljšuje stanje, ki se ne bo rešilo? Njena želja biti z moškim se ne bo uresničila, saj skrbnica temu odločno nasprotuje. Poiskati smo želeli rešitev.

Po ponovnem timskem sestanku je skrbnica kontaktirala moškega ter zahtevala prekinitev stikov. Moški se je po pregovarjanju strinjal, uporabničino telefonsko številko blokiral, stiki so se prekinili. Sčasoma se je tudi uporabnica sprijaznila s tem, njeno funkcioniranje se je postopoma izboljševalo. Uporabnica je bila deležna individualnih obravnav pri psihologu ter pri strokovnem delavcu v bivalni enoti.

Še vedno ostaja etična dilema, ali imamo pravico osebi odvzeti možnost napačnih izbir na račun ohranjanja duševnega zdravja? Strokovni tim, katerega član je tudi psiholog, je sicer tako presodil, vprašanje pa še vedno ostaja.

Primer dileme glede odvzema osebne lastnine

Uporabnik z zmerno motnjo v duševnem razvoju je vključen v institucionalno varstvo in v varstveno delovni center. Več dni zaporedoma je klical s svojega mobilnega telefona številko 113 (30-krat na dan, pri opravljanju klicev ni govoril oz. je le navedel imena uporabnikov in zaposlenih), s strani strokovne delavke je bil opozorjen, naj z vedenjem preneha. Prav tako ga je obiskal policist, ki mu je razložil možne posledice tega ravnanja (kazenska odgovornost). Kljub temu uporabnik s klici ni zmozel prenehati, še vedno je nenehno klical na 113, zato je strokovni tim sklenil, da mu začasno odvzame vse mobilne naprave (mobilni telefon, tablični računalnik). V strokovnem timu je sodeloval tudi psiholog.

Pri tem se je pojavila etična dilema, povezana s pravicami oseb z motnjo v duševnem razvoju, ki jo je psiholog izpostavil tako sodelavcem kot tudi na supervizijskem srečanju. Člen 3.17. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) psihologa zavezuje, da je *pozoren na etične dileme, jih prepozna in poskuša reševati v skladu z načeli kodeksa*. Naloga psihologa je tako bila, da izpostavi etično dilemo, in sicer, ali ima ustanova pravico, da uporabniku odvzame njegove osebne stvari. Za koliko časa?

V kolikor bi bile uporabniku odvzete pravilne sposobnosti in bi bil postavljen pod skrbništvo (Družinski zakonik, 2017, čl. 239), bi, upoštevajoč člen 1.3.6. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), seznanili skrbnika s tem, da smo uporabniku začasno odvzeli njegovo lastnino. Pred tem bi potrebovali še dovoljenje skrbnika za naša dejanja. Ker temu ni tako, ni bilo seznanjanja.

Člen 1.24. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) poudarja, da *psiholog še posebej upošteva pravice in obče dobro obravnavancev, pri katerih sta seznanjanje in pojasnjevanje okrnjena iz objektivnih razlogov (npr. mentalna starost)*. Psiholog ima v tem primeru nalogo, da upošteva uporabnikove sposobnosti in zmožnosti pri uveljavljanju njegovih pravic.

Z uporabnikom je bilo po tem, ko je policija ustanovo seznanila s pogostimi klici na 113, sprva opravljenih več razgovorov. Z njim so bili sklenjeni dogovori o tem, da ne bo klical številke 113, sledil je pogovor s policistom, vendar uporabnik tega ni zmozel upoštevati. Ko je uporabnik s

svojem vedenjem nadaljeval in povzročal morebitno škodo samemu sebi (kaznivo dejanje s klici na 113), se je strokovni tim odločil za odvzem mobilnih naprav in tako preprečil, da bi si uporabnik povzročal škodo. Uporabnik je nekajkrat sicer želel, da se mu naprave vrnejo, sčasoma tega ni več izražal.

Člen 1.2. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) navaja, da *psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice do zasebnosti, samoodločanja ter avtonomije*. Pravica do samoodločanja zajema tudi odločitev za uporabo mobilnih naprav. Psihologa ta člen opominja, da je mobilna naprava lastnina uporabnika. Odločanje glede pravic oseb z motnjo v duševnem razvoju velikokrat prevzamejo njihovi svojci, zakoniti zastopniki, institucije, okolje. Etično gledano je bil odvzem mobilne naprave odločitev strokovnega tima in s tem poseganje v lastnino tega uporabnika. Na to je psiholog opozoril tudi na supervizijskem srečanju. Supervizorka je potrdila način ravnanja, še posebej, ker v tem primeru ni šlo toliko za samo pravico do uporabljanja svoje lastnine, temveč za preprečitev škodovanja samemu sebi. Uporabniku smo z odvzemom telefona preprečili, da bi dobil denarno kazen. Z etičnega vidika je bilo dejanje ustanove v tem primeru potrjeno.

Na supervizijskem srečanju je bilo med drugim svetovano, da z uporabnikom sklenemo ponovni dogovor o uporabi mobilnega telefona, in sicer, da se uporaba telefona časovno omeji in čas uporabe postopoma podaljšuje. Sklican je bil timski sestanek, kjer so sodelovali uporabnik, psiholog, strokovni delavec in ključna oseba uporabnika. Uporabnik se je strinjal s tem, da se uporaba mobilnika časovno omeji, zavezal se je, da ne bo klical na 113, v kolikor bi dogovor kršil, se mu naprave ponovno odvzamejo.

Uporabnika bomo spremljali in upali, da se bo dogovora zmogel držati. Deležen bo individualnih obravnav pri psihologu, pogovorov s strokovnim delavcem in ključno osebo.

Primer dileme pri sodelovanju z drugo institucijo

Uporabnica z zmerno motnjo v duševnem razvoju je živela s svojo mamo, med tednom je obiskovala varstveno delovni center. Po mamini smrti se je vključila še v institucionalno varstvo. Center za socialno delo je sodeloval v postopku postavitve uporabnice pod skrbništvo. Želeli so psihološko poročilo, ki bi bilo

uporabljeno v postopku postavitve pod skrbništvo. Rok za oddajo poročila je bil le nekaj dni.

Uporabniki, vključeni v storitev varstva, vodenja in zaposlitve, so na podlagi odločitve Komisije za razvrščanje pridobili status invalida, kjer je tudi natančno določena stopnja motnje v duševnem razvoju. Pri izdelavi individualnega načrta se psiholog opira tudi na mnenje komisije. Individualni načrt temelji na oceni funkcioniranja po posameznih področjih ter na opazanju vedenja.

Prošnja za pisanje psihološkega poročila, ki bi zajemalo rezultate psihodiagnostičnih sredstev, je pri psihologu sprožila dilemo, ali takšno poročilo sploh lahko napiše. Psihološko poročilo, ki bi bilo kot dokument uporabljeno v postopku postavitve osebe pod skrbništvo, lahko napiše psiholog, specialist klinične psihologije, torej strokovnjak, kompetenten za pisanje tovrstnih poročil. V varstveno delovnem centru psiholog pri delu z uporabnico ni uporabljal psihodiagnostičnih sredstev, individualne obravnave, v katere se je vključevala uporabnica, so zajemale pogovore, svetovanja, usmerjanja.

Psiholog je prošnjo za pripravo psihološkega poročila zavrnil. Člen 4.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) jasno navaja, da *se mora psiholog zavedati svojih osebnih omejitev ter omejitev delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi*. Četudi po poklicu psiholog, opravlja naloge na delovnem mestu, ki glede te uporabnice psihologu niso dale dovolj informacij za sestavo psihološkega poročila.

Kot rešitev dileme je psiholog centru za socialno delo ponudil opis funkcioniranja uporabnice. Ta je zajemal opazanja strokovnega delavca in psihologa, in sicer opis vedenja uporabnice ter oceno funkcioniranja po posameznih področjih, izhajajoč iz individualnega načrta. Ali je center za socialno delo dokument v samem postopku postavitve pod skrbništvo uporabil, nam ni znano.

Načelo integritete poklica, še posebej člen 4.14. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki navaja, da *psiholog spoštuje predpise svojega delovnega mesta v okviru organizacije, kjer dela*, je člen, ki mu psihologi, ki niso na delovnem mestu psihologa, nujno sledijo. Delo psihologa, npr. na delovnem mestu strokovnega delavca, skupinskega ali individualnega habilitatorja v varstveno delovnem centru, pogosto narekuje veliko fleksibilnosti in prilagajanja načinu dela na področju

socialnega varstva ter upoštevanja tudi Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu.

Primer dileme pri ohranjanju poklicne vloge psihologa

Uporabnik z zmerno motnjo v duševnem razvoju je aktivno vključen v socialno okolje, član več lokalnih društev, kjer se samostojno udeležuje in dokazuje. Psiholog in uporabnik sta bila člana istega društva ter sta večkrat sodelovala na zasebnih srečanjih.

Ko se je psiholog zaposlil v varstveno delovnem centru, ki ga obiskuje uporabnik, je bil tako postavljen pred etično dilemo, ki ga opisuje člen 4.8. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Člen navaja, da *v primeru, ko ima psiholog v obravnavi z uporabnikom tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem.*

Psiholog je bil v dilemi, kako ohranjati svojo poklicno vlogo, saj je uporabnik pričakoval, da bo obravnavan drugače, imel več pravic in privilegijev kot ostali na račun zasebnega poznanstva. Psiholog je ugotovil, da je uporabnik zaradi odnosov v zasebnem okolju do njega vzpostavljal drugačen odnos, pričakoval je drugačno obravnavo, kot so je bili deležni ostali uporabniki. Psiholog je to zaznal, se o tem z uporabnikom pogovoril in svetoval, postavil meje, vendar uporabnik temu ni zmožal slediti. Na račun osebnega poznanstva je uporabnik pričakoval in občasno celo zahteval drugačno obravnavo.

Psiholog je bil v dilemi, kako rešiti nastalo situacijo. Ena možnost bi bila, da se psiholog odpove članstvu v društvu ter tako omeji zasebne stike z uporabnikom. Druga možnost bi bila, da se uporabnika še naprej informira o možnosti ohranjanja obeh vlog psihologa, tako v zasebnem kot poklicnem življenju. Pri izbiri prve ali druge možnosti je vzel v obzir individualne značilnosti uporabnika, njegovo funkcioniranje ter možne posledice ene ali druge izbire. V kolikor bo izbral drugo možnost, mora psiholog vedno znova in znova razmejevati obe vlogi ter ohranjati poklicno etiko tudi v vlogi izven svetovanja. Dobro je, da se o vsakodnevem soočanju z dvojno vlogo v smislu podpore konzultira tudi s kolegi na intervizijskih ali supervizijskih srečanjih.

Ključna spoznanja in smernice za kakovostno etično prakso na področju dela z osebami z motnjo v duševnem razvoju v varstveno delovnem centru

Predstavljeni primeri etičnih dilem, s katerimi se srečuje psiholog, zaposlen v varstveno delovnem centru, so bili izbrani s posebnim namenom.

Prva primera obravnavata pravice oseb z motnjo v duševnem razvoju, in sicer pravico do izbire vedenja, s katerim si lahko škodujejo. Lačen (2016) navaja, da so odločitve oseb z motnjo zaradi njihovih znižanih sposobnosti lahko tudi napačne, celo nevarne. V tem primeru je naloga psihologa, da poskuša uporabnika z različnimi tehnikami, kot so nedirektivno vodenje, prepričevanje, dogovori, zgledi, usmeriti k odločitvam, s katerimi si ne bo škodoval. Iz obeh predstavljenih primerov je razvidno, da s temi pristopi kljub trudu nismo bili uspešni. Uporabnika sta s svojim vedenjem povzročala škodo sama sebi in nista imela uvida v to početje. Potrebne so bile dodatne aktivnosti, ki so posegle v pravice, vendar so ti posegi predstavljali manjše zlo v primerjavi s posledicami, ki bi lahko sledile napačnim odločitvam.

Tretji in četrti primer obravnavata načela integritete poklica psihologa. Psiholog v socialnem varstvu mora ohranjati integriteto svojega poklica ter se tudi zavedati omejitev in jih spoštovati. Opisana primera to potrjujeta.

Psihologa, zaposlenega v varstveno delovnem centru, mora voditi predvsem načelo individualnega pristopa. Vsak uporabnik ima svoje potrebe in želje, pri njihovem uresničevanju se je treba posluževati strokovnih pristopov, kot so komunikacija, vzpostavljanje odnosa, iskanje kompetenc, individualno načrtovanje, sodelovanje zaposlenih, timsko delo, sodelovanje s svojci. Le tako bo tudi strokovno delo etično. Seznanjanje z etičnimi kodeksi ter obravnavanje posameznih primerov v luči teh kodeksov sta podlaga kakovostnemu delu.

Zaključek

Psiholog v varstveno delovnem centru se s stalnim izobraževanjem s področja dela z osebami z motnjo v duševnem razvoju strokovno izpopolnjuje in raste. Smernice dela z osebami z motnjo so se v preteklih desetletjih posodobile, v ospredje so stopili individualni pristop, normalizacija, integracija, pravice in uresničevanje vsega navedenega.

Lačen (2016) izpostavi, da se moramo vsi, ki delamo z osebami z motnjo v duševnem razvoju, truditi, da bi njihove izbire in odločitve postale konstruktivne. Tako bodo dobile objektivno spoznanje, da imajo

pravico odločanja, izbiranja in s tem v skladu s svojimi sposobnostmi reguliranja svojega življenja. Naloga psihologa je, da z navedenim seznanja svoje sodelavce.

Psihologovo delo zajema predstavitev etičnih dilem in vzpodbudo k razmišljanju o rešitvah. Upamo, da smo s pričujočim prispevkom to tudi storili in bomo v pomoč vsem psihologom v varstveno delovnih centrih.

Psiholog vse vključene seznanja s pravicami oseb z motnjo v duševnem razvoju ter predstavlja različne pristope, kako omogočiti zadovoljevanje teh pravic, npr. samozagovorništvo, zagovorništvo (Lačen, 2016). Prav tako uporabnike seznanja z njihovimi pravicami in dolžnostmi, jih informira, opolnomoča in vzpodbuja k uresničevanju pravic.

Etične dileme, ki se nanašajo na uresničevanje pravic, so zelo kompleksne. Pogosto se zgodi, da njihove rešitve niso enoznačne in enostavne, kar se je pokazalo tudi v opisanih primerih reševanja primerov etičnih dilem.

Literatura

- Česen, M. (2017). Dejavnost varstveno delovnih centrov nekoč in danes. *Socialni izziv*, 50–55.
- Dragoš, S. (1994). Etika v socialnem varstvu ali socialnovarstvena etika? *Socialno delo*, 33(6), 515–518.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Družinski zakonik (DZ). (2017). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-0729>
- Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu. (2014). *Uradni list Republike Slovenije*, (50). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2014-01-2101>
- Lačen, M. (2016). *Zakaj brez mene? Ne brez mene, prosim! Stališča do oseb z motnjo v duševnem razvoju (tudi druga posebnost in drugačnost se lahko ogleda v tem. Zveza Sožitje: zveza za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju*.
- Pravilnik o standardih in normativih v socialnem varstvu. (2010). *Uradni list Republike Slovenije*, (45). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2010-01-2321>
- Varstveno delovni center Murska Sobota. (B. l.). *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest Varstveno delovnega centra Murska Sobota* [Interni dokument Varstveno delovnega centra Murska Sobota].
- Zakon o socialnem varstvu (ZSV-UPB2). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (3). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-0100>

II.6

Etične vsebine pri delu psihologa v delovnih organizacijah

Katja Grgić
Darja Potočnik Kodrun
Eva Esih
Ana Frühauf

Povzetek

Psiholog v delovni organizaciji se na različnih področjih svojega dela sooča z etičnimi dilemami ter se pogosto znajde sredi konflikta med zaposlenim in delodajalcem. Poleg poznavanja in upoštevanja zakonodaje je psiholog, ne glede na svojo funkcijo v podjetju, dolžan spoštovati tudi *Kodeks etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije* in *Kodeks poklicne etike psihologov*. V pričujočem poglavju so v prvem delu razmisleki o etičnosti delovanja zbrani ob posameznih členih etičnega kodeksa psihologov, v drugem delu pa avtorice razlagajo etičnost delovanja znotraj nekaterih posebej izpostavljenih področij, s katerimi se psiholog sreča pri svojem delu v organizaciji. Predstavljeni odgovori na izpostavljene etične dileme so vodilo pri iskanju najustreznejših odzivov, zavedati pa se moramo, da univerzalne rešitve ne obstajajo ter da vsaka situacija predstavlja specifičen izziv. Pri svojem delu se psiholog zaveda, da posameznika nikoli ne presoja z vidika njegove motivacije, vrednot, inteligentnosti, osebnostne strukture itd. v smislu »to je dobro« ali »to je slabo«, pač pa se vedno sprašuje le o skladnosti njegovih vedenj, ravnanj in dosežkov z vidika pričakovanj do njegove vloge v organizaciji;

Grgić, K., Potočnik Kodrun, D., Esih, E., in Frühauf, A. (2023). Etične vsebine pri delu psihologa v delovnih organizacijah. V V. Poštuvan in Mojca Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 217–235). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.217-235>

gre za *vodilo presoje skladnosti*. Kadar ga pri delu usmerja to vodilo, lahko pričakuje, da bodo tudi etične dileme manjše, saj bo vedno delal v smeri, ki bo najboljša za posameznika in hkrati za organizacijo. Avtorice izpostavljajo tudi, kako pomembno je, da si psihologi med sabo delijo situacije, ki jim predstavljajo izziv, ter skupaj poiščejo primere dobrih praks, ki so jim v pomoč pri vsakdanjem delu in ravnanju.

Ključne besede: psiholog v delovni organizaciji, razvoj zaposlenih, organizacijska kultura, zaposlovanje

Uvod

Psiholog v delovni organizaciji se na različnih področjih svojega dela (iskanje in izbor ustreznih zaposlenih, izvajanje psiholoških testiranj, zaposlovanje, razvoj zaposlenih, razvoj organizacijske kulture itd.) sooča z etičnimi dilemami ter se pogosto znajde sredi konflikta med zaposlenim in delodajalcem. Minimalni standard njegovega dela sicer predstavlja delovnopravna zakonodaja, kjer so opredeljene osnovne smernice, ki pa ne zajamejo vseh področij. Poleg poznavanja in upoštevanja zakonodaje je psiholog (Boštjančič, 2011), ne glede na svojo funkcijo v podjetju, dolžan spoštovati tudi *Kodeks etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije* in *Kodeks poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*).

Pri razmišljanju o etičnih dilemah na področju psihologovega dela v organizacijah se nam zatakne že pri nazivih pozicij, ki jih zasedamo. Veliko psihologov ima, skladno s sistemizacijo podjetja, v svojem nazivu še vedno besedno zvezo *človeški viri* (npr. vodja upravljanja s človeškimi viri). Upravljanje s človeškimi viri je splošno sprejet izraz, ki pokriva širok razpon področij delovanja (npr. iskanje in izbor ustreznih kandidatov, organizacijsko vkrcavanje in izkrcavanje (pojasnjeno v nadaljevanju), razvoj zaposlenih, sistemi nagrajevanja, organizacijska kultura), vendar se ga vse pogostejše poskušamo izogniti, saj beseda *vir* asociira na sredstvo za doseganje cilja, razumevanje zaposlenih kot kakršno koli sredstvo pa pri razmišljanju o etičnosti našega delovanja ne deluje pomirjujoče.

V pričujočem poglavju vam ponujamo razmislek o etičnih dilemah, s katerimi se psiholog v delovni organizaciji pri svojem vsakdanjem delu pogosto sreča. Predstavljeni odgovori na izpostavljene etične dileme so vodilo pri iskanju najustreznejših odzivov, zavedati pa se moramo, da univerzalne rešitve ne obstajajo ter da je vsaka situacija specifičen izziv. Zato je še toliko pomembneje, da si psihologi med sabo delimo situacije,

ki nam predstavljajo izziv, ter skupaj poiščemo primere dobrih praks, ki so nam v pomoč pri vsakdanjem delu in ravnanju.

Z namenom čim večje jasnosti ter strukturiranosti predstavitve etičnih dilem je poglavje razdeljeno na dva dela. V prvem delu so pomisleki glede etičnosti delovanja zbrani ob posameznih členih etičnega kodeksa psihologov, v drugem delu pa avtorice razlagajo etičnost delovanja znotraj nekaterih posebej izpostavljenih področij, s katerimi se psiholog sreča pri svojem delu v organizaciji (npr. razvoj zaposlenih, zaposlovanje invalidov, raznolikost in vključenost, kadrovska analitika).

Zavedamo se, da je področje etičnih dilem nikoli dokončana zgodba, saj se z razvojem trga dela ter družbe v splošnem odpirajo vedno nova področja etičnih dilem (npr. delo od doma), zato se nam zdi tudi za razvoj stroke zelo pomembno, da spodbujamo odprt dialog ter skupno iskanje odgovorov. Upamo, da bodo izpostavljene dileme, razmisleki in odgovori zmanjšali morebitno bralčevo negotovost glede ustreznosti ravnanja v situacijah, kjer nismo čisto prepričani, kako naj se odzovemo, da bo naše ravnanje etično.

Izpostavljeni členi *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) z razlagami v kontekstu delovnih organizacij

Načela spoštovanja človekovih pravic (členi pod 1.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

1.1.: Psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos oziroma spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik.

Vsak od nas se pri svojem delu srečuje z najrazličnejšimi profili posameznikov in spoštovanje posameznikovega dostojanstva, njegovih kompetenc in izkušenj bi moralo biti temeljno vodilo ravnanja ter delovanja vsakega posameznika, ne glede na to, ali je psiholog ali ne. Psihologi imamo v tem oziru še posebej odgovorno nalogo, saj v svoji funkciji o posamezniku pogosto izvemo veliko več, kot drug o drugem izvemo v običajni medosebni interakciji. V zaposlitvenem postopku, npr. s kompetenčnim intervjujem ter z uporabo psihodiagnostičnih sredstev, dobimo vpogled v posameznikovo osebnostno strukturo, intelektualne zmožnosti, motivacijski sistem vrednot, zanimanja in interese itd. Seveda vse informacije

vedno zbiramo z določenim namenom in ob obveščenem soglasju udeležencev, pa vendar moramo posvetiti zavestno pozornost temu, da do pridobljenih informacij nikoli in v nobeni situaciji ne izražamo nespoštovanja ali jih izrabljamo. Popolnoma neprimerno in neetično je izražanje osebnih sodb ter osebnih prepričanj in stališč (npr. »A res vas zanima to? Meni se zdi pa to res dolgočasno in zastarelo!«), kakršno koli zasmehovanje in obrekovanje (npr. »Poglej tega, kako lahko živi s tako nizkimi intelektualnimi zmožnostmi?!«) ali kakršno koli izražanje večje naklonjenosti nekomu (npr. preferiranje nekega kandidata v zaposlitvenem procesu, ker so nam osebno bliže ekstrovertirani ljudje).

Spoštovanje dostojanstva pomeni enakovredno obravnavo vseh (brez vrednostnih sodb) ter skrbno ravnanje z vsemi informacijami, ki bi lahko vodile do občutka izgube dostojanstva. Na prvi pogled zelo preprosto, a v praksi izjemno učinkovito vodilo je, da se vprašamo, *ali bo imel posameznik po zaključku interakcije z nami* (npr. zaposlitveni razgovor) *o sebi boljše ali slabše mnenje*. Naše vodilo mora biti, da naša interakcija ne bo nikoli poslabšala občutka lastne vrednosti osebe, s katero prihajamo v stik (četudi npr. v zaposlitvenem razgovoru ugotovimo, da posameznik ni primeren za zasedbo nekega položaja, ga moramo čez razgovor voditi tako, da zavrnitev ne zniža njegove samozavesti). V primeru, da je interakcija z nami vodila do tega, da se je pri posamezniku občutek lastne vrednosti zmanjšal, smo »padli« na prvem členu etičnega kodeksa (in ko zavestno ter iskreno reflektiramo svoje delo, ugotovimo, da se nam to zgodi še po več letih našega dela, zato je res pomembno, da temu posvetimo zavestno pozornost). Bralci s poglobljenim poznavanjem in razumevanjem kodeksa bodo ugotovili, da zgornja tematika naslavlja še veliko drugih členov kodeksa, npr.: 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*; 1.7.: *Psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja*; 1.21.: *Psiholog ne sme, ne glede na soglasje obravnavanca, objavljati podatkov, ki bi lahko kakorkoli škodili obravnavancu*.

1.9.: *Psiholog odkloni svetovanje, usposabljanje ali posredovanje podatkov nekomu, za katerega utemeljeno domneva, da bo uporabil to znanje ali podatke na način, ki lahko pomeni kršenje človekovih pravic*.

Psihologi v kadrovskih službah v organizacijah velikokrat predstavljajo most med organizacijo in zaposlenimi. Zaradi svoje povezovalne vloge se pogosto znajdejo na razpotju med dvema akterjema – zaposlenimi in organizacijo.

Če omenjeno trditev ponazorimo s konkretnim primerom z dela: lahko se zgodi, da bo direktor organizacije psihologa zaprosil po osebnih informacijah kandidatov, ki so prišli v zadnji krog selekcije za določeno delovno mesto. Med psihološkim testiranjem in poglobljeno obravnavo kandidatov smo ugotovili, da ima eden izmed kandidatov izraženo blago stopnjo depresije. Omenjene informacije smo zapisali tudi v kadrovsko mapo in sedaj direktor organizacije zahteva, da se mu ta mapa posreduje. Kaj storimo v takšnem primeru?

V skladu s členom 1.9. etičnega kodeksa so psihologi zavezani k temu, da odklonijo svetovanje, usposabljanje ali posredovanje podatkov nekomu, za katerega utemeljeno domnevajo, da bo to znanje ali podatke uporabil na način, ki lahko pomeni kršenje človekovih pravic. Če niso prepričani, da bo direktor posredovane podatke uporabil na ustrezen način (npr. da bi posredovanje osebnih informacij pomembno vplivalo na končni izbor kandidatov), jih kodeks zavezuje, da mu podatkov ne posredujejo. V kolikor bi rezultati nakazovali, da bi oseba potrebovala dodatno kliničnopsihološko obravnavo oz. psihiatrični pregled, o tem govorimo z njo in ji predstavimo dobrobiti tega. Podatkov o osebi pa brez njenega privoljenja nismo upravičeni posredovati dalje.

1.17.: Psiholog pozna in upošteva pravice, načela in ukrepe, s katerimi se preprečujejo nezakoniti in neupravičeni posegi v integriteto človekove osebnosti, njegovega osebnega in družinskega življenja zaradi zbiranja, obdelave, shranjevanja in posredovanja osebnih podatkov ter njihove uporabe.

Z digitalizacijo organizacijskih procesov in vse širšo uporabo interneta, napredne tehnologije ter družbenih omrežij se je močno povečal obseg zbiranja in posredovanja informacij o posameznikih (Plešivčnik, 2018). Ker se je situacija na področju varovanja osebnih podatkov v zadnjih nekaj letih močno spremenila, je Evropska unija leta 2016 dosegla skupni dogovor o novih pravilih na področju varovanja osebnih podatkov. Splošna uredba o varstvu podatkov (The General Data Protection Regulation –

GDPR) se je v vseh članicah Evropske unije začela uporabljati leta 2018 (Wachter, 2018).

V skladu z GPDR organizacija nosi odgovornost za varovanje osebnih podatkov zaposlenih, kar pomeni, da mora v vsakem trenutku dokazati, da deluje v skladu z GDPR in da ne krši nobenega zakona (Wachter, 2018). V GDPR (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov), 2016) je določeno, da se lahko zbira-jo vsi osebni podatki, ki jih določa zakon, in da morajo biti hkrati zbrani v uradnih obrazcih. V organizacijskem primeru gre predvsem za podatke, ki jih delodajalec zbira z namenom uresničevanja pravic in obveznosti do zaposlenega, ki jih ima v okviru delovnega razmerja (Žurej, 2017). Uredba še opredeljuje, da se lahko poleg zakonsko določenih podatkov zbirajo tudi drugi osebni podatki zaposlenega, vendar le s pisno privolitvijo zaposlenega. Prav tako je opredeljeno, da v primeru, če zaposleni ne želi, da organizacija zbira dodatne informacije, delavčeva odklonitev soglasja ne bi smela imeti posledic za slednjega (Truong idr., 2019). Uredba zaposlenim nadalje prinaša pravico do popravkov, izbrisa, ugovora in prenosljivosti (Žurej, 2017). Smiselno je, da je uporaba in obdelava osebnih podatkov zaposlenih jasno definirana in natančno določena v pogodbi o zaposlitvi. Zaposleni imajo pravico do okrepljenega nadzora nad svojimi osebnimi podatki, in sicer morajo biti s strani organizacije obveščeni o tem, kako dolgo se bodo njihovi podatki hranili, za kakšne namene se bodo obdelovali in ali bodo posredovani kam izven organizacije (Birkhoff idr., 2021).

Če omenjeno združimo s členom psihološkega etičnega kodeksa, ki naslavlja pravice, načela in ukrepe, s katerimi se preprečujejo nezakoniti in neupravičeni posegi v integriteto človekove osebnosti, njegovega osebnega in družinskega življenja zaradi zbiranja, obdelave, shranjevanja ter posredovanja osebnih podatkov in njihove uporabe, lahko sklenemo, da moramo biti kot psihologi izredno previdni pri posegu v posameznikovo osebno in družinsko življenje. Neetična so npr. vprašanja tekom izvajanja selekcijskih postopkov, ki se navezujejo na posameznikovo osebno življenje (npr. »Kaj dela vaš mož?«, »Koliko otrok imate?« itd.).

Načela strokovne kompetentnosti (členi pod 2.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

2.2.: Psiholog uporablja pri svojem delu tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka.

2.4.: Pri izboru psiholoških postopkov, metod, tehnik in sredstev za psihološko ocenjevanje je psiholog neodvisen in avtonomen ter upošteva smernice stroke na svojem delovnem področju.

Poleg psihologa v kadrovski službi delujejo strokovnjaki drugih profilov, ki niso dolžni upoštevati psihološke etike in imajo posledično pomanjkljivo poznavanje le-te. Etična dilema se lahko pojavi, ko sodelavci znotraj kadrovske službe ali vodstvo organizacije nevede želijo uvesti postopke ali tehnike, ki niso v skladu z etičnim kodeksom. V skladu s členoma 2.2. in 2.4. je naloga psihologa, da transparentno predstavi in opredeli svoje strokovne kompetence ter pristojnosti.

Primer s tega področja je lahko, da želi vodstvo v postopku selekcije za zasedbo delovnega mesta uvesti psihološko testiranje kandidatov. Odločili so se za vprašalnik osebnosti, ki je v angleščini dostopen preko spleta in takoj priskrbi interpretacijo rezultatov, hkrati pa ga ni treba plačati. Vprašalnik ni validiran in standardiziran na slovenskem vzorcu ter ni namenjen ocenjevanju kandidatov v selekcijske namene in za konkretno delovno mesto. Poleg tega je tudi diskriminatoren do kandidatov, ki nimajo ustreznega znanja angleščine.

Na tem mestu je naloga psihologa, da vodstvo opozori na pomanjkljivosti vprašalnika in možne posledice ter posledično pristranosti pri izbiri kandidatov. Psiholog lahko predstavi ustrežnejša psihodiagnostična sredstva, ki so objektivna, veljavna, zanesljiva in preverljiva. Sodelavce in vodstvo opozori na znanstven in celosten pristop k psihološkemu ocenjevanju ter testiranju. Pri izboru psihodiagnostičnih sredstev je psiholog strokovno avtonomen.

2.7.: Psiholog o poteku psihološke obravnave vodi urejeno, sistematično ter vsebinsko in časovno popolno strokovno dokumentacijo (dosje) ter s tem zagotavlja kakovost in preglednost strokovnega dela ter poklicnega odnosa.

To pomeni, da psiholog ob vsakem razgovoru (osebnem, telefonskem, preko videoklica; krajšem nekajminutnem ali daljšem enournem svetovanju; v pisarni ali drugem prostoru) beleži vsebino razgovora oz. jo sproti zapisuje. Čeprav se v trenutku pogovora s svetovancem/z zaposlenim zdi, da si bo psiholog večino ključnih informacij zapomnil, temu ni tako. Zelo neetično in nedopustno se je npr. ne spomniti, kaj je udeleženec v coachingu že povedal, pozabiti na kakšne dogovore, zamešati vsebino povedanega s strani različnih soudeležencev, ker ni bila zapisana, ne beležiti napredka, ciljev, posebnosti ipd. V primeru neupoštevanja tega pomembnega etičnega načela psiholog pri svojem delu ne dosega ter ne vzdržuje najvišje ravni strokovne kompetentnosti, temveč se spušča na raven klepeta in presplošnega pogovora, kar nikakor ne sme biti predmet njegovega dela in je etično nedopustno. Psiholog je odgovoren, da je vsa psihološka dokumentacija zaklenjena, ustrezno shranjena in je vpogled vanjo omogočen le njemu oz. njegovi strokovni skupini.

Naše ravnanje poleg zakonodajne podlage utemeljuje tudi člen 1.13: *Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja. Te podatke morajo, kot zaupne podatke, varovati tudi osebe, ki so jim ti podatki dostopni zaradi narave njihovega dela. Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati tudi psihološki arhiv, ki vsebuje sredstva za psihološko ocenjevanje in psihološke dosjeje. Za vse dokumente in podatke, ki so poklicna skrivnost, mora psiholog s pomočjo delodajalca zagotoviti ustrezne pogoje za shranjevanje in varovanje.*

Načela odgovornosti psihologa (členi pod 3.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

3.17.: Psiholog je pozoren na etične dileme, jih prepozna in si pri zadevate dileme razreševati v skladu z načeli tega kodeksa. Pri razreševanju etičnih dilem se posvetuje s kolegi na svojem delovnem področju in/ali se obrne po pomoč na Komisijo za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije.

Odgovornost za samorefleksijo svojega dela je ključna drža vsakega psihologa. Ne glede na izkušnje ali uspešnost na svojem področju dela je prav, da vsak posameznik načrtno in zavestno izvaja stalno samorefleksijo o svojem delu (razmislek o tem, ali je bilo njegovo ravnanje v določeni situaciji ustrezno) ter se o svojih razmislekih, dilemah, vprašanih pregovori v (formalni ali neformalni) mreži stanovskih kolegov. Pomembno

je, da se povezuje v različna združenja, kjer ima priložnost presoditi pravilnost svojih odločitev, slišati dileme in vprašanja drugih ter odgovore iskati s skupnimi močmi. Supervizija ni zakonsko določen pogoj za psihologovo delo, je pa etični standard, ki bi nam moral biti vsem ključno vodilo pri našem delu.

Združenja, kjer lahko psiholog, ki deluje na področju organizacijske psihologije, poišče informacije, primere dobrih praks ali enostavno sogovornika za razrešitev kakšne dileme, so npr: *Slovenska kadrovska zveza (SKZ)*, *Sekcija za psihologijo dela in organizacije znotraj Društva psihologov Slovenije* (tudi Facebookova skupina), Facebookova skupina *HRM in the new world*, neformalno združenje *Še boljši*, supervizijske skupine na *Gospodarski zbornici Slovenije*, LinkedInova skupina *Psychology in human resources (Organizational psychology)*.

Načela integritete poklica (členi pod 4.) (Društvo psihologov Slovenije, 2019)

4.2.: Psiholog se mora pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi.

4.5.: Psiholog predstavi svojo strokovno usposobljenost, izkušnje in pristojnosti obravnavancem, sodelavcem, kolegom psihologom in širši javnosti objektivno in pošteno.

2.1.: Psiholog strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi.

Na psihologe v kadrovskih službah se zaposleni pogosto obračajo z različnimi vprašanji, ki so vezana na zaposlitev in delo, včasih pa se zgodi, da želijo nasvet na čisto osebnem področju (npr. glede partnerskih odnosov, vzgoje otrok, obvladovanja razpoloženjskih nihanj). V skladu z etičnimi standardi (čl. 2.1. in 4.2.) je naloga kadrovskega psihologa, da jim pojasni svoje kompetence in razloži, da njihova stiska morda presega njegove pristojnosti in usposobljenosti. Tega zaposleni lahko ne razumejo, češ, *saj si vendar psiholog*. Treba jim je razložiti skupne kompetence kot tudi razlike med vsebino dela kadrovskega psihologa, kliničnega psihologa in drugimi sorodnimi strokovnjaki. Lahko se zgodi, da tudi med selekcijskim intervjujem pridobi zaupno informacijo, ki zahteva intervencijo; tudi takrat

je kadrovski psiholog kandidata dolžan usmeriti k ustreznemu strokovnjaku, bodisi na dodatno klinično psihološko ocenjevanje ali svetovanje.

Omenjena dolžnost je posebej zahtevna v primerih, ko pride zaposleni z večjo duševno stisko, npr. s samomorilnimi in/ali sumničavimi mislimi, je žrtev fizičnega ali psihičnega nasilja, ima panične napade. Na splošno gre za težje situacije in zaposleni je verjetno potreboval veliko časa ter poguma, preden se je zaupal oz. poiskal pomoč. Psiholog mu lahko prisluhne, vendar mu je dolžan čim prej pojasniti svoje omejitve ter ga usmeriti k ustreznemu zunanjemu strokovnjaku. V situaciji ostane miren, razumevajoč in mu v skladu s svojimi kompetencami nudi krizno intervencijo ter osnovno psihološko podporo, ki izhaja iz temeljnih kompetenc psihologa, potem pa ga v primeru težjih stisk usmeri v ustrezno obravnavo (npr. osebni zdravnik, hitra psihiatrična pomoč, klinična psihološka obravnava, center za socialno delo). Psiholog v svoji vlogi v organizaciji nudi podporo ranljivim posameznikom tudi po njihovi morebitni vključitvi v obravnavo izven organizacije. Njegova vloga v smislu podpore takšnemu posamezniku lahko predstavlja tudi podaljšano skrb in je del etičnega ravnanja psihologa.

Izpostavljene vsebine in konkretne etične dileme v kontekstu delovnih organizacij

Vkrcavanje/organizacijsko uglaševanje

Psiholog je bil morda vključen v presojo ustreznosti posameznikovih potencialov in kompetenc ter izkušenj za zasedbo delovnega mesta. Raven skladnosti je bila ocenjena kot ustrezna, zato je bil posameznik prepoznan kot ustrezen kandidat za zasedbo položaja. Kljub ustreznemu znanju in izkušnjam je ključen dejavnik uspešnosti posameznika na novozasedenem delovnem mestu ustrezno vkrcavanje/organizacijsko uglaševanje (angl. *onboarding*). Etična drža psihologa v organizaciji vključuje tudi to, da nadrejenemu pomaga razumeti, kaj novozaposleni potrebuje, da bo lahko uspešen na položaju, ki ga je zasedel. Prav je, da spremlja tudi počutje in samozavest novozaposlenega ter mu pomaga pri izzivih, s katerimi se sooča, saj bi bilo neetično dopustiti, da je nekdo odpuščen zaradi neuspešno opravljenih poskusnih dob, ker mu na strani organizacije nismo nudili ustrezne podpore v procesu vkrcavanja. Psiholog lahko tudi pomaga pri vzpostavljanju mentoriranja v podjetju, nudi konkretno podporo mentorju pa tudi mentorirancu znotraj posameznega procesa vkrcavanja.

Pomaga razumeti, da je lahko npr. menjava službe, delovnega položaja ali lokacije stresna situacija, ki zahteva obdobje prilagajanja. Skladno s členom 3.16. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Kadar psiholog vodi projekt, poučuje, opravlja mentorstvo ali supervizijo, je odgovoren za korektno znanstveno in strokovno delovanje vseh sodelujočih in za upoštevanje poklicnih etičnih načel.*

Razvoj zaposlenih

Odgovornost za razvoj zaposlenih je zagotovo naloga, s katero se psiholog, ki je zaposlen v delovni organizaciji, sreča slej ko prej (npr. strukturiranje letnih razvojnih razgovorov, razvoj modela kompetenc, izobraževanje vodij za ustrezno podajanje povratnih informacij, sodelovanje pri pripravi načrta izobraževanja, izvedba delavnic konstruktivne komunikacije, coaching zaposlenih).

Primer etične dileme, s katero se lahko sreča psiholog, je situacija, ko npr. vodja želi, da se zaposleni udeleži coachinga, zaposleni pa v tem ne vidi smisla. Izhajajoč iz člena 1.2. (*Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*) in 1.3. (*Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave*) *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je psiholog v tem primeru dolžan vodji, kljub neposrednemu navodilu, naj zaposlenega sprejme na coaching, pojasniti, da se kakršno koli svetovanje ali coaching lahko izvaja samo tedaj, ko se zaposleni strinja z opredeljenimi področji za razvoj na področju svojih kompetenc in s svojo vključitvijo v proces coachinga. Šele tedaj se lahko oblikuje t. i. tripartitna pogodba, s katero se vse tri strani (zaposleni, coach in nadrejeni) zavežejo k procesu, opredelijo cilje ter trajanje procesa.

Če coaching ali svetovanje izvaja psiholog, ki je zaposlen v delovni organizaciji, mora biti še posebej pozoren na to, da nadrejenim ne razkrija vsebine pogovorov, ki jih ima s coachejem, četudi je po tem vprašan. Etično je, da se z zaposlenim, ki je vključen v proces coachinga, dogovori ta, katere informacije bodo posredovane dalje nadrejenemu in kaj ostane samo med njima. Nadrejeni se mora strinjati s področji, ki jih obravnavata

(tj. katere kompetence bosta krepila), obvestiti ga je treba tudi o uspešnosti procesa, ne pa tudi o vsebini pogovorov. Prav tako bi bilo neetično, če bi psiholog, ki v delovni organizaciji deluje kot coach, informacije, ki mu jih zaposleni zaupa v okviru svetovalnega pogovora, potem delil v neformalni razpravi z drugimi sodelavci, npr. med druženjem na kavi.

Druga dilema, ki jo lahko psiholog zazna pri svojem delu na področju razvoja kompetenc zaposlenih, se lahko pojavi znotraj različnih delavnic, ki so namenjene nadgradnji specifičnih veščin (npr. učinkoviti medosebni odnosi, konstruktivna komunikacija). V tovrstnih delavnicah, kjer se udeleženci npr. učijo učinkovitega komuniciranja z različnimi profili ljudi, udeleženci pogosto sprašujejo, če prilagajanje svojega vedenja in načina komuniciranja specifičnih profilom ljudi ali specifičnim situacijam ni pretvarjanje. Tu torej ne gre toliko za etično dilemo, ki jo zazna psiholog, pač pa za tisto, ki jo zaznavajo udeleženci in pogosto potrebujejo pojasnilo. Seveda v nobenem smislu ne posegamo v integriteto posameznikov in od njih ne zahtevamo, da se spremenijo v svoji temeljni osebnostni strukturi (kar tudi ne bi bilo mogoče), pač pa jim samo pomagamo razviti veščino, ki jim omogoča, da so slišani in razumljeni (tako kot govorjenje v angleščini v Angliji ni pretvarjanje); vsebinsko gledano še vedno povemo, kar smo mislili, le oblika, način je drug.

In nenazadnje je smiselno jasno izpostaviti še eno dilemo, ki bi jo psiholog v organizaciji na področju razvoja lahko zaznal kot etično. Skladno s členom 1.21. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) *psiholog ne sme nikoli delovati v škodo obravnavancev: psiholog ne sme, ne glede na soglasje obravnavanca, objavljati podatkov, ki bi lahko kakorkoli škodili obravnavancu*. Na področju razvoja kompetenc pa se psiholog, podobno kot na področju iskanja in izbora ustreznih kandidatov, pogosto sreča z dilemo, da bo posamezniku škodoval, če bo podal mnenje, da nekdo nima ustreznih kompetenc za zasedbo nekega položaja (ali za zasedbo novega delovnega mesta ali pa za npr. napredovanje). Psiholog se mora zavedati in to pojasniti najprej sebi, nato pa na primeren način še kandidatu in morebiti njegovemu nadrejenemu, da z realno oceno posameznikovih kompetenc in morebitno zavrnitvijo napredovanja ali zavrnitvijo nekoga za zasedbo nekega delovnega položaja nikomur ne škodujemo, pač pa mu v resnici želimo dobro. Posameznik, ki bo nameščen na delovno mesto, ki ne ustreza njegovim kompetencam, bo v najboljšem primeru nezadovoljen, najverjetneje pa bo svoje delovno mesto občutil kot veliko frustracijo, saj nikakor ne bo mogel izpolniti pričakovanj delovnega mesta in biti uspešen. Na ta način bo začel izgubljati občutek lastne vrednosti, pretirano

prizadevanje za doseg pričačovanj, ki jim ni kos, pa lahko vodi tudi v izgorelost. Če nikomur ne želimo škodovati, je torej najetičneje, da posameznika v strukturo delovne organizacije umestimo tako, da bo, s potenciali in kompetencami, ki jih ima, lahko uspešen in zadovoljen na svojem delovnem mestu ter da sistematično načrtujemo načrt razvoja njegovih kompetenc in karijerne poti.

Raznolikost na delovnem mestu

Raznolikost na delovnem mestu se nanaša na individualne razlike zaposlenih glede na spol, starost, raso, etično pripadnost, spolno usmerjenost, socialno-ekonomski status, verska prepričanja, politična prepričanja ali druge ideologije. Do vedno večje raznolikosti v delovnih organizacijah prihaja zaradi naraščajoče globalizacije, migracij in mobilnosti delovne sile (Patrick in Kumar, 2012).

Prav je, da psiholog v organizaciji zagovarja stališče enakih možnosti ter skrbi, da zaposleni zaradi svojega spola, verske usmeritve, starosti, narodnostne pripadnosti, spolne usmerjenosti itd. ni privilegiran ali diskriminiran; tovrstne kategorizacije sploh ne smejo biti predmet nikakršne presoje. Kakršna koli presoja (npr. presoja o primernosti kandidata za zasedbo delovnega mesta, presoja o napredovanju) mora temeljiti na presoji posameznikovi kompetenc in izkušenj, njegovi uspešnosti, skladnosti njegovega delovanja s kulturo podjetja, itd., ne pa npr. na narodnostni pripadnosti ali spolni usmerjenosti. Členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki utemnjujejo naše ravnanje, so npr.: 1.22.: *Psiholog enakopravno in enakovredno obravnava vse ljudi, ne glede na raso, narodnost, spol, vero, politično pripadnost, spolno usmerjenost ali druge osebne okoliščine. Ne dopušča, ne opravičuje, ne prikriva, ne olajšuje in ne sodeluje pri nobeni diskriminaciji*; 1.23.: *Psiholog zavrača in preprečuje postopke in obravnave, ki diskriminirajo ljudi*; 4.4.: *Psiholog ne vnaša svojih osebnih, ideoloških, političnih in verskih prepričanj v poklicno delo*.

Pri psiholoških ocenjevanjih in vzpostavljanju sistemov nagrajevanja je psiholog dolžan opredeliti ter upoštevati objektivne kriterije, ki med kandidati ne diskriminirajo. V postopku zaposlovanja je pozoren na plačne razlike med spoloma. Kot predstavnik kadrovske službe se pogosto znajde sredi konflikta med zaposlenimi in/ali delodajalcem. V teh primerih deluje kot objektivni mediator. V skladu s členom 1.23. (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je psiholog o diskriminatornih postopkih dolžan opozoriti vodstvo organizacije in druge zaposlene. K temu ga, kot

vse ostale predstavnike kadrovske službe, zavezuje tudi 6. člen (prepoved diskriminacije in povračilnih ukrepov) Zakona o delovnih razmerjih. V tem kontekstu se lahko znajde tudi v etični dilemi na področju neposrednega iskanja kandidatov v procesu iskanja in izbora kadrov. Naročnik lahko npr. zahteva, da mu agencija za iskanje kadrov poišče moškega, starega 30 do 35 let, ter eksplicitno pove, da ne želi mladih mamici. Od psihologa, ki je zaposlen kot rekruter, bi bilo popolnoma neetično, če bi slepo sledil navodilom naročnika. Drža, ki je etična, od njega zahteva, da vedno predstavi vse kandidate, ki izkazujejo ustrezno raven skladnosti med zahtevami položaja in izraženimi kompetencami, ter naročnika usmeri pri tem, kaj so strokovni in objektivni kriteriji, na podlagi katerih sprejmemo odločitev o ustreznem kandidatu.

Eno izmed pomembnih področij spodbujanja raznolikosti in vključenosti je tudi promoviranje vključenosti skupnosti LGBT+. Raziskave so pokazale, da se posamezniki, ki se identificirajo kot pripadniki te skupnosti, na delovnem mestu pogosto srečujejo z diskriminacijo, s sovražnim govorom in z negativnim odnosom (homofobija, tranfobija), kar vpliva na njihovo delovno uspešnost in povečuje njihovo odsotnost z delovnega mesta. Podobno velja tudi za pripadnike drugih manjšin (Bonaventura in Biondo, 2016). Razumljivo je, da imajo zaposleni različna mnenja, prepričanja, norme, običajne, vrednote in stališča, vendar pa je psiholog dolžan, da deluje skladno s prej omenjenim členom 1.23. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Na tem mestu je njegova naloga spodbujanje raznolikosti na delovnem mestu z ustvarjanjem in ohranjanjem pozitivnega delovnega okolja, kjer se cenijo podobnosti in razlike med posamezniki. Z različnimi intervencijami v obliki delavnic, predavanj ali moderiranih razprav lahko pomaga pri ozaveščanju posameznikovih prepričanj in stališč ter pri prepoznavanju njihovega vpliva na pripadnike manjšin (Patrick in Kumar, 2012).

Invalidi in osebe s posebnimi potrebami

Delo ima izredno pomembno funkcijo v življenju vsakega človeka in je pogosto tudi središčni vidik človekovega življenja (Kanjuro Mrčela, 2002). To je še značilneje za deprivilegirane skupine ljudi, kot so invalidi, saj zanje zaposlitev pogosto pomeni tudi edino možnost za neodvisno življenje (Hartnett idr., 2011, v Destovnik, 2019). Po uradnih podatkih se v Sloveniji okvirna ocena deleža invalidov giblje od okoli 12 do 13 % celotnega prebivalstva.

Organizacija združenih narodov je sprejela vrsto dokumentov, ki posredno ali neposredno nakazujejo na pomen izenačevanja možnosti invalidov in s tem povezanega področja zaposlovanja (npr. *Deklaracija o pravicah invalidov*, *Talinske usmeritve za razvoj človeških virov invalidov*, *Dunajska deklaracija*).

V projektu ZA VSE – družba brez diskriminacije so ugotovili, da je glavni razlog za slabši položaj invalidov na trgu dela predvsem v stališčih delodajalcev in širše družbe do njihovega zaposlovanja. Po teh ugotovitvah celo zakonodaja, ki podpira zaposlovanje invalidov, ne more bistveno vplivati na njihovo dejansko zaposljivost, če delodajalci temu niso naklonjeni. Poleg spodbudne zakonodaje sta bistvenega pomena tudi ozaveščenost delodajalcev ter ustrezna in pravočasna informiranost o možnih spodbudah (Destovnik, 2019). Kadrovske psiholog je prvi znotraj organizacije, ki se informira in organizacijo ozavešča o različnih možnostih zaposlovanja ter prilagajanja delovnih mest tudi osebam s statusom invalida ali z odločbo osebe s posebnimi potrebami. Vedno izhaja iz tega, kaj lahko invalid ponudi delodajalcu, ne pa iz njegove invalidnosti in morebitnih ugodnosti, ki bi delodajalcu lahko pripadale, če zaposli invalida. Vedno je večja verjetnost, da bodo invalidi dobili slabše plačano delovno mesto, ostali nezaposleni dlje časa in bolj tvegali odpustitev (Greif, 2009).

Za spreminjanje stališč o zaposlovanju invalidov ima pomembno vlogo tudi psiholog v organizaciji. Delodajalcem sporoča, da:

- so invalidi zmožni opravljati različna dela, vendar je potreba po prilagoditvah odvisna od invalidnosti in dela samega;
- je treba biti pri zaposlovanju invalidov pozoren na to, kaj invalid zna in zmore ter prinese v podjetje;
- država delodajalcem omogoča različne spodbude za zaposlovanje invalidov, ko se pojavi potreba po prilagoditvah delovnega mesta in prihoda na delo.

Delodajalci imajo najpozitivnejša stališča do zaposlovanja oseb s telesnimi okvarami, gluhih in naglušnih ter oseb s kroničnimi boleznimi. Istočasno imajo najnegativnejša stališča do zaposlovanja oseb z motnjami v duševnem razvoju in oseb s težavami na področju duševnega zdravja. Prav z zaposlovanjem teh dveh skupin invalidov je povezanih največ predsodkov (Zovko Stele, 2016).

Členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki utemeljujejo naše ravnanje, so npr.: 1.1.: *Psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v*

poklicni odnos oziroma spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik; 1.2.: Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije; 1.7.: Psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja. Tudi eden izmed ključnih ciljev strategije politike zaposlovanja Evropske Unije je spoštovanje ter vključitev vseh ljudi in skupin na trg dela pod enakimi pogoji ter brez diskriminacije (Svetlik idr., 2002).

Kadrovska analitika

Pomembno področje, ki mu moramo znotraj naslavljanja etičnih dilem posveti dodatno pozornost, je področje kadrovske analitike. Gre za precej mlado področje, ki se je razvilo v zadnjih nekaj letih (Fernandez in Gallardo-Gallardo, 2020). Uporaba inovativnih kadrovskih orodij, ki temeljijo na obdelavi posameznikovih osebnih podatkov, za psihologe v organizacijah prinaša številne ugodnosti, a le ob zavedanju in pravilni naslovitvi etičnih dilem v organizaciji (Khan in Tang, 2016; Sharma in Sharma, 2017). Varovanje osebnih podatkov in posameznikove zasebnosti predstavlja enega izmed večjih izzivov, ki jih s seboj prinaša uporaba analitike. Zaradi razmaha informacijske tehnologije in programske opreme v ospredje vedno bolj prihajajo razprave o izgubi nadzora zaposlenih nad osebnimi podatki, saj novodobna analitična orodja temeljijo na sledenju, hranjenju, obdelavi ter izmenjavi informacij (Schwartz, 2011).

Poleg tega kadrovske oddelke hranijo velike količine osebnih podatkov zaposlenih, ki so bili zakonsko pridobljeni, a kljub temu obstaja dilema, kateri so tisti podatki, ki se lahko uporabijo v okviru izvajanja analitike (Plešivčnik, 2018). Popolnoma na mestu je vprašanje, ali je etično zajemati posameznikove osebne podatke v namene izvajanja prediktivnih analiz in organizacijskih trendov, ki bi lahko razkrili, kateri zaposleni so bolj nagnjeni k temu, da bodo v organizaciji ostali dalj časa kot drugi itd., kateri so pri svojem delu že izpolnili vse potenciale itd. V skladu s *Kodeksom* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je prav, da kot psihologiji v organizaciji spodbujamo opredeljevanje načel ter zapis internih pravil, ki določajo, katere podatke o zaposlenih, koliko časa in za kakšen namen lahko organizacije zbirajo ter tudi katerih podatkov ni etično uporabiti za namen prediktivne analitike. Konkreten primer s tega področja bi bilo oblikovanje kariernih načrtov zaposlenih na osnovi objav na družbenih

omrežjih. Na družbenih omrežjih vidimo, da se nekdo ukvarja z adrenalinskim športom in ves čas potuje, ter posledično o njem ne razmišljamo kot o potencialnem kandidatu za napredovanje, saj nismo prepričani, da bo na dolgi rok ostal z nami. Sprejemanje odločitev ali oblikovanje napovedi na osnovi nepreverljivih ter nestrokovnih virov je torej v nasprotju vsaj s členoma 2.5. in 3.3. etičnega kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 2.5.: *Psiholog pri svojem delu opravi le tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki so optimalni za cilj in potek obravnave ter strokovna spoznanja*; 3.3.: *Psiholog je odgovoren, da pridobiva in sporoča obravnavancu samo tiste podatke, ki so povezani s ciljem obravnave*.

Zaključek

Ko govorimo o zaposlitvi psihologa v organizaciji, se pogosto srečamo z etičnimi dilemami, ki v veliki meri izhajajo iz dvojnosti njegove vloge. Zelo redko se namreč zgodi, da je psiholog v organizaciji zaposlen na delovnem mestu psihologa ali svetovalnega delavca, saj v večini delovnih organizacij to delovno mesto ne obstaja. Pogosto ima kot zaposlen poslovno funkcijo vodenja področja (npr. vodja področja upravljanja s človeškimi viri, vodja področja za ljudi in kulturo, vodja področja splošnih služb), ki od njega zahteva, da v vsakem trenutku dela hkrati za dobrobit vsakega posameznega zaposlenega ter za dobrobit organizacije kot celote. Tovrstna vloga lahko marsikomu predstavlja težko premostljivo dvojnost in obremenjujočo etično dilemo. Ob poglobljenejšem razmisleku ugotovimo, da je eno ključnih vodil in usmeritev, ki nam lahko pomaga reševati konfliktnost vlog, *vodilo presoje skladnosti*. Pri svojem delu se moramo namreč zavedati, da posameznika nikoli ne presojamo (ali obsojamo!) z vidika njegove motivacije, vrednot, osebnostne strukture itd., v smislu »to je dobro« ali »to je slabo«, pač pa se vedno sprašujemo le o skladnosti njegovih vedenj, ravnanj in dosežkov z vidika pričakovanj do njegove vloge v organizaciji. Svoje odločitve tako sprejemamo in utemeljujemo na osnovi presoje velikosti razkoraka med zahtevami položaja ter izraženimi kompetencami kandidata, pa najsibo to pri odločitvi o primernosti posameznega kandidata za neko delovno mesto, pripravi načrta izobraževanja ali pa npr. pri pripravi načrta reorganizacije. Od zaposlenih nikoli ne zahtevamo, da se spreminjajo v svojem jedru; ne zahtevamo, da spremenijo svoje vrednote, ne pričakujemo, da se bodo karakterno spremenili (to bi bilo neetično), pričakujemo pa, da se na ravni vedenja in ravnanja vedejo v skladu z normami kulture družbe, ter jim pomagamo, da na rav-

ni strokovnih in drugih kompetenc delujejo skladno z zahtevami položaja. Kadar nas pri delu usmerja to vodilo, lahko pričakujemo, da bodo tudi etične dileme manjše, saj bomo vedno delali v smeri, ki bo najboljša za posameznika in hkrati za organizacijo.

Literatura

- Birkhoff, D. C., Dalen, A. S. H. van, in Schijven, M. P. (2021). A review on the current applications of artificial intelligence in the operating room. *Surgical Innovation*, 28(5), 611–619.
- Bonaventura, L., in Biondo, A. E. (2016). Disclosure of sexual orientation in the USA and its consequences in the workplace. *International Journal of Social Economics*, 43(11), 1115–1123.
- Boštjančič, E. (2011). Biti etičen in hkrati biti učinkovit: zahtevna naloga na kadrovskem področju. *Panika*, 15(2), 28–31.
- Destovnik, K. (ur.). (2019). *Spodbujamo zaposlovanje invalidov: priročnik*. Združenje izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije v Republiki Sloveniji.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Fernandez, V., in Gallardo-Gallardo, E. (2020). Tackling the HR digitalization challenge: Key factors and barriers to HR analytics adoption. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 4(2), 89–103.
- Greif, T. (2009). *Upravljanje raznolikosti v zaposlovanju: smernice za delodajalce in sindikate*. Društvo ŠKUC.
- Hartnett, H. P., Stuart, H., Thurman, H., Loy, B., in Batiste, L.C. (2011). Employers' perceptions of the benefits of workplace accommodations: Reasons to hire, retain and promote people with disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 34(1), 17–23.
- Kanjuro-Mrčela, A. (2002). Sodobna rekonceptualizacija dela: delo med racionalnim in emocionalnim. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 39(1), 30–48.
- Khan, S. A., in Tang, J. (2016). The paradox of human resource analytics: Being mindful of employees. *Journal of General Management*, 42(2), 57–66.
- Patrick, H. A., in Kumar, V. R. (2012). Managing workplace diversity: Issues and challenges. *SAGE Open*, 2(2). <https://doi.org/10.1177/2158244012444615>
- Plešivčnik, M. (2018). *Izzivi kadrovske analitike* [Neobjavljeno magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Schwartz, P. M. (2011). Privacy, ethics, and analytics. *IEEE Security & Privacy*, 9(3), 66–69.

- Sharma, A., in Sharma, T. (2017). HR analytics and performance appraisal system: A conceptual framework for employee performance improvement. *Management Research Review*, 40(6), 684–697.
- Slovenska kadrovska zveza. (2004). *Kodeks etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije*.
- Svetlik, I., Glazer, J., Kajzer, A., in Trbanc, M. (ur.). (2002). *Politika zaposlovanja*. Fakulteta za družbene vede.
- Truong, N. B., Sun, K., Lee, G. M., in Guo, Y. (2019). GDPR-compliant personal data management: A blockchain-based solution. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 15, 1746–1761.
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). (2016). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–88.
- Wachter, S. (2018). Normative challenges of identification in the internet of things: Privacy, profiling, discrimination, and the GDPR. *Computer Law & Security Review*, 34(3), 436–449.
- Zovko Stele, M. (2016). *Stališča delodajalcev do zaposlovanja invalidov* [Neobjavljeno magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Žurej, J. (2017). Labirint osebnih podatkov. *HRM: strokovna revija za področje razvoja organizacij in vodenja ljudi pri delu*, 3(8), 15–17.

II.7

Etične vsebine pri delu psihologa v medicini dela, prometa in športa

Marija Molan
Matej Čeh

Povzetek

Delo psihologa na področju varovanja zdravja delavcev, kamor sodijo aktivnosti na področju medicine dela, prometa in športa, je osredotočeno na prepoznavanje in zagotavljanje ustreznih vedenjskih oblik, ki omogočajo varovanje zdravja delavca samega, sodelavcev, okolja in uporabnika. Pomembno je sodelovanje v postopku ocenjevanja tveganj, kamor sodita prepoznavanje zahtev in obremenitev na delovnem mestu kakor tudi psihološka ocena posameznika, njegovega funkcioniranja ter zmožnosti učinkovitega in varnega vedenja. Zakonodaja določa okvirne predpise. V postopku dela je psihologu prepuščena strokovna ocena posameznikovega funkcioniranja tako, da se omogoči varovanje njegovega zdravja in zagotavljanje varnosti. Pri tem se lahko pojavi razkorak med trenutnim interesom posameznika in realno oceno psihologa o posameznikovem funkcioniranju. Psiholog se sreča z etičnimi dilemami spoštovanja temeljnih človekovih pravic, avtonomnosti, samoodločanja kot tudi načeli poklicne in strokovne kompetentnosti ter odgovornosti. Pomembna je neoporečna profesionalna ocena funkcije posameznika v postopku ocenjevanja. Ocena mora biti izvedena

Molan, M., in Čeh, M. (2023). Etične vsebine pri delu psihologa v medicini dela, prometa in športa. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 237–251). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.237-251>

čim objektivneje, ob upoštevanju uporabljenih diagnostičnih postopkov in psihološke evalvacije. Profesionalna izvedba psihološkega pregleda in ocena funkcije preprečuje ustvarjanje moralnega dolga zaradi morebitnega razkoraka med interesi osebe, ki je v postopku ocenjevanja, in profesionalno oceno psihologa, ki izvaja evalvacijo.

Ključne besede: zahteve in obremenitve pri delu, zagotavljanje varnosti v delovnem okolju in prometu, zagotavljanje varnega vedenja, ocena psihičnega funkcioniranja za delo, promet in šport, zakonska ureditev

Uvod

V dejavnosti varovanja zdravja delavcev, ki predstavlja osnovno in najpomembnejšo aktivnost na področju medicine dela, prometa in športa, je osnovni zakon, ki opredeljuje to aktivnost, Zakon o varnosti in zdravju pri delu (ZVZD-1) (2011).

Poleg tega zakona na področje dejavnosti medicine dela, prometa in športa posegata tudi Zakon o pravilih cestnega prometa (ZPrCP) (2021) in Zakon o orožju (ZOro-1-UPB1) (2005). Ta dva zakona posvečata večjo pozornost zagotavljanju varnosti prebivalstva. Zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in jedrski varnosti (ZVISJV-UPB2) (2004) pa poleg varovanja zdravja delavcev, ki delajo v teh objektih, nalaga tudi skrb za varovanje okolja in preprečitev jedrske nesreče.

V dejavnosti varovanja zdravja delavcev se psihologi srečamo z nalogo zagotoviti učinkovito vedenje, ki bo preprečilo škodo osebi, ki delo opravlja, in zagotovilo varnost njenih sodelavcev, okoliškega prebivalstva ter okolja. Zagotavljanje varnega in učinkovitega vedenja je najpomembnejša naloga psihologov v dejavnosti varovanja zdravja. Da bi psiholog to lahko dosegel, mora skrbno in sistematično načrtovati ter izvesti psihološko ocenjevanje, mu nameniti dovolj časa ter pripraviti kakovostno interpretacijo testiranj, intervjujev in opazovanj. Na tem mestu velja opozoriti tudi na zahtevano kompetentnost psihologa, ki mora imeti ustrezno teoretično in praktično predznanje. K temu ga zavezuje tudi člen 3.12. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki govori o *zavedanju psihologa, da z napačnim ravnanjem s sredstvi za psihološko ocenjevanje (izvedba, vrednotenje, interpretacija rezultatov) lahko povzroči nepopravljivo škodo posamezniku, stroki in družbi, zato je tudi v primeru, ko sme uporabljati določeno ustrezno kategorizirano sredstvo za*

psihološko ocenjevanje, dolžan sam presoditi, ali mu njegovo teoretično in praktično znanje, razumevanje, delovne izkušnje in dodatna usposobljenost dovoljujejo kompetentno uporabo določenih sredstev za psihološko ocenjevanje. V primeru dileme presodi uporabo sredstva za psihološko ocenjevanje s strokovno kompetentnim kolegom, ki to sredstvo uporablja pri poklicni dejavnosti.

Zakonodajalec je z zakoni poskusil urediti razmerja med posameznikom in njegovim okoljem ter zagotoviti učinkovito vedenje, ki ne ogroža ne njega, ne sodelavcev, ne okolja, pri tem pa posega v možnost uveljavljanja pravic posameznika. Pravica do dela je ustavna pravica vsakega posameznika. Posameznikova pravica do dela in njegova želja opravljati delo pa lahko prideta v nasprotje z željami ter s potrebami ostalih. Po osnovni zakonodaji s področja varovanja zdravja delavcev je obveza delodajalcev zagotoviti delovno okolje in način izvajanja dela tako, da se prepreči ali obvlada tveganje za posameznika, sodelavce ali širše okolje. Posameznik s svojim vedenjem ne sme ogrožati drugih, kljub temu, da bi sam želel izvajati neko aktivnost. Pri tem se psiholog sreča z *etičnim načelom spoštovanja in ščitenja pravice obravnavančca o samoodločanju in avtonomiji* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.2 in 1.3).

Zdravje v delovnem okolju predstavlja stanje telesnega, duševnega in socialnega blagostanja, ne samo posameznika, temveč vseh, ki vstopajo v delovno okolje. Z učinkovitim izvajanjem dejavnosti in ustrezno izvedenimi aktivnostmi na področju psihologije v dejavnosti varovanja zdravja delavcev lahko zagotovimo dobro počutje ter ohranjanje zdravja v najširšem pomenu tako posameznika kot tudi njegovih sodelavcev. Če psiholog krši zakonodajo in etične standarde na tem področju, je vprašljivo zagotavljanje dobrobiti zdravja in varnosti delavcev v najširšem pomenu.

Človek in delo

Izjava o varnosti z oceno tveganja

Delodajalec mora v delovnem okolju zagotoviti vse ukrepe, ki bodo preprečili, da ne bo prišlo do poškodb, bolezni ali okvar zdravja in bodo posamezniku omogočali realizacijo pravice do dela. Za zagotavljanje varnosti v delovnem okolju odgovornost prevzema delodajalec. Posameznik mora s svojim vedenjem spoštovati vse predlagane ukrepe tako, da ne bo prihajalo do ogrožanja njegove varnosti, da ne bo povzročena škoda njegovemu zdravju in zdravju sodelavcev ter uporabnikom storitev, ki se v delovnem okolju izvajajo. V okviru ocene tveganja so identificirana osnovna

tveganja na delovnem mestu ter predvideni ukrepi za odpravo in obvladovanje prepoznanih tveganj. Ti ukrepi so usmerjeni tudi v varno vedenje, spoštovanje vseh predpisanih ukrepov, ustrezno izvajanje dela ter ustrezno uporabo sredstev za delo in tehnologijo. Ocena tveganja je dokument, ki ga pripravijo strokovnjaki za področje zagotavljanja varnosti, pooblaščen izvajalci za varnost in zdravje, izvajalci medicine dela, sodelovati pa morajo tudi psihologi, predvsem v delu zagotavljanja učinkovitega vedenja.

V izjavi o varnosti, ki je krovni dokument delodajalca, ki poveže ocene tveganja za vsa delovna mesta v delovnem okolju, se delodajalec zaveže k zagotavljanju izvajanja vseh predlaganih ukrepov. V okviru sprejemanja predlogov ocene tveganj s predlaganimi humanizacijskimi ukrepi sodelujejo tudi pooblaščen predstavniki zaposlenih, ki zagotavljajo spoštovanje predlaganih ukrepov tudi med delojemalci. Izjava o varnosti je ključni dokument, ki zaveže oba, delodajalca in delavca. Delodajalca zavezuje, da zagotovi ukrepe za odpravo in obvladovanje tveganj, delojemalce pa, da te ukrepe spoštujejo in s svojim vedenjem ohranjajo varnost ter zagotavljajo varovanje zdravja. V okviru predlaganih ukrepov so predvideni tudi predhodni, obdobjni in usmerjeni zdravstveni pregledi. Namenjeni so preprečitvi izpostavljenosti tveganjem, ki bi jih povzročila posameznikova nezmožnost vedenja, ki zagotavlja varnost. V okviru teh pregledov sodeluje tudi psiholog, ki *mora* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) *svoje področje dela poglobljeno (in ne površno) obvladati* (čl. 2.3.), hkrati pa *mora biti pri izboru psiholoških postopkov, metod, tehnik in sredstev za psihološko ocenjevanje neodvisen in avtonomen ter upoštevati smernice in priporočila stroke na svojem delovnem področju* (čl. 2.4.). To pomeni, da na psihološko oceno nikakor ne smejo vplivati interesi posameznikov, delodajalca ali drugi dejavniki, ki bi zmanjšali veljavnost, zanesljivost in objektivnost posameznikovih rezultatov.

V okviru psihološkega pregleda mora psiholog oceniti verjetnost učinkovitega vedenja in zmožnost posameznika, da bo delo zmozel opravljati tako, da s svojim vedenjem ne bo ogrožal sebe, drugih ali okolice. Psihološki pregledi v dejavnosti varovanja zdravja delavcev so obvezujoči predvsem pri zahtevnih in nevarnih delih. Ocena delazmožnosti zahteva tudi poznavanje zahtev dela, zato je za ustrezno izvedbo postopka nujno potrebno poznavanje zahtev dela, kandidata za katero se ocenjuje. *Psiholog pri svojem delu opravi le tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki so optimalni za cilj in potek obravnave ter strokovna spoznanja* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.5.).

Pri delu se lahko sreča z etično strokovno dilemo, kadar zaradi nejasne napotitve, obsega ali pogojev dela ne zmore izvesti namenske in usmerjene obravnave ter usmerjenega psihološkega intervjuja. V izogib temu si mora psiholog prizadevati za ustrezno komunikacijo in organizacijo procesa dela ter dostop do vseh diagnostičnih sredstev, ki *ustrezajo namenu in ciljni skupini ter omogočajo izvajanje naloge ocenjevanja odgovorno z vidika strokovnosti, kakovosti in celovitosti psihološke obravnave* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.4. in 3.1.).

Zagotavljanje lastne varnosti z učinkovitim načinom dela

Nekatera dela zaradi zagotavljanja lastne varnosti in varovanja zdravja zahtevajo posebno učinkovito in hitro izvedbo opravil. V to skupino sodijo dela v območju kancerogenih snovi, kot je npr. delo vzdrževalcev v jedrskih objektih. Za vzdrževalce jedrskih objektov je najučinkovitejši zaščitni ukrep hitro in natančno izvajanje dela ali drugače – omejitev časa izpostavljenosti viru sevanja. Izbrani morajo biti posamezniki, ki so izjemno hitri, natančni in imajo zelo dobre motorične zmogljivosti.

V okviru usposabljanja na simulatorjih še dodatno izpopolnijo svoje lastnosti, da lahko delo opravijo v izjemno kratkem času. S tem se tudi zmanjša količina prejetega ionizirajočega sevanja. Poleg hitrosti izvajanja motoričnih aktivnosti in ustrezne natančnosti sta pomembna tudi ustrezna stopnja realitetne kontrole in učinkovito vedenje v omejenem času, z višjo odpornostjo na časovne pritiske. S psihološkega vidika je izbor posameznikov, ki imajo specifične zmogljivosti na tako visoki ravni, ukrep, ki ga preverijo psihologi v okviru usmerjenih psiholoških pregledov. Psihološki pregled v okviru izbora takšnih oseb zagotovi večjo verjetnost učinkovite izvedbe dela in manjšo dozo prejetega ionizirajočega sevanja. Hkrati pa lahko to pomeni tudi izločitev posameznikov, ki bi sicer želeli izvajati tovrstne aktivnosti, ki so po navadi tudi zelo dobro plačane, vendar njihove sposobnosti ne zagotavljajo ustrezne varnosti.

Primer

Duško je star 22 let in je strojni tehnik. Srednjo šolo je končal v okviru industrijskega izobraževalnega centra. Po opravljenem pripravništvu se je želel vpisati na Strojno fakulteto v prestolnici. Glede na dosežen šolski uspeh in materialne razmere družine ni imel zadostnih sredstev za najem stanovanja. Videl je razpis

začasna vzdrževalna dela na jedrskem objektu v času remonta. V okviru psihološkega pregleda se je izkazalo, da so njegove motorične sposobnosti na meji povprečja, gibi slabše koordinirani, predvsem pa počasni. Na usmerjenem psihološkem intervjuju je Duško psihologu tudi povedal, da je kot otrok živel v dveh rejniških družinah, se v mladostništvu večkrat samopoškodoval, zadnja leta pa se psihično bolje počuti in se želi osamosvojiti. Duško je bil prepričan, da je zanj pomembnejše, da si plača najemnino, kot da zmanjša tveganje izpostavljenosti ionizirajočemu sevanju. Psiholog se je spraševal, kateri vidik ocene naj prevlada pri njegovem podajanju mnenja. Ali naj mu odsvetuje takšno delo in poda negativno psihološko mnenje, saj je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.1.), ali naj *glede na mejni rezultat sledi njegovi želji in pravici do samoodločanja* (čl. 1.3.). Pri odločitvi namreč razmišlja tudi o členu 3.13., ki pravi, da *psiholog s svojim strokovnim znanjem in delom ne povzroča škode obravnavancu*.

Opozoriti velja tudi na skupine oseb s posebnimi potrebami, npr. na pregled oseb s slabšim bralnim razumevanjem ali z neznanjem slovenskega jezika. Tudi tukaj psihologa zavezujejo etična načela (Društvo psihologov Slovenije, 2019). *Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel* (čl. 1.3.1.). Psiholog *zavrača in preprečuje postopke in obravnave, ki diskriminirajo ljudi* (čl. 1.23.); v okviru pregleda za oceno delazmožnosti mora zagotoviti način izvedbe, ki preprečuje diskriminacijo osebe, ki bi bila manj uspešna zaradi nerazumevanja navodil ali oviranosti v sprejemanju navodil. *Strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta* (čl. 2.1.).

Primer

Delodajalec pošlje na zdravniški pregled za oceno funkcije in delazmožnosti, v okviru katere je tudi psihološki pregled, osebo, ki razume le svoj materni jezik (in ne slovenščine). Ta jezik

je za psihologa, ki izvaja pregled, tuj. Psiholog nima diagnostičnih postopkov v tem jeziku in tudi ne znanja tega jezika. Pri t. i. skupini oseb s slabšim bralnim razumevanjem je zato treba zagotoviti dodatno razlago ali ustreznega prevajalca. Pojavi se etična in organizacijska dilema, kje prevajalca najti in kdo bo ta oseba, ki bi poslušala tudi zaupne podatke. Prevajalcev večkrat ni, klient pa le deloma (ampak ne dovolj) razume slovenski jezik. Psiholog je po etičnem kodeksu (Društvo psihologov Slovenije, 2019) dolžan *zavrniti in preprečiti postopke in obravnave, ki diskriminirajo ljudi* (čl. 1.23.). *Dolžan je enakopravno in enakovredno obravnavati vse ljudi, ne glede na raso, narodnost, spol, vero, politično pripadnosti, spolno usmerjenost ali druge osebne okoliščine* (čl. 1.22.). Ob tem pa se lahko sooči s konfliktom zaradi zavrnitve dela, za katerega je po pogodbi o delu zadolžen, in tako tvega nezadovoljstvo ter druge, hujše sankcije s strani delodajalca. Med drugim pa s tem zavrača tudi odgovornost izpolnjevanja dela, ki jo lahko najdemo tudi v okviru člena 4.14. omenjenega kodeksa, po katerem *psiholog spoštuje predpise svojega delovnega mesta v okviru organizacije, kjer dela*.

Preprečitev preobremenitev in izgorelosti

V delovnih enotah, v katerih so cilji določeni za celotno enoto skupaj, se pogosto pojavijo neenakomerne obremenitve. Zahtevne naloge se prerazporejajo posameznikom, ki imajo sicer boljše kompetence, vendar sčasoma prevzamejo vse zahtevne naloge za celotno enoto. Sodelavci to prerazporeditev vzamejo kot samoumevno in za njih ugodno ter ne pomagajo bolj obremenjenim sodelavcem. Prerazporejanje obremenitev traja neko obdobje, nato pa se pri delavcih, ki opravljajo več in zahtevnejša dela, pojavita zlom in nezmožnost opravljanja dela. Lahko se pojavijo psihosomatske težave v obliki nepojasnjenih telesnih bolečin ali težave v duševnem zdravju. V okviru obdobjnih pregledov se spremlja odziv posameznika na doživljanje obremenitev. Poskuša se identificirati posameznike s težavami v telesnem in duševnem zdravju ter se nato predlaga zaščitne ukrepe.

V uvodu k obravnavi načel odgovornost psihologa v *Kodeksu* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) izpostavljamo, da se psiholog zaveda svoje strokovne in poklicne odgovornosti do obravnavancev, do organizacij, kjer je zaposlen, ter do skupnosti in družbe, v kateri živi. To pomeni, da

mora v takšnih situacijah aktivno pristopiti k razbremenjevanju zaposlenih in nadrejene opozoriti na dobrobiti ter tveganja preobremenjenih zaposlenih ne glede na materialne koristi podjetja.

Primer

Glede na načrtovan obseg dela in sestavo ekipe v nekem podjetju je v zadnjem obdobju prišlo do pomladitve ekipe. Vsa najzahtevnejša dela so odpadla na eno osebo za celotno enoto, saj je imela dobre kompetence. Gospa Andrejka je poskušala dosegati cilje in jih je tudi dosegala, vendar so se začele pojavljati različne zdravstvene težave. Na obdobjnem pregledu jo je zato pooblaščenka izvajalka medicine dela napotila na psihološki pregled. Naloge psihologa v okviru obdobjnega pregleda so bile ocena funkcije, predlog začasne razbremenitve ter pozneje postopne reaktivacije tako v časovnem deležu kot tudi po obsegu naloženih del in opravil. Gospo je bilo treba zaščititi pred vztrajanjem v situaciji, ki ji ni bila več kos, in s krajšo intervencijo pravočasno zagotoviti vrnitev v delovno okolje. Za vodjo je bil to izziv, ker je bilo treba zagotoviti ustrezne nadomestne kadre. Izkazalo se je, da celotnega obsega dela gospe Andrejke ni bilo mogoče nadomestiti le z enim novim sodelavcem. Vodja je bil nejevoljen zaradi psihologa, saj mu je ta z oceno gospe Andrejke naložil veliko dodatnega dela ter prehodno slabšo produktivnost enote. Ne glede na nenaklonjen odziv ali morebitne pritiske nadrejenih psiholog v skladu s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) *spoštuje predpise svojega delovnega mesta v okviru organizacije, kjer dela* (čl. 4.14.), *sebe pa zavaruje s preverjanjem svojih avtonomnih odločitev* (čl. 2.4.) in *s posvetom s kolegi* (čl. 3.17.). Tako si psiholog prizadeva za prepoznavanje etičnih dilem in njihovo razreševanje v skladu z načeli *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Obvladovanje spremembe v delovnem okolju

V začetku 21. stoletja je v delovno okolje pospešeno vstopila digitalizacija. Ta je vstopila v različna administrativna dela, ki so v zadnji četrtini preteklega stoletja in v začetku 21. stoletja zaposlovala pretežno delavce s srednjo izobrazbo. Osnovne dejavnosti so bile vnos različnih podatkov,

njihova obdelava, zbiranje in kontrola. Z digitalizacijo so se vsebine dela začenjale spreminjati. Dela, ki so bila zelo jasno strukturirana in definirana, je nadomestila uporaba različnih tehnoloških rešitev na osnovi digitalizacije. Tako so se rutinska dela začela umikati iz delovnega okolja. Spremenil se je obseg dela in obseg pričakovanih storitev. Pričakovana kvaliteta je bila z novo tehnologijo dosežena v večji meri, kot je bila v preteklosti pri delu, ko so ga izvajali administrativni delavci. Napak je bilo bistveno manj. Nov način dela je zmanjšal število potrebnih delavcev za ta dela. Še vedno so ostala nekatera dela, ki jih ni bilo mogoče enostavno nadomesti s predlaganimi rešitvami in z razvitimi aplikacijami. Ta dela so ostala delavcem, ki so ostali v delovnem okolju.

Primer

Marjan, star 53 let, srednja strokovna izobrazba ekonomske smeri. 30 let je delal na različno zahtevnih referentskih delih, osredotočen je bil na zagotavljanje pravilnosti vnesenih postopkov za izvedbo posameznih finančnih storitev. Po spremembi dela in uvedbi digitalnega orodja mu je aplikacija avtomatsko obdelala 500 transakcij. Nadrejeni so ocenili, da lahko od sodelavke dobi še najmanj 200 zahtevnih transakcij. Izračun službe za organizacijo je bil, da je en izvajalec odveč. Nov način dela je bil pospremljen z utemeljitvijo, da je delavec razbremenjen, saj ima sedaj za obdelavo le 400 transakcij. Preko sodelovanja s psihologom je bil oblikovan predlog zaščitnega ukrepa, ki je določal, da je treba spremeniti gospodov obseg dela in ga bistveno zmanjšati. Zato sta bili potrebni intervencija v organizacijo dela, v določitev obsega dela in realna postavitev časovnih okvirov za izvedbo posameznih aktivnosti. Poleg tega je bilo potrebno še dodatno usposabljanje za usvojitev nekaterih dodatnih znanj in uporabo tehnoloških pomagal, ki so omogočala uporabo novih tehnologij. Psiholog se je prvič srečeval s takšno situacijo in je moral presoditi, kje je težišče njegove odgovornosti. Pri svojem delu si je lahko pomagal z naslednjimi členi *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja* (čl. 3.1.). *Težišče odgovornosti psihologa* (čl. 3.4.) *je zaradi narave dela na neposredno vključenih obravnavancih v psihološki obravnavi, ker so ti bolj*

ranljivi (na primer: klient, študent, delavec) in je zanje poklicna odgovornost psihologa večja kot za posredno vključene obravnavance (na primer: javnost, delovni tim, delodajalec).

Zagotavljanje varnosti pri delu s škodljivostmi, ki jih ne zaznavamo s čutili

V postopku usposabljanja je treba delavce naučiti pomena doslednega spoštovanja vseh zaščitnih ukrepov in vedenja po predpisanih postopkih, kar je integrirano v varnostni kulturi. Učinkovito vedenje v skladu s priporočili je rezultat vpliva vrednot in načinov vedenja, ki veljajo v posameznem kulturnem okolju. V oblikovanju varnostne kulture je zato pomembno upoštevati tudi posamezne vedenjske vzorce, ki veljajo v posameznih kulturnih okoljih.

Zagotavljanje učinkovitega vedenja v skladu s predpisi in uporaba ustrezne osebne varovalne opreme sta bistveno lažja v tistih okoljih, kjer prevladujejo škodljivosti, ki jih zaznavamo s čutili. Večini ljudi ni težko dopovedati, da je treba pri delu z vročimi predmeti uporabljati ustrezne zaščitne rokavice. Prav tako je hitro usvojen vedenjski vzorec pri delu v hladilnicah z zamrznjenimi predmeti. Nekoliko več težav je pri uporabi zaščite za oči in še več za ušesa, kljub temu da pri varjenju zaznavamo možnost okvare oči in zaznavamo pretiran hrup. Veliko težje pa je zagotavljati usvojitev ustreznih vedenjskih vzorcev pri delu s škodljivostmi, ki jih ne zaznavamo s čutili. Po navadi so to snovi, ki imajo lahko zelo škodljive vplive na zdravje. To so npr. kancerogene snovi in tudi biološke škodljivosti. Teh škodljivosti ne zaznavamo s čutili, vendar pa lahko bistveno ogrozijo naše zdravje in predstavljajo velika tveganja. Zato sta nujno potrebna dosledno spoštovanje vseh zaščitnih ukrepov in takšno vedenje, kot je opredeljeno in opisano v postopkih za delo. Ključnega pomena sta izbor oseb in hkratno usposabljanje za izvajanje posameznih delovnih opravil, vključno z ukrepi za zagotavljanje varnosti. Nespoštovanje teh ukrepov mora biti opredeljeno kot kršitev delovnih obveznosti.

V postopku kadrovanja in usposabljanja je treba zagotoviti, da bo posameznik zmožgal razumeti pomen zaščitnih ukrepov in možen vpliv škodljivosti ter se bo pripravljen vesti po varnostnih priporočilih. V okviru psiholoških pregledov je treba izbrati osebe, ki bodo zmogle funkcionirati tako, da bo zagotovljena varnost za vse (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.22.). Psiholog lahko pri tem pomaga tako, da v procesu selekcije podaja pojasnila o svojem delu. V praksi namreč še vedno prepogosto

srečamo primere, kjer rezultati psihološkega ocenjevanja in njihove interpretacije udeležencem sploh niso podani. To niža kredibilnost psihološkega dela. Hkrati pa s pravilno oceno in kakovostno ter razumljivo izvedeno interpretacijo rezultatov vseh ocenjevanj in situacije psiholog skrbi za dobrobit obravnavanca. *Psiholog se zaveda, da z napačnim ravnanjem s sredstvi za psihološko ocenjevanje (izvedbo, vrednotenje, interpretacija rezultatov) lahko povzroči nepopravljivo škodo posamezniku, stroki in družbi, zato je tudi v primeru, ko sme uporabljati določeno ustrezno kategorizirano sredstvo za psihološko ocenjevanje, dolžan sam presoditi, ali mu njegovo teoretično in praktično znanje, razumevanje, delovne izkušnje in dodatna usposobljenost dovoljujejo kompetentno uporabo določenih sredstev za psihološko ocenjevanje. V primeru dileme presodi uporabo sredstva za psihološko ocenjevanje s strokovno kompetentnim kolegom, ki to sredstvo uporablja pri poklicni dejavnosti* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.12.).

Človek in promet

V Sloveniji so pogoji in podlage ocenjevanja zdravstvene zmožnosti za udeležbo v prometu opredeljene v Zakonu o voznikih (ZVoz-1) (2016) ter v Pravilniku o zdravstvenih pogojih voznikov motornih vozil (2011). Zmožnost vožnje avtomobila in vključevanja v cestni promet je tesno povezana s pojmi samostojnost, neodvisnost in svoboda. Aktivnosti, kot so obisk zdravnika, trgovine, prevoz na delo, srečevanje z družinskimi člani, predstavljajo osnovne temelje kvalitetnega življenja in zahtevajo mobilnost osebe. Vsako leto se na slovenskih cestah v povprečju 100 nesreč konča s smrtnim izidom (Javna agencija Republike Slovenije za varnost v prometu, 2021), kar je velik problem prometne varnosti. Oseba, ki ni zmožna varne udeležbe v cestnem prometu, predstavlja povečano varnostno tveganje in življenjsko ogrožajočo situacijo tako za sebe kot tudi za druge neposredne ter posredne udeležence v prometu. Odločitev o zmožnosti osebe za vožnjo mora zato vedno upoštevati posameznikov in javni interes zagotavljanja varnosti v cestnem prometu.

V postopkih ocenjevanja delazmožnosti, upravičenosti do upravljanja vozil in udeležbe v prometu ter posesti in nošenja orožja lahko prihaja do neskladja med tem, kako oseba ocenjuje svoje sposobnosti in lastnosti, ter zahtevami teh aktivnosti. To lahko privede do etičnih in strokovnih dilem. Čeprav so *obravnavanci samostojni in avtonomni v svojih odločitvah* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.2. in 1.3.), se psiholog *zaveda škode, ki bi jo lahko povzročila napačna uporaba psiholoških sredstev*

(čl. 3.12.), hkrati se zaveda tudi, da je v svojem postopku dela odgovoren, da kakovostno in celovito izvede psihološko obravnavo (čl. 3.1.) in izvede oceno, ki se lahko razlikuje tudi od samoocene pregledovane osebe in njenih realnih zmožnosti.

Primer

Andrej, star 80 let, upokojen voznik tovornjaka, se je oglasil na psihološkem pregledu v okviru ocene zdravstvene zmožnosti za vožnjo motornih vozil. Po izgubi žene živi sam, v manjši vasi, ki je od najbližje trgovine in zdravstvene ustanove oddaljena 10 km. Gospod poseduje vozniško dovoljenje za kategorije motornih vozil AM, B in G. Z Andrejem se pogovorimo in predlagamo, da bi vožnjo omejil na dnevno vožnjo, brez vključevanja v avtocestni prometni režim, in vožnjo v okolju, ki ga dobro pozna in pogosto uporablja. S predlaganimi omejitvami se gospod po predstavitvi tveganj in možnosti, ki mu jih omogoča vožnja z omejitvami, strinja. Gospod je z omejitvami pri vožnji še ohranil zadostno mobilnost na ključnih področjih življenja in ima možnost vključevanja v javni cestni promet. Glede na njegovo starost in rezultate pregleda je pričakovan nadaljnji upad sposobnosti, kar predstavlja dodatno varnostno tveganje. S kontrolnim zdravstvenim pregledom se omogoči spremljanje zmožnosti in vnovična ocena, ki bo zagotovila tudi pravočasno nadaljnje ukrepanje.

S starostjo psihofizične sposobnosti, potrebne za varno udeležbo v prometu, upadajo. Poveča se tveganje za neustrezno vedenje oz. nezmožnost ustreznega. Preventivni ukrep ocene zdravstvene zmožnosti za voznike je določen z Zakonom o voznikih (2016). V okviru zdravstvene obravnave psiholog oceni tiste psihične funkcije, ki vplivajo na zmožnost varne udeležbe in obsegajo oceno osebnostnih značilnosti, splošnih in specialnih sposobnosti, s poudarkom na senzomotorični funkciji in sposobnostih motoričnega odreagiranja. Samoocena zmožnosti je le eden izmed indikatorjev zmožnosti za vožnjo in pogosto ne odraža dejanskega stanja. V splošnem starostniki izražajo težnjo, da sami sprejmejo odločitev o zmožnosti za vožnjo, pri čemer le-to pogojujejo s fizičnimi oz. telesnimi omejitvami, pogosto težavami z vidom. V takih primerih je še posebej pomembno, da *pred psihološko obravnavo psiholog na primeren način*

seznanani obravnavanec s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.3.1.).

Zagotavljanje prometne varnosti in mobilnosti osebe z ukrepi omejevanja ter rehabilitacije

Vožnja pod vplivom alkohola je eden izmed glavnih dejavnikov tveganja za nastanek prometnih nesreč. Vinjeni vozniki povzročijo tretjino nesreč s smrtnim izidom. Glede na starost je največji delež prometnih nesreč zaradi alkohola v skupini starih med 25 in 34 let (Javna agencija Republike Slovenije za varnost v prometu, 2021). Alkohol oslabi sposobnosti senzorne zaznave in obdelave dražljajev, upadejo sposobnosti motoričnega odreagiranja in koordinacije. Pomembno vpliva tudi na razpoloženje. Oseba je nekritična in ima omejen uvid v lastne zmožnosti, kar pogosto spremelja objestno, impulzivno in agresivno vedenje. Zakon o pravilih cestnega prometa (2021) določa začasno prenehanje veljavnosti ali odvzem vozniškega dovoljenja za voznike, pri katerih je ugotovljena kršitev vožnje pod vplivom alkohola. Oseba, ki ji je bilo odvzeto vozniško dovoljenje, mora v postopku vnovičnega opravljanja ali odloka o odvzemu vozniškega dovoljenja pridobiti tudi oceno psihologa o zmožnosti za varno udeležbo v cestnem prometu. Tvegani in odvisnostni vzorci rabe alkohola predstavljajo tako zdravstveno kot varnostno tveganje. Psihološka ocena zmožnosti za vožnjo se pogosto razlikuje od interesa posameznika, ki mu zmožnost vožnje avtomobila omogoča socialno-ekonomsko samostojnost in stabilnost ter skrb za družino in bližnje. Psiholog se ob tem sooča z dilemo upoštevanja interesov posameznika in hkratnega zagotavljanja varnosti v javnem cestnem prometu. Psihološka ocena *mora biti strokovna in podana znotraj pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi in lahko z napačnim ravnanjem s sredstvi za psihološko ocenjevanje povzroči nepopravljivo škodo posamezniku, stroki in družbi* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.1. in 3.12.).

Primer

Blaž, 29 let, je oče triletnika, zaposlen v podjetju, 40 km oddaljenem od njegovega doma. Psihološkega pregleda za oceno zmožnosti za vožnjo se je udeležil po prekršku vožnje pod vplivom

alkohola. Zaradi skrbi za družino in opravljanja dela nujno potrebuje vozniško dovoljenje. Nezmožnost vožnje bi pomenila tudi izgubo službe in finančno močno omejeno zmožnost preživljanja družine. Zato je na strani psihologa dodatna dilema pri tehtanju možnosti. Pri Blažu gre za ponovitev kršitve, saj mu je bilo pred leti zaradi vožnje pod vplivom alkohola že odvzeto vozniško dovoljenje. Ukrep spremljanja s kontrolnim psihološkim pregledom in vključitev v rehabilitacijske programe za voznike omogočata začasen odlog odvzema voznškega dovoljenja. Osebi se omogoči udeležba v cestnem prometu in s tem ohranitev zaposlitve ter socialno-ekonomskega položaja in skrb za družino. Na drugi strani pa z usmeritvijo v rehabilitacijske programe usmerjamo k strokovnjakom za področje opolnomočenja na področju varne udeležbe v cestnem prometu, pod pogoji, ki zagotavljajo znižano tveganje in varno udeležbo vsem vključenim v cestni promet.

Zaključek

V dejavnosti varovanja zdravja delavcev in zagotavljanja varnosti je ključna vloga psihologa zagotavljati takšno vedenje, da ne bo ogrožanja zdravja in varnosti. Pri tem se psiholog srečuje s stališči uporabnikov, z njihovimi željami in potrebami, ki so posledica tudi njihovih dejanskih potreb pa tudi odnosa do sebe. Zato so njihove ocene pogosto nerealne. Pri ocenjevanju mora psiholog ohraniti strokovno razdaljo in upoštevati zahteve, obremenitve ter funkcioniranje posameznika. Pogosto se znajde v etični dilemi, kadar želi ustreči posamezniku, kadar razume njegovo stisko in potrebo, vendar mora upoštevati njegovo funkcioniranje. Pogosto so to odločitve, ki so težke in ustvarijo moralni dolg. Vendar je ključnega pomena, da je odločitev takšna, da bo s čim večjo verjetnostjo zagotovila varovanje zdravja in varnosti osebe, ki jo psiholog ocenjuje, njenih sodelavcev in okolja.

Povečana zahtevnost dela, ki jo prinesejo spremembe v svetu dela, zahteva uvajanje in jasno potrebo po prilagajanju vsebine dela delavcem. Predvsem se je treba zavedati, da je potrebno usposabljanje tudi za delavce, ki so bili dolga leta na teh delovnih mestih. Mogoče ti delavci potrebujejo, glede na zahtevnost sprememb, dolgotrajnejše dodatno usposabljanje. S takšnim individualno prilagojenim usposabljanjem je možno zagotoviti ustrezno funkcioniranje in učinkovitost. Pomembno

je preprečiti izključevanje starejših delavcev in omogočiti ohranitev njihove ustrezne vloge v delovnem ter življenjskem okolju. Uvajanje velikih tehnoloških sprememb zahteva posege v organizacijo dela in usposabljanje. Od delavcev zahtevajo usposabljanja za nove tehnologije in pripravljenost naučiti se nečesa novega. Brez pripravljenosti delavcev, da se naučijo nečesa novega, in delodajalcev, da zagotovijo ustrezno prilagoditev in usposabljanje, ni možnosti, da bi tehnološke spremembe resnično zaživele. Pomembno je soočanje posameznika z njegovim vedenjem in funkcioniranjem v primerjavi z zahtevami dela ali prometa. V tem soočanju je pomembna vloga psihologa kot sporočevalca, ki zmore etično in empatično oceniti psihično funkcioniranje posameznika ter rezultate sporočiti delavcu ali vozniku.

Literatura

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Javna agencija Republike Slovenije za varnost prometa. (2021, 15. februar). *Pregled stanja varnosti v cestnem prometu za leto 2020*. <https://www.avp-rs.si/wp-content/uploads/2021/03/analiza-in-pregled-stanja-varnosti-cestnega-prometa-v-letu-2020.pdf>
- Pravilnik o zdravstvenih pogojih voznikov motornih vozil. (2011). *Uradni list Republike Slovenije*, (47). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-2201>
- Zakon o varnosti in zdravju pri delu (ZVZD-1). (2011). *Uradni list Republike Slovenije*, (43). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-2039>
- Zakon o orožju (ZOro-1-UPB1). (2005). *Uradni list Republike Slovenije*, (23). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2005-01-0777>
- Zakon o pravilih cestnega prometa (ZPrCP). (2021). *Uradni list Republike Slovenije*, (156). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2021-01-2982>
- Zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in jedrski varnosti (ZVISJV-UPB2). (2004). *Uradni list Republike Slovenije*, (102). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-4396>
- Zakon o voznikih (ZVoz-1). (2016). *Uradni list Republike Slovenije*, (85). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2016-01-3686>

II.8

Etične vsebine pri delu psihologa na področju športa

Maja Smrdu
Tina Jeromen

Povzetek

Športni psiholog mora biti pri svojem delu prilagodljiv in odziven, saj je delo v športu dinamično, lahko se hitro spreminja in potrebuje veliko prilagajanja, tako glede na osebe v športu (športnike, trenerje) kot glede na okoliščine obravnave (tekmovanja, treningi, dvorane, stadioni, garderobe, pisarne ...). To in pa neposredna, takojšna prisotnost športnega psihologa pri marsikateri močno čustveni izkušnji športnika in trenerja predvideva osebnejši odnos s klienti (največkrat športniki) ter veliko mero fleksibilnosti v nepredvidljivih situacijah, kar potrebuje dodatne etične razmisleke. Skladno s temi predstavlja nekaj ključnih etičnih dilem s področja športne psihologije in jih opredeliva tako glede na dva splošna etična kodeksa v psihologiji, slovenskega, ki ga prispeva Društvo psihologov Slovenije (DPS), in evropskega, ki ga prispeva Evropska zveza psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association – EFPA), ter tri specifične etične kodekse, ki posebej obravnavajo področje športne psihologije: kodeksi Evropske športne zveze (European Federation of Sports Psychology – FEPSAC), Mednarodne zveze športnih psihologov

Smrdu, M., in Jeromen, T. (2023). Etične vsebine pri delu psihologa na področju športa. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 253–285). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.253-285>

(International Association of Sports Psychologists – ISPP) in Zveze za uporabno športno psihologijo (Association for Applied Sports Psychology – AASP). Najpogostejše etične dileme ali možne kršitve etičnih načel v športni psihologiji so v Sloveniji sledeče: kompetentnost, zaupnost, mešani odnosi, doping, konflikt med poklicno etiko in vrednotami športa ter etični konflikt pri samopromociji. Etičnim standardom vseh omenjenih zvez se moramo zavezovati vsi športni psihologi v Sloveniji, kar spodbuja tudi Sekcija za psihologijo športa DPS.

Ključne besede: zaupnost, mešani odnosi, samopromocija, doping, kompetentnost

Uvod

Področje športne psihologije je posebno področje uporabne psihologije, za katerega je značilno, da je zelo dinamično, hitro rastoče ter se zato hitro spreminja in prilagaja. Za pridobivanje kredibilnosti v javnosti in med strokovnjaki je ključno, da je strokovna praksa športnih psihologov etična, učinkovita in urejena, da so kompetence športnih psihologov jasno opredeljene, da so zapisani standardi dela in naziv športni psiholog konsistentno uporabljeni. V zadnjem času se dvema ključnima izzivoma, kako etično delovati kot športni psiholog v dvojnih odnosih in kako etično opravljati prakso v okolju, ki ni običajna pisarna, pridružuje še izziv svetovanja na daljavo (uporaba spletnih tehnologij). Športna psihologija ima, poleg etičnih zahtev, ki veljajo za vse psihologe, še nekaj specifičnih. Te so posebne predvsem zaradi klientov, ki so medijsko in socialno dodatno izpostavljeni ter veliko potujejo. Poleg teh etičnih dilem se na področju športa (zlasti vrhunškega) srečujemo še s problematiko dopinga.

V svojem delu se športni psihologi sklicujejo na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije – DPS, 2019), Etična načela Evropske zveze športnih psihologov (*Ethical Principles of the European Sport Psychology Federation*) (European Federation of Sports Psychology – FEPSAC, 2011), Etična načela in standarde Zveze uporabne športne psihologije (*AASP Ethical Principles and Standards*) (Association for Applied Sport Psychology – AASP, 2011), Etični kodeks delovanja športnih psihologov (*Ethical Code for Sport Psychology Practice*) (The International Society of Sport Psychology – ISSP, 2019), Metakodeks etike Evropske zveze psiholoških društev (*Meta-Code of Ethics*) (European Federation of

Psychologists' Association – EFPA, 2005) in na *Standarde dela športnih psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2012).

Na osnovi zgoraj omenjenih kodeksov in izkušenj s športno psihologijo v slovenskem prostoru izpostavlja naslednja pogosta področja etičnih dilem:

- področje kompetentnosti,
- področje zaupnosti,
- dvojni oz. mešani odnosi,
- doping,
- razmejevanje med vrednotami in poklicno etiko,
- samoprezentacija oz. samooglaševanje.

Kompetentnost

Ena od pomembnejših etičnih tem (morda celo najpomembnejša) je kompetentnost. Na strokovnih intervizijah in srečanjih pogosto slišimo, da v javnosti obstaja domneva, da so vsi športni psihologi visoko izobraženi in dobro usposobljeni specialisti. Pogosto tudi med psihologi velja zmotno prepričanje, da je vsak psiholog lahko tudi športni psiholog. Vendar temu ni tako; kajti le specialistična ter kvalitetna izobrazba in nenehno usposabljanje na interdisciplinarnem področju športnega treniranja, psihologije ter psihoterapije omogočata zagotavljanje kakovostnih storitev na tem področju. Nujno je, da športni psihologi ohranjajo visoko raven in kvaliteto storitev, da tisti, za katere delajo, jih poučujejo in o njih študirajo, ne bodo dvomili v njihove sposobnosti in bodo lahko vrednost psihološkega dela zaznavali kot visoko. Ni dovolj biti športnik, športni navdušenec, član ene od številnih organizacij ali psiholog, da posameznik postane kompetenten in kvalificiran izvajalec športne psihologije (Brown in Cogan, 2006).

Nesti (2010) v svoji raziskavi ugotavlja, da je za športne psihologe ključna visoka stopnja samospoznavanja in samozavedanja. Športni psihologi se morajo zavedati, »kdo« so, ter neprestano razvijati in vzdrževati poglobljeno znanje o tem, kako kot osebnost delujejo v vlogi športnega psihologa. To je še posebej pomembno, ker delajo v zelo raznolikih organizacijah, čeprav za to nimajo potrebnega usposabljanja (Nesti, 2010).

Kultura in politika v vrhunskem športnem okolju naredita športno psihološko delo nestanovitno ter naporno, zato Nesti (2004; 2010) trdi, da morajo športni psihologi za to, da lahko uspešno preživijo v takem

okolju, imeti osebnostne lastnosti, kot so odpornost, predanost, prisostnost, pristnost in empatija. Simons in Andersen (1995) navajata še, da delo s profesionalnimi športniki (ekipami) ali delo v veliki organizaciji zahteva, da športni psiholog izkaže sposobnosti za razumevanje športne situacije in športnika ter veliko mero samostojnosti in vztrajnosti. Kyndt in Rowell (2012) poudarjata, da pod močnim pritiskom vrhunškega športa le nekateri trenerji in psihologi lahko uspejo ter nudijo potrebno podporo, ki športnikom, s katerimi delajo, pomaga doseči »stopničke«. Poleg čisto tehničnega znanja izvajalci športne psihologije potrebujejo tudi določene osebnostne poteze, ki jim omogočajo učinkovito delovanje v okolišjih z visoko obremenitvijo.

Štiri ključna področja, ki jim je skozi celotno poklicno življenje treba posvečati pozornost, so (Chandler, 2015):

1. ključno področje: osebni in poklicni standardi – razvijanje, izvajanje ter vzdrževanje osebnih in poklicnih standardov ter etične prakse;
2. ključno področje: strokovnost in znanost – uporaba psiholoških in sorodnih metod, konceptov, modelov, teorij ter znanja, ki izhajajo iz znanstveno ponovljivih ugotovitev;
3. ključno področje: sledenje sodobnim smernicam – raziskovanje in razvijanje novih ter obstoječih psiholoških metod, konceptov, modelov, teorij in instrumentov v športni psihologiji;
4. ključno področje: poučevanje – širjenje psihološkega znanja, načel, metod, potreb in strategij.

Etični standard APA 2.01 določa, da morajo izvajalci »zagotavljati storitve, poučevati in raziskovati ljudi ter področja le v okviru svojih kompetenc, na podlagi izobrazbe, usposabljanja, izkušenj, supervizije, posvetovanja, študija ali poklicnih izkušenj« (American Psychological Association, 2002). Zato je ukvarjanje s praktično športno psihologijo neprimerno in neetično, če zagotavljanje teh storitev temelji zgolj na interesu ljudi ali potrebah po intervencijah (Canter idr., 1994). Neupoštevanje tega standarda lahko znatno poveča tveganje za škodo na strani klientov in organizacij, lahko pa celo pripelje do tožb o malomarnosti in nepravilnosti. Npr.: športni psiholog sodeluje s športnikom na področju klasične priprave na nastop, v tem procesu pa ugotovi, da obstaja sum na motnje hranjenja. To lahko pomeni, da bi deloval izven področja, za katerega je kompetenten, zato mora klienta napotiti h kliničnemu psihologu, ki se bo ukvarjal z motnjo hranjenja.

Športni psihologi morajo skrbno pretehtati, katere vprašalnike in v kakšen namen jih uporabljajo (da imajo zadostne norme za populacijo) ter da sta njihova usposobljenost in izobrazba primerni za uporabo instrumentov ter intervencij (American Psychological Association, 2002, Standard 9.02).

Še en in manj očiten primer delovanja izven področja kompetenc je, kadar športni psiholog ne prepozna klinične narave destruktivnega odnosa med starši in športnikom ali trenerjem ter športnikom, kar prav tako zahteva klinično obravnavo.

Prav tako je npr. neprimerno, da se neusposobljeni psiholog trudi za izboljšanje nastopa s 13-letnim umetnostnim drsalcem, če ta psiholog ne pozna značilnosti motoričnega učenja in razvojnih potreb ter pričakovanj mladega drsalca, čeprav je priložnost za delo z vrhunskim športnikom lahko zanimiva, mamljiva in finančno koristna (Moore, 2003).

Primer

Športnik je študiral v tujini in pridobil določeno izobrazbo neke psihološke smeri. Po vrnitvi nazaj v Slovenijo si je želel delati kot športni psiholog. Ker je poznal prave ljudi in je znal dajati vtis, da je bil njegov študij boljši kot v Sloveniji, je dobil delo in začel delati v večjem športnem klubu s skupino članov, profesionalcev. Ti so predvidevali, da ima enaka znanja kot licenciran športni psiholog, in so ga kot takega tudi zaposlili. Po nekaj dobro obiskanih predavanjih pa so športniki začeli odklanjati sodelovanje z njim. Povedali so, da je uporabljal nestrokovne metode, prehitro delil nasvete, dajal psevdoznanstvene razlage, iskal bližnjice s pavšalnimi motivacijskimi slogani. Deloval je, kot da je znanstveno podkovan, vendar pa se je izkazalo, da ni, saj se je ponavljal in zapletal ter ni ustrezno obravnaval težav, ki so jih športniki izpostavili. Odnos, ki ga je gradil s športniki, je temeljil na prijateljevanju z njimi in ne na strokovnem odnosu ter znanju. Tukaj predstavlja etični problem, ki je v športu zelo pogost.

Odgovor na problem

Etično načelo kompetentnosti psihologe osvešča, da obstajajo zelo specifična znanja, ne glede na to, kakšno šolo v smeri psihologije ali psihoterape-

pije imajo. Teh znanj ne morejo pridobiti samo s tem, da so športniki ali da jih šport zanima. Prav tako ne postanejo kompetentni s splošno psihoterapevtsko izobrazbo ali diplomo iz psihologije. Za delo v športu je nujno pridobiti znanja in izkušnje na področju športne psihologije ter slediti prej omenjenim štirim smernicam.

Vse, ki delujejo v športu, spodbujamo, da na spletni strani Sekcije za psihologija športa DPS vedno preverijo, ali ima oseba, ki jo najamejo, športno psihološko licenco, za katero je jasno določeno, kaj jo sestavlja in kdo jo lahko pridobi. Licencirani športni psihologi v Sloveniji imajo končan magisterij iz psihologije, opravljeno vsaj prvo stopnjo izobraževanja iz kognitivno-vedenjsko terapije, opravljen tečaj strokovnega dela v športu za trenerje in opravljen tečaj za pridobitev naziva športni psiholog. Ena od temeljnih nalog Sekcije je tudi objavljane poljudnih člankov o različnih športnopsiholoških temah in seznanjanje javnosti ter športne javnosti o licenci in pogojih, da se lahko nekdo predstavi kot športni psiholog. Vsi športni psihologi z licenco to tudi redno obnavljajo (na štiri leta) na strokovnih intervizijskih sekcijah. Ne glede na to, kje so psihologi zaključili študij psihologije, je pomembno, da se zavedajo načela strokovne kompetentnosti in načela integritete, ki zajemata poštenost in iskrenost do klienta pa tudi iskrenost do lastnega znanja oz. neznanja ter strokovne usposobljenosti.

Pomembno je, da se strokovnjaki zavedajo, da tudi če nekaj deluje na kratek rok – kot npr. motivacijski nagovori, ki lahko delujejo na osnovi zaznane socialne moči –, je strokovno tisto dolgoročno pomembnejše kot trenutni uspeh. Zavedati se moramo, da je v ozadju tovrstnih nagovorov manipulacija. Psihologi se moramo zavedati celostne dobrobiti športnikov in, čeprav je športni rezultat pomemben, to ne bi smelo biti edino vodilo delovanja športnega psihologa.

Členi iz kodeksov oz. načela

Kompetentnost je prvo in splošno načelo Kodeksa AASP (Association for Applied Sports Psychology 2011) in glavno načelo etike tako v okviru Kodeksa AASP kot Kodeksa FEPSAC (European Federation of Sports Psychology 2011).

Člen 2.1. Kodeksa poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019): Psiholog strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi.

Člen 2.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog uporablja pri svojem delu tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka.*

V Kodeksu ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) je to področje predstavljeno v četrtem načelu – kompetentnosti, strokovnosti in usposobljenosti za strokovno delo. Dodatno to podpira ta predvsem 12. in 13. načelo, ki podrobneje opredeljujeta usposobljenost psihološkega poklica in potrebo po rednih supervizijah.

Glede na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je pomembno izpostaviti predvsem drugo (načelo strokovne kompetentnosti) in četrto načelo (načelo integritete poklica), v okviru tega npr. člen 4.5. specifično pravi, da *mora psiholog svojo strokovno usposobljenost, izkušnje in pristojnosti obravnavancem, sodelavcem, kolegom psihologom ter širši javnosti predstaviti objektivno in pošteno.* V okviru načela strokovne kompetentnosti je pomembnih več podnačel, lahko pa izpostavimo člen 2.3., ki poudarja, da *strokovna zahtevnost posameznih posebnih področij psihološkega dela psihologa obvezuje, da to področje poglobljeno obvlada,* ter člen 2.5., ki navaja naj *psiholog pri svojem delu uporablja le tiste psihološke postopke, metode, tehnike in sredstva za psihološko ocenjevanje, ki so optimalni za cilj in potek obravnave ter strokovna spoznanja.*

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) kompetentnost opisuje kot prizadevanje psihologov za visoke standarde usposobljenosti, poznavanje meja kompetenc in lastnih omejitev strokovnega znanja. Psihologi naj zagotavljajo samo tiste storitve in uporabljajo samo tiste tehnike, za katere so usposobljeni, izobraženi in imajo z njimi dovolj izkušenj.

Zaupnost

Izjemno pomembno je, da športni psihologi pa tudi drugi športnopsihološki raziskovalci vedno skrbijo, da je upoštevano načelo zaupnosti (European Federation of Sports Psychology, 2011). To pomeni, da skrbno ohranijo zaupne vse informacije, ki jih dobijo pri svojem delu. Podatke lahko pridobijo ali posredujejo le s predhodnim pisnim soglasjem klienta, udeleženca ali naročnika. Vsi športniki bi morali biti obveščeni, da imajo pravico do vpogleda v vse informacije, ki se nanašajo nanje. V uvodu mora psiholog vedno poudariti, da obstajajo tudi nekatere izjeme glede zaupnosti, in to so: ogroženo zdravje ali življenje športnika (klienta) in/

ali drugih ljudi v njegovi/njeni bližini, zloraba drog, orožja ipd. (European Federation of Sports Psychology, 2011).

Načelo zaupnosti je lahko hitro kršeno, kadar športni psihologi uporabljajo nekonvencionalne oblike svetovanja (kar je v športnem okolju prej pravilo kot izjema, kot je podrobneje opisano v nadaljevanju). Te oblike so lahko neobičajne glede na prostor in glede na čas. Npr., psihološko storitev lahko izvajajo izven standardnega 50-minutnega delovnega okvira. Etzel in Watson (2013) izpostavljata etično težavo, povezano s prostori, kjer poteka delo psihologov, komunikacijo psihologov s športniki, trenerji in z drugimi prejemniki zaupnih informacij na športnih objektih, igriščih ter ob igriščih, v moštvenih avtobusih ali kje drugje na terenu. Velikokrat so prisotne druge osebe, ki lahko slišijo neke zaupne informacije (vodstvo, trener). Lahko se zgodi, da so pogovori preslišani tudi z neposrednim namenom pridobivanja zaupnih informacij – npr. zaradi (kriminalnega) področja športnih stav, kar je v športu postala zelo pereča dejavnost.

Športni psiholog je včasih v situaciji, ko mora o športnikovih neetičnih dejanjih poročati, npr. trenerjem, vodstvu društva ali zveze, selektorju, etični komisiji Olimpijskega komiteja Slovenije, strokovnemu odboru ali kateremu drugemu odboru. Področja, kjer morajo biti športni psihologi še posebej pozorni na kršitve načela zaupnosti, so:

- športnikova zloraba drog, poživil in drugih substanc,
- igranje na srečo,
- trenerjevo nasilje ali krutost pri vadbi,
- prekrški, ki jih naredijo športniki, kot npr. vlom ali kraja.

Športni psiholog se sreča z dilemo, ko od športnika dobi informacijo, da ima težave, ki bi mu lahko škodovala brez nadaljnjega ukrepanja (in same po sebi niso neetična vedenja), npr.: kadar športnik trenerju zamoči poškodbo in želi kljub tej tekmovati, kadar skriva napredovalo motnjo hranjenja, s čimer lahko že ob manjšem padcu tvega hujši zlom kosti, lahko so to tudi primeri čustvenih težav, družinske situacije, zaradi katerih ne more biti ustrezno skoncentriran na treningih ali tekmovaljih in s tem ogroža svoje življenje (npr. pri smuku, smučarskih skokih, akrobatiki), ter druge sorodne težave. Psiholog v takih primerih razmišlja o tem, kdaj bi zaradi ogroženosti športnika informacije moral razkriti drugim pristojnim. V teh primerih sta v koliziji člen 2.11. Kodeksa poklicne etike psihologov, ki izpostavi, da *sme psiholog od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih*, in 1.10., ki

navaja, da *psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali z organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Primer

Načrtovanje osebne krizne intervencije: cilj športne psihologinje in klienta je bil, da se izogneta posredovanju pomembnih zaupnih podatkov. Športnik je odhajal na pomembno tekmovanje v tujino, njegova športna psihologinja ni bila del strokovne ekipe. Športnega psihologa v strokovni ekipi ni bilo, kar se na večjih tekmovanjih marsikdaj zgodi. Športnik je svoje težave že nekaj mesecev pred glavnim nastopom odlično obvladoval, toda kljub vsemu se je po pogovoru s psihologinjo pripravil na možnost, da se mu zaradi stresa, ki ga pomemben nastop prinaša, lahko pojavi težava. Spraševala sta se, kako ohraniti zaupne podatke, da bo športnik z določenimi težavami lahko poiskal pomoč na tekmovanju, torej v stresni situaciji, tudi ko psihologinja ne bo mogla biti dosegljiva. Dilema je bila, ali naj psihologinja to situacijo razkrije komu od članov spremljevalne ekipe ali ne, zato da bi omogočila dodatno čustveno in osebno podporo športniku.

Odgovor na problem

Športna psihologinja se je s tekmovalcem dogovorila o možni rešitvi te situacije. Predlagala je člana spremljevalne ekipe, za katerega je ocenila, da se s športnikom osebno ujameta, in za katerega je vedela, da povsem spoštuje zaupnost informacij in je kompetenten, da bi se športnik v primeru, da se bo znašel v stiski, z njim lahko pogovoril, če bi to potreboval. Športnik se je strinjal s tem in z rešitvijo, da spremljevalnemu članu ekipe podatke prenese psihologinja. Imel je zagotovilo, da konkretne težave zaupni osebi ne bo razkrila oz. kaj bo članu spremljevalne ekipe povedala in kaj ne. Razbremenjen je bil tudi pritiska svoje ekipe – če bi potreboval pogovor, ima varno mesto pri spremljevalcu.

V športni psihologiji je načelo zaupnosti lahko hitro kršeno (kot sva omenili že zgoraj), zato je zelo pomembno, da se športni psihologi tega še dodatno zavedajo in se ustrezno vedejo, da o tem govorijo in opozarjajo ter poučujejo vse vpletene in tako zmanjšajo možne negativne vplive

kršitev zaupnosti. Psiholog mora vedno pridobiti soglasje športnika. Tudi kadar psihologi predstavljamo primere (npr. za edukacijske namene) ali dajemo javne izjave, je pomembno, da se prikrije identiteta športnika. Marsikdaj samo prekrivanje imena športnika ni dovolj, temveč je treba prekriti tudi druge informacije, na osnovi katerih je lahko športnik prepoznan.

Za psihologe velja, da v javnosti ni etično govoriti o konkretnih športnikih, ki so (bili) v obravnavi (tudi, če ima njihovo dovoljenje), ali povedati nekaj o športniku tako, da ga prepoznamo.

Členi iz kodeksov oz. načela

Glede na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) to podpirajo zlasti sledeči členi:

1.2.: Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice klienta do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije.

1.10.: Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti.

1.11.: Psiholog opravlja delo tako, da v največji možni meri prepreči namerno ali nenamerno zlorabo psiholoških veščin in spoznanj.

Pri tem je smiselno upoštevati tudi člen 3.14., ki izpostavlja, da je *psiholog odgovoren za celovito izpeljavo obravnave tudi takrat, kadar je sam iz objektivnih vzrokov ne more zaključiti.*

V Kodeksu FEPSAC (European Federation of Sports Psychology 2011) je celostno zajeto načelo zaupnosti (načelo D), medtem ko ga v Kodeksu AASP (Association for Applied Sports Psychology 2011) podrobneje podpira 18. člen, vzdrževanje zaupnosti.

V Kodeksu ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) je, podobno, kot v drugih kodeksih, to vključeno v načelo spoštovanja posameznikovih pravic in dostojanstva (drugo načelo), profesionalne odgovornosti (peto načelo), načelo zaupnosti v profesionalnem delu (šesto načelo) in načelo informiranega soglasja (sedmo načelo). Specifično pa je lahko v podporo tudi 16. načelo, uporaba tehnologije v poklicni praksi/zagotavljanju storitev.

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) v poglavju o zaupnosti govori o spoštovanju človekovih pravic, osebnih pravicah in dostojanstvu, splošnem spoštovanju,

spoštovanju pravice do zasebnosti ter zaupnosti. Pod to spadata tudi pravica o informiranem soglasju ter svobodni privolitvi in pravica o samoodločanju. To pomeni, da se lahko vsak posameznik sam odloči, na kakšen način bo obravnavan.

Druge etično občutljive situacije glede zaupnosti

Zaradi pogostih potovanj športni psiholog svetovalnega dela ne more opravljati z osebnim stikom in tako večkrat uporablja internetno tehnologijo. Zavedamo se, da brez nje ne gre, predvsem zato, ker vrhunski športniki zelo veliko časa preživijo na potovanjih, pripravah in tekmovanjih. Da bi delovali etično, je treba preveriti, ali so kanali, aplikacije in sobe za pogovarjanje res zasebne ter varne pred neželenim prisluškovanjem ali shranjevanjem osebnih podatkov. Poleg teh »tehnoloških izzivov« je zaupnost ogrožena tudi, kadar športniki sami nekritično uporabljajo mobilne telefone, platforme različnih družbenih medijev in dovoljujejo spletno zbiranje podatkov (Etzel in Skvarla, 2017).

Psihologom pa se lahko (nenamerno) zgodi tudi to, da osebne zapiske po nesreči shranijo ali prenesejo z računalnika na računalnik, ključek USB izgubijo, neprevidno pustijo papirje na mizi ipd. Na splošno velja tudi to, da morajo zelo paziti, da o zaupnih informacijah ne razpravljajo v javnosti ali v medijih, da osebnih podatkov, ocen, zaključkov in mnenj brez dogovora ter dovoljenja ne delijo s trenerjem ali starši (ne namerno in ne pomotoma). Previdnost ni odveč tudi pri pošiljanju zasebne e-pošte.

Mešani odnosi (dvojni odnosi)

Na spletni strani American Psychological Association (Behnke, 2015) je zapisano, da se na njihovo etično komisijo psihologi največkrat obračajo ravno z dilemo, kako se znajti v etično vprašljivem dvojnem odnosu.

Earp idr. (2021) ugotavljajo, da so odnosi med ljudmi zelo zapleteni. Ljudje imamo do tistih, ki so nam blizu, drugačna, bolj pristrana pričakovanja kot do tistih, s katerimi nimamo takega odnosa. Skladno s tem so tudi psihologova pričakovanja lahko zelo specifična glede na različne odnose, ki jih ima (t. i. relacijske norme). To pomeni, da lahko psiholog preozko presoja odzive in vedenja drugih. Tako se zgodi, da ostaja v ozkem kontekstu določenih odnosov in vlog, namesto da bi širil perspektivo in kliente spodbujal k raziskovanju novih možnosti. Intervencije in obravnave posledično izhajajo iz ožjega vzorca moralnih prepričanj ter pretirane osebne vpletenosti.

Pri delu s športnimi ekipami se športni psihologi srečajo s specifično skupnostjo, ki jo sestavlja majhen in zelo zaprt krog posameznikov (športniki, trenerji, drugi športni strokovnjaki in vodstveni kadri). V primerjavi z drugimi področji praktične psihologije je v športu zelo običajno, da se pojavijo mešani odnosi, kar ustvarja etične dileme za vse vpletene. Literatura (Haberl in Peterson, 2006; Watson idr., 2006) navaja tri glavne vrste mešanih odnosov (odnosov z več vlogami): med športnimi psihologi in športniki, med spremljevalci in športnim psihologom, med trenerji in športnim psihologom. Lahko prihaja tudi do prekrivanja vloge športnik – študent. Npr., športnik, ki obiskuje športno psihologinjo, postane njen študent na fakulteti; tako psihologinja pozna njegove podatke, ki so zaupne narave in niso povezani s svetovalnim procesom (ocene, katera predavanja obiskuje in kako pogosto, vedenje do drugih v študijskem okolju ...).

Izpostavlja primere dvojnih odnosov v športnopsihološkem svetovanju:

- prijatelji, športniki, trenerji ali sodelavci k športnemu psihologu usmerijo svoje družinske člane;
- športnik se vključi v šolo ali na fakulteto, kjer psiholog/-inja poučuje;
- prijatelji, ali pa kar sami, predlagajo športnikom, da jih, v zameno za psihološko svetovanje, trenirajo ali učijo;
- ponujanje ali prošnja za brezplačne vstopnice za športne prireditve;
- potovanja na tekmovanja z ekipami ali s posamezniki;
- srečevanje na javnih mestih in skupno druženje na javnih dogodkih;
- sprejemanje športnih rekvizitov in podobnih stvari ali uslug za svetovalno delo;
- delati hkrati kot trener in kot psiholog;
- biti psiholog športniku/-ci, ki ga/jo ljubezensko privlači;
- imeti druge posle (npr. prodaja, posredovanje ...) s športnikom ali z ekipo;
- prijateljevanje preko družbenih medijev, skupno preživljanje počitnic.

Zgoraj naštetе situacije so v nekaterih drugih delovnih okoljih psihologov manj verjetne, v športnem okolju pa precej običajne. Dostopnost športnih psihologov v primerjavi z ostalimi je namreč drugačna in vredna

razmisleka: dostopnost izven običajnega delovnega časa, sestanki izven običajnih prostorov, neredni tedenski sestanki, sestanki po telefonu in e-pošti ... Zaradi tovrstnih pogojev dela se hitreje pojavi možnost zapleta v intimno razmerje ali dvojno sodelovanje; psihologi lahko brez pomisleka sprejmejo prijateljstvo s športnikom preko družbenih medijev in prejmejo (ter tudi sprejmejo) povabilo na pijačo ter večerjo. V tem okolju je naravno, da psiholog biva v hotelu s športniki ali pa celo da se skupaj odpravijo na dopust. Nekateri psihologi takih povezav ne bodo videli kot škodljivih (zaradi naivnosti ali izkušnje, da ima tako vedenje malo ali nič posledic). Ta vprašanja v psihološki in klinični literaturi niso obravnavana pogosto (Pope idr., 2006), vendar se z vidika etike, kot npr. navaja načelo integritete, tovrstni dvojni odnosi odsvetujejo.

Haberl in Kirsten Peterson (2006) sta preučevala etične pomisleke in izzive, s katerimi se soočajo športni psihologi pred in med olimpijskimi igrami. Te izzive povečuje netradicionalen način zagotavljanja storitev športne psihologije, ki vseeno zahteva posebno pozornost glede ohranjanja etičnega vedenja ne glede na okolje. Sem sodijo tudi dolgotrajna potovanja z ekipo, s preštevilnimi odnosi in vprašanji, povezanimi z velikimi tekmovanji (npr. olimpijskimi igrami), kot so ravnanje z mediji, identifikacija z ekipo, sodelovanje z več ekipami hkrati, in tudi to, da športni psiholog poskrbi zase.

1. primer

Športni psiholog začetnik je bil zaposlen v klubu kot trener. Da bi začel s športnopsihološko prakso, je prosil predsednika kluba, če mu dovoli, da člane prve ekipe povabi na individualno svetovanje, kjer bi jih rad naučil tehnik sproščanja. Srečanja so bila športnikom všeč in so jih nadaljevali, nekateri pa so psihologu sčasoma zaupali tudi zelo osebne težave. Taka praksa je postala nekaj običajnega in vpletenim se ni zdela sporna. Zapletlo pa se je, ko sta se športnica in športnik iz skupine zaljubila, postala par, toda po nekaj mesecih je fant dekile pustil in začel nov odnos z drugo športnico, prav tako iz te skupine. Psiholog je ocenil, da jih »dobro pozna« in je namesto pomoči in terapije mladim, ki so potrebovali podporo, reagiral strogo in očitajoče do fanta. Zaradi prevelike osebne vpletenosti se je postavil na eno stran – osebna mnenja in prepričanja so pretehtala strokovna. Psiholog v odnos ne bil smel vnašati svojih osebnih prepričanj (načelo

integritete¹), česar v opisanem primeru ni zmožel. Fant je psihologu pristranost zelo zameril in celo grozil, da bo odšel v drug klub. Prav tako so tekmovalci izgubili zaupanje v psihologa, sodelovanje pa so prekinili.

Odgovor na problem

Psiholog se je prepozno zavedel težave, da krši načelo integritete in da, zaradi dvojnih odnosov, ne zmore nepristranske obravnave oz. delovanja v situaciji. Prevelika vpletenost mu je onemogočila ustrezno podporo delovanje. S primerom je sodeloval v supervizijski skupini, kjer so mu svetovali umik; iz izkušnje pa se je veliko naučil o dvojni vlogi v odnosu. Fanta je napotil k drugi psihologinji, s katero je vzpostavil profesionalen odnos in sčasoma razčistil osebne dileme.

Koristno je, da se psiholog vpraša: »Na podlagi česa menim, da imajo športniki koristi od moje obravnave?« Prav tako naj športni psiholog redno sodeluje na strokovnih intervizijah ali supervizijah, kjer se lahko pogovori o svojih aktualnih etičnih dilemah (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.14. – načelo strokovne kompetentnosti).

2. primer

Izkušnja športne psihologinje, ki se je udeležila olimpijskih iger (OI) kot članica strokovne ekipe. Z etičnimi vprašanji se je srečala že ob prvem stiku, ko se je morala predstaviti celotni ekipi, v kateri so bili športniki in trenerji, s katerimi je že sodelovala, taki, ki so imeli druge športne psihologe, in tudi taki, ki svetovanje zavračajo. Vedela je, da je možnih več težav: nima dovolj informacij o posameznih športnikih ter njihovih vedenjskih in osebnostnih vzorcih, zato ni nujno, da bo izbrala ustrezno intervencijo. Možne etične dileme: povečana medijska izpostavljenost (ki lahko pomaga pri destigmatizaciji športnopsihološke obravnave in prispeva k njeni širši prepoznavnosti, vendar to lahko psihologinja izrabi za lastno reklamo, pomaga sebi namesto športniku in stroki ali celo krši načelo zaupnosti); možnost, da se psihologa izkoristi v neki interni socialni igri, ker ne pozna odnosov (manipulacija trenerja s športnikom), pri čemer je športna psihologinja lahko v dilemi, da pomaga, ker ji je bila

1 Podrobneje je načelo razdelano kasneje v poglavju.

ponujena ta možnost, in po drugi strani zavedanje, da lahko deluje premalo kompetentno.

Odgovor na problem

Z izzivi se je spopadla tako, da se je na potovanje dobro pripravila vnaprej: s športniki se je vnaprej dogovorila, o čem in kako bodo svetovanja na tekmovanju potekala. Edina izjema so bile krizne intervencije – npr., če bi do nje prišel trener ali športnik in jo prosil za pogovor o neki problematični situaciji, doživljanju (npr. prepir med člani ekipe, slaba volja zaradi neizpolnjenih pričakovanj ...). Tudi način, kako bodo intervencije potekale, je predstavila vnaprej, na strokovnem sestanku ekipe. Športnikom, ki jih prej ni poznala, je sporočila, da jim je na voljo, vendar izključno takrat, ko bodo do nje prišli sami. Vedno pa bo izbrala tehnike, ki ne morejo vplivati neposredno na specifičen nastop. Vsi potniki na OI so vedeli, da je tam kot športna psihologinja, pazila pa je, da ni imela aktivnega pristopa, pogovora o pripravi, če to ni bilo vnaprej dogovorjeno.

V vmesnem času je natančno pazila, da se je zavestno izogibala dajanju mnenj, komentarjev in sodb. Dogajanja ni interpretirala, če ni bilo to vnaprej natančno dogovorjeno. V športnike in trenerje se ni vmešavala niti ni dajala dobronamernih nasvetov. V primeru, da je nekaj opazila, se na to ni odzvala, če to ni kršilo človekovih pravic ali zakonodaje. Pogovarjala se je o vsakodnevni stvarih, želela je biti zraven tudi kot človek, ki ima rad šport. Ne bi bilo etično, če bi med vožnjo z letalom naključnemu sosеду razlagala koncepte in teorije iz športnopsihološke prakse. Kadar jo je kdo za to zaprosil, je predlagala, da se dobita po tekmovanju. S tem je pokazala, da ločuje svoje vloge, torej to, kdaj se je pogovarjala kot psihologinja in kdaj kot udeleženka dogodka.

Psihologinja pa je imela tudi neprijetno izkušnjo, ko se je na poziv trenerja odločila za intervencijo. Ta se ni najbolje iztekla in naučila se je, da je izjemno pomembno, da se športni psiholog ne sme hitro odločati po presoji drugega (npr. »interveniraj o tem in tem«), temveč si mora vzeti čas, da zbere čim več relevantnih informacij od vseh udeležencev in šele nato izvede strokovno podprto intervencijo.

Etična dilema: psiholog se mora zelo hitro vprašati, če je potreben strokovni posvet s kolegom, še posebej v primerih, ko intervenira na podlagi nepreverjenih informacij, kot se je zgodilo pri opisanem problemu. Tudi trenerji so lahko v dvojnih vlogah, česar se pogosto ne zavedajo, in

imajo tudi multiple interese, zato so lahko informacije, ki pridejo do psihologa, zelo pristrane in jih mora psiholog pred intervencijo preveriti.

Ob vsem tem pa je pomembno tudi to, da psihologi poskrbijo zase: na tako velik in dolgotrajen dogodek morajo priti spočiti, saj bo delo naporno. Zato je priporočljivo, da si pripravijo urnik, ure, ko delajo kot psihologi. Ločiti morajo tudi prostor, v katerem izvajajo športnopsihološko svetovanje. Koristno je, da psiholog vseskozi opazuje samega sebe in se dogovori tudi za možnost supervizije.

Členi iz kodeksov oz. načela

V okviru *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) sta za razumevanje tovrstnih situacij ključna naslednja člena:

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

4.8.: Kadar ima psiholog v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi s klientom. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdržljivostjo vlog seznani klienta in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.

Kodeks AASP (Association for Applied Sports Psychology 2011) to posebej izpostavlja v 9. členu (mešani odnosi), Kodeks FEPSAC (European Federation of Sports Psychology 2011) v načelu E (integriteta) ter Kodeks ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) v prvem načelu (dobronamernost in skrb za dobro počutje drugih) ter specifičneje v četrtem (multipli odnosi).

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) etični konflikt mešanih odnosov razlaga v načelu integritete. Priporoča, da naj psihologi upoštevajo, da se v mešanih odnosih hitreje pojavi konflikt interesov, lahko pa pride tudi do izkoriščanja klientov. Mešanim odnosom naj se psihologi izogibajo, še posebej, kadar je poklicna distanca zmanjšana. Zavedati se morajo tudi konfliktov, ki nastanejo zaradi neenakosti v moči v odnosu.

Doping

Doping uničuje eno glavnih načel športa – možnost enakovrednega, pravičnega prikaza svojih sposobnosti na tekmovanju. Prvi etični vidik, na katerega pomislimo, ko govorimo o etiki v športni psihologiji, je doping. Kljub filozofskim razpravam o smiselnosti kaznovanja zlorabe prepovedanih substanc in prepovedanih postopkov (npr. krvni doping) v vrhunškem športu je nedvomno, da je doping škodljiv. Škodi zdravju, uničuje duh poštene igre in enake konkurence ter povzroča nepopravljivo škodo kredibilnosti športa (World Anti-Doping Agency, 2021; Fadlih idr., 2020). Na tem mestu ne bomo govorili neposredno o dopingu in njegovem vplivu na športnike, temveč se bomo osredotočili na to, na kaj mora biti športni psiholog pazljiv, ko se sreča z dopingom.

Protidopinško gibanje se je tradicionalno opiralo na pristop odkrivanja in odvrčanja od uporabe dopinga ter osredotočalo na posameznega športnika. V zadnjem času pa se protidopinško gibanje vse bolj odpira v smer prepoznavanja pomena širše skupnosti pri oblikovanju odnosa in vedenja športnikov v zvezi z dopingom (Backhouse idr., 2017). Športniki morajo razviti veščine in samozavest, potrebne za sprejemanje lastnih (obveščenih) odločitev, in športna psihologija lahko pri tem pomaga. Ključno je, da je športni psiholog, ki je formalno del podporne ekipe športnika, izobražen in dobro obveščen, ko gre za vprašanja, povezana z dopingom. Če ni, ne ogroža zgolj športnikov, s katerimi dela, ampak tudi poveča svojo dovzetnost za (nenamerno) kršitev protidopinških pravil ter posledično tvega tudi svoj ugled in kariero v športu.

Sodobne protidopinške perspektive poudarjajo, da športni psiholog sodeluje pri preveciji dopinga. Osnovno načelo je, da je treba dopinško vedenje zavirati, preden se pojavi, podobno kot velja za preprečevanje zlorabe drugih substanc. Zato so znanstvena prizadevanja zadnjih nekaj let usmerjena v raziskovanje varovalnih dejavnikov in dejavnikov tveganja trenutne ter potencialne uporabe dopinga (dopinškega vedenja) v športu (Rodek idr., 2013).

Svet Evrope je že leta 1989 v *Evropski konvenciji proti dopingu v športu* izjavil, da je treba oblikovati in izvajati izobraževalne programe, ki oza-veščajo o pozitivnih vrednotah športa in podpirajo pravilno zasnovane psihološke izobraževalne programe, ki spodbujajo iskanje, kako izboljšati športni nastop brez uporabe umetnih pripomočkov in brez nevarnosti, da bi škodovali športnikovemu telesu. Ta program je bil za države pogodbenice vključen tudi v UNESCOVO Mednarodno konvencijo proti

dopingu v športu (UNESCO, 2005) in je v skladu z njenim 24. členom, ki spodbuja raziskave vedenjskih in družbenih vidikov dopinga ter načrtuje znanstveno utemeljene programe psihološkega usposabljanja, ki spoštujejo integriteto vseh udeležениh oseb.

Športna psihologija je zagotovo ena od pomembnejših preventivnih strategij, ki športnike usmerjajo v protidopinsko ravnanje. Doping v športni psihologiji obravnavamo z dveh vidikov: prvi zajema raziskave o vlogi športnega psihologa pri vplivanju in izobraževanju športnikov o nevarnostih uživanja drog, drugi pa raziskave o odnosu športnikov do dopinga in pojavnosti predvidene (ali prijavljene) uporabe dopinga v različnih populacijah (Moran idr., 2008). Izobraževanje, ki temelji na vrednotah, analiza dopinškega vedenja, usposabljanja o uporabi psiholoških veščin in implementacija modela odločanja so stebri, ki podpirajo psihološko posredovanje v konfliktih na področju dopinga.

Kaj lahko povzroči, da nekdo začne jemati doping in kateri so zaščitni dejavniki? Yelmo-Bravo (2015) pravi, da so dejavniki ranljivosti oz. dovzetnosti za dopinško vedenje povezani predvsem z interakcijo med posameznikom in športnim sistemom. Dejavniki ranljivosti se pojavijo, kadar športnik doping občuti kot »obvezo« (eksplicitno ali implicitno), kot izziv ekonomskega preživetja ali družbenega uspeha, kot odziv na socialni pritisk, kot družbeni obred integracije in nadaljnega članstva v skupini ali kot psihopatološki simptom, ki kaže na notranjo konfliktnost (npr. odvisnost od zunanjega priznanja pri narcisistični osebnostni strukturi). Ugotovljenih je bilo tudi več zaščitnih dejavnikov: odprte možnosti in poznavanje dvojne kariere v športu, zgodnje ukrepanje glede vključevanja v življenje po športni karieri, nadzor in spremljanje mladih športnikov in uporaba vprašalnikov za jasnejšo opredelitev profilov tveganja. Z vidika preventive je izjemno pomembno, da o dopingu in njegovih posledicah poučimo tako trenerje kot športnike, saj vedno delujejo kot celota (Rodek idr., 2013). Najboljši napovedovalec posameznikove odločitve za kršenje zakona so njegova moralna prepričanja. Vemo tudi, da sta najučinkovitejši formalni sankciji v povezavi z neformalnimi sankcijami zaznana grožnja družbenega neodobravanja in moralna zavezanost k zaviranju nezakonitega vedenja (O'Connor, 2008).

Primer

Športnica individualnega športa športnemu psihologu pove, da je pred dvema letoma prekinila sodelovanje s svojo tedanjo

ekipo, ker so ji dajali prepovedana sredstva. Takrat je bila stara 18 let. Sama je mislila, da gre za vitamine, ker so ji tako razložili in jim je to verjela brez dodatnih vprašanj. O tem je začela dvomiti, ko je izgubila menstruacijo in je videla, da se njeno telo, zlasti glede pridobivanja mišične mase in vzdržljivosti, močno spreminja. Ko jih je vprašala, so ji priznali, da so ji dajali dodatke, ki niso formalno dovoljeni. Več pa ji niso želeli povedati. Sama se je zavedala, da je pod vplivom dopinga dosegla dobre rezultate. Trenutno dodatkov ne jemlje in si želi še vedno tekmovali, dopinga pa ne želi jemati.

Športni psiholog je bil v dilemi, kako reagirati – ali obvestiti Komisijo ali se držati načela zaupnosti?

Odprta vprašanja

V opisanem primeru je športnica psihologu zaupala osebno informacijo in, če slednji upošteva načelo zaupnosti, je to zaupna informacija, ki je ne sme deliti. Če bi se držali predpisov Svetovne antidopinške agencije (World Antidoping Agency – WADA), športnica še ne bi smela tekmovali (čeprav trenutno ne jemlje več dopinga), saj bi bila zaradi jemanja kaznovana s prepovedjo nastopanja do petih let. Za jemanje dopinga takrat ni vedela, torej se sprašujemo, kakšna je njena odgovornost. Po pravilih (World Anti-Doping Agency, 2021) se športnike jemlje za odgovorne, tudi če niso vedeli, kaj jemljejo. Morda bi lahko prijavili trenerje, kar pa pomeni, da bi se morala konkretna oseba izpostaviti. Eno izmed vprašanj je tudi, kako lahko psiholog v takem primeru razloži, pouči športnika, kaj je informirano soglasje.

Strokovnjaki športne psihologije morajo opredeliti svoja pričakovanja v zvezi s podporo športnikom, ki razkrivajo dopinško vedenje. V primeru, ko športnik razkrije, da je predhodno užival ali trenutno uživa doping, je psiholog odgovoren za to, da:

- a) to vedenje prijavi ustreznim protidopinškim organom, npr. Slovenski antidoping organizacija (SLOADO), kar je v skladu s Kodeksom in za zaščito pred sokrivdo pri dopingju (World Anti-Doping Agency, 2021, člen 2.9), ali
- b) poskuša pomagati in podpirati tega športnika ter njegov potencial za tekmovalje brez pomoči dopinških metod (v skladu z naravo »poklica pomoči« in zaupnostjo).

Glede na trenutno razumevanje bi moral psiholog, ki sodeluje s športniki, ki tekmujejo v športih, ki jih odobri WADA, poročati o tovrstnih primerih, medtem ko psiholog, ki dela izven tega konteksta, ne (Backhouse idr., 2017). Različni odzivi, poleg realnosti, da številni športni psihologi delujejo hkrati v obeh kontekstih, kažejo, da se mora (globalna) stroka športne psihologije vključiti v kritičen pogovor o tem, kako se doping obravnava na tem področju.

Odgovor na problem

Športni psihologi morajo prevzeti osebno odgovornost za seznanjanje s protidopinškimi vprašanji, politikami in praksami. Različni športni konteksti imajo različna pravila glede dopinga (in s tem povezanimi posledicami). Vsi športniki ne tekmujejo v športih ali dogodkih, ki so skladni s navodili WADA, katere vloga so promocija, usklajevanje in spremljanje boja proti drogam v športu.

Ključnega pomena je, da se športni psihologi seznani s protidopinškimi pravili in da redno spremljajo spremembe pravil. Ne samo to, vedeti morajo, katera pravila jih zavezujejo. Med delom v športih, ki spadajo v okvir delovanja WADA, je športni psiholog soodgovoren za kršitve protidopinških pravil in bi zato (potencialno) moral prijaviti priznano dopinško vedenje. V športih, ki so izven delovanja WADA, mu morda ne bo treba poročati o kršitvi (odvisno od zahtev oz. pravil športnih organizacij), zagotovo pa je pomembno, da se odzove znotraj etičnih in moralnih okvirov tekmovalnega športa.

Členi iz kodeksov oz. načela

Postavke iz Kodeksa, ki bi koristile pri odločanju v tem primeru, so: načelo zaupnosti (Association for Applied Sports Psychology, 2011), načelo F: socialna odgovornost, načelo A: socialna in profesionalna odgovornost (European Federation of Sports Psychology, 2011) in člen 1.3.1. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki navaja, da je *psiholog pred psihološko obravnavo dolžan na primeren način seznaniti klienta s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, varovanjem psihološkega poročila in morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel*. V okviru Kodeksa ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) se lahko športni psihologi obrnejo na tretje načelo, socialna pravičnost in odgovornost,

prvo načelo, dobronamernost in skrb za dobro počutje drugih, in šesto načelo, integriteta in poštenost; prvo načelo podrobneje govori o izogibanju škodi v poklicni praksi.

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) to naslavlja v načelu odgovornosti: psihologi so na splošno odgovorni za kakovost in posledice strokovnega dela psihologov (da torej stroke ne spravljajo na slab glas). Spodbujanje in vzdrževanje visokih strokovnih standardov jim nalaga, da se ravnaajo v skladu z etičnim kodeksom. Psihološkega znanja in postopkov ne smejo zlorabljeni. Psihologi so tudi odgovorni, da je strokovna skrb za kliente kontinuirana, kar pomeni, da na primeren način posredujejo informacije o klientih in po potrebi ter primerno sodelujejo z drugimi strokovnjaki. Odgovornost do stroke obstaja tudi po formalni prekinitvi sodelovanja s klientom.

Konflikt med poklicno etiko in vrednotami športa

Skozi kulturne norme se vzdržujejo kohezivnost ekipe, morala v timu in delovna etika (vsak posameznik se kar najbolj potrudi zase in za svojo ekipo). Športna kultura zajema različne oblike vedenja športnikov, jim določa simbolično strukturo in tem aktivnostim daje pomen, torej vrednostno osnovo. Posledično je pomembno razumevanje kulture v vsakem športu, saj odraža osnovo za razumevanje vrednot in meril vedenja oz. delovanja športnikov. Skladno s kulturo posameznega športa si športniki delijo razumevanje svojega športa, cilje in poslanstvo ter vedenjsko in normativno vplivajo drug na drugega (Cruickshank in Collins, 2012).

Športi se med seboj razlikujejo tudi glede na makro (npr. košarka, hokej, ples, boks ...) in mikro kulturo (npr. določena hokejska ekipa, določen plesni klub) (Cruickshank in Collins, 2012). Zaradi teh razlik člani ene skupine vidijo določene vsebine drugače in obravnavajo športnike precej drugače kot člani druge skupine, ti pa določene vsebine spet vidijo drugače kot ljudje, ki niso vključeni v določeno skupino. Zaradi kulturnih norm se dogajajo kršitve etičnih in poklicnih norm.

Psihologi, ki delujejo v športnem okolju in v športni kulturi, se hitro znajdejo v primežu etičnih dilem. Zaradi vpliva kulture se dogaja, da trenerji in drugi člani v ekipi (tudi starši) mlade športnike (devet do 12 let) obravnavajo enako kot odrasle. To je v nasprotju z načeli razvojne psihologije. Trenerji predvidevajo, da bodo mladi športniki zmogli slediti enaki ravni strukture kot odrasli: da bodo poslušni, da bodo takoj naredili, kar jim je rečeno, da med treningom ne bodo klepetali. V nekaterih panogah

se zahtevata tišina in umirjenost med celotnim treningom. Trenerji samo povedo, kako naj se vaja izvaja, in ne predvidevajo, da bi bilo podajanje navodil skladnejše s kognitivnim razvojem otrok. Poleg tega otroci čustva predelujejo drugače kot odrasli, humor, šale in sarkastične komentarje razumejo čustveneje in jih ne morejo ustrezno predelati. Podobno velja tudi, kadar klubi pričakujejo vrhunske rezultate že v mlajših kategorijah.

Zaradi vpliva različnih pričakovanj in nenapisanih pravil športniki ne govorijo tem, kaj se dogaja v njihovi ekipi, čeprav gre za neustrezno obravnavo, zlorabo ali zanemarjanje. Športniki v ekipi s tako kulturo bodo situacijo, ko trener športnika nadere in ga grdo zmerja, pojmovali kot nekaj normalnega, kot del tega okolja. Toda v resnici je to tisto, kar je v družbi in pri vzgoji mladih ljudi psihološko nesprejemljivo ter v nasprotju z zakoni ali pa vsaj etičnimi načeli. Na žalost se dogaja, da organizacije javno zagovarjajo take vrednote in načine delovanja, ki pa v resnici izdajajo zaupanje športnikov (Pope, 2015). Tovrstna izdaja zaupanja lahko športniku povzroči tudi dolgotrajne duševne težave, ki se največkrat pokažejo šele po zaključku kariere.

Športni psihologi sprejemajo, da je rezultat ključen del tekmovalnega športa. Toda pri tem izhajajo iz etičnih načel skrbi za dobrobit drugih, spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva, integritete ter socialne odgovornosti. Osnovni cilj (zlasti tekmovalnega, vendar vedno pogostejše tudi rekreativnega) športa je kar najboljši športni rezultat. Posledično poklicna športnopsihološka etika zajema prizadevanje za dobrobiti športnika in rezultatsko uspešnost. Zato se lahko pojavi konflikt med profesionalno psihološko etiko in vrednotami športa. Psihologi naj bodo pozorni na oba vidika in njihova dolžnost je, da ju razložijo.

Ni nenavadno, da velike razlike med poklicnimi etičnimi vrednotami in vrednotami športa pripeljejo do konfliktov ter oteženega funkcioniranja psihologa. Potreben je čas, da športni psiholog razume specifično kulturo določenega športa, ljudi in njihove interakcije. Vrednote in dejavnosti športa, povezane z uspešnostjo, lahko povzročijo precejšnjo moralno stisko, zaradi česar je težko delati s športniki in za njih (Pope in Vasquez, 2016). Neprimernost športnih vrednot prepoznavamo npr. takrat, ko so v nekem okolju številne poškodbe obravnavajo »le« kot del določene panoge. Dogaja se tudi, da športniki niti nimajo ustrezne zdravstvene oskrbe poškodb. Škodljiv vpliv športa na telo je zelo izrazit v borilnih športih (udarci v glavo).

Primer

V obravnavo pride športnik, ki trenira boks, imel je že nekaj pretresov možganov (blaga travmatična poškodba glave) in manjših poškodb obraza. Navaja, da ima pogoste glavobole in težave s spominom. Vemo, da so pretresi možganov jasno povezani z znižanim kognitivnim funkcioniranjem in zgodnejšo pojavnostjo Alzheimerjeve demence (Gillett, 2018). Športnik name-rava prestopiti v težjo kategorijo, kjer bo nedvomno prejel še več močnejših udarcev, ki bodo pripeljali tudi do dodatnih pretresov možganov. Športni psiholog je imel dilemo, ali svetovati in podpreti športnika, da napreduje v težjo kategorijo, kjer bo njegovo zdravje zaradi močnejših udarcev bolj ogroženo, vendar pa bo pa lažje dosegel vrhunski rezultat.

Odgovor na problem

Etična dolžnost športnih psihologov je, da skozi pogovor predstavijo ugotovitve relevantnih znanstvenih raziskav, da skupaj s športniki pregledajo čim več virov, pridobijo kar največ sodobnih podatkov, ki so pomembni za športnikovo nadaljnje splošno funkcioniranje in zdravje.

Etični kodeks priporoča, da psihologi poiščejo načine za odpravo zaznanih izzivov. Koristen je iskren pogovor s trenerji, z vodstvom in s tistimi, ki določajo politiko in oblikujejo kulturo v panogi. V konkretnem primeru bi bila predlagana rešitev, da športnik ne gre v težjo kategorijo, da ima omogočenega več časa za regeneracijo po udarcih, da ima možnost dobiti najboljšo možno zaščitno opremo na treningih in tekmah ipd. Lahko pa se zgodi, da je to zelo oteženo ali celo onemogočeno zaradi načela zaupnosti, saj psiholog ne sme razpravljati o informacijah, ki so bile razkrite zasebno (Etzetel in Skvarla, 2017).

V takšnih primerih je priporočljivo, da se psihologi posvetujejo z etično dobro obveščenimi kolegi. Etično osebje strokovnih organizacij in državni odbori za etiko (npr. Komisija za etična vprašanja Društva psihologov Slovenije, Etična komisija Slovenskega olimpijskega komiteja) so na voljo, da pomagajo razmišljati o takšnih izzivih, predlagati možne rešitve ter podpreti psihologa pri etičnem ravnanju.

Odprto vprašanje

Odprto vprašanje ostaja, kako se bo športni psiholog individualno odločil, ali bo sledil športni kulturi in rezultatskim ciljem trenerjev ter športnika ali pa se bo odločil za načelo dobrobiti in socialne odgovornosti, če se športnik odloči vztrajati pri svojih odločitvi.

Če se odloči, da ne bo sodeloval, to zahteva pogum in trdna etična prepričanja. Lahko se pojavijo osebna, finančna in poklicna tveganja, vključno s čustveno ambivalentnostjo ali stisko, z izključevanjem, izgubo statusa in celo službe (Etzel in Skvarla, 2017).

Več raziskav tudi kaže, da je za športne psihologe osebno pomembno, da se njihova osebna filozofija (tj. osebna prepričanja in vrednote) sklada z izbranimi metodami zagotavljanja storitev, da lahko samo tako zagotovijo učinkovito športno psihologijo (Lindsay idr., 2007; Poczwadowski idr., 2004).

Členi iz kodeksov oz. načela

Kodeks FEPSAC (European Federation of Sports Psychology 2011) se pri tem naslanja na načelo A: profesionalna in socialna odgovornost, načelo F: integriteta ter načelo F, ki govori o ustreznem osebnem vedenju.

Kodeks AASP (Association for Applied Sports Psychology 2011) to zajema v načelu E: skrb za dobrobit drugih, načelu D: spoštovanje posameznikovih pravic in dostojanstva ter načelu B: integriteta.

Kodeks ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) to podpira v tretjem načelu: socialna pravičnost in odgovornost, prvem načelu: dobronamernost in skrb za dobro počutje drugih ter petem načelu: profesionalne in znanstvene odgovornosti.

V okviru *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je to podprto v načelu odgovornosti psihologa, npr. členu 3.13., ki navaja, da *psiholog s svojim strokovnim znanjem in delom obravnavancem ne povzroča škode, temveč da poskuša posledice neizogibne škode ali nepredvidljive škodljive posledice psihološke obravnave čim bolj omiliti*.

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) ta konflikt naslavlja v načelu odgovornosti, točki o reševanju dilem: psihologi si morajo priznati, da se pojavljajo etične dileme, in njihova odgovornost je, da jih razjasnijo, se posvetujejo s kolegi ali celo z nacionalnim združenjem ter na zahteve etičnega kodeksa opozorijo druge.

Etični konflikti pri samopromociji

Samopromocija je proces, pri katerem športni psihologi poskušajo spremljati in nadzorovati, kako jih drugi ljudje dojemajo, poskušajo prikazati določeno podobo (ali vtis) o sebi in svoji stroki. Tudi če je psiholog eden najbolj nadarjenih in je njegovo delo odlično, bodo njegove spretnosti in uspehi ostali neopaženi brez pristne ter strateške samopromocije.

Na splošno poskušajo ljudje drugim predstaviti resnično podobo o sebi, lahko pa se zgodi, da je samopromocija vsiljiva in groba, kar ljudje zelo hitro prepoznamo, nam je nevšečno in posledično nima želenega učinka (Den Hartog idr., 2018). Samopromocija je lahko etično neustrezna (tudi če ni agresivna), kadar je neavtentična (Meninger, 2019) in se športni psiholog prikazuje kot pretirano uspešnega, daje pavšalne nasvete in se javno hvali z obravnavo določenih znanih športnikov. V ozadju take samopromocije je manipuliranje (Meninger, 2019), s čimer se krši načelo integritete, odgovornosti in spoštovanja človekovih pravic.

Športni psihologi običajno niso zaposleni v javnih službah, ampak delo opravljajo kot samozaposleni, pogodbeni delavci. V vrhunskem športu lahko pride do prekinitve pogodbe zaradi različnih razlogov, npr. neuspešnega ohranjanja odnosov s športniki ali trenerji, finančnega stanja športnika, kluba ali zveze (če izgubijo denar, športnega psihologa običajno ne dojemajo kot prioriteto), če športnik oz. ekipa ne dosega zadanih ciljev uspešnosti (ne glede na njihovo realnost) ali preprosto zato, ker je prišlo do spremembe v vodstvu (vodstveni delavci imajo lahko drugačno predstavo o koristnosti športnega psihologa ali o tem, kateri športni psiholog bi bil ustrežnejši). Skladno s tem za uspešno delovanje psihologi potrebujejo tudi promoviranje svojega dela in sebe. Toda tudi v tem okviru mora športni psiholog slediti načelom iskrenega, odgovornega, poštenega in spoštljivega marketinga. Brez tega lahko škodi športniku, izkorišča svojo pozicijo avtoritete in dvojne vloge v odnosu.

Klienti so pogosto vrhunski športniki, ki so velikokrat javno znane osebe. Zato morajo biti psihologi pri varovanju informacij o njih še dodatno previdni, tudi ko ti že končajo s svojo profesionalno kariero. Športniki kot slavne osebnosti so ranljivi in lahko postanejo žrtev neželene izpostavljenosti, saj se o njih v medijih širi veliko osebnih zgodb.

Ljudje in širša javnost šport pogosto dojemajo kot zelo prestižen, posledično si mnogi želijo biti povezani s športniki ali vsaj da jih drugi zaznavajo kot povezane. Zato ni nenavadno, da se posamezniki, ki imajo določeno povezavo s športniki, včasih lahko tudi dokaj tesno identificirajo z

njimi. To lahko velja tudi za športne psihologe, ki sodelujejo s športniki. Čeprav neka bazična identifikacija s slednjimi ne povzroča vedno težav, lahko povzroči pristranskost in izgubo objektivnosti do njih ter zmanjšanje lastne strokovnosti/kompetentnosti (Etzel in Skvarla, 2017).

Športni psihologi morajo biti previdni, da ne pridejo v konflikt interesov. S tem ko želijo sebi olajšati delo in javno objavijo, s kom delajo, škodujejo športniku. Treba se je zavedati, da je že samo informacija o tem, da nekdo dela s športnim psihologom ali ne, športnikova osebna informacija – torej jo lahko posreduje samo športnik sam. Tovrstna samopromocija v tem primeru namreč služi zgolj psihologu, ki se promovira, in ne športniku (Meninger, 2019).

1. primer

Zelo uspešna športnica je v intervjuju sama poimensko povedala, s katero športno psihologinjo dela. O tem sta se pogovorili s psihologinjo in športnica se je strinjala, da lahko psihologinja objavi njeno izjavo ali da pove (npr. v kakšnem intervjuju), da dela z njo (torej jo razbremeni načela zaupnosti). Dilema, ki se v tem primeru pojavi, je v tem, ali je bil na športnico usmerjen posredni pritisk, da to mora narediti, saj bi se v nasprotnem primeru njun odnos lahko spremenil.

2. primer

Po uspehu reprezentance v studio RTV povabijo športnega psihologa. Ta v intervjuju govori o športnikih, s katerimi ne sodeluje, pri tem jih sicer zelo pozitivno opisuje, vendar jih vrednoti in razlaga različne vidike njihove psihološke pripravljenosti (npr. motivacije) ter njihovo osebnost. Nihče od športnikov mu ni dal pisnega dovoljenja, da na kakršen koli način govori o njihovih osebnih stvareh (kot so npr. osebnost, vrednote). Ker hkrati ne pove, da s temi športniki v resnici ne sodeluje, ustvarja tudi lažno podobo o sebi in torej izvaja manipulativno samopromocijo.

3. primer

Športni psiholog je v preteklosti svetoval uspešni ekipi in od takrat redno hodi na njene tekme. Kot nekomu, ki je sodeloval z njimi in ima do njih dovolj prijateljski odnos, mu dovolijo, da jih obišče tudi izven igrišča. Od tam redno objavlja selfije s posameznimi športniki iz ekipe. Tako v družbenih medijih daje vtis, da še vedno sodeluje s športniki in da je del njihovega uspeha.

Odgovori na predstavljene dileme

Športni psihologi ne smejo objavljati, s kom sodelujejo; lahko govorijo o načinu dela in prednostih sodelovanja, vendar ob tem ne smejo konkretno izpostavljati, s katerimi posamezniki in ekipami delajo. Edina izjema je navajanje prisotnosti psihologov na velikih tekmovanjih, na katera so potovali kot člani strokovne ekipe, saj pri tem ni definirano, s kom iz te ekipe so sodelovali.

Kljub dovoljenju psihologi ne smejo objavljati izjav, ki so jih dali za medije športniki in v katerih govorijo o sodelovanju s psihologom. Netično je tudi to, da bi psihologi športnike spraševali za dovoljenje o takih objavah, saj s tem kršijo strukturo profesionalnega odnosa. Obstaja možnost, da športniki v objavo privolijo zgolj zaradi tega, ker jim psihologi predstavljajo avtoriteto (s tem izrabljajo pozicijo moči) ali nekoga, ki jim pomembno pomaga na njihovi športni poti, ter se bojijo, da psihologi, če bodo zavrnil njihovo prošnjo, z njimi ne bodo več želeli sodelovati ali da se bo njihov odnos zaradi tega kakor koli spremenil na slabše (1. primer).

Enako velja tudi za posredno oglaševanje, npr. da psihologi na svojem zasebnem profilu na družbenih omrežjih objavijo fotografijo s športnikom ali da posredno namigujejo, da profesionalno sodelujejo. S tem ko psiholog v svojo samopromocijo vključuje zgolj določene informacije in selektivno zamolči druge (npr. kot gledalec sem se udeležil tekme), lahko vzpostavlja lažno podobo o sebi, svoji aktivnosti in delovanju športnikov. Samo športnik sam lahko izrazi, da sodeluje s športnim psihologom, slednji tega ne sme narediti in ga k temu tudi ne spodbujati (2. in 3. primer).

Pri podajanju izjav (npr. v intervjujih) športni psihologi ne smejo javno komentirati športnikov, ne tistih, s katerimi sodelujejo, in ne drugih (načelo odgovornosti, človekove pravice, načelo integritete poklica). Kakršno koli izpostavljanje športnika oz. izpostavljanje kakršne koli njegove osebne informacije je nedopustno (2. primer).

Psiholog lahko pri samopromociji predstavlja športnopsihološko teorijo, splošna spoznanja in zanimivosti iz sveta uporabne športne psihologije. Samopromocijo lahko športni psihologi izvajajo tako, da v primeru, ko so javno povabljeni, vztrajajo samo na tem, da jasno in strokovno opisujejo načine svojega dela ter ne govorijo o posameznih ekipah ali športnikih. Lahko navajajo, v katerih športih delujejo. Skozi profesionalnost ter kompetentnost psihologov bodo športniki in trenerji prepoznali vrednost športne psihologije ter bodo psihologe naprej priporočili športniki sami (ali njihovi trenerji). Izkušnje športnih psihologov v Sloveniji kažejo, da je tudi brez kršenja etičnih načel ter s predstavljeno osnovno samoprezentacijo možno priti do športnih organizacij in športnikov ter strokovno opravljati delo.

Športni psihologi naj se pri sodelovanju z mediji naslanjajo na Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005).

Členi iz kodeksov oz. načela

Kodeks AASP (Association for Applied Sports Psychology 2011) daje podlago za obravnavo tovrstnih konfliktov v načelu C: profesionalna odgovornost, načelu E: skrb za dobrobit drugih, standardu 1: profesionalen odnos in vzdrževanje zaupnosti, standardu 16: jasnost, pravilnost javnih izjav in standardu 4: zloraba in nadlegovanje.

Kodeks FEPSAC (European Federation of Sports Psychology 2011) o tem govori v načelu A: profesionalen odnos, načelu C: soglasje, načelu D: zaupnost in načelu E: integriteta.

Kodeks ISPP (International Association of Sports Psychologists 2019) je glede tovrstnih dilem natančnejši in daje podlago za razreševanje tako v petem – profesionalna in znanstvena odgovornost – kot v drugem – spoštovanje posameznikovih pravic in dostojanstva – ter zlasti v tretjem – izkoriščanje klienta –, devetem – nasprotne zahteve/nasprotja interesov pri zagotavljanju storitev – in 14. načelu: menjava in finančni dogovori pri zagotavljanju storitev.

Metakodeks etike EFPA (European Federation of Psychologists' Association 2005) ta konflikt naslavlja v načelu integritete v točki, ki govori o nasprotju interesov in izkoriščanju. Psihologi se morajo zavedati težav, ki lahko izhajajo iz mešanih razmerij oz. odnosov. Le-tim se je treba izogibati, saj zmanjšujejo potrebno poklicno distanco, povzročajo konflikt interesov in lahko pripeljejo celo do izkoriščanja klientov. Psihologi

poklicnega odnosa ne smejo izkoriščati za osebne, verske, politične ali druge ideološke interese. Zavedati se morajo, da obstaja navzkrižje interesov in neenakost moči v odnosu. Poklicna odgovornost velja tudi, ko je sodelovanje ali poklicno razmerje prekinjeno.

V okviru *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) se ugotavlja, da so s samopromocijo lahko kršene osnovne človekove pravice, kot je npr. zajeto v členu 1.2., *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*, in v členu 1.10.: *Psiholog pri delu vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*.

Sem sodijo tudi člen 3.2. (načelo odgovornosti), *psiholog strogo spoštuje načela poklicne skrivnosti, ta velja tudi po zaključeni obravnavi*, načelo integritete poklica, zlasti člen 4.9., ki govori, da *psiholog ne izkorišča poklicnega odnosa in podatkov psihološke obravnave za ideološke in druge vrste (npr. politične, statusne) interese ali za materialne koristi na njegovi osebni ravni ali na ravni drugih združenj, katerih član je*; člen 4.10., ki pravi, da *psiholog ne izkorišča neenakosti moči, ki izvirajo iz vlog poklicnega odnosa, med obravnavo in tudi ne po zaključeni psihološki obravnavi*, in člen 4.12., ki govori o tem, da se psiholog pri svojem odnosu z javnostjo izogiba senzacionalnosti.

Zaključek

Športni psihologi so zavezani k spoštovanju etičnih kodeksov in standardov dela. Že pri pisanju poglavja sva uporabili kar pet različnih kodeksov, kar kaže, da je delovanje psihologa v športu področje, pri katerem se odpira veliko etičnih dilem. Neupoštevanje etičnih standardov je lahko škodljivo tako za športnike kot za stroko. Zavedava se, da je zelo pomembno, da pravilno in na primeren način obravnavamo etične dileme. Običajno na tovrstne dileme ni možna samo ena vrsta odziva oz. en proces obravnave. Za lažje soočanje z njimi in orientacijo pri delu predlagava korake, s katerimi si lahko športni psihologi pomagamo pri sprejemanju kar najetičnejših odločitev.

1. *Poimenuj*: Najprej poiščite in poimenujte etično dilemo, ki se vam pojavlja in jo želite rešiti. Za to, da vam bo ta postala čim jasnejša, zberite čim več potrebnih informacij. Ker je športna psihologija zelo interdisciplinarna, razmislite, kdo vse je udeležen pri nastali etični dilemi. Razjasnimo si, na kaj se dilema nanaša za vsakega udeleženca in kako bi jo opisali.

2. *Širši in znanstven pogled:* Poiščite etične kodekse (bodite pozorni na to, da obstajajo posebni etični kodeksi različnih športnopsiholoških združenj: FEPSAC, AASP, ISPP). Posvetujte se z izkušeni športnimi psihologi in drugimi strokovnjaki (npr. zdravnikom, pravnikom) ter preverite, ali že obstajajo odgovori oz. usmeritve za reševanje tovrstnih ali podobnih dilem. Upoštevajte mnenja strokovnjakov in kolegov, tudi če se na prvi pogled ne zdijo primerna.
3. *Introspekcija:* Raziščite in preverite svoje osebne vrednote in prepričanja ter jih dodobra spoznajste, saj so naša prepričanja, ki jih ne ozaveščamo, lahko pristrana in podvržena logičnim napakam (kognitivna pristranost), ne da bi se tega zavedali.
4. *Seznam:* Sestavite seznam 3–5 različnih mnenj ali možnih odločitev. Se lahko situacijo razreši s (psiho)edukacijo in smiselnimi ukrepi, ki so postopni in ne zaostrijo situacije po nepotrebnem? Če je le mogoče, poiščite situacijo, v kateri so vsi zmagovalci (vsi vpleteni se bodo ob tem nekaj naučili in ne bodo ponavljali podobnih napak). Če to ne gre, se usmerite v to, da sprejmete najboljšo možno odločitev, kljub temu da ni optimalna za vse.
5. *Odgovornost:* Ne hitite z odločitvijo, najprej jo prespite. Ko sprejemate končno odločitev, se vedno vprašajte: »Kako bi se počutili člani moje družine, če bi jutri v časopisu objavili mojo odločitev? Kako sem prišel do svoje odločitve? Ali smo pripravljeni z odločitvijo sprejeti širšo družbeno odgovornost?«
6. *Evalvacija:* Ponovno ocenite svojo odločitev, ko preteče nekaj časa.

Športni psihologi morajo biti seznanjeni z etičnimi vprašanji, da so lahko pri svojih pristopih proaktivni in ne reaktivni (Harrison-Dyer, 2011). Samo s poglobljanjem v etične dileme in z njihovim razumevanjem lahko športni psihologi zmanjšajo količino neetičnih vedenj v športu.

Uporabna etika v športni psihologiji ne bo izginila. Ker se področne še naprej razvija, bo delo s športniki v zahtevnih okoljih predstavljalo vedno več preizkusov etične zavesti in prakse. Kompetentni športni psihologi bodo morali ne le ceniti temeljne vrednote, ki so podlaga za etične kodekse psihologije in športne psihologije, ampak bodo morali biti tudi sposobni te vrednote udejanjiti v dobro svojih klientov.

Literatura

- American Psychological Association. (2002). Ethical principles of psychologists and code of conduct. *American Psychologist*, 57(12), 1060–1073.
- Association for Applied Sport Psychology. (2011). *Ethics code: AASP ethical principles and standards*.
- Backhouse, S., Erickson, K., in Whitaker, L. (2017). Preventing doping in youth sport. V C. Knight, C. Harwood in D. Gould (ur.), *Sport psychology for young athletes*. Routledge.
- Behnke, S. (2015). The ethics of multiple relationships: A clinical perspective. *Monitor on Psychology*, 46(7), 84–85.
- Brown, J. L., in Cogan, K. D. (2006). Ethical clinical practice and sport psychology: When two worlds collide. *Ethics & Behavior*, 16(1), 15–23.
- Canter, M. B., Bennett, B. E., Jones, S. E., in Nagy, T. F. (1994). *Ethics for psychologists: A commentary on the APA Ethics Code*. American Psychological Association.
- Chandler, C. (2015). *Exploring the contribution of personal qualities to the effective delivery of sport psychology service provision* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Liverpool John Moores University.
- Cruickshank, A., in Collins, D. (2012). Culture change in elite sport performance teams: Examining and advancing effectiveness in the new era. *Journal of Applied Sport Psychology*, 24(3), 338–355.
- Den Hartog, D. N., De Hoogh, A. H. B., in Belschak, F. D. (2018). Toot your own horn? Leader narcissism and the effectiveness of employee self-promotion. *Journal of Management*, 46(2), 261–286.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2012, 24. maj). *Standardi dela športnih psihologov Slovenije*. <http://sportna-psihologija.si/standardi-dela-sportnih-psihologov-slovenije/>
- Earp, B. D., McLoughlin, K. L., Monrad, J. T. Clark M. S., in Crockett, M. J. (2021). How social relationships shape moral wrongness judgments. *Nature Communications*, 12(1), 5776.
- Etzel, E. F., in Skvarla, L. A. (2017). Ethical considerations in sport and performance psychology. *Oxford Research Encyclopedias*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190236557.013.141>
- Etzel, E. F., in Watson, J. C. (2013). *Ethical issues in sport, exercise, and performance psychology*. UNKNO.

- European Federation of Psychologists' Association. (2005). *Meta-code of ethics*.
- European Federation of Sports Psychology. (2011). *Ethical principles of the European Sport Psychology Federation* (FEPSAC Position Statement #9).
- Fadlih, A. M., Idham, A. F., Nugraha, A. I., in Dongoran, M. F. (2020). Effects of doping on physical and mental health of sports athletes. *Enfermería Clínica*, 30(4), 504–506.
- Gillett, G. (2018). Concussion in sport: The unheeded evidence. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 27(4), 710–716.
- Haberl, P., in Peterson, K. (2006). Olympic-size ethical dilemmas: Issues and challenges for sport psychology consultants on the road and at the Olympic games. *Ethics & Behavior*, 16(1), 25–40.
- Harrison-Dyer, S. (2011, 13. julij). Ethical dilemmas in collegiate athletics: The role of coaches and the codes of ethic. *The Sport Digest*. <http://thesportdigest.com/2011/07/ethical-dilemmas-in-collegiate-athletics-the-role-of-coaches-and-the-codes-of-ethic/>
- Kyndt, T., in Rowell, S. (2012). *Achieving excellence in high performance sport: The experience and skills behind the medals*. Bloomsbury Publishing.
- Lindsay, P., Breckon, J. D., Thomas, O., in Maynard, I. W. (2007). In pursuit of congruence: A personal reflection on methods and philosophy in applied practice. *The Sport Psychologist*, 21(3), 273–289.
- Meninger, K. (2019, 5. avgust). *Self-promotion is not self-serving: It's a service to others*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/ellevate/2019/08/05/self-promotion-is-not-self-serving-its-a-service-to-others/?sh=762da664b038>
- Moore, Z. E. (2003). Ethical dilemmas in sport psychology: Discussion and recommendations for practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(6), 601–610.
- Moran, A., Guerin, S., Kirby, K., in MacIntyre, T. (2008). *The development and validation of a doping attitudes and behaviour scale* (Report to World Anti-Doping Agency & The Irish Sports Council). WADA.
- Nesti, M. (2004). *Existential psychology and sport: Theory and application*. Taylor & Francis.
- Nesti, M. (2010). *Psychology in football: Working with elite and professional players*. Routledge.

- O'Connor, H. L. (2008). *Performance enhancing drug use in professional sport is a risk decision: A qualitative analysis of prospect theory* [Neobjavljena doktorska disertacija]. London Metropolitan University.
- Poczwadowski, A., Sherman, C. P., in Ravizza, K. (2004). Professional philosophy in the sport psychology service delivery: Building on theory and practice. *Sport psychologist*, 18(4), 445–463.
- Pope, K. (2015). Steps to strengthen ethics in organizations: Research findings, ethics placebos, and what works. *Journal of Trauma & Dissociation*, 16(2), 139–152.
- Pope, K., in Vasquez, M. (2016). *Ethics in psychotherapy and counseling*. John Wiley & Sons.
- Pope, K. S., Sonne, J. L., in Greene, B. (2006). *What therapists don't talk about and why: Understanding taboos that hurt us and our clients*. American Psychological Association.
- Rodek, J., Idrizović, K., Zenić, N., Perasović, B., in Kondric, M. (2013). Differential analysis of the doping behavior templates in three types of sports. *Collegium Antropologicum*, 37(2), 211–217.
- Simons, J. P., in Andersen, M. B. (1995). The development of consulting practice in applied sport psychology: Some personal perspectives. *The Sport Psychologist*, 9(4), 449–468.
- Svet Evrope. (1989, 16. november). *Evropska konvencija proti doping v športu*.
- The International Society of Sport Psychology. (2009). *Ethical code for sport psychology practice*.
- UNESCO. (2005, 19. oktober). *International convention against doping in sport*.
- Watson II, J. C., Clement, D., Harris, B., Leffingwell, T. R., in Hurst, J. (2006). Teacher-practitioner multiple-role issues in sport psychology. *Ethics & Behavior*, 16(1), 41–59.
- World Anti-Doping Agency. (2021). *World anti-doping code*.
- Yelmo-Bravo, A. (2015). The role of psychologists in the prevention of doping in sports. V R. Pardo, T. Gonzalez Aja in P. Irureata-Goyena (ur.), *El fenómeno del dopaje desde la perspectiva de las Ciencias Sociales: Actas del IV Congreso Internacional 'Deporte, Dopaje y Sociedad'* (str. 339–358). Universidad Politécnica de Madrid.

II.9

Etične vsebine pri delu psihologa v policiji

Dejan Kozel

Petra Brne

Blanka Simšič

Mirjana Savić

Povzetek

Razvoj področja psihologije v nova področja specializacije pogosto spremljajo etični izzivi. Mnoge od teh izzivov je mogoče rešiti s sledenjem splošnim etičnim načelom, ki so opredeljenimi v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Nekatera etična vprašanja pa zahtevajo skrbno obravnavo, ker so lahko nova, večplastna, edinstvena, nepričakovana ali sprva celo neprepoznana. Policijska psihologija, ki se ukvarja z uporabo psihološkega znanja v organih pregona, je primer enega izmed specialističnih področjih psihologije, ki se srečuje s takšnimi etičnimi izzivi (Zelig, 1988). Članek osvetljuje najpogostejše etične dileme, s katerimi se srečujemo slovenski psihologi, zaposleni v policiji in na Ministrstvu za notranje zadeve. Dotika se konkretnih primerov etičnih dilem in načinov njihovega reševanja ter predlaga rešitve, kako se v prihodnosti čim učinkoviteje in strokovneje spoprijeti s tovrstnimi etičnimi izzivi.

Ključne besede: policijska psihologija, psihološko testiranje, konflikt vlog, zagotavljanje zaupnosti, varovanje podatkov

Uvod

Vrsto etičnih dilem, s katerimi se srečujejo psihologi v policiji, v pomembni meri določata delovno mesto in njegova umeščenost v organizacijsko strukturo. Ločimo tri tipična delovna mesta: (1) psiholog na policijski upravi (regionalno) primarno skrbi za psihološko pomoč uslužbencev policije (v nadaljevanju UP) na policijskih postajah in na upravi ter se po potrebi vključuje v operativno delo; (2) psiholog v notranji organizacijski enoti (npr. v specialni enoti) primarno skrbi za pripravo UP na operativno delo; (3) klinični psiholog v ambulantni medicini dela izvaja ocenjevanje psihične zmožnosti za delo na delovnih mestih, kjer se izvajajo policijska pooblastila, ugotavlja psihopatološke odklone, vodi psihološke obravnave ter zagotavlja konzultacije kolegom psihologom. Vsi psihologi: (a) so vključeni v izvajanje izbirnih postopkov, ki vključujejo psihološko testiranje ter zaposlitvene intervjuje, (b) v zagotavljanje psihološke pomoči in svetovanja, (c) sodelujejo pri razreševanju težav v organizacijski klimi, (d) izvajajo krizne intervencije in (e) strokovna usposabljanja. Navedene aktivnosti niso regionalno omejene, kar pomeni, da psihologi delujejo na celotnem območju Republike Slovenije. Zdravniški in psihološki pregledi se izvajajo centralizirano, kar pomeni, da so v ambulantno medicino dela napoteni UP iz cele Slovenije. Predstavljeni način delovanja psihološke službe omogoča tako pogoje za izognitev kot za nastanek določenih etičnih dilem (npr. dvojne vloge, zagotavljanje varovanja osebnih podatkov ...).

Pregled literature pokaže, da obstajajo tipične etične dileme, s katerimi se srečujejo psihologi v policiji in ki jih zasledimo tudi v našem okolju. Zelig v raziskavi, v katero je bilo vključenih 56 izkušenih psihologov, zaposlenih v organih pregona, in ki je bila opravljena leta 1984 (rezultati objavljeni leta 1988), ko je bila t. i. policijska psihologija še v povojih, identificira šest področij etičnih dilem: (1) upoštevanje načela zaupnosti, (2) konflikt med psihologovimi strokovnimi standardi in potrebami organizacije, (3) dvojni odnosi, (4) uporaba psihodiagnostičnih sredstev, (5) neupoštevanje psihologovega strokovnega mnenja oz. usmeritev ter (6) ostale etične dileme. Upoštevanje načela zaupnosti in dvojni odnosi sta bili najpogostejše izpostavljeni področji etičnih dilem, s katerimi se srečujejo policijski psihologi tudi v kasnejših raziskavah v različnih državah (McCutcheon, 2011). Podobno je tudi v slovenski policiji.

Predvsem dvojni odnosi so tisti, ki lahko ovirajo zagotavljanje zaupnosti. Poleg tega je psiholog v policiji pooblaščen uradna oseba, ki ravna po določbah Zakona o nalogah in pooblastilih policije (ZNPPol) (2013) in

povezane zakonodaje. Ta je lahko v določenih situacijah v konfliktu z načeli *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Psiholog v policiji se srečuje tudi z drugimi dilemami, ki jih navaja Zelig (1988), a so te redke in jih v prispevku ne bomo podrobneje analizirali.

Osrednji del

Zagotavljanje zaupnosti

Etične dileme pri delu psihologa najpogosteje izvirajo iz konflikta med obvezami in dolžnostmi, ki jih ima psiholog v poklicnem odnosu hkrati do UP in delodajalca. Dilemo lahko ilustriramo z retoričnim vprašanjem, kdo je pravzaprav psihologov »klient«, glede na to, da svoje strokovno znanje nudi tako delodajalcu kot njegovim zaposlenim.

Čeprav je *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) dovolj oprijemljivo vodilo skozi večino čeri etičnih dilem psihologa v policiji, je lahko nejasna opredelitev razgibanih meja med UP, psihologom in delodajalcem v očeh UP vir nezaupanja ter neustreznih pričakovanj vodij ali posameznih notranjih organizacijskih enot. K temu je treba prišteti še splošno stigmatizacijo duševnih motenj in posledično služb ter strokovnjakov, ki se z njimi ukvarjajo, ter relativno mladost poddiscipline v policiji. Nenazadnje je psiholog prav tako UP in ga delodajalec ocenjuje skozi prizmo njegove učinkovitosti oz. koristnosti zanj, kar lahko vpliva na njegovo poklicno vedenje.

Primer

Formalne obveznosti, regulatorne določbe (zakonodaja, pravilniki, kodeksi), nerealna pričakovanja UP in delodajalca do tega, kaj je vloga psihologa v določenem primeru, ter njegovo razumevanje svoje vloge, ki med prejšnjima dvema »posreduje«, hkrati pa je tudi sam UP, lahko psihologa postavijo v negotov položaj in povzročijo t. i. etično stisko – izraziteje v primerih, kjer ima njegovo posredovanje drugačne posledice, kot jih pričakujejo ali želijo klienti. Sem sodijo npr. omejitve pri delu, premestitev na drugo delovno mesto ali odvzem policijskih pooblastil zaradi zmanjšane psihične zmožnosti za delo na osnovi psihološke ocene, neizpolnjevanje kriterijev na psihološkem testiranju v okviru izbirnega postopka pri kandidatu, ki je pričakoval

zaposlitev na določeno delovno mesto ali za katerega je to pričakovalo delovno okolje.

Če UP zase realno ali nerealno manj ugodne posledice že vnaprej pričakuje, pogosto ni naklonjen obravnavi, zavzema negativistično odklonilno držo, zadržuje informacije ter jih podaja selektivno, kar vpliva na potek obravnave in rezultate. Po drugi strani je lahko v interesu UP, da s prikazovanjem ali z naglaševanjem zdravstvenih težav pridobi korist v delovnem razmerju (premestitev bližje domu, manj obremenjujoče delovno mesto, omejitve pri delu, napredovanje, izognitev kazni zaradi disciplinskih kršitev). Če poenostavimo, psiholog je v očeh UP nekdo, ki mu lahko koristi, ali nekdo, ki ga ovira. Problem nastane, če psiholog pod pritiskom ali v želji ugoditi pričakovanjem, bodisi UP bodisi svoji delovni organizaciji, ne zmore delovati nevtrarno ter avtonomno in v razreševanju stiske spregleda etične standarde.

Jeni L. McCutcheon (2011) navaja, da je pomembno, da pri svojem delu psihologi, zaposleni v policiji, (1) ohranjajo načelo zaupnosti, (2) s svojimi kolegi in klienti (UP in delodajalec) redno razpravljajo o omejitvah načela zaupnosti, (3) minimalizirajo možnosti zlorabe načela zaupnosti (npr. tako, da ob napotitvi UP na izredni zdravniški pregled z delodajalcem delijo le nujne informacije, ostale pa izpustijo) in (4) načelo zaupnosti prekinejo le v primerih, ko je to neizogibno ali pa ko imajo za to primerno soglasje s strani obravnavane osebe. Včasih lahko pride do težav zato, ker zaposleni menijo, da je vse, kar povedo psihologu, zaupno in da bo ostalo med njima (npr. tudi v okviru rednega zdravstvenega pregleda, izbirnega postopka, obiska psihologa na enoti, na delavnicah, predavanjih itd.), dogovor pa se uradno sklone in podpiše le v psihoterapevtskem odnosu. Avtorica navaja, da je zato z vsemi informacijami, ki jih pridobimo s strani zaposlenih, smiselno ravnati kot z zaupnimi. Tudi člen 1.2. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) s podtočkami psihologa zavezuje k zaščiti zasebnosti obravnavanca.

Dvojne vloge in odnosi

Psiholog, zaposlen v policiji ali na Ministrstvu za notranje zadeve (MNZ), se pri svojem delu pogosto srečuje z dvojnostjo odnosov oz. vlog. Dvojnost vlog najpogosteje izvira iz organizacije delovnih nalog psihologa tako na lokalni (selekcija, svetovanje, usposabljanje) kot na centralni ravni (krizne intervencije, preventivni programi), iz relativne pogostosti stika

med psihologom in UP, ki je posledica tako vključenosti psihologa v aktivnosti delodajalca kot dobre mreže psihološke pomoči, dostopne vsakemu UP.

Primer

Psiholog je član izbirne komisije za zaposlitev UP, tega istega UP kasneje vodi na usposabljanju v enoti, drugič pa je pozvan na krizno intervencijo pri dogodku, v katerem je bil UP izpostavljen travmatični izkušnji, stresu. Psiholog lahko nekaj let kasneje opravi tudi psihološko testiranje kandidatov za drugo delovno mesto, na katerega se prijavi omenjeni UP.

Dvojne vloge so problem tako za UP kot za psihologa in predstavljajo tudi problem za ohranjanje načela zaupnosti. Predstavljajo tveganje za vzdrževanje meja, ki so potrebne za objektivno izvedbo posamezne vrste obravnave (psihoterapije, ocenjevanja, usposabljanja).

Dvojnim vlogam se izogibamo z izločevanjem iz postopkov. A to vedno ni mogoče. Psiholog se lahko izloči kot član izbirne komisije, ne more pa se izločiti iz zagotavljanja krizne intervencije ali iz podajanja ocene zmožnosti za delo. Odnos, kjer je najpomembneje, da nikakor ne pride do konflikta dvojnih vlog, je psihoterapevtski. Zagotavljamo, da psiholog, ki UP vodi psihoterapevtsko, z njim ne stopi v druge vrste obravnav. Posebno področje dvojnih vlog in izzivov pri postavljanju meja v odnosih je delo s policijskimi zaupniki, kjer so psihologi tudi v vlogi supervizorjev, edukatorjev, hkrati pa so prav tako lahko udeleženi v izbirnih postopkih in pri oceni zmožnosti za delo, kliničnopsihološkem ocenjevanju idr.

V nekaterih primerih je dvojnost vlog lahko zaželeno. UP npr. zaradi dobre preteklosti izkušnje s policijskim psihologom hitreje in lažje vzpostavi kontakt ter je v odnosu kolegialnejši. Dvojnost odnosov je v policiji neizogibna dilema in različni avtorji predlagajo (v McCutcheon, 2011), da psiholog ohrani in sledi svoji strokovni identiteti ter se ne identificira povsem z organizacijo.

Z dvojnostjo vlog v odnosih se je najbolje soočati sproti, in sicer tako, da klientu (UP in delodajalcu) povemo, katera je naša vloga v določeni situaciji in kaj od nas lahko pričakujejo ter kako bi to lahko morebiti vplivalo na nadaljnje delo. Če ima psiholog v psihološki obravnavi UP, ki se nato

prijavi na določen razpis, kjer je isti psiholog imenovan v izbirno komisijo, je smiselno, da UP o tem obvesti, mu pojasni svojo tamkajšnjo vlogo in ga vpraša, ali ima v povezavi s tem zadržke oz. vprašanja, saj se lahko psiholog iz izbirnega postopka umakne. Pri tem mora psiholog pri navedbi razloga umika ostalim članom komisije varovati zaupne podatke o UP. Prav tako je pomembno, da psiholog presodi, ali ima sam zadržke oz. ali bi lahko informacije, ki jih je pridobili pri predhodni psihološki obravnavi UP, vplivale na njegovo ocenjevanje in odločitve v izbirnem postopku. V tem primeru se ima prav tako možnost umakniti iz komisije, saj ga lahko nadomesti kateri izmed ostalih psihologov, zaposlenih v policiji.

Transparentnost

Najučinkovitejši način razreševanja in preprečevanja etičnih dilem, tako tistih, ki izvirajo iz dvojnih vlog, kot tistih, ki izvirajo iz varovanja občutljivih osebnih podatkov, je transparentnost – transparentnost vloge psihologa, njegovih pristojnosti, postopkov in metod, ki jih uporablja, ter toka informacij o UP. UP mora ob vsakem stiku s psihologom vedeti, kakšne informacije psiholog o njem že ima, kakšen je namen zbiranja informacij o njem, komu bo posredoval ugotovitve o njem, katere ugotovitve bo posredoval ter kakšne posledice bo to lahko zanj imelo.

Klinični psiholog v zdravstveni dejavnosti tako v skladu s Pravilnikom o preventivnih zdravstvenih pregledih delavcev (2002) poroča le zdravniku, ki UP napoti na psihološki pregled. Zdravstveno komisijo policije, ki ocenjuje zmožnost UP za opravljanje dela, psiholog seznanja le o relevantnih ugotovitvah pregleda, s katerimi prej seznanji UP, tako da smiselno omeji podatke in ščiti njegove pravice do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije ter deluje izrecno v njegovo dobro in na način, da zaščiti njegovo zdravje. V primeru ocenjevanja v izbirnem postopku kandidat s prijavo soglaša z uporabo rezultatov testiranja v namene izbire, saj so merila in metode opredeljeni v razpisu, tako da je kandidat pred prijavo z njimi seznanjen. Psiholog v skladu s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) zbira in razkriva le tiste podatke, ki so neposredno povezani s potrebo ali zahtevo oz. z merilom. Če posameznik, ki se prijavi na razpis, v katerem je eno od meril psihološka primernost, ki se ugotavlja tudi s pomočjo psihološkega testiranja, leto naknadno zavrne, pomeni, da bo izločen iz nadaljnjega postopka, saj ga po navedenem merilu ni mogoče oceniti. Po Pravilniku o psihološki pomoči in podpori uslužbencem policije (2013) je psiholog svojega vodjo

obvezan obvestiti le o začetku in zaključku nudenja psihološke pomoči ter voditi statistiko obravnav. Brez soglasja UP o svojih ugotovitvah obvesti vodjo enote, kjer je UP zaposlen, le v primeru, ko je ogroženo njegovo življenje ali življenje druge osebe.

Pri zagotavljanju transparentnosti se torej zdi temeljno, da psiholog svojemu klientu (kdor koli to je) jasno pove, kakšna je njegova vloga v določenem postopku, ga seznani z načelom zaupnosti in navede tudi izjeme, v katerih primerih je primoran to načelo prekiniti. Načelo zaupnosti je vsekakor treba predstaviti UP, ko se vključijo v psihološko svetovanje in v primeru vodenja razbremenilnega razgovora. Popolna transparentnost je temelj zaupnega odnosa med psihologom in klientom, kjer narava dela in organizacija predstavljata izzive ali celo omejitve pri zagotavljanju načela zaupnosti oz. ohranjanju poklicne skrivnosti.

Jeni L. McCutcheon (2011) navaja, da je pomembno tudi to, da psiholog tekom supervizijskih in intervizijskih srečanj ohranja anonimnost oseb, ki so vključene v obravnavo, hkrati pa je njegova dolžnost, da se povezuje z drugimi strokovnjaki, zato da osebi zagotovi kar se da strokovno obravnavo. Najočitnejša dilema, ki se ji je zahtevno povsem izogniti, je pretok informacij o UP med psihologi samimi. Večkrat je lahko namreč v dobrobit posameznika, da si psihologi o določenih okoliščinah primera določenega UP med seboj izmenjajo informacije ali izkušnje, saj mu s tem lahko zagotovijo boljšo obravnavo – npr. če bi bil zaradi istih težav v obravnavi pri več psihologih. Hipotetično je namreč lahko UP hkrati v obravnavi pri več psihologih zaradi iste težave, ne da bi to kdo od njih vedel. Izmenjava informacij v takšnih primerih omogoča izboljšati učinkovitost intervencije in jo pravilno usmeriti na način, da je za UP čim manj škodljivih posledic – npr., predmet pogovora so le nujni vidiki in okoliščine primera, identiteta osebe pa ostane zavarovana pred tistimi, ki je ne obravnavajo. Kot izhaja iz člena 4.3. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), si morajo psihologi v primeru strokovnih dilem tudi vzajemno pomagati. Hkrati je v členu 2.9. tega kodeksa navedeno, da v primeru upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca psiholog lahko deli določene podatke posameznika, vendar mora le-te smiselno omejiti in razkriti samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali z zahtevo.

Zaključek

Menimo, da imajo psihologi v slovenski policiji pogoje za avtonomno in nepristransko delovanje ter posledično pogoje, da svoje delo opravljajo skladno z vsemi standardi poklicne etike psihologov. Očitnih kršitev *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) tako nismo opazili, kar pa ne pomeni, da se vsak slej kot prej ne znajde v etično kočljivi situaciji, ki od njega zahteva premislek in posvet. Past ravnanja po dobrem namenu in koristi za posameznika lahko hitro pripelje do etične zagate, če že do kršitve ne.

Ko se pri delu srečujemo z etičnimi dilemami, je dobro, da pri reševanju le-teh postopamo sistematično. Pri tem nam lahko pomagajo različni modeli odločanja, med katerimi avtorji za delo psihologa v policiji priporočajo predvsem osemstopenjski model odločanja Coreya idr. (2007), ki je sestavljen iz sledečih faz:

1. Prepoznavanje problema ali etične dileme.
2. Prepoznavanje potencialne težave.
3. Pregled aktualnih etičnih načel.
4. Poznavanje veljavne zakonodaje in predpisov.
5. Posvetovanje/pridobivanje drugega strokovnega mnenja.
6. Razmišljanje o možnih in verjetnih poteh ukrepanja.
7. Prepoznavanje posledic vseh možnih odločitev.
8. Izbira najboljše možnosti.

Corey in Troppetter (2009) predlagata nekoliko drugačen model, katerega poimenovanje je sestavljeno iz akronima C.L.E.A.R., po katerem mora psiholog, zaposlen v policiji, ob srečanju z etično dilemo pred sprejetjem določene odločitve upoštevati pet različnih premislekov:

1. Klinični premislek (angl. *clinical consideration*), kjer mora psiholog presoditi, ali sprejeta odločitev izboljša, dodatno zakomplicira ali pa ima nevtralne posledice na njegovo klinično delo.
2. Pravni premislek (angl. *legal consideration*), kjer se mora psiholog zavedati pravne podlage in pravnih posledic določene odločitve.
3. Etični premislek (angl. *ethical consideration*), kjer mora psiholog upoštevati etične standarde, ki so zapisani v Etičnem kodeksu psihologov (APA).
4. Upravni premislek (angl. *administrative consideration*), pri katerem mora psiholog premisliti, kakšne so njegove zadolžitve po

zaposlitveni pogodbi in katerim zakonom organizacije mora pri svojem delu slediti.

5. Premislek o obvladovanju tveganj (angl. *risk management consideration*), pri katerem se mora psiholog vprašati, kako bi njegovo odločitev odobraval etična komisija psihologov in kako bi v podobni situaciji lahko ravnali njegovi kolegi.

Mnogo avtorjev poudarja tudi pomembnost medsebojnega povezovanja z ostalimi psihologi, zaposlenimi v policiji (intervizije, supervizije). Tako si lahko redno izmenjujejo izkušnje, različne poglede, znanje in hkrati s tem skrbijo za vzdrževanje določene ravni etike pri svojem delu (Osborn idr., 2009). Znotraj slovenske policije imamo psihologi organizirano tako supervizijo kot redna mesečna srečanja, na katerih si delimo znanje, izkušnje in se posvetujemo glede aktualnih primerov.

Ob vsem navedenem se je treba zavedati, da v praksi kljub upoštevanju priporočil in navodil na koncu vedno ne dobimo jasnega ter enoznačnega odgovora in moramo sprejeti odločitev, ki je najboljša med vsemi, ne pa nujno tudi optimalna.

Literatura

- Corey, D., in Trompetter, P. S. (2009, 3. oktober). *Ethical dilemmas for law enforcement psychologists: A systematic model for decision making* [Predstavitev na konferenci]. Police Psychological Services Section Conference, Denver, CO.
- Corey, G., Corey, M. S., in Callanan, P. (2006). *Issues and ethics in the helping professions* (7. izd.). Brooks Cole.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- McCutcheon, J. L. (2011). Ethical issues in police psychology: Challenges and decision-making models to resolve ethical dilemmas. V J. Kitaef (ur.), *Handbook of police psychology* (str. 89–108). Routledge.
- Osborn, M., Day, R., Komesaroff, P., in Mant, A. (2009). Do ethical guidelines make a difference to decision making? *Internal Medicine Journal*, 39(12), 800–805.
- Pravilnik o preventivnih zdravstvenih pregledih delavcev. (2002). *Uradni list Republike Slovenije*, (87). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2002-01-4367>

- Pravilnik o psihološki pomoči in psihološki podpori uslužbencem policije. (2013). *Uradni list Republike Slovenije*, (51). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-1978>
- Zakon o nalogah in pooblastilih policije (ZNPPol). (2013) *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-0435>
- Zelig, M. (1988). Ethical dilemmas in police psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*, 19(3), 336–338.

II.10

Etične vsebine pri delu psihologa v kriznih situacijah ob nesrečah

Peter Markič
Vita Poštuvan
Mateja Štirn

Povzetek

Zagotavljanje psihološke podpore udeleženiim v naravnih in drugih nesrečah je eden ključnih dejavnikov celovitega odziva v primeru krizne situacije. Krizne situacije so nenapovedane, v njih lahko obstaja bolj ali manj visoko tveganje za varnost ljudi in premoženja. Od reševalnih služb zahtevajo hiter odziv, pogoji, v katerih delujejo psihologi, so lahko pogosto neugodni in nepredvidljivi. Pri množičnih nesrečah pa se srečujemo tudi z večjim številom ljudi, ki so vsaj krajši čas v bolj ali manj hudi duševni stiski. Psihološka prva pomoč skuša spodbuditi kratkoročno in dolgoročno prilagojeno delovanje oseb, ki so udeležene v krizni situaciji, ter preprečiti poglobljanje stiske in težje negativne posledice. Pri posredovanju v kriznih situacijah v praksi zaznavamo nekatere kršitve etičnih standardov, npr. pri predstavljanju in pridobivanju informiranega soglasja, vodenju dokumentacije, zagotavljanju in spoštovanju zaupnosti, zagotavljanju enakega dostopa do oblik podpore pa tudi (ne)zadostnih kompetencah za izvajanje psihološke podpore v kriznih situacijah.

Ključne besede: krizne situacije, prva psihološka pomoč, civilna zaščita, množične nesreče, zaupnik, reševalci

Uvod

Zagotavljanje psihološke podpore udeležnim v naravnih in drugih nesrečah je eden ključnih dejavnikov celovitega odziva v primeru krizne situacije. Podpora je namenjena tako neposredno prizadetim posameznikom in skupinam kot posredno udeležnim, reševalcem, gasilcem, policistom, zdravstvenemu osebju idr. Delo psihologa v teh primerih se zaradi narave kriznih situacij močno razlikuje od dela v delovnih kontekstih, katerih vsebine so predvidljivejše in bolj strukturirane.

Krizne situacije so nenapovedane, v njih lahko obstaja bolj ali manj visoko tveganje za varnost ljudi in premoženja, zahtevajo hiter odziv, pogoji, v katerih posredujejo strokovnjaki in med njimi tudi psihologi, so lahko pogosto neugodni z vidika zagotavljanja ustreznih prostorskih možnosti, opreme ipd. Ko gre za množične nesreče, je neposredno in posredno prizadeto večje število ljudi, ki so vsaj krajši čas v bolj ali manj hudi duševni stiski. Glavni cilj psihološke podpore, ki je ena od oblik psihosocialne podpore v primeru kriznih situacij, je, da se s hitrim odzivom in z nudenjem psihološke podpore spodbudi kratkoročno in dolgoročno prilagojeno delovanje oseb, ki so udeležene v krizni situaciji, in prepreči poglobljanje stiske ter težje negativne posledice (Brymer idr., 2006).

Pri psihološki podpori v takih situacijah je potreben diferenciran pristop, ki razlikuje prednostne naloge pri zagotavljanju nujnih in manj nujnih oblik podpore ter pomoči. Prva prednostna naloga je zagotoviti fizično varnost, nujno zdravstveno oskrbo, namestitvev oz. zatočišče, hrano, pijačo, osnovno telesno higieno, informacije in vzpostavitev stikov s podporo socialno mrežo. Naslednja prednostna naloga je zagotoviti osnovno podporo za vzpostavitev pogojev za »vrnitev« v običajen ritem življenja – podporo za ponovno vzpostavljanje občutka, da človek lahko vpliva, deluje, ima nadzor nad življenjsko situacijo, da lahko skrbi zase in za druge. Pomembna je tudi podpora za doseganje in vzdrževanje fizičnega ter duševnega dobrega počutja (Seynaeve, 2001).

Podpora in pomoč po kriznih dogodkih morata biti prilagojeni specifični situaciji, skupinam in posameznikom. Glede na to, da krizne situacije »kličejo« po hitrem odzivu, pogosto ni možnosti in časa za daljši proces načrtovanja ter priprave psihologa in udeležnih v krizni situaciji na zagotavljanje/nudenje psihološke podpore. Slednje ima lahko za

posledico vrsto etičnih dilem. V primeru slednjih morajo biti odločitve sprejete izhajajoč iz dveh temeljnih etičnih načel, spoštovanje človeka in dobronamernost, kar pomeni, da ravnamo najkoristneje za sočloveka in zmanjšamo možnost nezaželenih učinkov. Vedno se odločamo v dobrobit najšibkejšega posameznika, ob tem pa skrbimo za svojo varnost in življenje.

Delo psihologa ob kriznih dogodkih

V Sloveniji sta psihološka podpora in pomoč po kriznih dogodkih sistemsko organizirani v okviru dela Uprave za zaščito in reševanje Republike Slovenije. Sile za zaščito, reševanje in pomoč so razpoložljive zmogljivosti države, lokalnih skupnosti, gospodarskih družb, zavodov ali drugih organizacij za zaščito, reševanje in pomoč ob naravnih ali drugih nesrečah. Enote in službe Civilne zaščite (CZ) se praviloma organizirajo, kadar nalog zaščite, reševanja in pomoči ni mogoče opravljati s poklicnimi ali prostovoljnimi reševalnimi službami (Ministrstvo za obrambo, 2020). Znotraj Službe za podporo CZ deluje tudi državna ekipa za psihološko pomoč reševalcem. Enota je od leta 2009 štela med štiri in sedem psihologov, ki delujejo kot pogodbeni rezerva in so regionalno razpršeni. Psihologi so za primere hujših dogodkov vpoklicani preko vodij intervencij ali drugih vključenih v sistem (preprosto preko klica na številko 112). Enota je nadgradnja sistema, v katerem deluje 160 posebej usposobljenih zaupnikov, ki delujejo med prostovoljnimi in poklicnimi gasilci, kinologi, jamarskimi reševalci, gorskimi reševalci ter operaterji na izpostavah.

Psihološka podpora in pomoč ob kriznih dogodkih sta lahko organizirani tudi drugače. Psihologi namreč delujejo tudi znotraj nekaterih nevladnih organizacij, ki sodijo v sestav sil za zaščito, reševanje in pomoč (npr. Rdeči križ Slovenije). V podporo ob kriznih dogodkih se lahko vključijo tudi kot notranji ali zunanji svetovalci, kadar se v organizacijah zgodi krizni dogodek.

Etično občutljive situacije in dileme pri delu psihologov ob kriznih dogodkih

Podrobnih raziskav o etičnih dilemah znotraj področja dela psihologov ob kriznih dogodkih pri nas ni pa tudi sicer v tujini niso pogoste. Avtorji poglavja so pri pisanju izhajali iz strokovnih praks, znotraj katerih tudi sami sodelujejo pri takšnih intervencijah (torej znotraj sistemov civilne zaščite oz. kot zunanji svetovalci v takih okoliščinah), iz spoznanj inter-

vizijskih srečanj znotraj državne ekipe za psihološko pomoč, kjer kolegi psihologi izmenjujejo svoje izkušnje, in iz dela z reševalci zaupniki (to je skupina reševalcev, ki je znotraj civilne zaščite izurjena za nudenje podpore v psihično zahtevnih situacijah), ki pogosto s terena poročajo tudi o sprejemanju psiholoških intervencij.

Pri posredovanju v kriznih situacijah v praksi pogosto zaznavamo kršitve glede predstavljanja in pridobivanja informiranega soglasja, vodenja dokumentacije, zagotavljanja in spoštovanja zaupnosti, zagotavljanja enakega dostopa do oblik podpore, tudi pomanjkanja kompetenc za izvajanje psihološke podpore v kriznih situacijah ...

Predstavitev in pridobitev informiranega soglasja

Zaradi specifične narave kriznih situacij in kriznih intervencij se informiranega soglasja pogosto ne da predstaviti in pridobiti tako kot v drugih kontekstih psihološkega dela. Glede na *Kodeks poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.3.1.) je psiholog pred psihološko obravnavo dolžan *na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel*. Nadalje *Kodeks* pravi (čl. 1.3.5.), da *če se obravnava nanaša na več udeležencev, mora psiholog pridobiti soglasje vseh neposredno in posredno vključenih oseb*. *Kodeks* določa tudi (čl. 3.5.), da *v primeru, da naročilo ali delovna naloga psihologa predvideva obravnavo udeležencev, ki jih predhodno o obravnavi ne more seznaniti in od njih ne more pridobiti soglasja, psiholog preveri vse možnosti, da takšne obravnave ne opravi*. *Če obstaja dvom o tem, da lahko obravnava udeležencem povzroči škodo, neugodje ali druge nevarnosti, psiholog odkloni izvedbo takšne obravnave in/ali sodelovanje v takšni obravnavi*.

Primer 1: Psihologinja ob izvajanju krizne intervencije ne predstavi/ pridobi informiranega soglasja

Psihologinja izvaja psihološko prvo pomoč v primeru množične prometne nesreče. V nesreči je telesno poškodovano večje število ljudi, nekateri so tudi umrli. Situacija zahteva hiter odziv in nudenje pomoči udeležencem v nesreči. Ko psihologinja pride na kraj nesreče, hitro prepozna čustveno preplavljene posameznike

in jim nudi psihološko pomoč. Ob tem ne poda/ne pridobi informiranega soglasja v običajni obliki, ki je značilna za kliničnoterapevtsko delo. Sicer se predstavi in pove, da je psihologinja, vendar posameznikom ne predstavi načina dela ali poda podrobnih informacij (npr. tega, da se prva psihološka pomoč načeloma izvaja kot enkratno srečanje, da se zagotavlja zaupnost informacij in pogojev, vendar obstajajo tudi izjeme, itd.).

Izpostavljena dilema/dileme ali občutljivost

Psihologinja se zaveda, da v tej situaciji soglasja ne more pridobiti na običajen način, vendar jo skrbi, kako osebe v tej ranljivi situaciji razumejo namen njenega dela.

Ob tej nesreči vodja intervencije psihologinjo usmeri v nudenje prve psihološke pomoči 18-letnemu fantu, ki je v nesreči izgubil očeta. Fant je zaradi dogodka v šoku, čeprav je fizično nepoškodovan. Takoj ko do nje pristopi psihologinja v uniformi z napisom »Psihološka služba«, ji prične razlagati okoliščine nesreče in svoje občutje. Opiše, kaj vse je videl, kako grozno je to bilo. V tej situaciji psihologinja ponovno nima možnosti (časa, prostora), da bi osebo pred obravnavo seznanila z načinom svojega dela. Najprej poskuša normalizirati udeleženceve odzive, ga pomiriti in poskrbeti za varnost. Psihologinja v tej situaciji težko oceni, koliko obravnavanec pozna pristojnosti psihologa, ali jih je glede na krizno situacijo zmožen razumeti in ali ne pričakuje od takšnega pogovora česa, kar ni v psihologovi moči. V situaciji psihologinja zazna, da udeleženec od nje pričakuje vedenja, ki ne sodijo v njeno delo, pod njene pristojnosti ali zanje ni kompetentna (npr. želi, da psihologinja preveri delo vključenih policistov). Psihologinja mora torej osebi v hudi čustveni stiski pojasniti, da so njena pričakovanja glede dela psihologa v kriznih situacijah zmotna. Sprašuje se, če bi lahko dobro informirano soglasje preprečilo ta zmotna pričakovanja.

V tej situaciji psihologinji lahko pomaga člen 1.3.4. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki pravi, da *morebitno zmotno pojmovanje obravnavanca o psihološki obravnavi psiholog razjasni skupaj z njim ter ves čas obravnave ohranja njegovo razumevanje in soglasje v zvezi z obravnavo*. Na ta način lahko psiholog na mestu kriznega dogodka udeležencu ob zaznanih nejasnostih pojasni, kako mu lahko pomaga in kaj presega njegovo

delo. Psiholog se mora namreč skladno s členom 4.2. *zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta oz. vloge v psihološki obravnavi*. Pri tem je še posebej pomembno zavedanje, da so krizni dogodki občutljive življenjske situacije, okoliščine pa zaznamujejo tudi procese soočanja, ki jim sledijo.

Členi iz *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki so najrelevantnejši za naslavljanje primera/dilem:

1.10.: Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti.

1.14.: Preden psiholog uporabi podatke iz dosjeja, je dolžan obravnavanca seznaniti z namenom uporabe podatkov in pridobiti njegovo soglasje.

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.3.3.: Za obravnavo mora psiholog pridobiti soglasje obravnavanca. Pri spremembi področja ali vsebine obravnave je potrebno soglasje preveriti. Obravnavanec lahko kadarkoli med obravnavo prekliče soglasje in zahteva ponovno opredelitev vsebine obravnave.

1.24.: Psiholog še posebno upošteva pravice in obče dobro obravnancev, pri katerih je seznanjanje in pojasnjevanje psihologa ter pridobitev njihovega soglasja pred začetkom psihološke obravnave okrnjeno iz objektivnih razlogov (na primer: zdravje obravnavanca, kronološka ali mentalna starost obravnavanca, omejitve sodnih postopkov in podobno).

Pri terenskem delu ob kriznih dogodkih psihologu pomaga strokovno znanje, kamor sodi npr. uporaba besednih zvez, vprašanj ali stavkov, ki pomagajo razbirati namen dela psihologov. Žrtve ob kriznem dogodku npr. ne vprašamo, ali ji lahko s čimer *koli* pomagamo, saj bo začela razmišljati o različnih potrebah, ki jih ima. Če vprašanje postavimo specifičneje povezano z našim delom (npr. »Potrebujete razbremenilni pogovor?«), lahko lažje naslovimo psihološke stiske. Poglobljeno strokovno znanje in

stalno strokovno izpopolnjevanje sta zato pomembna graditelja etično primernega ravnanja psihologov (v kriznih situacijah).

Kadar psihologi po kriznih dogodkih izvajajo razbremenilne pogovore (ki so lahko ali individualne ali skupinske narave), imajo manj težav s predstavitvijo in pridobitvijo informiranih soglasij. Tako delo namreč poteka v situacijah, ko se krizni dogodki vsaj v večji meri že zamejijo (torej načeloma akutne nevarnosti ni več). V praksi je to navadno nekaj dni po dogodku. V protokolih za izvajanje razbremenilnih pogovorov je po uvodni predstavitvi informirano soglasje prvi korak dela psihologov.

Psihologu pomaga tudi delo v timu, saj mu lahko kolega na terenu pomaga pri sprejemanju odločitev in načrtovanju korakov intervencije. Po dogodku pomaga tudi stalna intervizijska in supervizijska podpora. V zgornjem primeru s podporo supervizorja psihologinja osvetli kontekst odločitev ob postavljanju meja ranljivi osebi v krizni situaciji.

Zaupnost podatkov

Zaupnost podatkov je eden izmed ključnih etičnih načel dela psihologov, kar opisuje člen 1.10. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*. Situacije ob kriznih dogodkih so manj strukturirane kot običajni vsakodnevni dogodki, zato je z njimi v večji meri povezano tudi tveganje, da podatki ne bodo varovani na popolnoma primerljiv način. Zaupnost podatkov je lahko izziv že zaradi tega, ker ni mogoče zagotoviti ustreznih delovnih pogojev (npr. ni primerih prostorov, v katerih je zagotovljena zaupnost, ljudje v stiski svoja občutja razkrivajo neposredno ob dogodku) (Dailey in LaFauci Schutt, 2018).

Zaupnost pa je še posebej ogrožena, kadar na intervenciji ob kriznem dogodku psiholog izve podatke, ki so pomembni za uradne postopke, ki npr. raziskujejo okoliščine kriznega dogodka (npr. kdo je odgovoren za povzročitev dogodka). V teh primerih obstaja dilema, kdaj in kako podrobne informacije sporočati naprej pristojnim organom ter kakšni so indikatorji prekinjanja zaupnosti v odnosu.

Primer 2: Psiholog v razbremenilnih pogovorih z reševalci izve tehnične podrobnosti, ki bi lahko kazale na nestrokovno delo

Psiholog po požaru v stanovanjski stavbi izvaja skupinski razbremenilni pogovor z gasilci, ki so posredovali ob nesreči. Pred intervencijo udeležencem pove, da se pogovarjajo v zaupnem okolju z določenimi izjemami. V pogovoru izve, da vodja intervencije ni poskrbel za odklop elektrike v stavbi, kjer je izbruhnil požar. Zaradi tega so bili gasilci, ki so posredovali v objektu, ogroženi. Gasilec je zagotovil, da je elektrika odklopljena, zato so vstopili v stavbo. S tem, ko vodja ni poskrbel za odklop elektrike in je dal gasilcem napačne informacije, jih je spravil v nevarnost. Gasilci so med intervencijo opazili, da v stavbi gorijo luči. V prostoru so opazili tudi priklopljene plinske jeklenke, za katere niso vedeli. Zaradi tega so se bali za svojo varnost in življenje. Vodja intervencije se je po dogodku izgovarjal, da ni našel električne omarice. Po intervenciji niso govorili o tem, v pogovoru pa se je pokazalo, da gasilci menijo, da vodja intervencije ni bil sposoben vođenja. Gasilci namreč povedo, da se to ni zgodilo prvič.

Izpostavljena dilema/dileme ali občutljivost

Psiholog je soočen z dilemo, koliko naj o tem problemu poroča naprej. Zbrane informacije ter podatki so na eni strani zaupni in gasilci se ob pogovoru počutijo razbremenjene ter slišane. Vendar ostaja odprto vprašanje, ali je vodja intervencije deloval strokovno ustrezno, in če ni, ali morda s svojim (nevestnim) delom ne ogroža drugih. Hkrati psiholog sam težko oceni nestrokovnost vodje intervencije in s tem tudi stopnjo ogrožanja drugih.

Psiholog sodelujočim v pogovoru sprva predlaga, da problem izpostavijo na ponovni tehnični analizi, ki je običajna praksa analize uspešnosti intervencije. Vendar gasilci v dani situaciji ne vidijo smisla, da z vodjem intervencije ponovno govorijo o tem konkretnem primeru. Zato se psiholog z enim od njih dogovori, da ostaneta v stiku po končanem razbremenilnem pogovoru, da bo gasilec vseeno pomagal reševati situacijo z nestrokovnim delom. Dogovorijo se namreč, da bodo to zadevo

predočili poveljniku gasilske enote in poskusili na ravni vodstva izpostaviti problem.

Če gasilci k reševanju tega problema ne bi pristopili aktivno, bi psiholog lahko sam govoril s poveljnikom (pri čemer bi za to povedal tudi gasilec). Primer bi lahko obravnaval s svojimi kolegi na interviziji in eventualno zaupno na posvetu z relevantno osebo iz gasilskih vrst za presojo strokovne ustreznosti (psiholog namreč ne more presojati strokovnosti gasilskega dela). Če bi presodil, da gre v tem primeru za resno ogrožanje varnosti zaradi nestrokovnega dela, sam pa ne bi imel kontaktov do poveljnika gasilske enote, bi lahko preko svojega vodje informacije predal tudi drugim relevantnim osebam v sistemu.

Členi iz *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki so najrelevantnejši za naslavljanje primera/dilem:

1.10.: Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti.

1.14.: Preden psiholog uporabi podatke iz dosjeja, je dolžan obravnavanca seznaniti z namenom uporabe podatkov in pridobiti njegovo soglasje.

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

2.9.: Psiholog v primeru zakonite zahteve ali upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca dostop in posredovanje teh podatkov smiselno omeji in razkrije samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali zahtevo.

2.11.: Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da:

- *je ogroženo življenje obravnavanca,*
- *je ogroženo življenje druge osebe,*
- *se izvaja nasilje in zloraba otrok,*

- *obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti.*

Glede na člen 2.11. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) *sme psiholog odstopiti od obveznosti ščitenja podatkov, ki jih izve med izvajanje psihološke obravnave, če obstaja utemeljena verjetnost, da bi lahko prišlo do ogrožanja varnosti drugih oseb in/ali do povzročitve splošne nevarnosti.* V predstavljenem primeru je bila zaradi strokovne napake enega od gasilcev ogrožena varnost njegovih sodelavcev. Glede na podatke o tem, da so se tovrstne strokovne napake ponovile že večkrat, lahko obstaja tudi nevarnost, da bi tudi v prihodnje prišlo do ogrožanja varnosti drugih oseb in/ali do povzročitve splošne nevarnosti. V tem primeru mora psiholog o tem obvestiti pristojne osebe, hkrati pa je dolžan to ustrezno nasloviti (pojasniti) tudi v skupini, s katero izvaja razbremenilni pogovor.

Primer 3: Pri izvajanju krizne intervencije psiholog izve informacije, ki so pomembne za uradne postopke preiskave nesreče

Psiholog je opravil razbremenilni pogovor s povzročiteljem hude prometne nesreče. V nesreči so do časa pogovora umrli trije ljudje, dva pa sta bila težje poškodovana. Razgovor je potekal v bolnici tri dni po nesreči. Voznik, ki je povzročil nesrečo, je bil hudo opečen. Cilj pogovora je bil zagotoviti posamezniku čustveno razbremenitev.

Pogovor ni potekal kot predvideno, saj je bil pacient pod vplivom pomirjeval. V pogovoru se je psiholog osredotočil na posameznikove občutke v času nesreče in sedaj. Poskušal je normalizirati občutke in odzive osebe, nista pa govorila o posledicah nesreče za druge udeležence.

Izpostavljena dilema/dileme ali občutljivost

Psiholog je bil soočen z dilemo, kako bi moral ravnati, če bi med pogovorom izvedel obremenjujoče informacije. Informacije o ravnanju povzročitelja nesreče in drugih okoliščinah nesreče so bile namreč ključne za kazenski postopek.

Dilema je nadalje tudi to, kako naj psiholog ravna, če je vabljen kot priča v postopku pred sodiščem. Ali je v primeru pričanja na sodni obravnavi dolžan razkriti informacije, ki jih je pridobil v pogovoru in so (lahko) obremenilne za udeležence? Udeleženci za posredovanje informacij niso dali soglasja in tudi niso bili v naprej podrobno seznanjeni, da lahko pride do tovrstnih okoliščin. Namreč, četudi ob informiranem soglasju osebo seznanimo, da smo v nekaterih zakonsko predvidenih okoliščinah psihologi razvezani zaupnosti, je vprašanje, če je oseba v čustveni stiski ali pod vplivom pomirjeval zmožna te informacije razumeti. Hkrati so v kazenskih postopkih morda vključeni še drugi ljudje, ki bi bili brez psiholoških informacijah lahko oškodovani.

Pomembno je, da psiholog navkljub zakonsko in etično zelo občutljivim situacijam zmore nuditi psihološko podporo osebi v taki situaciji. To pomeni, da pri tehtanju različnih etičnih načel velik pomen pripisuje spoštovanju vsakega posameznika in njegovih pravic (uvod v načela spoštovanja človekovih pravic) ter hkrati upošteva pravice tistih, kjer je okrnjeno razumevanje soglasja in situacije (čl. 1.24).

Členi iz *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki so najrelevantnejši za naslavljanje primera/dilem:

1.3.1.: Pred psihološko obravnavo je psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel.

1.13.: Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter o vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja. Te podatke morajo, kot zaupne podatke, varovati tudi osebe, ki so jim ti podatki dostopni zaradi narave njihovega dela.

1.14.: Preden psiholog uporabi podatke iz dosjeja, je dolžan obravnavanca seznaniti z namenom uporabe podatkov in pridobiti njegovo soglasje.

1.24.: Psiholog še posebno upošteva pravice in obče dobro obravnavancev, pri katerih je seznanjanje in pojasnjevanje psihologa ter pridobitev njihovega soglasja pred začetkom psihološke obravnave okrnjeno iz objektivnih razlogov (na primer: zdravje obravnavanca,

kronološka ali mentalna starost obravnavanca, omejitve sodnih postopkov in podobno).

2.9.: Psiholog v primeru zakonite zahteve ali upravičene potrebe po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca dostop in posredovanje teh podatkov smiselno omeji in razkrije samo vsebine, ki so neposredno povezane s potrebo ali zahtevo.

Psiholog je ravnal v korist klienta, v skladu z etičnimi načeli stroke in s svojimi vrednotami ter prepričanju, da je treba osebo v stiski čustveno razbremeniti in ji nuditi strokovno podporo. V okviru postopkov na sodišču ni bil vabljen kot priča in tako ni bil soočen z vprašanjem, dilemo, kako postopati in katere informacije povedati ter pod kakšnimi pogoji.

Psiholog poskuša pri predstavitvi informiranega soglasja razmišljati o možnih uradnih postopkih, ki lahko sledijo krizni situaciji – in že v soglasju razjasniti, da se glede na člen 2.9. *Kodeksa* psiholog lahko znajde v situaciji z zakonito zahtevo ali upravičeno potrebo po razkritju podatkov iz dosjeja obravnavanca.

Dvojne vloge, prestopanje meja

Pri posredovanju v/po kriznih situacijah se zgodi, da lahko psiholog posreduje v svojem lokalnem okolju ali v primerih, ko pozna oz. je celo povezan z ljudmi, ki jim nudi (prvo) psihološko pomoč. Zaradi narave kriznih situacijah, kjer sta izziva pogosto časovni pritisk in pomanjkanje človeških virov, se lahko psiholog znajde v multiplih vlogah.

Glede na *Kodeks* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) si mora psiholog prizadevati in je odgovoren za to, da preprečuje konflikt interesov. *Zavedati se mora, kakšne so posledice dvojnih vlog oz. multiplih odnosov; ko presodi, da je lahko zaradi dvojne vloge njegova vključitev oz. posredovanje v krizni situaciji preobremenjena s to okoliščino, predlaga, da se izključi iz ene od vlog* (npr. da ni sočasno v vlogi zagotavljanja razbremenilnega pogovora in v vlogi iz zasebnega življenja) (čl. 4.7.). Če oceni, da se ne more izogniti sočasni poklicni in zasebni oz. družbeni vlogi, o tem *seznani osebe, ki jim nudi pomoč in jih napoti v obravnavo v drugo ustanovo oz. k drugemu strokovnjaku* (čl. 4.8.).

Primer 4: Psiholog v multiplih vlogah

Psihologa po smrtni nesreči gorskega reševalca pokličejo s prošnjo, da nudi psihološko pomoč reševalcem, ki so bili na

intervenciji skupaj s smrtno ponesrečenim reševalcem. Gorski reševalci želijo samo tega psihologa, saj ga poznajo že na podlagi predhodnega dela. Hkrati sta bila smrtno ponesrečeni reševalec in psiholog znanca, kar se zdi reševalcem dobro, saj bo psiholog »vedel, o kom se pogovarjajo«. Če ne pride ta psiholog, reševalci ne bodo prišli na razbremenilni pogovor.

Izpostavljena dilema/dileme ali občutljivost

Psiholog je v dvojni vlogi, kjer bi sicer ravnal po členu 4.7. in preprečil tak odnos: torej bi predlagal, da ne izvede razbremenilnega pogovora, ampak zadevo raje prepusti komu od kolegov. Vendar je soočen z dilemo, saj gorski reševalci pravijo, da nočejo pogovora z drugimi psihologi. Dilemo reši tako, da razbremenilni pogovor izvede skupaj s kolegico psihologinjo iz državne enote za psihološko pomoč.

Členi iz *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki so najrelevantnejši za naslavljanje primera/dilem:

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

4.8.: Kadar ima psiholog v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdružljivostjo vlog seznani udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.

Psiholog v dilemi govori s svojo vodjo in kolegi. Skupaj poskušajo pretehtati, kakšne so koristi in kakšna so tveganja multiplih odnosov. Psiholog oceni, do kolikšne mere bo zmožni v skladu s 4.1. členom ohranjati visoko strokovno raven svoje poklicne dejavnosti. V ekipi se dogovorijo, da se v intervencijo poleg njega vključi izkušena kolegica psihologinja; delo v timu predstavlja standard razbremenilnih razgovorov, kar sprejmejo tudi gorski reševalci. Vodenje pogovora psiholog v večji meri prepusti kolegici.

Dvojne oz. multiple vloge so za psihologa v kriznih situacijah še posebej pomembne, kadar se krizni dogodek zgodi neposredno v njegovi okolici: npr., po naključju prispe na mesto nesreče. V tem kontekstu ni bil vpoklican ali na intervencijo poslan po službeni dolžnosti (morda bi še lahko bil), zato mora presoditi, ali lahko v tej vlogi nudi pomoč in ohranja strokovno vlogo oz. mora prepoznati omejitve v situaciji.

Tveganje za varnost psihologa

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) kot glavno načelo psihološke etike opredeljuje spoštovanje človekovih pravic in delovanje za dobrobit posameznikov ter skupin, organizacij in na področju javnega dobrega. Izjema so okoliščine, ki nedvomno pomenijo neposredno ogrožanje znanega ali neznanega posameznika. V kodeksu ni posebej opredeljeno, kako naj psiholog zaščiti sebe, četudi govorimo o primeru življenjske ogroženosti zaradi izvajanja strokovnega dela.

Primer 5: Psiholog izvaja krizno intervencijo v situaciji, ko še vedno obstaja grožnja za varnost in življenje oseb

Psihologinja posreduje v primeru, ko se je zaradi eksplozije porušil del stavbe, v kateri je bilo takrat več ljudi. Na kraju je ujetih več oseb. Še vedno obstaja nevarnost, da bi prišlo do dodatnega rušenja. Med ljudmi, ki so ujeti na kraju nesreče, so tudi otroci. Nekateri posamezniki so močno vznemirjeni. Psihologinja izvaja krizno intervencijo v stavbi, kjer se je zgodila nesreča. Glede na tveganje, da bi se lahko stavba dodatno porušila, sta ogrožena tudi njena varnost in življenje.

Izpostavljena dilema/dileme ali občutljivost

Psihologinja se boji za svoje življenje, čeprav se zaveda, da je njena pomoč (npr. pomirjanje čustveno preplavljenih otrok) v tej situaciji ključna za njihovo uspešno rešitev.

Glede na *Kodeks* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je temeljno načelo poklicne etike in osrednje vodilo dela psihologa spoštovanje človekovih pravic. Ob tem je treba upoštevati pravilo, da *so pravice posameznika ali skupine meja pravic drugega posameznika in skupin* (str. 3). Hkrati

tudi načelo strokovne kompetentnosti pravi (čl. 2.3.), *da strokovna zahtevnost posameznih posebnih področij psihološkega dela obvezuje psihologa, da to področje poglobljeno obvlada*. Med načeli odgovornosti (čl. 3.1.) se predvideva, da je *psiholog odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja*.

Strah zaradi ogroženosti lastne varnosti je razumljiv. Psihologinji v situaciji pomaga na eni strani zaupanje v sistem varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami; ker pozna delovanje reševalcev, jim zaupa, da bodo poskrbeli za njeno varnost. Na drugi strani ji pomaga tudi pripravljenost – torej kompetence, ki jih je pridobila na vajah iz podobnih situacij. Zaradi vaj si zna lažje predstavljati, kaj jo na terenu še čaka in kako strokovno znanje uporabiti v praktičnih situacijah. Po krizni intervenciji je pomembno, da psihologinja primer predstavi v intervizijski in supervizijski skupini, se pogovori z drugimi vključenimi in poskrbi za razbremenitev.

Drugi etično občutljivi vidiki ob kriznih intervencijah

Trajanje obravnave in napotitev

Psiholog ima pri izvajanju krizne intervencije in drugih oblik psihološke pomoči v primeru kriznih situacij praviloma omejen čas za obravnavo in najpogostejše možnost samo enkratnega srečanja/obrnave. Za poglobljeno ali dalj časa trajajočo strokovno obravnavo lahko ljudi napoti k drugim psihologom ali strokovnjakom. Tako poskrbi za *celovito izpeljavo obravnave tudi takrat, kadar je sam iz objektivnih vzrokov ne more zaključiti* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.14).

Psihologi v sistemu civilne zaščite take situacije včasih rešujejo tudi s stiki z reševalci zaupniki, s poveljniki ali z drugimi, ki so iniciirali vpoklic psihologa, da preverijo, ali ranljive osebe okrevajo ali potrebujejo dodatno podporo.

Vodenje dokumentacije

Vodenje dokumentacije o izvedeni obravnavi se zaradi narave kriznih situacij in kriznih intervencij razlikuje od vodenja dokumentacije v bolj strukturiranih okoliščinah ter praksi dela v npr. pisarni. Psiholog na terenu včasih ne more pridobiti osnovnih podatkov o osebi (npr. imena in priimka). V večjih kriznih okoliščinah bi morda te podatke lahko pridobili

bil, a jih najverjetneje na terenu ne bi sproti beležil, zato je njihova zanesljivost vprašljiva.

Glede na *Kodeks* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.8.) je *psiholog odgovoren za varno in zaupno shranjevanje in uporabo vseh podatkov o obravnavancu v kakršnikoli obliki*. V kriznih intervencijah bi se manko podatkov o obravnavancu lahko izkazal kot problematičen, predvsem, če bi udeleženec potreboval še dodatno oz. ponovno obravnavo.

Način vodenja dokumentacije narekuje kontekst organizacije, v okviru katere psiholog posreduje v/po krizni situaciji (Dailey in LaFauci Schutt, 2018). Psiholog mora biti seznanjen z vsebino, ki jo po intervenciji poroča organizaciji. Vsebina mora biti zapisana tako, da ščiti zaupnost podatkov (npr.: ne zbirajo se imena ljudi, temveč le število udeležencev; namesto podrobne vsebine stisk se opišejo grobe vsebine razgovora).

Upoštevanje kulturnega konteksta in zagotavljanje nediskriminatorne obravnave

Krizne okoliščine lahko predstavljajo tudi tveganje, da psiholog pri delu z osebami iz drugačnih kulturnih okolij od njegovega deluje pod vplivom stereotipnih prepričanj in predsodkov ter ne zagotovi spoštovanja načela nediskriminatorne obravnave udeležениh, ki potrebujejo pomoč v krizni situaciji. *Kodeks* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.22.) mu narekuje, da *enakopravno in enakovredno obravnava vse ljudi, ne glede na raso, narodnost, spol, vero, politično pripadnost, spolno usmerjenost ali druge osebnostne okoliščine*. Pri svojem delu mora zagotoviti, da na noben način ne sodeluje pri diskriminaciji ljudi, ki jim nudi pomoč. Zato je nujno, da razvija ter krepi medkulturne kompetence in pri posredovanju upošteva kulturni kontekst ter spoštuje z njim povezane razlike.

Zaključek

Z etičnimi vprašanji, dilemami se pri svojem delu srečujemo vsi psihologi in drugi strokovnjaki. Na nekatere imamo jasne odgovore, spet druge so lahko velik izziv, kako odgovoriti nanje. Na sprejemanje naših odločitev vpliva kombinacija dejavnikov; med njimi so tudi naše osebne ranljivosti, situacijski kontekst in seveda znanje, izkušnje ter strokovna podpora. V primeru kriznih situacij je (zaradi njihove narave, ko se večji del ljudi so- oča/odzove z močnimi neprijetnimi čustvi, občutki nemoči, ko je stopnja aktivacije visoka ...) za psihologe, ki posredujemo, še toliko pomembnejše, da smo pozorni na to, kako situacija vpliva na nas, kaj vse vpliva na naš

odziv. Z zgodnjim prepoznavanjem in razmislekom o osebnih ter situacijskih dejavnikih tveganja lahko preprečimo, da bi določeni etični problemi ostali nenagovorjeni ali neustrezno nagovorjeni, kar bi lahko imelo za posledico povzročeno škodo posameznikom, skupinam in tudi psihologu, organizaciji.

Zelo pomembno je krepiti prakso samorefleksije in refleksije, s ciljem stalnega preučevanje našega osebnega in profesionalnega konteksta delovanja (s sistemom naših vrednot, prepričanj, pristranskosti, povezanih s kulturnim kontekstom, krizami in tudi z morebitnimi lastnimi izkušnjami s travmatskimi dogodki). Pomembno je graditi poglobljeno strokovno znanje in izkušnje za zagotavljanje kakovostnih storitev ter skrbeti za svoje zdravje in varnost (skrb za varnost v kriznih situacijah, skrb za razbremenitev za preprečevanje izgorelosti, sekundarnega travmatskega stresa, utrujenosti od sočutja itd.). Brez slednjega namreč ne moremo zagotavljati kakovostnih storitev za druge.

Za uspešno posredovanje v kriznih situacijah ter zagotavljanje etičnega delovanja psihologov pa so poleg naštetega pomembni tudi delo v timu, stalna kolegialna, intervizijska in supervizijska podpora ter stalno strokovno izpopolnjevanje.

Zahvala

Avtorji se za pregled poglavja zahvaljujejo mag. Barbari Čibej Žagar, vodji državne enote za psihološko pomoč znotraj Uprave Republike Slovenije za zaščito in reševanje.

Literatura

- Brymer, M., Jacobs, A., Layne, C., Pynoos, R., Ruzek, J., Steinberg, A., Ver-nberg, E., in Watson, P. (2006). *Psychological first aid: Field operations guide* (2. izd.). National Child Traumatic Stress Network and National Center for PTSD.
- Dailey, S. F., in LaFauci Schutt, J. M. (2018). Disaster mental health: Ethical issues for counselors. *Counseling Today*. https://www.counseling.org/docs/default-source/ethics/ethics-columns/ethics_january_2018_disaster-mental-health.pdf?sfvrsn=ba25522c_4
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Ministrstvo za obrambo. (2020). *Sile za zaščito in reševanje*. <https://www.gov.si/teme/sile-za-zascito-in-resevanje/>

Seynaeve, G. J. R. (Ur.). (2001). *Psycho-social support in situations of mass emergency* (European Policy Paper concerning different aspects of psycho-social support for people involved in major accidents and disasters). Ministry of Public Health.

II.11

Etične dileme pri delu psihologov v Slovenski vojski

Nataša Troha
Alja Vižintin

Povzetek

Prispevek obravnava etične dileme pri delu psihologov v Slovenski vojski. Uvodoma so predstavljeni poslanstvo Slovenske vojske ter vloga in delo psihologa v Slovenski vojski. V osrednjem delu so predstavljeni štirje primeri največje etične dileme psihološkega dela v vojski, in to je obstoj dvojnega odnosa. Pri reševanju te dileme sta v največjo pomoč člena 4.7. in 4.8. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Prva dva primera sta se s sistemskimi ukrepi uspešno rešila, medtem ko sta druga dva primera stalnica psihološkega dela, še posebej pogost je zadnji primer. Predstavljeni so načini, kako takšne izzive psihologi rešujejo pri vsakdanjem strokovnem delu.

Ključne besede: etične dileme, psihološka dejavnost, Slovenska vojska, *Kodeks poklicne etike psihologov*, dvojni odnos, zaupnost

Uvod

Delovanje Slovenske vojske

Slovenska vojska (v nadaljevanju SV) je bila ustanovljena leta 1993 s preoblikovanjem Teritorialne obrambe. SV predstavlja obrambne sile Republike Slovenije. Njeno poslanstvo in naloge so določene z Zakonom o obrambi (ZObr-UPB1) (2004).

Poslanstvo SV je, da samostojno ali v sodelovanju z zavezniki izvaja vojaško obrambo Republike Slovenije, odvrne vojaški napad na Republiko Slovenijo, vzpostavi suverenost na celotnem ozemlju Republike Slovenije ter prispeva k mednarodnemu miru in stabilnosti v mejah ter zunaj meja zavezništva. SV v skladu s svojo organizacijo in opremljenostjo sodeluje pri zaščiti ter reševanju ob naravnih in drugih nesrečah (Slovenska vojska, b. l.a.).

Do leta 2003 je bila SV naborniška vojska, nato se je preoblikovala v profesionalno. Leta 2004 je Republika Slovenija vstopila v zvezo Nato. SV že od leta 1997 s svojimi pripadniki sodeluje v mednarodnih operacijah in na misijah, pripadniki SV pa delujejo tudi na dolžnostih v tujini na vojaških predstavništvi, v Natovi poveljniški strukturi in strukturi sil ter v okviru Evropske unije, mednarodnih organizacij in organov ter večnacionalnih poveljstev (Slovenska vojska, b. l.b.)

Psihološka dejavnost v SV

Psihološka dejavnost je v SV prisotna od njenega začetka. Zakon o službi v Slovenski vojski (ZSSloV), ki je bil sprejet leta 2007, nazadnje pa se je spreminjal leta 2021, opredeljuje, da imajo pripadniki SV zaradi posebnih obremenitev, odgovornosti in zahtev pri opravljanju vojaške službe pravico do celostne skrbi. Ta obsega: zdravstveno oskrbo, psihološko oskrbo, socialno-varstveno oskrbo, pravno pomoč, pravno svetovanje, religiozno duhovno oskrbo, športne dejavnosti in organizirano preživljanje prostega časa, klubsko ter drugo dejavnost. Do celostne skrbi so upravičeni tudi družinski člani pripadnikov pod zakonsko določenimi pogoji (Zakon o službi v Slovenski vojski, 2007, čl. 76).

Zakon o službi v Slovenski vojski tudi natančneje opredeljuje psihološko oskrbo. Ta se v obliki psihološke pomoči pripadnikom in njihovim družinskim članom zagotavlja v primeru duševne stiske ne glede na vrsto ali obliko opravljanja vojaške službe. Psihološka pomoč obsega dejavnosti,

kot so: psihološko svetovanje, razbremenilni razgovori, psihoterapevtska dejavnost, individualna in skupinska psihološka krizna posredovanja, zagotavljanje stalne psihološke pomoči po telefonu, psihoedukacija in druge strokovne preverjene metode (Zakon o službi v Slovenski vojski, 2007, čl. 79).

Zakon o službi v Slovenski vojski je prvi pravni akt, ki omenja psihološko stroko v povezavi z delovanjem SV, in edini s področja obrambe, ki daje podlago za psihološko dejavnost v SV.

Kljub temu pa psihologija v SV ni omejena zgolj na psihološko oskrbo oz. zagotavljanje psihološke pomoči v primeru duševne stiske. Psihologi v SV psihološko oskrbo razumejo kot sestavni del psihološke dejavnosti, ki je po obsegu širša.

Psihologi v obrambnem sistemu delujejo izključno v SV, zato je njihovo delovanje podrobneje urejeno z Direktivo o zagotavljanju psihološke dejavnosti v SV (v nadaljevanju Direktiva), ki je akt načelnika Generalštaba SV in kot takšna ni javno dostopna.

Skozi razvoj in spremembe v SV sta se razvijali in spreminjali tudi psihološka dejavnost ter Direktiva, s katero se opredeljujejo pristojnosti in odgovornosti psihologov v SV, organiziranost, način izvajanja, pogoji za delo ter zahteve in omejitve pri izvajanju psihološke dejavnosti.

Poslanstvo psihološke dejavnosti sta strokovna podpora poveljujočim pri doseganju ciljev SV za zagotavljanje zmogljivosti in pripravljenosti SV ter strokovna pomoč pri skrbi za duševno zdravje pripadnikov SV.

To poslanstvo psihologi zagotavljajo z delovanjem na petih področjih, in sicer:

- v kadrovskih procesih (kamor se uvrščajo različni selekcijski postopki ter psihološki pregledi v okviru preventivnih zdravstvenih pregledov),
- v izobraževanju in usposabljanju (z izvajanjem predavanj vojaške psihologije na vojaških šolanih in funkcionalnih usposabljanj s področja psihologije),
- s podporo poveljujočim pri delu z ljudmi (s spremljanjem psihosocialnega stanja v enotah in svetovanjem poveljujočim),
- s psihološkim svetovanjem in pomočjo pripadnikom SV ter
- z razvojem psihološke stroke.

Psihološko dejavnost izvajajo izključno univerzitetno diplomirani psihologi oz. magistri psihologije. Psihologi delujejo izključno na področju psihološke dejavnosti.

V Direktivi je enoznačno zapisano, da psihologi v SV delujejo strokovno avtonomno, uporabljajo spoznanja psihološke znanosti in sredstva psihološke stroke ter delujejo skladno s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je pomemben dokument za delo psihologov v SV. Ob pomanjkanju zakonodaje, ki bi urejala psihološko dejavnost, je njegova vloga še pomembnejša, saj ne daje samo vodil za psihološko delo, ampak ščiti uporabnike psiholoških storitev ter postavlja omejitve delodajalcu, kaj lahko od psihologov pričakuje ali zahteva.

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je v Direktivi še posebej izpostavljen pri opredeljevanju poklicnega odnosa, zahtev po strokovnosti psihologov in avtonomnega delovanja psihologov ter ravnanja s podatki, ki se pridobijo pri psiholoških obravnavah.

Ob ustanovitvi SV je v njej delovalo 15 psihologov, ob njenem prehodu v profesionalno vojsko 19, trenutno število psihologov variira okrog števila 18. Vsi psihologi skrbijo za razvoj psihološke stroke v vojski. Večja skupina psihologov izvaja psihološke preglede v okviru preventivnih zdravstvenih pregledov – to je njihova osnovna naloga. Nekoliko specifične naloge ima tudi psiholog, ki deluje kot predavatelj vojaške psihologije. Ostali psihologi pri svojem delu izvajajo vsa zgoraj navedena področja psihološkega dela: v prvi vrsti podpirajo poveljujoče pri delu z ljudmi, izvajajo psihološko svetovanje in pomoč ter funkcionalna usposabljanja s področja psihologije, vključujejo se v selekcijske postopke. Delujejo v enotah SV, zato se imenujejo »enotovni psihologi«, in v le-teh navezujejo delovne stike z ostalimi pripadniki kolektiva. Oboje posledično vodi v največji izziv psihološkega dela tudi z vidika etike, to je obstoj dvojnega odnosa.

V nadaljevanju bova predstavili konkretne primere dvojnega odnosa pri psihološkem delu v SV ter tudi načine, kako so se primeri dvojnega odnosa reševali oz. se rešujejo, da bi se vpliv dvojnega odnosa čim bolj zmanjšal. Pri nekaterih primerih so izpostavljene še druge etične dileme, povezane predvsem z zaupnostjo odnosa med psihologom in obravnavancem.

Osrednji del

Društvo psihologov Slovenije (2019) v členu 4.7. *Kodeksa poklicne etike psihologov* navaja, da *psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog.* V členu 4. 8. pa je opredeljeno, da *psiholog, kadar ima v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdružljivostjo vlog seznaniti udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.*

1. Dvojni odnos, ki je povezan s formalnim statusom psihologa v SV

Psihologi v SV so vojaške osebe. V začetku SV in vse do leta 2004 so svoje delo opravljali s statusom častnika, praviloma kot del kadrovskega oddelka v poveljstvu enote. Za opravljanje dela so morali opraviti vojaško usposabljanje – Šolo za častnike, s čimer so pridobili čin poročnika. Zaradi tega statusa so bili psihologi pogosto obravnavani kot ostali častniki v poveljstvih enot in so se jim lahko določale tudi druge naloge, ki so presegale vlogo psihologa, npr.: izvajanje dežurstva v enoti, članstvo v različnih komisijah za ugotavljanje okoliščin, ki so se vezale na kršitev vojaške discipline, različne operativne naloge, nadomeščanje odsotnih sodelavcev na področju kadrov ipd. Psihologi so ob razporeditvi na delovna mesta, ki presegajo vlogo psihologa, v dvomih, kako ravnati.

Določanje drugih nalog, ki po svoji naravi niso naloge psihologa, je psihologa postavilo v vlogo, ki je v nasprotju z vlogo psihologa v enoti, še posebej v povezavi z izvajanjem psihološkega svetovanja in pomoči: kot dežurni enote je bil psiholog v vlogi poveljujočega, ob tem pa je osrednja naloga nudenje pomoči ob duševni tiski; kot član komisije je bil v vlogi ocenjevalca, a se je lahko znašel v situaciji, ko je moral istemu posamezniku, ki je bil obravnavan pred komisijo, nuditi psihološko pomoč.

Psihologi so ves čas aktivno opozarjali na dvojnost vlog, o čemer v trenutno veljavnem *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) govorita člena 4.7. in 4.8.

Z oblikovanjem statusne kategorije vojaških uslužbencev leta 2004, v katero so se uvrstili tudi psihologi, so bile takšne dvojne situacije čedalje redkejše. Vojaški uslužbenci so vojaške osebe, ki opravljajo strokovno specifične naloge na področjih, za katera so izobraženi (poleg psihologov so to tudi pravniki, vojaški kaplani in pastoralni asistenti, glasbeniki, informatiki, finančniki, zdravniki ter drugo zdravstveno osebje ...).

Danes je v Direktivi o zagotavljanju psihološke dejavnosti v SV jasno navedeno, da psihologi ne izvajajo nalog, ki bi lahko vodile v dvojni odnos z obravnavanci. Upošteva se člen 4.8. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) psiholog v obravnavi z udeležencem, s katerim ima kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdružljivostjo vlog seznaniti udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo. Ker je psihologov v SV premalo in ker je organiziranost SV takšna, da je fluktuacija znotraj enot pogosta in se psihologi skozi leta dela srečujejo z velikim številom pripadnikov tudi v drugačnih vlogah, je skoraj nemogoče, da bi etično dilemo vedno reševali tako, da se pripadnike usmeri k drugemu psihologu. Z določbo v Direktivi se je k izogibanju dvojnemu odnosu pristopilo tako, da se psihologe izključi iz drugih delovnih nalog, ki bi lahko nasprotovale vlogi psihologa, s čimer se pomembno zmanjša pogostost dvojnega odnosa.

2. Dvojni odnos pri izvajanju psiholoških pregledov

Psiholog je napoten na obdobjni preventivni zdravstveni pregled v Zdravstveni center SV. V okviru tega pregleda ga zdravnik napoti na psihološki pregled, ki ga izvaja psiholog, s katerim je napoten psiholog že večkrat opravljal delovne naloge, sta v dobrih kolegijskih odnosih. Pri tem obstaja sistemska težava in dilema obeh psihologov, kako ravnati.

Vsi pripadniki SV so periodično napoten na obdobjne preventivne zdravstvene preglede, s katerimi se ugotavlja zdravstvena sposobnost za opravljanje vojaške službe. Sestavni del tega pregleda je tudi psihološki pregled, ki ga izvajajo psihologi v Zdravstvenem centru Vojaške zdravstvene enote.

Psihologi SV se med seboj poznajo, nekateri še iz časa študija ali pa so skupaj opravljali delovne naloge v enoti. Skozi delo se večkrat srečujejo na strokovnih srečanjih, sestankih, intervizijah, usposabljanjih. Psihologi, ki so pristojni za izvajanje psiholoških pregledov, imajo z drugimi psihologi vzpostavljen drug odnos, enako pa tudi s svojimi sodelavci v Vojaški zdravstveni enoti.

Psiholog, ki je izvajal psihološki pregled svojega kolega oz. sodelavca, se je srečal z etično dilemo, kako izvesti pregled, glede na to, da člena 4.7. ter 4.8. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) navajata, da v primeru obstoja dvojne vloge psiholog obravnavanca napoti k drugemu strokovnjaku, vendar pa se je zavedal, da je drugi strokovnjak v enakem dvojnem odnosu do obravnavanca kot on sam. Kljub temu da so psihologi skušali vzdrževati poklicno vlogo pri obravnavi in s tem zagotavljati etičnost svojega dela, je to sčasoma postalo obremenjujoče.

Iskati so se začele sistemske rešitve. Sklenjen je bil dogovor, da se psihologe SV in druge tesne sodelavce na obdobjni preventivni zdravstveni pregled napoti v zdravstvene ustanove, s katerimi ima SV sklenjeno pogodbo o opravljanju te dejavnosti. Tako se je preprečilo, da bi v psihološkem pregledu prihajalo do mešanja profesionalne in druge družbene vloge. Sistemski ukrep je uspešno rešil problematiko dvojnega odnosa v okviru psiholoških pregledov.

3. Dvojni odnos v selekcijskih postopkih

Vojak A. S. se je udeležil selekcijskega postopka za napotitev na šolanje. V selekcijskem postopku sodeluje psihologinja, ki je bila napotena na isto mednarodno operacijo in misijo kot vojak nekaj let pred tem postopkom. V okviru te misije je izvajala različne aktivnosti, v katerih je vojak sodeloval, in tako pridobila veliko podatkov o njegovem delovanju, hkrati pa je oblikovala poklicni odnos z njim. Psiholog je v dilemi, kako svoje delo korektno opraviti, čeprav ima s kandidatom dvojni odnos.

V SV se izvajajo različni selekcijski postopki za opravljanje specifičnih dolžnosti, kot so npr. ostrostrelci, pripadniki specialnih sil, pripadniki specializirane enote vojaške policije, ali za napotitve na vojaška

šolanja, kot je npr. Šola za častnike. Sestavni del teh selekcij je tudi psihološka selekcija.

Selekcijskih postopkov se lahko udeležijo vsi pripadniki, ki ustrezajo pogojem, torej tudi pripadniki enot, v katerih delujejo na selekciji sodelujoči psihologi, ki v teh enotah izvajajo tudi druge naloge, preko katerih izoblikujejo poklicni odnos s pripadniki. Še posebej je ta poklicni odnos etično sporen, če je psiholog izvajal psihološko svetovanje ali druge oblike psihološke pomoči v primeru duševne stiske.

V zgoraj opisanem primeru je bil sicer zgolj vzpostavljen poklicni odnos, dogajalo pa se je tudi to, da so kandidati na selekciji predhodno iskali pomoč pri psihologu. Psiholog je zaznal obstoj dvojnega odnosa – psiholog svetovalec in psiholog ocenjevalec na selekciji.

Izhajajoč iz člena 4.7. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je *psiholog dolžan preprečevati konflikt interesov in predlagati svojo izključitev iz delovnih nalog, v kolikor presodi, da je lahko odnos preveč obremenilen*. Pri selekcijah večinoma sodeluje tim psihologov. To omogoča, da se pri izvajanju psiholoških aktivnosti na selekciji (predvsem pri individualnem intervju) upoštevajo morebitni že prej vzpostavljeni poklicni odnosi s kandidati na selekciji in kandidata v obravnavo na selekciji prevzame psiholog, ki tega odnosa s kandidatom še nima. Z manjšimi organizacijskimi prilagoditvami se problematika dvojnega odnosa hitro razreši.

4. Dvojni odnos in dilema zaupnosti v odnosu

Vojak M. T. je prvič poiskal psihološko pomoč preko telefona za nudenje strokovne psihološke pomoči pripadnikom, ki deluje 24 ur na dan. Kasneje se je izvedlo več neposrednih obravnav.

Vojak je iskal pomoč zaradi družinske situacije. Nameraval je prekiniti partnersko zvezo s partnerko, a je v tem procesu naltel na njeno hudo nasprotovanje. Začela je groziti, da ga bo prijavila zaradi fizičnega nasilja nad otrokom, kar je sam vztrajno zanimal. Grožnje so se stopnjevale, posledično je bil vojak v čedalje večji stiski, ki je začela vplivati tudi na njegovo delo in izvajanje nalog. To so opazili tudi poveljujoči. Psihologinja presoja, kdaj so njene intervencije še zaupne narave oz. kdaj jih mora posredovati naprej.

Zaradi čedalje večjega vpliva stiske na delovno učinkovitost in vedenje vojaka je psihologinja presodila, da je treba z vojakovo situacijo in stisko seznaniti tudi poveljujoče. Ti lahko spremljajo stanje in vedenje vojaka pri delovnih nalogah, lahko pa tudi začasno prilagodijo njegove delovne naloge. S to namero je psihologinja seznanila vojaka, ki se je s tem strinjal. Psihologinja je skupaj z vojakom zelo jasno opredelila, kaj je nujno treba povedati poveljujočim in kaj je še smiselno povedati za lažje razumevanje. Nato sta skupaj opredelila vsebino te informacije. Ob predaji informacije poveljujočemu je zahtevala, da mora tudi poveljujoči te informacije obravnavati zaupno. Dogovorila se je tudi za spremljanje vojaka na način, da so v enoti (poveljujoči in tudi sodelavci) pozorni na bistvena odstopanja v vedenju.

Psihologi v enotah SV so del poveljnikovega osebnega štaba, njihove naloge zajemajo svetovanje poveljniku, spremljanje in obveščanje o psihosocialnem stanju enote. Hkrati pa so na voljo vsem pripadnikom za nudenje psihološke pomoči v primeru duševne stiske. Pripadniki se na psihologe obračajo s problematiko, ki lahko izvira bodisi iz njihovega osebnega življenja bodisi iz službenega okolja.

V primeru, da pripadnik išče pomoč zaradi težav v službenem okolju, se poleg dvojnega odnosa pojavi tudi etična dilema z vidika zaupnosti. V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je v členu 1.10. zapisano, da *psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*. V členu 3. 4. pa *Kodeks* izpostavlja, da je *težišče odgovornosti psihologa zaradi narave dela na neposredno vključenih obravnavancih v psihološki obravnavi, ker so ti ranljivejši in je zanje poklicna odgovornost psihologa večja kot za posredno vključene obravnavance*. To v navedenem primeru pomeni, da je odgovornost psihologa večja v odnosu do pripadnika, ki išče pomoč zaradi duševne stiske v službenem okolju, kot do poveljujočega. A dogaja se, da tudi poveljujoči išče pomoč zaradi težave, ki jo ima zaradi istega pripadnika. Dilema psihologa je, kako reševati situacijo, da še ohranja zaupni odnos z obema in ne predaja informacij, kar bi škodovalo posamezniku ali poklicnemu odnosu.

V primeru, da kateri koli od obravnavanih izraža tveganje za svoje življenje ali življenje drugih, psiholog v skladu s členom 2.11. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) odstopi od popolnega ščitenja podatkov s ciljem, da zaščiti zdravje in življenje.

V večini primerov temu ni tako, zato psiholog dilemo rešuje tako, da od obravnavanca (pripadnika ali poveljujočega) v skladu s členom 1.3.3. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) pridobi ponovno soglasje zaradi spremembe ščitenja zaupnih podatkov. To naredi tako, da obravnavancu specifično predstavi, katere so tiste informacije iz zaupnega odnosa, ki jih je treba deliti s specifično osebo, in zakaj je to potrebno. Obravnavanec se mora s tem strinjati. Če soglasja obravnavanca ne pridobi, poskuša obravnavancu ponovno predstaviti vlogo in odgovornost psihologa v poklicnem odnosu. Če obravnavanec mnenja ne spremeni, pa za psihologa obvelja, da poklicnega odnosa ne more več nadaljevati, kar obravnavancu tudi obrazloži.

Na tak način psiholog sicer ne zadrži vseh pridobljenih podatkov o obravnavancu zaradi dobrobiti udeležencev, vendar ohranja zaupni odnos v dogovorjenih mejah. Teži se k izpolnitvi tako člena 1.10. kot 3. 4. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Zaključek

Dvojni odnos in dileme v zvezi z njim so pri delu psihologov v SV stalnica, saj izhajajo že iz samih procesov psihološke dejavnosti v SV. Če so se nekatere situacije, ki so ustvarjale dvojni odnos, sistemsko rešile, pa se precej situacijam dvojnega odnosa ne da izogniti.

SV je premajhna, da bi si lahko privoščili ločeno delovanje psihologov na način, da bi eni psihologi izvajali izključno psihološko svetovanje in pomoč, drugi pa podporo poveljujočim pri delu z ljudmi. Tako je tveganje dvojnega odnosa veliko, zato je pri ravnanju treba ves čas uravnavaati dobrobit posameznika, ki išče pomoč, ter enote in njenih poveljujočih, ki težijo k temu, da so naloge enote učinkovito opravljene. To je zahteven proces, ki potrebuje veliko etične in strokovne ozaveščenosti, a hkrati psihologom v SV zagotavlja, da ohranjajo ustrezen poklicni odnos do vseh pripadnikov.

Literatura

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*. Slovenska vojska. (B. l.a.). *Poslanstvo*. <http://www.slovenskavojska.si/poslanstvo>
- Slovenska vojska. (B. l.b.). *V službi miru*. <http://www.slovenskavojska.si/v-sluzbi-miru>

Zakon o obrambi (ZObr-UPB1). (2004). *Uradni list Republike Slovenije*, (103).
<https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-4405>

Zakon o službi v Slovenski vojski (ZSSloV). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (68). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-3761>

II.12

Etične vsebine pri delu psihologov, zaposlenih v zaporih

Tanja Madjar
Andreja Demšar

Povzetek

V prispevku je obravnavana tematika etičnih dilem psihološkega dela znotraj pravosodnega sistema, tj. zavodov za prestajanje kazni zaporov. Temeljno poslanstvo, ki usmerja delo psihologa v zaporu, je omogočanje možnosti resocializacije zaprtih oseb v družbo. Zaposleni v zaporu so pri svojem delu odgovorni za kompetentno delo v skladu z ureditvijo dela na Upravi za izvrševanje kazenskih sankcij, Zakonom o izvrševanju kazenskih sankcij in drugimi zakoni, kodeksi ter priporočili Združenih Narodov, Sveta Evrope in drugih. Predstavljene bodo številne etične dileme, s katerimi se srečujejo psihologi v zaporu, tako z vidika spoštovanja človekovih pravic in omejitve le-teh kot z vidika strokovne kompetentnosti, ohranjanja avtonomije ter integritete poklica psihologa. Soočanje z etičnimi dilemami je del zaporskega vsakdana, uspešno reševanje pa zahteva strokovno usposobljeno ter osebnostno zrelo osebo, ki mora biti skrbno izbrano ter usposobljeno za opravljanje tovrstnega dela, moralo pa bi biti tudi ustrezno cenjeno s strani politične in strokovne javnosti. Opozarjanje na etične dileme je pri delu v zaporu še posebej pomembno, saj izvrševanje kazenskih sankcij z zakonom

Madjar, I., in Demšar, A. (2023). Etične vsebine pri delu psihologov, zaposlenih v zaporih. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 327–351). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.327-351>

posega v določene človekove pravice, kar predstavlja nevarnost prekomernega nadzora in omejevanja. V prispevku je naslovljena tudi etična obremenjenost psihologov v zaporu.

Ključne besede: prestajanje kazni zapora, pravica do svobode, resocializacija, osebnostne motnje, duševne stiske, preprečevanje samomora, dvojna vloga psihologa, supervizija

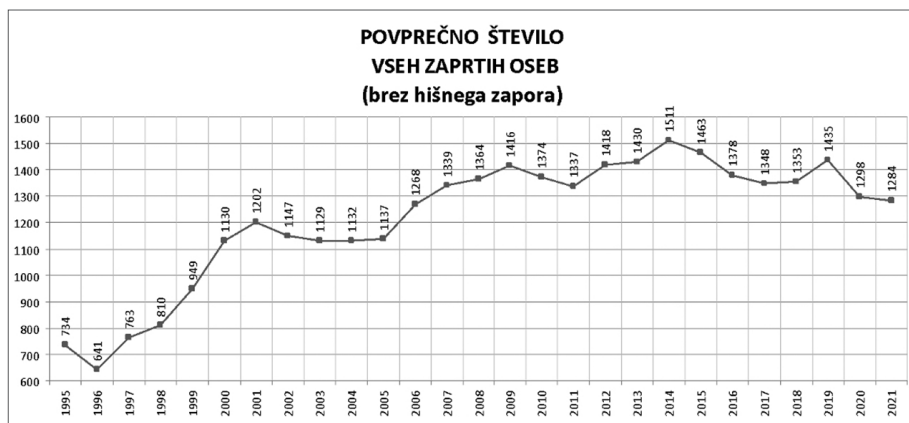
Uvod

Pravosodni sistem v Sloveniji

Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (v nadaljevanju Uprava) deluje na 15 lokacijah po vsej državi, pri čemer so njeni pristojnosti in delo razdeljeni na osem notranjih organizacijskih enot: Generalni urad, šest zavodov za prestajanje kazni zapora in prevzgojni dom. V vsakem zavodu so vzpostavljeni odprti, polodprti in zaprti oddelek, ki se med seboj razlikujejo po stopnji zavarovanja in omejevanja svobode gibanja ter drugih »aktivnosti« (npr. dostop do svetovnega spleta, mobilne telefonije). Osnovno poslanstvo Uprave je zagotavljanje varnega izvrševanja kazenskih sankcij (kazen zapora/nadomestnega zapora, prestajanje pripora, vzgojnega ukrepa oddaje mladoletnika v prevzgojni dom), pri čemer si kot družba želimo možnosti resocializacije zaprtih oseb v družbo, da bodo po prestani kazni živele po veljavnih pravnih in moralnih normah ter prenehale s kriminalnim vedenjem (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022).

Število zaprtih oseb tekom let postopoma narašča (slika 1). V letu 2021 je bilo povprečno zaprtih 1.283,8 osebe, kar je sicer najmanj od leta 2006. Od leta 2015 dalje je zaznan postopen trend zniževanja povprečnega števila obsojencev, pri čemer upad v letih 2020 in 2021 predstavlja predvsem odsev ukrepov zaradi zdravstvenih razmer (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022) ter ukrepov interventne zakonodaje (prekinitve prestajanja zaporne kazni, predčasni odpusti ter zaustavitev pozivanja na prestajanje kazni zapora). Zmanjšanje števila velja le za kategorijo obsojenih zaprtih oseb, ne pa tudi za število pripornikov, ki se skozi leta še naprej evidentno zvišuje (s povprečno 210 v letu 2016 na povprečno 372,2 pripornika v letu 2021). Število pripornikov je bilo v upadu od leta 2010 dalje, od leta 2016 dalje pa zopet beležimo občuten trend rasti (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022).

Največ zaprtih oseb odpade na kategorijo obsojencev/-k (povprečno 861,6 v letu 2021), sledijo priporniki/-ce (povprečno 372,2 v letu 2021),

Slika 1: Število zaprtih oseb v Sloveniji skozi čas

veliko nižje število predstavljajo posamezniki iz t. i. vikend zavora (povprečno 30,6 v letu 2021), nadomestnega zavora (povprečno 6,5 v letu 2021), mladoletniki/-ce (povprečno 12,4 v letu 2021) ipd.

Zavodi skozi leta delujejo na zgornjem robu kapacitete ali so celo prezasedeni (predvsem Ljubljana, Novo Mesto, Celje). Prezasedenost je zagotovo dejavnik, ki pomembno vpliva na življenje v zaporu. Posledično je v nekem prostoru več oseb, kot je predvideno, s čimer se oži življenjski prostor zaprtih oseb, prihaja do več interakcij (tudi konfliktih), težje je vzdrževati varnost, viden je primanjkljaj osebja ipd. Med vsemi obsojenci, ki so v letu 2021 prestajali zaporno kazen (teh je bilo 1.855), je bilo žensk 121 (kar je šest več kot leto poprej). Delež povratnikov, torej posameznikov, ki so že prestajali kazen zavora, je bil v lanskem letu 32-odstoten. Krivulja »povratništva« sicer rahlo narašča, kar pomeni, da je povratnikov iz leta v leto več, a predstavlja delež skozi vsa leta okrog 1/3 zaprte populacije. Od leta 2019 je med zaprtimi osebami zaznan trend naraščanja deleža tujcev, ki so v letu 2021 predstavljali 31 % celotne zaporske populacije. Večina tujcev je bilo priprtih ali na prestajanju kazni zavora zaradi organiziranja prepovedanega prehoda čez državno mejo (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022).

Strokovno delo v zavodih temelji na interdisciplinarnem pristopu, skupinskih in individualnih metodah dela v skladu s sodobnimi spoznanji različnih strok. Strokovno obravnavo v zaporu izvaja vzgojna služba, ki jo sestavljajo pedagogi, psihologi, socialni delavci, delovni terapevti in zdravstveno osebje (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1-UPB1),

2006). Strokovni delavci pripravijo osebni načrt obsojenca in vodijo njegovo realizacijo, organizirajo, vodijo skupinske in individualne programe za obsojence ter sodelujejo pri načrtovanju in izvajanju vseh ostalih ukrepov, s katerimi se poskuša doseči boljšo vključitev obsojencev v družbeno skupnost. Zagotavljanje varnosti v zaporu je predvsem naloga pravosodnih policistov, čeprav zanjo skrbijo vsi javni uslužbenci. Zaposleni smo vsi zavezani k varovanju osebnih podatkov. Evidence osebnih podatkov zaprtih oseb so jasno določene.

V Upravi skrbimo za celostno uveljavljanje pravic in obveznosti zaprtih oseb, zakonitost dela ter zagotavljanje in varovanje človekovih pravic zaprtih oseb. Krovni zakon je Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, 2006) in nekateri poudarki v njem, vezani na etične dileme, so:

4. člen: »Med izvrševanjem kazenskih sankcij so obsojencu zagotovljene vse pravice državljanov Republike Slovenije, razen tistih, ki so mu izrecno odvzete ali omejene z zakonom.«

14. člen: »(1) Izvrševanje kazni zapora in mladoletniškega zapora mora biti organizirano tako, da obsojencu in mladoletniku nudi programe in aktivnosti za izboljšanje kakovosti življenja in večjo socialno vključenost po prestani kazni. (2) Obsojenca je treba vzpodbujati in mu omogočiti, da aktivno sodeluje pri pripravi in izvajanju osebnega načrta. (3) Obsojenca je treba seznaniti z ravnanji, s postopki in z aktivnostmi med izvrševanjem kazenskih sankcij. Opozoriti ga je treba, v kolikšni meri utegnejo posamezne oblike posegati v njegove osebnostne pravice. (4) Obsojenec ima pravico zavrniti postopke iz prejšnjega odstavka, če ima upravičene razloge, ki jih mora izrecno navesti. Obsojenca, ki odkloni postopke iz prejšnjega odstavka, je treba opozoriti na morebitne posledice zavrnitve teh postopkov.«

15. člen: »Obsojencu, ki je zmožen za delo, je treba omogočiti delo v skladu z možnostmi zavoda. Za obsojenca, ki ni sposoben za redno delo, mora zavod v okviru možnosti zagotoviti delovno terapijo.«

42. člen: »Prostori, v katerih prebivajo obsojenci, morajo ustrezati zdravstvenim, higienskim zahtevam in omogočati realizacijo osebnega načrta.«

43. člen: »Obsojencu je treba omogočiti, da prebiva vsak dan najmanj dve uri na prostem.«

212. člen: »(1) Nadzorstvo glede zakonitega ravnanja z obsojenci opravljajo ministrstvo, pristojno za pravosodje, in predsednik okrožnega sodišča, na območju katerega je zavod oziroma njegov oddelek. [...] (3) Nadzorstvo iz prvega odstavka tega člena je treba omogočiti tudi varuhu človekovih pravic v skladu z zakonom o varuhu človekovih pravic in po mednarodnih aktih pooblaščenim pristojnim organom za varstvo človekovih pravic in za preprečevanje mučenja, nečloveškega, poniževalnega postopka in kaznovanja.«

Širše gledano ima kaznovanje z zaporom številne cilje. Najstarejši cilj je seveda odstranitev storilca iz družbe, s čimer se mu onemogoči nadaljevanje izvrševanja kaznivih dejanj. Eden izmed namenom bi lahko bil z zaporno kaznijo se maščevati storilcu oz. ga kaznovati za storjeno kaznivo dejanje. Vendar oboje ni dovolj oz. je stvar motivov iz preteklosti. Ni dovolj le »plačilo za storjeno«, potrebno je tudi izboljšanje, da se kazniva dejanja v bodoče ne bodo ponavljala po odpustu iz zapor. V demokratičnih družbah je prestajanje kazni zapor čedalje humanejše in usmerjeno k temu, da bi se obsojeni po odpustu bolj ali manj enakovredno vključil v družbo in deloval v skladu z družbenimi normami (Cugmas, 2016). Gre za t. i. paradigmo resocializacije zaprtih oseb, na kateri temelji tudi izvrševanje kazni zapor v Sloveniji.

Osrednji del

Vloga psihologa v zaporu

V slovenskih zaporih zaseda delovno mesto psihologa skupaj okrog deset psihologov. Delo psihologov v zavodih je vsebinsko raznoliko in prilagojeno obravnavani populaciji. Pri svojem delu uporabljajo različna psihodiagnostična sredstva, primarno pa se poslužujejo temeljne metode dela, tj. razgovora (razbremenilni, informativni, svetovalni). V kolikor se psiholog z zaprto osebo kontinuirano srečuje, gre za kontinuirano obravnavo. Ob sprejemu zaprte osebe se opravi uvodni razgovor, tekom katerega psihologi zaznavajo morebitno osebno problematiko, prilagoditvene težave, odvisnost, samomorilno ogroženost in psihične težave ter izpeljejo potrebne ukrepe za obravnavo in rešitev problemati-

ke. Psihodiagnostične ugotovitve so v pomoč pri izdelavi osebnih načrtov dela z obsojenci. V nadaljnjem svetovalno-terapevtskem delu z zaprtimi osebami psihologi te ugotovitve dopolnjujejo v smislu procesne diagnostike. Vrsto in vsebino obravnav določajo tako posameznikova problematika, motivacija in sposobnost za spremembo kot tudi strokovna izhodišča posameznih psihologov. Ta pokrivajo različna področja – od učenja spretnosti komuniciranja in socialnih veščin do razvojno-analičnega ter kognitivno-vedenjskega pristopa. Obravnavo obsojencev s kaznivimi dejanji zoper spolno nedotakljivost po vseh zavodih izvajajo predvsem psihologi. Slednji se vključujejo tudi v obravnavo odvisnosti in obravnavo nasilja zaprtih oseb ter v kadrovske selekcije. Psihologi sodelujejo pri oceni tveganja za samomorilno in samopoškodovno vedenje ter načrtovanju ukrepov in pomoči ob zaznani ogroženosti (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022).

Psihološko delo v zaporu v luči etičnih dilem

V Sloveniji delovanje zaporov urejajo Ustava Republike Slovenije, Zakon o vladi, Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij in Pravilnik o izvrševanju kazni zaporov (Cugmas, 2016). Etična pravila, vezana na zaprte osebe, so jasno navedena v zakonih, pravilih, sklepih in priporočilih s strani Združenih narodov, Sveta Evrope, Svetovnega zdravniškega združenja, v Evropskih zaporskih pravilih in drugih. V pričujočem prispevku primarno izhajamo iz Evropskega etičnega kodeksa za zaposlene v zaporih (Council of Europe: Committee of Ministers, 2012) in *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Soočanje z etičnimi dilemami je stalnica zaporskega življenja, tako v situacijah mnogoterih stikov z zaprtimi osebami, v sodelovanju z različnimi službami znotraj in izven zaporov kot pri intrapsihičnem soočanju s samim seboj. V poglavju bodo predstavljene najpogostejše etične dileme in občutljive teme, s katerimi se soočamo psihologi. Načela so vsebinsko razdeljena v dve podpoglavji, pri čemer prvo govori predvsem o zagotavljanju pravic, drugo pa o dilemah strokovne kompetentnosti in ohranitve integritete poklica.

Pravica do svobode

Edina človekova pravica, ki je zaprtim osebami zakonsko odvzeta, je pravica do svobode. Vse ostale človekove pravice so zaprtim osebami dane, zaposleni v zaporih pa jih moramo spoštovati in skrbeti, da niso krše-

ne. Šele z izkušnjo odvzema svobode spoznamo, kako primarna je potreba po svobodi. Žeja po svobodi je dominantna želja zaprtih, ne glede na nezadovoljenost ostalih potreb. Tako npr. oseba želi zapustiti zapor ne glede na to, da po odpustu nima bivališča, zaposlitve, socialne mreže. Najpogostejša vprašanja oz. razmišljanja zaprtih so vprašanja o pogojnem odpustu, prostem izhodu oz. kako čimprej zapustiti zapor. Primarni motiv in temeljno »pogajalsko sredstvo« pri upravljanju vedenja zaprtih oseb so vprašanja pogojnega ter predčasnega odpusta ali vsaj prostega izhoda iz zavoda – torej vprašanja svobode. Upravljanje s temi motivi, ki so tako zelo povezani s temeljno pravico do svobode, je eden izmed glavnih mehanizmov, na katerem temelji delovanje zaporskega sistema; to upravljanje zato zahteva moralno zrelo strokovno osebje, jasno določena pravila za vse deležnike, potrebni pa so tudi nadzorni organi.

Zaposleni v zaporih se trudijo z vključevanjem zaprtih oseb v programe pozitivno usmerjenih dejavnosti, individualno obravnavo in s svetovanjem pomagati zaprtim osebam pri ponovni vključitvi v družbo (Council of Europe: Committee of Ministers, 2012). Temeljno poslanstvo in namen zaporne kazni je zaprtim osebam omogočiti resocializacijo, spremeniti vedenjske vzorce, da bodo po odpustu iz zapora živele v skladu z družbenimi normami in vrednotami ter opustile kriminalne vzorce vedenja. Svoboda odločitve o tem je na njihovi strani. Možnost vključitve v obravnavo in izpostavljenosti aktivnostim, ljudem in situacijam, ki vodi v življenje brez kriminala, v času prestajanja kazni imajo, a izbira je njihova. Praviloma gre namreč za odrasle, samostojne osebe, ki imajo moč odločanja o tem, kako bodo živele v bodoče. Zato morajo biti zaposleni zelo tenkočutni in osebno zreli, da možnost resocializacije ni razumljena kot prisila.

Primer

Psiholog v zaporu obravnava 45-letnega posameznika, odvisnega od prepovedanih drog, ki je brez delovne dobe, motivacije za spremembe in sodelovanje. Zanj je pomembno le, da bi šel čim prej na svobodo, stran od ustanov, in obljublja, da »se bo rešil drog«. Psiholog se sooča z dilemo, koliko lahko pri zaprti osebi računa na njeno avtonomnost, odgovornost in kapaciteto za sledenje cilju. Z zaporom mu je bila odvzeta le pravica do svobode. Čeravno bi bilo zdravljenje odvisnosti zelo pomemben ukrep, je

možnost psihologovega poseganja omejena, tako tekom prestajanja kazni kot po odpustu.

Zaposleni v zaporih se pogosto srečujemo s posamezniki s problematiko odvisnosti od prepovedanih drog. Po zadnjih podatkih to problematiko beležimo pri 28 % celotne zaporske populacije. Odstotek je podoben vse od leta 2016 (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022). Zdravljenje odvisnosti je za izboljšanje tako stanja odvisnosti kot kriminalnega vedenja ključnega pomena. Zaprte osebe, odvisne od prepovedanih psihoaktivnih snovi, primarno izvršujejo kazniva dejanja premoženjske narave, s ciljem nakupa droge ali pridobitve finančnih sredstev za vsakdanje življenje, saj povečini niso sposobne pridobitnega dela. Z izboljšanjem stanja odvisnosti upade tudi kriminalno vedenje, zato je vključitev v zdravljenje ključni dejavnik upada kriminalitete.

Strokovno osebje se trudi zaprte osebe motivirati za vključitev v zdravljenje, obravnavo odvisnosti v zunanjih zdravstvenih ustanovah ter v programih nevladnih organizacij (Center za zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog v Ljubljani in drugi centri za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog, društva oz. združenja Projekt Človek, Reintegracijski center Vincenca Drakslerja, Zdrava pot, Izberi pravo pot, Šent, Stigma, Zavod Pelikan, Inštitut VIR ipd.). Tekom prestajanja zaporne kazni je vključitev težje realizirati, predvsem zaradi varnostnih zadržkov v povezavi s pravili in z načinom dela zunanjih zdravstvenih ustanov. Za vključitev v zdravljenje po prestani kazni pa so zaprte osebe bistveno manj motivirane. Ključni argument, ki ga navajajo, je, da ne želijo iti iz ene zaprte ustanove v drugo, da bi šli vsaj malo na svobodo in bodo šli potem na zdravljenje ...

Opisan primer naslavlja člena 3.14. in 3.15. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), saj zapor predstavlja specifično institucijo, kjer so v obravnavo vključene zaprte osebe, ki so pogosto le zunanje motivirane za vključitev s ciljem pridobiti si različne ugodnosti.

3.14.: Psiholog je odgovoren za celovito izpeljavo obravnave tudi takrat, kadar je sam iz objektivnih vzrokov ne more zaključiti. Obravnavo zagotovi v sodelovanju s kolegi ali delovno organizacijo, v kateri se je obravnavala začela. Psiholog, ki opravlja poklicno delo kot zasebnik, je v takšnem primeru dolžan obravnavanca napotiti h kolegu, s katerim se predhodno dogovori o možnem sprejemu obravnavanca.

3.15.: Psiholog ostaja odgovoren za pomoč obnavancu tudi po končani obravnavi, če se ta ponovno obrne nanj v zadevi, povezani s prvotno obravnavo, razen če se v tem času ne spremenijo okoliščine, zaradi katerih je psiholog dolžan zavrniti obravnavo (na primer zdravstveno stanje psihologa, zamenjava delovnega področja psihologa, konfliktnost vlog, prepoved opravljanja poklica psihologa) in obravnavanca napotiti k drugemu psihologu.

Motivacija se z odpustom iz zapora zmanjša ali pa oseba ne premore dovolj veščin, osebnostnih značilnosti ter socialne podpore za nadaljevanje obravnave. Zaposleni pogosto vlagamo veliko naporov, da bi oseba po odpustu nadaljevala z obravnavo ali zdravljenjem, povratne informacije glede tega, ki jih dobimo od inštitucij, pa so manj vzpodbudne. Realizacija načela, ki govori o odgovornosti psihologa za pomoč obnavancu tudi po končani obravnavi, torej po odpustu iz zapora, pa je s strani zaporskega sistema nemogoča: ko zaprta oseba zapusti ustanovo, se v obravnavo pri strokovnih delavcih ne more več vključevati. Prav zaradi slednjega vlagamo veliko truda v motiviranje zaprtih oseb, da se vključijo v obravnave po preteku prestajanja zaporne kazni, že v času njihovega bivanja v zaporu.

Zdravstvena oskrba

V Sloveniji zdravstveno oskrbo na primarni ravni zaprtim osebam zagotavljajo zdravstveni domovi v okviru javne zdravstvene mreže na območjih zavodov za prestajanje kazni. Na podlagi splošnih predpisov o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju imajo zaprte osebe pravico do zdravstvenih storitev po teh predpisih, razen pravic, ki so jim s specifičnim predpisom omejene. Zdravstveni domovi v zavodih za prestajanje kazni zapora zagotavljajo ambulantno splošnega zdravnika, psihiatra, ambulantno centra za odvisnost, zobozdravnika, ginekološko ambulantno za zaprte ženske in kliničnega psihologa ter pedopsihiatra v prevzgojnem domu. Zdravstvena dejavnost se za zaprte osebe opravlja tudi v ustreznih zdravstvenih ustanovah izven zavoda, vendar o takšni napotitvi na pregled ali zdravljenje odloča zdravnik regionalnega zdravstvenega doma, ki v zavodu opravlja zdravstveno dejavnost. Obravnavanje zaprtih oseb z duševnimi motnjami, ki potrebujejo bolnišnično oskrbo, od leta 2012 poteka v okviru Univerzitetnega kliničnega centra Maribor, na Enoti za forenzično psihiatrijo. Zdravstveni del oskrbe, vključno z zdravniškim

osebjem, zagotavlja Enota, varovanje pa Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij (2022).

Pomemben element spoštovanja človekovih pravic je zaprtim osebam zagotoviti primerljivo zdravstveno in drugo oskrbo, kot bi jo imele na prostosti. Zaradi enakovredne obravnave zaprtih oseb oz. možnosti dostopa do vseh zdravstvenih storitev, kot jih uživajo drugi državljani, je treba izpolnjevati priporočila in usmeritve Sveta Evrope ter drugih nadzorstvenih organov. Z učinkovitim zdravljenjem in s spremljanjem zaprte osebe v času prestajanja kazni zapor se tako zdravje posameznika bistveno izboljša, kar prispeva k zaščiti javnega zdravja (Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022).

Pravica do izbire

Obsojenci na prestajanju kazni zapor, mladoletniškega zapor in mladoletniki na prestajanju vzgojnega ukrepa oddaje v prevzgojni dom ter osebe na prestajanju nadomestnega zapor, ki so obvezno zavarovane po splošnih predpisih o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, imajo pravico do zdravstvenih storitev po teh predpisih, razen pravic do proste izbire zdravnika, zdravnika specialista in zdravstvenega zavoda, zdravstvenega varstva v zvezi z dajanjem tkiv in organov za presaditev drugim osebam, zdravljenja in nege na domu, zdravljenja v tujini, zdraviliškega zdravljenja, pogrebne in posmrtnine ter povračila potnih stroškov v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenih storitev (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, 2006). Zaprtim osebam je torej odvzeta pravica do osebne izbire psihologa, kar zna biti v določenih primerih posebej delikatno.

Zgodi se lahko, da je psiholog v osebnem poznanstvu z zaprto osebo. Morda ni ustrezno usposobljen za določeno področje, potrebno obravnave pri zaprti osebi, ali navsezadnje z zaprto osebo ni uspel vzpostaviti ustrezne delovne alianse za obravnavo. V teh in morebiti še kakšnih primerih bi bilo nestrokovno in v navzkrižju z integriteto poklica voditi obravnavo zaprte osebe. Težava je v tem, da slovenski zapori po večini zaposlujejo le po enega psihologa (Celje, Ig, Koper), v nekaterih zavodih pa psihologa sploh nimajo (Novo mesto, Nova Gorica). Sklicujoč se na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.5.) so zaprtim osebam omejene pravice iz kodeksa, kot je npr.: *Psiholog seznani obravnavanca o možnih vrstah in načinih psihološke obravnave*. Na njegovo željo ga seznani tudi o možnih podobnih psiholoških obravnavah pri kolegih ali v drugih organizacijah v javnem in zasebnem sektorju.

Kot rečeno je na lokaciji v zaporu navadno en psiholog (ali ga sploh ni) in posledično manj možnosti za izbiro. Z zdravstveno napotnico leččega zdravnika ali samoplačniško je sicer to oviro mogoče preseči, a se ovire pojavljajo tudi pri tem ukrepu (npr., bo zaprta oseba strokovnjaka lahko obiskala sama ali vpričo pravosodnega policista (varnostna ocena), omejene možnosti izbire strokovnjakov, ki so voljni sprejeti zaprte osebe, ipd).

Zagotavljanje enakovrednosti in enakopravnosti

Z vsemi obsojenci je treba ravnati v skladu z zahtevami mednarodnih standardov človekovih pravic. Lahko bi rekli, da vse zaprte osebe spadajo v kategorijo ranljivih skupin, podvrženih stigmi družbe in pomanjkanju priložnosti v družbi ter povečini izpostavljenih nevzpodbudnim okoliščinam odraščanja. So pa nekatere zaprte osebe še dodatno ranljive zaradi različnih drugih dejavnikov; te tudi v zaporu potrebujejo dodatno skrb in zaščito. To so npr. mladoletniki, starejši in telesno prizadeti, duševno bolni, pripadniki etičnih, verskih, rasnih ter spolnih manjšin. Zato je treba poudariti, da so enakopravnost, pravičnost in nediskriminatornost v kazenskem pravosodju temeljnega pomena.

Zdravljenje brez privolitve

Situacija, s katero se občasno prav tako soočamo in za katero še nimamo vzpostavljenih ustreznih poti, je t. i. prisilna hospitalizacija (sprejem na zdravljenje brez privolitve v nujnih primerih). Gre za redke dogodke, ko zaprta oseba zavrača hospitalizacijo na forenzičnem oddelku, pri čemer bi bila hospitalizacija nujno potrebna za zavarovanje življenja osebe, saj s svojim vedenjem ogroža sebe ali druge. Pravosodni policisti in zaporji nimajo pooblastil za realizacijo tovrstnega ukrepa, saj je postopek zakonsko urejen za osebe na svobodi: potrebna je napotnica izbranega osebnega zdravnika, psihiatra ali drugega zdravnika, po potrebi se odredi prevoz z reševalnim vozilom, zdravnik, ki osebo napoti v psihiatrično bolnišnico, lahko pri izvedbi zadržanja in odreditvi prevoza z reševalnim vozilom zahteva pomoč policije (Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr), 2008).

Primer

Zaprta posameznik je sprejeta v slabem psihofizičnem stanju, s prisotno abstinenco simptomatiko, z nizko telesno težo, nekaterimi zdravstvenimi težavami (nedavni zlom). Priveden je brez

zdravstvene izkaznice, brez metadonske izkaznice, brez osebnih dokumentov. Na prostosti je živel občasno pri puncu, občasno na cesti. Bil je brezposeln. Prehrano je imel neredno, nezdravo. Večino dneva se je ukvarjal z načinom pridobitve psihoaktivnih substanc, dnevno je zaužil veliko pomirjeval, v kolikor mu je denar dopuščal, tudi druge droge. Osebno higieno je zanemarjal – umivanje, čiščenje zob, striženje nohtov ...

V roku 24 ur po sprejemu je oseba deležna pregleda s strani osebnega zdravnika, ob navedbi abstinenčne simptomatike je obravnavana pri psihiatru, ki ji uredi psihiatrično terapijo. Nameščen je v sobo, na razpolago ima svežo posteljnino in sveža, oprana zavodska oblačila. Dodeljen ji je »prvi paket« za ohranjanje osebne higiene: milo, šampon, zobna ščetka, zobna pasta, britvica. Trikrat dnevno je deležna svežega, uravnoveženega obroka. Urejeno ima predpisano psihiatrično terapijo, ki jo redno prejema. V nadaljevanju je deležna tudi zdravljenja drugih bolezni, poškodb (npr. sanacija zloma noge). Tekom prestajanja kazni si telesno pa tudi psihično opomore. Ob uvodnem razgovoru tudi zaprta oseba sama pove, ne sicer neposredno, a kljub temu dovolj jasno, da ji zapor predstavlja rešitev, pove: »Na ulici bi umrl.«

Psiholog se pri obravnavi sooča z dilemo, ker se pri svojem delu srečuje s posamezniki iz družbenega obrobja, ki sicer imajo neko kriminalno preteklost (povečini premoženjske narave), a še bolj kot to neurejene socialne razmere, so psihofizično nezmožni bivanja v skladu z družbenimi standardi (brez zaposlitve, nastanitve), pristanejo pa v zaporu, pri čemer skupnost zanje predhodno ni našla druge alternative. Tako zanje zapor ne predstavlja »kaznovalne« institucije, ampak neke vrste rešitev.

V praksi je pogosto tako, da so nekatere zaprte osebe v zaporu deležne pogostejše, temeljitješe, intenzivnejše psihofizične oskrbe kot na prostosti; to pa predvsem zato, ker je tukaj bližje, »na dosegu« roke, potrebnega je manj osebnega angažmaja, da se pride do ustrezne pomoči, zaposleni smo redno v stiku z zaprtimi in tako hitro zaznamo različne spremembe, potrebe. Na prostosti pa so te iste osebe pogostejše na družbenem obrobju, brez stalne namestitve, z neurejenimi osebnimi dokumenti, brez osebnega zdravnika, s slabim zdravstvenim stanjem in zdravstveno

najbolj ogrožene. S tega vidika zapor predstavlja neke vrste zaščitni dejavnik pri ohranjanju zdravja zaprtih oseb oz. zdravljenju različnih psihofizičnih stanj in tako tudi pomembno prispeva k zaščiti javnega zdravja. Te osebe v zapor pogosto pridejo v slabem psihofizičnem stanju. V zaporu so deležne zdravniškega pregleda in rednega spremljanja, deležne so ocene psihičnega stanja ter imajo možnost strokovne pomoči. Deležne so rednega dnevnega ritma, z redno in s pestro prehrano. Ob vzpostavitvi omenjenih mehanizmov si navadno psihofizično opomorejo.

Samomorilna ideacija

Zelo pomembno je, da so zaprte osebe z duševnimi težavami deležne in imajo dostop do ustrezne, strokovne psihološke pomoči. Agresivnost v avto- ali heteroobliki je stalni spremljevalec življenja v zaporu. Do heteroagresivnosti zavzemamo ničelno toleranco, izgrede so obravnavani kot disciplinski prestopki, agresivne osebe izločene iz skupin zaprtih oseb ipd. Posebno pozornost v zaporu posvečamo samomorilnemu in samopoškodovalnemu vedenju. Samomor predstavlja pomemben vzrok smrti v zaporih. Varstvo pravice do življenja je pomembna moralna zaveza zaposlenih v zaporu. V zaporih se držimo strategije preprečevanja samomorov, ki je bila vzpostavljena v letu 2003. Za vsako zaprto osebo se ob sprejemu naredi ocena samomorilne ogroženosti, vzpostavljen je postopek ukrepanja v primeru detekcije. V letu 2021 beležimo sedem poskusov samomorov, 70 samopoškodb in štiri smrti zaradi samomora – skupaj torej 81 dogodkov, kar je v primerjavi z letom 2020, ko smo takih dogodkov zaznali 75, ter letom 2019, ko smo jih zaznali 64, postopna rast oz. povečanje. Najpogostejša metoda samopoškodovalnega vedenja je rezanje (48 primerov). Po navedbah zaprtih oseb so razlogi za avtoagresivno vedenje zlasti občutki obupa, nemoči, osamljenosti in brezizhodnosti zaradi odvzema svobode, poslabšanje odnosov s svojci ter medsebojni konflikti z ostalimi zaprtimi osebami. Vzrok za občutke nemoči in obupa zaprte osebe pogosto vidijo v odločitvah sodišč ter zaporov. Zaprtim osebam v stiski so nudili pomoč zavodski strokovni delavci (psihologi, pedagogi, socialni delavci in zdravstveno osebje), ki so poskušali v kritičnih trenutkih posameznika usmerjati k rešitvi problema. Strokovni delavci so se povezovali tudi z zunanjimi strokovnjaki (psihiatri in kliničnimi psihologi), ki so zaprte osebe pregledali ali opazovali (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2022). Pri omembi te problematike pa ne smemo spregledati gladovnih stavk, s katerimi zaprte osebe opozarjajo na oseb-

ne stiske in nezadovoljstva. V letu 2021 beležimo pet primerov gladovnih stavk, kar je eden manj kot v letu 2020. Priporniki (3) so z odklanjanjem hrane želeli doseči odpravo pripora ter pospešitev postopkov na sodiščih, obsojenci (3) pa so na ta način izražali predvsem nezadovoljstvo z odločitvami zavodskih strokovnih služb. Vsi staviteljci so bili obravnavani v skladu z mednarodnimi konvencijami o gladovnih stavkah. En pripornik je bil hospitaliziran. Odklanjanje hrane ni pustilo posledic na zdravju staviteljcev.

Primer

Zaprta posameznik je prvič v zaporu. Sooča se s prilagoditvenimi težavami bivanja v zaporu in sprejetja nove realnosti. Ob prvem razgovoru je v odnosu odklonilen, ne želi spregovoriti o osebnih okoliščinah življenja na prostosti, izraža težave s spanjem, ne zmore spregovoriti o čustvih. Izraža željo po namestitvi v odprtem režimu, želi takojšen obisk žene, v nasprotnem primeru poudarja samomorilne težnje. Psiholog se sooča z dilemo določitve ustreznih ukrepov in intervenc, določitve ustrezne stopnje samomorilne ogroženosti, ugotavlja, da je ta na meji med željo po doseganju nekih ugodnosti in željo po smrti, iz česar naj bi izhajale tudi različne strokovne intervencije psihologa.

Ukrepi, ki jih osebe zapora izvajajo v namen preprečevanja samomorilne ogroženosti in zagotavljanja varnosti, lahko posegajo v svobodo posameznika (npr. stalen nadzor, omejen dostop do predmetov ali dejavnosti). Potrebna je pozornost, da se s tovrstnimi ukrepi ne izvaja dodatnega pritiska na osebo v stiski ter da so uravnoteženi z intervencijami, ki so usmerjene v podporo in lajšanje stiske.

Zaščita in ohranjanje življenja je temeljno vodilo psihologa. Primeri avtoagresivnega vedenja so pri vsakodnevnem psihološkem delu dokaj pogost pojav. Detekcija suicidalnosti je vpeta v osnovni diagnostični postopek uvodnega razgovora s psihologom. Znanja in veščine upravljanja s suicidalnim vedenjem so ena izmed temeljnih veščin zaporskega psihologa. Prilagoditvene težave ob sprejemu v zapor so pogoste, in to tudi za osebnostno, čustveno dokaj zrele posameznike. To posebej velja za osebe, ki so prvič v zaporu. Misel na samomor kot rešitev nastale situacije je

dokaj pogosta, četudi je marsikdo ne izreče na glas. Spregledati ne smemo tudi abstinenčne simptomatike odvisnih od prepovednih drog, pri čemer imamo v Sloveniji že zelo dobro vzpostavljen sistem prvega zdravniškega pregleda in predpisovanja ustrezne medikamentozne terapije (tudi substitucijske). Psiholog mora biti posebej pozoren na znake samomorilnega vedenja v primerih krvnih deliktov (npr. umori) in močno stigmatiziranih kaznivih dejanj (npr. spolni delikti), saj je v teh primerih problematika samomorilnega vedenja še pogostejše prisotna.

Psiholog mora biti posebej strokovno podkovan in osebnostno zrel, da uspe tovrstne situacije obvladati strokovno, v korist in s ciljem ohranjanja življenja zaprte osebe, kljub morebitnim osebnim dilemam, s katerimi se sooča. Lahko si predstavljamo, da so določeni primeri medijsko močno odmevni, v javnosti so osebe prikazane negativno, s strani javnosti deležne zavračanja in težnje po kaznovanju. Prav tako se zaposleni, ki prihajajo v stik s temi osebami, soočajo z mnogimi lastnimi moralnimi dilemami (stališča v zvezi s kaznivim dejanjem, stališča v zvezi s samomorom, odnos z obsojencem, občutek lastne odgovornosti ...). Ne glede na vse omenjene negativne silnice je psiholog tisti, ki mora ohraniti strokovno držo, ustrezno distanco do mnenj, informacij, z osebo vzpostaviti delovno alianso in ob sodelovanju z drugimi sodelavci, službami poskrbeti za uvedbo aktivnosti, postopkov, ki bodo osebi pomagale pri vzpostavitvi psihične stabilnosti in umiku od samomorilne ideacije. Tudi zato je pri ohranjanju psihologove integritete ključnega pomena redna strokovna supervizija psihologa. Skupinska supervizija ima v zaporskem sistemu dolgo tradicijo in so je psihologi deležni kontinuirano, mesečno, s strani ustrezno usposobljene/-ga supervizorke/-ja. Na razpolago imajo tudi možnost individualne supervizije.

Osebnostna patologija

Prevladujoča psihopatologija znotraj zaporskega sistema je problematika osebnostnih motenj. Oseba s klasično disocialno osebnostno motnjo le redko išče pomoč pri psihiatru, psihologu, saj je večina v neprestanem sporu z drugimi ljudmi, institucijami in zakoni. Pomeni, da je teh ljudi v kazenskih ustanovah največ. Kljub negativnim izkušnjam v zaporu jih kazni v ničemer ne spremeni, saj se iz izkušnje niso sposobni učiti. Skladno s svojo motenostjo kazni razumejo kot krivično, saj menijo, da so vzroki za njihovo vedenje v okolju in ne v njih samih (Benedik, 2011). Takšne osebe niso zmožne vzdrževati trajnih in kakovostnih odnosov z

drugimi, čeprav pri vzpostavljanju socialnih stikov nimajo težav. Krivce za vse težave iščejo v drugih (Benedik, 2003). Ob zapisanem se avtomatsko postavlja vprašanje smiselnosti vključitve osebnostno motenih oseb v obravnavo, seveda s ciljem resocializacije. Kakšna naj bi bila obravnavna, kdo (če kdo) naj bi jo vodil? Jasno je, da ti posamezniki v stik z institucijo in njenimi strokovnjaki za ohranjanje psihičnega zdravja po večini pridejo predvsem preko pravosodnega sistema zaradi kršitev ter kaznivih dejanj. Žal pa kot razlog za svoj položaj vidijo predvsem krivično postopanje drugih in nimajo uvida v lastne neadaptivne vzorce vedenja, čustvovanja ter mišljenja. Na splošno se jim vključitev v obravnavo zdi povsem odveč, saj svojega »deleža krivde« niso sposobni zaznati. Motivacije za vključitev v obravnavo in modifikacijo vedenjskih vzorcev nimajo. Če pa že izražajo željo po vključitvi, je slednje navadno manipulativne narave oz. zaradi percepcije koristi, ki bi jo s tem pridobili. Disocialno moteni pacienti v terapevtskem procesu pogosto lažejo, grozijo in se na splošno vedejo neodgovorno. Različni avtorji (Friedl, 2006) pravijo, da sta najpomembnejša prognostična pokazatelja za kakršno koli psihoterapevtsko delo zmožnost neizkoriščevalskih objektnih odnosov (zmožnost za pomembno investiranje v druge) ter stopnja, do katere prevladuje antisocialno vedenje, razmišljanje o kakršni koli vedenjski spremembi teh oseb pa toliko pesimističnejše.

Primer

Obsojenec ne kaže interesa ali kapacitete za obravnavo, ki je določena v osebni načrtu. Psiholog se sprašuje, ali je taka obravnavna upravičena in smiselna, še posebej, ker se od njega pričakuje, da bo obravnavo opravil, ker se obsojencu s tem pogojuje ugodnosti.

Oseba, ki vstopa v svetovalno-terapevtski, rehabilitacijski proces s pristno motivacijo po spremembi, se ne bi smela posluževati prikrivanja, izmikanja, laži, manipulacij, če pa se jih, morajo biti posledice jasno določene, svetovalci – terapevti pa mora imeti v tem odnosu možnost odločitve. Zaprte osebe imajo pri marsikateri zaporski odločitvi (npr. premestitev v strožji režim, prekinitev dela ...) možnost pritožbe, kar je po eni strani dober nadzorni mehanizem, po drugi strani pa osebnostno moteni to možnost izrabijo kot sredstvo manipulacije, izhajajoč iz pomanjkanja uvida v lastno vedenje. Takšna dejanja zaprto osebo ohranjajo v motenosti,

birokracija pa nima mehanizma, da bi to preprečila. Zato se zaposleni v zaporih prepogosto počutimo izigrane v smislu nezmožnosti postavljanja jasnih meja zaprtim osebam, pa ne zaradi namere dodatnega omejevanja svobode in odvečnega nadzora ter kontrole, temveč vzpostavitve možnosti osebnega razvoja in prevzemanja odgovornosti za lastna postopanja. Osebnostno motene osebe tako ali tako s težavo uvidijo neustreznost lastnega postopanja, saj motenost dojemajo kot egosintono, sebi lastno. V kolikor pa je sistem nastavljen tako, da jim to vedenje še naprej omogoča, ga vzdržuje, so strokovni delavci, psihologi, strokovno gledano, v konfliktu s sistemom in stroko samo, saj imajo na voljo bolj malo mehanizmov, kako zajeziti osebnostno patologijo. Izhajajoč iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je sploh vprašljiva ustreznost, upravičenost vključitve v obravnavo oseb, ki vključitev ali zavračajo ali v njej ne vidimo smisla oz. nimajo želje po spremembi: *V primeru, da naročilo ali delovna naloga psihologa predvideva obravnavo udeležencev, ki jih predhodno o obravnavi ne more seznaniti in od njih ne more pridobiti soglasja, psiholog preveri vse možnosti, da takšne obravnave ne opravi. Če obstaja dvom o tem, da lahko obravnava udeležencem povzroči škodo, neugodje ali druge nevarnosti, psiholog odkloni izvedbo takšne obravnave in/ali sodelovanje v takšni obravnavi.*), je sploh vprašljiva ustreznost, upravičenost vključitve v obravnavo oseb, ki vključitev ali zavračajo ali v njej ne vidimo smisla oziroma nimajo želje po spremembi (čl. 3.5.).

Vprašanje ustreznosti zaporne kazni v primerih duševnih bolezni, duševne manjrazvitosti

Še eno strokovno dilemo lahko izpostavimo, in sicer situacijo, ko je posameznikovo bolezensko stanje pomembno prispevalo k izvrševanju kaznivih dejanj, sodišče pa ga je napotilo v zapor in ne na zdravljenje. Pogost primer tovrstne situacije je prisotnost odvisnosti od prepovedanih drog, kjer zasvojeni posamezniki izvršujejo kazniva dejanja primarno s ciljem pridobitve finančnih sredstev za nakup substanc in za življenje na splošno. Sodišče jih seveda spozna za krive storitve kaznivih dejanj, a z nameščanjem v zapor, ki pa ni zdravstvena ustanova, se stanje njihove odvisnosti bistveno ne izboljša. Strokovno osebje, ki ima lahko na tem področju odlične strokovne kompetence, lahko le malo naredi v smeri zdravljenja bolezenskega stanja, in sicer iz več razlogov. Primarno zato, ker zapor ni zdravstvena ustanova s primarnim poslanstvom zdravljenja, v kateri bi celotno osebje sledilo temu primarnemu cilju. Organizacijski mehaniz-

mi, ki so v ozadju, pogosto niso terapevtski: če npr. v terapevtski skupnosti narediš recidiv ali vneseš drogo, si iz skupnosti pogosto izključen. V zaporu pa temu ni tako, saj je primarni cilj prestajanje kazni zapora zaradi kaznivega dejanja. Kot je bilo že omenjeno, je v zaporu veliko oseb, ki svojega stanja odvisnosti ali ne želijo ali ne zmorejo spremeniti. Ti posamezniki znotraj zapora predstavljajo pomembno subkulturo, s pogosto motivacijo ohranjanja odvisnosti in vseh vedenj, ki so s tem povezana: želijo pridobiti psihoaktivne substance na črnem trgu, jih preprodati in s tem pridobiti finančna sredstva za nakup substanc ... Zapor ni inštitucija, v kateri ne bi bilo droge, preprodaje, zadolževanja, izsiljevanja ... In zato je tudi za tiste posameznike, ki imajo željo po spremembi in izboljšanju lastnega stanja odvisnosti, v takšnem okolju to zelo težko. Zato je ključno na sodišča nasloviti pobudo za izrekanje alternativnih kazni, v tem primeru zdravljenja odvisnosti, seveda ob sprejeti strokovni oceni, da je zdravljenje indicirano. Velik prispevek v to smer je bila ustanovitev probacijske službe v Sloveniji leta 2018. Tako se je sistem izvrševanja alternativnih kazni na ravni države celovito organiziral, pred tem so bile namreč pristojnosti in odgovornosti razpršene med različne akterje (centri za socialno delo, sodišča, tožilstva, zapori in policija) (Uprava za probacijo, 2019).

V zapore so občasno nameščene osebe, ki zaradi zdravstvenega, duševnega stanja ali drugih specifik niso zmožne varno in funkcionalno prestajati kazni.

Primer

V zapor ali pripor so bile v zadnjih letih nameščene štiri osebe, ki so kaznivo dejanje storile v varovanem oddelku socialno-varstvenega zavoda. Gre za osebe z duševno manjrazvitostjo in z drugimi duševnimi motnjami, pri katerih so prepoznani slabše obvladovanje čustvenih stanj, nižja toleranca za frustracije, impulzivnost in agresivno vedenje, usmerjeno proti sebi in drugim. V čustveni stiski, konfliktnih situacijah ali z namenom doseganja določenega odziva drugih ljudi se samopoškodujejo (rezanje, vstavljanje predmetov pod kožo, goltanje predmetov, požig, ovijanje vratu s trakom, udarjanje z glavo ob steno). Kot opredeljuje Zakon o duševnem zdravju (2008), so v varovane oddelke socialnovarstvenih zavodov nameščene osebe, ki ogrožajo sebe ali druge, imajo hudo moteno presojo realnosti in

spodobnost obvladovanja svojega ravnanja ter jim hude duševne motnje onemogočajo integracijo v normalno življenje. V zavodih za prestajanje kazni zapora pogoji za oskrbo takšnih oseb niso primerljivi. V omenjenih štirih primerih se je izkazalo, da takšna namestitve zanje ni ustrezna in varna. Posledično so večino časa prestajanja pripora ali kazni zapora hospitalizirane v enoti za forenzično psihiatrijo, kjer jim je na voljo ustreznejša zdravstvena oskrba in je ogrožajoče vedenje možno obvladovati s fiksacijo. Ker enota ni namenjena takšnim primerom, ti zavzemajo prostor za bolnike zaporskega sistema z akutnimi psihiatričnimi težavami. Ob tem se izpostavlja dilema zagotavljanja ustrezne obravnave in bivanjskih pogojev ter spoštovanja človekovega dostojanstva oseb z duševno manjrazvitostjo in drugimi duševnimi motnjami, ki storijo kazniva dejanja v njim prilagojenih institucijah. Težava je sistemska, psihologi v zaporih pa smo ob tem soočeni s psihološko obravnavo oseb, ki zaradi duševnega stanja niso sposobne prestajati kazni, s tem pa je povezana nemoč psihologa pri zagotavljanju smotrne obravnave in etičnega ravnanja z ranljivo populacijo.

Vloga psihologa v takšnih primerih je v načrtovanju obravnave, spodbujanju motivacije za smotrno bivanje v zavodu, ocenitvi samomorilne ogroženosti in načrtovanju ukrepov za preprečevanje ogroženosti. Psihološke in druge terapevtske obravnave v zavodu niso prilagojene za osebe z duševno manjrazvitostjo in drugimi duševnimi motnjami, saj zaposleni v zavodu niso usposobljeni za delo s tovrstno populacijo. Poleg tega psihološke obravnave ni možno izvajati kontinuirano in smotrno pri osebah, ki zaradi svojih posebnih potreb in omejenih zmožnosti ne zmorejo bivati v zavodu. Zaradi omejitev usposobljenosti, izkušenj in vloge v psihološki obravnavi ni mogoče zagotavljati načela strokovne kompetentnosti psihološke obravnave, kot določa člen 2.1. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): *Psiholog strokovno deluje v mejah svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj, etičnih načel in pristojnosti delovnega mesta ali vloge v psihološki obravnavi.*

Ukrepi, s katerimi poskušamo nadzorovati in omejevati ogrožajoče vedenje do sebe in drugih, predstavljajo grobe omejitve svoboščin teh oseb. Pojavlja se dilema pri načrtovanju obravnave, saj ukrepi za zagotavljanje varnosti onemogočajo socializacijo in vključevanje osebe v

terapevtske dejavnosti. Ob strogem nadzoru, omejevanju svoboščin, nezmožnosti preprečevanja samopoškodb ter premeščanju iz enote za forenzično psihiatrijo in nazaj je kršeno načelo spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva ter humanega ravnanja z ranljivo populacijo. Dilema se v povezavi s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) na splošno nanaša na načela spoštovanja človekovih pravic in skrbi za ohranitev človekovega dostojanstva. Ob neustreznih namestitvi oseb z duševno manjrazvitostjo in duševnimi motnjami bi lahko postavili člen 1.8.: *Psiholog zavrne sodelovanje v postopkih, ki kršijo pravne in moralne pravice drugih ljudi*. Čeprav se zdi namestitve v zapor pri določenih osebah etično sporna, psihologi na takšne odločitve nimajo vpliva.

Obsojenci/-ke nasproti pripornikom/-cam

Pri načelu strokovne kompetentnosti se lahko dotaknemo še dileme obravnave različnih kategorij zaprtih oseb: pripornika in obsojenca. Izhajajoč iz Evropskega etičnega kodeksa za zaposlene v zaporih (Council of Europe: Committee of Ministers, 2012) moramo zaposleni v zaporih spoštovati domnevo nedolžnosti zaprtih, ki še niso obsojeni ali kaznovani s strani sodišča. Slednje velja za kategorijo pripornikov. Temeljno vodilo obravnave obsojencev, ki so že obsojeni za storjeno kaznivo dejanje, je zmanjšanje dejavnikov tveganja ponovitvene nevarnosti. Pri pripornikih je situacija nekoliko drugačna, saj ti uradno še niso obsojeni, krivda kaznivega dejanja jim še ni dokazana. Zato sta pogovor o kaznivem dejanju in iskanje rizičnih dejavnikov zahtevna in tega se mora strokovnjak, psiholog dodobra zavedati ter se s tem ustrezno soočiti.

Primer

Pripornik k psihologu prihaja na razgovore za razbremenitev stiske. Zavrača krivdo in odgovornost za kaznivo dejanje, za katerega je obtožen. Izraža občutek, da se mu dogaja krivica, ter jezo na pravosodni sistem, ki ga spravlja v tak položaj. Obravnava kaznivega dejanja z osebo, ki poskuša dokazati svojo nedolžnost, nima dobrih terapevtskih implikacij in lahko neugodno vpliva na terapevtski odnos. Psiholog v zaporu ima dostop do podatkov, ki niso vedno skladni s pripovedjo pripornika, zato sta pomembna tudi previdnost pri soočanju obravnavanca z dejstvi ter to, da se pri uporabi teh podatkov upošteva dobrobit in človekovo dostojanstvo obravnavanca. Etična dilema, ki

se tukaj izpostavlja, je, kako hkrati zagotoviti spoštovanje specifične osebnosti zaprte osebe in na drugi strani uporabo psiholoških postopkov (kompetentnosti), ki bi bili v teh primerih ustrezni in v dobro zaprte osebe.

Delo psihologov s priporniki je usmerjeno predvsem v lajšanje situacijskih duševnih stisk, pomoč pri soočanju s trenutno situacijo in prilagajanje na bivanje v priporu. Pri obravnavi obsojencev je odgovornost psihologa nekoliko drugačna in, kot omenjeno, usmerjena predvsem v osvetlitev osebnih okoliščin kaznivega dejanja, doseganje uvida osebe v te okoliščine ter ustvarjanje odnosa, v katerem se bo oseba počutila dovolj varno ter motivirano za spremembo.

Zaupnost in varovanje osebnih podatkov

Izjemnega pomena sta načelo zaupnosti in varovanje osebnih podatkov. Zaposleni v zaporih ne smemo razkriti podatkov zaupne narave, do katerih imamo dostop, posebno pozornost pa je treba posvetiti načelu zaupnosti zdravstvenih podatkov. Psiholog mora kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju oseb. Osebnosti podatki, ki jih ne sme deliti z drugimi, so shranjeni ločeno od posameznikove kartoteke. Zaposleni v zaporih morajo pri zbiranju, shranjevanju in uporabi osebnih podatkov upoštevati mednarodne standarde za varovanje osebnih podatkov ter dejavnosti omejiti na obseg, ki je nujen z vidika zakonitih, pravno upravičenih in posebnih namenov (Council of Europe: Committee of Ministers, 2012).

Dvojna zvestoba

Psihologi bi vsebinsko gledano najverjetneje morali spadati v zdravstveni tim in s tem javno zdravstveno mrežo, saj skrbijo za duševno zdravje zaprtih oseb. Dejansko pa so zaposleni v okviru uprave in spadajo na oddelek za vzgojo. Enaka situacija je pri medicinskih sestrah, zaposlenih v zaporu. In tudi zato je dvojna vloga etična dilema, ki smo ji zaposleni v zaporih pogosto podvrženi in se z njo soočamo pri svojem vsakodnevnem delu. Pri tem gre za konflikt klinične vloge, torej med profesionalnimi dolžnostmi do pacienta/zaprte osebe in dolžnostmi, pričakovanji tretje osebe, kot je delodajalec, uprava zapora. Psihologi kot »skrbniki« duševnega zdravja bi se morali ravnati po načelih medicinske etike v zaporih in glavno prioriteto videti v ohranjanju, vzpostavljanju psiho-

fizičnega zdravlja zaprtih oseb. A ne glede na zapisano so situacije t. i. dvojne vloge za strokovno osebje, psihologe pogoste in obremenjujoče. Dvojno vlogo seveda čutijo tudi zaprte osebe, in zato je občasno vzpostavitev terapevtskega odnosa ter delovne alianse zelo otežena, če ne celo onemogočena.

Primer

V zaporu so prisotni problematika odvisnosti od prepovedanih drog in s tem povezana odklonska vedenja, kot so preprodaje, zadolževanja, izsiljevanja, manipuliranja. Osebe, prepoznane kot odvisne od prepovedanih drog, se lahko vključijo v obravnavo odvisnosti, podpišejo terapevtski dogovor in sestavni del slednjega je izvajanje urinskih testov. Zgodi se, da zaprta oseba strokovnemu delavcu zaupa spodrseljaj pri ohranjanju abstinence (npr. uživanje prepovedanih psihoaktivnih substanc, manipuliranje s predpisano terapijo ...). Lahko se tudi zgodi, da je zaprta oseba visoko motivirana pri vzpostavitvi abstinence in ob spodrseljaju občuti obilico sramu ter občutkov krivde. Strokovni delavec lahko celo oceni, da bi osebo pri vzpostavljanju abstinence dodatno kaznovanje prej demotiviralo kot pa motiviralo in bi kazen prej negativno kot pozitivno vplivala na že tako »šibkega« posameznika, z negativnim samospoštovanjem ter izkušnjami osebnih neuspehov v preteklosti. Po drugi strani je strokovni delavec član strokovne skupine zavoda za presojanje kazni zapora in kot takšen soodgovoren za delovanje celotnega zapora, kjer veljajo jasna pravila: pozitiven urinski test zahteva tudi varnostne sankcije (npr. namestitve v zaprti režim, odvzem izvenzavodskih ugodnosti, določitev obiskov za stekleno pregrado ipd.), ugotavljanje, kje je zaprta oseba dobila substanc (»črni trg«) ... Ker tudi zaprte osebe razumejo dvojno vlogo, veliko težje vzpostavijo pristen, iskren terapevtski odnos s strokovnim osebjem, zaposlenim v zaporih. Situacijo rešujemo s sodelovanji z nevladnimi organizacijami. Smiselno pa bi bilo razmisliti o uvedbi t. i. oddelkov brez drog, ki bi bili zasnovani bolj na terapevtskih načelih. Ti so v zaporih že bili, a so zaradi kadrovskega primanjkljaja in prostorske neustreznosti (umeščeni kot oddelki znotraj zapora) z leti izzveneli.

Vloga psihologov v zaporih je sodelovanje v strokovni skupini, ki sprejema pomembne odločitve o obsojenčevem prestajanju kazni (ugodnosti, režim, sankcije ...). S tem je psiholog v zaporu neizogibno soočen z dvojno vlogo, ki lahko povzroča konflikt interesov. Dilema se nanaša na naslednja člena v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019):

4.7.: Psiholog preprečuje konflikt interesov. Zaveda se negativnih posledic, ki jih povzroča dvojni/multipli odnos, zato lahko v primeru, če presodi, da je tak odnos preveč obremenilen, predlaga svojo izključitev iz ene od delovnih vlog (npr. sočasna vloga svetovanja in odločanja).

4.8.: Kadar ima psiholog v obravnavi z udeležencem tudi kakšno zasebno ali družbeno vlogo, pri strokovnem delu vzdržuje poklicno vlogo in se izogiba drugim vlogam v povezavi z obravnavancem. V primeru, da takšen izogib ni možen, z nezdružljivostjo vlog seznani udeleženca in ga napoti v obravnavo h kolegu ali v drugo organizacijo.

Zaupen odnos v psihološki obravnavi je na preizkušnji, ker zaprte osebe psihologa dojemajo kot del sistema in se zavedajo, da sodeluje pri določenih odločitvah, ki zadevajo njihove koristi. Psihologu ne zaupajo informacij, ki bi bile lahko obremenilne (primer: »Če povem, da sem vznemirjena, bom veljala za nestabilno in ne bom dobila ugodnosti«). Na drugi strani pa določene zaprte osebe prihajajo na obravnave, ker v psihologu pričakujejo zaveznika, ki bo zagovarjal njihove interese. Varovanje načela zaupnosti (Člen 1.10. *Kodeksa poklicne etike psihologov: Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*) in poklicne skrivnosti je še toliko pomembnejše, kadar je psiholog soočen s pričakovanji drugih zaposlenih v sistemu, da deli informacije, ki bi bile pomembne pri celostni obravnavi obsojenca (npr. informacijo, kako pridobiva nedovoljene substance). Psihologu lahko pri tem pomaga člen 3.4.: *Težišče odgovornosti psihologa je zaradi narave dela na neposredno vključenih obravnavancih v psihološki obravnavi, ker so ti bolj ranljivi (na primer: klient, študent, delavec) in je zanje poklicna odgovornost psihologa večja kot za posredno vključene obravnance, na primer: javnost, delovni tim, delodajalec.*

Zaključek

Opozarjanje na etične dileme je pri delu v zaporu še posebej pomembno, saj izvrševanje kazenskih sankcij z zakonom posega v določene človekove pravice oz. jih omejuje. V teh sistemih obstajajo tveganja prekomernega ali celo prekoračitve dovoljenega nadzora in omejevanja.

Psihologi v zaporih se pri svojem delu pogosteje kot na drugih področjih srečujejo z osebami, katerih kazniva dejanja, stališča ali vedenje v zavodu močno nasprotujejo osebnim ali družbenim moralnim vrednotam. Pomembna je posebna pozornost na prepoznavanje in obvladovanje lastnih občutkov glede zaprtih oseb, predvsem odporov in kontratransfera, ki lahko vplivajo na obravnavo ali odločitve v zvezi z njo. Psihologi v zaporu so dolžni nuditi pomoč obsojencem v stiski, tudi v primeru, ko njihova dejanja doživljajo kot moralno sporna. V zvezi s tem sta ključna zavedanje lastnih omejitev in redna supervizija psihologa.

Veliko etično dilemo predstavljata tudi dvojna vloga in vprašanje ohranitve avtonomije psihologa, ki mora, poleg načel psihološke etike, spoštovati tudi pravila ustanove. Pomembno je poudariti, da se zaposleni v zaporu, predvsem vodilni kader, zavedajo prispevka strokovnega dela psihologov z zaprtimi osebami. Zato psihologu zagotavljajo avtonomijo in strokovno integriteto ter od njega ne pričakujejo, da posega v ohranjanje varnosti in reda v zaporu. Po drugi strani je treba poudariti skrbno izbiro strokovnjakov, ki delajo v zaporu, ne le v smislu strokovne podkovanosti, temveč tudi čustveno-osebnostne zrelosti.

Psihologi, zaposleni v zaporu, se pogosto srečujejo z osebnostno patologijo zaprtih oseb. Posledično se spopadajo z občutki nemoči pri obravnavi teh oseb ter z izpolnjevanjem dolžnosti, ki jih imajo zaposleni v zaporu (npr. izpolnjevanje točk osebnega načrta, vključitev v obravnave idr.). Poleg tega se pogosto srečujejo z ekstremnimi manifestacijami duševne patologije v obliki poskusov samomora, samopoškodb, različnih duševnih bolezni (npr. psihoze), akutnih intoksikacij s psihoaktivnimi substancami (tudi neznanimi), pri čemer se te situacije dogajajo v zaporu in ne v zdravstveni ustanovi. Zapor primarno ni namenjen zdravljenju bolezenskega stanja, temveč prestajanju kazni zapora/pripora zaradi storjenega kaznivega dejanja.

Izhajajoč iz pravkar povedanega je razumljivo, da imajo v zaporu zaposleni posamezniki različno strokovno ozadje, različno etično

občutljivost in kompetentnost za ravnanje ter različno razumevanje posameznikov z različnim psihosocialnim ozadjem.

Literatura

- Benedik, E. (2003). Antisocialne značilnosti osebnosti uživalcev opiatnih drog. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(2), 172–178.
- Benedik, E. (2011). *Osebnost med zdravjem in boleznijo*. Samozaložba.
- Council of Europe: Committee of Ministers. (2012, 12. april). *Recommendation CM/Rec(2012)5 of the Committee of Ministers to member states on the European code of ethics for prison staff*. <https://www.refworld.org/docid/50697fe32.html>
- Cugmas, M. (2016). *Etika kaznovanja in resocializacija zapornikov* [Neobjavljeno magistrsko delo]. Univerza v Mariboru.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Friedl, A. (2006). Osebnostne motnje v luči Kernbergove teorije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 57(4), 349–358.
- Uprava za probacijo. (2019). *Letno poročilo 2018*.
- Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij. (2022). *Letno poročilo 2021*.
- Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (77). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-3448>
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1-UPB1). (2006). *Uradni list Republike Slovenije*, (110). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2006-01-4665>

II.13

Etične vsebine pri delu sodnega izvedenca na področju psihologije v družinskih zadevah

Metoda Maj

Povzetek

Sodno izvedenstvo psihološke stroke v Sloveniji zadnja leta doživlja krizo, ki odmeva v javnosti in strokovnih krogih. Prišlo je do velikega pomanjkanja sodnih izvedencev, obenem pa do glasne kritike kvalitete izvedenskega dela, ki so se jim pridružile polemike o tem, kateri psiholog je sploh kompetenten za opravljanje izvedenskega dela. V tem občutljivem ozračju se je na pobudo Ministrstva za pravosodje Republike Slovenije leta 2017 ustanovilo novo izvedensko področje, imenovano psihologija družine, ki ponuja celovit model izvedenskega dela s poudarkom na psihološkem raziskovanju in ocenjevanju starševske primernosti ter družinskih odnosov. Pred tem so na področju družinskih zadev delo opravljali le izvedenci s področja klinične psihologije. Na področju sodnega izvedenstva v družinskih zadevah se danes soočamo na eni strani z etičnimi problemi pri samem delu, na drugi pa z etičnimi problemi na sistemski ravni. Problematika je kompleksna in zahteva veliko mero družbene odgovornosti, saj bo treba poskrbeti za strokovni razvoj in etično delovanje na vseh ravneh. V prispevku so prednostno predstavljene etične kršitve pri izvedbi izvedenskega

Maj, M. (2023). Etične vsebine pri delu sodnega izvedenca na področju psihologije v družinskih zadevah. V V. Poštuvan in Mojca Č. (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 353–371). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.353-371>

dela, ki so pogostejše zaznane na naslednjih področjih: metodologija psihološkega ocenjevanja, izbor psihodiagnostičnih instrumentov, obravnava otroka, psihološki kriteriji pri presoji otrokove koristi, komunikacija z udeleženci, izdelava in struktura izvedenskega mnenja. Uvodoma pa so predstavljene tudi aktualne razmere na sistemski ravni oz. v okviru psihološke stroke.

Ključne besede: sodno izvedenstvo v družinskih zadevah, psihološko ocenjevanje starševske primernosti, izvedensko mnenje, kršitve etike v sodnem izvedenstvu, psihologija družine

Uvod

Psihološka znanost ima v okviru sodnega izvedenstva vlogo strokovne pomočnice sodnikom v kazenskih, družinskih in drugih postopkih, kar je za posameznega izvedenca strokovno zelo zahtevna in etično občutljiva naloga.

Psihološko sodno izvedenstvo v družinskih postopkih je pod drobnogledom staršev in drugih udeležencev postopka. Sodni izvedenci s svojim mnenjem vplivajo na sodne odločitve, ki lahko prizadenejo interes posameznega starša in njegovo osebno dostojanstvo, predvsem pa so mnenja izvedencev ključna za mladoletnega otroka. Da je sodno izvedenstvo v družinskih zadevah v primerjavi z drugimi področji še posebej zahtevno, opozarjajo mnogi avtorji in praktiki, nekateri od njih navajajo celo smrtne izide zaradi napačnih izvedenskih mnenj in pomanjkljive znanstvene podlage (Turkat, 2018)¹. Psihološko sodno izvedenstvo v družinskih postopkih bi moralo zato še posebej pogosto kritično samoreflektirati delovne prakse.

Sodni izvedenci v družinskih zadevah najpogosteje odgovarjajo na vprašanja sodišča, ki se navezujejo na otrokovo korist v razveznih oz. ločitvenih postopkih staršev (zaupanje otroka v varstvo in vzgojo, urejanje stikov), sodelujejo pa tudi v postopkih zaščite otroka zaradi nasilja v družini, v postopkih urejanja rejništva ali namestitve otroka v zavod.

O delu slovenskih sodnih izvedencev psihološke stroke in dvomih v etičnost nekaterih ravnanj je bilo v medijih ter na družbenih omrežjih zadnja leta precej objav. Vse več je tudi strokovnjakov in dogodkov, ki opozarjajo na zaznane kršitve. Leta 2016 je bil na Pravni fakulteti v

¹ Turkat v svojem prispevku navaja posamezne primere otrok, ki so jih umorili starši, ki so jim bili otroci zaupani v varstvo in vzgojo na podlagi psiholoških izvedenskih mnenj.

Ljubljani organiziran medresorski posvet z naslovom Sodno izvedenstvo v primerih nasilja v družini in spolne zlorabe otrok; izpostavljeni so bili primeri neprimernega odnosa izvedenca do žrtve nasilja. Kritične so tudi nevladne organizacije, ki delo in mnenja sodnih izvedencev spremljajo preko svojih uporabnikov (Plaz in Matko, 2019)². V psihološki stroki, kakor tudi v pravosodju in zainteresirani javnosti, je veliko prahu dvignila raziskava Igorja Areha, ki je opravil analizo psiholoških izvedenskih mnenj za preteklo obdobje (2019). Areh opozarja na problematičnost uporabljene metodologije, izbora psihodiagnostičnih instrumentov in strukture pregledanih izvedenskih mnenj. Navaja strokovne vire, ki opozarjajo na neustreznost Rorschachovega preizkusa in opozarja na mednarodne standarde na področju forenzične psihologije. Njegova analiza vsebuje priporočila in smernice za objektivnejše in bolj nepristransko delo, med drugim priporočilo izvedencu za postavljanje delovnih hipotez.

Na raven kvalitete izvedenskega dela in ne le na v nebo vpijoče pomanjkanje sodnih izvedencev pa v svojih strokovnih prispevkih opozarjajo tudi nekateri sodniki (Strajnar, 2018)³.

Uvodoma je treba bralca seznaniti, da izvedensko delo pri nas že tradicionalno opravljajo klinični psihologi, ki so organizirani v društvu Zbornica kliničnih psihologov Slovenije. Zaradi pomanjkanja izvedencev in ker klinični psihologi na svoje izvedensko področje niso sprejemali psihologov brez specializacije iz klinične psihologije, so leta 2017 na Ministrstvu za pravosodje ustanovili novo psihološko izvedensko področje, imenovano psihologija družine. Znotraj te so se organizirali psihologi s kompetencami za izvedensko delo v družinskih zadevah. Visoka strokovna merila za selekcijo izvedencev je pripravila Komisija za sodno izvedenstvo na področju psihologije družine pri Društvu psihologov Slovenije⁴;

2 Avtorici v svojem prispevku navajata, da so v Društvu SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja leta 2015 posneli film z naslovom *Sodno izvedenstvo na Slovenstem*. Ugotavljajo, da so izkušnje s sodnimi izvedenci za večino otrok in mater praviloma neprijetne, pogosto pa tudi travmatične. Med drugim so opozorili na že večkrat zaznane istovrstne napake etične narave ene od izvedenk, ki kljub temu še vedno nemoteno opravljajo svoje delo.

3 Sodnik Strajnar v svojem prispevku opozarja, da izvedenec ne more imeti vloge sodnika in da je treba izvedensko mnenje kritično presoјati; izvedenski opis strank je treba primerjati z mnenjem centra za socialno delo, ki je dalj časa opazoval družinsko dinamiko, ali s tem, kar sodnik sam ugotovi iz zaslišanja strank, in z izvedbo drugih dokazov. Avtor s tem hkrati opozarja na pomen obsega dela in časa, ki ga izvedenec uporabi za neposredno delo z družino.

4 Strokovna merila so zajeta v dokumentu *Strokovne smernice in kriteriji za izbor novih izvedencev* (Društvo psihologov Slovenije, 2017).

poleg ustreznih podiplomskih znanj za izvedensko delo strokovne smer-nice dajejo velik pomen predhodnim delovnim izkušnjam na področju psihološkega dela z družino. Kandidat za izvedensko delo mora imeti de-lovne izkušnje na področju psihološkega ocenjevanja staršev in otrok ter pisanja psiholoških mnenj⁵.

Med izvedenci obeh strokovnih združenj v okviru psihološke stroke v tem času še ni prišlo do konstruktivnega sodelovanja, kar je z etičnega vidika problematično. Strokovno združenje kliničnih psihologov na po-dročju izvedenstva ne sprejema psihologov z drugimi vrstami podiplom-skih znanj. Posledično je prišlo do medsebojne ločitve tudi v okviru Stro-kovnega sveta za sodne izvedence, sodne cenilce in tolmače, ki deluje v okviru Ministrstva za pravosodje; leta 2022 je bilo ustanovljeno novo stal-no strokovno telo za psihologijo, v katerem je zastopano izvedensko po-dročje psihologija družine, klinična psihologija pa deluje v okviru že prej ustanovljenega stalnega strokovnega telesa.

Z vidika strokovnega razvoja je nesodelovanje sodnih izvedencev dveh strokovnih združenj, ki opravljajo delo v družinskih sodnih postop-kih, etično sporno, saj se eni in drugi srečujejo s podobnimi strokovnimi nalogami oz. vprašanji sodišča. Sodni izvedenci psihološke stroke, ki de-lujejo v različnih skupinah ali na različnih področjih, naj bi med sabo so-delovali. K sodelovanju jih *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psi-hologov Slovenije, 2019) zavezuje v členu 4.3., ki pravi, da si *psihologi v primeru strokovnih dilem vzajemno pomagajo*, člen 3.17. pa predvideva, da se *psiholog pri razreševanju etičnih dilem posvetuje s kolegi*.

Etične dileme, kršitve in rešitve

Etično občutljive situacije in dileme

Nekatere etične dileme, ki so prisotne v slovenskem sodnem izvedenstvu na področju družinskega sodstva, so univerzalne v smislu, da se z njimi srečujejo in o njih pišejo izvedenci po vsem svetu, nekatere pa so glede na sedanje razmere v slovenski psihološki stroki in pravosodju gotovo speci-

- 5 Pogoje za izvajanje izvedenskega dela predpostavlja zakonodaja; to so dokazila o ustreznem strokovnem znanju in praktičnih izkušnjah za področje, za katero želi biti kandidat imenovan, pričakuje se šest let delovnih izkušenj. Dodatno pa pogoje in smernice za selekcijo kandidatov opredeljujejo strokovna združenja; to so njho-va priporočila za zagotavljanje kakovostnega dela. Svojo primernost oz. strokovno znanje mora kandidat izkazati na preizkusu, ki ga opravlja na Ministrstvu za pra-vosodje.

fičnejše. Prav tako so nekatere etične dileme prisotne na vseh področjih psihološkega sodnega izvedenstva in ne le v družinskih sodnih zadevah, nekatere pa so specifične prav za te zadeve.

Ob ustanovitvi področja psihologija družine smo se odločili za strokovni model dela, ki odpravlja nekatere etične kršitve drugačnih pristopov oz. zmanjšuje verjetnost kršitev. Strokovni razlogi in etične zaveze so narekovali naslednje lastnosti izvedenskega modela.

- Večji časovni obseg psihodiagnostičnega dela s starši in z otroki, v okviru katerega je možno dovolj temeljito in korektno obravnavati vse družinske člane ter z ustrezno metodologijo preveriti številne psihološke kriterije, ki so pomembni pri presoji otrokove koristi. Da je potreben zadosten obseg izvedenskega dela in časa za spoznavanje družinskih članov in razmer, opozarjajo tudi tuji avtorji (Archer in Wygant, 2012).
- Odločitev za izvedenski model, ki posveča obsežno pozornost starševskemu funkcioniranju, družinskih odnosom in drugim psihološkim dejavnikom, osebnost posameznega starša pa ocenjuje v kontekstu njegove starševske primernosti. Model psihološkega ocenjevanja, ki je osredotočen pretežno na osebnost in se uporablja v kazenskih postopkih, je v družinskih postopkih preozek in kot takšen neprimeren.
- Uporaba osebnostnih vprašalnikov in drugih psihodiagnostičnih instrumentov, ki so po novejših znanstvenih dognanjih in mednarodnih standardih psihometrično ustrezni za področje sodne psihologije⁶.
- Poglobljena uporaba osnovnih psihodiagnostičnih metod dela, to sta psihološki intervju in opazovanje; v sklopu tega uporabljamo tudi metodo naravnega opazovanja in opravimo obisk na domu obeh staršev.
- Transparentnost v vseh fazah izvedenskega dela; uporabnik prejme uvodna pojasnila o načinu dela in metodologiji, izvedensko mnenje vključuje povzetke pogovorov in rezultate, uporablja se uporabnikom razumljiv jezik.
- Predstavitev procesnih pravic otroku, saj tako otroka zavarujemo pred tem, da bi zaradi pomanjkljive informiranosti ali

6 Glej naslednje vire: American Psychological Association (2010), Rohrbaugh (2008), Fisher idr. (2016), Areh idr. (2021). O psihološkem ocenjevanju družine tudi: Cierpka idr. (2005).

podredljivega odnosa do strokovne avtoritete proti svoji volji izražal svoje želje in mnenje.

Sprejeta načela še ne odpravljajo etičnih dilem; tako izpostavljam nekaj etično občutljivih situacij, ki so aktualne za vse sodne izvedence, ki delujemo v družinskih zadevah.

- Posamezni starši in drugi družinski člani so zaradi svojega interesa v sodnem postopku in želje po pozitivnem mnenju, podobno kot kandidati za želeno zaposlitev, zainteresirani za sodelovanje pri izvedenskem delu oz. nanj pristajajo, zato običajno ne izražajo zadržkov ali dvomov in sprejemajo način dela, ki ga ima izvedenec. Uporabnik tako avtomatično sprejme sodelovanje pri psihološkem pregledu, podpiše soglasje, njegovo sodelovanje je videti prostovoljno, saj pravzaprav ne vidi in praktično nima večje možnosti izbire. V povezavi s tem zaupanje uporabnika ne more biti visoko, prostovoljnost je dostikrat navidezna, povečuje se tudi verjetnost podajanja socialno zaželenih odgovorov.
- Vprašljiva je uporaba osebnostnih vprašalnikov, v katerih starši običajno podajajo socialno zaželene odgovore, kar je po drugi strani prav tako diagnostična informacija. Podobna dilema je pri vseh diagnostičnih postopkih, pri katerih so rezultati manj uporabni zaradi pretvarjanja oz. zmanjšane iskrenosti. Na pasti osebnostnih vprašalnikov in njihovo pretirano uporabo kritično opozarjajo avtorji novejšega priročnika za uporabo vprašalnik FPI-R, ki se uporablja tudi pri nas (Fahrenberg idr., 2019), hkrati pa opozarjajo na pomen opazovanja vedenjskega funkcioniranja. To lahko sprejmemo kot spodbudo in v okviru psihološkega ocenjevanja staršev povečamo obseg opazovanja njihovega vedenja, v strukturirani intervju pa vnesemo večje število vprašanj o vedenju in starševskih ravnanjih.
- Zaradi pomanjkanja ustreznih psihodiagnostičnih pripomočkov v slovenskem prostoru za področje starševske primernosti in družinskih odnosov ter glede na psihometrično problematičnost nekaterih obstoječih testov in pomanjkanje sodobnih norm je izvedenec pri načrtovanju metodologije v konkretnem primeru v stiski. Množična uporaba manj ustreznih instrumentov mu predstavlja potuho, na katero ne bi smel pristajati, med drugim s tem prispeva k stagnaciji strokovnega razvoja.

- V ločitvenem postopku lahko izvedenec dobi vprašanje, ali je bil otrok spolno zlorabljen s strani enega od staršev, in vprašanje o znakih in posledicah morebitne spolne zlorabe, čeprav se slednja kompleksno obravnava v predkazenskem in kazenskem postopku. Ker kazenski postopki trajajo dolgo, v nekaterih primerih celo več let, razmerja med otrokom in starši pa je treba čim prej urediti, lahko vprašanja o sumu spolne zlorabe doletijo izvedenca na družinskem oddelku sodišča, ki je imenovan v postopku urejanja stikov med otrokom in osumljenim staršem. Tako je izvedenec postavljen pred dilemo, v kolikšni meri naj se posveti psihološkemu raziskovanju morebitne spolne zlorabe in odgovarja na vprašanje, ki je v družinski zadevi postavljeno iz časovne stiske zaradi nezaključenega predkazenskega ali kazenskega postopka in potrebe po ureditvi družinskih razmerij. Dilema je toliko bolj pereča glede na to, da se v različnih postopkih uporablja drugačna psihodiagnostična metodologija. Izvedenčeva dilema je, ali naj problem vsaj v grobem razišče in sodišču ponudi odgovor, ki bo prispeval k čim prejšnji odločitvi o stikih, ali naj na vprašanje sploh ne odgovori in to sodišču ustrezno pojasni. Dodaten pritisk na izvedenca kakor tudi na sodnika je zakonsko določena časovna omejitev stikov pod nadzorom, ki so možna oblika stikov v primerih utemeljenega suma zlorabe.
- Ali prijaviti starša, ki ga izvedensko mnenje ujezi in začne izvedencu pošiljati grozilna sporočila, ali ne? Ali v nedogled vzdrževati razumevanje njegove stiske in nezadovoljstva ter čakati na njegovo pomiritev? Izvedenec je pred dilemo, ali in kdaj naj grožnje in podobna neprimerna ravnanja nekega starša posreduje na ustrezne naslove ter poskrbi za samozaščito.
- Glede na pomanjkanje izvedencev psihološke stroke v družinskih zadevah je posamezen izvedenec postavljen pred dilemo, ali naj zaradi številnih poizvedb sodišča prevzame več primerov hkrati in delo v posamezni zadevi opravi na hitro iz razloga, ker sodišče v postopku odločanja o otrokovi koristi čim prej potrebuje izvedensko mnenje, ali naj temu ne sledi in si za temeljito delo vzame dovolj časa. Pritisk čakanja drugih na izvedensko mnenje je težko prenašati, saj v izvedencu vzbuja sočutje do čakajočih in bi zadevo najraje čim prej zaključil. Številna naročila mu dajejo po drugi strani možnost večjega zaslužka in ga morda

zamika, da izbere hitrejši postopek v posamezni zadevi, kar mu omogoča, da lahko opravi več zadev. Menim, da mora izvedenec v takšnih razmerah občutiti predvsem notranji etični pritisk, ki narekuje pošteno in temeljito delo. Zaradi pomanjkanja izvedencev bi bilo strokovno nedopustno prevzemati dodatna naročila in pristajati na površno delo, zato te dileme pravzaprav ne bi smelo biti.

Pogostejše etične kršitve

Pri predstavitvi etičnih kršitev slovenskih sodnih izvedencev v družinskih zadevah zaradi večje objektivnosti izhajam iz različnih virov, to je iz opravljene ankete med psihologi, ki se redno srečujejo z izvedenskimi mnenji in v okviru svojega delovnega mesta poznajo konkretne družine, navajam pa tudi zaključke opravljene analize sodnih spisov.

Anketo o zaznanih etičnih kršitvah sem izvedla med psihologi (N = 15), zaposlenimi na centrih za socialno delo, ki izvedenska mnenja prejemajo v vednost od staršev ali sodišč, družinski člani pa jim v pogovorih posredujejo svoje izkušnje in pripombe o načinu dela posameznih sodnih izvedencev. Anketirani psihologi imajo pri psihološkem ocenjevanju družine in pisanju psiholoških mnenj najmanj desetletne delovne izkušnje, znanje o psihodiagnostiki in psihologiji osebnosti, poleg tega pa konkretno družino poznajo v okviru svojega delokroga, zato so dovolj kompetentni za komentiranje nekaterih vidikov opravljenega izvedenskega dela. Ob tem želim opozoriti, da določene strokovne napake in etične kršitve sodnih izvedencev opazijo že uporabniki sami ter drugi laiki, ki iščejo odgovore v dostopnih mednarodnih standardih in javno objavljenih strokovnih prispevkih.

Zaznane etične kršitve sodnih izvedencev s strani anketiranih psihologov navajam v dveh skupinah.

A. Etične kršitve, ki jih zaznava najmanj polovica anketiranih psihologov

- Izvedenec si vzame premalo časa za svoje delo,⁷ izvedenci svoje delo opravijo površno in parcialno. Starši poročajo, da so imeli

7 Podobno je bilo ocenjeno delo strokovnih delavcev centrov za socialno delo – da je njihovo delo površno in premalo argumentirano, vanj je vloženega premalo časa. Glej: Maj (2018). Na ta problem v svojih strokovnih prispevkih opozarjajo tudi sodniki.

le eno srečanje z izvedencem, en pogovor, ki je trajal do ene ure. Nekateri izvedenci mnenje izdelajo le na podlagi dokumentacije.

- Izvedenska mnenja so premalo argumentirana in utemeljena. Mnenje se ne opira na pridobljene ugotovitve kakor tudi ne na strokovne vire. Izvedenci uporabljajo laikom težko razumljivo psihoanalitično izrazoslovje ali se ne opirajo na znanstvene ugotovitve. Njihovi zaključki nimajo povezave z rezultati uporabljenih psihodiagnostičnih instrumentov in s predhodnimi podatki.
- Uporabljajo se merski instrumenti vprašljive veljavnosti in zanesljivosti, nekateri v Sloveniji niso standardizirani, gre tudi za kršitve avtorskih pravic.

B. Preostale etične kršitve

- Izvedenci se omejujejo na ambulantno situacijo in ne opazujejo interakcij med otrokom ter staršem v domačem okolju.
- Neenaka obravnava staršev, neizenačeni pogoji. Izvedenec npr. opravi pogovor z otrokom v prisotnosti matere, ne pa tudi očeta.
- Šablonski pristop, posploševanje; izvedenec v različnih izvedenskih mnenjih uporablja enake opise osebnosti staršev, enake formulacije, nekateri očitno uporabljajo funkcijo »kopiraj – prilepi«, saj stavki vsebujejo napačne podatke, npr. imena otrok.
- V izvedenskem mnenju izvedenec ne navaja posameznih metod in tehnik dela, ampak navede zgolj izraz »kliničnopsihološka baterija testov«.
- Izvedenec uporablja težje razumljivo terminologijo, kar je za prejemnike mnenja etično manj primerno.
- Nepoznavanje družinske zakonodaje, zlasti novejša, zaradi česar izvedenec predlaga stvari, ki nimajo pravne podlage.
- Nekateri psihologi se zaradi prepričanosti v svoje kompetence ne odločajo za delo v paru s psihiatrom, ko bi bilo to evidentno potrebno (duševne bolezni, odvisnosti).
- Prelaganje odgovornosti na majhnega otroka glede ureditve stikov s staršem; izvedenec se sklicuje na otrokovo željo, ne poda pa svojega strokovnega mnenja.
- Izvedenec je v pogovoru pritiskal na mamo, naj spremeni svoj predlog na sodišču, ker bo to boljše za otroka.

- Nespoštljiv odnos izvedenca do strokovnega delavca na sodišču in do centra za socialno delo kot ustanove.
- Obravnava otrok v manj primernih prostorih (bolnišnica).
- Neetično je, ko izvedenec zahteva plačilo za evidentno nestrokovno delo.
- Izvedenec se na zaslišanju sklicuje na svoje titule, ne podaja pa argumentov za svoje mnenje.
- Izvedenec je prevzel izvedensko delo v družinski zadevi, v kateri je pred enim letom izvajal svetovalno pomoč otroku.
- Neenotna praksa in velike razlike v načinu dela sodnih izvedencev.

Na zgornjem seznamu etičnih kršitev kot posebej pereč problem izstopa metodologija izvedenskega dela. Tudi analiza izbranih sodnih spisov, ki je bila narejena v delovni skupini pod vodstvom vrhovne sodnice Mateje Končina Peternel, je opozorila na ta problem (Maj, 2018).⁸ V pregledanih sodnih spisih je bilo med drugim zaslediti naslednje:

- Uporaba testa inteligentnosti pri starših in otroku, ko za to ni bilo razlogov.⁹
- Odsotnost rezultatov pri uporabljenem instrumentu ali pomanjkljiva navedba rezultatov.
- Izvedensko delo je bilo omejeno na ambulantno obravnavo družine, obiski na domu se niso izvedli. V enem od primerov je izvedenec celo zavrnil pooblastilo sodišča za obisk na domu z navedbo, da je ta metoda v nasprotju s kliničnopsihološko prakso oz. je »proti pravilom stroke«. Takšna izjava je vprašljiva glede na to, da klinična metoda dela vključuje naravno opazovanje, torej tudi obisk izvedenca na domu¹⁰, ki ga ne morejo nadomestiti obiski strokovnih delavcev centrov za socialno delo.

8 Psihološko izvedensko podpodročje psihologija družine je bilo ustanovljeno leta 2017, delovati pa je začelo leta 2018; tako so bila lahko predmet opravljene analize le izvedenska mnenja izvedencev klinične psihologije.

9 Na spornost uporabe testov inteligentnosti pri ocenjevanju starševske primernosti v sodnih postopkih opozarja Turkat (1993), ki navaja, da nekateri izvedenci teste inteligentnosti uporabljajo v vseh primerih in morda s tem želijo »upravičiti račun« za svoje delo. Pri iskanju motivov in razlage pa ne gre spregledati potrebe izvedenca po moči ter pomembnosti, ki ju pridobi z uporabo testa inteligentnosti; podobni motivi so morda pri nekaterih izvedencih prisotni tudi pri uporabi Rorschachovega preizkusa.

10 O opazovanju družinskih interakcij v domačem okolju je v Sloveniji predaval norveški izvedenec Ovreeide (2008).

- Izvedensko delo je bilo omejeno na starše in otroka, v obravnavo pa niso bili vključeni novi partnerji staršev, stari starši in druge za otroka pomembne osebe, čeravno bolj razširjen model izvedenskega dela v svojih strokovnih prispevkih priporočajo tudi nekateri klinični psihologi (Vodopivec in Slodnjak, 2008; Pačnik, 2003).

Primeri iz prakse

Izpostavljam tri primere etičnih kršitev pri izvedenskem delu v družinskih sodnih postopkih, ki so jih navedli anketirani psihologi. Pri vseh primerih za sodnega izvedenca uporabljam moško obliko izraza za poklic.

Primer A

Sodni izvedenec je v ločitvenem postopku, v katerem naj bi opredelil starševske kapacitete obeh staršev in med drugim odgovoril na vprašanje o navezanosti petletnega otroka na posameznega starša, opravil le slabo uro neposrednega dela z vsakim od staršev, navajal pa je uporabo kliničnopsihološke baterije testov. Otroka je opazoval deset minut v prisotnosti matere. V varstvo in vzgojo otroka se vključujeta tudi nova partnerja staršev pa tudi obe babici. Pri ustnem podajanju izvedenskega mnenja izvedenec ni želel povedati, katere teste je uporabil, in je trdil, da je to stvar stroke.

Problem in etična kršitev: v tako kratkem času je nemogoče opraviti psihološko ocenjevanje več družinskih članov in vsa potrebna opazovanja, kakor tudi ni možno realizirati vseh testov omenjene baterije. Največ psihodiagnostične pozornosti je bilo v času obravnave staršev posvečene njuni osebnosti, zanemarjeni pa so drugi psihološki kriteriji na strani staršev in otroka, ki lahko pomembno prispevajo k presoji otrokove koristi (odnos posameznega starša do otroka, odnos otroka do posameznega starša, vrsta navezanosti, vloga novih partnerjev in starih staršev, osebnostne lastnosti otroka, razvojne potrebe, pomen socialnega in fizičnega okolja itd). Otrok bi moral biti opazovan na relaciji z enim in drugim staršem, ne pa samo z materjo. Posamezne teste bi izvedenec moral navesti, kakor tudi njihove značilnosti, na

zahtevo sodišča pa tudi omogočiti vpogled v testne odgovore.¹¹ Kršeni sta načelo spoštovanja človekovih pravic in načelo odgovornosti psihologa. *Psiholog je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.1.).

Rešitev: izvedenec psihološke stroke si mora vzeti dovolj časa in opraviti zadosten obseg neposrednega dela z več družinskimi člani, tako kot to od njega zahtevajo strokovne smernice in etična načela. Starša morata biti enakopravno obravnavana.

Primer B

Sodni izvedenec je desetletnega otroka v krajšem individualnem pogovoru vprašal, pri katerem od staršev bi raje živel. Otrok je bil v stiski, poskušal je odgovoriti na vprašanje, v stiski pa je bil tudi po obravnavi pri izvedencu.

Problem in etična kršitev: otrok je dobil neposredno vprašanje, ne da bi bil predhodno seznanjen s svojimi procesnimi pravicami; tako ni dobil možnosti izbire pri izražanju svojega mnenja (otrok svoje mnenje pove le, če to želi) kakor tudi sodni izvedenec z njim v kratkem času ni mogel vzpostaviti zaupnega delovnega odnosa. Kršeni sta načelo spoštovanja človekovih pravic in načelo odgovornosti psihologa, kar je toliko večja kršitev pri obravnavi mladoletnega otroka. Izvedenec je zanemaril tudi konvencijo o otrokovi procesni pravici do izražanja mnenja.

Rešitev: treba si je vzeti čas za vzpostavitev sodelovanja z otrokom in se usposobiti za uporabo nazornih pogovornih metod ter tehnik, ki omogočajo preverjanje otrokovega poznavanja pristojnosti posameznih ustanov, poteka postopkov in vloge sodnega izvedenca kakor tudi seznanitev otroka z njegovimi procesnimi pravicami, poleg tega otroku olajšajo pogovor o njegovi družini in aktualnih spremembah (Maj, 2022). Če otrok po razjasnitvi vsega navedenega izrazi svoje mnenje, mora izvedenec psihološke stroke oceniti njegovo zrelost in opraviti psihološko analizo njegovega mnenja, pri čemer preverja pristnost,

11 Glej: Ustavno sodišče (2021).

stabilnost in trajanje mnenja, otrokove motive in spremljajoča čustva, moč volje, morebitne vplive na otroka ter druge okoliščine. Pri pridobivanju in interpretaciji mnenja, ki je otrokova procesna pravica, mora izvedenec psihološke stroke dovolj pozornosti posvetiti razmejitvi med željo in mnenjem, saj mnenje že po definiciji vključuje kognitivne procese, torej otrokov premislek. V zvezi z vsem tem ima izvedenec psihološke stroke v primerjavi z otrokovim zagovornikom dodatno strokovno odgovornost, saj mora upoštevati psihološke dejavnike in okoliščine izražene otrokove želje ali mnenja.

Primer C

Sodni izvedenec, ki je od svoje specialistične diplome dalje že mnogo let zaposlen v psihiatrični bolnišnici na oddelku za odrasle, je v sodnem postopku urejanja stikov med otrokoma (stari ma štiri in devet let) in njuno materjo z otrokoma opravil krajši skupni pogovor, v okviru katerega sta otroka dobila navodilo za risanje družine, kar je bilo navedeno tudi v izvedenskem izvidu. Rezultatov risanja pa izvedenec v svojem izvidu ni navajal, kakor jih tudi ni omenjal pri končnih ugotovitvah. Predlagal je nadaljevanje izvajanja stikov pod nadzorom, ki se izvajajo že devet mesecev. Pri ustnem podajanju izvedenskega mnenja na naroku se je skliceval na lastne strokovne reference in dolgoletno prakso sodnega izvedenca, ni pa navajal argumentov za podano izvedensko mnenje.

Problem in etična kršitev: Sodni izvedenec ni odklonil imenovanja v tej zadevi, kljub temu da nima delovnih izkušenj na področju psihodiagnostičnega dela z otroki in mladostniki, pri izvedenskem delu pa je uporabil projekcijsko tehniko risanja, ki je s psihometričnega vidika problematična.¹² Poleg tega sta bila otroka v istem prostoru in je lahko med risanjem prišlo do medsebojnega vplivanja. Glede na to, da izvedenec ni navajal rezultatov in interpretacije uporabljene risalne tehnike, se postavlja vprašanje o smislu njene uporabe. Njegov predlog za izvajanje

12 Psiholog ima pri premisleku o primernosti izbranih psihodiagnostičnih sredstev na razpolago tudi prevedene *Mednarodne smernice za uporabo testov* (slovenski prevod Društva psihologov Slovenije leta 2006).

stikov pod nadzorom izraža nepoznavanje nove družinske zakonodaje (stiki pod nadzorom se lahko izvajajo do devet mesecev) in alternativnih oblik izvajanja stikov, predvsem pa pri svojem delu z otrokoma ni uporabil oblik in metod dela, s katerimi bi bilo možno ugotavljati odnos med posameznim otrokom ter mamo in druge psihološke vidike stikov pod nadzorom (Maj, 2022). Etično sporno je, ko se izvedenec sklicuje na lastne strokovne reference in nazive, argumentov v izvedenskem mnenju in pri ustnem podajanju mnenja pa ne navaja. Kršeno je bilo načelo strokovne kompetentnosti in tudi odgovornosti psihologa pa tudi načelo integritete poklica. Tudi zakonodaja izvedenca zavezuje, da odkloni delo v zadevah, za katere ni kompetenten, kar nekateri izvedenci primerno upoštevajo in npr. odklonijo delo v družinskih primerih, v katerih je otrok star manj kot 12 let, če s psihološkim delom z mlajšimi otroki nimajo zadostnih delovnih izkušenj.

Rešitev: treba si je prizadevati za upoštevanje etičnih načel in zakonskih predpisov, pošten in odgovoren pristop k delu. Sodnikom bi bilo v pomoč, da bi imeli pri imenovanju izvedenca v neki zadevi seznam izvedencev z navedenimi strokovnimi specialnimi kompetencami, odgovornost vsakega strokovnega združenja pa je, da ima argumentirane kriterije pri razporeditvi izvedencev na posamezna izvedenska področja. Delo izvedenca v družinskih zadevah lahko izvaja le psiholog, ki ima dolgoletne delovne izkušnje pri delu z družino, torej s starši in z otroki, kar mu obenem omogoča, da psihološko oceni tudi medsebojne odnose. Poznavanje novejših zakonodaj bi moral izvedenec izkazovati podobno, kot izkazuje redno izobraževanje. Zelo koristno bi bilo, da bi psihologi, sicer zaposleni v zdravstvu, v okviru svojega specialističnega usposabljanja ali priprave na preizkus primernosti za sodnega izvedenca v družinskih zadevah opravljali študijsko prakso tudi v centru za socialno delo, kjer se lahko seznani s specialnimi področji psihologije družine in z izvajanjem sodnih ukrepov.

Spoznanja in rešitve

Ob pregledu aktualnih kršitev na področju sodnega izvedenstva v družinskih zadevah se rešitve ponujajo kar same. V prvi vrsti je rešitev v tem, da s kršitvami odločno prenehamo, torej da psihologi preprosto upoštevamo etična načela in mednarodne smernice na svojem področju dela, pred tem pa jih moramo prepoznati in ozavestiti njihov pomen. Če ima kateri od psihologov težave oz. pomanjkanje notranje motivacije, potrebuje zunanje spodbude in opozorila v prvi vrsti v okviru svojega strokovnega združenja, ki mora postaviti jasna merila in vplivati na večjo enotnost kvalitete izvedenskega dela. Zaradi nevestnega dela nekaterih posameznikov nenazadnje trpi ugled celotne psihološke stroke, predvsem pa trpijo posamezniki, ki so bili deležni nestrokovne in neetične obravnave.

S strani zainteresirane javnosti je postal klic po spremembah na področju sodnega izvedenstva in večji strokovni poštenosti sodnih izvedencev že dovolj glasen ter odmeven, da odpira široko pot etičnemu delovanju, žal pa nekateri posamezniki trmoglavo in obrambno vztrajajo pri ustaljenem načinu dela ter vzdržujejo samopodobo eksperta.

Za prekinitev očitnih etičnih kršitev je potrebna močna volja, izvedenec naj se v takšnih situacijah ne obotavlja ravnati v skladu s pričakovanji stroke in etike. Težje pa je razreševati drugačne vrste etičnih dilem, pri katerih je potreben daljši premislek in morda tudi pomoč kolegov oz. etične komisije. Nekateri kršitve je celo težko prepoznati, saj so sistemsko prepoznane kot običajen, utečen in pričakovan način dela. Prekinitev z nekaterimi navadami in utečenim načinom dela nekaterim posameznikom predstavlja večji problem, zaradi česar pričnejo minimalizirati pomen etičnih načel. Tako npr. izvedenec nadaljuje z uporabo neuradno pridobljenega ali zastarelega testa in se tolaži s tem, da ga uporabljajo tudi njegovi kolegi, pri tem pa morda dobi celo glasno podporo svojega ceha. Takšen pristop, ki ga je možno prepoznati in spremljati v praksi nekaterih sodnih izvedencev, je zgrešen, saj je privedel do stagnacije strokovnega razvoja na področju sodnega izvedenstva, malomarnosti in slabše občutljivosti za ljudi, predvsem pa do krivic in posledičnega nezaupanja v psihološko stroko. Etične dileme bo treba razreševati na drugačen način, saj je dolgotrajno zanikanje, minimiziranje problemov in prelaganje odgovornosti na druge nedopustno ter neetično v odnosu do obravnavanih ljudi, za sodnega izvedenca pa je tudi nespodobno.

Individualna in cehovska odgovornost

Zbirka etičnih kršitev pri izvedenskem delu v družinskih zadevah, kakor tudi znotraj psihološke stroke, vsakega izvedenca posebej opozarja, da mora biti etično buden na vsakem koraku, za etično prebujenost pa se mora odločiti tudi posamezno strokovno združenje.

Sodni izvedenec lahko etično ali pa neetično deluje na vseh poljih svojega delovanja:

- v odnosu do posameznega uporabnika oz. klienta, še posebej do mladoletnega otroka, in sicer v vseh fazah sodelovanja z njim: v uvodni komunikaciji, pri urejanju informiranega soglasja, med psihološkim pregledom, pri dodatnih pogovorih in opazovanjih ter ob zaključku sodelovanja;
- v odnosu do drugih udeležencev sodnega postopka (do sodišča, centra za socialno delo ter drugih udeleženi ustanov in posameznikov);
- v odnosu do lastnega strokovnega združenja (ceha) in drugih strokovnih združenj;
- v odnosu do psihološke znanosti, strokovnih smernic in *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019),
- v odnosu do družbe,
- v odnosu do samega sebe.

Ob predpostavki, da ima psiholog humanistične vrednote, mu lahko občutljivost za etiko in prizadevanje za etično ravnanje daje občutek osebnostnega dostojanstva ter realne pozitivne strokovne identitete. Načelo integritete in strokovne kompetentnosti kršijo tisti psihologi, ki ne delujejo v skladu s svojimi kompetencami, se ne izkazujejo z ekspertnim in etičnim delom ali njihovo delo usmerjajo celo materialne vrednote pred strokovnimi ter humanističnimi.

Stopnja etičnosti je močno povezana z osebnimi vrednotami sodnega izvedenca in njegovo motivacijo za izvedensko delo. Le visoka zavezanost sodnega izvedenca k strokovnemu in etičnemu delu naročniku, to je sodišču, zagotavlja korektno strokovno pomoč oz. neodvisno izvedensko mnenje.

Velika nevarnost za zanemarjanje etike in znanstvenosti je t. i. cehovsko izvedenstvo, ko zaradi medsebojne kolegialnosti in lojalnosti znotraj ceha prihaja do prikrivanja ter toleriranja napak, s tem pa se izgublja čut za odgovorno delo in etiko. Znani so primeri in posledice cehovskega

izvedenstva na področju medicine, kjer je prišlo do »kolegialnega« prikri-
vanja zdravniških napak (Nerat in Grdinič, 2021). Obstaja verjetnost, da
tudi na področju psihologije prihaja do cehovske lojalnosti v zadevah, kjer
bi bilo treba prevzeti odgovornost za strokovno malomarnost ali napake.

Ne glede na stanje v nekem strokovnem združenju oz. cehu pa bi mo-
ral odgovornost za svoje delo prevzeti vsak izvedenec sam. Ta je samos-
tojno podal zaprisego po opravljenem preizkusu za izvedensko delo kakor
je tudi osebno zavezan k spoštovanju psiholoških etičnih načel; tako bi se
moral tudi sam upreti neetičnemu ravnanju svojega ceha na račun ugod-
ja, ki mu ga ponuja ceh.

Zaključki

Zaradi številnih kritičnih pripomb zoper delo sodnih izvedencev psiholo-
ške stroke, ki so navedene v tem prispevku, je Komisija za sodno izveden-
stvo na področju psihologije družine pri Društvu psihologov Slovenije ob
svoji ustanovitvi sklenila, da bo za strokovni razvoj na področju sodnega
izvedenstva v družinskih zadevah skrbela konstruktivno in v duhu vred-
not, ki zavezujejo k spoštovanju etičnih načel.

Na področju družinskega sodstva je namreč treba poskrbeti za dvig
kvalitete psihološkega izvedenstva in ne le za pridobivanje novih izve-
dencev. Skladno s temi načeli so za izvedensko področje psihologija druž-
ine oblikovane okvirne strokovne smernice, izdelan je tudi opis področja.
Nov model izvedenskega dela je v stalnem razvoju, saj je treba strokov-
no izpopolniti celosten pristop na ravni vsebine in metodologije, hkrati s
tem pa ohranjati prizadevanje za etičnost v vseh fazah izvedenskega dela.
Kot takšen prinaša ta model glede na obstoječo prakso v slovenski pros-
tor nove strokovne in etične standarde izvedenskega dela.

Osebna prizadetost uporabnikov in razprave o etičnih kršitvah bi
morale pri osebnostno zrelem ter humanistično usmerjenem psihologu
spodbuditi kritičen pogled na lastno izvedensko delo in na stanje stroke
kakor tudi empatičen odnos do uporabnikov. Za drugače naravnane psi-
hologe je bolje, da ne opravljajo tako odgovornega dela na področju, kjer
je osnovno vodilo otrokova dobrobit.

Nenazadnje tudi zakonodaja¹³ opozarja na osebnostno primernost
izvedenca kot enega od pogojev za njegovo imenovanje. Osebnostna pri-

13 Zakon o sodnih izvedencah, sodnih cenilcih in sodnih tolmačih (ZSICT) (2018) v
16. členu opredeljuje, kaj je oz. kaj ni osebnostna primernost: »Za delo sodnega iz-
vedenca, sodnega cenilca ali sodnega tolmača ni osebnostno primeren tisti, čigar

mernost vključuje ustrezno stopnjo moralne zrelosti, etični pogum in poštenost.

Zavedanje pomena etičnega delovanja predstavlja pomembno zaščito temeljnih vrednot in človekovih pravic. Prav etika je tista, ki posameznega psihologa, kakor tudi posamezno strokovno združenje, opozarja na vrednote, ki zagotavljajo human odnos do vseh udeležencev pa tudi ustrezen odnos do psihološke znanosti.

Literatura

- American Psychological Association. (2010). Guidelines for child custody evaluations in family law proceedings. *American Psychologist*, 65(9), 864–867.
- Archer, R. P., in Wygant, D. B. (2012). Child custody evaluations: Ethical, scientific, and Practice Considerations. *Journal of Psychological Practice*, 17, 1–70.
- Areh, I. (2019). *Poročilo o kakovosti psiholoških izvedenskih mnenj in priporočila za izboljšave ter presojo sprejemljivosti izvedenskih mnenj*. Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
- Areh, I., Verkampt, F., in Allan, A. (2021). Critical review of the use of the Rorschach in European courts. *Psychiatry, Psychology and Law*, 29(2), 183–205.
- Cierpka, M., Thomas, V., in Sprenkle D. H. (Ur.). (2005). *Family assessment: Integrating multiple clinical perspective*. Hogrefe Publishing.
- Fahrenberg, J., Hampel, R., in Selg, H. (2019). *Freiburški osebnostni vprašalnik, posodobljena izdaja (FPI-R)*. Center za psihodiagnostična sredstva.
- Fisher, M., Brown, S., Barnett, G., in Wakeling, H. (2016). Forensic context testing. V F. T. L. Leong, D. Bartram, F. Cheung, K. F. Geisinger in D. Iliescu (ur.), *The ITC international handbook of testing and assessment*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199356942.003.0016>
- Društvo psihologov Slovenije. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2017, 2. julij). *Strokovne smernice in kriteriji za izbor novih izvedencev*.

delo oziroma ravnanje ne izkazuje utemeljenega pričakovanja, da bo izvedensko delo, cenitev ali tolmačenje opravljal pošteno ali vestno oziroma ne izkazuje utemeljenega pričakovanja, da bo varoval ugled in verodostojnost sodnega izvedenstva, sodnega cenilstva ali sodnega tolmačenja. Šteje se tudi, da ta pogoj ni izpolnjen, kadar še ni minilo 5 let od pravnomočnosti odločbe o razrešitvi.«

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Maj, M. (2018). Psihološki pogled na sodne spise in delo centrov za socialno delo na področju razvez. *Pravosodni bilten*, 39(2), 129–148.
- Maj, M. (2021). Pogovor z otrokom: metode, tehnike in etika. V *Izzivi in perspektiva zagovorništva otrok v Sloveniji* (str. 115–122). Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.
- Maj, M. (2022). Psihološki vidiki stikov pod nadzorom in otrokova korist. *Pravosodni bilten*, 43(1), 125–148.
- Nerat, B., in Grdinić, N. (2021, 24. november). *Dokazna vrednost izvedeniškega mnenja* [Predstavitev na konferenci]. 9. strokovno srečanje sodnih izvedencev in sodnih cenilcev Slovenije, izpopolnjevalni seminar, Ljubljana, Slovenija.
- Ovreeide, H. (2008). *Koraki pri odločanju v primerih zaščite otroka in uporaba izvedenskega mnenja pri tem: razvojna suportivna komunikacija z otroki* [Seminarsko gradivo]. Inštitut za klinično psihologijo in psihoterapijo.
- Pačnik, T. (2003). Klinični psiholog in raziskovanje največje otrokove koristi pri razvezi. V M. Tomori (ur.), *Različni vidiki dodelitve otrok: zbornik* (str. 19–27). Združenje sodnih izvedencev Slovenije za psihiatrijo.
- Plaz, M., in Matko, K. (2019). Izkušnje mater po prijavi spolne zlorabe otroka: reviktimizacija preživelih. *Javno zdravje*, 3, 1–6.
- Rohrbaugh, J. B. (2008). *A comprehensive guide to child custody evaluations: Mental health and legal perspectives*. Springer.
- Strajnar, Z. (2018). Mnenje centra za socialno delo in izvedensko mnenje v družinskopravnih postopkih. *Pravosodni bilten*, 39(2), 109–116.
- Turkat, I. D. (1993). Questioning the mental health expert's custody report. *American Journal of Family Law*, 7, 175–179.
- Turkat, I. D. (2018). Psychologist recommendations in custody disputes can be harmful, even fatal. *American Journal of Family Law*, 32(1), 5–8.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije. (2021, 11. februar). *Odločba Ustavnega sodišča št. Up-511/17 z dne 7. 1. 2021*. <https://www.us-rs.si/odlocba-ustavnega-sodisca-st-up-511-17-z-dne-7-1-2021/>
- Vodopivec, G. M., in Slodnjak, V. (2008, 28. maj). *Vloga sodnega izvedenca kliničnega psihologa v družinsko pravnih zadevah* [Predavanje]. Seminar za družinske sodnike, Ljubljana, Slovenija.
- Zakon o sodnih izvedencih, sodnih cenilcih in sodnih tolmačih (ZSICT). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (22). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2018-01-0944>

II.14

Etične vsebine v raziskovanju psihologije

Vita Poštuvan

Nuša Zadravec Šedivy

Tina Podlogar

Povzetek

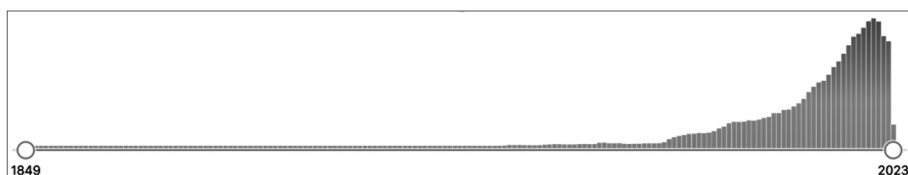
Iskanje novih spoznanj je dragoceno človeško prizadevanje. Ko se to opira na sistematično in empirično raziskovanje, predstavlja ključno sredstvo za napredek znanosti. Raziskovanje v psihologiji posega v vse veje stroke in obsega širok spekter raziskovalnih metod, ki se glede na problem ter področja med seboj razlikujejo. Kljub razlikam v načinih in metodah raziskovanja je raziskovanju v psihologiji skupna težnja po boljšem razumevanju sveta, v katerem živimo, dogodkov, ki jih doživljamo, predvsem pa človeka v vsem njegovem intrapsihičnem in medosebnem doživljanju ter delovanju. Znanje, pridobljeno s psihološkimi raziskavami, prinaša številne koristi in neprecenljiv vpogled v vzroke človeškega vedenja, čustvovanja in mišljenja ter v mnoge s tem povezane pojave in odnose med njimi. Etične dileme v psihološkem raziskovanju so številne in raznolike. Nanašajo se na odnos do udeležencev raziskav na eni strani ter na korektno izvajanje raziskovalnih postopkov za zagotovitev veljavnosti znanstvenih spoznanj na drugi. V praksi se na tem področju prepletajo vprašanja ustreznih načinov načrtovanja in izvedbe raziskav, vključno z zbiranjem in s hrambo podatkov

ter z zagotavljanjem nepristranskosti raziskovalnega procesa. Z uporabo sodobne tehnologije in raziskovalnih pristopov se odpirajo tudi nova vprašanja, o katerih je treba z namenom zagotavljanja etičnosti raziskovanja poglobljeno razmisliti.

Ključne besede: etika v raziskovanju, zanesljivost, veljavnost, informirano soglasje, komisije za presojo raziskovanja

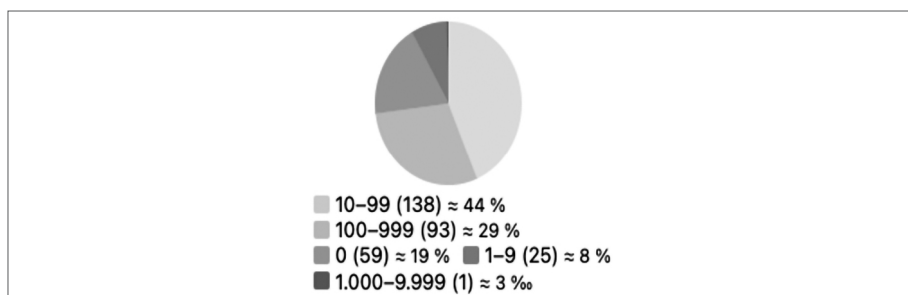
Uvod

Psihologija oz. teme, povezane z njo, danes predstavljajo velik delež znanstvenega udejstvovanja. V bazi PubMed (pubmed.com) sta bila leta 1849 registrirana le dva prispevka s področja psihologije, v letu 2022 jih je bilo kar 86.614 (slika 1). V znanstveni bazi SCOPUS (scopus.com, 2023) je bilo v začetku leta 2023 registriranih 1.554 znanstvenih revij s področja psihologije.

Slika 1: Število objav s področja psihologije v bazi PubMed po letih

Na podlagi slovenske baze SICRIS je pod področjem psihologija zavedenih 356 raziskovalcev, med katerimi jih je 316 aktivnih. To predstavlja približno 0,07 % vseh v sistem vpisanih raziskovalcev. Največji delež med temi (304) jih ima tudi status raziskovalca, večina (156) ima zaključen doktorat znanosti, večji delež je žensk (78 %). Število publikacij aktivnih raziskovalcev je prikazano na sliki 2.

Slika 2: Število publikacij aktivnih raziskovalcev v Sloveniji v bazi SICRIS

Razsežnost raziskovanja v psihologiji je skozi razvoj stroke naraščala. Pri raziskovanju v psihologiji je zelo pomembna raziskovalna metodologija, s čimer so tesno povezana tudi vprašanja, ki prispevajo k etičnosti raziskovalnega dela (Silverman, 2006). Kljub (očitnim) prednostim znanja, ki ga prinaša raziskovanje, lahko namreč proces izvajanja znanstvenih raziskav predstavlja resne etične pomisleke ali sproža dileme.

Pri raziskovanju, kjer so kot udeleženci praviloma vključeni ljudje, raziskovalec ne glede na tip raziskave vedno vstopa v odnos z raziskovanci (tj. tistimi, ki jih raziskuje). Pri tem lahko kljub dobrim nameram včasih spregleda interese udeležencev raziskave. Z neustreznimi pristopi lahko povzroči škodo udeležencem pa tudi raziskovalcem, znanosti in družbi. Etične kršitve, pomisleki in dileme namreč niso vezani zgolj na odnos raziskovalec – raziskovanec (mikroraven), temveč tudi na odnos raziskovalec – družba (makroraven), saj ima raziskovanje določene posledice tudi za družbo kot celoto (Malnar, 2010; 2011).

Etični standardi v raziskovanju

Zaskrbljenost glede etičnega ravnanja z udeleženci v raziskavah se je v veliki meri pojavila kot odziv na različne etično vprašljive raziskave, ki so jih izvajali tekom druge svetovne vojne v koncentracijskih taboriščih. Ob koncu vojne je bilo pred nürnberškim vojaškim sodiščem sojeno 23 nacističnim raziskovalcem, večinoma zdravnikom. Sodniki so takrat oblikovali deset osnovnih načel za raziskave s človeškimi udeleženci, ta načela pa so postala znana pod imenom Nürnberški kodeks (1947) (Miller, 2003; Tancig, 2009). Številna načela, določena v Nürnberškem kodeksu, še danes tvorijo temelj za etične prakse, ki se uporabljajo v raziskovanju, vključno z informiranim soglasjem udeležencev, izogibanjem nepotrebnemu trpljenju ali poškodbam, omejitvami stopnje dovoljenega tveganja in možnostjo, da udeleženec odstopi od sodelovanja v raziskavi (Miller, 2003).

Po Nürnberškemu kodeksu so se oblikovali še drugi dokumenti s področja etike v raziskovanju. Helsinška deklaracija (World Medical Assembly, 1964) spodbuja znanstveno raziskovanje, ki ga izvajajo usposobljeni strokovnjaki, ter poudarja pomen neodvisnih komisij, ki bdijo nad raziskavami. Belmontsko poročilo (National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, 1979) kot osnovna vodila navaja tri osrednja načela, in sicer spoštovanje, dobrobit udeležencev ter pravičnost. Mednarodna etična načela za biomedicinske

raziskave, ki vključujejo človeške subjekte (Council for International Organizations of Medical Science, 1982), poudarjajo pomen upoštevanja načel in problematiko ranljivih skupin. Deklaracija EUREC za ustanovitev Evropske mreže komisij za etiko v raziskovanju (European Network of Research Ethics Committees, 2005) poudarja pomen dobre izmenjave znanja. Projekt RESPECT si prizadeva za nabor etičnih in poklicnih navodil socio-ekonomskega raziskovanja v Evropi (Tancig, 2009).

V pomoč pri izvajanju raziskav obstajajo smernice za različne tipe raziskav, ki usmerjajo proces in diseminacijo spoznanj. Večina teh je nastala z željo po transparentnosti raziskovalnega procesa, višanju kvalitete študij in njihove etične ustreznosti. Nekaj takšnih je zbranih na spletni strani mednarodne iniciative EQUATOR Network (b. l.):

- randomizirane kontrolne študije: CONSORT (Consolidated Standards of Reporting Trials),
- observacijske študije: STROBE (The Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology Statement),
- sistematični pregledni članki: PRISMA (The Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses),
- protokoli raziskav: SPIRIT (Standard Protocol Items: Recommendations for Interventional Trials),
- diagnostično-prognostične študije: STARD (Standards for Reporting Diagnostic accuracy studies), TRIPOD (Transparent Reporting of a Multivariable Prediction Model for Individual Prognosis or Diagnosis),
- študije primerov: CARE (Consensus-based Clinical Case Reporting Guideline Development)
- kvalitativno raziskavanje: COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research Checklist) in SRQR (Standards for Reporting Qualitative Research),
- metoda utemeljene teorije: GUREGT (Guideline for Reporting and Evaluating Grounded Theory Research Studies) (Berthelsen idr., 2018).

Etični standardi v raziskovanju v psihologiji

Etični vidiki izvajanja raziskav zahtevajo premisleke različnih vidikov, pri čemer je ključen odgovor, ali potencialne koristi raziskave izravnavajo morebitno škodo za udeležence (Lindsay in Clarkson, 1999). Raziskovanje v

psihologiji namreč pogosto zajema zbiranje podatkov z vključevanjem ljudi. Sledenje etičnim načelom omogoča zaščito pravic udeležencev, zagotavljanje veljavnosti raziskave ter ohranjanje znanstvene ali akademske integritete. Zgodnje raziskave znotraj področja psihologije so bile večinoma neregulirane, z malo smernicami ali standardi za zaščito udeležencev (Gauthier idr., 2010). Z razvojem psihologije kot vede in strokovnega področja v poznem 19. ter zgodnjem 20. stoletju se je pojavila potreba po etičnih kodeksih. Z namenom vzpostavitve standardov za izvajanje psiholoških raziskav in prakse je Ameriško psihološko združenje (American Psychological Association – APA) začelo razvijati etični kodeks. Prvi etični kodeks, ki ga je razvilo APA, je bil objavljen leta 1953 in je vseboval smernice za etično izvajanje psiholoških raziskav, vključno z informiranim soglasjem in z zaščito človekovih pravic.

V slovenskem prostoru obstajajo različni etični kodeksi in drugi relevantni dokumenti iz različnih strok, ki posegajo tudi na področje raziskovalnega dela. V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019) so nekateri členi splošni in se navezujejo na prav vsa področja dela. Npr., člen 1.1. pravi, da *psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos, oz. spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik*. V uvodu v člene o spoštovanju človekovih pravic je dodano tudi, da se *spoštovanje človekovih pravic v psihološki obravnavi, pri varovanju sredstev za psihološko ocenjevanje ter pri izvajanju raziskav uveljavlja tako, da se obravnavancem zagotavlja dostojanstvo, spoštovanje, enakovrednost, enakopravnost, seznanjenost, zasebnost, zaupnost, strokovnost obravnave ter svobodno odločanje in možnost izbora, kar velja smiselno tudi za raziskave in delo z živalmi*. Še posebej je raziskovalni vidik izpostavljen tudi pri načelih integritete, kjer je v členu 4.2. rečeno, da se *mora psiholog pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi*. V ostalih delih se člene iz *Kodeksa* smiselno uporablja za namene raziskovalnega dela.

Poleg tega kodeksa morajo raziskovalci poznati še specifične kodekse ali dokumente, ki se navezujejo na njihova specifična področja raziskovanja (npr. interna pravila, posebnosti glede na vsebine dela, udeležence raziskav).

V Sloveniji imamo različne neodvisne komisije, ki so zadolžene za pregled raziskovalnih protokolov. Na državni ravni sta za psihologije relevantni vsaj dve komisiji, in sicer Komisija Republike Slovenije za

medicinsko etiko in Etična komisija za poskuse na živalih. Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko je posvetovalno telo ministra za zdravje, ki obravnava vprašanja s področja medicinske etike in deontologije ter daje soglasja, mnenja in pojasnila o posamičnih vprašanjih s tega področja. Pristojna je izključno za opredelitve o etičnih vprašanjih, ki so pomembna za poenotenje etičnih praks na ravni države (Ministrstvo za zdravje, b. l.). Etična komisija za poskuse na živalih je pristojni organ, ki na podlagi 22. člena Pravilnika o pogojih za izvajanje poskusov na živalih ocenjuje projekt oz. raziskavo, v katero bi želeli vključiti živali. Etična komisija mora preveriti utemeljenost projekta z znanstvenega ali izobraževalnega vidika, upravičenost uporabe živali z nameni projekta in ali projekt omogoča humano in okolju prizanesljivo izvajanje poskusov (Uprava Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin, 2023). Na nekaterih specifičnih področjih dela se vloge za raziskovalne projekte presojuje centralno (npr. področje kazenskih sankcij, policije), vendar gre navadno bolj za strokovno presojo (ki včasih lahko vključuje tudi etične vidike).

Za raziskovalne projekte znotraj visokošolskih zavodov (z oddelki za psihologijo) so zadolžene različne komisije, npr. Komisija za etiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Komisija za etičnost raziskovanja na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Komisija Univerze na Primorskem za etiko v raziskavah, ki vključujejo delo z ljudmi, Etična komisija fakultete za psihoterapijo, psihologijo in pravo zasebne Univerze Sigmunda Freuda Dunaj. Iz poglavij pričujoče monografije o posameznih študijskih programih psihologije lahko bralec razbere, kako imajo študijski programi pri nas premišljeno presojanje raziskav s strani etičnih komisij. Raziskovalci in študenti se lahko obračajo še na interne etične komisije (ki jih ima večina zdravstvenih ustanov), ki so zadolžene za specifične organizacije. Pri delovanju etičnih komisij so pomembni preglednost postopkov, odzivnost in poznavanje področja dela. V primeru rigidne interpretacije etičnih načel bi namreč lahko njihovo delovanje namesto zaščite udeležencev postalo mehanizem omejevanja družboslovnega raziskovanja (Malnar, 2010). Hkrati je pri internih komisijah potrebne še več etične zavesti, saj so take komisije pri presojanju projektov in raziskav kolegov (ali študentov) nevede pristrane. Tudi majhen slovenski prostor je glede tega lahko problematičnejši, saj se v relativno majhni znanstveni skupnosti ljudje relativno dobro poznajo med seboj.

Etični vidiki načrtovanja raziskave, zbiranja podatkov ter poročanja o rezultatih v znanstveno-raziskovalne namene

Pope in Valerie A. Vetter sta že pred desetletji (1992) ugotavljala, da se psihologi, ki delajo na področju raziskovanja, soočajo z več etičnimi dilemami. Med najpogostejšimi sta omenjala pritiske ali težnje po napačnem navajanju raziskovalnih postopkov oz. ugotovitev, slabo ravnanje z živalmi, zatiranje novih raziskav s strani uveljavljenih raziskovalcev, težave pri izvajanju raziskav za velike organizacije, v katerih imajo številni zaposleni vpliv na potek raziskave. Leta 2015 objavljena raziskava (Open Science Collaboration, 2015) je dvignila veliko prahu med raziskovalci, saj je pokazala, da le manjši delež ponovljenih klasičnih psiholoških raziskav dosega rezultate, primerljive z originalnimi, čeprav so bili uporabljeni enaki materiali in raziskovalni načrti. Čeprav je nabor etičnih vprašanj danes še širši, ostaja korektno naslavljanje osnovnih dilem glede izvedbe raziskave ključnega pomena za zagotavljanje tako etičnega odnosa do udeležencev kot tudi veljavnosti znanstvenih spoznanj.

Načrtovanje in premislek o etičnih vidikih raziskave

Pri načrtovanju raziskave je ključnega pomena, da raziskovalec dobro premisli koncepte, ki jih preučuje. Ob namenu in ciljih raziskave razmišlja dalje, kakšen naj bo raziskovalni načrt in katere etične vidike oz. etično občutljive vsebine bo raziskava naslavljala. Prepoznava etičnih vidikov raziskave že v procesu načrtovanja omogoča, da vnaprej pripravimo protokole, s katerimi se bomo posameznim tveganjem izognili ali jih ustrezno naslovili in s tem minimizirali morebitne negativne posledice za udeležence oz. slednje čim manj obremenili.

Primer 1

Študentka podiplomskega študija psihologije želi preučevati uspešnost preventivnega programa za odkrivanje raka. Zagnano pripravi načrt raziskave, ki bi vključeval predvsem kvantitativne raziskovalne metode. Ob konzultacijah z mentorico ugotovi, da naslavlja zelo ranljivo skupino in ne le občutljivo temo, temveč tudi zdravstvene osebne podatke. Študentka je v dvomih, kako pripraviti protokole ukrepanja, npr. če bi koga preko apliciranja vprašalnikov prepoznala kot zelo v stiskah, še posebej,

ker mora zaradi zagotavljanja anonimnosti zbirati res minimalno število demografskih podatkov, da ne bi prišlo do prepoznave ljudi in njihovih občutljivih zdravstvenih osebnih podatkov.

Študentka ni v lahki situaciji. Namen raziskave je strokovno utemeljen, saj manjkajo kvalitetne informacije o učinkovitosti preventivnega programa. Vendar je neraziskanost področja verjetno tudi posledica zagat, na katere je študentka sedaj naletela. Študentka lahko pridobi še dodatne podatke iz drugih primerljivih raziskav v tujini, še posebej pa s strani slovenskih strokovnjakov o tem, da je njena raziskava ne le utemeljena, temveč tudi potrebna (tako za stroko kot dobrobit splošne javnosti). S tem okrepi pomen koristi raziskave. Hkrati čim širše popiše tveganja raziskave, kot npr.: udeleženci bodo lahko prepoznali lastne strahove (ob programu), znižala se jim bosta samozavest in občutek učinkovitosti, identifikacija udeležencev ne sme biti možna.

Nato se lahko študentka smiselno opira na nekatere člene *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Najprej na člen 1.3.1., ki pravi, da je *pred psihološko obravnavo psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnavave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel*. Udeležencem lahko torej zelo natančno pojasni, kako bi lahko raziskava vplivala nanje, hkrati pa glede na uvod v *Kodeks – Psihologi posredno in neposredno prispevajo h kakovosti vsakdanjega življenja družbe, v kateri živijo in delujejo*. Njihovo delo prispeva k razvoju psihološke stroke ter družbenemu in gospodarskemu razvoju in k obćemu dobru. – pojasni tudi koristi njihovega sodelovanja. Pri tehtanju posameznikovega sodelovanja glede na tveganja in koristi študentka ne sme manipulirati ter mora poskrbeti za skladnost s členom 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*. V podporo udeležencem, ki bi lahko občutili večjo stisko ali nelagodje tekom raziskave, študentka oblikuje več varovalnih mehanizmov: odstop od raziskave brez nuje pojasnjevanja,

preprost način vstopanja v stik z raziskovalno ekipo (v primeru želje po pogovoru, pojasnilih, razbremenitvah) in navedeni relevantni, ažurni ter dostopni viri podpore, kamor se lahko udeleženec obrne, če je stiska prevelika. Podrobno tudi razdela, v kakšnem času se mora raziskovalna ekipa odzvati na sporočila udeležencev (npr. če sporočilo o stiski prejme na dela proste dneve).

Zbiranje podatkov

Pri rekrutaciji udeležencev lahko pride do številnih etično občutljivih situacij (Rosenthal, 1994). Pri opisovanju ciljev raziskave potencialnim udeležencem lahko raziskovalec (nevede) pretirava, kaj bo raziskava dosegla. S tem je povezana presoja o tem, ali ima raziskava dovolj veliko vrednost, da upraviči čas, ki ga bo udeleženec namenil sodelovanju v njej.

Pridobivanje udeležencev je pomembno načrtovati tako, da je vzorec reprezentativen za populacijo, na katero lahko posplošimo izsledke raziskave. Pridobivanje udeležencev naj bo torej čim bolj vključujoče in reprezentativno za širšo populacijo. Obenem pa morajo raziskovalci pozornost nameniti tudi izločanju tistih udeležencev, ki bi jim raziskava lahko potencialno škodovala. Zato je pomembno, da raziskovalni protokoli vsebujejo opis postopka presejanja in merila, ki jih bodo raziskovalci uporabili za vključitev ali izključitev oseb iz raziskave (Miller, 2003).

Upravičenost empirične raziskave

Glede na potencialna tveganja ob obremenjevanju udeležencev je eno ključnih etičnih vprašanj v procesu načrtovanja raziskave nezadostna izraba obstoječih podatkov, pri čemer so pogosto premalo izrabljene tudi možnosti sekundarne analize podatkov raziskav, ki so bile že izvedene. V procesu načrtovanja raziskave je tako v prvem koraku pomembno presoditi, ali je treba udeležence obremeniti z zbiranjem podatkov ali so nam ustrezni podatki že na voljo drugje: v družboslovnih arhivih ali na drugih javno dostopnih mestih (Malnar, 2010). Ena od takih javno dostopnih baz je baza podatkov SHARE¹, pri kateri gre za mednarodni panelni nabor podatkov več kot 140.000 posameznikov iz 20 evropskih držav in Izraela, ki vključuje podatke o zdravju, socialno-ekonomskem statusu ter socialnih in družinskih omrežjih. Prav tako med zadostnimi razlogi za izvoja-

1 Dostopno na naslovu: <https://share-eric.eu/>.

nje raziskave ni to, da v »našem prostoru take raziskave ne obstajajo«. Tak razlog je smiseln, če obstajajo kulturne, družbene ali druge značilnosti, zaradi katerih predvidevamo nujnost take raziskave in drugačne rezultate. Replikacije raziskav ali njihovo prenašanje v druga okolja je bolje nadomestiti z ažurnimi metaanalizami. Če glede raziskovalnega problema s takšno sintezo podatkov dobimo relativno enoznačne metaanalitične rezultate, preprečimo dodatno obremenjevanje udeležencev in lahko raziskovalne vire usmerimo v še neraziskana področja.

Šele v kolikor po pregledu obstoječih podatkov presodimo, da ustrezni podatki niso na voljo, je smiselno v raziskavo vključiti zbiranje empiričnih podatkov. Pri tem mora načrt rekrutacije udeležencev temeljiti na načelih avtonomije, spoštovanja oseb in dobronamernosti, ki zahteva, da raziskovalci minimizirajo možno škodo za udeležence, hkrati pa maksimizirajo koristi raziskave (Scott-Jones, 2000).

Koristi in tveganja

Eno izmed osnovnih etičnih vodil raziskovanja v psihologiji je, da raziskovalec pred izvedbo raziskave natančno razmisli o koristih in morebitnih neugodnih posledicah za udeležence. Tveganje za povzročeno škodo ali neugodje mora biti minimalno, treba je zagotoviti načine preprečevanja oz. zmanjševanja negativnih posledic za udeležence. Sodelovanje v raziskavi za udeležence predstavlja na nek način vdor v zasebnost (Malnar, 2010). Glede na tematiko raziskave lahko to predstavlja dejavnik tveganja za povzročanje škode, saj raziskovanje občutljive tematike odpira boleče vsebine. Primer tega ni le npr. izvedba intervjuja, v katerem se odprejo spomini na travmatične dogodke, temveč tudi izpraševanje o vsakdanjih praksah (npr. o tem, koliko sladkarij je nekdo pojedel v dnevu).

Sodelovanje v raziskavi je pogosto povod za introspekcijo, ki je v običajnem življenju sicer ne bi bilo. Izpostavljenost udeleženca takšni situaciji ima lahko po eni strani škodljive posledice (npr., v primeru zaužitih sladkarij se poslabša samopodoba osebe). Po drugi strani lahko predstavlja priložnost za poglobljen pogovor s strokovnjakom ali pozitivno spremembo navad, kar pa lahko prepoznamo kot korist, pridobljeno s sodelovanjem v raziskavi. Asleigh E. Butler idr. (2018) so raziskovali izkušnje staršev, ki so jim zaradi različnih razlogov umrli otroci in so sodelovali v raziskavi v zvezi s tem. Za udeležence je bilo sodelovanje v raziskavi čustveno naporno, a je bila njihova splošna izkušnja pozitivna. Vendar lahko majhen del udeležencev (Taylor idr., 2010) doživi tudi negativne

izkušnje, zaradi katerih morda potrebujejo tudi strokovno pomoč (Whitlock idr., 2013).

Pomembno je, da se izvajalci raziskave na tveganja ustrezno pripravijo, kar pomeni, da razmislijo o ustreznem načinu komuniciranja ter se pripravijo na uravnavanje izraženih čustev (Briller idr., 2007–2008) oz. pripravijo ustrezne protokole za ocenjevanje in upravljanje s tveganji (Blades idr., 2018).

Avtonomnost in informirano soglasje

Raziskovalec mora upoštevati možnost potencialnih tveganj in koristi, ob tem ko spoštuje avtonomnost udeležencev in priskrbi informirano oz. obveščeno soglasje (Blades idr., 2018). Praksa pridobivanja obveščenega soglasja za sodelovanje v raziskavi je pomemben način ščitenja udeležencev pred morebitnimi negativnimi posledicami.

Posameznik mora biti pred privolitvijo obveščen o relevantnih vidikih zbiranja, hrambe, upravljanja in obdelovanja podatkov. Privolitvi je treba nameniti dodatno pozornost, kadar se zbrani podatki uporabljajo za namen, ki ni enak prvotnemu namenu zbiranja podatkov, npr. če bi želeli podatke, zbrane v situaciji klinične obravnave posameznika s težavami v duševnem zdravju, naknadno uporabiti v raziskovalne namene (Brulc, 2020). V skladu z Zakonom o varstvu osebnih podatkov (2022) je osebne podatke brez privolitve dopustno uporabljati v znanstveno-raziskovalni namen zgolj v dveh primerih: (i) samostojna izvedba interne raziskave; (ii) anonimizacija podatkov pred posredovanjem zunanjemu izvajalcu raziskave (Brulc, 2020). Osebni podatki se lahko ne glede na prvotni namen zbiranja »nadalje obdelujejo za zgodovinsko, statistično in znanstveno-raziskovalne namene«, pri čemer se šteje, »da namen obdelave osebnih podatkov za raziskovanje ni v nasprotju z namenom njihovega zbiranja« (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022, 1. in 2. odst. 68. čl.); v primeru uporabe podatkov o umrli osebi pa se lahko podatke posreduje za uporabo v zgodovinsko, statistično ali znanstveno-raziskovalne namene, »če je privolitev pred smrtjo dal posameznik sam ali če je za tako obdelavo v času po smrti posameznika dana pisna privolitev naslednjih oseb v izključujočem vrstnem redu: zakonec ali zunajzakonski partner, otroci ali starši umrlega posameznika« (4. in 5. odst. 9. čl.).

V nekaterih okoliščinah lahko pride do situacijskega pritiska, ki pomeni, da potencialni udeleženci kljub formalno ponujeni možnosti izbire sodelovanje doživljajo kot obvezo in ne avtonomno izbiro. Temu je treba

nameniti posebno pozornost v raziskavah z ranljivimi posamezniki oz. skupinami, ki bi lahko privolitev podali v večji meri zaradi podredljivosti kot zaradi svoje dejanske racionalne presoje oz. želje po sodelovanju. Situacijski pritisk je lahko prisoten tudi v raziskavah, v katerih je raziskovalec v nekem odnosu s potencialnimi udeleženci (npr. profesor – študent, terapevt – klient) ali pa je raziskava odobrena s strani nadrejene osebe (Malnar, 2010).

Primer 2

Raziskovalka izvaja raziskavo na temo osamljenosti in duševnega zdravja starejših odraslih, v katero želi vključiti stanovalce v domovih starejših občanov. Gre za ranljivo populacijo, predvsem z vidika težav v duševnem zdravju, vezanih na področje osamljenosti.

Ker raziskovalka v fazi nabora udeležencev nima neposrednega dostopa do stanovalcev v domovih starejših občanov, pri zbiranju udeležencev sodeluje z zaposlenimi v domovih starejših občanov, ki informacije o raziskavi posredujejo zainteresiranim posameznikom ter zberejo prijave. Na podlagi zbranih prijav se raziskovalka z zaposlenimi v domovih starejših občanov dogovori za izvedbo raziskave na lokaciji.

V omenjenem primeru je nujen pomislek s strani raziskovalke, da je z ozirom na vključenost tretje osebe v fazo nabora udeležencev pri naboru morda prišlo do situacijskega pritiska. Pred izvedbo raziskave je zato nujno, da so udeleženci seznanjeni, da je njihova prijava k sodelovanju neobvezujoča in da se pri prijavljenih udeležencih preveri, ali je šlo pri prijavi za njihovo avtonomno izbiro. Raziskovalka zato, ko pristopi do udeležencev, s svojim odnosom, odprtostjo in nepresojanjem zagotavlja ter preverja vse dimenzije etičnosti sodelovanja.

Hkrati je pomembno, da se neposredno pred izvedbo raziskave prijavljenim udeležencem še enkrat predstavi vse ključne informacije o raziskavi, ki so v pisni obliki navedene tudi v obveščnem soglasju, ter se nameni dovolj časa za morebitna dodatna vprašanja. Obveščeno soglasje posamezniki nato podpišejo

neposredno pred izvedbo raziskave. V kolikor se pred ali tekom izvajanja raziskave izkaže, da odločitev za sodelovanje v raziskavi pri posameznem udeležencu ni bila avtonomna, je nujno, da se udeleženca izloči iz raziskave kot tudi morebitne do tedaj zbrane podatke. Enako bi se postopalo v primeru, če bi se udeleženec tekom raziskave premislil, torej bi želel svoje sodelovanje prekiniti.

Obenem se raziskovalka zaveda, da bodo osamljeni posamezniki verjetno redkeje samoiniciativno izkazali zanimanje za sodelovanje v dodatnih aktivnostih. Zato je na eni strani potreben premislek, kako identificirati take posameznike, in na drugi umestitev pridobljenih rezultatov. Namreč, če bodo rezultati odražali le mnenja neosamljenih posameznikov o tem, zakaj so osamljeni ljudje osamljeni, pravzaprav nismo dosegli namena raziskave.

V opisanem primeru za zagotavljanje etičnosti delovanja so raziskovalki v pomoč zlasti naslednji členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*; 1.3.: *Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave*; ter 1.4.: *Psiholog sme v obravnavi uporabljati samo tiste postopke in takšne aktivnosti, s katerimi je seznanil obravnavanca in je ta izjavil, da jih sprejema in z njimi soglaša*.

Obveščeno soglasje predpostavlja natančno vnaprejšnje podajanje informacij o raziskavi udeležencu. Pri tem je lahko raziskovalec, zlasti v primeru kvalitativnega raziskovanja, do neke mere omejen z odprtostjo raziskovalnega modela, ki predpostavlja nadgrajevanje vsebin skozi pridobivanje podatkov. Zato etično korektno razumevanje obveščenega soglasja ne predstavlja zgolj pridobivanja formalno izraženega soglasja za sodelovanje v raziskavi s podpisom obrazca, temveč tudi dosledno omogočanje odstopa od sodelovanja v raziskavi na kateri koli točki v procesu brez negativnih posledic za udeleženca, torej senzibilno kontinuirano preverjanje oz. zagotavljanje procesnega soglasja.

V kolikor informirano soglasje zajema pravniško izrazoslovje in dolga besedila, se pojavi vprašanje, ali slednje resnično služi zaščiti sodelujočih ali pa gre v večji meri za samozaščito institucije. Da bo informirano soglasje resnično namenjeno zaščiti udeležencev, morajo biti vsebine zapisane na način, ki bo razumljiv potencialnim udeležencem. Obenem lahko zelo podrobno opisani protokoli (npr. glede shranjevanja podatkov) privedejo do pretirane senzibilizacije, pri čemer se ustvari vtis, da so tveganja, povezana s sodelovanjem v raziskavi, višja, kot so morda v resnici (Malnar, 2010). Navsezadnje pa se je treba zavedati, da tudi soglasje za sodelovanje v raziskavi ne predstavlja nujno zadostnega pogoja za dejansko zagotovitev etičnosti raziskave (Eberlen idr., 2019).

Nagrade za sodelovanje

Številne raziskave uporabljajo denarno ali drugo materialno spodbudo za privabljanje udeležencev. To je do neke mere upravičeno, saj se s tem lahko zagotovi ustrezno nadomestilo za čas, ki ga ti porabijo za sodelovanje v raziskavi (Scott-Jones, 2000). Vendar je hkrati pomembno, da raziskovalci ne izkoriščajo potencialnih udeležencev s ponudbo spodbud, ki jih je težko zavrniti. Veliko psiholoških raziskav se izvaja s študenti, kar vzbuja etične pomisleke v zvezi z njihovo svobodno voljo. Če je s sodelovanjem povezano ocenjevanje študentov, je to lahko sporno (Higbee idr., 1982). Etična praksa zato zahteva, da se študentom ponudi razumna alternativa sodelovanju v raziskavi, študenti pa ponujenih alternativ ne smejo razumeti kot kaznovalnih ali zahtevnejših od sodelovanja v raziskavah.

Anonimnost, zasebnost in zaupnost

Anonimnost v raziskovanju pomeni, da nihče (vključno z raziskovalcem) ne more osebno identificirati udeležencev raziskave in se osebni podatki, po katerih bi lahko udeležence identificirali, ne zbirajo. Zasebnost na drugi strani predstavlja pravico udeležencev raziskave do nerazkritja osebnih podatkov ali informacij brez njihove privolitve. Spoštovanje zasebnosti udeležencev je za psihologa temeljnega pomena. Enako velja za zaupnost, ki predstavlja obvezo psihologa k molčečnosti, zavezo, da zasebnih in osebnih podatkov udeležencev ne bo posredoval drugim osebam brez privolitve. Gre za moralno in pravno dolžnost psihologa, pri čemer pa obstajajo izjemne situacije, ko je kršitev zaupnosti nujna (European Federation of Psychologists' Associations, 2015; 2023).

Udeleženec ima pravico odločiti, katere informacije bodo razkrite, komu, v kakšnih okoliščinah in kdaj (Singleton idr., 1988). Ker pa pri tem obstajajo izjeme, morajo biti udeleženci obveščeni o zahtevah obveznega razkrivanja informacij, npr. v primeru nezakonitih dejavnosti. Etični kodeks APA iz leta 1992 dovoljuje kršitev zaupnosti za zaščito tretjih oseb, podobno pa tudi naš aktualni *Kodeks poklicne etike psihologov*. Pri tem se raziskovalci, ki niso usposobljeni za klinično diagnostiko, pri interpretaciji verjetnosti škode zaradi izjav udeležencev raziskave lahko znajdejo v težkem položaju (Miller, 2003).

Zagotavljanje zasebnosti in anonimnosti lahko predstavlja poseben izziv v kvalitativnem raziskovanju zaradi majhnih vzorcev ter podrobnih biografskih podatkov (Thompson in Russo, 2012). Udeleženci morda živijo v majhnih skupnostih, izkazujejo izstopajoče lastnosti ali pa je raziskava vezana na specifične okoliščine. Zato je treba vse podatke, na podlagi katerih bi bilo potencialno mogoče prepoznati posameznika, zakriti oz. o njih ne poročati. Z vidika zaščite anonimnosti udeležencev je tovrstna praksa nujna, obenem pa predstavlja raziskovalno težavo, saj raziskovalec vseeno ne sme izbrisati za raziskavo relevantnih podatkov. Raziskovalec mora zato tekom celotnega procesa analiziranja oz. poročanja o izsledkih raziskave vzdrževati ustrezno razmerje med natančnostjo pri navajanju rezultatov (z namenom zagotavljanja nepristranskosti raziskave kot tudi razumevanja izsledkov) in zakrivanjem podatkov, na podlagi katerih bi lahko bralci prepoznali identiteto oseb. Pri tem je ključnega pomena ozaveščena presoja o tem, kateri podatki bi glede na situacijo lahko bili takšni. Posebno pozornost je treba nameniti vprašanju zagotavljanja zasebnosti tudi v primeru zbiranja podatkov s pomočjo intervjuvanja parov ali skupin (npr. izvedba fokusne skupine, pri čemer bi lahko bili posamezniki zadržani do sodelovanja, ker ne bi želeli deliti različnih osebnih informacij pred skupino) ter v primeru izvedbe raziskave preko spleta (npr. z vidika tehnične zanesljivosti opreme, internetne povezave, vpogleda v okoliščine udeleženca tekom sodelovanja v raziskavi) ali s podatki, zbranimi preko družbenih omrežij (Taquette in Borges da Matta Souza, 2022).

Primer 3

Raziskovalka preučuje doživljanje psihologov pri delu s klienti, ki doživljajo kronične bolečine. Njena raziskava temelji na kvalitativni metodologiji, podatke pa zbira s pomočjo individualnih,

polstrukturiranih intervjujev. Udeleženci opisujejo svoje doživljanje pri delu s posameznimi klienti, pri čemer je za razumevanje konteksta nujno, da raziskovalki predstavijo nekatere okoliščine strokovnega dela s klientom oz. določene klientove značilnosti. Pri tem ščitijo zasebnost klientov na ta način, da ne izdajo njihovih osebnih podatkov kot tudi ne kakršnih koli podatkov, ki niso nujni za pojasnitev konteksta njihovega lastnega doživljanja, ali bi lahko prispevali k prepoznavi klienta. Raziskovalka poudari, da značilnosti klientov niso predmet preučevanja, vendar pa bo pri analizi podatkov in poročanju o rezultatih raziskave kot zaupne obravnavala vse morebitne specifične značilnosti (npr. določen vir klientovih kroničnih bolečin), ki bi jih lahko udeleženci omenili z namenom razlage okoliščin, ki so bile vezane na njihovo doživljanje.

Kljub previdnosti namreč ob poglobljenem raziskovanju opisane tematike ne moremo popolnoma izključiti možnosti, da bi lahko ob sočasnem poznavanju določenih specifičnih informacij prišlo do prepoznave s strani bralcev, v kolikor bi te podatke raziskovalka navedla v znanstvenem delu. Poročanje o kvalitativni raziskavi namreč poleg avtorjeve interpretacije vključuje tudi krajše ali daljše citate, ki služijo kot primeri pri opisovanju rezultatov. Zato raziskovalka ne le skrbno razmisli, katere podatke o udeležencih raziskave bo predstavila, temveč tudi nameni posebno pozornost vsakemu izmed citatov, ki jih bo uporabila v članku. V kolikor bi povedano vključevalo npr. informacijo o specifičnem slovenskem kraju, bi ime kraja nadomestila s splošnim opisom (npr. »v srednje velikem kraju«). V kolikor bi neka izjava vključevala specifično informacijo, ki je raziskovalka ne bi mogla ustrezno nadomestiti s splošnim opisom, te izjave ne bi uporabila, temveč bi za ilustracijo posamezne teme uporabila drug citat.

V opisani situaciji za zagotavljanje etičnosti delovanja skrbijo tako raziskovalka kot tudi udeleženci. Pri tem so jim v pomoč zlasti naslednji členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 1.10.: *Psiholog pri svojem delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*; 1.18.: *Kadar psiholog uporabi primere*

psiholoških obravnav iz prakse za potrebe predavanj, supervizije ali objave v medijih ali znanstveno-strokovnih revijah, mora zagotoviti popolno anonimnost obravnavancev; 1.19.: Ko psiholog poroča, seznanja, pojasnjuje ali objavlja karkoli, kar se nanaša na obravnavanca-e, poskrbi za smiselne omejitve podatkov, da tudi s tem zagotovi njegovo anonimnost.

O načinih zagotavljanja zaupnosti se je treba z udeležencem pogovoriti pred začetkom zbiranja podatkov. Udeleženec mora biti prepričan, da bodo postopki zadostovali za ohranitev njegove zasebnosti. Sklepamo morda lahko, da v večini raziskav raziskovalci ne zbirajo podatkov, zaradi katerih bi bila posameznikom narejena škoda, če bi bili prepoznani. Navadno tudi ni interesa, da bi kdo želel prepoznavati posamezne udeležence. A vendar se je treba zavedati, da je v mnogih situacijah anonimnost zgolj navidezna. Morebitni interesi za uporabo podatkov v drugačne namene, kot so statistični oz. raziskovalni (oz. kot je navedeno v informiranjem soglasju), obstajajo. V tem primeru lahko govorimo o zlorabi podatkov. Velja pa tudi razmislek, ali bi bili potencialni udeleženci bolj zadržani za sodelovanje v raziskavah, če bi se tega v večji meri zavedali.

Hramba in obdelava podatkov ter poročanje o rezultatih

V skladu z Zakonom o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2) (2022) in s Splošno uredbo (EU) o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov), 2016) so tudi raziskovalci na področju psihologije zavezani k upoštevanju pravil glede ravnanja z osebnimi podatki (kateri koli podatki, ki se nanaša na posameznika (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022)) oz. s katero koli informacijo v zvezi z določenim ali določljivim posameznikom (Uredba (EU) 2016/679) in z občutljivimi osebnimi podatki (podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence ali evidenc, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, ter biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022)) oz. s podatki, ki so posebej občutljivi z vidika temeljnih pravic in

svoboščin, saj bi lahko okoliščine njihove obdelave resno ogrozile temeljne pravice in svoboščine (Uredba (EU) 2016/679).

Varovanje podatkov

V primeru obdelovanja občutljivih osebnih podatkov je treba poskrbeti za višjo raven varstva v primerjavi z ostalimi osebnimi podatki, npr. z uporabo šifrirnega sistema, priporočenim pošiljanjem po pošti itd. (Brulc, 2020). Pri tem se pojavlja vprašanje, ali se lahko podatke o psiholoških značilnostih in duševnem zdravju posameznika razume kot podatke o zdravstvenem stanju ter kot take za občutljive osebne podatke. Kot navaja Brulc (2020), predpisi na to vprašanje ne podajajo jasnega odgovora, praksa pa ni ustaljena. V ožjem smislu se pojem podatki o zdravstvenem stanju nanaša na podatke, pridobljene v okviru zdravstvenega sistema. V širšem smislu pa je smiselno, da kot občutljive osebne podatke obravnavamo vse psihološke podatke, tudi tiste, ki so pridobljeni tudi izven področja klinične psihologije (različni podatki o psiholoških obravnavah, anamnezah, rezultatih obravnav, rezultatih testov, diagnozah itd.) in jim skladno s tem namenjamo posebno skrb (Brulc, 2020). Navedeno je skladno z načeli varovanja posameznikove zasebnosti, zaupnega odnosa ter odgovornega ravnanja in varnega shranjevanja osebnih podatkov pri psihološkem delu na splošno, kjer je v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.13.) med drugim navedeno, da *mora psiholog kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja*.

Ob tem se pojavljajo etične dileme, vezane na anonimizacijo podatkov, ki jih hranimo v bazah. Prava anonimizacija baze podatkov v kvantitativnem raziskovanju je namreč mnogo več kot le to, da odstranimo ime, starost in lokacijo (Eberlen idr., 2019). S tem se odpira vprašanje dosegljivosti standardov anonimizacije, ki jih postavlja Splošna uredba EU o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679), ter s tem tehnične in pravne ustreznosti omogočanja proste dostopnosti anonimiziranih podatkov. Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov namreč ne zadeva obdelave anonimnih ali popolnoma anonimiziranih podatkov, vključno z uporabo podatkov v statistične ali raziskovalne namene. Vendar je v številnih raziskavah s področja psihologije dovolj že ena ali dve izstopajoči lastnosti, na podlagi katerih lahko določen udeleženec izstopi in ga je zato možno prepoznati. Podatki v raziskovalnih bazah so posledično pogostejše le »pseudonimizirani« oz. obdelani na način, da osebnih podatkov brez dodatnih

informacij ni več mogoče pripisati specifičnemu posamezniku, na katerega se nanašajo osebni podatki; take informacije pa se hranijo ločeno ter zanje veljajo tehnični in organizacijski ukrepi za zagotavljanje, da se osebni podatki ne pripišejo določenemu ali določljivemu posamezniku (Uredba (EU) 2016/679). Tovrstne podatke bi bilo treba v skladu s Splošno uredbo (EU) o varstvu podatkov obravnavati kot informacije o določljivem posamezniku (Uredba (EU) 2016/679, 26. odstavek).

Še zlasti pa je vprašljivo, v kolikšni meri je možno anonimizirati podatke v kvalitativnem raziskovanju. Pri tem ima lahko tudi odstranjevanje vseh informacij, ki bi lahko omogočile prepoznavo, različne neželene posledice kot npr. omejeno uporabnost podatkov (Parry in Mauthner, 2004) ter oteženo preverjanje resničnosti navedenega (Ramšak, 1998).

Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov ne zavezuje raziskovalcev, da udeležencem vnaprej predstavijo vse potencialne nadaljnje uporabe anonimiziranih podatkov niti da jih informirajo o tem, če bodo anonimizirani podatki odprtodostopni. Pri tem se odpira tudi vprašanje, v kolikšni meri oz. na kakšne načine je možno zagotoviti, da podatki niso zgolj psevdonimizirani, temveč popolnoma anonimizirani. V zvezi z obdelavo podatkov v znanstveno-raziskovalne namene Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov navaja, da bi morali imeti posamezniki, na katere se nanašajo osebni podatki, možnost privolitve uporabe osebnih podatkov zgolj za nekatera znanstveno-raziskovalna področja, ob upoštevanju priznanih etičnih standardov znanstvenega raziskovanja, ter zgolj za dele raziskovalnih projektov v obsegu, ki ga dovoljuje predvideni namen.

Etične napake v raziskovanju

Kakovost znanstvenega raziskovanja je tesno povezana z etičnimi vprašanji, vezanimi na celoten proces, od načrtovanja raziskave do poročanja o rezultatih. Pri tem je za zagotavljanje kakovosti bistveni del raziskovalne etike objektivnost oz. nepristranskost, torej izvajanje postopkov raziskovanja na način, da je zagotovljena odsotnost kakršnega koli prirejanja rezultatov ali napeljevanja k temu. Odstopanja od objektivnosti vodijo v zmanjšano veljavnost spoznanj, ne glede na to, ali se pojavijo kot posledica neznanja ali namerno (Malnar, 2011). Obenem kakovost raziskovalnih postopkov predstavlja tudi pogoj, ki opravičuje etičnost izvedbe raziskave tako z vidika udeležencev in njihovega časa kot tudi porabe finančnih sredstev ter prostora v reviji ob objavi rezultatov (Rosenthal, 1994).

V Sloveniji je velik del raziskav na področju psihologije izveden ne le na študentski populaciji, ampak tudi v okviru zaključnih nalog študentov psihologije. Ker študenti zaradi svojega procesa učenja še ne morejo nujno sami skrbeti za visoko kakovost raziskav oz. nujno premisliti o vseh vidikih etike, je še posebej pomembno, da poleg mentorstva obstajajo protokoli, ki jih k temu spodbujajo. Priprava vloge za etične komisije je lahko eden od teh. Pomagajo pa tudi formalne in neformalne supervizije oz. konzultacije o procesu izvedbe raziskave (npr. magistrske konference), ki spodbujajo refleksijo dela.

Pristranskosti v različnih fazah raziskovalnega procesa

Znanstvena metoda raziskovanja v psihologiji v osnovi vključuje natančno poznavanje teoretičnih osnov ter pregled dosedanjih empiričnih spoznanj. Navedeno je pomembno zato, da se raziskovalec odloči za izvedbo raziskave zgolj v primeru, da bo z njo osvetlil do sedaj še neraziskana področja oz. vsebine, ki še niso dovolj dobro razumljene. Prav tako pa dovolj dobro premišljen pristop omogoči načrtovanje raziskave na tak način, da raziskovalec smiselno in jasno oblikuje raziskovalne cilje, vprašanja oz. hipoteze že v naprej, s čimer se izogne vnosu morebitnih pristranskosti v proces raziskovanja. V psihologiji namreč prihaja do pogostega podvajanja raziskav, kar je etično problematično.

Nadalje je pri načrtovanju oz. izvedbi raziskave pomembno, na kakšen način poteka izbor udeležencev. Morebitne manipulacije pri izbiri vzorca ali umestitvi udeležencev v eksperimentalno ali kontrolno skupino bi lahko namreč pomembno vplivale na rezultate raziskave. Obenem bi lahko prišlo do pojava samouresničujoče se prerokbe (Rosenthal, 1994), torej da bi udeležba v raziskavi za nekatere udeležence postala dejavnik tveganja za razvoj ali poglobljanje težav na preučevanem področju. Za enega izmed metodološko najustreznejših pristopov tako velja randomizirana kontrolna raziskava (angl. *randomised controlled trial* – RCT), pri kateri so udeleženci v eksperimentalno ali kontrolno skupino razvrščeni naključno. Tovrsten pristop pomembno zmanjša verjetnost pojava pristranskosti, obenem pa predstavlja varovalni mehanizem pred morebitnim povzročanjem škode udeležencem.

Primer 4

Raziskovalec je za preučevanje uspešnosti intervencijske raziskave o uvajanju bolj zdrave prehrane uporabil randomizirano kontrolno raziskavo. Vzorec so razdelili na kontrolnega in intervencijskega, pri čemer so vse posameznike iz regije 1 umestili v kontrolno, iz regije 2 pa v intervencijsko skupino. Skupini sta bili izenačeni po demografskih in socio-ekonomskih dejavnikih, regiji pa sta v teh dejavnikih tudi primerljivi. Raziskovalec se ob analizi osnovnih podatkov sooči z dilemo, saj so rezultati skupin že v osnovnem merjenju statistično značilno različni. Naj nadaljevanje raziskave kar opusti?

Raziskovalec verjetno pri razvrščanju posameznikov v skupino ni preučil dodatnih dejavnikov, ki so vplivali na razlike v zbranih podatkih: npr. prehranjevalne navade v obeh regijah, stališča do prehranjevanja, stališča do uvajanja sprememb pa tudi okoljski dejavniki, zaradi katerih se ljudje različno prehranjujejo (npr., v eni regiji večina ljudi službo opravlja predvsem med 9. in 17. uro, v drugi pa več ljudi opravlja izmensko delo, kar prispeva k različnim prehranjevalnim navadam). Situacija, v kateri se je znašel raziskovalec, kaže na to, da je morda premalo natančno razmislil o dosedanjih spoznanjih z obravnavanega področja ter s tem o vseh relevantnih vidikih, ki bi jih bilo smiselno upoštevati pri načrtovanju raziskave. Z vsebinskega vidika je pre malo pozornosti namenil dejavnikom, ki so lahko povezani s prehranjevalnimi navadami, z metodološkega vidika pa je k izvedbi randomizirane raziskave pristopil preveč poenostavljeno.

Raziskovalec je soočen z dilemo, ali naj raziskavo vseeno nadaljuje. Znanstvena vrednost njenih rezultatov bo zaradi neoptimalnega načrtovanja nekoliko nižja, kot bi bila v primeru dobro zastavljene randomizirane raziskave. Verjetno bo statistično značilen vpliv intervencije težko dokazati. Pa vendar, ker je raziskava zastavljena intervencijsko, z minimalnimi tveganji (npr. udeleženci bi lahko nove, zdrave navade prevzeli ali ne), je morda od izvedbe več koristi kot tveganj. Glede na to, da so udeleženci svoj čas in energijo že namenili za sodelovanje v osnovni raziskavi, bi lahko izvedbo intervencije, ki jim bo lahko v korist,

razumeli kot etično odločitev. Z vidika zagotavljanja veljavnosti spoznanj pa je pomembno, da raziskovalec v nadaljnje zbiranje podatkov, analizo in poročanje o rezultatih ne vnaša različnih pristranskosti (npr. zaradi slabe informiranosti ali želje po potrditvi hipoteze) ter da uporabi relevantne statistične postopke obdelave podatkov, ki bodo omogočili objektivno in znanstveno utemeljeno zaključevanje.

Pristranskosti pri načrtovanju raziskave se lahko pojavijo tudi v vsebinskem smislu, v okviru zasnove vprašalnika ali same oblike vprašanj. Tovrstna pristranskost bi se pojavila, če bi npr. raziskovalec med množico instrumentov za merjenje nekega pojava namenoma izbral točno tistega, za katerega meni, da bo z njim (npr. zaradi slabših psihometričnih lastnosti) lažje potrdil svoje predpostavke. Morebitne pristranskosti v načinu oblikovanja vprašanj lahko vključujejo npr. izbiro sugestivnih vprašanj, načrtovanje oblike vprašanj ali možnih odgovorov na način, za katerega raziskovalec meni, da bo najverjetneje potrdil predpostavke, umik vprašanj, za katere raziskovalec meni, da ne bi potrdila predpostavk, ipd. Načini vnosa pristranskosti so tudi v tem pogledu številni in raznoliki, zato sta ključnega pomena tako etična ozaveščenost raziskovalca kot tudi natančna dokumentacija raziskovalnega procesa (skozi katero se lahko presoja o objektivnosti sprejetih odločitev).

Tudi v fazi analize podatkov se pojavljajo možnosti vnosa pristranskosti. Med najočitnejše in etično najspornejše bi lahko umestili analizo podatkov, ki sploh niso bili empirično pridobljeni, tj. analizo ponarejenih podatkov. Druge sporne prakse vključujejo izbris podatkov, ki se ne skladajo s teorijo ali predpostavkami, denimo znanstveno neutemeljeni načini ravnanja z osamelci (npr. odstranjevanje osamelcev, dokler analiza ne poda želenega rezultata) ali izbira oz. odstranjevanje udeležencev iz analize z namenom potrditve hipotez. Zanimivo pa je, da si avtorji niso enotni glede vprašanja etične ustreznosti »vohljanja po podatkih« (angl. *data snooping*), ki se nanaša na iskanje povezav med podatki brez v naprej predpostavljenih hipotez, z upanjem, da bomo našli kaj zanimivega (Malnar, 2011). Meltzoff (2005, po Malnar, 2011) poudarja, da je etično sporno predvsem prikazovanje naključnih odkritij kot potrditve v naprej postavljenih hipotez. Obenem tovrstno iskanje povezav vpliva na verjetnost odkritja statistično značilnih povezav, vendar pa je vplive pristranskosti v takšnih primerih možno zmanjšati z uporabo ustreznih

statističnih pristopov, kot je npr. Bonferronijev popravek (Rosenthal, 1994). Po drugi strani je temeljita izraba podatkov ne le smiselna, temveč tudi etična, saj lahko raziskovalec na ta način pride do novih, zanimivih in pomembnih spoznanj, pri čemer so vložena sredstva, čas in napor s tem še toliko bolj upravičeni. V tem kontekstu Rosenthal (1994) tudi metaanalitične raziskave, ki omogočajo bolj poglobljeno izrabo pridobljenih podatkov in s tem bolj utemeljeno sklepanje o preučevanih pojavih, vidi kot etični imperativ.

V fazi poročanja o rezultatih pomembno etično občutljivo situacijo predstavljata tudi samocenzura in zunanja cenzura, tj. neporočanje o rezultatih raziskave, ki npr. ne potrjujejo zastavljenih hipotez. Do tovrstne cenzure lahko pride zaradi različnih interesov ali pritiskov (tudi v smislu možnosti znanstvenih objav), posledično pa se lahko na področju raziskovanja pojavijo pomembne pristranskosti. Navedeno je pomembno upoštevati tudi pri izvedbi metaanalitičnih raziskav, v katerih je ocenjevanje prisotnosti pristranskosti na preučevanem področju omogočeno s statističnimi postopki, kot je npr. lijakasti diagram (angl. *funnel plot*).

Kvalitativno in kvantitativno raziskovanje

Posebno pozornost velja nameniti vprašanju vnosa pristranskosti v izvedbo raziskave in analizo podatkov glede na način raziskovanja. Avtorji (Graham idr., 2006; Thompson in Russo, 2012; Taquette in Borges da Matta Souza, 2022) opredeljujejo več občutljivih področij, vključno z zaupnostjo in zasebnostjo, avtonomnostjo udeležencev in informiranim soglasjem, dvojnimi vlogami, s prekomerno vpletenostjo ter politiko in z močjo različnih raziskovalnih pristopov. Razlika med temi v kvantitativnem in kvalitativnem raziskovanju je povezana s stopnjo interakcije med udeležencem ter raziskovalcem.

Če je kvalitativno raziskovanje pogostejše razumljeno kot etično vprašljivejše, kvantitativno daje večji občutek objektivnosti in neškodovanja udeležencem (Eide in Kahn, 2008). Pa vendar je tudi kvantitativno raziskovanje treba obravnavati kritično in preverjati njegovo etično ustreznost. Pri tem je ne glede na obliko raziskovanja pomembno pozornost posvečati tako procesom raziskovanja kot tudi občutenju udeležencev, ki je v kvantitativnih raziskavah pogosto zanemarjeno, saj je zaradi narave raziskovanja skoraj nemogoče preverjati vsa občutenja in se nanje ustrezno odzvati. Kvalitativno raziskovanje preko preverjanja razpoloženja in razbremenitve ob zaključevanju individualnih pogovorov omogoča

prav slednje (Omerov idr., 2013). Kvalitativno raziskovanje nadalje omogoča opolnomočenje sodelujočih v raziskavah, medtem ko je pri kvantitativnih pristopih, zaradi oblike raziskovanja, opolnomočenja manj. Prav tako se v nekaterih kvantitativnih raziskavah z ocenjevalnimi lestvicami kompleksne fenomene precej redukcionistično naslavlja v obliki merjenih postavk. To ni problematično le z vidika doživljanja udeležencev, temveč tudi z vidika celostne obravnave določenih fenomenov.

Sodobna vprašanja in dileme

Spletno raziskovanje

Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov navaja, da sta »hiter tehnološki razvoj in globalizacija prinesla nove izzive za varstvo osebnih podatkov« (Uredba (EU) 2016/679, 6. odstavek), s tehnološkim razvojem in pridobitvijo možnosti uporabe novih tehnologij pa se razvija in spreminja tudi metodologija raziskovanja v družboslovnih vedah, vključno z raziskovanjem v psihologiji. Na področju socialne psihologije so tako avtorji ugotovili, da so raziskave, objavljene med letoma 2016 in 2018, v primerjavi s tistimi, objavljenimi med letoma 2009 in 2011, vključevale večje vzorce, obenem pa so pogostejše temeljile na zbiranju podatkov preko spletnih platform in samoporočanju (Sassenberg in Ditrich, 2019).

Prehod na pretežno spletno obliko izvajanja raziskav (npr. spletne ankete) je že sam po sebi etično vprašanje, ki vključuje številne vidike, kot npr. ustreznost uporabe posameznih merskih instrumentov, omogočanje zastavljanja vprašanj in preverjanje razumevanja obveščenega soglasja, omogočanje razbremenitve udeležencev po zaključku sodelovanja v raziskavi, posredovanje kontaktnih podatkov raziskovalca udeležencem, beleženje in shranjevanje osebnih podatkov udeležencev itd. Izvedba raziskave s pomočjo spletne ankete v manjši meri omogoča vpogled v vedenje udeležencev tekom sodelovanja v raziskavi. S tem se lahko pojavijo višja stopnja malomarnosti oz. nepozornega odzivanja udeležencev, slabše upoštevanje navodil oz. nalog, posledično pa še slabša kvaliteta zbranih podatkov in nižja veljavnost spoznanj (Maniaci in Rogge, 2014).

Spletno okolje hkrati prinaša tudi možnost povečane sledljivosti in zmanjšane anonimnosti. Pri tem je še posebej problematičen zapis IP-naslova, saj je s to informacijo mogoče identificirati računalnik in s tem pogosto tudi udeleženca, kar še posebej veliko tveganje predstavlja v primerih, ko gre za raziskovanje občutljivih tem (Malnar, 2010). Po drugi strani

pa splet postaja vse bolj javni prostor, v katerem različne korporacije operirajo z veliko večjimi bazami podatkov, ki niso anonimni. Primer afere Cambridge Analytica nakazuje obsežnost morebitne uporabe oz. zlorabe na ta način pridobljenih podatkov z namenom vplivanja na javno mnenje in politično udejstvovanje posameznikov (Peruzzi idr., 2018). V zavzetosti za zagotavljanje etičnega delovanja raziskovalci tako tvegajo, da bodo postali edina družbena institucija, ki ne more zlahka zbirati in analizirati podatkov iz spletnega okolja (Malnar, 2010). Zato se na tem mestu odpira vprašanje, kako oblikovati načela etičnega raziskovanja v spletnem okolju, da se to ne bi zgodilo, obenem pa bo raziskovalna dejavnost v korist tako udeležencem kot tudi, skozi nova spoznanja, širši družbi.

V posebnem poglavju se naslavlja etične dileme in občutljivosti glede uporabe spleta pri psihološkem delu, pri čemer so izpostavljene tudi smernice Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Associations – EFPA) glede tega.

Odprta znanost

Vprašljive prakse v raziskovanju, kot so npr. *post hoc* postavljanje hipotez, torej po tem, ko so rezultati že znani (angl. *hypothesizing after results are known* – HARKing), usmerjanje poteka raziskave in manipuliranje s podatki z namenom potrditve statistično značilne vrednosti (angl. *p-hacking*) (Bottesini idr., 2022; Wicherts, 2017) vodijo v pristranskost objavljenih rezultatov, s tem pa k napačnim zaključkom o preučevanih fenomenih (Siegel idr., 2021). Kot odgovor na opisano stanje, za katero se v literaturi pojavljajo različna poimenovanja, kot npr. »revolucija verodostojnosti« (angl. *credibility revolution*), »kriza ponovljivosti« (angl. *replicability crisis*) ter »revolucija transparentnosti« (angl. *transparency revolution*), avtorji predlagajo uporabo orodij odprte znanosti. Zato so bila razvita različna orodja in platforme, ki naj bi nudila priložnost za izboljšanje kredibilnosti znanstvenih spoznanj in spodbujala nova spoznanja. Pri tem raziskovalec nima vpliva na to, kdo, kdaj in s kakšnim namenom uporabi podatke. Tako se tudi tu pojavljajo odprta vprašanja.

Z vidika etike v raziskovanju je ključnega pomena, da se potencialne udeležence raziskave vnaprej obvesti, da bodo njihovi anonimizirani podatki na voljo drugim. Vendar bi lahko ta informacija vplivala na izsledke raziskave. Če bi ob prejemu vabila za sodelovanje v raziskavi informacija o odprti dostopnosti anonimnih oz. anonimiziranih podatkov vplivala na posameznikovo odločitev za sodelovanje v raziskavi, bi to namreč

pomenilo samoizbor udeležencev, ki bi vplival na zunanjo veljavnost raziskave. Informacija o odprti dostopnosti anonimnih oz. anonimiziranih podatkov pa bi prav tako lahko vplivala tudi na drugačno vedenje, npr. bolj socialno zaželeno vedenje udeležencev ali drugačno oz. netipično pahljivejše odzivanje udeležencev (Eberlen idr., 2019).

Raziskovalci so preučevali, na kakšen način lahko politika odprte dostopnosti oz. izmenjave podatkov (angl. *data sharing policy*) vpliva na pripravljenost za sodelovanje ali na vedenje udeležencev tekom izvajanja raziskave. V raziskavi je eden izmed potencialnih udeležencev sicer zavrnil sodelovanje na podlagi tega, da bi bili njegovi, sicer anonimizirani, podatki odprto dostopni. Vendar se je tako odločil le en posameznik, zato gre na tej točki le za anekdotski dokaz. S primerjanjem skupin pa so avtorji dalje ugotovili, da ni videti, da bi se posamezniki v skupini odprte dostopnosti podatkov razlikovali od tistih v skupini brez odprte dostopnosti. Predstavljena politika glede odprte dostopnosti podatkov tako morda ne vpliva na kvaliteto podatkov. Nadalje so avtorji ugotavljali, da so udeleženci podatke načeloma pripravljeni deliti oz. podpirati transparentnost pod pogojem, da je zagotovljena njihova anonimnost (Eberlen idr., 2019). Na podlagi opisanih spoznanj bi lahko zaključili, da je zadržanost do omogočanja odprte dostopnosti podatkov neutemeljena, seveda pod pogojem zagotavljanja popolne anonimnosti, za kar pa smo ugotovili, da ni tako enostavno, kot se zdi (Houtkoop idr., 2018).

Ob tem pa je treba poudariti še, da v primeru resnično odprtega dostopa do zbranih podatkov raziskovalec nima nadzora nad tem, kdo sname podatke in s kakšnimi nameni. Pri tem velja natančno razmisliti, na kakšen način je v informiranem soglasju opisano omogočanje odprtega dostopa do podatkov. V kolikor zapis opisuje odprti dostop na način, da si ga udeleženci interpretirajo kot »uporabo zgolj v znanstvene namene«, pa temu ni tako, bi namreč lahko v tovrstnih primerih govorili o zavajanju. V vsakem primeru gre za razmeroma novo področje, na katerem se odpirajo številna etična vprašanja, o katerih velja ob načrtovanju raziskave poglobljeno razmisliti.

Zaključek

V poglavju smo zajeli ključne etične vidike v psihološkem raziskovanju, ki kažejo na to, da so etične dileme v psiholoških raziskavah zelo razširjene. Etika igra vlogo pri zaščiti udeležencev, ponarejanju podatkov, plagiatorstvu in zlorabah, ključna naloga raziskovalcev pa je upoštevati osnovna

načela etičnega raziskovanja v psihologiji (Mustapha in Nketiah, 2021): (i) tehtanje tveganj nasproti koristim, (ii) odgovornost, (iii) integriteto, (iv) poštenost in pravičnost ter (v) spoštovanje človekovih pravic in dostojanstva. Zato je pomembno, da raziskovalci na področju psihologije pri svojem delu dosledno spoštujejo etične kodekse in načela, poznajo delo in pristojnosti obstoječih etičnih komisij ter se zavedajo svoje odgovornosti zaradi neposrednega vpliva svojega dela tako na udeležence kot tudi na stroko. Vsaka neakovostno ali nekorektno zasnovana ali izvedena raziskava namreč predstavlja nezaželen prispevek k zmanjševanju ugleda in vpliva stroke v javnosti (Malnar, 2011).

Nadalje pa ne smemo zanemariti niti družbenih razsežnosti raziskovanja na področjih morale, politike in ekonomije (Bridges, 1998). V raziskovalnem prostoru je moč zaznati premik od raziskovanja kot produkcije znanja in iskanja odgovorov na znanstvena vprašanja k raziskovanju kot podjetniški dejavnosti oz. iskanju finančnih sredstev. Raziskovalne ustanove so tako vse odvisnejše od pogodbenih raziskav, pridobivanje projektov pa je ključno merilo uspešnosti raziskovalcev, pri katerih pri raziskovanju posledično pogosto prevladajo kratkoročni eksistencialni interesi (Malnar, 2011). Za izpolnjevanje etičnih standardov je zato potrebna kritična refleksija osebne raziskovalne drže ter da raziskovalci z raziskovalno integriteto prepoznajo še neodgovorjena raziskovalna vprašanja in jih naslovijo z najprimernejšimi ter etično najbolj neoporečnimi metodami raziskovanja.

Sklenili bi lahko, da so za zagotavljanje integritete in kakovosti raziskovanja, ne glede na uporabljene pristope, ključnega pomena samozavedanje, refleksivnost, kontinuirano procesno soglasje ter etična ozaveščenost (Taquette in Borges da Matta Souza, 2022).

Literatura

- Berthelsen, C. B., Grimshaw-Aagaard, S., in Hansen, C. (2018). Developing a Guideline for Reporting and Evaluating Grounded Theory Research Studies (GUREGT). *International Journal of Health Sciences*, 6(1), 64–76.
- Blades, C. A., Stritzke, W. G. K., Page, A. C., in Brown, J. D. (2018). The benefits and risks of asking research participants about suicide: A meta-analysis of the impact of exposure to suicide-related content. *Clinical Psychology Review*, 64, 1–12.
- Bottesini, J. G., Rhemtulla, M., in Vazire, S. (2022). What do participants think of our research practices? An examination of behavioural

- psychology participants' preferences. *Royal Society Open Science*, 9(4), 200048.
- Bridges, D. (1998). Research for sale: Moral market or moral maze? *British Educational Research Journal*, 24(5), 593–607.
- Briller, S. H., Schim, S. M., Meert, K. L., in Thurston, C. S. (2007–2008). Special considerations in conducting bereavement focus groups. *Omega*, 56(3), 255–271.
- Brulc, U. (2020). Varstvo osebnih podatkov pri delu psihologa. V V. Poštuvan (ur.), *Znanja, spretnosti in kompetence na področju duševnega zdravja* (str. 13–26). Založba Univerze na Primorskem.
- Butler, A. E., Hall, H., in Copnell, B. (2018). Bereaved parents' experiences of research participation. *BMC Palliative Care*, 17(1), 122.
- Council for International Organizations of Medical Science. (1982). *International ethical guidelines for biomedical research involving human subjects*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Eberlen, J. C., Nicaise, E., Leveaux, S., Mora, Y. L., in Klein, O. (2019). Psychometrics anonymous: Does a transparent data sharing policy affect data collection? *Psychologica Belgica*, 59(1), 373–392.
- Eide, P., in Kahn, D. (2008). Ethical issues in the qualitative researcher: Participant relationship. *Nursing ethics*, 15(2), 199–207.
- EQUATOR Network. (B. 1.). *Reporting guidelines for main study types*. <https://www.equator-network.org/reporting-guidelines/tripod-statement/>
- European Federation of Psychologists' Associations. (2015). *Model code of ethics*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2023). *GLOSSARY. Definition of terms used in EFPA Board of Ethics documents and position papers*. European Federation of Psychologists' Associations.
- European Network of Research Ethics Committees. (2005). *EUREC Declaration*.
- Gauthier, J., Pettifor, J., in Ferrero, A. (2010). The universal declaration of ethical principles for psychologists: A culture-sensitive model for creating and reviewing a code of ethics. *Ethics & Behavior*, 20(3–4), 179–196.
- Graham, J., Lewis, J., in Nicolaas, G. (2006). *Ethical relations: A review of literature on empirical studies of ethical requirements and research participation* [ESRC Research Methods Programme Working Paper No. 30]. National Centre for Social Research.

- Higbee, K. L., Millard, R. J., in Folkman, J. R. (1982). Social psychology research during the 1970's: Predominance of experimentation and college students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(1), 180–183.
- Houtkoop, B. L., Chambers, C., Macleod, M., Bishop, D. V. M., Nichols, T. E., in Wagenmakers, E. J. (2018). Data sharing in psychology: A survey on barriers and preconditions. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 1(1), 70–85.
- Lindsay, G., in Clarkson, P. (1999). Ethical dilemmas of psychotherapists. *The Psychologist*, 12(4), 182–185.
- Malnar, B. (2010). Raziskovalna etika med znanostjo, zasebnostjo in birokracijo. *Družboslovne Razprave*, 26(64), 7–24.
- Malnar, B. (2011). Etika raziskovanja v družbeni areni. *Družboslovne razprave*, 27(66), 7–24.
- Maniaci, M. R. in Rogge, R. D. (2014). Caring about carelessness: Participant inattention and its effects on research. *Journal of Research in Personality*, 48(1), 61–83.
- Meltzoff, J. (2005). Ethics in publication. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 11(3), 337–355.
- Miller, R. L. (2003). Ethical issues in psychological research with human participants. V S. F. Davis (ur.), *Handbook of research methods in experimental psychology* (str. 127–150). Blackwell Publishing.
- Ministrstvo za zdravje. (B. l.). *Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko*. <https://www.gov.si/en/registries/working-bodies/komisija-rs-za-medicinsko-etiko/>
- Mustapha, H. S., in Nketiah, B. (2021). Ethics: An insight into psychological research and practice. *Open Access Library Journal*, 8(1). <https://dx.doi.org/10.4236/oalib.1107110>
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1979). *The Belmont report: Ethical principles and guidelines for the protection of human subjects of research*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Omerov, P., Steineck, G., Dyregrov, K., Runeson, B., in Nyberg, U. (2013). The ethics of doing nothing. Suicide-bereavement and research: Ethical and methodological considerations. *Psychological Medicine*, 44(16), 3409–3420.
- Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. *Science*, 349(6251), aac4716.

- Parry, O., in Mauthner, N. S. (2004). Whose data are they anyway? Practical, legal and ethical issues in archiving qualitative research data. *Sociology*, 38(1), 139–152.
- Peruzzi, A., Zollo, F., Quattrocioni, W., in Scala, A. (2018). How news may affect markets' complex structure: The case of Cambridge Analytica. *Entropy*, 20(10), 765.
- Pope, K. S., in Vetter, V. A. (1992). Ethical dilemmas encountered by members of the American Psychological Association: A national survey. *American Psychologist*, 47(3), 397–411.
- Ramšak, M. (1998). Pobočja etične pietete in idealiziranih procedur v etnoloških raziskavah. *Etnolog*, 8, 183–215.
- Rosenthal, R. (1994). Science and ethics in conducting, analysing, and reporting psychological research. *Psychological Science*, 5(3), 127–134.
- Sassenberg, K., in Ditrich, L. (2019). Research in social psychology changed between 2011 and 2016: Larger sample sizes, more self-report measures, and more online studies. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 2(2), 107–114.
- Scott-Jones, D. (2000). Recruitment of research participants. V B. D. Sales in S. Folkman (ur.), *Ethics in research with human participants* (str. 27–34). American Psychological Association.
- Siegel, M., Eder, J. S. N., Wicherts, J. M., in Pietschnig, J. (2021). Times are changing, bias isn't: A meta-meta-analysis on publication bias detection practices, prevalence rates, and predictors in industrial/organizational psychology. *Journal of Applied Psychology*, 107(11), 2013–2039.
- Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data* (3. izd.). Sage Publications.
- Singleton, R., Straits, B. C., Straits, M. M., in McAllister, R. J. (1988). *Approaches to social research*. Oxford University Press.
- Tancig, S. (2009). Etika raziskovanja v družboslovnih vedah. *Kairos: slovenska revija za psihoterapijo*, 3(1/2), 29–38.
- Taquette, S. R., in Borges da Matta Souza, L. M. (2022). Ethical dilemmas in qualitative research: A Critical literature review. *International Journal of Qualitative Methods*, 21(3), 160940692210787.
- Taylor, P. J., Awenat, Y., Gooding, P., Johnson, J., Pratt, D., Wood, A., in Tarrar, N. (2010). The subjective experience of participation in schizophrenia research: A practical and ethical issue. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 198(5), 343–348.

- Thompson, A. R., in Russo, K. (2012). Ethical dilemmas for clinical psychologists in conducting qualitative research. *Qualitative Research in Psychology*, 9(1), 32–46.
- Uprava Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin. (2023, 30. januar). *Etična komisija za poskuse na živalih*. <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/eticna-komisija-za-poskuse-na-zivalih/>
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). (2016). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–88.
- Whitlock, J., Pietrusza, C., in Purington, A. (2013). Young adult respondent experiences of disclosing self-injury, suicide-related behavior, and psychological distress in a web-based survey. *Archives of Suicide Research*, 17(1), 20–32.
- Wicherts, J. M. (2017). The weak spots in contemporary science (And how to fix them). *Animals*, 7(12), 90.
- World Medical Assembly. (1964). *Declaration of Helsinki: Recommendations guiding doctors in clinical research*.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (163). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-4187>

II.15

Etične vsebine v glasbenopsihološkem raziskovanju

Katarina Habe
Tina Bohak Adam

Povzetek

Etika v glasbi ima dolgo preteklost, saj nas vprašanje učinkov glasbe na dobro in slabo v posamezniku ter skupnosti spremlja od samih začetkov človeške civilizacije. Etičnost glasbe je povezana z izvorno evolucijsko funkcijo glasbe, s spodbujanjem celostnega blagostanja v posamezniku in v družbi. Po drugi strani pa ima etika glasbenopsihološkega raziskovanja kratko zgodovino, saj temu področju, razen osamljenih primerov (Sloboda, 2005), še ni bilo namenjene zadostne pozornosti. V prispevku želimo prikazati povezanost glasbe in etike, predstaviti etične dileme na področju glasbene terapije in glasbenega izobraževanja, ki so vsebinsko prenosljive tudi na področje glasbenopsihološkega raziskovanja, na koncu pa izpostaviti nekaj konkretnih etičnih dilem. Predvidevamo, da bo v prihodnjih letih etičnim dilemam v glasbenopsihološkem raziskovanju namenjeno čedalje več pozornosti, saj je uporabnost glasbe, kot nefarmakološkega sredstva za spodbujanje celostnega blagostanja, vse pogostejša, je pa kompleksna in potrebuje vsebinsko ter metodološko utemeljenost.

Habe, K., in Bohak Adam, T. (2023). Etične vsebine v glasbenopsihološkem raziskovanju. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 405–419). Založba Univerze na Primorskem.
<https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.405-419>

Ključne besede: etika, glasba, psihologija glasbe, glasbena pedagogika, multidisciplinarnost

Uvod

Glasba in etika hodita z roko v roki od samih začetkov človeške civilizacije. Etika je opredeljena kot filozofska disciplina, ki obravnava merila človeškega hotenja ter ravnanja glede na dobro in zlo (SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014). Glasbo pa lahko na nek način razumemo kot orodje etike – od samih začetkov človeštva nam namreč pomaga pri vzpostavljanju pristnega stika samih s sabo in z drugimi ter omogoča, da se s pomočjo frekvenc uglašujemo z univerzumom in zemljo (Dewhurst in Maddock, 1999). Vprašanje etičnosti je na področju glasbe izjemnega pomena, saj se nas le-ta neposredno dotika s svojo vibracijo in vpliva na naše celostno blagostanje, bodisi pozitivno bodisi negativno (Habe, 2020). Še posebej moramo biti pozorni na to, ker učinkov glasbe pogostokrat niti zavestno ne zaznamo, vibracije zvoka in glasbe pa na nezavedni ravni odzvanjajo v našem bitju ter ga lahko celo programirajo. Tako se zvok in glasba lahko uporabljata za ustvarjanje harmonije (dobrege) ali disharmonije (slabega) v posamezniku ter družbi. Avstralski domorodci aborigini še dandanes uporabljajo glasbo za posredovanje moralnih naukov. Podobno afriška plemena glasbene dejavnosti uporabljajo za kultiviranje moralnih načel, povezanih z deljenjem in s spoštovanjem (Higgins, 2018).

Ker so starodavna ljudstva verjela, da je glasba odslikava veselja in da načela zvočne (dis)harmonije vplivajo na delovanje posameznika ter družbe, so velik poudarek posvečala vprašanju, katera glasba je primerena za oblikovanje etično-moralnih vrednot družbe. Vprašanje etičnosti glasbe se je izpostavljalo že v filozofskih razpravah starih Grkov. Platon in Aristotel sta bila prepričana, da sta namen in uporabnost glasbe v oblikovanju dobro organizirane družbe (Higgins, 2018). Oba sta se intenzivno ukvarjala z razvojem in vrlinami posameznikovega značaja, glasbo pa razumela kot eno izmed pomembnejših orodij za doseganje le-tega. Pripisovala sta ji vlogo vzgoje in izobraževanja otrok v smislu ustreznega izbora glasbenih zvrsti, ki krepijo značajske vrline. Platon je po drugi strani svaril pred negativnimi učinki neustrezno izbrane glasbe (Higgins, 2018).

Ko se je psihologija glasbe v drugi polovici 19. stoletja razvila kot znanstvena veda, se je fenomenološki vsebinski povezanosti glasbe in etike pridružil še vidik etičnosti glasbenopsihološkega raziskovanja z

metodološkega vidika. Na tem mestu bi zato psihologijo glasbe najprej opredelili kot znanstveno vedo, potem pa izhajajoč iz tega predstavili dve temeljni etični dilemi na področju psihologije glasbe.

Psihologija glasbe predstavlja konglomerat številnih raznolikih znanosti, družboslovnih in naravoslovnih, pri čemer sta temeljni znanosti psihologija in muzikologija. Kljub temu da poimenovanje psihologija glasbe nakazuje, da naj bi bila le-ta v domeni psihologije, pa enakovredno vlogo na drugi strani zavzema muzikološka znanost. Tako je npr. v avstrijskem in nemškem okolju psihologija glasbe bolj pod okriljem muzikologije, v Angliji in ZDA pa bolj pod okriljem psihologije. Že na tej točki se pojavljajo etične dileme, ki jih psihologi in muzikologi očitajo drug drugemu pri raziskovanju glasbenopsiholoških fenomenov. Psihologi muzikologe večkrat opozarjajo na etičnost uporabljenih metodoloških pristopov, obratno pa muzikologi izpostavljajo problem vsebinske etičnosti (npr., pri preučevanju Mozartovega učinka so muzikologi pogostokrat očitali psihologom, da pri izbiri glasbenih vzorcev, ki so jih medsebojno primerjali, niso dovolj upoštevali vloge glasbenih parametrov (tempo, ritem, melodija, harmonija ipd.) in da se je daleč preveč posploševala, celo zbanalizirala vloga Mozartove glasbe; po drugi strani pa so psihologi marsikateri muzikološki raziskavi Mozartovega učinka očitali premajhen vzorec, uporabo psihometrično neustreznih inštrumentov, premalo kontrolirane pogoje pri izvedbi eksperimenta). Če stopimo še korak dlje, se odpre cela paleta etičnih izzivov, ko k preučevanju glasbenopsiholoških fenomenov pristopijo druge znanosti, kot so akustika, matematika, fizika, elektrotehnika, medicina, računalništvo, torej bolj naravoslovno obarvane znanstvene discipline, po drugi strani pa se druge vrste etičnih dilem porajajo, kadar na področje glasbenopsihološkega raziskovanja stopajo antropologija, glasbena pedagogika, sociologija.

V osrednjem delu prispevka se bomo sprehodili od samih začetkov povezovanja etike in glasbe, preko etike v glasbenem izobraževanju in glasbeni terapiji do konkretnih etičnih dilem, ki se pojavljajo pri glasbenopsihološkem raziskovanju.

Osrednji del

Ali ima lahko glasba pozitivno ali negativno vlogo v našem odnosu do zunanjega sveta, pri presojanju tega, kaj je pravilno ali napačno, ustrezno ali neustrezno? Nas lahko pasivna (poslušanje glasbe) ali aktivna glasbena izkušnja (petje, igranje inštrumenta, improviziranje, komponiranje) na-

redita boljšega ali slabšega z moralnega vidika? Cox in Levine (2016) temu pritrdita, prav tako ima glasba po njunem mnenju pomembno vlogo pri oblikovanju moralnega značaja.

Številne značilnosti glasbe imajo pozitiven potencial, da prispevajo k promoviranju družbene kohezivnosti in harmonije. Ravno tako pa lahko glasba pogloblja konflikte in spodbuja sovraštvo (Higgins, 2018). Zato je tako pomembno, da se zavedamo, kako močan vpliv ima glasba na etično ravnanje in kako zavestno jo moramo uporabljati z namenom ustvarjanja dobrobiti pri posamezniku ter družbi.

Etiki v glasbenopsihološkem raziskovanju je bilo do dandanes namenjeno le malo pozornosti, kljub temu da so etične dileme implicitno pogostokrat prisotne pri številnih glasbenopsiholoških raziskavah, tako z vsebinskega kot z metodološkega vidika. Specifično pozornost je etičnim dilemam v glasbenopsihološkem raziskovanju namenil le glasbeni psiholog John Sloboda (2005), vendar zelo na kratko.

Odnos med etiko in glasbeno umetnostjo sodi med najstarejše teme filozofskih diskusij o glasbi, datirane vsaj do Platona, ki je opozarjal na protimoralno koruptivno moč, ki jo ima lahko glasba v zvezi z dušo, hkrati pa je priznaval, da lahko ustvarja blaginjo in harmonijo (Nielson in Cobussen, 2012).

V nadaljevanju predstavljamo vsebinske vidike v glasbenopsihološkem raziskovanju v povezavi z etiko in glasbo. V literaturi največ tovrstnih dilem zasledimo na področju glasbenega izobraževanja in glasbene terapije, ki sta samostojni znanstveni disciplini in se s psihologijo glasbe vsebinsko prepletata. Vendar pa so navajane etične dileme prenosljive tudi na področje glasbenopsihološkega raziskovanja, saj je predmet raziskovanja enak.

Vidiki etičnosti v glasbenopsihološkem raziskovanju

Razmišljanja o etiki v glasbeni skupnosti se nanašajo na vrednote, namene in dispozicijo glasbene dejavnosti v skupnosti. Etični premisleki, ki so osrednjega pomena zaradi vključenosti ljudi, zahtevajo določeno mero kritičnosti, tako da je mogoče postavljati kritična vprašanja in sodbe o namenih, pogojih, kontekstih, procesih ter rezultatih glasbene skupnosti (Lines, 2018). V raziskavah o poučevanju in učenju v šolah – vključno z raziskavami o glasbenem izobraževanju – bi morale biti razprave o etiki sestavni del raziskave, od njenega začetnega predloga do končnega poročila (Björk in Juntunen, 2019). Kot ugotavlja Sloboda (2005), družbena

korist ni upoštevana pri usposabljanju mnogih raziskovalcev psihologije (morda celo pri večini), etični vidiki pa so po navadi omejeni na obravnavo prostovoljcev.

Kathleen M. Higgins (2018) izpostavlja številne značilnosti glasbe, ki prispevajo k njenemu pozitivnemu potencialu za spodbujanje družbene harmonije. Prav tako pa izpostavlja, da se da z glasbo zaradi njene moči čustvenega vplivanja tudi manipulirati (Higgins, 2018).

Etika v glasbenem izobraževanju

Kot je bilo že omenjeno, je bilo kar nekaj pozornosti namenjene etičnim dilemam v glasbenoizobraževalnem okolju. Primarno vodilo glasbene ga izobraževanja naj bi bilo zagotavljanje celostnega blagostanja učencev (Habe, 2020) in s tem tudi sledenje etičnim načelom ravnanja z glasbo. V skladu s tem poučevanje v glasbeni umetnosti vključuje široko paleto etičnih odgovornosti, ki so vključene v izobraževanja učiteljev glasbe, v učnih načrtih ali praksah odgovornosti (Regelski, 2012). Regelski (2012) izpostavlja potrebo po usmerjanju bodočih učiteljev glasbe v smislu altruističnejše usmeritve, kar izhaja iz sprejetja dejstva, da je poučevanje glasbe pomoč in je zato po svoji naravi etično prizadevanje, prav tako pa lahko o trajnostnem poučevanju govorimo le takrat, ko in če ga razumemo ter obravnavamo kot prakso. Glasbeni pedagogi imajo po njegovem mnenju etično dolžnost ali celo obveznost, da opravljajo življenjsko pomembno poslanstvo, ki posledično vpliva na življenja učencev. Druge dolžnosti, ki temeljijo na dolžnosti etike, izhajajo iz pravic, ki jih na splošno priznavajo drugi poklici pomoči: npr. merilo »ne škodovati«, pravica do poštene in pravične obravnave, svoboda izražanja ipd. Po drugi strani pa »aplikativni« vidik uporabne etike vedno vključuje pragmatična merila. Za pragmatizem se vrednost ali vrednost »stvari« ali dejanja vidi v praktični razliki, ki se kaže v etičnem jeziku in v koristnih posledicah določene raziskave za družbeno okolje. Tako je vseh pet zgoraj obravnavanih etičnih načel odvisnih od pragmatičnih posledic; od uvajanja učencev v glasbeno življenje preko izbir, stališč, dispozicij, vrednot in glasbenih spretnosti, ki jim omogočajo dobro življenje v prepletu z glasbo. Glasba v izobraževalnem procesu ponuja ravno to – oblikovanje celostnega razvoja učenca na strukturiran in načrtovan način (Denac idr., 2002; Habe, 2020; Sicherl Kafol, 2001). Poučevanje glasbe je v bistvu etično prizadevanje. Uporabno etiko bi bilo treba v strokovnem izobraževanju vseh na področju glasbene umetnosti bolje implementirati.

Kot ugotavljata Allsup in Heidi Westerlund (2012), sta etika in morala na več načinov povezani z glasbo, učiteljevim predvidevanjem in delovanjem ter domišljijско zmožnostjo za namensko interakcijo znotraj šole. Etični ali moralni razmislek presega ustaljene hierarhije vrednot, ki eksplicitno ali implicitno urejajo način, kako učitelji glasbe razmišljajo o svojem delu. Etični premislek pomeni presoje, ki niso zgolj tehnične, strokovne ali glasbene narave, ampak tiste, ki se nanašajo na rast in kultiviranje spreminjajočega se jaza. Etični učitelj se nujno odloča med različnimi in nasprotujočimi si cilji ter različnimi in nasprotujočimi si ideali ter med sredstvi in metodami, ki se izkažejo za učinkovite – za »dobre« ali »pravilne« – in so odvisne od številnih, včasih celo protislovnih situacij, s katerimi se srečuje. Glasbeni pedagog ni le usposobljen kot glasbeni izvajalec/poustvarjalec in glasbeni strokovnjak, temveč je usmerjen k izvajanju širših izobraževalnih in etičnih premislekov svoje stroke ter so mu na voljo orodja za eksperimentiranje, vse v službi njegovih prihodnjih učencev, ki bodo glasbeno in osebnostno rasli. V takšnem strokovno-izobraževalnem okolju skrbno izbrana glasbena ali druga sredstva postanejo metode za doseganje glasbenih in drugih ciljev, ciljev, ki sami po sebi delujejo kot sredstva za nadaljnje cilje, pri čemer se vsi preizkušajo tako v novih vzgojno-izobraževalnih situacijah kot tudi z različnimi, celo medsebojno konkurenčnimi ideali. Pri takšni uporabi metod lahko glasbena vzgoja obstaja kot etično raziskovanje in učitelj kot moralni dejavnik.

Glavni cilj glasbene vzgoje je, kot pravi Bowman (2012), pokazati drugim, kako raziskati temeljna etična vprašanja, kot so npr.: Kakšna oseba je dobro biti? Kakšne vrste oseba sem in kakšna oseba hočem postati? Kako mi lahko glasba pomaga pri uresničevanju tega cilja? Povezava poučevanja v praksi in vprašanj značaja ali identitete ni zgolj naključje, ampak so prakse pravzaprav med našimi najpomembnejšimi viri za razvoj osebnosti, značaja – še zlasti etično usmerjenega značaja, ki je glavna skrb kreposti etike in njenega globokega odstopanja od sodobne »moralne« teorije. Glavna mesta, kjer razvijamo in izpopolnjujemo svoj značaj kot etični akterji, so človeške prakse (in glasbeno ustvarjanje ter vzgoja sta človeški praksi). Tam se naučimo, kaj pomeni ravnati pravilno v okoliščinah, v katerih pravilnosti ni mogoče v celoti določiti, v okoliščinah, v katerih rezultati naših dejanj neposredno vplivajo na druga človeška bitja. Tam razvijemo sposobnost pravilnega ravnanja glede na posledice, ki jih ni mogoče v celoti predvideti.

Kljub temu da na prvi pogled morda ne prepoznamo neposredne povezave zgoraj navedenih etičnih načel in dilem v glasbenem izobraževanju

z etičnimi načeli, ki jih je treba upoštevati pri glasbenopsihološkem raziskovanju, pa so navedene etične dileme in smernice aktualne tudi v slednjem. Nanje moramo biti še posebej pozorni, kajti zdi se, da je sodobna znanost prepogostokrat preveč izolirana od prakse in sama sebi namen. Predvsem pa je v znanstvenem okolju neredko zaslediti pomanjkanje sledenja izvirnemu etičnemu načelu – raziskovati v dobro posameznika in družbe ter si prizadevati v preučevanju načinov, ki lahko omogočajo rast in napredek človeštva. Glasba predstavlja most med znanostjo in umetnostjo ter s pomočjo znanstvene metodologije omogoča dokazljivost fenomenov, ki se neposredno dotikajo blagostanja posameznika na vseh ravneh – telesni, čustveni, miselni in duhovni (Habe, 2020). Avtorici prispevka deliva mnenje, da kadar koli jedro našega delovanja, pa naj bo to raziskovalno ali aplikativno, izhaja iz glasbe, je treba slediti dvema izvornima evolucijskima funkcijama slednje – družbenemu povezovanju in zdravljenju (Dewhurst-Maddock, 1999; Savage idr., 2021). V obeh primerih je v ospredje postavljena skrb za blagostanje posameznika in družbe.

Etično delovanje posameznika zahteva, da se srečamo s konkretno posebnostjo ali z edinstvenostjo danega položaja, značilnostmi, ki jim splošna pravila le redko, če sploh kdaj, natančno ustrezajo. Etične presoje vključujejo določanje pravilnega ravnanja v situacijah, ki so sicer, čeprav lahko zelo podobne drugim, v pomembnih pogledih vedno edinstvene. Etično ravnanje torej vključuje pravilno ravnanje v razmerah, v katerih pravilnosti ni mogoče vnaprej ali v celoti določiti zaradi posebnosti trenutne situacije. V takšnih razmerah so naši najzanesljivejši etični viri tisti, ki sestavljajo to, kar smo – naša osebnost, naša osebna integriteta, naša identiteta: kdo smo postali ali kakšni ljudje smo postali oz. postajamo (Bowman, 2012).

Etika v glasbeni terapiji

Pomembno vlogo ima etika tudi v glasbeni terapiji. Sledenje etičnim načelom in (samo)refleksija ob etičnih dilemah sta stalnici glasbenoterapevtske obravnave. Dolga leta je bila vodilna publikacija na to temo knjiga *Etično razmišljanje v glasbeni terapiji* iz leta 2000, ki je v letu 2021 doživela razširjen in obogaten ponatis z dodanimi aktualnimi etičnimi dilemami (Dileo, 2021). Knjiga obravnava področja, kot so etičnost uporabe tehnologije in družbenih medijev v glasbeni terapiji, etičnost glasbenega terapevta kot strokovnjaka in osebe, klientove pravice in terapevtove odgovornosti, zaupnost, meje, multikulturna glasbena terapija, etič-

nost v okviru glasbenoterapevtskega izobraževanja in trening etičnih vidikov, etična načela v privatni glasbenoterapevtski praksi ter še več (Dileo, 2021). Vprašanja glede čustvenih, ekonomskih in pravnih vidikov ter avtonomije klienta so spremljevalni dejavnik terapevtskega procesa. Etična vprašanja pa poraja tudi uporaba glasbe same po sebi (Weymann in Stegemann, 2016). Pot k etičnemu ravnanju pa ni vedno jasna. Etične dileme so lahko opredeljene kot »situacije, v katerih bi lahko oseba ravnala na podlagi moralnih temeljev bodisi tako, da bi nekaj naredila, ali pa ne« (Braunack-Mayer, 2001, str. 99). Te dileme imajo lahko več kot eno izvedljivo rešitev, ki se lahko spreminja glede na strokovnjaka, temo in časovni okvir odločitve. Kontekst torej odigra pomembno vlogo pri odločitvah v zvezi z etičnimi dilemami. Pri poskusih razreševanja slednjih se lahko pojavi konflikt med individualnimi moralnostmi, institucionalno politiko in pravnimi zakoni (Bates, 2015).

Edinstvene posledice za etično prakso v današnjem času ima zagotovo tudi eksponenten razvoj tehnologije, kar se na področju glasbene terapije odraža zlasti preko družbenih medijev, računalniško posredovane glasbene terapije in oglaševanja. Debbie Bates (2014) izpostavlja pomembnost upoštevanja etičnih posledic uporabe tehnologije za glasbene terapevte, preden jo pričnejo uporabljati, da bi se proaktivno izognili etičnim dilemam. Glasbeni terapevti bi morali poznati tudi možnosti za ponovno pridobitev podatkov, če se datoteke slučajno iz takšnega ali drugega razloga izbrišejo z računalniškega strežnika v oblaku ali pa skozi leta zastarijo.

Etične dileme v glasbenopsihološkem raziskovanju

Glede na to, da, kot že omenjeno, vprašanju etičnosti na področju glasbenopsihološkega raziskovanja do dandanes še ni bilo namenjene konkretne pozornosti, bova v nadaljevanju skušali predstaviti nekatere specifične etične dileme v glasbenopsihološkem raziskovanju, izhajajoč iz elementov presoje etičnosti raziskav, ki jim je treba slediti v skladu s smernicami Univerze v Ljubljani (Senat Univerze v Ljubljani, 2019). Izpostavljam deset teh kriterijev: (1) utemeljenost raziskovalnega vprašanja, (2) izbor in ravnanje z udeleženci, (3) metodologija, (4) transparentnost raziskave, (5) izredne razmere, (6) kompetence izvajalcev, (7) sprejemljivost časovnega poteka raziskave, (8) varstvo osebnih podatkov, (9) ustrezna hramba in arhiviranje podatkov ter (10) etična načela nediskriminatornosti in socialne pravičnosti.

Če najprej začnemo z utemeljenostjo raziskovalnega vprašanja, se slednje neposredno navezuje na vsebinsko etičnost raziskovanja glasbe kot izjemno kompleksnega fenomena, ki zahteva poglobljeno glasbeno znanje. Nemalokrat se zgodi, da so raziskovalna vprašanja, ki niso utemeljena na glasbenem predznanju raziskovalca, lahko preveč pavšalna in celo z glasbenega vidika neustrezna. Če npr. raziskujemo učinke različnih glasbenih zvrsti na blagostanje posameznika, moramo imeti ustrezno predznanje s področja glasbenih zvrsti, poleg tega pa moramo kontrolirati glasbene parametre (tempo, ritem, melodija, harmonija ipd.) izbranih skladb, saj le-ti najtemeljneje vplivajo na blagostanje. Zavedati se moramo, da se raziskovalno vprašanje vedno navezuje na določen znanstveni kontekst in da bi bilo zaradi že omenjene kompleksnosti glasbe optimalno, da bi bila raziskovalna vprašanja postavljena s strani različnih znanstvenih disciplin. Npr., pri preučevanju Mozartovega učinka se je izkazalo, da glasbena nevropsihologija k raziskovanju tega fenomena pristopa popolnoma drugače kot socialna psihologija glasbe (Habe, 2016) in zato so bili tudi znanstveni izsledki kontradiktorni. Najbolj multidisciplinarno se je preučevanja Mozartovega učinka lotila raziskovalna skupina Gordona Shawja, po osnovni izobrazbi fizika, ki je k preučevanju omenjenega fenomena povabil psihologe, glasbene pedagoge, matematike, računalničarje in zdravnike (genetike, nevrologe). Celostna dognanja svoje raziskovalne skupine inštituta M.I.N.D. na Univerzi Kalifornije v Irvinu je strnil v knjigi *Keeping Mozart in Mind* (2000).

Kar se udeležencev tiče, je treba biti še posebej pazljiv, kadar raziskujemo učinke glasbe na različne ranljive skupine. V zadnjem času je to pogost trend, saj je glasba eno izmed najučinkovitejših orodij inkluzije (Habe in Sicherl Kafol, 2020; Odena, 2014), ki pripomore k celostnemu blagostanju človeka (Habe, 2020). Še posebej etično vprašljivo je, kadar vključujemo posameznike, ki se zase ne morejo odločati sami (npr. posamezniki s težkimi razvojnimi motnjami), vendar pa so ravno pri teh učinkih glasbe posebej izraziti in jih je zato treba raziskovati. Tovrstne etične dileme se še posebej pojavljajo na področju glasbene terapije. Drugi etični izziv lahko vidimo pri preučevanju različnih psiholoških fenomenov na populaciji študentov glasbe, ki so na nek način »prisiljeni« v sodelovanje, saj to spada med njihove študijske obveznosti. Pri tem lahko njihova nižja stopnja motiviranosti za reševanje vpliva na zanesljivost rezultatov in na (težjo) posplošljivost rezultatov na splošno populacijo poklicnih glasbenikov. Pogosto preučevane ranljive skupine so še nedonošenčki,

starostniki z demenco, avtisti, kjer je treba biti pozoren na to, da lahko določena zvrst glasbe prinaša tudi negativne učinke na njihovo počutje.

Največ etičnih dilem na področju psihologije glasbe se pojavi na področju metodologije. Glasba je namreč zelo kompleksen, dinamičen fenomen, ki ga težko raziskujemo v laboratorijskih pogojih, kjer bi lahko kontrolirali različne dejavnike vpliva, če pa jo izvajamo v naravnem okolju, je prisotnih veliko dejavnikov, ki vplivajo na rezultate. Neredko se zgodi, da v znanstveno-raziskovalnih objavah opazimo, da znanstveno-raziskovalni načrt ni bil dovolj natančen in da znanstveno-raziskovalni sklepi niso dovolj utemeljeni. Drugi problem je uporaba psiholoških vprašalnikov, katerih konstruktna veljavnost ni bila preverjena in se tako lahko vprašamo, kakšna je vrednost takšne raziskave. Na tem mestu velja omeniti, da metodološka kakovost raziskav izjemno niha glede na strokovni profil raziskovalca. Če je osnovna izobrazba glasbenega psihologa psihološka, potem je raziskava občijano metodološko trdna. Če pa je muzikološka ali kakšna druga, pa je treba biti pri tem vidiku še posebej previden.

Transparentnost raziskav se neposredno navezuje na metodološko področje. Nemalokrat se zgodi, da metodološki del ni opisan dovolj natančno, proces izvedbe raziskave ni dovolj transparenten, zato je določeno raziskavo težko replicirati. Znotraj transparentnosti raziskav bi postavili tudi raziskave vplivov glasbe na področju medijev, kjer namen raziskave udeležencem najpogosteje ni predstavljen, izsledki pa se uporabljajo večinoma s ciljem podzavestnega vplivanja na posameznike, bodisi v radijskih bodisi TV-reklamah bodisi v okviru različnih političnih kampanj (North in Hargreaves, 2012). Po načelih klasičnega in inštrumentalnega pogojevanja je uporabnikom na nek način vsiljeno vedenje, ne da bi se tega sploh zavedali. Gre za premišljeno manipulacijo na podlagi primarnih čustvenih odzivov na določeno glasbo, ki se izrabi za pogojevanje všečnosti določenega izdelka/kampanje.

Pri preučevanju glasbe je treba biti pozoren tudi na izredne razmere, ki niso tako zelo redke. Kontekst raziskovanja in značilnosti poskusne osebe lahko pomembno vplivajo na valenco učinkov glasbe. Na to smo opozorili že pri eni od prejšnjih točk, ko smo govorili o izboru udeležencev, ki so pogostokrat ranljive skupine. Glasba je izjemno močen asociativni dražljaj, ki lahko poskusno osebo spomni na neko travmatično doživetje ali pa s svojimi glasbenimi značilnostmi (tempo, ritem, dinamika, glasnost, melodija, harmonija ipd.) izzove neprijetna fiziološka stanja. Naj izpostavimo primer: glasba rave je na splošno dolgo časa veljala za

glasbeno zvrst, ki vpliva na telo kot negativni stresor zaradi svojega hitrega tempa (Palamar idr., 2015), vendar pa je zadnje čase čedalje večje število raziskav, ki potrjujejo pozitiven vpliv te glasbe na duševno zdravje mladostnikov (Cannon in Greasly, 2021). Zaenkrat še nismo zasledili raziskave, kjer bi bil predviden ustrezen protokol obravnave v kriznih razmerah, ki pa bi bil še kako tehten in potreben.

Kompetence izvajalcev raziskave predstavljajo etični izziv na dveh ravneh; naj najprej omenimo vsebinsko kompetentnost, ki smo ji sicer že namenili pozornost v prejšnjem odstavku. Preučevanje glasbenih fenomenov zahteva dobro poznavanje glasbe in populacije glasbenikov. Pogostokrat na vsebinsko nekompetentnost naletimo npr. pri preučevanju glasbenih preferenc, kjer zaradi nedovoljšnega poznavanja značilnosti določenih zvrsti prihaja do napačnih posplošitev. Dolga leta je veljalo, da naj bi heavy metal in rap spodbujala antisocialno vedenje, vendar pa gre večinoma za korelacijske raziskave, iz katerih ne moremo sklepati, da je poslušanje navedene glasbe vzrok za tovrstno vedenje (Baker in Bor, 2008). Sodobna spoznanja nevroznanosti so na področju učinkov glasbe heavy metal pokazala, da naj bi tovrstna glasba delovala kot pozitiven katalizator, v smislu zdravega načina procesiranja jeze (Sharman in Dingle, 2015). Po drugi strani pa se je favoriziralo klasično glasbo (Shaw, 2000). V tem oziru je manjkalo temeljno muzikološko znanje, ki bi preprečilo laična posploševanja. Na ta način se je izrabil tudi Mozartov učinek, ki je postal pravi popularni marketinški fenomen, saj se je Mozartovo glasbo »predpisovalo« za boljšo koncentracijo, večjo kreativnost, večjo umirjenost, za spodbujanje inteligentnosti ... Dejansko pa se Mozartov učinek nanaša zgolj na nevrološki fenomen vpliva Mozartove sonate za dva klavirja v D-duru K.448 na prostorsko-časovno sklepanje (Habe, 2016). Raziskovalec na glasbenopsihološkem področju mora biti torej dobro vsebinsko podkovan z glasbenim predznanjem. Po drugi strani pa se še vedno zgodi, da v raziskavah psihološke teste uporabljajo posamezniki, ki za to niso kompetentni oz. nimajo ustreznega dovoljenja za uporabo predlaganih inštrumentov.

V zvezi s časovnim potekom izvedbe raziskave običajno ni večjih etičnih dilem. Opozorili bi le, da primanjkuje longitudinalnih raziskav, ki so še posebej dragocene pri preučevanju razvoja glasbenih sposobnosti, glasbenega talenta, glasbenih kompetenc.

Za varstvo osebnih podatkov je na glasbenopsihološkem področju običajno ustrezno poskrbljeno. Morda le v okviru izvedbe magistrskih

raziskav ni enotnih smernic na različnih fakultetah glede potrebnosti pridobitve informiranega soglasja s strani udeležencev na ustrezen način, ki vsebuje vse potrebne elemente. To je še posebej problematično, ko se raziskovanja glasbenopsiholoških fenomenov lotevajo naravoslovno in tehnično usmerjeni raziskovalci. Je pa v zadnjih letih opaziti trend multidisciplinarnega sodelovanja, kjer je psiholog vključen v raziskovalni tim in je zato upoštevanje etičnih standardov ustrezno.

V zvezi s hrambo in z ustreznim arhiviranjem podatkov se etične dileme pojavljajo predvsem na področju glasbene terapije, in sicer v zvezi z ustreznim arhiviranjem posnetkov spletnih glasbenih terapij (Bates, 2014; Dileo, 2021), ki so postale še posebej aktualne v času covida-19.

V zvezi z etičnimi načeli nediskriminatornosti in socialne pravičnosti v glasbenopsihološkem raziskovanju naletimo na paradoks. Po eni strani so subjekti raziskav pogostokrat učenci s posebnimi potrebami, po drugi strani pa tem učencem ni omogočen enakovreden dostop do glasbenega šolanja v slovenskih javnih glasbenih šolah (Zadnik in Bajs, 2020). Tako je trenutno v presoji zakon o glasbenih šolah, saj naj bi bil diskriminatoren in naj ne bi ponujal enakih možnosti za vključevanje učencev s posebnimi potrebami (T. K. B., 2022).

Zaključek

Na podlagi pregleda literature o etičnosti glasbenopsihološkega raziskovanja lahko sklenemo, da temu področju zaenkrat še ni bila namenjena dovoljšna pozornost. Kljub temu da so etične dileme stalne spremljevalke na področju psihologije glasbe in da se glasbeni psihologi o njih preizpršujejo, pa ta tema do sedaj eksplicitno še ni bila nagovorjena. Po našem vedenju je edini glasbeni psiholog, ki je konkretno izpostavil to tematiko, Sloboda (2005). To pa ne pomeni, da glasbenopsihološko raziskovanje ne sledi etičnim standardom, pomeni le, da le-ti niso specifično vezani na področje glasbe, temveč sledijo splošnim etičnim načelom v raziskovanju. Tako smo se pri pripravi prispevka zgledovali po dveh sorodnih znanstvenih disciplinah – glasbeni terapiji in glasbenem izobraževanju. Ker sta navedeni disciplini aplikativno naravnani, se tako glasbeni terapevti kot glasbeni pedagogi v svoji praksi vsakodnevno ukvarjajo z raznovrstnimi etičnimi dilemami, ki pa se navezujejo primarno na subjekte (kliente/učence) in na etičnost uporabe glasbe pri delu z njimi. Pri obeh lahko zasledimo predvsem ukvarjanje z etičnimi dilemami, kako lahko z glasbo (preko terapije/izobraževanja) vplivamo na dobrobit posamezni-

ka. To pa je vprašanje, ki človeštvo spremlja že do samih začetkov človeške civilizacije. Etika in glasba sta namreč neločljivo prepleteni; zvok in glasba se s svojimi vibraciji neposredno dotikata človeškega bitja in vplivata na njegovo celostno blagostanje (telesno, čustveno, miselno, duhovno), zato ni vseeno, na kakšen način in v kakšnem kontekstu uporabljamo glasbo v različne namene. Prepogostokrat namreč pozabimo, da so lahko učinki zvoka in glasbe za posameznika ne samo blagodejni, temveč tudi škodljivi, in da se da z glasbo tudi manipulirati, kar je etično zelo vprašljivo. Marketinški aparat in z njim celoten glasbeni medijski svet sta močno podvržena manipuliranju z glasbo, kar je etično sporno. Tako lahko z glasbo preko mehanizmov klasičnega in instrumentalnega pogojevanja spodbujamo »programirano« vedenje posameznika – zaradi vsečnosti glasbe se lahko odloča za stvari/ljudi, ki niso stvar njegove zavestne izbire, temveč podzavestne pogojenosti z vsečnim glasbenim dražljajem. V zadnjem času se veliko pozornosti namenja tudi vprašanju etične uporabe spletnih medijev.

Avtorici meniva, da bo prihodnost prinesla še več etičnih dilem na področju glasbenopsihološkega raziskovanja, saj se zvok in glasba čedalje pogosteje uporabljata kot oblika nefarmakološkega zdravljenja. Prav tako se opaža trend, da k preučevanju glasbenopsiholoških vsebin pristopa čedalje več znanstvenih disciplin, zato bo treba biti pozoren tako na vsebinske kot metodološke vidike etičnosti.

Literatura

- Allsup, R. E., in Westerlund, H. (2012). Methods and situational ethics in music education. *Action, Criticism & Theory for Music Education*, 11(1), 124–148.
- Baker, F., in Bor, W. (2008). Can music preference indicate mental health status in young people? *Australasian Psychiatry*, 16(4), 284–288.
- Bates, D. (2014). Music therapy ethics »2.0«: Preventing user error in technology. *Music Therapy Perspectives*, 32(2), 136–141.
- Bates, D. (2015). Ethics in music therapy. V B. L. Wheeler (ur.), *Music therapy handbook* (str. 64–75). Guilford Publications.
- Björk, C., in Juntunen, M.-L. (2019). Ethical considerations on conducting research about music teaching in primary schools: A virtue ethics approach. *European Journal of Philosophy in Arts Education*, 2(4), 61–110.
- Bowman, W. (2012). Practices, virtue ethics, and music education. *Action, Criticism & Theory for Music Education*, 11(2), 1–19.

- Braunack-Mayer, A. J. (2001). What makes a problem an ethical problem? An empirical perspective on the nature of ethical problems in general practice. *Journal of Medical Ethics*, 27(2), 98–103.
- Cannon, J. W., in Greasley, A. E. (2021). Exploring relationships between electronic dance music event participation and well-being. *Music & Science*, 4(1), 2059204321997102.
- Cox, D., in Levine, M. (2016). *Music and ethics: The very mildly interesting view*. Oxford University Press.
- Denac, O., Pšunder, M., in Duh, M. (2002). *Glasba pri celostnem razvoju otrokove osebnosti: priročnik za vzgojitelje, razredne učitelje, učitelje glasbe in glasbenih predmetov v splošnih in glasbenih šolah*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Dewhurst-Maddock, O. (1999). *Zdravilna moč glasbe in zvoka* (M. Vehovar, prev.). Tangram.
- Dileo, C. (2021). *Ethical thinking in music therapy* (2. izd.). Jeffrey Books.
- Habe, K. (2016). Mozart's music: Universal language for the human brain? V V. Kennedy in M. Godpaille (ur.), *Symphony and song: The intersection of words and music* (str. 51–74). Cambridge Scholars Publishing.
- Habe, K. (2020). Music: An elixir of a wellbeing in a child's development. V J. Žnidaršič (ur.), *Interdisciplinary perspectives in music education* (str. 21–41). Nova Science Publbshers.
- Habe, K., in Sicherl Kafol, B. (2020). *Glasba in avtizem*. Pedagoška fakulteta.
- Higgins, K. M. (2018). Connecting music to ethics. *College Music Symposium*, 58(3), 1–20.
- Lines, D. (2018). The ethics of community music. V B.-L. Bartleet in L. Higgins (ur.), *The Oxford handbook of community music* (str. 385–402). Oxford University Press.
- Nielson, N., in Cobussen, M. (2012). *Music and ethics*. Ashgate Publishing.
- North, A. C., in Hargreaves, D. J. (2012). Pop music subcultures and wellbeing. V R. A. R. MacDonald, G. Kreutz in L. Mitchell (ur.), *Music, health, and wellbeing* (str. 502–512). Oxford University Press.
- Odena, O. (2014). *Musical creativity as a tool for inclusion*. Routledge.
- Palamar, J. J., Griffin-Tomas, M., in Ompad, D. C. (2015). Illicit drug use among rave attendees in a nationally representative sample of US high school seniors. *Drug and Alcohol Dependence*, 152, 24–31.
- Regelski, T. A. (2012). Musicianism and the ethics of school music. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, 11(1), 7–42.

- Savage, P. E., Loui, P., Tarr, B., Schachner, A., Glowacki, L., Mithen, S., in Fitch, W. T. (2021). Music as a coevolved system for social bonding. *Behavioral and Brain Sciences*, 44, e59.
- SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (2014). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Senat Univerze v Ljubljani. (2019, 22. oktober). *Pravila za obravnavo vlog Komisije Univerze v Ljubljani za etiko v raziskavah, ki vključuje delo z ljudmi* (KERL UL). https://www.uni-lj.si/mma/pravila_z_a_obravnavo_vlog/2020051210401433/?m=1589272814
- Sharman, L., in Dingle, G. A. (2015). Extreme metal music and anger processing. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9, 272.
- Shaw, G. L. (2000). *Keeping Mozart in mind* (2. izd.). Academic Press.
- Sicherl Kafol, B. (2001). *Celostna glasbena vzgoja: srce, um, telo*. Debora.
- Sloboda, J. A. (2005). Assessing music psychology research: Values, priorities, and outcomes. V J. A. Sloboda (ur.), *Exploring the musical mind: Cognition, emotion, ability, functions* (str. 395–419). Oxford University Press.
- T. K. B. (2022, 21. junij). *Ministrstvo bo preverilo, ali so otroci s posebnimi potrebami v glasbeni šoli diskriminirani*. MMC RTV Slovenija. https://www.rtvsllo.si/slovenija/ministrstvo-bo-preverilo-ali-so-otroci-s-posebnimi-potrebami-v-glasbeni-soli-diskriminirani/631707?fbclid=IwAR-21rzYOWqsWW-gWmf_x1vYc2X6Y5F8ci3JIglxoOj7R4z2yNjCsUiyExcI
- Weymann, E., in Stegemann, T. (2016). Ethics in music therapy: How to address ethical questions, and how to find ways to handle ethical dilemmas. *Nordic Journal of Music Therapy*, 25(sup1), 83–84.
- Zadnik, K., in Bajs, C. (2020). Inkluzija otrok s posebnimi potrebami v glasbenih šolah: prepletanje glasbenega izobraževanja in glasbene terapije. V K. Habe in B. Sicherl Kafol (ur.), *Glasba in avtizem* (str. 11–38). Pedagoška fakulteta.

III

Etično občutljive teme pri delu psihologov

III.1

Medkulturne kompetence pri delu psihologov

Metka Shawe-Taylor
Jerica Radež

Povzetek

Razumevanje in zavedanje kulturne raznolikosti je v vsakdanjem delu psihologov čedalje pomembnejše. Nedavne globalne razmere, kot sta npr. pandemija covida-19 in ukrajinska kriza, so le še bolj poglobile zdravstvene neenakosti med različnimi kulturnimi skupinami in psihologi moramo svoje delo tem razmeram prilagoditi. Psihološki etični kodeks predstavlja osrednje vodilo našega dela in implikacije etičnega kodeksa se, tako v Sloveniji kot v Veliki Britaniji, dotikajo različnih medkulturnih kompetenc pri našem delu. V pričujočem prispevku predstavlja nekaj praktičnih primerov soočanja z etičnimi dilemami na področju medkulturne raznolikosti. Dotakneva se teme kulturne občutljivosti psiholoških metod, (slabše) dostopnosti psiholoških storitev za posameznike etničnih manjšin, kulturne pristranskosti v raziskovanju in pomanjkanja raznolikosti znotraj psihološke stroke. Primeri so aktualni in reprezentativni tako za slovensko kot tudi za britansko okolje. V okviru vsakega primera predstavlja praktične nasvete, ki bodo v pomoč psihologom pri vsakdanjem delu v moderni, medkulturno raznoliki družbi. Ne glede na

Shawe-Taylor, M., in Radež, J. (2023). Medkulturne kompetence pri delu psihologov. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 423–435). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.423-435>

kontekst, državo in vidik kulturne raznolikosti je pomembno, da se psihologi pri svojem delu nanašamo na hipoteze in formulacije, ki so prilagojene posamezniku in spoštljive ter občutljive do njegovih/njenih kulturnih vrednot in navad. Prav tako je pomembno, da uporabljamo psihološke metode, ki so kulturno prilagojene in občutljive, in spodbujamo medkulturno psihološko raziskovanje.

Ključne besede: medkulturnost, raznolikost, neenakost, kulturna občutljivost

Uvod

Psihologi se pri svojem delu srečujemo z etičnimi dilemami, povezanimi z družbeno raznolikostjo. Ljudje se med seboj razlikujemo na različne načine, tako generacijsko, versko, kulturno, spolno kot glede na socialno-ekonomski status, telesne in duševne karakteristike ter spolno orientacijo (Burnham, 2012). Naraščajoče število beguncev in drugih ekonomskih ter političnih imigrantov in pandemija covida-19, ki je razkrila zdravstvene neenakosti med različnimi kulturnimi skupinami, pa še posebej poudarjajo pomembnost zavedanja kulturnih vidikov v zdravstvenih sistemih in kliničnem delu.

Tako v Veliki Britaniji kot v Sloveniji je osrednje vodilo poklicnih načel, po katerih se psihologi ravnamo, psihološki etični kodeks, natančneje *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) v Sloveniji in *Code of Ethics and Conduct* (British Psychological Society, 2021) v Veliki Britaniji. V pričujočem poglavju bova uporabljali britanski Kodeks etike in vedenja kot teoretični okvir za načela, ki se neposredno tičejo uporabe medkulturnih kompetenc pri našem delu.

Načelo spoštovanja ne glede na posameznikov socialno-ekonomski status (v nadaljevanju SES), narodno, kulturno ali versko pripadnost, spol, sposobnosti ali katere koli druge lastnosti je eno izmed temeljnih vodil psihologovega dela (British Psychological Society, 2021). V Veliki Britaniji je približno 14 % prebivalstva nebritanskega porekla; v določenih predelih (npr. London) je ta delež še precej večji (37 %) (Office for National Statistics, 2021). Potreba po poznavanju različnih kultur in zavedanju medkulturnih razlik med nami ter našimi klienti je torej velika. Kljub temu pa sta tako klinična kot akademska psihologija predominantno »belega britanskega« (angl. *White-British*) porekla, kar predstavlja enega ključnih problemov stroke (Turpin in Coleman, 2010).

Kompetentnost psihologov je povezana z zavedanjem različnih diagnostičnih postopkov in psihoterapevtskih pristopov za posameznike različnih kultur. Diagnostični postopki in ocenjevanja ter terapevtski pristopi morajo biti »kulturno prilagojeni« (angl. *culturally-adapted*; pristopi, razviti in prilagojeni za posamezne skupine ljudi) in »na kulturo občutljivi« (angl. *culturally-sensitive*; tradicionalni pristopi s prilagoditvami, ki ustrezajo kulturi posameznika) (Beck idr., 2019; Gallardo idr., 2009).

Psihologi smo poklicno odgovorni za promocijo dostopnosti psiholoških storitev ne glede na posameznikovo kulturo. V Veliki Britaniji pripadniki različnih kulturnih in etničnih manjšin pomembno redkeje dostopajo do psiholoških storitev (Baker, 2018), navkljub temu, da so te storitve široko dostopne in brezplačne. Psihologi smo tudi odgovorni za zavedanje širših organizacijskih, političnih in kulturnih dejavnikov, ki vplivajo na duševno zdravje naših klientov in slabšo dostopnost psihološke pomoči (Naz idr., 2019).

Načelo integritete se nanaša na psihologovo nepristranskost, poštenost, spoštovanje mej in naslavljanje kršitev pri delu s posamezniki različnih nacionalnosti. V preteklosti je psihologija kot stroka večkrat prišla do pristranskih zaključkov, vezanih na posameznikovo narodnost. Klasičen primer so raziskave o razlikah v čustvovanju in sposobnostih med ljudmi na Vzhodu in Zahodu, pri čemer znanstveniki uporabljajo vprašalnike in teste, validirane za zahodni svet (Matsumoto in Jones, 2009). Integriteta poklica v medkulturnem kontekstu se nanaša tudi na psihologovo odgovornost naslavljanja kršitve pravic klientov različnih narodnosti (British Psychological Society, 2021).

Implikacije etičnega kodeksa v medkulturnem kontekstu so torej številne in presegajo domet pričujočega poglavja. Na naslednjih straneh se bova osredotočili na nekaj najbolj perečih in klinično najpomembnejših področij ter jih podkrepili s primeri. Poglavje bova zaključili s praktičnimi nasveti za psihologe v Sloveniji in v tujini.

Primeri iz prakse

Kulturna občutljivost klinično psiholoških metod

Primer iz prakse:

Jan je klinični psiholog v slovenskem zdravstvenem sistemu. K njemu je (preko svojega osebne zdravnika) napotena 30-letna

poročena ženska muslimanskega porekla. Na napotnici piše »sum na posttravmatsko stresno motnjo (PTSM)«. Ko se poskuša s klientko dogovoriti za prvi obisk, ga ta prosi za termin po 7. uri zvečer, saj pred tem ne more zaradi ramazana. Janov delavnik je od 8. ure do 16. ure. Klientki predlaga razgovor preko spleta. Ta sprva okleva, a nazadnje pristane na razgovor ob 15. uri. Na uvodnem razgovoru preko MS Teams želi Jan dobiti informacije o naravi napotitve in predvsem o domnevnem travmatskem dogodku. Pripravi vprašalnike in lestvice za ocenjevanje simptomov PTSM. Ko se klientka pojavi na Janovem zaslonu, Jan sprva sledi običajnemu protokolu in nabiranjju anamnestičnih informacij. Za razliko od ostalih klientov je ta klientka ne navadno tiha in se izogiba pogovoru o travmatskem dogodku. Po desetih minutah Jan ugotovi, da je v sobi prisoten klientkin mož.

Opisani primer opozarja na več vrst kulturne »neobčutljivosti« pri kliničnopsihološkem delu. Z vidika etičnega kodeksa se dotika vsaj dveh načel – kompetentnosti in odgovornosti. Logistične bariere (npr. specifičen delovni čas, nefleksibilnost) posameznikom drugih kultur pogosto onemogočajo enostavno dostopanje do psiholoških storitev. V zgornjem primeru psiholog (in predvsem njegov delodajalec) klientki ni ponudil razgovora v času, ki bi ustrezal njenemu življenjskemu slogu in kulturnemu ozadju. Poleg tega nekatere raziskave kažejo, da lahko v času ramazana pride do poslabšanja nekaterih psihičnih motenj (Heun, 2018), kar pomeni, da je dostopnost storitev v tem obdobju ključnega pomena. Psiholog tudi ni preveril, ali se klientka pred začetkom razgovora počuti dobro in varno ter ali (bi želela, da) je prisoten tudi njen mož. Delo s partnerji in širšim družinskim sistemom je v tradicionalno patriarhalnih družbah še posebej relevantno (Springer idr., 2009). Psiholog tudi ni uporabil kulturi primernih kliničnopsiholoških pripomočkov in psihoterapevtskih metod. To je problematično, saj vemo, da pri mnogokaterih psiholoških konstruktih, vključno s PTSM, prihaja do pomembnih razlik v izraženosti simptomov med pripadniki različnih ras in kultur. Raziskave kažejo, da so osrednji simptomi PTSM v določenih muslimanskih družbah drugačni kot v zahodnih družbah, zaradi česar je treba uporabljati na kulturo občutljive diagnostične pripomočke in terapevtske pristope (Bryant in Njenga, 2006; Ibrahim idr., 2019).

Psiholog bi se lahko na zgoraj opisani primer odzval kulturno občutljiveje. Prvič, klientki bi lahko ponudil konzultacijo po ramazanu in preko telefonskega pogovora preveril, ali ji to bolj ustreza. Drugič, lahko bi (s soglasjem klientke) stopil v kontakt z napotnim zdravnikom in ga vprašal o specifičnih kulturnih ter družinsko-sistemskih faktorjih, relevantnih za kliničnopsihološko delo. V primeru, da bi klientka želela pogovor preko MS Teams, bi bilo etično, da bi psiholog pred začetkom pogovora preveril, kakšne so trenutne okoliščine (npr., ali je klientka sama, ali bi želela biti sama, ali se počuti dobro in varno razpravljati o svojem duševnem zdravju). V okviru uvodnega razgovora bi moral psiholog (po leg osnovnih informacij) klientko povprašati tudi o specifičnih kulturno-relevantnih vidikih njenega zdravja, npr., kako si klientka razlaga svoje simptome, kakšen je njen odnos do iskanja psihološke pomoči in kako na iskanje psihološke pomoči gleda njen partner/njena družina. Psiholog bi moral klientkine kulturne vidike upoštevati tudi pri adaptaciji psihoterapevtskega pristopa. Pri delu s posamezniki iz različnih kultur je še posebej pomembna natančna in celovita formulacija klientovih težav. Ta nam služi tudi kot osrednje vodilo našega psihoterapevtskega dela.

Kljub temu da lahko psiholog v zgornjem primeru glede kulturne občutljivosti svojih metod naredi veliko, je treba poudariti, da psihologi pogosto delamo v inštitucijah z omejeno fleksibilnostjo našega dela. Posledično je pomembno, da se kulturna senzitivnost kliničnopsihološkega dela spremeni na sistemski ravni (tj. na ravni organizacij in družbe kot celote).

Slabša dostopnost do psiholoških storitev

Kot je omenjeno v uvodu, v Veliki Britaniji pripadniki različnih kulturnih in etničnih manjšin pomembno redkeje dostopajo do duševnozdravstvenih služb, vključno s psihološkimi. Možnih razlogov za to je veliko: pomanjkanje informacije o duševnozdravstvenih in psiholoških ponudbah, povezano z relativno izolacijo nekaterih manjšinskih skupin od širše družbe in s pomanjkanjem lahko dostopnega informacijskega materiala, ki je jezikovno in kulturno prilagojen različnim skupinam; stigma, ki je v vseh kulturah povezana z duševnimi težavami, v nekaterih skupinah pa je še posebej prisotna, nezaupanje do in strah pred vsemi službami, povezanimi z državno in družbeno avtoriteto. Ta strah in nezaupanje sta lahko posledica negativnih izkušenj s pripadniki različnih državnih služb, kot so policija, šolstvo, socialne službe in tudi zdravstvo, bodisi v zdajšnji

ali pa za begunce in ostale imigrante v prejšnji državi. Ob tem se moramo spomniti, da smo psihologi sami, z zlorabo psiholoških testov za omalovaževanje nebelih rasnih skupin, močno prispevali k temu nezaupanju.

V nekaterih kulturnih skupinah je tudi zelo prisotna potreba po družinski ali skupnostni samopomoči. Družina in kulturna skupnost sta v takih primerih videni kot odgovorni za glavno oporo ter pomoč posamezniku. Iskanje pomoči zunaj družine in ožje skupnosti je lahko videno kot neke vrste zavrnitev in izdaja svoje kulturne skupine ter njenih vrednot in lahko sproži strah pred izgubo kulturne identitete.

V samem osredju slabšega dostopa kulturnomanjšinskih skupin do psiholoških služb so verjetno teorije in modeli, na katerih temelji delo teh služb. Te teorije in modeli temeljijo na izkušnjah in raziskavah predstavnikov zahodne in, v primeru Velike Britanije in tudi Slovenije, dominantne družbe. Zavedati se moramo, da so predpostavke in vrednote zahodne kulture integrirane v teorijo in prakso večine modelov psihološke pomoči. Poleg tega večina psihologov pripada dominantni socialno-kulturni skupini in ima relativno malo izkušenj s pripadniki kulturnih manjšin.

Pamela A. Hays in Gayle Y. Iwamasa (2006) povzameta vrsto primerov kulturne neobčutljivosti kognitivno-vedenjske terapije, ki pa se lahko razširijo na ostale tradicionalne terapevtske modele. Npr., kar nekaj psihoterapevtskih modelov predpostavlja, da je duševno zdravje povezano z osebno avtonomijo, neodvisnostjo in s samoaktualizacijo. Če klient ne sprejme tega pogleda, se ga ima hitro za nezrelega, nesamostojnega, nesposobnega sprejemati odgovornosti ali preveč odvisnega od družine. Od klienta se pričakuje tudi odprtost, kar je lahko v nasprotju s potrebo po varovanju osebne, družinske ali skupinske časti. Tak odprt in individualističen pristop lahko klienta postavi v nasprotje z njegovimi vrednotami, njegovo družino in ožjo skupnostjo. Zanika tudi potencialno moč kolektivistične kulture pri podpiranju duševnega zdravja in osebne rasti.

Tradicionalni modeli psihološke pomoči tudi poudarjajo empirični pristop in racionalno razmišljanje, kar lahko vodi do neupoštevanja duhovnosti in holističnega pogleda na duševno zdravje, ki sta v mnogih kulturnih skupinah pomembna elementa pri razlagi duševnih težav in pristopu k njihovem reševanju (Rothman in Coyle, 2018).

Asertivnost in težnja po hitrih spremembah sta lastnosti dominantnih modelov psihološke pomoči. To je lahko v nasprotju z nekaterimi kulturami, kjer so subtilnost ter sprejemanje in potrpežljivost videne

kot pomembne vrednote, ki posameznikom in skupini pomagajo živeti skozi težave, vendar so v zahodnjaškem svetu pogosto interpretirane kot neučinkovita pasivnost (Hays in Iwamasa, 2006).

V zahodnih zdravstvenih sistemih se tudi vse bolj uveljavlja egalitarnost med klienti in zdravstvenimi delavci. Medtem ko ta pristop ustreza razvoju vrednot v zahodni družbi, pa je to lahko v nasprotju s pričakovani in potrebami klientov iz nekaterih drugih kultur, kjer avtoritativnost psihologa/psihologinje prinaša občutke znanja, profesionalnosti in zaupanja (Hays in Iwamasa, 2006).

Kot vidimo, je preprek za dostop pripadnikov različnih kulturnih manjšin do psiholoških služb veliko. Problemi s komunikacijo, stigmo in z nezaupanjem se lahko razrešujejo s proaktivnim ter občutljivim pristopom do posameznih skupin, pogosto preko njihovih različnih voditeljev ali predstavnikov, ki pomagajo razviti boljšo komunikacijo in zaupanje do zdravstvenih delavcev ter le-te informirajo o vrednotah svoje skupine. Posamezni psihologi in psihološke službe morajo pri svojem delu upoštevati vpliv občutka odtujitve od dominantne družbene skupine in občutka nemoči v manjšinskih skupinah ter razvijati občutek kulturne varnosti.

Sprejeti moramo, da imamo vsi pomanjkanje razumevanja in nepravilne predpostavke o pripadnikih za nas drugih kulturnih skupin. Zato se morajo kulturno odzivni psihološki pristopi začeti pred samim delom s klientom. To delo je osebno in ne enkratno, pač pa proces, skozi katerega raziskujemo lastne kulturne predpostavke in predsodke ter vpliv svoje kulture na razvoj le-teh. Treba je tudi spoznati in spoštovati pozitivne strani različnih kultur v povezavi s preprečevanjem in premagovanjem psiholoških težav. Pomembno je izobraževanje o vrednotah in običajih drugih kultur ter stikih z njihovimi pripadniki. Supervizija ima v tem procesu kulturnega izobraževanja in osebnega razvoja ključno vlogo, pri čemer pa ne smemo pozabiti, da morajo tudi supervizorji kritično oceniti svoje lastno znanje in kompetence, povezane s kulturno raznolikostjo.

Pri samem psihološkem delu s pripadniki različnih kulturnih skupin moramo vedno uporabljati hipoteze in intervencije, ki so prilagojene posameznemu klientu, paru ali družini, ter upoštevati njegovo/njihovo enkratno situacijo. Identificirati moramo kulturne lastnosti, ki bodo pripomogle k reševanju danih težav. Kulturnih prepričanj, vrednot in običajev, tudi če so v nasprotju z našimi in v kolikor niso v nasprotju z zakoni v dani družbi, ne poskušamo spreminjati. Spustiti se moramo v klientov svet in pomagati reševati težave znotraj njega. Tu je ponovno treba

poudariti pomembnost supervizije, ki mora psihologu pomagati vzdrževati klientovo perspektivo. Nenazadnje je potrebno redno vključevanje klientov psiholoških služb v razvoj in edukacijo znotraj teh služb. T. i. koprodukcija mora biti eden temnenjih elementov tega razvoja in mora vključevati predstavnike različnih manjšinskih skupin, prisotnih na področjih, ki jih službe pokrivajo.

Kulturna pristranost v raziskovanju

Primer iz prakse

Sabina je psihologinja in doktorska raziskovalka v Veliki Britaniji. Njeno raziskovalno področje so medkulturne razlike v izraženi depresivnih simptomov pri adolescentih. Sabina sodeluje s petimi različnimi timi za duševno zdravje otrok in mladostnikov (Child and Adolescent Mental Health Services – CAMHS) na jugu Anglije, petimi zdravstvenimi domovi v Sloveniji in z dvema otroškima bolnišnicama na Tajskem (Sabina na mentorici na doktorskem študiju je tajskega porekla). Sabina primerja izraženo simptomov depresije pri adolescentih preko uporabe vprašalnika RCADS (The Revised Children's Anxiety and Depression Scale; revidirana lestvica anksioznosti in depresije za otroke). V roku enega leta in pol nabere skupno 3.000 vprašalnikov – 1.000 iz Anglije, 1.000 iz Slovenije in 1.000 s Tajskega. Poleg starosti in spola adolescentov ni pridobila nobenih drugih demografskih informacij o informantih. Rezultati statističnih analiz so pokazali, da so simptomi depresije pri tajskih adolescentih bolj somatske narave kot pri adolescentih iz Slovenije in Velike Britanije. Poleg tega rezultati kažejo, da tajski adolescenti najredkeje poročajo o samomorilnih mislih, medtem ko je stopnja le-teh najvišja pri britanskih adolescentih. Sabinini rezultati so pokazali, da so razlike med spoloma večje v Sloveniji in v Veliki Britaniji kot na Tajskem.

Opisani primer se dotika kulturne pristranskosti v raziskovanju. Z vidika etičnega kodeksa se dotika načel (raziskovalne) integritete in kompetentnosti. Psihologinja v zgornjem primeru si je zadala zanimivo in aktualno raziskovalno vprašanje, a je na žalost spregledala nekaj osnovnih

načel, vezanih na raziskovanje medkulturnih razlik. Prvič, pri raziskovanju medkulturnih razlik je pomembno razumevanje raziskovalnega okolja (Broesch idr., 2020). V zgornjem primeru je pomembno razumevanje razlik med britanskim, slovenskim in tajskim zdravstvenim sistemom. Predvsem je pomembno razumevanje, kakšne so ostale demografske lastnosti adolescentov v vseh treh sistemih in kako le-te vplivajo na razlike med udeleženci raziskave. Npr., v Veliki Britaniji obstajajo pomembne razlike v dostopnosti psiholoških storitev med mladostniki belega britanskega porekla in ostalimi mladostniki (Callaghan idr., 2017; Edbrooke-Childs in Patalay, 2019). Posledično je vprašljivo, ali so adolescenti iz CAMHS reprezentativna populacija. Podobno velja za slovenske in tajske adolescente – treba je ugotoviti, ali predstavljajo reprezentativno populacijo. Psihologinja je v opisanem primeru uporabila vprašalnik RCADS, ki se je v preteklosti izkazal kot medkulturno primeren pripomoček za ocenjevanje anksioznosti in depresivnosti pri adolescentih (Stevanovic idr., 2017); kakor koli, vprašalnik ni validiran na tajski ali slovenski populaciji, kar pomeni, da imamo pomanjkljive podatke o tem, kaj so normativni odgovori/rezultati na vprašalnikih za tajske in slovenske adolescente. Poleg tega je vprašljivo, ali je vprašalnik, ki temelji na psihiatričnem in zahodnjaškem razumevanju depresije, primeren za ocenjevanje depresije pri azijskih populacijah, ki imajo pomembno drugačno razumevanje duševnih motenj. Obenem raziskave sugerirajo, da so samomorilne misli pogostejše pri predstavnikih azijskih skupnosti kot pri njihovih zahodnih vrstnikih (Chen idr., 2011). Zaradi vseh navedenih dilem je psihologinjina interpretacija razlik med britanskimi, slovenskimi in tajskimi adolescenti sporna ter, precej verjetno, ne povsem pravilna.

Naslednji nasveti bi lahko izboljšali kvaliteto psihologinjinega raziskovanja in zmanjšali medkulturno raziskovalno pristranskost. Prvič, psihologinja bi lahko natančno preučila, kakšne so ostale demografske lastnosti adolescentov, ki so sodelovali v raziskavi. To bi ji pomagalo odgovoriti na vprašanje, ali so udeleženci raziskave reprezentativni. Poleg tega bi lahko uporabila kulturno prilagojene raziskovalne pripomočke, npr. vprašalnik depresivnosti, prilagojen in validiran za tajske adolescente. Psihologinja bi tudi lahko izboljšala integriteto raziskave z vključevanjem predstavnikov skupnosti (tj. z aktivnim vključevanjem adolescentov samih v vsak korak svoje raziskave) (Broesch idr., 2020).

Medkulturne raziskave so dandanes pogoste in predstavljajo pomemben vir informacij na področju psihologije. A te so pogosto zelo drage, dolge in logistično težko izvedljive. Posledično lahko hitreje spregledamo

pomembne etične vidike našega raziskovanja. Sistematičen pristop do etičnih vprašanj, temeljit pregled etičnih vlog s strani etičnih komisij, sodelovanje z ostalimi (mednarodnimi) strokovnjaki in vključevanje predstavnikov skupnosti v raziskovanje so ključnega pomena.

Pomanjkanje raznolikosti v stroki

Kulturna raznolikost med kliničnimi psihologi je pomemben dejavnik pri povečanju dostopa do psiholoških služb in izidov psiholoških intervencij za predstavnike kulturnih manjšin. Na žalost pa je poklic kliničnega psihologa v Veliki Britaniji in še marsikateri drugi zahodni državi zaznamovan z dominacijo predstavnikov bele, kulturno zahodno usmerjene večine (Turpin in Coleman, 2010). Pomanjkanje kulturne raznolikosti je v britanski klinični psihologiji večje kot v zdravniškem ali v drugih zdravstvenih poklicih. Razlogov za to je več, verjetno pa je navezanost stroke na zahodnjaške teorije in modele eden glavnih razlogov za to situacijo. K temu problemu prispeva tudi rigidnost izobraževalnih sistemov, ki dajejo prednost klasičnim izobraževalnim potem, poleg tega kandidate za kliničnopsihološko specializacijo avtomatično izbira iz dominantne kulture, katere predstavniki imajo v večini lažji dostop do kvalitetnih šol (Scior idr., 2007).

Britansko društvo psihologov (British Psychological Society – BPS) kot tudi britanske univerze, ki ponujajo doktorske programe za kliničnopsihološko izobraževanje, se zavedajo te situacije in so v zadnjih letih začele z akcijami (npr. shema Mind to Mind na Univerzi v Oxfordu, namenjena podpori kandidatov iz manjšinskih skupin) in uvajanjem sprememb, ki postopoma vodijo k povečani kulturni raznolikosti med na specializacijo sprejetimi kandidati. Predvsem so zmanjšale neenakost pri procesu prijave, povečale informiranost o poklicu med dodiplomskimi študenti psihologije iz različnih manjšinskih skupin in usmerile pozornost v raznolikost ter učenje kulturnih kompetenc v vse elemente specialističnega programa in tudi v dodiplomske programe.

Zaključek

Slovenska družba postaja, kot ostale družbe po svetu, vse bolj kulturno raznolika. Ta trend družbene raznolikosti se je, zaradi različnih zgodovinskih razlogov, v Britaniji začel bolj zgodaj kot v Sloveniji. Britanske izkušnje z neustreznostjo psiholoških kot tudi ostalih zdravstvenih služb za pripadnike kulturnih manjšin in posledičnim razvojem teh služb v

zadnjih letih so zato relevantne ter koristne za razvoj podobnih služb v Sloveniji. V jedru tega razvoja je zavedanje dveh na videz nasprotujočih si dejstev. Na eni strani je zavedanje obče človečnosti in s tem splošnih človeških potreb, kot je npr. potreba po občutku varnosti, ki je neodvisna od kulturnega ozadja. Na drugi strani pa je spoznanje, da naša kulturna prepričanja in kulturne vrednote vplivajo na pot, ki si jo izberemo za srečevanje z našimi potrebami in za oblikovanja lastnega življenjskega smisla, ter na načine, ki nam pomagajo doseči nase cilje.

Kliničnopsihološko delo mora biti zato utemeljeno na hipotezah in formulacijah, ki so prilagojene vsakemu posamezniku, sočutne do njegovih psiholoških potreb in občutljive za ter spoštljive do njegovih/njenih kulturnih vrednot in navad. Obstoječe psihološke teorije in modeli temeljijo na zahodnih populacijah ter so zato pogosto neobčutljivi na potrebe drugih kulturnih skupin. Nove znanstvene raziskave, ki temeljijo na različnih posameznih in medkulturnih populacijah, so zato nujno potrebne. Pri kliničnem kot tudi pri raziskovalnem delu moramo biti previdni pri uporabi psiholoških testov, lestvic in vprašalnikov, ki so pogosto razviti na specifičnih populacijah, predvsem zahodnih. Nadaljnji razvoj in standardizacija teh psiholoških orodij za različne kulturne skupine se mora zato nadaljevati.

Odgovornost za realizacijo vseh teh načel je na strani vsakega posameznega psihologa. Njihova uspešna implementacija pa tudi zahteva medkulturni pristop na družbeni in sistemski ravni, s posledično aktivno pozornostjo na medkulturne načine dela v vseh psiholoških službah ter psiholoških izobraževalnih organizacijah. Medkulturna raznolikost znotraj psiholoških poklicev, ki primerno zastopa splošne populacije, je tudi potreben element tega razvoja.

Literatura

- Baker, C. (2018). *Mental health statistics for England: Prevalence, services and funding* (Briefing Paper No. 6988). House of Commons Library.
- Beck, A., Naz, S., Brooks, M., in Jankowska, M. (2019). *Improving access to psychological therapies (IAPT): Black, Asian and minority ethnic service user positive practice guide*. BABCP.
- British Psychological Society. (2021). *Code of ethics and conduct*.
- Broesch, T., Crittenden, A. N., Beheim, B. A., Blackwell, A. D., Bunce, J. A., Collieran, H., Hagel, K., Kline, M., McElreath, R., Nelson, R. G., Pisor, A. C., Prall, S., Pretelli, I., Purzycki, B., Quinn, E. A., Ross, C., Scelza, B.,

- Starkweather, K., Stieglitz, J., in Mulder, M. B. (2020). Navigating cross-cultural research: Methodological and ethical considerations. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 287(1935), 20201245.
- Bryant, R. A., in Njenga, F. G. (2006). Cultural sensitivity: Making trauma assessment and treatment plans culturally relevant. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67(Suppl 2), 74–79.
- Burnham, J. (2012). Developments in the Social GRRRAAACCEEESSS: Visible-invisible and voiced-unvoiced. V I.-B. Krause (ur.), *Culture and reflexivity in systemic psychotherapy: Mutual perspectives*. Routledge.
- Callaghan, J. E., Fellin, L. C., in Warner-Gale, F. (2017). A critical analysis of child and adolescent mental health services policy in England. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 22(1), 109–127.
- Chen, S., Conwell, Y., Xu, B., Chiu, H., Tu, X., in Ma, Y. (2011). Depression care management for late-life depression in China primary care: Protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 12, 121.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Edbrooke-Childs, J., in Patalay, P. (2019). Ethnic differences in referral routes to youth mental health services. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 58(3), 368–375.e1.
- Gallardo, M. E., Johnson, J., Parham, T. A., in Carter, J. A. (2009). Ethics and multiculturalism: Advancing cultural and clinical responsiveness. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(5), 425–435.
- Hays, P. A., in Iwamasa, G. Y. (Ur.). (2006) *Culturally responsive cognitive-behavioural therapy*. American Psychological Association.
- Heun, R. (2018). A systematic review on the effect of Ramadan on mental health: Minor effects and no harm in general, but increased risk of relapse in schizophrenia and bipolar disorder. *Global Psychiatry*, 1(1), 7–16.
- Ibrahim, H., Catani, C., Ismail, A. A., in Neuner, F. (2019). Dimensional structure and cultural invariance of DSM V post-traumatic stress disorder among Iraqi and Syrian displaced people. *Frontiers in Psychology*, 10, 1505.
- Matsumoto, D., in Jones, C. A. L. (2009). Ethical issues in crosscultural psychology V D. M. Mertens in P. E. Ginsberg (ur.), *The Handbook of social research ethics* (str. 323–336). Sage Publications.
- Naz, S., Gregory, R., in Bahu, M. (2019). Addressing issues of race, ethnicity and culture in CBT to support therapists and service managers to deliver culturally competent therapy and reduce inequalities in mental

health provision for BAME service users. *The Cognitive Behaviour Therapist*, 12, e22.

- Office for National Statistics. (2021, 25. november). *Population of the UK by country of birth and nationality: Year ending June 2021*. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/ukpopulationbycountryofbirthandnationality/yearendingjune2021>
- Rothman, A., in Coyle, A. (2018) Toward a framework for Islamic psychology. *Journal of Religion and Health*, 57(5), 1731–1744.
- Scior, K., Gray, J., Halsey, R., in Roth, A. (2007). Selection for clinical psychology training: Is there evidence of any bias towards applicants from ethnic minorities. *Clinical Psychology Forum*, 175, 7–11.
- Springer, P. R., Abbott, D. A., in Reisbig, A. M. J. (2009). Therapy with Muslim couples and families: Basic guidelines for effective practice. *The Family Journal*, 17(3), 229–235.
- Stevanovic, D., Bagheri, Z., Atilola, O., Vostanis, P., Stupar, D., Moreira, P., Franic, T., Davidovic, N., Knez, R., Nikšić, A., Dodig-Čurković, K., Avicenna, M., Multazam Noor, I., Nussbaum, L., Deljkovic, A., Aziz Thabet, A., Petrov, P., Ubalde, D., Monteiro, L. A., in Ribas, R. (2017). Cross-cultural measurement invariance of the Revised Child Anxiety and Depression Scale across 11 world-wide societies. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26(4), 430–440.
- Turpin, G., in Coleman, G. (2010). Clinical psychology and diversity: Progress and continuing challenges. *Psychology Learning & Teaching*, 9(2), 17–27.

III.2

Etične vsebine pri uporabi sredstev za psihološko ocenjevanje

Marjeta Trstenjak
Dušica Boben

Povzetek

Psihologi pri psihološkem ocenjevanju tradicionalno uporabljamo psihološka sredstva¹ in o njihovi uporabi pridobimo znanje v času študija. V tem poglavju obravnavamo etične dileme, povezane s psihološkimi sredstvi neodvisno od področja dela psihologa. O dilemah pri psihološkem ocenjevanju najdete več v drugih poglavjih. Dilem na področju etične uporabe psiholoških sredstev je veliko; opisali smo neavtorizirano, nestandardizirano, nenormirano uporabo psiholoških sredstev, kdaj zamenjati staro psihološko sredstvo z novo, posodobljeno verzijo, kaj narediti, ko udeleženci psihološkega ocenjevanja zahtevajo psihološka sredstva in njihove rezultate, ter kako naj psiholog zaščiti gradivo. Pri opisovanju dobre prakse smo se oprli najprej na slovenske vire, tj. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Mednarodne smernice za*

- 1 Psihološko sredstvo zaobjame vse psihološke merske pripomočke, ki jih imenujemo tudi orodja, instrumenti, vprašalniki, preizkusi, psihodiagnostična sredstva, v svetu pa se uporablja izraz testi. Za teste uporabljamo izraz psihološka sredstva, za testiranje pa psihološko ocenjevanje, tako kot je v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), razen tam, kjer so v virih uporabljeni drugačni izrazi.

Trstenjak, M., in Boben, D. (2023). Etične vsebine pri uporabi sredstev za psihološko ocenjevanje. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 437–457). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.437-457>

uporabo testov, ki smo jih v Društvu psihologov Slovenije sprejeli leta 2005, evropske (European Federation of Psychologists' Associations – EFPA) in mednarodne vire (International Test Commission – ITC), omenjamo pa tudi uveljavljene vire iz ZDA. Zavedamo se, da je še veliko drugih, prav tako pomembnih in dobrih virov, iz katerih bi se lahko učili.

Ključne besede: ocenjevanje, test, hramba psihodiagnostičnih sredstev, sporočanje rezultatov, zastarela, neavtorizirana sredstva za psihološko ocenjevanje

Uvod

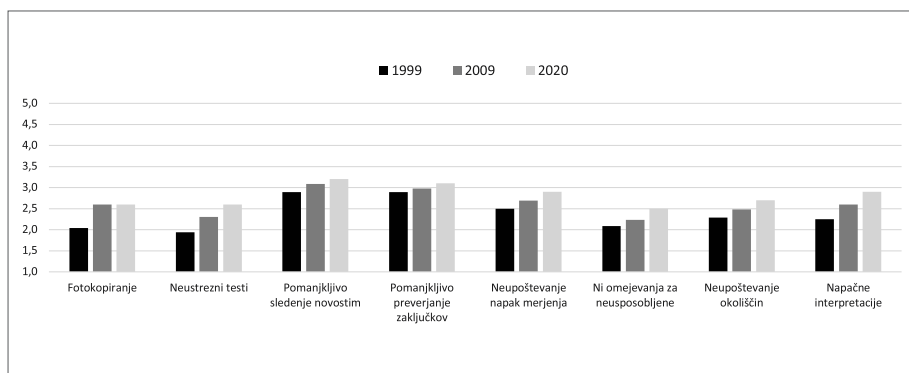
Korenine ocenjevanja in ob tem uporabe različnih pripomočkov za merjenje segajo daleč nazaj. Znan je sistem izpitov za državne uslužbence, ki so ga v kitajskem cesarstvu uporabljali približno 2.000 let (Anastasi in Urbina, 1997), pa tudi stari Grki so poznali ocenjevanje v sklopu izobraževalnega procesa. Pri tem so uporabljali različna orodja in tudi danes ne smemo pozabiti, da so psihološka sredstva le orodja. Vsako orodje je lahko koristno ali škodljivo, odvisno od načina uporabe (Anastasi in Urbina, 1997). Prav zato danes v svetu obstajajo združenja, poleg nacionalnih društev, ki si prizadevajo za izboljšanje uporabe psiholoških sredstev in psihološkega ocenjevanja. Trenutno najpomembnejši za slovenske psihologe sta Mednarodna komisija za teste (The International Test Commission – ITC) in Odbor za ocenjevanje pri Evropski zvezi psiholoških združenj (Board of Assessment, European Federation of Psychologists' Associations). Oba predstavljata pomemben vir pri sprejemanju smernic nacionalnih komisij za psihodiagnostična sredstva.

Na splošno gredo prizadevanja za kompetentno uporabo psiholoških sredstev po dveh poteh: (a) zagotavljanje kvalitete psiholoških sredstev, npr. doseganje primernih psihometričnih lastnosti, in (b) njihova pravilna uporaba (od njihovega izbora, izvedbe, vrednotenja, interpretacije do razlaganja rezultatov udeležencem in/ali naročnikom ocenjevanja). Strategiji pri doseganju teh dveh ciljev sta »omejevalna«, kjer imamo npr. predpise, kdo lahko uporablja psihološka sredstva in katera, ter »informativna«, kjer si prizadevamo za čim večjo informiranost, usposobljenost oz. kompetentnost psihologov.

Psihologi imamo do psiholoških sredstev – vsaj sodeč po rezultatih raziskave, ki je bila prvič izvedena leta 1999 ter se je vsakih deset let ponovila in v kateri je sodelovalo od 128 (2009) do 321 (1999) psihologov

– dobro mnenje. Na lestvici od »sploh se ne strinjam (1)« do »popolnoma se strinjam (5)« se povprečne ocene gibljejo od 4,6 (1999) do 4,7/4,8 (2020) za trditvi, da so pravilno uporabljeni testi psihologu v veliko pomoč in da predstavljajo odličen vir informacij, če jih povezujemo in dopolnjujemo z drugimi psihološkimi podatki (Boben, 2011; Komisija za psihodiagnostična sredstva, 2020). Udeleženci vseh treh raziskav so menili, da so problemi, povezani s psihološkimi sredstvi, v povprečju srednje pogosti (slika 1). Kljub temu pa je na vseh področjih, o katerih smo spraševali, viden trend večje zaskrbljenosti. Še najbolj so slovenski psihologi zaskrbljeni zaradi pomanjkljivega spremljanja strokovnih novosti in preverjanja lastnih sklepov z drugimi (Boben, 2011; Komisija za psihodiagnostična sredstva, 2020).

Čeprav podatki niso zaskrbljujoči, je prisoten subjektiven občutek o vedno večji neurejenosti tega področja – še posebej, če se primerjamo s

Slika 1: Povprečne ocene (lestvica: 1 = zelo redko, 2 = redko, 3 = srednje, 4 = pogosto, 5 = zelo pogosto) odgovorov slovenskih psihologov v letih 1999, 2009 in 2020 na osem trditev o zaskrbljenosti glede nepravilne uporabe psiholoških sredstev

kolegi iz drugih držav. Npr., hrvaški kolegi imajo zakon o psihološki dejavnosti, ki formalno ureja tudi področje uporabe psiholoških sredstev, že od leta 2003. Britanski kolegi so sprejeli veliko smernic in pravil, ki izvirajo iz evropskih dokumentov. Tudi mi kot društvo bi lahko sprejeli še druge smernice o psiholoških sredstvih in psihološkem ocenjevanju, ki jih izdaja Mednarodna komisija za teste, ali se oprli na model za ocenjevanje testov (EFPA Board of Assessment, 2013a) in kvalifikacijo uporabnikov psiholoških sredstev (EFPA Board of Assessment, 2013b) Evropske

zveze psiholoških združenj, tako kot smo se pri pisanju *Kodeksa poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019) na Metaetični kodeks (European Federation of Psychologists' Association, 2005). Veliko dela nas še čaka, od zavedanja in občutljivosti za etično ravnanje do udejanjanja na papirju sprejetih načel.

Izbrane etične dileme pri uporabi psiholoških sredstev

Etičnih dilem na področju uporabe psiholoških sredstev je veliko in so le del psihološkega ocenjevanja. Podatkov o razširjenosti etičnih dilem nimamo, poznamo pa dileme, s katerimi se psihologi obračajo na nas in o katerih se velikokrat pogovarjamo na različnih srečanjih ter usposabljanjih. *Mednarodne smernice za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006) etično uporabo razdelijo na profesionalnost, usposobljenost, odgovornost za uporabo testov, varno hranjenje testnega gradiva in obravnavanje testnih rezultatov.

V prvem razdelku se bomo dotaknili neavtorizirane, nestandardizirane in nenormirane uporabe psiholoških sredstev. Kdaj lahko pri svojem delu uporabimo raziskovalne verzije psiholoških sredstev in ali so pri nepreverjenih psiholoških sredstvih dovolj naše izkušnje? V drugem poskušamo opisati dejavnike, ki vplivajo na odločitev, kdaj uporabiti novo oz. revidirano obliko psihološkega sredstva. V tretjem razdelku opišemo smernice za sporočanje rezultatov, da bo zadoščeno etičnim standardom in zakonu, ki udeležencu daje pravico dostopa do osebnih podatkov. Zaključujemo s temo hrambe psiholoških sredstev, ki zahtevajo visoko zaščito in zaupnost.

Uporaba neprimernih psiholoških sredstev

Izhodišča. V Evropski zvezi psiholoških združenj že tri desetletja (vsakih deset let) zbirajo stališča evropskih psihologov do testov in testiranja. Zadnje vprašanje je odprto in prosi psihologe, da navedejo tri psihološka sredstva, ki jih pri svojem delu najpogosteje uporabljajo. Vedno znova so med njimi tudi taka, ki niso uradno prirejena za kulturno okolje, v katerem se uporabljajo. Slovenija pri tem ni izjema. Takšna praksa je razširjena tako med kliničnimi psihologi in psihologi v zdravstvu, vzgoji in izobraževanju, med psihologi v organizacijah kot tudi na forenzičnem področju, npr. pri delu izvedencev (Areh, 2020), kjer imajo lahko sprejete odločitve za vse vpletene izjemne posledice. Zdi se, da je v Sloveniji za-

radi majhnosti trga in pomanjkanja finančnih virov za razvoj psiholoških sredstev to še posebej pereč problem, kljub temu da v raziskavi udeleženi psihologi tega ne vidijo kot pogost pojav (Komisija za psihodiagnostična sredstva, 2020). Organizacije na pobudo psihologov kupujejo psihološka sredstva v tujini, psihologi jih brez dovoljenj prevajajo ter uporabljajo skupaj s tujimi normami. To počnejo kljub temu, da so vsa ta gradiva avtorsko zaščitena (oznaka ©) in da so pred njihovim nakupom podpisali izjavo, da tega ne bodo počeli. Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3) (2007), *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.11 in 3.12) in *Mednarodne smernice za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006; International Test Commission, 2001, čl. 1.4.2) so pri tem jasni.

V praksi na katerem koli področju, kjer psihologi uporabljajo psihološka sredstva za ocenjevanje različnih osebnostnih lastnosti ali razvrščanje, morajo biti psihološka sredstva psihometrično preverjena, tj. zanesljiva in veljavna na individualni ravni, dovolj občutljiva in normirana za svoj namen ter uporabo pri ljudeh, ki so jim namenjena. Samo tako lahko psiholog zagotovi pravilno oceno ali razvrščanje posameznika (glej International Test Commission (2014) ter Anastasi in Urbina (1997)). Nepojmljivo je, da javne (državne) ustanove kršijo zakon in podpirajo svoje zaposlene pri nestrokovnem ter neetičnem ravnanju.

Dilema. Psiholog želi uporabiti psihološko sredstvo za namen psihološkega ocenjevanja. Ali je dovoljena neavtorizirana, nestandardizirana, nenormirana uporaba psiholoških sredstev samo zato, ker ni slovenskih priredb oz. je nanje treba čakati več let? Ali lahko večletne izkušnje nadomestijo psihometrične podatke in subjektivno oceno o uporabnosti tujih norm na slovenski populaciji? Ali lahko pri svojem delu (kjer so odločitve na podlagi teh rezultatov življenjsko pomembne) psiholog uporablja raziskovalne verzije psiholoških sredstev?

Viri. Ta dilema se neposredno nanaša na Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (2007), člene 3.11., 3.12., 2.2., 2.6. in 3.7. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), člen 1.4.2 v *Mednarodnih smernicah za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006; International Test Commission, 2001) ter Izjavo o uporabi testov

in drugih sredstev za ocenjevanje v raziskovalne namene (International Test Commission, 2014).

Predlogi za dobro prakso. Pravila so jasna in enoznačna, saj imamo na tem področju zakon in ne le etičnih smernic ter strokovnih priporočil (Društvo psihologov Slovenije, 2019, Mednarodna komisija za teste, 2006; International Test Commission, 2014). Uporaba neavtoriziranih prevodov ali priredb brez ustreznih psihometričnih podatkov in norm je nezakonita ter škodljiva z več zornih kotov. Posledice so lahko velike: za udeleženo osebo gre lahko za izgubo službe (organizacija), napačno diagnozo (zdravstvo) ali sodbo (izvedenstvo), za psihologe lahko to pomeni nezaupanje tujih lastnikov avtorskih pravic, ki bi se kazalo v blokiranju novih ali odvzemu starih pravic za priredbe psiholoških sredstev v slovenski jezik, širše pa to pomeni nezaupanje javnosti do psihološke stroke in okrnjen ugled slednje v svetu. O zavedanju in sprejemanju odgovornosti govorita tudi člena 3.7. in 3.12. v *Kodeksu* (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Kako ta trend obrniti? Rešitev vidimo v *dvigovanju osebne odgovornosti in čvrstosti psihologa*, ne glede na to, kako se s to dilemo spopadajo drugi kolegi ali kakšno prakso vidijo pri profesorjih, mentorjih ali drugih psihologih. Psiholog mora uporabljati standardizirana in kakovostna sredstva za psihološko ocenjevanje (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.6.), ki jih je ocenila in sprejela psihološka stroka (čl. 2.2.).

Nekoliko manj stroga so določila pri uporabi psiholoških sredstev v raziskovalne namene. V tem primeru imamo lahko poleg avtorsko zaščitene psihološke sredstva, ki niso avtorsko zaščitena (tj. so v prosti uporabi; angl. *public domain*). Če gre za avtorsko zaščitena psihološka sredstva, je treba za vsako spremembo, kopiranje, distribuiranje itd. prositi avtorja. Prav tako raziskave zahtevajo primerno dokumentacijo, vključno z vsemi podatki, ko so objavljeni rezultati raziskave. Če uporabljamo raziskovalne oblike psiholoških sredstev v praksi, zanje veljajo enaka pravila o kakovosti kot pri že objavljenih sredstvih (več glej v International Test Commission (2014)) oz. jih moramo kritično uporabljati (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.6.).

Čeprav gre za kršitve zakona in lahko pričakujemo tožbe, kaznovanje dolgoročno ni najučinkovitejše. Rešitve za upoštevanje mednarodno sprejetih pravil vidimo na več ravneh, in sicer pri: (a) informiranju psihologov in javnosti o pomenu kakovostnih psiholoških sredstev, usposabljanju kolegov in ozaveščanju njihovih nadrejenih o tem, da je to pomembno

za visoko strokovno in etično delovanje ter dolgoročno njihovo delovno uspešnost, (b) nastopanju psihologov kot zgled, še posebej tistih, ki imajo poseben status ali vlogo, kot so profesorji in drugi učitelji psihologije na vseh ravneh izobraževanja, mentorji ali sodelavci, (c) aktivnem sodelovanju psihologov pri razvoju (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 4.11.), raziskavah veljavnosti (Mednarodna komisija za teste, 2006, čl. 2.9.5) in zbiranju podatkov za norme (čl. 2.9.6), (d) opozarjanju kršiteljev o nepravilnostih na tem področju (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 5.3.). Pričujoči prispevek je lahko primer enega od tovrstnih prizadevanj.

Kdaj preiti na posodobljeno obliko psihološkega sredstva?

Tako kot napreduje psihološka znanost, se spreminjajo tudi metode in tehnike merjenja v psihologiji oz. se razvijajo nove. Sredstva za psihološko ocenjevanje se posodablja, kadar novi raziskovalni podatki, pomembne spremembe na ocenjevanem področju nakazujejo, da obstoječe psihološko sredstvo ni več ustrezno za predvideno uporabo. Posodobitve² in tudi potrebe na trgu spodbudijo npr. nove raziskave, novi diagnostični kriteriji in demografske spremembe.

Dilema. Psiholog ima zakupljeno verzijo vprašalnika iz leta 2005, v letu 2015 pa se je vprašalnik posodobil. Psiholog je v dvomih, ali mora nujno uporabljati novejšo verzijo. Kdaj naj preide na novo ali posodobljeno obliko psihološkega sredstva? Kako dolgo je etično in strokovno upravičeno uporabljati prejšnjo verzijo? V katerih posebnih primerih je to strokovno dopustno?

Viri. Psiholog je pri izboru postopkov, metod, tehnik in sredstev za ocenjevanje avtonomen ter si prizadeva izbrati sredstva, ki so najustrežnejša za namen ocenjevanja in ciljno skupino (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.1., 2.2., 2.4. in 2.5.; tudi Mednarodna komisija za teste, 2006; čl. 1.1.2, 1.2.2, 1.2.4 in 2.2.1). Temo prehoda na posodobljeno obliko psihološkega sredstva specifičneje naslavljajo Mednarodne smernice o posodabljanju testov, zastarelih testih in uničevanju testov Mednarodne komisije za teste (International Test Commission, 2015). Standardi za pedagoško in psihološko testiranje (American Educational Research Association, 2014) se te teme dotikajo v standardu 4.24 in standardu 4.25. V

2 Posodobitev (s tujko revizija) lahko pomeni vse, od posodobitve norm do povsem nove verzije testa.

Mednarodnih smernicah za uporabo testov (Mednarodna komisija za teste, 2006) se na spremljanje primernosti testa nanaša celoten razdelek 2.9.

Predlogi za dobro prakso. Odnos med razvijalci psiholoških sredstev in psihologi je recipročen. Razvijalci odgovorijo na potrebe na trgu, ki jih izpostavijo uporabniki, tako, da razvijajo nova psihološka sredstva in jih posodablajo. Psihologi se odzivajo tako, da vlagajo v usposabljanje za uporabo psiholoških sredstev in kupujejo gradiva. Ključno pri odločanju o prehodu na posodobljeno obliko psihološkega sredstva je, ali bodo s tem lahko bolje razumeli udeleženca in njegovo dobrobit. Pomembno je razmisliti o tem, ali so psihometrične lastnosti ohranjene oz. izboljšane ter o uporabi psihološkega sredstva glede na strokovno ozadje, usposobljenost in izkušnje za nudenje specifične storitve.

Dolžnost založnikov psiholoških sredstev je, da opišejo razloge za izdajo nove oblike psihološkega sredstva in prikažejo raziskave, ki so vodile k posodobitvi (Leong idr., 2016). Te informacije je možno dobiti tudi v člankih ali v objavljenih ocenah testov³. Založniki psihološka sredstva posodablajo zaradi tega, ker se ocenjevano vedenje spreminja v času, zaradi demografskih sprememb, na podlagi izsledkov raziskav, ki pomenijo izboljšave teorij in konceptov, ki vplivajo na njihovo uporabo, zaradi sprememb diagnostičnih kriterijev ali kot odziv na zahteve uporabnikov (International Test Commission, 2015, čl. 2.4.). To predstavlja osnovo, na kateri se tudi psiholog odloči, ali je novo psihološko sredstvo primernejše kot prejšnja oblika.

Psihologi presodijo, katera oblika je primernejša za posamezen namen ocenjevanja. Odločitve morajo temeljiti na strokovni presoji *znanstvenih* prednosti ter *klinične in uporabne koristi* za posameznega udeleženca (International Test Commission, 2015, čl. 2.5.), kar je še posebej pomembno pri ponovljenem psihološkem ocenjevanju za merjenje sprememb. Npr., psiholog se lahko za uporabo starejšega psihološkega sredstva pri osebi, ki jo ponovno ocenjuje, odloči zato, da ohrani kontinuiteto rezultatov ocenjevanja, pri novem udeležencu pa uporabi posodobljeno verzijo testa. Psihologi se lahko tudi odločijo, da nakup revidiranega psihološkega sredstva odložijo, dokler ni znanih več informacij o njegovi uporabi ali dokler neodvisni raziskovalci ne prikažejo veljavnosti.

Psiholog si prizadeva vedno izbrati najustreznejša sredstva za psihološko ocenjevanje, ki ustrezajo namenu in ciljni skupini (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.4). Kadar pri tem zaradi omejitev v delovni organizaciji ali

3 V Sloveniji neodvisnih ocen testov nimamo.

zaradi zakonodaje nima popolne svobode, a vidi potrebo po uporabi drugega psihološkega pripomočka, je dolžan ukrepati, in sicer tako, da odločevalcem priporoči uporabo drugih, primernejših sredstev za psihološko ocenjevanje. Poda naj razloge za večjo primernost ter o tem pripravi zapišnik (International Test Commission, 2015, čl. 2.8.).

Finančni viri, osebna navezanost na psihološko sredstvo ali zadržki pri obnavljanju znanja o novi verziji niso veljavni razlogi za uporabo zastarele oblike. Če bi psiholog npr. drago psihološko sredstvo uporabil samo nekajkrat na leto ali uporablja (samo) prejšnjo verzijo še pet let po izdaji nove, v kateri so posodobljene testne postavke, na podlagi novih teoretičnih spoznanj prenovljena struktura psihološkega sredstva in izračunane nove norme, je to etično in strokovno sporno, razen morda v kakšnih posebnih okoliščinah (npr. vzdolžno spremljanje).

Odločitev, kdaj preiti na novo obliko psihološkega sredstva, naj temelji na strokovni informirani presoji znanstvene vrednosti in praktične uporabnosti, ne na arbitrarnem časovnem okviru. Sledi naj premisleku o posebnostih specifične psihološke prakse in potrebah strank ter novih raziskavah in diagnostičnih kriterijih (International Test Commission, 2015, čl. 2.10.). Praktični vidiki pri odločanju za uporabo posodobljenega psihološkega sredstva zajemajo enostavnost in čas, potreben za izvedbo in vrednotenje, premislek, ali je interpretacija v skladu s trenutnimi potrebami možna, kakovost materialov, lokalne norme in dostopnost psihološkega sredstva v ustreznem jeziku.

Na uporabo nove oblike je smiselno preiti, ko so na voljo novejša norma, ki bolje predstavljajo populacijo. Pri odločitvi preverimo in upoštevamo podatke o posodobljeni zanesljivosti in dokaze o veljavnosti, konstruktivni in kriterijski.

Ko razmišljamo o uporabni vrednosti revidiranega psihološkega sredstva, se vprašamo, ali bomo dobili podatke, ki bodo zelo verjetno vodili k izboljššanemu odločanju (npr. odločitvam o diagnozah in obravnavi, o vedenjskih spremembah) ali bodo občutljivejši za ocenjevanje pomembnih karakteristik, kot jih opisujejo npr. revidirani diagnostični standardi, kot sta DSM-V ali ICD 10 (International Test Commission, 2015, čl. 5.4.). Psiholog se lahko npr. odloči, da bo uporabljal podtest prejšnje verzije psihološkega sredstva, in to zagovarja v poročilu (čl. 5.3.).

Na področju raziskovanja so standardi pri odločanju o uporabi revidiranega psihološkega sredstva fleksibilnejši kot tisti, ki vplivajo na prakso.

Ob izdaji posodobljenega psihološkega sredstva Mednarodne smernice o posodabljanju testov, zastarelih testih in uničevanju testov (International Test Commission, 2015, čl. 8.1.) priporočajo, da psiholog obdrži psihološko sredstvo, priročnik in testne liste skupaj z drugimi materiali, dokler nova oblika psihološkega sredstva ni popolnoma sprejeta v prakso. Da bi zaščitili psihološko sredstvo tudi po tem, ko ni več v rabi, smernice priporočajo (čl. 8.2.) vrnitev založniku v uničenje, razrez oz. sežig.

Odprta vprašanja. Kdaj točno naj psiholog začne uporabljati revidirano obliko psihološkega sredstva za določen namen? Točno določene točke v času ni mogoče enoznačno opredeliti. V forenzičnem ocenjevanju, kjer je delo psihologa zelo pod drobnogledom več strok, navajajo običajno prakso (Ackerman, 2010), da je prehod na novo verzijo psihološkega sredstva nujen v enem letu po njegovem izidu.

Vpogled udeleženca v rezultate psihološkega ocenjevanja

Izhodišča. Povratna informacija udeležencu psihološkega ocenjevanja o njegovih dosežkih je pomemben del komunikacije o psiholoških sredstvih (Anastasi in Urbina, 1997). Psiholog o svojem psihološkem ocenjevanju napiše izčrpno, razumljivo poročilo. V njem združi podatke iz izvedbe, integrira ustrezne kvalitativne informacije in naslovi vprašanje, zaradi katerega je ocenjevanje izvedel (Lichtenberger idr., 2004). Dobra psihološka poročila lahko izboljšajo diagnozo in zdravljenje pacienta, usmerjajo navodila mentorja pri usvajanju novega dela oz. učitelja pri pouku ali sodnika pri razsodbi ipd. Razumljivost poročila se nanaša na to, da psiholog ugotovitve in opažanja jasno predstavi, tako da jih razumejo strokovnjaki in laiki (Lichtenberger idr., 2004). Poleg udeleženca psihološkega ocenjevanja so možni prejemniki poročila starši ali skrbniki mladoletnih oseb, skrbniki starostnikov, učitelji in drugi strokovni delavci šole, zaposlovalci ali potencialni vodje, psihiatri, zdravniki medicinske dela, sodniki, odvetniki ter strokovni delavci v zavodih za prestajanje kazni. Dobra praksa narekuje, da se o rezultatih tudi pogovarjamo, da tako preverimo dobljene informacije, poizvemo o razumevanju različnih delov psihološkega sredstva ali posameznih postavk in se navežemo na to, kako se merjene značilnosti odražajo v življenju osebe.

Dilema. Udeleženec, starši ali skrbniki oz. odvetniki zahtevajo vpogled v rezultate psihološkega ocenjevanja iz različnih motivov, npr.: so radovedni glede tega, kakšne naloge je reševal

njihov otrok, poročilo, ki ga je udeleženec prejel, je napisano v zelo strokovnem jeziku, vsebuje samo slike in je premalo razloženo ter ga oseba ne razume ali pa zapisani zaključki niso v skladu s tem, kako oseba dojema samo sebe. Kaj lahko psiholog naredi, ko udeleženec psihološkega ocenjevanja zahteva kopije rezultatov psihološkega ocenjevanja in želi dobiti kopije psiholoških sredstev?*

Viri. Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) se tega področja posredno dotakne v členu 1.11. (preprečevanje zlorabe psiholoških veščin in spoznanj), neposredneje pa v členih 1.12., 1.16., 2.7., 2.8., 2.9., 2.10. in 2.11. (vođenje dokumentacije in pravica do vpogleda v vsebino dosjeja) ter 1.13. in 3.8. (varovanje psihološkega arhiva, ki vsebuje sredstva za psihološko ocenjevanje, kot poklicno skrivnost). Pri tem, kaj lahko z udeleženci delimo in česa ne smemo, nam pomagajo tudi primeri, ki jih opisuje urad informacijskega pooblaščenca: »Poleg omenjenih strokovnih pravil in načel organizacijo, odgovorno osebo in strokovnjaka (npr. psihologa ali specialnega pedagoga) obvezuje tudi Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1-UPB3) (2009, 40. čl.), ki govori o zaupni naravi podatkov, 236. člen Kazenskega zakonika (KZ-1-UPB2) (2012), ki govori o izdaji in neupravičeni pridobitvi poslovne skrivnosti (v primeru, da bi psihološki testi postali javni), in Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3, 2007)« (Informacijski pooblaščenec, 2019). V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) se na zaupnost gradiv nanašajo členi 3.9., 3.10., 3.11. ter 3.12. Člen 2.8 *Mednarodnih smernic za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006) govori o jasnem in točnem sporočanju rezultatov pristojnim ter drugim osebam. Na zaupnost obravnavanih rezultatov ter testnih gradiv pa se nanašajo členi pod razdelkoma 1.4. in 1.5.

Predlogi za dobro prakso. Osnovna priporočila za pripravo poročil so tri.

- a) *Razlaga, ne le slike ali tabele rezultatov.* Ann Anastasi in Susana Urbina (1997) priporočata navajanje širših ravni dosežkov in kvalitativne opise v preprostem izrazoslovju namesto točnih rezultatov v številkah. Ameriška akademija kliničnih nevropsihologov

4 Če bi druge osebe, vključno s psihologom, želele videti rezultate, jim to lahko omogočimo z dovoljenjem udeleženca testiranja oz. njegovega zakonitega zastopnika. Obstajajo izjeme, o katerih pa v tem razdelku ne govorimo.

je npr. leta 2018 sprejela priporočila o poenotenju števila stopenj in izrazov za kvalitativni opis rezultatov (Guilmette idr., 2020). Izjema je, ko je poročilo namenjeno ustrezno usposobljenemu strokovnjaku, vendar naj bodo tudi takrat pomeni številčk jasno opisani.

- b) *Ustrezna, preprosta razlaga, ne le imena dimenzij ali kratice.* Poimenovanja dimenzij so lahko večpomenska ali nesmiselna za bralca in ne zajamejo celotnega razpona vedenj, sposobnosti, veščin, motivov ali vrednot, ki jih merimo. Dodatna pojasnila, opisi in morda konkretni primeri, kje bi se te značilnosti lahko kazale in uporabljale v življenju, so potrebni, da bi olajšali razumevanje in povezavo z življenjem posameznika izven pisarne psihologa.
- c) *Sinteza, ne le izolirani opisi posameznih področij.* Psiholog po svojih najboljših močeh integrira rezultate v mrežo podatkov, ki usmerjajo obravnavo, nadaljnje dejavnosti oz. intervencije. Tudi kadar so rezultati morda nekonsistentni, v poročilu ne sme navesti zgolj ločenih opisov npr. rezultatov posameznih psiholoških sredstev, temveč ponuditi možne razlage, ki jih po možnosti predhodno tudi preveri. Kadar ne more odgovoriti na vprašanje, ki zajema namen psihološkega ocenjevanja, naj to zapiše (npr. »Rezultati so nezanesljivi«), bolje, kot da vprašanje ignorira (Lichtenberger idr., 2004).

Če imamo v svoji praksi psihološkega ocenjevanja pogovor o rezultatih z udeležencem⁵ ali njegovim skrbnikom, se lahko obravnavani dilemi večinoma izognemo. V pogovoru bomo nadgradili dober in transparenten odnos, ki ga ustvarjamo še pred psihološkim ocenjevanjem in vzdržujemo tudi med njim. Udeleženci ne bodo imeli občutka, da nekaj skrivamo ali da izkoriščamo neenakost moči (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 4.10.), temveč s tem izražamo spoštovanje, ščitimo pravico do samoodločanja in avtonomije (čl. 1.1., 1.2. in 1.3.).

Pri pisanju poročila imamo v mislih prejemnika poročila in njegovo splošno izobrazbo, znanje o psiholoških sredstvih in psihologiji ter še posebej pričakovani čustveni odziv na informacije. Ann Anastasi in Susana Urbina (1997) priporočata, da imamo na voljo svetovanje oz. spremljanje posameznikov, ki jih povratna informacija o rezultatih čustveno vznemiri. Npr., učenka, ki je prepoznana kot nadarjena, lahko postane manj

5 V klinični praksi (ali podobno) to morda ni vedno možno zaradi značilnosti posameznega udeleženca testiranja.

sodelovalna ali manj delovna, ko vidi, da je bistrejša od večine vrstnikov. Ne glede na to, da je bilo psihološko ocenjevanje ustrezno izvedeno in rezultati razumljivo razloženi, so lahko posledice poznavanja takega rezultata brez možnosti nadaljnjega pogovora škodljive za posameznika.

Kadar vseeno pride do tega, da udeleženec zahteva »svoje teste«, odgovor Informacijskega pooblaščenca loči med prednatisnjenimi vsebinami psiholoških testov (tj. vprašanja, naloge) in odgovori posameznika. Postavke psihološkega sredstva se obravnavajo kot prednatisnjena vsebina in se jih zaradi interesov varstva intelektualne lastnine ne sme reproducirati (ne v papirju ne elektronsko). V konkretnem primeru, ki ga navaja urad informacijskega pooblaščenca, je tako udeleženec psihološkega ocenjevanja lahko dobil kopijo svojih odgovorov, medtem ko je bil psiholog dolžan prekriti vsebino prednatisnjenih testov.

Poleg tega, da so psihološka sredstva avtorsko zaščitena intelektualna lastnina, so tudi zaupno gradivo, namenjeno le usposobljenim strokovnjakom. Njihovo distribuiranje nepooblaščenim osebam bi lahko vodilo do izgube veljavnosti in zanesljivosti ter posledično škode za celotno stroko.

Udeleženci psihološkega ocenjevanja želijo morda kdaj poiskati še drugega psihologa, mu pokazati rezultate in prositi za njegovo razlago. Ob zahtevah za drugo mnenje, ki se nam zdijo v zdravstvu, v medicinski praksi samoumevne, psihologi ostanimo razmišljujoči. Spomnimo se, da je podatek o vrednosti levkocitov neposrednejša mera kot npr. centilna vrednost psihološkega konstrukta edukativne sposobnosti na Ravnovih progresivnih matricah. Neodvisno psihološko drugo mnenje je morda težko dobiti oz. pripraviti, ker je objekt merjenja oseba (tj. udeleženec testiranja) ter psiholog, ki odčita rezultate, pripravi pogoje in opazuje udeležence med izvedbo ocenjevanja, se z njimi pogovarja ter nato z vsem svojim znanjem, izkušnjami in sposobnostmi integrira rezultate v *trenutno* smiselno celoto. Če smo v vlogi »drugega« psihologa, bodimo najprej pozorni na to, da nismo v konfliktu interesov (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 4.7.). Nato pridobimo dovoljenje posameznika (podobno, kot to navaja čl. 1.20. *Kodeksa*), da stopimo v stik s psihologom, ki je sprva opravljal psihološko ocenjevanje. Poleg rezultatov v številkah nas morajo zanimati še druge okoliščine ocenjevanja. Morda se nam zdi samoumevno, da testiranje sposobnosti poteka dopoldne – je bilo res tako tudi v tem primeru? Je udeleženec razumel navodila, kje je delal napake, je kaj spraševal, je bil anksiozen, motiviran za izpolnjevanje psiholoških sredstev,

je psihološko ocenjevanje potekalo v skupini ali individualno? To in temu podobno so lahko pomembni dejavniki, ki vplivajo na našo presojo zanesljivosti in veljavnosti podatkov, ko jih povezujemo. Brez takih virov informacij bo lahko poročilo o psihološkem ocenjevanju nekoliko drugačno ali se bo razlikovalo. Kljub temu da imamo vsi znanje in izkušnje ter interpretiramo iste številke, ne moremo doseči popolne objektivnosti. Osebnost posameznika, odnos z udeležencem psihološkega ocenjevanja, način pogovora ipd. vplivajo na oblikovanje zaključkov.

V situacijah, kjer so posamezniki zelo motivirani za določeno vrsto izidov psihološkega ocenjevanja, ker so posledice zanje zelo pomembne, npr. dodelitev otroka, izguba voznškega dovoljenja, kazenska ovadba, napredovanje, dodelitev pravic (angl. *high-stake assessments*), je manipulacija možna prav zaradi prej omenjenih dejavnikov.

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) govori tudi o nepovzročanju škode obravnavancem. To pomeni, da se izogibamo nekoristnosti naših dejanj in ne zmanjšujemo kakovosti ali vrednosti postopkov. Slabo razumljivo poročilo (npr. strokovni izrazi, ki si jih posameznik lahko razloži po svoje) ali celo odsotnost ustrezne povratne informacije udeležencu psihološkega ocenjevanja bi lahko razumeli kot povzročanje škode ali vsaj zmanjševanje vrednosti psihološkega dela. Po členu 3.1. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je *psiholog odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja* ne glede na vire, ki jih ima na voljo (denar, čas ...) za odgovor na napotitveno vprašanje (zdravnika, delodajalca, sodnika ...).

Odprta vprašanja. Ali nam sistem, nadrejeni ali delovna organizacija narekuje, kako in komu poročamo o izsledkih psiholoških ocenjevanj, oz. smo psihologi dovolj močni, da sledimo etičnim in strokovnim smernicam?

Zaupnost psiholoških sredstev in njihova zaščita

Izhodišča. Psihologi, ne glede na področje dela, pri svojem delu uporabljamo različna psihološka sredstva. Ne glede na to, ali so to psihometrično dodelana psihološka sredstva sposobnosti ali »samo« ocenjevalne lestvice za osebnostno rast, mora imeti vsako psihološko sredstvo priročnik in v njem natančna *navodila* za izvedbo, vrednotenje ter interpretacijo in *psihometrične podatke*, ki potrjujejo njegovo zanesljivost in veljavnost ter psihologu nudijo oporo pri interpretaciji in posredovanju rezultatov

udeležencem ocenjevanja (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.4., 2. odst., čl. 3.12.; Anastasi in Urbina, 1997). Vsa gradiva so zaradi zahtevnosti svoje uporabe (tj. izbora, izvedbe, vrednotenja, interpretacije in posredovanja rezultatov) oz. preprečevanja napačne uporabe (Društvo psihologov Slovenije, 2019; Mednarodna komisija za teste, 2006, čl. 1.3.2) in zaradi zaščite veljavnosti (tj. nerazkrivanja vsebine) *zaupne narave* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.2., 3.7., 3.8., 3.9., 3.10., 3.11. in 3.12.; Mednarodna komisija za teste, 2006, čl. 1.4). Zato imamo psiholog posebna pravila, kdo lahko psihološka sredstva nabavlja in uporablja. Še več, Komisija za psihodiagnostična sredstva pri Društvu psihologov Slovenije kategorizira psihološko sredstvo,⁶ ki ji ga v pregled pošlje izdajatelj, in določi, kako zahtevno je in koliko znanja mora imeti psiholog, da ga lahko kompetentno uporablja (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.4., 3. odst., in čl. 5.4.). Tako kot vsak znanstveni instrument moramo tudi psihološka sredstva uporabljati strokovno, da dobimo veljavne rezultate. To dosežemo z nadzorom usposobljenosti oz. kompetentnosti psihologa – uporabnika in zaščito pred splošnim poznavanjem vsebine psihološkega sredstva (Anastasi in Urbina, 1997).

Po navadi psihološka sredstva za psihologovo delo nabavlja njegov delodajalec oz. organizacija, v kateri je psiholog zaposlen ali samozaposlen, kar s pravnega vidika pomeni, da so vsa ta sredstva last kupca. Zaradi preprečevanja zlorabe psiholoških sredstev mora prodajalec pred nakupom preveriti, da kupec kupuje sredstva za usposobljenega psihologa, ki se tudi s posebno izjavo zaveže, da bo psihološka sredstva uporabljal skladno s psihološkim kodeksom in z mednarodnimi smernicami (Anastasi in Urbina, 1997). Tudi če psiholog psihološka sredstva kupuje zase, velja jo enaka pravila.

Psiholog mora zagotoviti varno hrambo psiholoških sredstev ne glede na medij (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.13., 3.7., 3.8., 3.9., 3.10. in 3.11; Mednarodna komisija za teste, 2006, čl. 1.4; Zakon o gospodarskih družbah, 2009; Zakon za zmanjšanje neenakosti in škodljivih posegov politike ter zagotavljanje spoštovanja pravne države, 2022). To pomeni, da npr. priročnik, kljub temu, da je uradno popisano kot inventar, ni v knjižnici ali na polici v pisarni, kjer bi bil dostopen komur koli (po navadi je priročnik opremljen z oznako »ZAUPNO«). Testna gradiva (v papirju ali elektronska), ki so lahko za večkratno ali enkratno uporabo, morajo

6 Več o postopku na: <http://www.dps.si/za-javnost/psiholosko-testiranje/>.

biti prav tako skrbno shranjena in dostopna le psihologu, na čigar ime so bila kupljena.

Dilema. Psiholog odhaja s trenutnega delovnega mesta (npr., odhaja v drugo organizacijo, odhaja v pokoj, zapira svoje podjetje oz. popoldanski s. p.), kjer je uporabljal psihološka sredstva. Kot strokovnjak, ki upošteva etični kodeks, se sprašuje, kako poskrbeti zanje. Kaj narediti z gradivom (papirnatim ali elektronskim), npr. vprašalniki, ki so hranjeni v fizičnih ali elektronskih osebnih mapah ali psihološkem arhivu? Komu predati ta gradiva, ki so namenjena samo psihologom, v organizaciji pa drug psiholog ni zaposlen?

Viri. Ta dilema se neposredno nanaša na člene 3.7.–3.12. in 2.13. *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), člene 1.4.1–1.4.4 v *Mednarodnih smernicah za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006) ter člene 7.1–8.2 v *Mednarodnih smernicah za teste o posodabljanju testov, zastarelih testih in uničevanju testov* (International Test Commission, 2015). Posredno so vir tudi Zakon o varovanju osebnih podatkov (ZVOP-2) (2022), Zakon o gospodarskih družbah (2009) in Kazenski zakonik (2012).

Predlogi za dobro prakso. Odgovor na zgornja vprašanja je lahko kratek in dokaj enostaven, če je bilo naše psihološko delovanje usklajeno s kodeksom, z mednarodnimi smernicami in zakoni, ki se nanašajo na naše strokovno delo (zakon o varovanju osebnih podatkov ter zakoni z različnih področij delovanja psihologov, npr. zakon o zdravstveni dejavnosti, zakoni na področju izobraževanja ipd.). To npr. pomeni, da imamo (interni) pravilnik o psihološkem ocenjevanju (ki je npr. pripravljen po smernicah v dodatku A v *Mednarodnih smernicah za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006)) ali po pravilih ISO-standardov za psihološko ocenjevanje v organizacijah (International Organization for Standardization, 2011a; 2011b), kjer je jasno zapisano vse, od priprave na psihološko ocenjevanje, usposobljenosti psihologa, izvedbe, vrednotenja, interpretiranja, posredovanja rezultatov udeležencem oz. naročniku do dostopnosti psiholoških sredstev in njihovega varovanja, hrambe psiholoških poročil oz. mnenj ipd. Pomembno je tudi, da redno pregledujemo primerčnost oz. uporabnost psiholoških sredstev (Mednarodna komisija za teste,

2006) in zastarele nadomeščamo z novimi ter stare uničimo tako, da zagotavljamo njihovo zaupnost (International Test Commission, 2015).

Odgovore na vprašanja bi lahko razdelili na tri področja, ne glede na to, ali so psihološka sredstva v papirnatih ali elektronskih oblikah: (a) osebne mape, v katerih je morda še spravljen kakšen vprašalnik, lestvica ali originalen profil, (b) neuporabljeno gradivo psiholoških sredstev in (c) priročniki. Vse to sodi v varovan psihološki arhiv (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 2.13.).

V osebnih mapah naj bodo le izvidi, poročila, mnenja, ki so napisana v razumljivem jeziku in ne vsebujejo surovih ali standardnih rezultatov brez jasne razlage. Izpolnjeni vprašalniki, lestvice, tudi profili ali grafi, ki vsebujejo le strokovna imena merjenih lastnosti oz. sposobnosti, brez razlage v osebno mapo ne sodijo, saj imajo udeleženci psihološkega ocenjevanja vanjo po Zakonu o varovanju osebnih podatkov pravico vpogleda. Tudi če je poročilo pisano za drugo strokovno osebo, mora biti zapisano preprosto in jasno, tako da ga bosta razumela tako strokovnjak kot laik (Lichtenberger idr., 2004). Osebne mape se uničujejo po zakonu, ki ureja dejavnost, ki jo opravlja psiholog. Ker obstaja tudi Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (ZVDAGA) (2006), je treba še posebej paziti, da v teh mapah ni katerih koli delov psiholoških sredstev.

Če smo redno pregledovali psihološka sredstva in jih sprti primerno uničevali, moramo pred odhodom iz delovne organizacije, če jih ne moremo predati naslednjemu psihologu, poskrbeti le še za zavarovanje neuporabljenih gradiv psiholoških sredstev ter priročnike. Priročnikov ne smemo predati v knjižnico (če jo organizacija ima), saj niso javno dostopni. Tudi če je priročnik uradno zapisan v bibliografski sistem Cobiss, mora imeti oznako »izposoja ni možna« ali »pogojna izposoja«.

Psihološka sredstva popišemo, naredimo zapisnik, jih spravimo v škatle, ki jih lahko tudi zapečatimo in nanje napišemo, da so namenjene samo psihologu. Še zlasti moramo biti pazljivi pri elektronskih psiholoških sredstvih, da podatki o dostopu ne pridejo v roke neusposobljenim osebam. O tem obvestimo delodajalca oz. nadrejenega ter založbo, pri kateri jih je organizacija nabavila. S tem prekličemo izjavo, ki smo jo skupaj z odgovorno osebo podpisali, in tako preprečimo zlorabo nakupa psiholoških sredstev na svoje ime.

V dogovoru z delodajalcem lahko psihološka sredstva tudi predamo ali v njegovem imenu poiščemo primerne kupca, ki mora biti usposobljen psiholog, ali pa jih na varen način uničimo. Možno je tudi, da

psihološka sredstva pošljemo v uničenje ali odprodajo založbi, pri kateri smo jih kupili.

Odprta vprašanja. Odgovor na dilemo o zaščiti zaupnih psiholoških sredstev se zdi preprost, vendar kljub temu opisana praksa ni tako pogosta. Vzrok so verjetno različne okoliščine: pomanjkanje časa za sprotna pregled in uničevanje, neprimerni pogoji za hrambo, pomanjkljivo ali neredno spremljanje novosti na tem področju, slaba ozaveščenost sodelavcev ali nadrejenih o naravi našega dela ipd. Velikokrat pa (neetičnim) odločitvam v teh situacijah botrujejo tudi odnosi v nekem kolektivu.

Zaključek

Psiholog si tudi pri uporabi psiholoških sredstev prizadeva za doseganje in vzdrževanje najvišje ravni strokovne kompetentnosti ter deluje znotraj meja svoje izobrazbe, usposobljenosti, izkušenj in etičnih načel (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Spremlja ustrezne spremembe in napredek na svojem področju uporabe psiholoških sredstev. Etičnost v psihološkem ocenjevanju ni zagotovljena samo s poznavanjem kodeksa, smernic in primerov dobre prakse, saj na naše odločitve vplivajo tudi čustva, kognitivni dejavniki in okolje. Pogosto nas pri odločanju samodejno vodijo čustva in intuicija, ne pa koraki racionalnega presojanja. Npr., Milgramovi eksperimenti (Korkut, 2020) nas opominjajo, kakšen vpliv ima lahko na nas neetično ravnanje nadrejenih. To lahko pomeni, da ustaljene prakse znotraj organizacije, v kateri delamo, glede rabe psiholoških sredstev in ocenjevanja verjetno prej ko slej sprejmemo, tudi če se nam zdijo pomanjkljive. Šele ob dogodkih, ki jih prepoznamo kot etično vprašljive, se običajno spomnimo in pregledamo tudi nenapisana pravila ter razmislimo, kako bi jih lahko izboljšali, in z možnimi izboljšavami seznanimo nadrejene. Odgovornost za etično uporabo psiholoških sredstev je na koncu individualna in etične napake lahko naredi tudi izkušen psiholog. Yeşim Korkut (2020) povzema dejavnike, ki prispevajo k napačni presoji: napake pri sklepanju, racionaliziranje, prepričanje, da vse vemo, situacijske dejavnike, kot so preobsežno delo ali delovne obveznosti, ki prehitro sledijo druga drugi, socialni pritisk in pritisk nadrejenih, željo ugoditi komu, spletni svet, utrujenost in izčrpanost. Senzibilnost za etične dileme lahko izgubimo tudi zaradi lažnega občutka, da je vse v redu, da vse delamo pravilno, ker si nas naše stranke, klienti oz. pacienti, ne upajo opozoriti na napake, neprijetnosti, ki so jih doživeli v obravnavi, ali se pritožiti. V času svetovalnega odnosa so od nas odvisni. Tega se psihologi zaveda-

mo in vemo, da z našim položajem moči pride tudi odgovornost, da svoje ravnanje spremljamo skozi lupo etične presoje. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) nas neposredno spodbuja, da se obrnemo na kolege in prosimo za nasvet, ko pridemo do strokovnega, etičnega izziva, obenem pa, da tudi dobronamerno opozorimo ter nudimo pomoč in podporo, kadar opazimo potencialno neetično ravnanje. Komisija za etična vprašanja ali Komisija za psihodiagnostična sredstva pri Društvu psihologov Slovenije sta skupini ljudi, na kateri lahko ob etičnih dilemah najprej pomislimo, ko potrebujemo posvet.

Literatura

- Ackerman, M. J. (2010). *Essentials of forensic psychological assessment*. John Wiley & Sons.
- American Educational Research Association. (2014). *Standards for educational and psychological testing*.
- Anastasi, A., in Urbina, S. (1997). *Psychological testing* (7. izd.). Prentice Hall/Pearson Education.
- Areh, I. (2020). Forensic assessment may be based on common sense assumptions rather than science. *International Journal of Law and Psychiatry*, 71, 101607.
- Boben, D. (2011). Mnenje slovenskih in evropskih psihologov o uporabi psiholoških testov danes in pred desetimi leti. *Psihološka obzorja*, 20(4), 129–154.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- EFPA Board of Assessment. (2013a). *EFPA review model for the description and evaluation of psychological and educational tests: Test review form and notes for reviewers* (Verzija 4.2.6).
- EFPA Board of Assessment. (2013b). *EFPA Standards for Psychological Assessment: 2013; Performance requirements, context definitions and knowledge & skill specifications for the three EFPA levels of qualifications in psychological assessment* (EFPA Board of Assessment Document 115).
- European Federation of Psychologists' Association. (2005). *Meta-code of ethics*.
- Guilmette, T. J., Sweet, J. J., Hebben, N., Koltai, D., Mahone, E. M., Spiegler, B. J., Stucky, K., Westerveld, M., in Conference Participants. (2020). American Academy of Clinical Neuropsychology consensus conference

- statement on uniform labeling of performance test scores. *The Clinical Neuropsychologist*, 34(3), 437–453.
- Informacijski pooblaščenec. (2019, 7. avgust). *Dostop do lastnih psiholoških testov* (št. 0712-1/2019/1856). <https://www.ip-rs.si/mnenja-gdpr/6048a38d428cf>
- International Organization for Standardization. (2011a). *Assessment service delivery: Procedures and methods to assess people in work and organizational settings; Part 1: Requirements for the client* (ISO standard št. 10667-1:2011 (E)). <https://www.iso.org/standard/56441.html>
- International Organization for Standardization. (2011b). *Assessment service delivery: Procedures and methods to assess people in work and organizational settings; Part 2: Requirements for service providers* (ISO standard št. 10667-2:2011 (E)). <https://www.iso.org/standard/56436.html>
- International Test Commission. (2001). International guidelines for test use. *International Journal of Testing*, 1(2), 93–114.
- International Test Commission. (2014, 10. april). *ITC statement on the use of tests and other assessment instruments for research purposes* (v1.2, dokument ITC-S-TU-20140410).
- International Test Commission. (2015, 2. marec). *International guidelines for practitioner use of test revisions, obsolete tests, and test disposal* (verzija 1.0, dokument ITC-G-TD-02032015).
- Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2). (2012). *Uradni list Republike Slovenije*, (50). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2012-01-2065>
- Komisija za psihodiagnostična sredstva. (2020, september). *EFPA vprašalnik o stališčih psihologov do psiholoških testov in testiranja, tretja izvedba: 2019/20; prvi rezultati* [Predstavitev v PowerPointu]. Občni zbor Društva psihologov Slovenije.
- Korkut, Y. (2020). Teaching and learning psychology ethics as a meaningful and enjoyable experience. *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(1), 33–41.
- Leong, F. T., Bartram, D., Cheung, F., Geisinger, K. F., in Iliescu, D. (Ur.). (2016). *The ITC international handbook of testing and assessment*. Oxford University Press.
- Lichtenberger, E. O., Mather, N., Kaufman, N. L., in Kaufman, A. S. (2004). *Essentials of assessment report writing*. John Wiley & Sons.
- Mednarodna komisija za teste. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*. Društvo psihologov Slovenije.

- Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB₃). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (16). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-0717>
- Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1-UPB₃). (2009). *Uradni list Republike Slovenije*, (65). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2009-01-3036>
- Zakon o varovanju osebnih podatkov (ZVOP-2). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (163). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-4187>
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih (ZVDA-GA). (2006). *Uradni list Republike Slovenije*, (30). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2006-01-1229>
- Zakon za zmanjšanje neenakosti in škodljivih posegov politike ter zagotavljanje spoštovanja pravne države. (ZZNŠPP). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (105). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-2603>

III.3

Etične smernice in psihološka praksa na področju telepsihologije

David Gosar

Povzetek

Telepsihologija predstavlja naglo razvijajočo se obliko zagotavljanja psiholoških storitev na daljavo s pomočjo telekomunikacijskih sredstev. V zadnjih treh letih se je zaradi tehnološkega razvoja in družbenih okoliščin pandemije covida-19 usidrala v sodobno psihologijo in postala eden izmed najobetavnejših ter najinovativnejših pristopov pri zagotavljanju psihološke obravnave. Obenem v psihološko stroko prinaša tudi številne nove etične dileme ter obuja stare v novih preblekah. Zaradi velikega pomena tehnoloških rešitev od nas, psihologinj in psihologov, zahteva stalno strokovno usposabljanje ter nas vodi v dialog s strokovnjaki s področja informacijskih znanosti, z delovnimi organizacijami in uporabniki. Obenem nas spodbuja, da v novih okoliščinah psihološkega dela na daljavo krepimo že obstoječe kompetence zagotavljanja zasebnosti naših uporabnikov in postavljanja meja v terapevtskih odnosih ter nam narekuje nove načine načrtovanja ukrepov v primeru kriznih stanj. Pričakujemo, da bo na področju telepsihologije vedno pomembnejši postajal tudi aktiven pristop k ozaveščanju širše javnosti o (ne)učinkovitih intervencijah, ki so na voljo preko

Gosar, D. (2023). Etične smernice in psihološka praksa na področju telepsihologije. V V. Poštuvan in M.Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 459–480). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.459-480>

spleta, obenem pa bo praksa telepsihologije od nas zahtevala tudi več kritičnosti in dobre etične presoje, ko se poslužujemo psihološkega ocenjevanja na daljavo.

Ključne besede: telepsihologija, telekomunikacijska sredstva, tehnologija, videoklic, krizne intervencije, ekološko veljavno ocenjevanje v trenutku, virtualno

Uvod

Telepsihologijo je delovna skupina za razvoj smernic za telepsihologijo pri Ameriškem psihološkem društvu (Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for Psychologists, 2013) opredelila kot kate-ro koli obliko psihološke dejavnosti, ki vključuje nudenje psiholoških storitev na daljavo s pomočjo telekomunikacijskih sredstev. Nudenje psiholoških storitev na daljavo lahko poteka sinhrono (npr. preko videoklica) ali asinhrono (npr. preko dopisovanja preko spletnega foruma) ter vključuje uporabo različnih tehničnih pripomočkov in programskih orodij (npr. aplikacij za sprostitvene tehnike na pametnem telefonu, programske opreme za videoklice, naprav za navidezno resničnost). Telepsihologija zaradi svojega hitrega razvoja predstavlja področje psihologije, ki poleg strokovne kompetentnosti na področju psihološke stroke zahteva tudi ustrezno mero poznavanja tehnoloških rešitev, ki jih pri svojem delu uporabljamo psihologi. Skladno s tem zahteva redno usposabljanje in vključuje sodelovanje s strokovnjaki s področja informacijskih tehnologij ter z delovnimi organizacijami, ki psihološko delo na daljavo omogočajo, saj je etična praksa mogoča le ob ustreznem medsebojnem ozaveščanju o pomembnih psiholoških in tehnoloških vidikih telepsihologije (Van Daele idr., 2020).

Eno od temeljnih načel etične prakse je načelo strokovne kompetentnosti (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in nikjer ni tako na preizkusu kot na hitro razvijajočem se področju telepsihologije. Kljub vse večji empirični podpori za take oblike psihološkega dela je bilo do sedaj poučevanje o njih v večini študijskih programov prej izjema kot pravilo, kakor je pokazala tudi nedavna anketa evropskih psihologov (De Witte idr., 2021). Svoj velik razcvet je področje telepsihologije doživelo v času pandemije covida-19. V krajši anketi, ki smo jo v Društvu psihologov Slovenije (DPS) naslovili na slovenske psihologe ob začetku pandemije covida-19, smo ugotovili, da je velika večina med njimi pričela izvajati psihološke storitve na daljavo, čeprav je pred nastopom pandemije le polovica izvajala

psihološko delo na daljavo, manj kot deset odstotkov pa jih je bilo na to temo do tedaj deležnih strokovnega izobraževanja, kar je v večji meri odslabikavalo tudi stanje po drugih državah Evropske unije (Van Daele idr., 2022). Glede na to menimo, da je bralcem pomembno bolj približati to področje psihološke prakse, ki bo najverjetneje ostalo pomemben način zagotavljanja psiholoških storitev v naslednjih desetletjih, saj predstavlja pomemben način, kako zagotoviti psihološke storitve tistim, ki jim je bilo to zaradi geografskih, ekonomskih ali drugih omejitev oteženo (DeHart idr., 2021).

Psihološko svetovanje in psihoterapija s pomočjo telepsihologije

V sledečem poglavju bomo najprej naslovili psihološko svetovanje in psihoterapijo na daljavo. Pri tem bomo iz različnih smernic strokovnih društev in organizacij, ki so se izoblikovale v času pandemije covida-19 (Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for Psychologists, 2013; Bilder idr., 2020; eMEN project team at Mental Health Reform, 2020; Kolmes, 2013; Luxton idr., 2014; Nock idr., 2021; Van Daele idr., 2020; Wykes in Schueller, 2019; Zur, 2022) povzeli nekatere skupne smernice in standarde, ki so se v zadnjih dveh do treh letih uveljavili v mednarodnem prostoru. Upamo, da bo boljša ozaveščenost na tem področju omogočila večjo ozaveščenost psihologov kot tudi opolnomočenje uporabnikov naših storitev (v nadaljevanju so s pojmom uporabnik opredeljene vse osebe, ki so deležne psiholoških storitev, vključno s klientsi in pacienti v klinični praksi, kandidati za delovna mesta in z zaposlenimi osebami v sklopu organizacijske psihologije, s športnicami in športniki v sklopu športnopsihološke prakse itd.).

Stalno usposabljanje za etično prakso na področju telepsihologije

V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) je v členu 2.14. zapisano, da se je *psiholog dolžan stalno poklicno izobraževati*, saj so s tem povezane tudi druge etične kompetence, kar je še posebej razvidno na področju telepsihologije. V kolikor nismo dobrega seznanjeni s tehničnimi vidiki izvajanja psiholoških storitev na daljavo, vključno z različnimi vidiki prenosa in hranjenja informacij, našim uporabnikom npr. težko zagotovimo ustrezno raven varovanja zasebnosti (čl. 1.2. in 1.10.) ter obveščeno soglasje uporabnika (čl. 1.3.4., 1.3.5, 1.3.6. in 1.21.).

Ustreznega varovanja zasebnosti psiholog ne bo mogel pridobiti brez poznavanje pravne ureditve (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov), 2016; Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2), 2022; Zakon o pacientovih pravicah (ZPacP), 2008) in poklicnih kodeksov vseh nacionalnih entitet, kjer psiholog nudi psihološke storitve na daljavo.

V kolikor se psiholog odloči, da bo psihološko svetovanje ali psihoterapijo izvajal na daljavo, je zavezan strokovnemu izobraževanju ne le na področju psihološkega svetovanja in psihoterapije, temveč tudi izobraževanju glede uporabe tehnične in programske opreme ter tehničnih ukrepov za varovanje podatkov (uporaba kriptografskih orodij, virtualna zasebna omrežja (Virtual Private Network – VPN) ter druge prakse varne komunikacije). Pomembno je, da glede strokovnih smernic in standardov ozavešča tudi svojo delovno organizacijo in nadrejene ter v sodelovanju z osebjem za informacijsko in tehnično podporo na delovnem mestu krepi kakovost psihološke prakse (Van Daele idr., 2020). Za etično prakso je pomembno, da poleg tega sledi novostim na področju znanstvenega raziskovanja psihološkega dela na daljavo. Na podlagi strokovne literature, strokovnih delavnic ter drugih oblik izobraževanja je pomembno, da se redno seznanja z raziskavami učinkovitosti in izvedljivosti psihoterapije ter drugih psiholoških intervencij na daljavo v primerjavi s podobnimi intervencijami, ki so izvajane v živo (Christ idr., 2020; Krzyzaniak idr., 2021), ter raziskavami, ki se ukvarjajo s primerljivostjo, z zanesljivostjo in veljavnostjo metod psihološkega ocenjevanja na daljavo (Bilder idr., 2020; Bloch idr., 2021; Farmer idr., 2021). Pomembno je tudi, da se v sklopu svojega izobraževanja seznanja s ključnimi kontraindikacijami za take oblike dela (npr. akutna samomorilna ogroženost ali heterogresivnost, akutna psihoza) ter načini ukrepanja ob takih primerih (DeLuca idr., 2020; Nock idr., 2021; Van Daele idr., 2020). Poznavanje ustreznosti posameznih oblik psihološkega dela na daljavo je ključno tudi zato, ker lahko v primeru uporabe neučinkovite metode (npr. v primeru uporabe mobilne aplikacije za obravnavo bipolarnе motnje) prihaja do odložitve učinkovitih metod zdravljenja ali celo do poslabšanja kliničnega stanja zaradi napačnega razumevanja uporabnika, da mu lahko metoda pomaga (Nicholas idr., 2015). V klinični praksi je tudi bistveno prepoznati, kdaj metoda psihološkega dela na daljavo, ki nam jo strokovna literatura ponuja kot učinkovito, pri posameznem uporabniku ni učinkovita. Zaradi tega je

tudi pri različnih oblikah psihološkega svetovanja in psihoterapije na daljavo pomembno redno spremljati napredek uporabnika ter ga usmeriti v druge oblike psiholoških intervencij, kadar njegov napredek v predvidenem času izostane ali pa je celo prisotno poslabšanje njegovega duševnega zdravja (Van Daele idr., 2020).

Za etično psihološko prakso na področju psihologije je v sklopu strokovnega izobraževanja pomembno okrepiti zavedanje psihologov, da ob uporabi psihološkega dela na daljavo obstaja možnost pristranosti ali nestrokovne uporabe tega pristopa, v kolikor pri uporabi psihološkega dela na daljavo vztrajamo pri nekaterih družbeno prikrajšanih ali ranljivih skupinah, ki jim taka oblika dela na odgovarja oz. zanje ni primerna. *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.22.) nas opozarja, da je *pri psihološki obravnavi pomembno enakopravno in enakovredno obravnavati vse ljudi ter preprečiti uporabo postopkov, ki bi bili diskriminatorni*. Skladno s tem je pomembno, da se psihologi zavedamo, da obstajajo ekonomski, kulturni, socialni razlogi in/ali osebne preference, zaradi katerih so nekateri uporabniki manj naklonjeni in/ali zmožni sodelovati pri psihološkem delu na daljavo, zaradi česar smo takim uporabnikom dolžni zagotoviti oz. jih usmeriti v drugačne ustrezne oblike psihološke obravnave v živo (eMEN project team at Mental Health Reform, 2020; Van Daele idr., 2020). Pri tem je pomembno, da načela zasledujemo na dokazih osnovanih psiholoških intervencij (American Psychological Association, Presidential Task Force on Evidence-Based Practice, 2006) in osnovanega psihološkega ocenjevanja (Bornstein, 2017).

Osnovne kompetence, pomembne za etično prakso telepsihologije

Psihološko delo na daljavo se od psihološkega dela v živo pomembno razlikuje, česar je dobro, da se zavedata tako psiholog kot tudi uporabnik psiholoških storitev. Psihološko delo na daljavo praviloma vključuje zmanjšane možnosti za neverbalno komunikacijo, kar lahko predstavlja omejitve pri vzpostavljanju ustreznega delovnega oz. terapevtskega odnosa (Gros idr., 2011). Skladno s tem pri psihološkem svetovanju in psihoterapiji s pomočjo videoklicev različni avtorji opozarjajo na pomen ustrezne osvetlitve, uporabe občasno poudarjene neverbalne komunikacije ter drugih strategij za krepitev delovnega odnosa z uporabnikom (Coleman, 2020; Record idr., 2021).

Prav tako pomembno je zagotavljanje ustreznega terapevtskega okolja. V primeru psihološkega dela na daljavo naj se psiholog prepriča, da bo med obravnavo v prostorih, kjer bo potekala obravnava, zagotovljena zasebnost ter pogovor ne bo slišan v sosednje prostore. Prav tako je pomembno zagotoviti dovolj kvaliteten prenos podatkov, ki omogoči ustrezno kvaliteto videoklica, ter vnaprej pripraviti dogovor, kako ukrepati v primeru tehničnih težav (npr. nadaljevati s klicem preko telefona za ponovno vzpostavitev videozveze). V primeru, da je med videoklicem prisotnih več oseb (npr. starši v primeru pogovora z otrokom; specialist v primeru usposabljanja pri psihoterapevtu), je pomembno, da sta tako uporabnik kot psiholog seznanjena s tem, kdo bo na vsaki strani prisoten med obravnavo. Vsi, ki so prisotni, morajo biti med klicem tudi vidni, med udeleženci pa mora biti jasen dogovor, ali se klic tudi snema (Lustgarten in Elhai, 2018).

V nadaljevanju poglavja bomo med osnovne kompetence za etično prakso telepsihologije umestili sposobnost ustreznega varovanja podatkov in zagotavljanja zasebnosti, sposobnost upoštevanja normativne ureditve psihološkega dela na daljavo ter zmožnost psihologa, da uporabnika ustrezno identificira, pridobi ustrezno soglasje za sodelovanje ter skupaj z njim izoblikuje načrt ukrepanja v primeru kriznih intervencij (npr. v primeru samomorilne ogroženosti ali heteroagresivnosti) (Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for Psychologists, 2013; Cooper idr., 2019; Keenan idr., 2021; Luxton idr., 2014; Van Daele idr., 2020; Zur, 2022). Dodatno pa se lahko bralec na psihološko delo na daljavo s pomočjo videoklica pripravi s pomočjo preglednice 1, s katero lahko preveri svojo pripravljenost za delo z uporabnikom.

Preglednica 1: Seznam pomembnih kriterijev za psihološko delo na daljavo (American Psychological Association, 2020)

Ali je telepsihologija primerna za uporabnika?	
Klinični in kognitivni status uporabnika – Ali lahko sodeluje?	•
Ima uporabnik na voljo ustrezna tehnična orodja (telefon, računalnik)?	•
Ali uporabnik zmore dovolj sproščeno in učinkovito uporabljati tehnologijo (se prijavi in uporablja programsko opremo)?	•
Ali ima uporabnik dovolj zasebnosti in ustrezen prostor?	•
Ali je uporabnik mladoleten, je potrebno privoljenje starša?	•

Kakšni so varnostni vidiki? Ali je uporabnik samomorilno ogrožen oz. so zanj značilne druge težave na področju mentalnega ali telesnega zdravja, ki bi zahtevale srečanje v živo?

Ali sva z uporabnikom ustrezno tehnološko pripravljena?

Ali je tvoja programska oprema zakonsko ustrezna (GPRD-standard)?

Ali ima uporabnik ustrezno spletno povezavo za videoklic?

Ali si se z uporabnikom pogovoril/-a, kako se povezati preko spleta in kako uporabiti opremo za videoklic?

Ali uporabljaš ustrezno varovano povezavo in nejavno oz. nezaščiteno povezavo Wi-Fi? Kako pa je s tem pri uporabniku (lahko poveča tveganje za vdor)?

Ali si preveril/-a, če imaš posodobljeno protivirusno opremo? Kako je s tem pri uporabniku?

Ali so prostorske danosti ustrezne?

Ali je v prostoru dovolj zasebnosti? Ali je dovolj tiho?

Ali je soba ustrezno osvetljena (npr., ali okno za tabo lahko izrazito zmanjša kontrast slike)?

Za izboljšanje očesnega stika postavi kamero tako, da zlahka sočasno gledaš klienta in kamero.

Po potrebi odstrani osebne predmete in druge morebitno moteče predmete iz ozadja.

Preverita kakovost slike in zvoka. Ali se lahko slišita in vidita? Imata oba (vsi) prižgan zvok?

Ohrani očesni kontakt in govori jasno.

Pred spletnim srečanjem s pomočjo videoklica

Bodi kompetenten telepsiholog (npr., obišči spletni tečaj).

S klientom se posvetuj o prednostih in pomanjkljivostih obravnave na daljavo.

V primeru karantene pridobi pisno privoljenje klienta s pomočjo orodij za elektronsko podpisovanje (npr. DocHub).

Ali imaš nadomestni načrt v primeru tehnoloških težav? Ali imaš načrt za krizne intervencije? Ali poznaš vire za pomoč v duševni stiski v okolju, kjer biva uporabnik?

Ali boš seanso obračunal/-a? Tudi v primeru, da uporabnika ni?

Pri obravnavi otrok je pomembno opredeliti, kje bo starš oz. skrbnik.

Na začetku spletnega srečanja s pomočjo videoklica

Preveri uporabnikovo istovetnost, če je to potrebno.

Potrdi uporabnikovo lokacijo in telefonsko številko.

Potrdi, da je zasebnosti pri tebi in uporabniku zagotovljena.

Vsi prisotni posamezniki morajo biti v vidnem polju kamere, tako, da uporabnik in psiholog vesta, kdo je prisoten.

Pridobi zagotovitev, da seanse nihče ne bo snemal brez dovoljenja.	•
Izključi dodatna obvestila na računalniku in telefonu, prosi uporabnika, da stori enako.	•
Izvedi seanso, kot bi jo v primeru neposrednega srečanja »in vivo« – bodi to, kar si!	•

Varovanje podatkov

Zaradi izjemne občutljivosti osebnih podatkov, ki jih uporabniki delijo v sklopu psihološke obravnave, in potencialne ranljivosti oseb v primeru, da bi ti podatki prišli v roke nepooblaščenih oseb, je ključnega pomena, da psihologi dosledno sledimo zakonodaji na področju varovanja osebnih podatkov ter dobri praksi pri varovanju podatkov. Primer psihologinje Andreje ilustrira, kako lahko osebne podatke naših uporabnikov, kljub dobrim nameram, izpostavimo povečanemu tveganju za zlorabo.

Andreja je klinična psihologinja, ki opravlja psihoterapevtsko dejavnost v živo in s pomočjo elektronske pošte s pacienti redno izmenjuje informacije glede naročanja in terminov. Zaveda se pomena zagotavljanja zasebnosti pacientov, zato prebere pojasnilo proizvajalca svojega mobilnega telefona glede zaščite zasebnosti in varovanja podatkov, redno posodablja programsko opremo svojega mobilnega telefona ter je seznanjena s politiko varovanja osebnih podatkov v javnem zavodu, kjer je zaposlena. Skupaj s svojim partnerjem se odpravi na težko zaslužen letni dopust in svoje paciente obvesti, da bo odsotna naslednja dva tedna. Na dopustu si partner izposodi mobilni telefon z namenom, da najde prikupno restavracijo, ki sta jo odkrila na spletu, in pri tem uporabi javno točko Wi-Fi. Andreja tik za tem svojim pacientom pošlje še par e-sporočil glede prenaročanja (Lustgarten in Elhai, 2018).

Kljub Andrejinim prizadevanjem, da bi se ustrezno seznanila s prakso ustreznega varovanja podatkov ter da bi zaščitila podatke svojih pacientov, je zaradi uporabe javnega omrežja Wi-Fi med komunikacijo s svojimi pacienti njihove osebne podatke izpostavila večjemu tveganju, da se odtujijo oz. zlorabijo zaradi podatkovnega vdora. Bolje bi storila, v kolikor bi med uporabo javnega omrežja uporabila VPN ter s pacienti komunicirala s pomočjo programske opreme, ki omogoča kriptirano komunikacijo. Dodatno bi lahko varnost zagotovila s kvalitetnimi gesli na svoji

mobilni napravi, še bolje pa bi ravnala, v kolikor bi za svojo profesionalno komunikacijo uporabljala ločeno digitalno napravo. Poleg tega je zanj kot tudi za druge psihologe pomembno vedeti, kam so v okviru hranjenja in obdelave podatki poslani oz. ali so hranjeni v prostorih izvajalca psiholoških storitev (npr. v primeru, da uporabnik izpolni vprašalnik na spletu), so morda anonimizirani in/ali kriptirani med pošiljanjem, kako dolgo bodo hranjeni ter kakšna pravna ureditev zagotavlja varnost podatkov na kraju, kjer so hranjeni (npr., mnoga podjetja zaradi različnih pravnih ureditev nudijo ločene strežnike za izvajanje psiholoških storitev v ZDA ter Evropski uniji).

Kadar podatke pošiljamo preko spleta ali telefonskih omrežij, je za etično in varno psihološko prakso pomembno tudi upoštevati, kaj se lahko zgodi v primeru, ko osebni podatki niso ustrezno zaščiteni na strani uporabnika psiholoških storitev. Spodnja vinjeta ilustrira eno od nevarnosti, ki jo lahko predstavlja nepooblaščen dostop do podatkov iz psihološke obravnave.

Manca je v čustveni stiski izven terapevtskih seans preko SMS-a izmenja več sporočil s svojim psihoterapevtom Miho, v katerih potoži o verbalnem nadlegovanju s strani svoje mačeha. Mačeha od nje zahteva, da ji posodi mobilni telefon, saj ga skupaj s svojim telefonom želi uporabiti kot »baby phone«, da lahko spremlja spanec svojega novorojenčka. Med tem mačeha pregleda Mančina sporočila, prebere, kar je o njej zapisala Manca, in jo nato obtoži laganja. Manca se naslednjega termina v ambulantni ne udeleži, na SMS-sporočila ne odgovarja več.

Glede na občutljivo naravo osebnih informacij, ki mu jih je Manca zaupala, in Mančine družinske okoliščine, bi Miha bolje ravnal, ko bi se ognil daljši izmenjavi sporočil z njo ter jo takoj povabil na predčasno srečanje v živo.

Še posebej pri mladoletnih osebah ter drugih ranljivih skupinah (npr. starostnikih v domu za starejše) se je v primeru dela na daljavo pomembno prepričati, da jim prostorski in tehnični pogoji zagotavljajo dovolj veliko mero zasebnosti.

Pravna ureditev in delo preko nacionalnih meja

Jasmina je mlajša klinična psihologinja in psihoterapevtka, ki poleg slovenskega dobro obvlada hrvaški jezik. Po nastopu pandemije covida-19 se je dodatno zaposlila pri spletnem ponudniku psihoterapije in je do sedaj delala s slovenskimi pacienti. Zaradi dejstva, da so pacienti z njenim delom zelo zadovoljni in zaradi poznavanja hrvaškega jezika jo je lastnik spletnega portala prosil, če bi lahko obravnavala pacientko z Reke, ki se srečuje s simptomi tesnobe in depresije. Po nekaj terapevtskih srečanjih, ki so potekala preko videoklicev, ji je hrvaška pacientka zaupala, da večkrat sliši glasove, ki ji govorijo, naj se ubije. Pacientka sama ni želela poiskati urgentne psihiatrične pomoči, Jasmina pa je v stiski, saj ni prepričana, kako bi pomagala klientki, za katero sumi, da je samomorilno ogrožena. Ne pozna psihiatričnih ustanov na Reki, ne pozna svojcev pacientke in ni prepričana, koga poklicati, da bi pacientki zagotovila urgentno psihiatrično pomoč. Okleva tudi, saj ni prepričana, ali je ravnala pravilno, ko je delovala kot klinična psihologinja v državi, kjer za opravljanje tega poklica ni registrirana.

Zagotavljanje psiholoških storitev na daljavo v državi, za katero psiholog nima ustreznih poklicnih kvalifikacij oz. v kateri ni pridobil ustreznih poklicnih kompetenc, ga izpostavlja povečanemu tveganju za neetično ravnanje, v nekaterih državah pa ga lahko izpostavi tudi finančnim in drugim kazenskim sankcijam. V kolikor psiholog ni dobro seznanjen z lokalno zakonodajo, obstaja tudi povečana verjetnost, da lahko nevede krši različna zakonska določila (npr. prijavna dolžnost za družinsko nasilje, spolno zlorabo, kazniva dejanja). V primeru kriznih stanj pa se psihologinji, kot je Jasmina, lahko kaj hitro zgodi, da zaradi slabega poznavanja strokovnega okolja uporabnika in lokalnih oblik strokovne pomoči v primeru duševne stiske svojo klientko izpostavi povečanemu tveganju za neugoden izid (Chia, 2022; Lustgarten in Elhai, 2018). V kolikor se psihologinja taki obliki obravnave ne more izogniti, je ključno, da pred začetkom obravnave klienta v tujini stopi v stik strokovnimi telesi, ki urejajo poklicno dejavnost v dotični državi, ter se poleg tega seznani z alternativnimi možnostmi obravnave klienta v živo v primeru kriznih intervencij.

Identifikacija in zagotavljanje kriznega načrta

Gospod X se Jerneji, psihologinji in psihoterapevtki, predstavi kot znana oseba iz slovenske estrade, ki zaradi svoje javne

podobe med psihoterapevtsko obravnavo na daljavo želi ostati anonimna. Jerneja je razumevajoča in sprejme predlog gospoda X, on pa ji za opravljene storitve na tekoči račun po vsakem srečanju anonimno nakaže ustrezno plačilo. Med peto seanso gospod X podrobneje opiše pogosto uživanje psihoaktivnih snovi ter navaja, da se v stiku s partnerko in z njunim sinom večkrat ujezi. Poleg tega opiše, da je partnerki v pričo sina prejšnji večer »eno vzgojno prisolil«, saj ga je oštela, da je ponovno vinjen. Jerneja pokliče kolegico klinično psihologinjo, ki ji potoži, da ne ve, kaj naj stori. Zaveda se, da je sin gospoda X izpostavljen družinskemu nasilju ter da ga je pomembno zaščititi, a se obenem boji, da gospoda X s tem ne more soočiti, saj bo verjetno v takem primeru prekinil stike, Jerneja pa ne bo imela nobenih možnosti, da dečka zaščiti.

Brez poznavanja identitete uporabnika in njegove fizične lokacije je psihološka obravnava na daljavo etično vprašljiva, saj brez teh podatkov ne moremo zagotoviti ustrezne mere varnosti za psihološko delo. Ne le v sklopu psihoterapevtske dejavnosti, temveč tudi v drugih oblikah psihološkega dela na daljavo lahko med obravnavo pride do razkritja, da je pri osebi prisotno stanje, ki zahteva krizno intervencijo. V takih primerih je osebo v njenem okolju ključno ustrezno usmeriti v urgentno psihiatrično ambulantno oz. druge oblike takojšnje strokovne pomoči, ključno pa je tudi poznavanje služb (npr. policije, zdravstvene oskrbe), ki lahko v uporabnikovem okolju nemudoma ukrepajo, v kolikor bi uporabnik življenjsko ogrožal sebe ali druge. Prav tako je pomembno vedeti, na katero od državnih služb se je treba v dotičnem okolju obrniti v primeru prijave družinskega ali spolnega nasilja oz. drugih prijavnih dolžnosti. Skladno z dobro klinično prakso je treba poznati tudi način ocenjevanja samomorilne ogroženosti in urgentnih psihiatričnih stanj ter uporabe načrtov za preprečevanja rizičnega vedenja (Stanley in Brown, 2012). Glede obravnave in preprečevanja samomorilnega vedenja glej aktualno prakso, objavljeno na spletnih straneh Ameriškega psihološkega društva (Clay, 2022), ter gradivo za obravnavo samomorilnega mišljenja (*Kako prepoznati samomorilno vedenje?*, b. l.). Del dobre in etične psihološke prakse dela na daljavo je tudi predčasen dogovor z uporabnikom na začetku obravnave glede ukrepanja v primeru kriznih stanj. Priporočljivo je, da je to tudi del uvodnega pogovora (oz. pisnega obvestila), namenjenega pridobivanju

obveščenega soglasja, še posebej pri osebah, pri katerih obstaja povečano tveganje za samomorilno vedenje (npr. uporabniki z mejno osebnostno motnjo) (Pompili idr., 2005).

Profesionalne meje pri psihološkem delu na daljavo

Marko je zavzet raziskovalec, ki v želi v okviru svojega raziskovalnega projekta podrobneje raziskati povezanost duševne dobrobiti ter simptomov tesnobe in depresije s samomorilnim mišljenjem. Da bi dosegel preboj v razumevanju teh pojavov in situacijskih dejavnikov, ki nanje vplivajo, se je odločil, da bo 150 študentov zaprosil, da bodo trikrat dnevno poročali o svojem počutju ter morebitnih aktualnih samomorilnih mislih. Zaradi želje po etičnem ravnanju in dejstva, da je za raziskavo moral najprej pridobiti mnenje fakultetne etične komisije, je predvidel, da bo v primeru pojava samomorilnega mišljenja pri enem od študentov oz. študentk njegova mentorica govorila s to osebo in jo napotila v ustrezno obliko psihološke oz. psihiatrične obravnave. Kljub dobro zasnovanemu raziskovalnemu načrtu se Marko znajde v stiski. V soboto zvečer, ko preko spletne baze podatkov pregleduje tekoče rezultate raziskave, opazi, da je eden izmed študentov navajal, da resno razmišlja o tem, da bi storil samomor, in da si je način, kako bi to storil, že izbral. Marka zelo skrbi, a ni prepričan, če je dogovor z njegovo mentorico vključeval, da jo lahko pokliče v soboto ob 23.15. Morda pa lahko počaka do ponedeljka zjutraj?

Eden od vidikov ustrezne priprave varnostnega načrta pri uporabnikih, vključenih v psihološko obravnavo ali raziskovanje na daljavo, je tudi opredelitev časa odziva v primeru stanja, ki zahteva krizno intervencijo. Z razvojem novih tehnologij psihološkega ocenjevanja (npr. ekološko veljavno ocenjevanje v trenutku; angl. *ecological momentary assessment* – EMA), ki omogočajo spremljanje duševnega stanja posameznikov v zelo kratkih časovnih intervalih (npr. 4-krat dnevno), se nam kot strokovni skupnosti psihologom zastavlja vprašanje, kako hitro se moramo odzvati v takem primeru. Kako hitro se odzvati na pacienta, ki v soboto ob 23.15 na svojem mobilnem telefonu v vprašalniku odgovori, da želi narediti samomor? V eni uri, naslednje jutro, v ponedeljek ob začetku delovnega časa? S tem vprašanjem se je nedavno ukvarjalo več strokovnjakov

in uporabnikov storitev na področju duševnega zdravja, ki so glede tega poskušali najti konsenz (Nock idr., 2021). Njihovi sklepi glede vseh vprašanj niso bili povsem enoznačni, a eno ključnih spoznanj je bilo, da je glede tega še pred začetkom obravnave oz. raziskave (npr. vključitve v raziskavo, ki preučuje depresivnosti pri ljudeh s pomočjo EMA) pomembno vnaprej jasno opredeliti, kako hitro (avtorji v primeru resne ogroženosti priporočajo interval 12 ur) in na kakšen način se bomo odzvali (osebni klic, avtomatično sporočilo in napotitev na telefonsko linijo za pomoč v duševne stiski itd.). Tako postavljanje meja v okviru profesionalnega odnosa je ključno za varno psihološko delo ter osebno blagostanje vseh deležnikov. To je še posebej pomembno pri časovno asinhronih oblikah psihološkega dela na daljavo, kjer lahko nesporazumi glede frekvence in časa odzivanja vodijo do pomembne škode v delovnem odnosu med psihologinjo oz. psihologom ter uporabnikom.

Postavljanje profesionalnih meja je lahko na spletu in v drugih virtualnih okoljih težje tudi sicer, tudi ko ne gre za zagotavljanje kriznih intervencij. Zaradi časovne dostopnosti kot tudi algoritmov se kaj hitro lahko zgodi, da se psiholog v določenem družbenem omrežju znajde v isti virtualni skupini kot uporabnik njegovih storitev. Morda želi uporabnik celo postati njegov prijatelj v omrežju ali pa si želi uporabnica svojega terapevta raje kot osebno spoznati preko spleta. Zaradi težav, ki lahko nastanejo zaradi nepostavljanja meja v spletnem okolju, večina strokovnjakov priporoča, da za svojo strokovno dejavnost in prisotnost na spletu uporabljamo poklicne profile, ki so jasno ločeni od naših zasebnih (Sheperis in Smith, 2021). To je pomembno tako za zagotavljanje profesionalnih meja kot tudi za varovanje podatkov. Oblikovanje profesionalnih profilov pa je lahko koristno tudi zato, ker izkušnje iz medicine kažejo, da uporabniki pogosto cenijo mnenja strokovnjakov, ki so objavljena v družbenih medijih (Ventola, 2014).

Opolnomočenje uporabnikov in ozaveščanje drugih deležnikov

Janez preko spleta išče psihološko pomoč in po daljšem iskanju najde več ponudnikov, ki preko spleta nudijo psihoterapijo ljudem v duševni stiski. Žal tudi ob podrobnejšem branju ni čisto prepričan, ali ponujene oblike pomoči predstavljajo zanj ustrezno obliko psihološke obravnave, ki bi mu pomagala pri njegovem depresivnem razpoloženju in slabem počutju v zadnjih treh

mesecih. Glede na njegovo siceršnjo sramežljivost se raje odloči, da si na svoj pametni telefon naloži spletno aplikacijo, namenjeno izboljšanju njegovega počutja s pomočjo meditacije in sprostitvenih tehnik. »To pa morda pride prav,« si misli. Po tednu dni aplikacijo opusti in se prepusti malodušju: »Morda pa mi nič ne more pomagati.« O tem bi se sicer želel pogovoriti s svojim osebnim zdravnikom, ki pa ga že več mesecev neuspešno išče.

Ustrezna usposobljenost in ozaveščenost psihologov lahko morebitne uporabnike pred neetično prakso zaščitita le v omejenem obsegu. Zavedati se je treba, da zadnje raziskave kažejo, da razmeroma velik delež ponudnikov psihoterapije in drugih psiholoških storitev za to sploh ni usposobljen (Fiene idr., 2020), še manj verjetno pa je, da se te osebe strokovno poglobljajo v etično prakso telepsihologije. Delno poskušajo to področje regulirati nacionalne in mednarodne organizacije. Primer takšnega ukrepanja poznamo iz ZDA, kjer je Zvezna komisija za trgovino ukrepala zoper podjetje, ki je tržilo prenapihnjene obljube o izboljšanju možganskih funkcij s pomočjo aplikacij za pametne telefone (Federal Trade Comission, 2016). A glede na izjemno veliko število ponudnikov na tem področju (pribl. 320.000 aplikacij) (Weisel idr., 2019) je ena od ključnih varovalk ustrezna ozaveščenost uporabnikov. Pomembno je, da uporabniki vedo, kaj naj bi strokovno kompetentna in ozaveščena praksa vsebovala.

V primeru psihološkega svetovanja in psihoterapije na daljavo naj bi spletne strani, ki to vrsto storitev oglašujejo v skladu s smernicami Ameriškega psihološkega združenja, vključevale: (a) informacije o kompetencah izvajalcev; (b) podatke o tem, kako se zagotavlja kakovost psiholoških storitev na daljavo; (c) informacije, ki omogočajo obveščeno soglasje k psihološki obravnavi na daljavo; (d) informacije, ki naslavlajo vsebine, vezane na zagotavljanje zaupnosti; (e) informacije, ki se nanašajo na varen prenos podatkov in njihovo varnost; (f) informacije o politiki uničenja informacij ob koncu obravnave; (g) informacije o morebitnih oblikah psihološkega ocenjevanja na daljavo; (h) informacije o pravnih vidikih dela preko meja jurisdikcij. Več o tem si lahko zainteresirana bralka ali bralec prebereta v članku Fiena idr. (2020).

Ko gre za aplikacije, namenjene psihološki obravnavi, je v zadnjem času prisotnih več pobud, da bi le-te opremili z nekaj ključnimi označbami (T4T, ISO-standard), ki bi uporabnikom omogočale oceno primernosti aplikacije zanje (Wykes in Schueller, 2019). Obenem pa se uveljavljajo tudi

poskusi za recenziranje aplikacij, podobni pristopom za ocenjevanje primernosti psihodiagnostičnih sredstev (Essén idr., 2022; Lagan idr., 2020; Wykes idr., 2019), vendar so ta prizadevanja še v povojih, zato delovna skupina za e-psihologijo pri Evropski zvezi psiholoških združenj meni, da je trenutno strokovno primerna zgolj raba aplikacij, katerih uporaba vključuje tudi neposredni stik s psihologom, ki lahko oceni napredek osebe oz. prisotnost kriznih stanj ter temu primerno intervenira (Van Daele idr., 2020).

Smernice delovne skupine za e-psihologijo pri Evropski zvezi psiholoških združenj (Van Daele idr., 2020) poleg tega izpostavljajo, kako pomembno je uporabnike, strokovnjake s področja informacijskih znanosti ter delovne organizacije vključiti v razvoj storitev telepsihologije. Uporabniška izkušnja je pogosto ključna za razvoj aplikacij na področju duševnega zdravja, a so aplikacije in druge metode telepsihologije kljub temu pre pogosto razvite s pomočjo priložnostnih vzorcev in oseb, ki v končni fazi teh metod ne bodo uporabljale. Prav tako je o telepsihologiji pomembno ozaveščati IT-specialiste, saj je izjemnega pomena, da razumejo specifično psihološkega dela in specifične zahteve z vidika varovanja zasebnosti. Nenazadnje pa je področje telepsihologije treba tudi približati delovnim organizacijam, v katerih psihologi delamo, saj so prav delovne organizacije tiste, ki zagotavljajo ustrezno organizacijsko podporo in kontinuiteto programov psihološke oskrbe s pomočjo telepsihologije ter aplikacij za duševno zdravje.

Psihološko ocenjevanje na daljavo

Psihološko ocenjevanje na daljavo ima dolgo tradicijo, kar dokazujejo tudi mednarodne smernice Mednarodne komisije za teste (International Test Commission – ITC), ki je prvo izdajo smernic za računalniško vodeno psihološko ocenjevanje objavila pred več kot 15 leti (Lievens, 2006), zadnjo pa tik pred koncem letošnjega leta (International Test Commission in Association of Test Publishers, 2022). Podobno kot področje psihološkega svetovanja in psihoterapije na daljavo je tudi psihološko ocenjevanje na daljavo doživelo razcvet v času pandemije covid-19 ter se vse bolj uveljavilo pri založnikih psiholoških testov. Kljub temu pa se je treba zavedati, da je raziskovanje primerljivosti priredb klasičnih testov tipa papir – svinčnik z njihovi priredbami za uporabo na daljavo še v povojih (Farmer idr., 2021). Res bi lahko psihološko ocenjevanje na daljavo dostop do takih psiholoških storitev omogočilo mnogim, ki jih do sedaj niso bili delež-

ni, bodisi zaradi geografske lokacije, stigme ali pa slabe dostopnosti zdravstvenih in drugih storitev, vendar pa je to trenutno zgolj vizija in še ne strokovna realnost.

Dobre dokaze za zanesljivost, veljavnost in učinkovitost psihološkega ocenjevanja na daljavo imamo zgolj za psihološko ocenjevanje v t. i. testnih centrih, v katerih organizacija, ki izvaja psihološko ocenjevanje, zagotovi vso strojno opremo in primerne okoljske pogoje ter neposredno v živo nadzira ustrezno izvajanje psihološkega ocenjevanja, ki poteka preko računalniške opreme (Bilder idr., 2020; Elosua, 2021; Luxton idr., 2014). Za psihološko ocenjevanje v domačem okolju je zaenkrat bistveno manj dokazov o zanesljivosti, veljavnosti in ekvivalentnosti s klasičnimi metodami (eMEN project team at Mental Health Reform, 2020; Goldenson in Josefowitz, 2021; Marra idr., 2020; Wright, 2018). Za večje zanimanje za tako obliko psihološkega ocenjevanja se gre zahvaliti predvsem pandemiji covida-19. Ključno spoznanje, ki izhaja iz strokovne literature ter mnenj različnih strokovnih združenj, bi lahko strnili v izjavo: »Raje ne, če nam ni treba« (Bloch idr., 2021; Goldenson in Josefowitz, 2021). Seveda pa se na področju nevropsihologije in drugih področij uporabne psihologije tudi v izjemnih okoliščinah najdejo primeri, ki zahtevajo takojšno obravnavo in administracijo psihodiagnostičnih sredstev (npr. nujen kirurški poseg, za katerega je neobhodna predhodna nevropsihološka diagnostika). V takih primerih se je treba zavedati, da so nekateri psihološki konstrukti in z njimi povezani diagnostični inštrumenti bolj, drugi manj primerni za ocenjevanje na daljavo. V metaanalizi nevropsihološkega ocenjevanja na daljavo s pomočjo videoklicev so Brearly idr. (2017) ugotovili, da so bili povprečni rezultati pri besednih nalogah, pri katerih čas ni bil odločilen, in tistih, kjer je bilo možnih več ponovitev, v obsegu 0.1 SD glede na predhodne normativne vrednosti. Mnogo bolj pa so se testni rezultati razlikovali od normativnih vrednosti za teste tipa papir – svinčnik pri nalogah, kjer sta bili v ospredju motorična spretnost in vidno-prostorska predstavljalnost. Raziskovalci so poleg tega opazili dosledno večjo diskrepanco pri starostnikih ter pri tistih uporabnikih, ki so imeli internetne povezave s slabšim pretokom podatkov.

Velika večina psihodiagnostičnih inštrumentov ni bila razvita, še manj pa normirana za uporabo na daljavo, zato različne smernice (Wright idr., 2020; Bilder idr., 2020; Bloch idr., 2021) priporočajo, da je treba vse prilagoditve pri poročanju o testnih rezultatih ustrezno dokumentirati in pri interpretaciji ter integraciji z drugimi podatki upoštevati njihovo manjšo zanesljivost. Uporabnika je v okviru pridobivanja obveščenega

soglasja treba tudi obvestiti o potencialnih omejitvah tako pridobljenih podatkov, še posebej v primeru, ko gre za odločitve velikega pomena (npr. pridobitev dodatne strokovne pomoči v šoli). Opozoriti velja, da marsikje v tujini državne ustanove rezultatov takega testiranja ne priznajo.

Še večji problem lahko v primeru psihološkega ocenjevanja na daljavo predstavlja tveganje za nepooblaščen dostop do testnega materiala in kršitev avtorskih pravic. V večini psiholoških kodeksov poklicne etike, vključno s slovenskim, so predvidene zaščite testnega materiala (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.11.). Nepooblaščen dostop do testnega materiala in/ali izvedbe testa (npr. posnetek testiranja s testom inteligentnosti, objavljen na YouTubu) predstavlja izrazito grožnjo veljavnosti takega testa. Zato se je pri psihološkem ocenjevanju na daljavo treba vprašati, ali je taka oblika psihodiagnostičnega ocenjevanja res nujna ter ali lahko tako ustrezno ocenimo želene psihološke konstrukte na način, ki ohranja varnost testa in ščiti avtorske pravice. Če je le mogoče, naj tako testiranje, če že, poteka v testnem centru in ne v domačem okolju posameznika.

Zaključek

Telepsihologija zagotovo predstavlja eno najvznemirljivejših, najbolj raznolikih in najobetavnejših načinov zagotavljanja psiholoških storitev. Nagel razvoj svetovnega spleta in pandemija covida-19 sta katalizirala njej razvoj in sta najverjetneje trajno zaznamovala način, kako bomo psihologi v bodoče zagotavljali svoje storitve našim uporabnikom. Kljub temu pa uporaba telepsihologije ostaja v marsičem še neraziskana, njen obet, da bo bistveno povečala dostopnost psihološke obravnave, pa še neizpolnjen. Menim, da bo le z etično tankočutnostjo in ozaveščenostjo o strokovnih ter tehnoloških izzivih te oblike izvajanja psihološke dejavnosti moč udejanjiti ves njen potencial. Upam, da bo pričujoč prispevek slovenskim bralkam in bralcem pomagali stopiti na to pot.

Literatura

- American Psychological Association. (2020). *Office and technology checklist for telepsychological services*. <https://www.apa.org/practice/programs/dmhi/research-information/telepsychological-services-checklist>
- American Psychological Association, Presidential Task Force on Evidence-Based Practice. (2006). Evidence-based practice in psychology. *American Psychologist*, 61(4), 271–285.

- Bilder, R. M., Postal, K. S., Barisa, M., Aase, D. M., Cullum, C. M., Gillasp, S. R., Harder, L., Kanter, G., Lanca, M., Lechuga, D. M., Morgan, J. M., Most, R., Puente, A. E., Salinas, C. M., in Woodhouse, J. (2020). Inter organizational practice committee recommendations/Guidance for tele-neuropsychology in response to the COVID-19 pandemic†. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 35(6), 647–659.
- Bloch, A., Maril, S., in Kavé, G. (2021). How, when, and for whom: decisions regarding remote neuropsychological assessment during the 2020 COVID-19 pandemic. *Israel Journal of Health Policy Research*, 10(1), 31.
- Bornstein, R. F. (2017). Evidence-based psychological assessment. *Journal of Personality Assessment*, 99(4), 435–445.
- Brearily, T. W., Shura, R. D., Martindale, S. L., Lazowski, R. A., Luxton, D. D., Shenal, B. V., in Rowland, J. A. (2017). Neuropsychological test administration by videoconference: A systematic review and meta-analysis. *Neuropsychology Review*, 27(2), 174–186.
- Chia, D. (2022). *Legal and ethical issues in telepsychology: A handbook for psychologists* (Loma Linda University Electronic Theses, Dissertations & Projects, 1171). Loma Linda University. <https://scholarsrepository.llu.edu/etd/1171>
- Christ, C., Schouten, M. J., Blankers, M., van Schaik, D. J., Beekman, A. T., Wisman, M. A., Stikkelbroek, Y. A. J., in Dekker, J. J. (2020). Internet and computer-based cognitive behavioral therapy for anxiety and depression in adolescents and young adults: Systematic review and meta-analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22(9), e17831.
- Clay, R. A. (2022). How to assess and intervene with patients at risk of suicide. *Monitor on Psychology*, 53(4). <https://www.apa.org/monitor/2022/06/continuing-education-intervene-suicide>
- Coleman, C. (2020). Health literacy and clear communication best practices for telemedicine. *Health Literacy, Research and Practice*, 4(4), e224–e229.
- Cooper, S. E., Campbell, L. F., in Smucker Barnwell, S. (2019). Telepsychology: A primer for counseling psychologists. *The Counseling Psychologist*, 47(8), 1074–1114.
- DeHart, D., King, L. B., Iachini, A. L., Browne, T., in Reitmeier, M. (2021). Benefits and challenges of implementing telehealth in rural settings: A mixed-methods study of behavioral medicine providers. *Health & Social Work*, 47(1), 7–18.
- DeLuca, J. S., Andorko, N. D., Chibani, D., Jay, S. Y., Rakhshan Rouhakhtar, P. J., Petti, E., Klaunig, M. J., Thompson, E. C., Millman, Z. B., Connors,

- K. M., Akouri-Shan, L.A., Fitzgerald, J., Redman, S. L., Roemer, C., Bridgewater, M. A., DeVyllder, J. E., King, C. A., Pitts, S. C., Reinblatt, S. P., ... Schiffman, J. (2020). Telepsychotherapy with youth at clinical high risk for psychosis: Clinical issues and best practices during the COVID-19 pandemic. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(2), 304–331.
- De Witte, N. A. J., Carlbring, P., Etzelmueller, A., Nordgreen, T., Karekla, M., Haddouk, L., Belmont, A., Øverland, S., Abi-Habib, R., Bernaerts, S., Brugnera, A., Compare, A., Duque, A., Ebert, D. D., Eimontas, J., Kassianos, A. P., Salgado, J., Schwerdtfeger, A., Tohme, P., ... Van Daele, T. (2021). Online consultations in mental healthcare during the COVID-19 outbreak: An international survey study on professionals' motivations and perceived barriers. *Internet Interventions*, 25, 100405.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Elosua, P. (2021). Remote test administration: Risks and recommendations. *Papeles del Psicólogo*, 42(1), 33–37.
- eMEN project team at Mental Health Reform. (2020, 14. april). *Guidance on telemental health for mental health services and practitioners: Rapid briefing for the COVID-19 crisis*. https://mentalhealthreform.ie/wp-content/uploads/2020/04/eMEN-rapid-briefing-paper_-COVID-19_final-12.pdf
- Essén, A., Stern, A. D., Haase, C. B., Car, J., Greaves, F., Paparova, D., Vandeput, S., Wehrens, R., in Bates, D. W. (2022). Health app policy: International comparison of nine countries' approaches. *npj Digital Medicine*, 5(1), 31.
- Farmer, R. L., McGill, R. J., Dombrowski, S. C., Benson, N. F., Smith-Kellen, S., Lockwood, A. B., Powell, S., Pynn, C., in Stinnett, T. A. (2021). Conducting psychoeducational assessments during the COVID-19 crisis: The danger of good intentions. *Contemporary School Psychology*, 25(1), 27–32.
- Federal Trade Comission. (2016, 5. januar). *Lumosity to pay \$2 million to settle FTC deceptive advertising charges for its »Brain Training« program: A company claimed program would sharpen performance in everyday life and protect against cognitive decline*. <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2016/01/lumosity-pay-2-million-settle-ftc-deceptive-advertising-charges-its-brain-training-program>
- Fiene, S. L., Stark, K. S., Kreiner, D. S., in Walker, T. R. (2020). Evaluating telehealth websites for information consistent with APA guidelines for telepsychology. *Journal of Technology in Human Services*, 38(2), 91–111.

- Goldenson, J., in Josefowitz, N. (2021). Remote forensic psychological assessment in civil cases: Considerations for experts assessing harms from early life abuse. *Psychological Injury and Law*, 14(2), 89–103.
- Gros, D. F., Yoder, M., Tuerk, P. W., Lozano, B. E., in Acierno, R. (2011). Exposure therapy for PTSD delivered to veterans via telehealth: Predictors of treatment completion and outcome and comparison to treatment delivered in person. *Behavior Therapy*, 42(2), 276–283.
- International Test Commission in Association of Test Publishers. (2022). *Guidelines for technology-based assessment*.
- Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for Psychologists. (2013). Guidelines for the practice of telepsychology. *American Psychologist*, 68(9), 791–800.
- Keenan, A. J., Tsourtos, G., in Tieman, J. (2021). The value of applying ethical principles in telehealth practices: Systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, 23(3), e25698.
- Kolmes, K. (2013). An introduction to APA's Telepsychology Guidelines. *California Psychologist*, 46(6), 28.
- Krzyzaniak, N., Greenwood, H., Scott, A. M., Peiris, R., Cardona, M., Clark, J., in Glasziou, P. (2021). The effectiveness of telehealth versus face-to-face interventions for anxiety disorders: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 1357633X211053738.
- Lagan, S., Aquino, P., Emerson, M. R., Fortuna, K., Walker, R., in Torous, J. (2020). Actionable health app evaluation: Translating expert frameworks into objective metrics. *npj Digital Medicine*, 3(1), 100.
- Lievens, F. (2006). The ITC guidelines on computer-based and internet-delivered testing: Where do we go from here? *International Journal of Testing*, 6(2), 189–194.
- Lustgarten, S. D., in Elhai, J. D. (2018). Technology use in mental health practice and research: Legal and ethical risks. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 25(2), e12234.
- Luxton, D. D., Pruitt, L. D., in Osenbach, J. E. (2014). Best practices for remote psychological assessment via telehealth technologies. *Professional Psychology: Research and Practice*, 45(1), 27–35.
- Marra, D. E., Hamlet, K. M., Bauer, R. M., in Bowers, D. (2020). Validity of teleneuropsychology for older adults in response to COVID-19: A systematic and critical review. *The Clinical Neuropsychologist*, 34(7–8), 1411–1452.

- Nicholas, J., Larsen, M. E., Proudfoot, J., in Christensen, H. (2015). Mobile apps for bipolar disorder: A systematic review of features and content quality. *Journal of Medical Internet Research*, 17(8), e198.
- Nock, M. K., Kleiman, E. M., Abraham, M., Bentley, K. H., Brent, D. A., Buonopane, R. J., Castro-Ramirez, F., Cha, C. B., Dempsey, W., Draper, J., Glenn, C. R., Hollander, M. R., Huffman, J. C., Lee, H. I. S., Millner, A. J., Mou, D., Onnela, J.-P., Picard, R. W., Quay, H. M., ... Pearson, J. L. (2021). Consensus statement on ethical & safety practices for conducting digital monitoring studies with people at risk of suicide and related behaviors. *Psychiatric Research and Clinical Practice*, 3(2), 57–66.
- Pompili, M., Girardi, P., Ruberto, A., in Tatarelli, R. (2005). Suicide in borderline personality disorder: A meta-analysis. *Nordic Journal of Psychiatry*, 59(5), 319–324.
- Record, J. D., Ziegelstein, R. C., Christmas, C., Rand, C. S., in Hanyok, L. A. (2021). Delivering personalized care at a distance: How telemedicine can foster getting to know the patient as a person. *Journal of Personalized Medicine*, 11(2), 137.
- Sheperis, D., in Smith, A. (2021). Telehealth best practice: A call for standards of care. *Journal of Technology in Counselor Education and Supervision*, 1(1), 4.
- Stanley, B., in Brown, G. K. (2012). Safety planning intervention: A brief intervention to mitigate suicide risk. *Cognitive and Behavioral Practice*, 19(2), 256–264.
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). (2016). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–88.
- Van Daele, T., Karekla, M., Kassianos, A. P., Compare, A., Haddouk, L., Salgado, J., Ebert, D. D., Trebbi, G., Bernaerts, S., van Assche, E., in De Witte, N. A. J. (2020). Recommendations for policy and practice of telepsychotherapy and e-mental health in Europe and beyond. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(2), 160–173.
- Van Daele, T., Mathiasen, K., Carlbring, P., Bernaerts, S., Brugnera, A., Compare, A., Duque, A., Eimontas, J., Gosar, D., Haddouk, L., Karekla, M., Larsen, P., Lo Coco, G., Nordgreen, T., Salgado, J., Schwerdtfeger, A. R., Van Assche, E., Willems, S., in De Witte, N. A. J. (2022). Online consultations in mental healthcare: Modelling determinants of use and

- experience based on an international survey study at the onset of the pandemic. *Internet Interventions*, 30, 100571.
- Ventola, C. L. (2014). Social media and health care professionals: Benefits, risks, and best practices. *Pharmacy and Therapeutics*, 39(7), 491–520.
- Weisel, K. K., Fuhrmann, L. M., Berking, M., Baumeister, H., Cuijpers, P., in Ebert, D. D. (2019). Standalone smartphone apps for mental health—A systematic review and meta-analysis. *npj Digital Medicine*, 2(1), 118.
- Wright, A. J. (2018). Equivalence of remote, online administration and traditional, face-to-face administration of Woodcock-Johnson IV cognitive and achievement tests. *Archives of Assessment Psychology*, 18(1), 23–35.
- Wright, A. J., Mihura, J. L., Pade, H., in McCord, D. M. (2020, 3. april). *Guidance on psychological tele-assessment during the COVID-19 crisis*. APA Services. <https://www.apaservices.org/practice/reimbursement/health-codes/testing/tele-assessment-covid-19>
- Wykes, T., in Schueller, S. (2019). Why reviewing apps is not enough: transparency for trust (T4T) principles of responsible health app marketplaces. *Journal of Medical Internet Research*, 21(5), e12390.
- Wykes, T., Lipshitz, J., in Schueller, S. M. (2019). Towards the design of ethical standards related to digital mental health and all its applications. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 6(3), 232–242.
- Zakon o pacientovih pravicah (ZPacP). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (15). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0455>
- Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (163). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-4187>
- Zur, O. (2022). *Professional association codes of ethics and guidelines on telemental health, E-therapy, digital ethics, and social media: Complete comparative list of different codes of ethics on a variety of topics*. Zur Institute. <https://dev.zurinstitute.com/ethics-of-telehealth/>

III.4

Etične vsebine na področju samomorilnega vedenja

Vita Poštuvan
Vanja Gomboc

Povzetek

Samomorilno vedenje je kompleksna in resna problematika, ki ji kljub različnim raziskavam primanjkuje enoznačnih objektivnih odgovorov o »pravilnem« naslavljanju te teme. To odpira številne etične dileme, tako v primerih neposrednega dela s (samomorilnim) klientom ali javnozdravstvenih intervencij kot pri raziskovalnem delu na področju samomorilnega vedenja. V oporo strokovnemu etičnemu delu so sicer etična načela, zapisana v etičnih kodeksih. Slednji se med različnimi skupinami strokovnjakov nekoliko razlikujejo, a so si v osnovnih in ključnih načelih podobni. Za praktično delo s samomorilnim klientom so ključna predvsem načela avtonomije, informiranega soglasja, dolžnosti zaščite klienta, zagotavljanja občega dobrega za klienta, neškodljivosti ter zaupnosti. Pri raziskovanju samomorilnega vedenja se etične dileme med drugim kažejo pri opredeljevanju raziskovalnih vprašanj na tem področju, možnostih njihovega naslavljanja, izbiri vzorca, obremenitvi udeležencev ter delu z ranljivimi skupinami. V praksi se sicer še posebej pogosto srečujemo z dilemami, kako ravnati, ko strokovnjak na področju duševnega zdravja prejme informacijo, da mladostnik razmišlja

Poštuvan, V., in Gomboc, V. (2023). Etične vsebine na področju samomorilnega vedenja. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 481–502). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.481-502>

o samomoru, kako se pripraviti na svetovalno delo v spletnem okolju s potencialno samomorilno ogroženim klientom, kako postopati ob potencialni identifikaciji samomorilno ogroženih udeležencev spletne raziskave ter kako ravnati ob identifikaciji problematičnega članka, ki poroča o samomoru.

Ključne besede: samomor, samomorilno vedenje, samomorilne misli, raziskovanje, zaupnost

Uvod

Samomorilno vedenje je kompleksen individualni in družbeni fenomen (Leenaars, 2004), k naslavljanju katerega je treba pristopati celostno in na različnih ravneh delovanja (van der Feltz-Cornelis idr., 2011). Poleg kompleksnosti se ob samomorilnem vedenju pogosto odpirajo tudi različna eksistenčna vprašanja in močni čustveni odzivi, kar ne velja le za uporabnike psiholoških (ali drugih pomagajočih) intervencij, temveč tudi za strokovnjake in znanstvenike, ki delajo na tem področju. Občutljivost te teme je razvidna tudi v etičnih, moralnih, proceduralnih in tudi zakonskih okvirjih, ki veljajo na eni strani za raziskovalne, na drugi strani pa strokovne prakse.

Osrednji del

V Sloveniji smo v zadnjih 20. letih beležili trend upadanja smrti zaradi samomora, kar je spodbuden podatek. Vendar je količnik samomora (število umrlih na 100.000 prebivalcev) pri nas še vedno nad evropskim in svetovnim povprečjem in znaša za leto 2021 20,5 (Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2022). Tako visok količnik je indikator, da je duševno zdravje pri nas še vedno pereča tema. Namreč, če številu smrti zaradi samomora prištejemo še število ljudi, ki so samomor poskušali (teh je po nekaterih ocenah vsaj dvajsetkrat več) in posledice svojcev, ki nekoga izgubijo (konzervativna ocena je, da vsaj šest oseb ob samomoru doživi hude negativne posledice (Shneidman, 1973)), tragedija samomorilnega vedenja vsakoletno doleti več kot 10.000 ljudi pri nas. Pri tem nismo upoštevali še vseh ostalih, ki so v stiskah pomislili na samomor kot izhod iz situacije (npr., približno ena tretjina najstnikov je to že pomislila (Carli idr., 2014)).

Epidemiološki podatki kažejo na resnost te teme. To pa je še posebej relevantno za delo psihologov ne glede na delovno področje, saj se ti srečujejo z zelo različnimi ljudmi v stiskah. Na eni strani si zato želimo, da bi

imeli dovolj kompetenc za strokovno ravnanje ob teh situacijah, na drugi pa, da bi to tudi implementirali v skladu z etičnimi standardi.

Naslavljanje etike v suikidologiji

Etičnih dilem je pri strokovni obravnavi samomorilnega vedenja veliko. To so namreč situacije, kjer težko enoznačno opredelimo »pravilne in napačne« prakse. Vendar se kljub evidentni povezanosti samomorilnega vedenja z različnimi vidiki etike to ne odraža nujno v znanstveni ali strokovni literaturi. Večina člankov ali poglavij s področja suikidologije se namreč le v manjšem delu dotika preučevanja etike in samomorilnega vedenja.

V izbranih mednarodnih in slovenskih učbenikih o samomorilnem vedenju (Roškar in Videtič Paska, 2021; Wasserman, 2021; Maris idr., 2000; O'Connor idr., 2011; Nock, 2014; Hawton, 2005; Hawton in van Heeringen, 2000) se večina poglavij, ki pišejo o etiki, loteva pravne ali druge ureditve evtanazije ali samomora z zdravniško pomočjo. Nekaj poglavij sicer naslavlja etična vprašanja, vezana na raziskovalne prakse ali ukrepanje v primeru stisk, vendar so te vsebine v manjšini.

Podobno so ugotovili v bibliometrični analizi petletnega obdobja objav med letoma 2006 in 2010 (Goldblatt idr., 2012) v treh glavnih revijah s področja suikidologije (*Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, *Archives of Suicide Research* in *Suicide and Life-Threatening Behaviour*). V tem času je bilo manj kot 0,7 % objavljenih člankov usmerjenih v tematiko etike. Razlogi za to so lahko nezadostno financiranje področja, stigma, osebno nelagodje ob preučevanju teh vsebin, pomanjkanje ozaveščenosti o etičnih problemih ali manko humanističnih, družboslovnih znanosti v predominantno psihiatrično, kliničnopsihološko ali biomedicinsko obarvani suikidologiji (Goldblatt idr., 2012).

Tak manko je že sam po sebi (etično) problematičen, saj šibi kakovost dela strokovnjakov. Neprepoznavanje etično občutljivih situacij je lahko slepa pega pri našem strokovnem delu, zato lahko kakšne intervencije ali raziskave izvajamo strokovno slabše, kot če bi se s to temo več ukvarjali. Pogosto se etičnih dilem tudi ne naslavlja širše v sistemih (npr. sistem zdravstvenega varstva, šolski sistem). Nekaj teh vsebin bomo naslovili v nadaljevanju poglavja.

Etika pri raziskovanju samomorilnega vedenja

Etične dileme so lahko na eni strani povezane z neposrednim delom s klientom oz. z izvajanjem javnozdravstvenih intervencij ali, na drugi, z raziskovalnim delom na področju samomorilnega vedenja (ki vključuje tudi razvoj intervencij za preprečevanje). Pri preučevanju samomorilnega vedenja obstaja nekaj specifičnih z etiko povezanih področij.

Glavni fokus raziskovanja suicidologije do danes je bil osredotočen na epidemiološke raziskave (raziskave dejavnikov tveganja in varovalnih dejavnikov, ki vplivajo na samomorilno vedenje), (nevro)biološke raziskave (genetske in raziskave slikanja možganov) in intervencijske raziskave (raziskave učinkovitosti intervencij ali terapevtskih pristopov) (Hjelmeland in Knizek, 2011). To je problematično tudi z etičnega vidika, saj se nekatera področja preučevanja (npr. osebno doživljanje, razumevanje) niso naslavljala dovolj pogosto. Verjetno zaradi omejenega fokusa raziskave nezadostno naslavljajo vso kompleksnost tega fenomena. Da je slednjih manj, je razvidno tudi, če kvantiteto raziskav o samomorilnem vedenju primerjamo s kvantiteto tistih, povezanih z drugimi vzroki smrti.

Prav tako lahko v ozadju fokusa preučevanja samomora razberemo stališča raziskovalcev ali znanosti kot take. Pogosto namreč fenomena samomora ne preučujejo z nevtralnimi stališči, temveč z željo njegovega napovedovanja in preprečevanja. Pogosto je to tudi ključna opredelitev dobrobiti raziskav na področju suicidologije. To so vrednote, ki so tudi širše v družbi pogosto prepoznane kot želene, pa vendarle je o njih potreben premislek. Namreč, kot prvo lahko raziskovalci s svojimi stališči, željami ali vrednotami nevede usmerjajo rezultate raziskav, torej so morda njihove intervencije učinkovitejše v primerjavi s tistimi, ki jih kasneje vpeljujemo v sistem (npr. sistem zdravstvenega varstva, sistem socialne varnosti, šolski sistemi). S tem povezane so tudi splošne etične dileme, ki spremljajo raziskave na različnih področjih. Enega izmed osrednjih problemov predstavlja izvedba več statističnih analiz, na podlagi katerih raziskovalec išče in poroča o izključno statistično pomembnih povezavah med preučevanimi koncepti, čeprav te povezave v praksi niso nujno pomembne ali visoko praktično uporabne. Kot drugo pa nekatere skupine – kot so npr. žalujoči po samomoru – preprečevanja samomora ne vidijo nujno kot edinega ali glavnega razloga za preučevanje tega pojava. Pogosto jim namreč vzbuja neugodne občutke (npr. tudi zaradi občutkov krivde). Raziskovanje vsekakor mora biti vključujoče in, kolikor se da, reflektirati lastna stališča. V nekaterih vidikih kvalitativnega raziskovanja

je to sicer ustaljena praksa, medtem ko je v kvantitativnih raziskavah to redko. Razumljivo pa je, da tudi raziskovalci niso nevtralni ob tako čustveno izraziti temi, še posebej ne, če izhajajo iz poklicev pomoči.

Etični in strokovni premislek velja tudi pri opredeljevanju raziskovalnih vprašanj na tem področju in možnostih preučevanja le-teh. Samomor lahko namreč preučujemo le precej posredno: s tehnikami psiholoških avtopsij preučujemo ljudi, ki so umrli zaradi samomora, kot so jih videli svojci. Prenekateri raziskave so te pristope kritizirale. Na eni strani so se namreč izkazali za precej nezanesljive vire informacij, saj svojci umrlega zaradi samomora retrospektivno vidijo kot ranljivejšega, z več znaki depresije, kot bi ga, če ne bi umrl zaradi samomora. Nekateri avtorji tudi kritizirajo, da je lahko izpraševanje bližnjih o doživljanju pokojnikovega življenja zanje boleče, kar ne bi sledilo etičnim standardom o izogibanju povzročanja škode. Empirične raziskave s tega področja sicer potrjujejo, da so vsebine boleče, vendar so hkrati ugotavljale, da lahko sodelovanje v psiholoških avtopsijah žalujočim prinese celo pozitivne, terapevtske učinke in daje občutek, da bodo s tem pomagali drugim ljudem. Za takšne učinke je ključno, da ima raziskovalec tudi dobre terapevtske spretnosti oz. spretnosti komuniciranja, da lahko takšne učinke in varnost metode zagotovi. Psihološka avtopsija je sicer z etičnega vidika vprašljiva tudi zato, ker je težko določiti, kdo točno naj bi v teh raziskavah sodeloval. Bližnji (žalujoči) po samomoru niso ozko definirana skupina, poleg tega obstaja dilema, kdo od njih je pokojnika najbolj poznal. Obenem pokojnik tudi ni nujno dal soglasja za podrobno preučevanje svojega življenja, kar pomeni, da se ga preučuje brez informiranega soglasja.

S preučevanjem tistih, ki so imeli zelo resne poskuse samomora, pa so preživeli, smo sicer lahko vsebinsko blizu umrlim, vendar lahko ravno preživetje poskusa kaže na razliko v pomenu ali dinamiki samomorilnega vedenja. Večina raziskav v suicidologiji temelji na preučevanju samomorilnih ideacij ali misli o samomoru, ki so iz tega razloga še manj veljavne postavke sklepanja. Etično in tudi strokovno relevantno vprašanje je torej, ali naj kot stroka take raziskave vseeno izvajamo in kako pazljivi moramo biti pri našem posploševanju.

Raziskovalno delo na področju samomorilnega vedenja zahteva dodatno pozornost, kadar so vključene t. i. ranljive skupine, npr. mladostniki. Dilema se pojavi že glede vključitve takih oseb (mladostnika) v raziskavo. Raziskovalec mora namreč oceniti, ali se je oseba v tem trenutku na podlagi vseh informacij zmožna avtonomno odločiti ter sprejeti

zanjo najoptimalnejšo odločitev. Pri tem se postavi kar nekaj etično relevantnih vprašanj (Saigle idr., 2017):

- Izključevanje ranljivih skupin iz raziskav onemogoča kredibilno sklepanje o učinkovitosti intervencij, ki so namenjena tem skupinam, kar prispeva k strukturni pristranosti stroke.
- Zaradi kompleksnosti ocenjevanja samomorilnega vedenja je težko zelo zanesljivo in natančno opredeliti, kdo je samomorilno ogrožen in kdo ne (še posebej, če to izvedemo le na podlagi psiholoških vprašalnikov).
- Dajanje soglasja za sodelovanje v stanju hude samomorilne stiske poraja dvome v zmožnost informiranega premisleka.
- Pravica udeležencev, da se tekom izvajanja izločijo iz raziskave, morebiti lahko poslabša njihovo stanje. Take udeležence je težje spremljati in jim nuditi vso potrebno podporo.

Pogosto je prepričanje, da je sodelovanje v raziskavah za udeležence slabo. Tak vpliv naj bi bil neposreden (torej ga povzroči samo sodelovanje v raziskavi) ali posreden (npr. ker zaradi tega udeleženec z zakasnitvijo dobi ustrezno podporo). Vendar omejeno število raziskav na tem področju kaže, da takšna prepričanja ne držijo. Npr., Dazzi idr. (2014) so ugotovili, da se samomorilne ideacije niso povečale po vključenosti udeležencev v raziskavo. Vendar strokovnjaki s tega področja opozarjajo tudi, da moramo o doživljanju udeležencev izvedeti še več (npr. preko kvalitativnih raziskav) in biti pozorni na odnos med ideacijami in poskusi. Nekaterе raziskave oz. smernice zagovarjajo, da je lahko sodelovanje v raziskavah dobrodošlo ne le za znanost, ampak tudi za ranljivo osebo, tudi zaradi občutka opazovanosti in dodatnih možnosti pogovora o lastni stiski. Nenazadnje se tudi med raziskovalcem in udeležencem lahko splete dober odnos, ki je v primeru samomorilne ogroženosti najključnejši preventivni dejavnik.

Tudi izvajanje znanstveno najrigorozejših randomizirano kontrolnih raziskav (angl. *randomized controlled trials* – RCT) je lahko izziv z vidika etike. Že zaradi redkosti samomorilnega vedenja je težko dosegati statistično pomembne rezultate, ko se primerja intervencijske in kontrolne skupine. Veliko je tudi izpraševanj, kakšne naj bodo dolžine intervencij, merski instrumenti in kako togi naj bodo protokoli znotraj intervencij. Prav tako je pri določanju kontrolnih skupin veliko možnosti za zavažanje ali celo zamik učinkovitejših intervencij, četudi se te določajo kot običajne obravnave. Na področju preprečevanja samomorilnega vedenja

namreč ne obstajajo strogi standardi glede tega, kaj bi naj takšna obravnava bila.

V primeru mladoletnega mladostnika mora raziskovalec navadno pridobiti soglasje starša za sodelovanje v raziskavi, čeprav so smernice glede tega ponekod tudi drugačne. Npr., lahko bi se razumelo, da je preprečevanje udeležbe v raziskavi lahko tudi kontraproduktivno, še posebej, če se predvideva pozitiven učinek intervencij. Če ima mladostnik v primarni družini slabe izkušnje, npr. zanemarjanja, slabe odnose, je tudi manjša verjetnost, da bo za takšno soglasje sploh sam prosil oz. ga dobil. Nadalje pa je pomembno reflektiranje, ali naj bodo raziskave o samomorilnih stiskah za take primere anonimizirane ali ne. Namreč, v prvem primeru raziskovalec ne more intervenirati, če prepozna stisko ali samomorilno ogroženost udeleženca. Hkrati pa neanonimno zbiranje podatkov navadno vodi v manjše razkrivanje in vprašljive rezultate, ključna pa je dobra opredelitev protokolov ukrepanja v takšnih primerih. Ti morajo biti transparentno (in publiki primerno) predstavljeni tudi pred sodelovanjem. Raziskovalec mora zato poznati (predvsem lokalne in zanj aktualne) zakone in statute, ki dovoljujejo pridobivanje soglasja mladostnika brez pridobitve predhodnega soglasja staršev oz. skrbnikov (King in Kramer, 2008), oz. premisliti vse vidike raziskav na tako občutljivi populaciji.

Pri suicidologiji naslavljamo področje raziskav, kjer je lahko življenje posameznika potencialno ogroženo. Zato morajo biti raziskovalni postopki podvrženi višjim standardom, kot veljajo za raziskave z drugih področij. Premislek o etičnih dilemah na področju raziskav o samomorilnem vedenju lahko vodi v to, ali se neka raziskava izvede ali ne, pa tudi v presojo izbrane metodologije in postopkov zaščite potencialnih udeležencev (Mishara in Weisstub, 2005).

Etika pri strokovni obravnavi samomorilnega vedenja

Etični kodeksi se med različnimi skupinami strokovnjakov (npr. psihologi, zaposlenimi v psihiatriji) sicer lahko razlikujejo, saj izhajajo iz različnih strokovnih usmeritev – npr. psihologije, medicine, socialnega dela. Kljub temu pa so osnovna načela v večini kodeksov, ki se nanašajo na delo strokovnjakov s področja nudenja pomoči drugim, podobna. Njihov namen namreč izhaja iz zagotavljanja ustrezne obravnave in s smernicami ali z etičnimi načeli želimo usmerjati vedenja ali aktivnosti strokovnjakov. Ključna načela, ki se navezujejo na praktično delo s samomorilnim vedenjem, se v največji meri dotikajo avtonomije, informiranega soglas-

ja, dolžnosti zaščite klienta, zagotavljanja občega dobrega zanj, neškodljivosti ter zaupnosti (Alonzo in Gearing, 2017). Hkrati glede etike pri strokovni obravnavi samomorilnega vedenja obstaja zelo malo empiričnih raziskav, tako da analize etičnih dilem najpogosteje temeljijo na komentarjih, pismih, razpravah ali kliničnih primerih.

Pri prepoznavi in naslavljanju tako kompleksne teme, kot je samomor, se v praksi pogosto srečujemo z različnimi etičnimi dilemami (Bernert in Roberts, 2012; Lakeman in Fitzgerald, 2009). Pogosta je ta, kdaj prelomiti pravilo zaupnosti in o ogroženosti obvestiti druge ljudi ter sisteme pomoči. Zakoni in standardi glede naslavljanja te teme sicer strokovnjake zavezujejo k intervenciji z namenom preprečevanja samomorilnega vedenja (Alonzo in Gearing, 2017). To naslavlja tudi naš *Kodeks poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki v členu 2.11. pravi, da *sme psiholog od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca, je ogroženo življenje druge osebe, se izvaja nasilje in zloraba otrok, obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti*. Problem razkrivanja takšnih podatkov navadno nastane pri praktični aplikaciji člena, saj se meje, obseg in način posredovanja lahko razlikujejo glede na okoliščine posameznega primera (Mishara in Weisstub, 2005) in tudi med različnimi strokovnjaki. Ravno zaradi razlik in omejitev, ki izhajajo iz različnih obveznosti različnih strokovnjakov, se lahko slednji kljub jasnim osnovnim smernicam ali zakonom znajdejo v dilemi, kako ustrezno postopati (Alonzo in Gearing, 2017).

Etične dileme se lahko pojavijo tudi pri ocenjevanju samomorilne ogroženosti in uporabi različnih postopkov, instrumentov ter metod za njeno določanje. Visoka raven individualne variabilnosti v dejavnikih tveganja in v osebnih dejavnikih posameznika v stiski ter značilnostih ocenjevalca (npr. spol, zakonski stan) lahko dodatno prispeva k tem dilemam (Berman idr., 2015). Tudi modeli za napovedovanje tveganja kljub statistični pomembnosti nimajo nujno (visoke) praktične uporabnosti (Berman in Carter, 2020). Raziskave kažejo, da s podobno verjetnostjo napovedujejo samomore v skupini posameznikov z nizko kot v skupini z visoko samomorilno ogroženostjo (Large idr., 2016). Ravno slednje dodatno osvetli vprašanje, kateri pristop k ocenjevanju ogroženosti je najzanesljivejši in katera obravnava na tej podlagi najučinkovitejša. Etična načela so zato izjemno pomembna, saj pomagajo zagotavljati optimalno

delo strokovnjaka ter hkrati varovati klienta (Društvo psihologov Slovenije, 2019).

Informirano soglasje predstavlja ključno orodje, s katerim si pomagamo strokovnjaki. Predstavlja pojasnila o tem, kako bo potekala obravnava ter kakšne posledice in postopki so predvideni v izjemnih primerih. Vendar izkušnje praktičnega dela s samomorilnimi klienti kažejo, da je vse postopke težko togo posploševati. Že glede kapacitete klientov za razumevanje informiranega soglasja obstajata dva načina razumevanja avtonomije v klinični praksi (podobno, kot velja pri raziskovanju). Na eni strani se predvideva, da so bili ljudje, ki so poskušali izvesti samomor, pod vplivom hudih osebnih stisk ali duševnih bolezni, zaradi česar imajo zmanjšano kapaciteto za sprejemanje odločitev. Zato se pri npr. presojanju o uporabi agresivnejših intervencij njihove želje upošteva v zmanjšani meri. Na drugi strani pa se lahko razume, da so lahko tudi samomorilno ogroženi klienti polno zmožni presojanja o sebi in jih lahko namesto pokroviteljske drže enakopravno vključimo v odločanje o njih samih.

Za klienta, ki razmišlja o samomoru, so hkrati značilni ambivalentnost, nihanje afekta, depresivno razpoloženje, dezorganizirana miselnost – torej različni dejavniki, ki jih je treba pri preprečevanju samomorilnega vedenja upoštevati. Ti dejavniki morajo skupaj z ostalimi okoliščinami posameznega primera usmerjati premislek o tem, kako bo v dani situaciji strokovnjak postopal. V določenih primerih se mora ravnati po načelu občega dobrega za dotičnega klienta, medtem ko mora v drugih primarno slediti načelu klientove avtonomije. Za ustrezno načrtovanje korakov dela je zato ključno, da strokovnjak najprej oceni, ali je klient akutno ali kronično ogrožen. V primeru akutne ogroženosti je obravnava v skladu z zagotavljanjem občega dobrega za klienta, ki se v tem trenutku ne more upreti samouničujočim impulzom, etično upravičena. S tem ko strokovnjak aktivno deluje v smeri varovanja življenja tega klienta, deluje tudi v smeri povrnitve njegovih kapacitet za avtonomno delovanje v nadaljevanju. Nasprotno pa je lahko v primeru kronično samomorilnega klienta tovrstna obravnava manj primerna oz. lahko deluje kontraproduktivno. Kronično samomorilno ogroženost namreč razumemo kot nenehno prisoten vzorec razmišljanja o samomoru in njegovem načrtovanju, tudi če posameznik trenutno nima namena ukrepati na podlagi teh misli. Takšen posameznik izkazuje večjo verjetnost za poskuse samomora in dokončan samomor v primerjavi s tistimi, ki niso kronično samomorilno ogroženi.

V primeru akutne ogroženosti strokovnjak sledi tudi zakonskim predpisom, in sicer pri nas Zakonu o duševnem zdravju (ZDZdr) (2008), ki v 39. členu opredeljuje sprejem na zdravljenje brez privolitve. Pravi, da je zdravljenje osebe v oddelku pod posebnim nadzorom brez njene privolitve dopustno, če so izpolnjeni vsi naslednji pogoji:

- če ogroža svoje življenje ali življenje drugih ali če huje ogroža svoje zdravje ali zdravje drugih ali povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim,
- če je ogrožanje iz prejšnje alineje posledica duševne motnje, zaradi katere ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje, in
- če navedenih vzrokov in ogrožanja iz prve ter druge alineje ni mogoče odvrniti z drugimi oblikami pomoči (z zdravljenjem v psihiatrični bolnišnici izven oddelka pod posebnim nadzorom, ambulantnim zdravljenjem ali nadzorovano obravnavo).

V primeru kronične ogroženosti so v ozadju pogosto tudi osebne motnje, ljudje pa neredko nihajo med obdobji kompetentnosti in nekompetentnosti za odločanje. Delo s temi klienti se mora zato razlikovati od dela z akutno ogroženimi in slediti dvema osrednjima ciljema: (1) ohraniti življenje klienta in (2) spodbujati rast posameznika. V primeru, da strokovnjak kronično samomorilnega klienta obravnava na enak način kot akutno ogroženega, ne sledi zgoraj navedenima osrednjima ciljema dela s tovrstnimi klienti (ter s tem povezanimi osrednjimi etičnimi načeli), pač pa stremi predvsem k zagotavljanju obče dobrega zase. S hospitalizacijo takšnega klienta namreč strokovnjak sebi zagotovi, da je klient na varnem, in s tem v prvi vrsti pomiri sam sebe. Nasprotno pa hospitalizacija kronično samomorilnega klienta za slednjega ne pomeni izboljšanja situacije oz. lahko celo ovira terapevtsko delo, saj je težišče odgovornosti za klientovo življenje na strani strokovnjaka, ne klienta. Na ta način lahko ponavljajoče prekinjanje terapije ovira rast in avtonomijo klienta ter s tem deluje kontraproduktivno (Rosenbluth idr., 1995). Prav tako je neprostoVOLjna hospitalizacija povezana z vrsto slabših zdravstvenih izidov in s povečanim občutkom stigmatizacije s strani okolice (npr. v stališčih, da nekdo še samomora ni zmozel narediti) ter tudi samega sebe (sram, da sem samomorilen). Visoki količniki samomora v prvem tednu po izpustu iz hospitalne obravnave kažejo na izreden pomen teh dejavnikov tveganja (Wang in Colucci, 2017).

Za strokovnjake, ki delajo na delovnih mestih za urgentne primere ali paliativno oskrbo, se etično občutljive situacije nanašajo tudi na kolizijo načel avtonomije in samoodločanja klientov ter njihove želje po tem, da se jih ne oživlja (torej načela škodovanja).

Primeri iz prakse

Primer 1: Razredničarka enega izmed zaključnih razredov osnovne šole pri učenki v zadnjem času opaža spremembe v njenem vedenju. Učenka je prej redno sledila učiteljičini razlagi in skrbno zapisovala učno snov, zadnje tedne pa je med učnimi urami pogosto zamišljena. Med odmori je največkrat sama, redko govori s sošolci in sošolkami, nekoliko je upadel tudi njen učni uspeh. Razredničarko je zaradi tega pričelo skrbeti, zato jo je po eni izmed učnih ur povabila na pogovor in jo povprašala, kaj se dogaja. Učenka se ji je sčasoma odprla in ji zaupala o težavah, s katerimi se sooča. Zaupala ji je tudi, da je zadnje tedne, zaradi težav in stiske, v kateri se je znašla, začela resno razmišljati o samomoru. Razredničarka je to povedala šolski psihologinji, ki je bila v dvomih, kako ukrepati. Še posebej je bil dvom prisoten zato, ker sama ni govorila z učenko (in zato ni imela možnosti predložiti informiranega soglasja ali pojasniti načinov dela), hkrati pa je ocena samomorilne ogroženosti temeljila na razredničarki, ki pa ni strokovnjakinja na tem področju. Informacijo je torej psihologinja pridobila s strani tretje osebe.

Kaj storiti z informacijo, da mladostnik razmišlja o samomoru, je eno najpogostejših vprašanj, ki jih izražajo svetovalni delavci pri konzultacijah ali superviziji svojega dela. Želijo konkretne informacije, kako je v takšnem primeru najpriporočljiveje postopati, s kom in katere informacije naj (še) delijo ter v kolikšnem obsegu.

Informacijo o samomorilni ogroženosti je treba deliti s starši oz. skrbniki. Vendar bi bil pri tej učenki (če seveda ne bi šlo za hudo akutno ogroženost, kjer moramo ukrepati takoj) pomemben pogovor o tem, da takšnih informacij ne moremo zadržati zase. Hkrati s skupnim načrtovanjem naslednjih korakov in pridobivanjem učenkeinega soglasja za deljenje informacij o njeni stiski skrbimo za spoštovanje njene avtonomije ter ji skušamo v največji možni meri zagotoviti možnost odločanja o njej sami in njeni obravnavi. S tem sledimo členu 1.2. *Kodeksa* (Društvo

psihologov Slovenije, 2019), ki pravi, da *psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*, in členu 1.3., ki pravi, da *psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samem, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave*. Tak pogovor poskuša nadomestiti informirano soglasje in pojasniti postopke v nujnih primerih. V tem primeru bi bilo prav, da bi tak pogovor izvedla učiteljica, saj je tista, ki je prva prepoznala težave in ukrepala, s čimer je ustvarila pomembno vez z učenko. Poleg ohranjanja vzpostavljenega odnosa je namen takšnega pogovora ta, da se dogovorita, kaj poleg osnovnih informacij o samomorilni ogroženosti bosta delili s starši in z drugimi v sistemu, torej tudi s psihologinjo. V tem primeru ni namen prikrivanje informacij pred starši, skrbniki ali drugimi, saj morajo biti ti obveščeni o resnosti situacije. Vendar naslavljanje teh vsebin z učenko lahko daje občutek samoodločanja in upoštevanja s strani strokovnjakov. Prav tako se osebe pri petnajstih letih v nekaterih primerih dojema že kot sposobne odločanja o nekaterih z zdravjem povezanih vedenjih.

Šolska psihologinja je v opisanem primeru opora učiteljici in jo usmeri glede tega, kako izpeljati tak pogovor z učenko, ji predstaviti pomen vključitve staršev, naslednjih korakov, napotitve naprej (npr. na pedopsihiatrični pregled) ter ji ob tem predvsem pojasniti, zakaj ji to koristi. To ima koristen učinek, saj se krepi oz. razvija zaupanje v stroko in sodelovanje ter na drugi strani ohranja avtonomijo učenke. Pogovor lahko psihologinja in razredničarka izvedeta tudi skupaj. Predvsem je pomembno, da se učenka ponovno (in čim hitreje) pokliče na skupen pogovor, kjer ji lahko tudi psihologinja ob prisotnosti razredničarke (ki je v funkciji zaupne osebe) umirjeno pojasni, kaj sledi. Posamezniku, ki resno razmišlja o samomoru, je namreč treba zagotoviti ustrezno strokovno podporo. Tako narekuje tudi *Kodeks* v členu 1.3.6. (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki pravi, da *v primeru, da ima obravnavanec zakonitega zastopnika, je psiholog dolžan slednjega seznaniti s potrebnimi informacijami o obravnavi in pridobiti njegovo soglasje za psihološko obravnavo obravnavanca, razen v primerih, ki jih kot izjemo določajo predpisi Republike Slovenije*. V zgornjem primeru bi bilo konstruktivno, če bi na pogovoru s starši (ki ga lahko razredničarka izvede skupaj s psihologinjo) vsi naredili načrt, kako pomagati učenki na različnih ravneh.

Če bi bila samomorilna ogroženost zelo visoka, dobi skrb za dobrobit in ohranjanje življenja prednost pred ostalimi členi. To pomeni, da psiholog odstopi od popolnega ščitenja podatkov, kot to predvideva člen 2.11.

Kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019): Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih, in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca, je ogroženo življenje druge osebe, se izvaja nasilje in zloraba otrok, obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti. V takih redkih primerih imamo pri nas možnost takojšnjega ukrepanja s klicem na nujno medicinsko pomoč ali hospitalizacijo. Na podlagi Zakona o duševnem zdravju (2008, čl. 30, 39 in 40) je v takšnih nujnih primerih možen sprejem na zdravljenje brez privolitve na podlagi sklepa sodišča, pri čemer lahko predlog za postopek izdajo izvajalci psihiatričnega zdravljenja, centri za socialno delo, koordinatorji nadzorovane obravnave, najbližje osebe, državno tožilstvo, za mladoletne pa tudi zakoniti zastopniki.

Primer 2: Psihologinja se pripravlja na svetovalno delo v Zoom-okolju. Razmišlja o strategijah, ki bi ji pomagale ukrepati, če bi pri klientu zaznala samomorilno ogroženost. Če namreč slednje zaznamo, ko imamo klienta neposredno ob sebi, lahko pomagamo poskrbeti za njegovo fizično varnost. Ta komponenta odpada pri svetovanju na daljavo.

V zadnjih letih, še posebej pa ob epidemiji covida-19, smo bili priča prenosu intervencij v spletno okolje. Kljub temu da različne raziskave kažejo na učinkovitost psiholoških intervencij, se pojavlja dilema, ali so tovrstne intervencije primerne tudi za obravnavo samomorilnega klienta. Pri svetovalnem delu na daljavo obstajajo specifične smernice za delo in nekaj teh je predstavljenih v poglavju pričujoče monografije, namenjenemu prav tej vsebini (Gosar, 2023). Nekatere od teh priporočajo, da strokovnjak oceni, kateri klienti so primerni za delo v spletnem okolju in kateri ne. Akutna samomorilna ogroženost že sama po sebi kliče po hospitalni obravnavi prej kot ambulantni, zato bi verjetno takšnega klienta najprej usmerili v ustanovo za nujno psihiatrično pomoč.

Vendar za svetovalno delo in psihološko obravnavo ne moremo vedno predvideti vseh okoliščin. V nekaterih delovnih okoljih tudi ni nujno možnosti za podrobnejše ocenjevanje. Tako lahko v obravnavo sprejmemo nekoga, ki se mu stanje zelo poslabša. Zato moramo za takšne situacije pripraviti protokol in pred pričetkom svetovanj v spletnem okolju od klienta pridobiti ne le njegove podatke (npr. telefonsko številko), ampak

tudi podatke bližnje osebe (ali oseb), ki je dosegljiva v nujnih primerih. V informiranem soglasju se klientu pojasni, kdaj smo strokovnjaki primorani pravilo zaupnosti prelomiti, in poudari, kakšni so postopki v primeru samomorilne ogroženosti (npr., se pokliče svojca, nujno medicinsko pomoč). V tem primeru se smiselno upošteva člen 2.11. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki pravi: *Psiholog sme od obveznosti popolnega ščitenja podatkov psihološke obravnave odstopiti le v izjemnih primerih, in to le, kadar v obravnavi pridobi podatek, da: je ogroženo življenje obravnavanca, je ogroženo življenje druge osebe, se izvaja nasilje in zloraba otrok, obstaja utemeljena verjetnost možnosti povzročitve večje družbene materialne škode in s tem povezane splošne nevarnosti*. V nujnih primerih, če psiholog (oz. strokovnjak za duševno zdravje) teh informacij nima, se o akutni samomorilni ogroženosti lahko obvešča nujno medicinsko pomoč in se enako kot v primerih neposredne podpore aktivirajo obstoječi sistemi zdravstva, po potrebi tudi policije (npr. s pridobivanjem lokacije) in sodišč (npr. s presojanjem za sprejem na zdravljenje brez privolitve). Upoštevati se mora tudi druge smernice iz Gosarjevega poglavja v pričujoči knjigi.

Primer 3: Raziskovalec je zastavil raziskavo o duševnem zdravju in jo apliciral na splošno javnost. Po aplikaciji je pregledal rezultate vprašalnikov. Pri enem izmed udeležencev so rezultati pokazali na prisotnost akutne samomorilne stiske. Sodeč po rezultatih vprašalnika dotični udeleženec večino dneva zadnja dva tedna resno razmišlja o samomoru. Ker je bila udeležba anonimna, raziskovalec udeleženca ne more kontaktirati. Sprašuje se, ali je kot raziskovalec naredil dovolj, da zagotovi varnost udeleženca.

Etične dileme lahko zaznamo tudi na področju raziskovanja samomorilnega vedenja, in sicer že pri oblikovanju raziskovalnega načrta in dileme, ali naj bo sodelovanje v raziskavi anonimno ali pa zaupno ter kakšne posledice ima izbira za udeleženca in raziskovalca.

Udeleženci v raziskavah predstavljajo eno izmed mnogih skupin, s katerimi psihologi vzpostavljajo poklicni odnos (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Člen 3.4. *Kodeksa* v takšnih odnosih poudarja, da je *težišče odgovornosti psihologa zaradi narave dela na neposredno vključenih obravnavancih v psihološki obravnavi, ker so ti bolj ranljivi (na primer: klient, študent, delavec) in je zanje poklicna odgovornost psihologa večja kot za posredno*

vključene obravnnavance (na primer: javnost, delovni tim, delodajalec). To pomeni, da je psiholog v raziskavah (tako kot je to značilno za druge poklicne odnose, ki jih vzpostavlja), odgovoren za zagotavljanje dobrobiti udeležencev raziskave. V to sodi premislek o različnih vidikih raziskave, npr. namenu in ciljih raziskave, ustreznosti protokola raziskave, usposobljenosti vseh raziskovalcev, podatkih, ki se zbirajo. Raziskovalec mora o vseh vidikih raziskave ter njihovi ustreznosti natančno premisliti, saj je po členu 3.1. Kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019) odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svoje poklicnega delovanja. Zagotavljanje strokovnosti in celovitosti obravnave posameznika je pod določenimi pogoji lahko tudi oteženo. Psihologe se spodbuja k upoštevanju različnih etičnih načel, ki pa si lahko v določenih pogojih nasprotujejo. V zgornjem primeru si raziskovalec, kot naslavlja Uvod v Kodeks, prizadeva za razvoj psihološke stroke ter družbeni in gospodarski razvoj in obče dobro (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Kljub temu pa pri zasledovanju tega, kar je zapisano v Kodeksu, obstajajo tveganja za posameznega udeleženca.

V oporo pri tovrstnih situacijah ter pri presojanju protokola in ustreznosti raziskave so psihologu lahko različni kodeksi, kolegi psihologi pa tudi komisije za etična vprašanja (več o tem v poglavju pričujoče monografije o raziskovalnem delu, ki so ga prispevali Vita Poštuvan idr. (2023)). Komisije nudijo neodvisno oceno ustreznosti in upravičenosti izbranih raziskovalnih metod in postopkov. S tem raziskovalcu pomagajo razmišljati o zagotavljanju skrbi za dobrobit udeležencev raziskave. Preko različnih vprašanj in potencialnih etičnih dilem raziskovalca spodbujajo k premisleku o možnih koristih, tveganjih ter obremenitvah udeleženca, v primeru identifikacije potencialnih tveganj pa tudi k pripravi postopkov za preprečitev nastanka le-teh oz. zmanjševanje njihovih posledic. V primeru, da so obremenitve in tveganja velika, koristi za udeleženca pa majhne oz. neobstoječe, se raziskovalca spodbudi k prestrukturiranju načrta raziskave. Slednja mora namreč težiti k maksimiziranju koristi in minimiziranju tveganj ter obremenitev. Kadar raziskava vključuje obravnavo težkih tem oz. tem, ki lahko povzročijo posameznikovo stisko (npr. samomorilnost, depresija, osamljenost), je pridobivanje soglasja etične komisije še toliko pomembnejše. V zgornjem primeru bi bilo natančen načrt raziskave etični komisiji smiselno posredovati še pred izvedbo raziskave ter na ta način preprečiti zgornjo dilemo.

Zgornji primer se lahko prepreči na več načinov. Kadar je tveganje za udeležence večje, mora psiholog zagotoviti možnost kasnejše

identifikacije posameznikov, ki so v raziskavi prepoznani kot (samomornilno) ogroženi. To pomeni, da sodelovanje v raziskavi ni anonimno, temveč le zaupno. Udeleženec se na raziskovalne materiale podpiše z imenom in priimkom ali pa z neko drugo identifikacijsko oznako, ki jo je možno kasneje povezati z njim. Kadar je tveganje manjše oz. zanemarljivo (in je načrt raziskave tak, da ne poslabša situacije, npr. duševnega zdravja, identifikacije ogroženih posameznikov ni pričakovati), je sodelovanje v raziskavi lahko anonimno. Kljub temu se mora psiholog zavedati, da lahko tudi v teh primerih obstaja manjša verjetnost identifikacije ogroženega posameznika ali poslabšanja njegove situacije. V takšnih primerih je priporočljivo navesti vire pomoči, na katere se udeleženec lahko obrne. Iz člena 3.13 *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) namreč sledi, da *psiholog s svojim strokovnim znanjem in delom ne povzroča škode obravnavancem. Posledice neizogibne škode ali nepredvidljive škodljive posledice psihološke obravnave si prizadeva čim bolj omiliti*. Psiholog v zgornjem primeru ni nujno povzročal škode, je pa z ocenjevalnimi postopki v okviru raziskave prepoznal stisko udeleženca, kar ni zanemarljivo. V zgornjem primeru bi torej moral zagotoviti postopke, ki bi mu omogočili kasnejši stik z identificiranimi ogroženimi udeleženci, ali pa navesti vire pomoči, ki bi posameznika v stiski spodbujali k pridobivanju podpore. Ker to ni bilo na-rejeno, je smiselno, da raziskovalec na vse naslove, preko katerih je vabil k udeležbi v raziskavi, pošlje informacije o virih pomoči. S tem zagotovi možnost, da informacije pridejo do udeleženca v stiski. Prav tako obstaja možnost, da je ravno sodelovanje v raziskavi udeleženca spodbudilo k introspekciji in refleksiji o lastnem doživljanju, ga vodilo k prepoznavanju lastne stiske ter iskanju podpore.

Primer 4: Psihologinja med jutranjim branjem medijskih novic zasledi članek o samomoru znane osebe. Že v naslovu je nedvoumno zapisano, da gre za samomor, v članku so navedene zelo natančne informacije o metodi samomora in o zadnjih dnevih pokojnega. Pri tem je izpostavljen partnerski konflikt, za katerega novinar domneva, da je vzrok samomora. V članek so vstavljena sporočila in fotografije znanih ljudi, ki so pokojnega poznali in se ga spominjajo z lepimi besedami. Pod člankom je zaslediti številne komentarje bralcev medija, ki se pokojnega prav tako spominjajo, večinoma z lepimi mislimi in sporočili. Psihologinja se zaveda, da bo lahko prispevek povzročil učinek posnemanja

in povečal smrtnost zaradi samomora, vendar je soočen z dilemo, kako lahko ukrepa. Kaj je v tem primeru njena družbena odgovornost?

Člen 4.1. *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) poudarja, da mora *psiholog razvijati in ohranjati visoko znanstveno in strokovno raven svoje poklicne dejavnosti in ravnati častno, skladno z načeli tega Kodeksa*. Po členu 4.11. *psiholog ustvarjalno prispeva k razvoju in uporabnosti stroke ter ugotovitve in spoznanja posreduje strokovni in širši javnosti*, po členu 4.12. pa *ima do javnosti aktiven odnos in stremi k temu, da je javnost objektivno obveščena o prispevkih psiholoških spoznanj za razvoj posameznika in družbe*. Pri tem se *izogiba senzacionalnosti*. Iz tega sledi, da se je psiholog dolžan odzvati na različna sporočila, ki niso skladna s spoznanji stroke, kar je prikazano tudi v primeru 4.

Slednji prikazuje kršenje smernic odgovornega medijskega poročanja o samomoru. Številne raziskave (npr. Phillips (1974), Hawton (2001)) namreč potrjujejo, da lahko neustrezno poročanje o samomoru (npr. poenostavljena razlaga samomora, natančne informacije o samomorilni metodi, romantiziranje in povečevanje umrlega po njegovi smrti) poveča tveganje za posnemanje vedenja pri bralcih članka. Nasprotno lahko odgovorno medijsko poročanje, ki ga spodbujajo smernice odgovornega poročanja o samomoru, tveganje znižuje (Niederkrotenthaler idr., 2010).

V Sloveniji so bile smernice odgovornega poročanja o samomoru pripravljene v sodelovanju s predstavniki medijev (Roškar idr., 2010; Roškar idr., 2017), odgovorno medijsko poročanje pa je obravnavano tudi v *Kodeksu novinarjev Slovenije* (Društvo novinarjev Slovenije, b. l., 23. čl.). To pomeni, da so novinarji spodbujeni k upoštevanju smernic odgovornega poročanja o samomoru. Po drugi strani so s smernicami tekom študija v okviru različnih predmetov seznanjeni študenti (bio)psihologije vseh treh oddelkov za psihologijo (Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru, Univerza na Primorskem). Študenti psihologije, kasneje pa psihologi imajo torej tako znanje kot dolžnost do javnosti, da se odzovejo na kršenje smernic o odgovornem poročanju o samomoru. Pri tem se lahko sklicujejo na dolžnosti novinarjev (ki izhajajo iz *Kodeksa novinarjev Slovenije*).

Psihologinja v zgornjem primeru ima več možnosti odziva. Lahko se obrne neposredno na avtorja oz. avtorico članka, lahko napiše tudi sporočilo uredniku oz. urednici ali sporočilo za javnost (ali medije). Ne glede na to, na koga bo sporočilo naslovljeno, je pomembno, da psihologinja jasno

poudari problematične vidike članka (npr. natančno predstavljena metoda, poenostavljena razlaga samomora, možnost komentiranja bralcev, povečevanje pokojne osebe). Pri tem naj pojasni, da so ti vidiki problematični, ker povečujejo tveganje za posnemanje samomorilnega vedenja. V pomoč pri oblikovanju argumentov so ji lahko smernice odgovornega poročanja o samomoru. Psihologinja naj po predstavitvi argumentov predlaga, kaj je po njenem mnenju v zvezi s člankom primerno narediti.

Tako novinarji kot psihologi si prizadevajo za informiranje javnosti. Člankov o samomoru ni smiselno prepovedati, temveč jih je treba oblikovati na način, da bodo javnost informirali o problematiki, načinih in virih pomoči ter s tem prispevali k preventivi samomorilnega vedenja. V določenih člankih je zato smiselno preoblikovati problematične vidike, da bodo skladnejši s smernicami odgovornega poročanja. Glede člankov, ki so v večjem delu ali v celoti neskladni s smernicami, je včasih smiselno razmisliti o umiku, da se prepreči morebitna škoda. V zgornjem primeru naj bi psihologinja na podlagi argumentov presodila, ali je članek možno preoblikovati, da bo skladnejši s smernicami. V primeru, da bi presodila, da je to možno, bi tako svetovala tudi novinarju in uredniku, obenem pa jasno navedla, katere vidike članka naj spremenita in na kakšen način; v nasprotnem primeru bi jima svetovala umik članka.

Poleg posameznega psihologa bi bil na tem mestu hkrati dobrodošel povezovalen odziv celotne strokovne javnosti. Namreč, Smernice za psihologe, ki sodelujejo z mediji (EFPA Board of Ethics, 2011) niso namenjene le posameznemu psihologu, ampak tudi celotni skupnosti psihologov. Družbeno odgovorno je torej, da bi strokovne organizacije kakšne primere prijavile tudi disciplinskim organom pristojnih organizacij ali celo organom pregona v primeru kršenja zakonskih okvirjev.

Proaktivna drža pri družbeno aktualnih temah zahteva veliko energije ter odzivanja in zato je pomembno, da strokovna združenja pri takšnih postopkih spodbujajo ter pomagajo. Psiholog je namreč lahko tisti, ki je vsebinsko podkovan za razlago negativnih učinkov, vendar so potrebne tudi kompetence komunikacijske znanosti, pravne in novinarske prakse, predvsem pa tudi veliko osebne energije, da se ta sporočila ustrezno naslavljajo.

Zaključek

Ključna za dobro delo na področju raziskovanja in preprečevanja samomorilnega vedenja je vez med psihologom (ali drugim strokovnjakom) in

udeležencem ali klientom. Odprt, zaupanja vreden in spoštljiv odnos ni namenjen le reševanju kriznih situacij, ampak klientu pomaga pri konstruktivnem in motiviranem soočanju s problemi, izraža sočutje, prinaša veliko strokovne pomoči in podpore ter pomaga osmišljati. Da strokovnjak zmore tak odnos, je potrebno veliko naslavljanja lastnih strahov pred smrtjo, tabuiziranih tem, potrebna pa sta tudi širok nabor različnih kompetenc in znanj ter predvsem osebna integriteta, ki izhaja iz zavedanja odgovornosti pri delu s tako občutljivo vsebino. Strokovnjak mora imeti pri delu s samomorilnostjo možnost skrbni za lastno dobro, strokovno podporo in supervizijo, tudi zato, da se izogne izgorelosti zaradi sočutja.

Zahvala

Avtorici se za pregled poglavja zahvaljujeta Nini Krohne, sodelavki na UP IAM Slovenskem centru za raziskovanje samomora UP.

Literatura

- Alonzo, D., in Gearing, R. E. (2017). *Suicide assessment and treatment: Empirical and evidence-based practices* (2. izd.). Springer Publishing.
- Berman, A. L., in Carter, G. (2020). Technological advances and the future of suicide prevention: Ethical, legal, and empirical challenges. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 50(3), 643–651.
- Berman, N. C., Stark, A., Cooperman, A., Wilhelm, S., in Cohen, I. G. (2015). Effect of patient and therapist factors on suicide risk assessment. *Death Studies*, 39(7), 433–441.
- Bernert, R. A., In Roberts, L. W. (2012). Ethics commentary: Suicide risk; Ethical considerations in the assessment and management of suicide risk. *Focus*, 10(4), 467–472.
- Carli, V., Hoven, C. W., Wasserman, C., Chiesa, F., Guffanti, G., Sarchiapone, M., Apter, A., Balazs, J., Brunner, R., Corcoran, P., Cosman, D., Haring, C., Iosue, M., Kaess, M., Kahn, J. P., Keeley, H., Poštuvan, V., Saiz, P., Varnik, A., in Wasserman, D. (2014). A newly identified group of adolescents at 'invisible' risk for psychopathology and suicidal behavior: Findings from the SEYLE study. *World Psychiatry*, 13(1), 78–86.
- Dazzi, T., Gribble, R., Wessely, S., in Fear, N. T. (2014). Does asking about suicide and related behaviours induce suicidal ideation? What is the evidence? *Psychological Medicine*, 44(16), 3361–3363.
- Društvo novinarjev Slovenije. (B. l.a). *Kodeks novinarjev Slovenije*. <https://novinar.com/drustvo-novinarjev-slovenije/o-nas/dokumenti/kodeks/>

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- EFPA Board of Ethics. (2011). *Guidelines for psychologists who contribute to the media*. https://www.bdp-verband.de/fileadmin/user_upload/BDP/website/dokumente/PDF/Profession/Berufsethik/efpa_media_guidelines.pdf
- Goldblatt, M. J., Schechter, M., Maltsberger, J. T., in Ronningstam, E. (2012). Comparison of journals of suicidology: A bibliometric study from 2006–2010. *Crisis*, 33(5), 301–305.
- Gosar, D. (2023). Etične smernice in psihološka praksa na področju telepsihologije. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 459–480). Založba Univerze na Primorskem.
- Hawton, K. (2001). Media influences on suicidal behaviour: Contributory factors and preventive strategies. V O. Tekavčič Grad (ur.), *Suicide risk and protective factors in the new millenium* (str. 27–32). Cankarjev dom.
- Hawton, K. (2005). *Prevention and treatment of suicidal behaviour: From science to practice*. Oxford University Press.
- Hawton, K., in van Heeringen, K. (Ur.). (2000). *The international handbook of suicide and attempted suicide*. John Wiley & Sons.
- Hjelmeland, H. in Knizek, B. L. (2011). What kind of research do we need in suicidology today? V R. O'Connor, S. Platt in J. Gordon (ur.), *International handbook of suicide prevention: Research, policy and practice* (str. 591–608). John Wiley & Sons.
- King, C. A., in Kramer, A. C. (2008). Intervention research with youths at elevated risk for suicide: Meeting the ethical and regulatory challenges of informed consent and assent. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 38(5), 486–497.
- Lakeman, R., in Fitzgerald, M. (2009). Ethical suicide research: A survey of researchers. *International Journal of Mental Health Nursing*, 18(1), 10–17.
- Large, M., Kaneson, M., Myles, N., Myles, H., Gunaratne, P., in Ryan, C. (2016). Meta-analysis of longitudinal cohort studies of suicide risk assessment among psychiatric patients: Heterogeneity in results and lack of improvement over time. *PLOS One*, 11(6), e0156322.
- Leenaars, A. A. (2004). *Psychotherapy with suicidal people: A person-centred approach*. John Wiley & Sons.
- Maris, R. W., Berman, A. L., in Silverman, M. M. (2000). *Comprehensive textbook of suicidology*. Guilford Press.

- Mishara, B. L., in Weisstub, D. N. (2005). Ethical and legal issues in suicide research. *International Journal of Law and Psychiatry*, 28(1), 23–41.
- Nacionalni inštitut za javno zdravje. (2022, 7. september). *Svetovni dan preprečevanja samomora v 2022*. <https://nijz.si/zivljenjski-slog/dusevno-zdravje/svetovni-dan-preprecevanja-samomora-v-2022/>
- Niederkrotenhaler, T., Voracek, M., Herberth, A., Till, B., Strauss, M., Etzersdorfer, E., Eisenwort, B., in Sonneck, G. (2010). Role of media reports in completed and prevented suicide: Werther v. Papageno effects. *British Journal of Psychiatry*, 197(3), 234–243.
- Nock, M. K. (Ur.). (2014). *The oxford handbook of suicide and self-injury*. Oxford University Press.
- O'Connor, R., Platt, S. in Gordon, J. (2011). *International Handbook of Suicide Prevention: Research, Policy and Practice*. Wiley.
- Phillips, D. P. (1974). The influence of suggestion on suicide: Substantive and theoretical implications of the Werther effect. *American Sociological Review*, 39(3), 340–354.
- Poštuvan, V., Zadavec Šedivy, N., in Podlogar T. (2023). Etika v raziskovanju. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 373–403). Založba Univerze na Primorskem.
- Rosenbluth, M., Kleinman, I., in Lowy, F. (1995). Suicide: The interaction of clinical and ethical issues. *Psychiatric Services*, 46(9), 919–921.
- Roškar, S., in Videtič Paska, A. (2021). *Samomor v Sloveniji in svetu: opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava*. Nacionalni inštitut za javno zdravje.
- Roškar, S., Tančič Grum, A., in Poštuvan, V. (Ur.). (2010). *Spregovorimo o samomoru in medijih: preprečevanje samomora: preprečevanje samomora: strokovne smernice za odgovorno novinarsko poročanje*. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Roškar, S., Tančič Grum, A., Poštuvan, V., Podlesek, A., in De Leo, D. (2017). The adaptation and implementation of guidelines for responsible media reporting on suicide in Slovenia. *Zdravstveno varstvo*, 56(1), 31–38.
- Saigle, V., Séguin, M. in Racine, E. (2017). Identifying gaps in suicide research: A scoping review of ethical challenges and proposed recommendations. *IRB Ethics and Human Research*, 39(1), 1–9.
- Shneidman, E. S. (Ur.). (1973). *On the nature of suicide*. Jossey-Bass.
- van der Feltz-Cornelis, C. M., Sarchiapone, M., Postuvan, V., Volker, D., Roskar, S., Tančič Grum, A., Carli, V., McDaid, D., O'Connor, R.,

- Maxwell, M., Ibelshäuser, A., Van Audenhove, C., Scheerder, G., Sisask, M., Gusmão, R., in Hegerl, U. (2011). Best practice elements of multilevel suicide prevention strategies: A review of systematic reviews. *Crisis*, 32(6), 319–333.
- Wang, D. W. L., in Colucci, E. (2017). Should compulsory admission to hospital be part of suicide prevention strategies? *BJPsych Bulletin*, 41(3), 169–171.
- Wasserman, D. (Ur.). (2021). *Oxford textbook of suicidology and suicide prevention*. Oxford University Press.
- Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (77). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-3448>

III.5

Etika v ustvarjanju medijskih vsebin za otroke in mlade

Martina Peštaj

Povzetek

Otroci so z razvojem vedno bolj usposobljeni za razumevanje in dejavno uporabo medijev. Osnovne spretnosti pridobijo v otroštvu, v mladostništvu in odraslosti pa se te razvijejo v napredno medijsko kompetentnost, ki omogoča poglobljeno razumevanje medijskih sporočil in kritično soočanje z njimi. Kljub upadu zanimanja za tradicionalno gledanje televizije ustvarjalci televizijskih vsebin vseeno premišljeno in predano ustvarjajo kakovostne vsebine, ki jih lahko otroci in mladi spremljajo na linearni televiziji, še pogosteje pa na digitalnih platformah. V Sloveniji obstaja veliko ponudnikov medijskih vsebin, najpomembnejšo vlogo pri tem pa ima zagotovo edini javni medijski servis, Radiotelevizija Slovenija. Osrednja javna medijska in kulturna ustanova pri nas ustvarja ter predvaja vsebine za različne generacije občinstva, posebno odgovornost pa ima do otrok, ki jim zagotavlja širok izbor programskih vsebin ter jih ščiti pred programskimi vsebinami, ki bi lahko škodovala njihovem razvoju. V uredništvu otroških in mladinskih oddaj ob ustvarjalskem delu skrbimo tudi za upoštevanje Zakona o avdiovizualnih medijskih storitvah, Splošnega akta

Peštaj, M. (2023). Etika v ustvarjanju medijskih vsebin za otroke in mlade. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 503–519). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.503-519>

o zaščiti otrok v avdiovizualnih medijskih storitvah, *Smernic za poročanje o otrocih* ter internih *Smernic za zaščito otrok v programih RTV Slovenija* in *Kodeksa dela v programih za otroke in mlade* v uredništvu otroških in mladinskih oddaj. Pri svojem vsakodnevnem delu se srečujemo z mnogimi etičnimi dilemami, ki jih obravnavamo v pričujočem prispevku.

Ključne besede: etika v ustvarjanju medijskih vsebin, digitalni mediji za otroke in mlade, medijske kompetence, medijska psihologija, kodeksi in smernice dela v programih RTV Slovenija

Uvod

V zadnjem desetletju smo priča nepredstavljenemu napredku digitalnih medijev. Postali so osrednja točka družinske interakcije in imajo ključno vlogo v procesu socializacije otrok. Izsledki raziskav kažejo, da začnejo otroci medije spremljati že kot dojenčki, malčki pa so že redni in zvesti gledalci. Z razvojem so vedno bolj usposobljeni za razumevanje in uporabo medijev, razlike v dojemanju medijskih vsebin pa so v veliki meri pogojene z velikimi spremembami v spoznavnem, čustvenem in socialnem razvoju v obdobju otroštva. Če želimo razumeti pomen medijev za razvoj in učenje otrok, moramo poznati njihove gledalčne navade.

Današnja generacija otrok je rojena v okolje, kjer je uporaba elektronskih naprav sestavni del vsakodnevnega življenja. Otroci odraščajo s pametnimi telefoni in tabličnimi računalniki, zanimanje za tradicionalno gledanje televizije upada. Ustvarjalci televizijskih vsebin vseeno premišljeno in predano ustvarjajo kakovostne vsebine, ki jih lahko otroci in mladi spremljajo na linearni televiziji, še pogostejše pa na digitalnih platformah.

Da lahko govorimo o uporabi medija, mora sprejemnik medijski dražljaj razumeti kot ponudbo za komunikacijo (Charlton, 2004). Medijsko sprejemanje ni le odziv na fizični dražljaj, temveč je del družbenega dogajanja, saj sprejemnik s tem dovoli, da mu nekdo drug nekaj pove oz. pokaže.

Prve korake v svet medijev otrok naredi v spremstvu odraslih, če ne drugače, v obliki skupnega gledanja televizije ali spletnih vsebin (Charlton, 2004). Starši spremljajo otrokov razvoj in mu ponudijo vsebine, ki jih bo lahko z malo njihove pomoči razumel in sprejel. Tako spodbujajo otrokov razvoj, saj je otrok v interakciji s kompetentnejšo osebo sposoben delovati na višji ravni, kot deluje sam. Zato so odrasli ključni pri

vzpodbijanju in usmerjanju otrokove medijske kompetentnosti. Na otrokovo ravnanje z mediji bodo odločilno vplivali družinsko spremljanje medijev in pogovori o njih. Otroke je treba uporabe medijev naučiti, zato je nujno, da jih v zgodnjem otroštvu spremljajo skupaj s starši.

Medijska kompetentnost, ki jo imenujejo tudi medijska pismenost, je vzgojni in izobraževalni cilj, eden najpomembnejših v sedANJI in prihodnji medijski družbi. Strokovnjaki jo vidijo kot način, kako v največji možni meri izkoristiti medije in obenem čim bolj zmanjšati njihove neugodne vplive. Pojem medijska kompetentnost torej pomeni vidik kritičnega mišljenja, ki zajema dekodiranje, analizo, ocenjevanje in izdelavo medijskih sporočil (Lemish, 2003).

Otroci so z razvojem vedno bolj usposobljeni za razumevanje in dejavno uporabo medijev. Osnovne spretnosti otrok pridobi v otroštvu, v mladostništvu in odraslosti pa se te razvijejo v napredno medijsko kompetentnost, ki omogoča poglobljeno razumevanje medijskih sporočil in kritično soočanje z njimi. Strokovnjaki jo vidijo kot proces, ki se razvija vse življenje in ni omejen samo na miselne sposobnosti, temveč vključuje tudi socialne spretnosti, ki določajo posameznikovo vsakdanje življenje. Medijska kompetentnost v središče postavlja gledalca: potrebe, interpretacijo, zadovoljstvo in socialni kontekst, ki obdaja televizijski svet (Lemish, 2003).

K osnovnim spretnostim medijske kompetentnosti še posebej sodi razumevanje medijskega simbolnega sistema. Razumeti simbolno organiziranost različnih otroških medijev je za otroke, ki živijo v izrazito medijski družbi, ena najpomembnejših z mediji povezanih razvojnih nalog (Nieding in Ohler, 2006).

Razlike, ki se pri otrocih pojavljajo v rokovanju z mediji, nastajajo zaradi razlik v spoznavnem razvoju otrok in talentu, odvisne so od poprejšnjih izkušenj z medijem, vpliva sorojencev in od splošne radovednosti ter zanimanja za medij (Lemish, 2003). Za razvoj medijske pismenosti so ključnega pomena tudi pogovori med otroki in starši. Otroci zelo hitro ponotranjijo mnenja in sodbe staršev o medijih in kmalu dobijo občutek za socialni kontekst, v katerem z medijem rokujejo starši.

Ko otrok premore osnovno znanje o značilnostih medija, si z lastnim odkrivanjem in preizkušanjem oblikuje dodatno razumevanje medijske ponudbe. Tako se otroci učijo ravnati z mediji na dva načina: na eni strani jim izkušeni odrasti predstavljajo model, na drugi strani pa z lastnimi

izkušnjami z medijem in razvojem miselnih struktur postopno gradijo svoje znanje o mediju.

Osrednji del

Razvojni vidik spoznavanja, razumevanja, sprejemanja in odzivanja na medijske vsebine oz. razvoj medijskih kompetenc je pomembno odvisen tudi od samega vira nastajanja medijskih vsebin, in temu namenjamo pričujoči prispevek.

V Sloveniji obstaja veliko ponudnikov medijskih vsebin, najpomembnejšo vlogo pri tem pa ima zagotovo edini javni medijski servis, Radiotelevizija Slovenija. RTV Slovenija kot osrednja javna medijska in kulturna ustanova v Republiki Sloveniji ustvarja in predvaja vsebine za različne generacije občinstva. Posebno odgovornost ima do otrok, ki jim zagotavlja širok izbor programskih vsebin ter jih ščiti pred programskimi vsebinami, ki bi lahko škodovala njihovem razvoju.

Televizija Slovenija pripravlja, oddaja in arhivira vsebine za nacionalne ter regionalne programe, zagotavlja kakovostne in verodostojne vsebine za raznoliko občinstvo, kjer med drugim skrbi za raznovrsten program za otroke in mladostnike. V uredništvu otroških in mladinskih oddaj skrbijo za oblikovanje ter nastanek avtorskih oddaj in projektov ter za izbiro, nakup in sinhronizacijo tujih risank, igranih serij ter dokumentarnih oddaj. V uredništvu deluje ustvarjalska ekipa, ki je sestavljena iz urednic oddaj, redaktorice in novinark, redno pa sodelujemo tudi s slovenskimi gledališkimi režiserji in igralci (voditelji in igralci v otroških oddajah, sinhronizacija risank), z otroki (voditelji in igralci v otroških oddajah) ter s strokovnjaki z različnih področij. Uredništvo trenutno vodi medijska psihologinja.

Medijski psiholog

Za delo v uredništvu otroških in mladinskih oddaj se formalno ne pričakuje psihološkega predznanja. Da uredništvo trenutno vodi psihologinja, je splet okoliščin in ne načrtnega kadrovanja. Izkušnje pa kažejo, da so psihološka znanja ključnega pomena na vseh stopnjah dela za otroke in mlade ter z njimi pri ustvarjanju medijskih vsebin. Definicija starostne skupine gledalcev in njihove razvojnopsihološke značilnosti v povezavi z elementi medijskega ustvarjanja so osnova pri oblikovanju novih konceptov oddaj ter kasnejši produkciji oddaje. Izbira otrok in mladih, ki sodelujejo v oddajah, in aktivno delo z njimi zahtevata poznavanje razvojne

in pedagoške psihologije. Kriteriji izbora kakovostnih risank, dokumentarnih oddaj in igranih serij prav tako temeljijo na psiholoških značilnostih posameznih starostnih skupin gledalcev. Vodenje ekipe, ki ustvarja posamezno oddajo, in celotnega uredništva, ki ga sestavljajo osebnostno zelo različni posamezniki z močnim kreativnim potencialom, pa predstavlja velik izziv, pri katerem je poznavanje psiholoških značilnosti velika prednost in pomoč. Medijska psihologinja tako tudi skladno z etičnimi načeli *Kodeksa poklicne etike psihologov*, ki govorijo o odgovornosti psihologa (Društvo psihologov Slovenije, 2019), stremi k zagotavljanju visoke ravni strokovnega in znanstvenega dela ter poklicne in strokovne odgovornosti do najranljivejših skupin, med katerimi so tudi mladi. V tujini je profil medijskega psihologa priznan ter prepoznan kot ključen člen uredništev medijskih vsebin za otroke in mlade. Verjamemo, da tudi s pričujočim prispevkom in prepoznavanjem zakonitosti dela ter potreb pri ustvarjanju medijskih vsebin za otroke in mlade tlakujemo pot formalizaciji profila.

Tako naj v nadaljevanju navajane etične dileme ne bi predstavljale osebnih dilem psihologa, ki se je bolj po naključju znašel na dotičnem delovnem mestu; uradna funkcija psihologa omogoča tudi aktivno varovanje *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Ob ustvarjalskem delu pa so ustvarjalci medijskih vsebin za otroke in mlade zavezani k temu, da skrbijo za upoštevanje Zakona o avdiovizualnih medijskih storitvah (ZAVMS) (2011), Splošnega akta o zaščiti otrok v avdiovizualnih medijskih storitvah (2022), *Smernic za poročanje o otrocih* (2014) ter internih *Smernic za zaščito otrok v programih RTV Slovenija* (RTV Slovenija, b. l.b) in *Kodeksa dela v programih za otroke in mlade* (RTV Slovenija, b. l.a) v uredništvu otroških ter mladinskih oddaj RTV Slovenija.

Za psihologe, ki sicer v večji meri (so)delujejo z ali v medijih, je pomembno poznavanje tudi *Smernic za psihologe*, ki sodelujejo z mediji, Odbora za etiko pri Evropski zvezi psiholoških združenj (EFPA Board of Ethics, 2011). *Smernice* so bile aprila 2012 prevedene in izdane tudi pri nas (v okviru Društva psihologov Slovenije).

Smernice za zaščito otrok v programih RTV Slovenija

Obsežna skupina strokovnjakov je leta 2014 izdala *Smernice za poročanje o otrocih*, v katerih so upoštevali Ustavo Republike Slovenije, OZN-ovo *Konvencijo o otrokovih pravicah*, *Konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* Sveta Evrope, Zakon o avdiovizualnih medijskih stori-

tvah, Zakon o medijih, Zakon o varstvu osebnih podatkov in *Kodeks novinarjev Slovenije*. Smernice so bile namenjene novinarjem pri pripravi in objavi prispevkov, v katerih so udeleženi otroci.

Zaradi specifičnosti dela na RTV Slovenija, predvsem pa na podlagi dolgoletnih izkušenj in znanja je delovna skupina strokovnjakov z različnih področij RTV Slovenija, ki se ukvarjajo s programi za otroke in mlade, v letu 2022 oblikovala *Smernice za zaščito otrok v programih RTV Slovenija* (v nadaljevanju *Smernice*) (b. l.b). *Smernice* še niso uradno potrjene, prinašajo pa navodila o ustvarjanju vsebin za otroke in mlade. Predstavljajo vse tisto, česar bi se pri svojem delu za otroke in z otroki morali zavedati ter držati ustvarjalci programov na RTV Slovenija.

Smernice podrobneje opredeljujejo način, na katerega RTV Slovenija uresničuje Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah (2011), predvsem 14. in 23. člen, ter Splošni akt o zaščiti otrok v avdiovizualnih medijskih storitvah (2022). Namen *Smernic* je poenotiti ravnanje vseh sodelujočih pri pripravi, izbiranju, označevanju in umeščanju programskih vsebin, primernih za otroke, v vseh medijih in programih RTV Slovenija. RTV Slovenija tako gledalcem, poslušalcem, bralcem in uporabnikom programskih vsebin (v nadaljevanju občinstvo) zagotavlja, da bodo vse programske vsebine, ki bi lahko škodile razvoju otrok, ustrezno umeščene v programske pasove in da bodo opozorilne oznake staršem oz. skrbnikom dajale jasne informacije o predvajani oz. objavljeni vsebini.

Pregled najpomembnejših smernic, ki posegajo tudi na področje psihologije in etike

Vsebine glede na primernost za otroke

RTV-vsebine z vidika primernosti ali škodljivosti za otroke delimo v pet skupin:

- otroške vsebine, ki so namenjene otrokom do 12. leta in so ustvarjene prav zanje; v medijih RTV Slovenija so to npr. otroški igrani filmi in nadaljevanke, risanke, radijske igre, televizijske ali radijske pravljice, poučne in razvedrilne otroške oddaje, kvizi in tekmovanja;
- vsebine, ki so primerne za vse občinstvo in tudi za otroke do 12. leta, po presoji pa jih označimo tudi kot programske vsebine, primerne za otroke z vodstvom staršev (VS ali NST);

- vsebine, ki vsebujejo enega ali več elementov, po katerih presojamo škodljivost za otroke, zaradi česar niso primerne za vse otroke do 15. leta ter jih je treba ustrezno umestiti in označiti;
- vsebine, ki vsebujejo več škodljivih elementov ali so ti elementi intenzivnejši, zato so neprimerne za vse otroke do 18. leta in jih je treba ustrezno umestiti ter označiti,
- vsebine za odrasle, ki vsebujejo najškodljivejše programske vsebine, tudi neupravičeno nasilje in pornografijo, zaradi česar morajo biti kodirane ali drugače zaščitene – teh vsebin RTV Slovenija praviloma ne predvaja.

Starostne skupine otrok

RTV-vsebine, ki bi lahko škodljivo vplivale na razvoj otrok oz. so potencialno škodljive, se smejo predvajati in objavljati le v časovno omejenih programskih pasovih oz. morajo biti ustrezno označene ali zaščitene. S tem namenom in kot pripomoček za označevanje ter umeščanje programskih vsebin razlikujemo naslednje starostne skupine občinstva:

- otroci do 12. leta,
- otroci do 15. leta,
- otroci do 18. leta (mladostniki).

Znotraj starostne skupine do 12. leta se posebna pozornost namenja najmlajšim otrokom, tj. tistim do 6. leta, in mlajšim otrokom, tj. tistim do 9. leta starosti. Pri umestitvi, označevanju in kategorizaciji programskih vsebin je treba upoštevati razvojno oz. starostno razliko v dojemanju posameznih škodljivih elementov.

Primernosti vsebin za otroke do 12. leta

Pri pripravi, izbiri, objavi in umeščanju RTV-vsebin za najmlajše otroke (do 6. leta starost) je treba upoštevati, da imajo ti otroci še velike težave z razlikovanjem, kaj je resnično in kaj ne, zato naj radijske in televizijske vsebine zanje ne vsebujejo prikazov ter opisov nasilja in groze ter strašljivih prizorov. Pri RTV-vsebinah za otroke do 9. leta je treba upoštevati, da ti otroci pri spremljanju igrane produkcije še ne ločujejo povsem, kaj je domišljjsko in kaj realistično, da težko razumejo, zakaj kdo nekaj naredi in kakšne so možne posledice, ter da so tisto, kar slišijo in vidijo, pripravljeni posnemati. Radijske in televizijske vsebine za to starostno skupino lahko vsebujejo blage strašljive prizore, ki se vedno srečno razpletejo, iz-

ogibati pa se je treba realističnim strašljivim prizorom, prikazom ali opisom žrtev nesreč, bolezni, katastrof, vojne, nasilja nad otroki ali živalmi ter trupel. V primeru uredniške presoje se vsebino označi kot programsko vsebino, primerno za otroke z vodstvom staršev (VS ali NST).

Etična dilema:

Kako označiti vsebine drugih programov in uredništev, ki niso primerne za otroke?

Obstajajo jasni kriteriji in navodila, po katerih se vsebinam dodaja zgoraj navedene oznake. Uredniki posameznih uredništev, predvsem tujega, igranega in dokumentarnega, poskrbijo, da so vsi filmi, dokumentarni filmi ter nadaljevanke pregledani in ocenjeni ter označeni v skladu s pravili. Dilema se pojavi pri označevanju vsebin za otroke do 12. leta, ki so praviloma v pristojnosti uredništva za otroške in mladinske oddaje. Takrat v kontsktu uredniške presoje prosimo za uradno oceno in vsebino primerno označimo (najpogosteje z oznako programska vsebina, primerna za otroke z vodstvom staršev (VS ali NST)). V bloku na linearni televiziji, ki je namenjen otrokom in mladim, skrbimo, da so oddaje razvrščene po starosti gledalcev – ob zgodnejših urah so oddaje za najmlajše, ki jim popotno sledijo oddaje za starejše otroke in mlade. Pri prenosu vsebin na digitalne platforme pa skrbimo, da so oddaje ustrezno razvrščene na tri platforme, namenjene trem različnim ciljnim publikam (RTV Živ žav – od treh do osmih let starosti, RTV Čist hudo – od devet do 14 let, RTV Skit – za mlade). Na ta način otroke tudi učimo ustrezne selekcije vsebin in jim ponujamo široko, a skrbno izbrano paleto programov, ki so namenjeni specifični ciljni publiki. Težava se pojavi v primeru, ko se ob izrednih dogodkih v termine bloka za otroke umeščajo oddaje drugih programov in uredništev, ki niso primerne za otroke.

Primer 1

V začetku ruske agresije na Ukrajino so bila uvedena jutranja poročila, ki so prinašala predvsem strašljive novice o dogodkih v Ukrajini. Umeščena so bila tudi v sobotni dopoldanski blok za otroke. Ker poročila po pravilu ne potrebujejo oznak o primernosti za otroke in se vsebinsko ne ozirajo na termin, v katerem so na sporedu, bi se lahko brez napovedi ali opozorila pojavila med otroškimi oddajami. Po tehtnem premisleku smo predstavili naše pomisleke in argumente vodstvu informativnega

programa, ki nam je prisluhnilo in uvedlo ustrezno oznako pred poročili, da so bili otroci in starši vsaj na tak način opozorjeni na neprimerne vsebine, ki so se nenadoma pojavile med oddajami za otroke.

Prav tako je treba skrbno pretehtati vsebino vsake serije, ki je v osnovi namenjena otrokom, ima pa določene elemente, ki so lahko zanje presenetljivi.

Primer 2

Pred leti smo odkupili pravice za predvajanje izjemne, nagrajevane, a kontroverzne norveške igrane serije *Zombi Lars*, ki je bila namenjena otrokom, starejšim od devet let. V njej ni bilo prizorov, ki bi po pravilih ustrezali kateremu izmed označevanj, nas je pa kljub temu skrbelo, da bi lahko določeni prizori, vzeti iz konteksta ali samo na kratko opaženi, povzročili razburjenje predvsem odraslih. Odločili smo se, da damo pred serijo oznako za programsko vsebino, primerno za otroke z vodstvom staršev (VS ali NST), in pripravili ustrezno gradivo, namenjeno posredovanju gledalcem v primeru pritožb. Gradivo je pripravila norveška psihologinja in nam ga z veseljem odstopila v prevod ter priredbo. Prepričani smo bili, da bo serija otroke pritegnila in jim s svojimi sporočili razširila obzorje ter spremenila pogled na svet, hkrati pa smo se bali odzivov odraslih gledalcev. Dobili smo samo eno pritožbo odraslega gledalca, ki je videl zgolj en zanj moteč prizor. Otroci so serijo sprejeli z navdušenjem, uspešno smo predvajali vse tri sezone serije.

Oba primera sta dokaz, da tudi skrbno poznavanje vseh zakonskih določil ne pomeni preproste in hitre odločitve ter da se vedno znova pojavljajo situacije, v katerih je pomembno pretehtati vse možnosti, na vsebine pogledati z različnih zornih kotov ter se pogovoriti s sodelavci in strokovnjaki. Iz takšnih izkušenj se vedno znova učimo za vse naslednje, dejstvo pa je, da nas hitro razvijajoča se medijska krajina vedno znova preseneti. Zato moramo biti ves čas pozorni in delovati premišljeno, strokovno ter odgovorno.

Etična dilema:**Kako na primeren način poročati o otrocih in mladih v programih za otroke in mlade**

Na tem mestu lahko govorimo predvsem o lastnih programih, v katerih poročamo o otrocih in mladih. Takšen primer je redna tedenska informativna oddaja za mlade *Infodrom*, ki je nastala po vzoru podobnih oddaj po Evropi in je edina informativna oddaja za mlade v slovenskem prostoru. Priprave na začetek njenega predvajanja so trajale več kot leto dni, saj smo se želeli temeljito pripraviti in naučiti, kako vsakodnevne informacije, tudi težke in strašljive, sporočiti mladim na način, da jih bodo razumeli in jih ne bodo prestrašile, temveč spodbujale k razmisleku in aktivnemu ukrepanju.

V oddaji so vsi novinarski prispevki predstavljeni skozi oči otrok, želimo slišati njihovo mnenje in razmišljanje, odrasle pa vključimo kot podporo oz. za razlago in opolnomočenje ob posameznih dogodkih oz. dejavnostih. Pri delu na *Infodromu* še posebej skrbno sledimo *Smernicam za poročanje o otrocih* (2014), še posebej skrbi za otrokovo korist in dostojanstvo, varstvu osebnih podatkov, soglasju otrok in skrbnikov, ustreznim in premišljenim pogovorom z otrokom, pomenu za vsakdanje ter občutljive življenjske situacije. Predvsem pri teh zadnjih si vzamemo še posebej veliko časa za premislek in strokovni posvet.

Primer 3

Srečali smo se z dilemo, kako pristopiti k poročanju o samomoru osnovnošolke, ki je pretresel Slovenijo. Zavedali smo se, da moramo o tem v aktualni oddaji spregovoriti tudi mi, saj so se mladi o tem veliko pogovarjali. Spremljali smo poročanje odraslih medijev, ki so iz tragičnega dogodka naredili manjšo ali večjo zgodbo, pri tem pa večinoma niso upoštevali navodil strokovnjakov s področja preprečevanja samomorov, ki so opozarjali, da ima lahko neustrezno poročanje tudi tragične posledice.

Po posvetovanju s strokovnjaki smo o težki temi spregovorili na način, da smo podali informacijo o dogodku, ob tem pa takoj skušali odgovoriti na številna vprašanja otrok, ki so prihajala v uredništvo oddaje, in ponuditi podporo ter pomoč ob morebitnih stiskah. Na podoben način se vedno znova hitro in učinkovito odzovemo na zahtevne dogodke, ki

vplivajo tudi na mlade. Pri tem nam je resnično v pomoč nenehna komunikacija z našimi gledalci, saj tako izvemo, kaj jih zanima in skrbi, in se jim lahko na tak način najbolj približamo.

Za poročanje o samomoru sicer obstajajo smernice Svetovne zdravstvene organizacije in Mednarodne zveze za preprečevanje samomora, ki so bile leta 2010 prevedene in prirejene tudi pri nas (Roškar idr., 2010). Te opozarjajo, da (senzacionalistično) poročanje lahko vodi v posnemanje, zato je vsakršno prikazovanje teh vsebin še posebej problematično.

Primer 4

Tudi na situacijo medvrstniškega nasilja, ki je pretresel javnost, smo se v okviru *Infodroma* želeli odzvati hitro, učinkovito in premišljeno. Spremljali smo širjenje informacij po medijih in spletu in si tudi s pomočjo strokovnjakov skušali oblikovati ustrezno stališče o situaciji ter sestaviti primeren odziv. Mladi so namreč informacije spremljali, komentirali in delili, ob tem pa se jim je postavljala vrsta vprašanj, ki so jih naslovili tudi na naše uredništvo.

Obvestiti smo jih želeli predvsem o neustreznem odzivu medijev oz. neupoštevanju *Smernic za poročanje o otrocih* (2014). Nikakor nismo želeli zmanjšati teže neprimernega in nesprejemljivega ravnanja, želeli pa smo opozarjati, kakšen je neustrezen odziv medijev in s tem posredno javnosti na dogodek, ter opolnomočiti mlade, da bi v morebitnih podobnih situacijah ravnali družbeno odgovorno in empatično. Tudi za te primere obstajajo smernice, ki priporočajo omejeno medijsko poročanje o kriznih dogodkih; povzročitelji lahko namreč (tudi negativno) pozornost doživljajo kot nagrado, hkrati pa to daje povod za posnemanje (Odeljenje za psihologijo, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2023).

Podobne situacije se pri našem delu pojavljajo nenehno, tedensko jih obdelujemo v oddaji, pa vendar se vsaki posamezni posvetimo, se o njej pogovarjamo, razmišljamo in tudi s pomočjo stroke iščemo najboljše možne načine obveščanja naše mlade publike.

Etični dilemi:

Kako prikazovati otroke in mlade kot voditelje ter igralce v programih za otroke in mlade?

Kako delati z otroki in mladimi na snemanjih?

Ti dve področji združujemo zato, ker sta neločljivo povezani, predvsem pa sta zelo specifično vezani na delo našega uredništva in nista posebej obravnavani v nobenem pravilniku. Zato smo skozi leta dela z otroki, pri druženjih in izmenjavi izkušenj s kolegi iz tujine, prebiranju strokovnih člankov in udejanjanju teorije v praksi, sami napisali kodeks dela, ki ga spoštujemo in ga nenehno preizprašujemo ter osvežujemo. Nastal je kot odraz našega odnosa do dela in naše ciljne publike ter nam služi kot nenehen opomin, kako je naše delo čudovit privilegij in velika odgovornost.

Kodeks dela v uredništvu otroških in mladinskih oddaj

Skozi leta dela ter izkušenj se je v uredništvu otroških in mladinskih oddaj oblikoval kodeks dela, ki temelji na mednarodno sprejetih dokumentih, določilih in kriterijih.

V uredništvu otroških in mladinskih oddaj TV Slovenija pri delu za otroke in mlade skrbimo, da (je) naš program (RTV Slovenija b. l.a):

1. ohranja integriteto otrok in mladih (spoštljivost do nastopajočih in do gledalcev);
2. v procesu dela z otroki in mladimi upošteva stopnjo otrokovega ali mladostnikovega razvoja, vsakodnevnega življenjskega ritma vsakega posameznika ter šolskega koledarja;
3. primeren dojemanju in razumevanju ciljne publike;
4. navdihuje, krepi samopodobo in otrokom ter mladim pomaga pridobivati pozitivne izkušnje (tako gledalcem kot nastopajočim);
5. predstavlja raznolike vsebine z vseh področij, skladno s predšolskim in šolskim učnim načrtom;
6. vzpodbuja otroke, da postavljajo vprašanja;
7. utrjuje vrednote slovenskega jezika, narodove kulture in dediščine;
8. vzpodbuja zdrav odnos do narave in okolja ter uči temeljnih korakov za ohranjanje narave;
9. vključuje vse žanre in v vseh žanrih predstavlja etične vrednote ter verodostojne medosebne odnose;

10. predstavlja vso paleto raznolikosti (medgeneracijske, spolne, kulturne, verske) in spodbuja njeno sprejemanje;
11. v skladu z otrokovim in mladostnikovim čustvenim, socialnim ter miselnim razvojem (tudi uči, očiščuje strahov, nakazuje možne rešitve težav ali jih pomaga iskati);
12. sledi sodobnim trendom ustvarjanja za otroke;
13. vključuje uporabo multimedijskih možnosti v vsebinskem in tehnološkem smislu;
14. zabaven, s poznavanjem razvojnih zakonitosti humorja otroke spravlja v smeh;
15. ustvarjalcem v veselje.

V skladu s *Kodeksom dela v programih za otroke in mlade* ustvarjamo redne in priljubljene oddaje, v katerih nastopajo tudi otroški voditelji in igralci, ob tem pa se nam nenehno postavljajo etične dileme, saj si želimo, da bi bilo naše delo tudi v dobrobit naših mladih nastopajočih.

Primer 5

Delo na otroški oddaji *Firbcologi* od urednice zahteva veliko mero prilagajanja, sprejemanja in učinkovitega dela z otroki, saj ima v vsaki sezoni 15 otrok, ki jih izbere na avdiciji in z njimi ustvarja vse leto. Urednica je odgovorna za kakovostno oddajo, to pa lahko doseže samo z ustreznim delom z otroškimi voditelji. Pol leta jih na snemanjih na terenu spoznava, se o njih uči, jih vidi v različni vlogah, da jih lahko potem premišljeno razporedi v scenarije glede na njihove sposobnosti in interese. Urednici je na prvem mestu končni izdelek – oddaja, ki pa je dobra le, če so ustvarjeni pogoji, v katerih otroški voditelji dajo vse od sebe. Studijsko snemanje poteka strnjeno, večina otrok je ves teden v studiu in se pripravlja za nastop v posameznih prizorih oddaj. Otroci podobno kot na kakšnem poletnem taboru oblikujejo zelo specifično skupinsko dinamiko, v kateri se pojavljajo vsa možna čustva in se oblikujejo različni odnosi. Toda ti otroci morajo biti v trenutku, ko jih režiser pokliče pred kamero, osredotočeni samo na besedilo, ki so se ga učili, in na svojo igro v posameznem prizoru. Da zmoremo to zahtevno delo z otroki, predvsem pa, da jih podpremo pri tem, da dajo na snemanju vse od sebe, vsako leto k projektu povabimo študenta psihologije, ki postane njihov spremljevalec in skrbi za to, da dinamika

v zakulisju snemanja ne ovira njegovega poteka in kakovosti. Spremljevalec je tudi nenehno v stiku z urednico oddaje, ki mora biti obveščena o vsem dogajanju, da se lahko skupaj z režiserjem sproti odloča, kako bo snemanje potekalo.

V otroških oddajah pogosto sodelujejo otroci kot voditelji ali igralci. Izberemo jih na avdicijah, ki za nas vedno predstavljajo etično dilemo, saj se zavedamo, da se otroci, ki jih zavrnamo, ne počutijo dobro. Ker ne vemo, kako se na to situacijo odzovejo njihovi starši in kako jim predstavijo našo zavrnitev, se nam zdi pomembno, da opravimo naše delo kar se da z občutkom do otrokovih potreb in želja. Vse sodelavke uredništva k avdicijam pristopamo na podoben način: do otrok smo prijazne in spodbudne, ne postavljamo jih pred nepričakovane in neustrezne izzive, pohvalimo jih, se jim zahvalimo za pogum in jim na primeren način povemo, koliko otrok se je prijavilo in koliko jih bomo izbrali. Na ta način želimo doseči, da bi jim avdicija ostala v spominu kot prijetna izkušnja in bi jih opogumila tudi za druge podobne preizkušnje. Da je naš namen dosežen, nam pogosto sporočijo starši ali pa celo sami otroci, ki se znova vrnejo k nam na kakšno drugo avdicijo.

Pred podobno etično dilemo smo tudi ob koncu sezone, ko se od otrok, ki so sodelovali pri snemanju oddaj, poslovimo. Zaradi našega načina dela z otroki je za slednje izkušnja snemanja praviloma izjemna in navdušujoča, zato se težko poslovijo od vrstnikov, s katerimi so nastopali, in ekipe, ki je skrbela za njih. Težko je tudi ekipi, hkrati pa vemo, da je tako prav, saj smo jim dali edinstveno izkušnjo, ki je ne bodo nikoli pozabili in jih bo zelo verjetno oblikovala v kasnejšem življenju. Zato jim dovolimo, da izrazijo vsa svoja čustva in jih pri tem vidimo ter slišimo. Naša naloga pa je ustvariti novo sezono oddaje in vanjo povabiti nove otroke. Želimo dati priložnost čim večjemu številu otrok, vedno znova smo radovedni, koga bomo spoznali v novem krogu.

Zaključek

Digitalni mediji so eden izmed ključnih dejavnikov razvoja današnjih otrok. Navzoči so v vsakem domu in zavzemajo pomemben del družinske dinamike. Njihov vpliv na družino je odvisen od mnogih dejavnikov, družinske gledalne navade pa se spontano prenašajo na otroke.

Prve korake v svet medijev otrok naredi v spremstvu odraslih, ki spremljajo njegov razvoj in mu ponujajo vsebine, ki jih bo z njihovo pomočjo lahko razumel in sprejel (Charlton, 2004). Tako se začne razvoj

njegove medijske kompetentnosti, ki je eden najpomembnejših ciljev v sednji in prihodnji medijski družbi. Predstavlja vidik kritičnega mišljenja, ki zajema dekodiranje, analizo, ocenjevanje in izdelavo medijskih sporočil (Lemish, 2003). Otroci so z razvojem vedno bolj usposobljeni za razumevanje in dejavno uporabo medijev.

Otroci so redni gledalci digitalnih medijev, z njimi se učijo ravnati s pomočjo izkušenih odraslih, ki jim predstavljajo model, in preko lastnih izkušenj z medijem. Predelava medijskih sporočil je pri njih močno povezana s pridobivanjem izkušenj v vsakdanjem življenju (Charlton, 2004). Velike spremembe v miselnem, čustvenem in socialnem razvoju v obdobju otroštva vodijo do razvojno pogojenih razlik v dojemanju medijskih vsebin. Za pravilno razumevanje mora imeti otrok razvite številne miselne strukture, ki mu omogočajo: razumevanje medija kot izraznega sredstva, prepoznavanje značilne oblike pripovedi, ločevanje med resničnim in izmišljenim, ustrezno razvito empatijo in moralno presojanje (Charlton, 2004). Zaradi vseh naštetih razlogov je zelo pomembno, kaj otroci pri določeni starosti gledajo, osnovno vodilo vsem pa mora biti izbira resnično kakovostnih oddaj za otroke, ki upoštevajo njihov razvoj in sposobnosti na vseh ravneh.

Pri tem veliko odgovornost nosijo ustvarjalci medijskih vsebin za otroke in mlade. Kljub upadu zanimanja za tradicionalno gledanje televizije ustvarjalci televizijskih vsebin premišljeno in predano ustvarjajo kakovostne vsebine, ki jih lahko otroci in mladi spremljajo na linearni televiziji, še pogosteje pa na digitalnih platformah. Pri tem ima najpomembnejšo vlogo edini javni medijski servis, Radiotelevizija Slovenija. Na Televiziji Slovenija deluje uredništvo otroških in mladinskih oddaj, ki z vso odgovornostjo zagotavlja širok izbor programskih vsebin za otroke in mlade ter jih ščiti pred programskimi vsebinami, ki bi lahko škodovala njihovemu razvoju. Ob tem se strokovnjaki srečujejo z mnogimi etičnimi dilemami, kot so npr.: kako označiti vsebine drugih programov in uredništev, ki niso primerne za otroke, kako na primeren način poročati o otrocih in mladih v programih za otroke in mlade, kako otroke in mlade prikazovati kot voditelje ter igralce v programih za otroke in mlade in kako delati z otroki in mladimi na snemanjih. V pomoč so jim Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah (2011), Splošni akt o zaščiti otrok v avdiovizualnih medijskih storitvah (2022), *Smernice za poročanje o otrocih* (2014) ter interne *Smernice za zaščito otrok v programih RTV Slovenija* (RTV Slovenija b. l.b) in *Kodeks dela v programih za otroke in mlade* (RTV Slovenija b. l.a).

Predvsem pa je glavno vodilo pri njihovem delu popolna predanost ciljnim gledalcem, otrokom in mladim. Poznavanje njihovega psihološkega razvoja, učnih procesov in stopenj humorja, spremljanje in delovanje v skladu z najnovejšimi trendi televizijskega ustvarjanja, spoštovanje do otrok in njihovih odraslih ter nenehno preverjanje svojega dela v ciljnem občinstvu jim omogočajo, da znotraj danih možnosti ustvarjajo kakovostne vsebine za otroke in mlade.

Literatura

- Charlton, M. (2004). Entwicklungspsychologische Grundlagen. V R. Mangold, P. Vorderer in G. Bente (ur.), *Lehrbuch der Medienpsychologie* (str. 129–150). Hogrefe.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- EFPA Board of Ethics. (2011, 15. julij). *Guidelines for psychologists who contribute to the media*. European Federation of Psychologists' Associations. <https://www.efpa.eu/guidelines-psychologists-who-contribute-media>
- Lemish, D. (2003). The understanding of television by kindergarteners: The early development of television literacy. V T. Lavender, B. Tufte in D. Lemish (ur.), *Global trends in media education: Policies and practices* (str. 67–90). Hampton Press.
- Nieding, G., in Ohler, P. (2006). Der Erwerb von Medienkompetenz zwischen 3 und 7 Jahren. *TV Diskurs*, 10(4), 46–51.
- Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. (2023). *Psihološke smernice za medijsko izveštavanje nakon kriznih događaja*.
- Roškar, S., Tančič Grum, A., in Poštuvan, V. (Ur). (2010). *Spregovorimo o samomoru in medijih: preprečevanje samomora: preprečevanje samomora: strokovne smernice za odgovorno novinarsko poročanje*. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- RTV Slovenija. (B. l.a). *Kodeks dela v programih za otroke in mlade*.
- RTV Slovenija. (B. l.b). *Smernice za zaščito otrok v programih RTV Slovenija* [Neobjavljeno].
- Smernice za poročanje o otrocih*. (2014). DNS, Središče ZIPOM, Zveza prijateljev mladine Slovenije in Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.
- Splošni akt o zaščiti otrok v avdiovizualnih medijskih storitvah. (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (92). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-2305>

Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah (ZAvMS). (2011). *Uradni list Republike Slovenije*, (87). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-3715>Arum accae.

IV

Etične vsebine v procesu učenja in formiranja psihologa

IV.1

Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Anja Podlesek
Katarina Babnik
Robert Masten

Povzetek

Poglavje predstavlja etične vsebine, ki jih obravnavata študijska programa 1. in 2. stopnje Psihologija na Univerzi v Ljubljani. Študijski program ne vključuje ločenega predmeta, ki bi obravnaval te vsebine, temveč so vsebine obravnavane pri več temeljnih in aplikativnih predmetih. Velik delež obravnavanih vsebin je vezan na etiko v raziskovanju z ljudmi, pri čemer se študentom predstavi pomembne vidike etičnega ravnanja v raziskovanju, študenti pa etične kompetence razvijajo tudi z uporabo pridobljenih znanj pri pripravi lastnih raziskav. Študijska programa razvijata tudi etične kompetence na področju psihološkega ocenjevanja in praktičnega delovanja na različnih aplikativnih področjih psihologije. Poglavje predstavi nekaj primerov poučevanja etičnega ravnanja na izbranih področjih študija ter zamisel o razvoju reflektivnega strokovnjaka kot temeljnem cilju akademskega študija psihologije. Reflektivni strokovnjak je oseba, ki pri reševanju specifičnih problemov v praksi in znanosti zna ter zmore uporabiti celoten spekter kompetenc, s strokovnimi vrlinami, ki vključujejo udejanjene

osebne, poklicne, organizacijske in družbene vrednote. Zagotavljanje visokokakovostnega univerzitetnega študija psihologije, ki povezuje znanost in prakso, je za nadaljnji razvoj psihološke stroke in s tem etike delovanja nujen strateški cilj, v doseganje katerega se moramo aktivno vključiti vsi, ki izobražujemo za psihološki poklic.

Ključne besede: študijski program psihologije, učni načrt, poučevanje etičnega ravnanja, etika v raziskovanju, reflektivni strokovnjak

Uvod

Na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (FF UL) izvajamo študijska programa prve in druge stopnje Psihologija. V tem poglavju predstavljamo vključevanje etičnih vidikov v vsebine predmetov obeh stopenj skupaj. Študijska programa ne vključujeta posebnega ločenega predmeta, namenjenega izključno etičnim vidikom, temveč načela etičnega ravnanja, etične dileme in načine njihovega reševanja obravnavamo pri različnih predmetih.

V poglavju največ pozornosti namenjamo poučevanju etike v raziskovanju in poučevanju etike v praksi. Na oddelku psihološko raziskovanje in temeljna področja psihologije prepoznavamo kot ključne za generiranje objektivnih, veljavnih ter zanesljivih sklepov psihološke stroke. Specifična aplikativna področja temeljne teoretične premise psihologije aplicirajo na specifičnih področjih delovanja, v okviru katerih pa morajo upoštevati specifične situacij, stanj in problemov, s katerimi se ukvarjajo. Še posebej za aplikativne psihološke discipline je pomembno razvijanje kontekstualne občutljivosti strokovnjakov¹, ki znajo ter zmorejo analizirati in razvijati različne vidike situacije ter implementirati celostne rešitve, ki upoštevajo specifične potrebe vključenih in specifičnost situacij ter zagotavljajo doseganje ciljev obravnave in hkrati pravičnost v obravnavi ter izidih za vse vključene. Etiko razumemo kot preučevanje in presojo odnosov, vedenja, praks in moralnih sodb (de Graaf, 2019, str. 934), dobrega strokovnjaka na področju psihologije pa kot usposobljenega psihologa, ki zmore razmišljati in delovati na podlagi uveljavljenih poklicnih vrlin, upošteva celotno situacijo in potrebe vseh udeleženih. Poučevanje etike razumemo široko, kot vzgojo dobrega strokovnjaka.

1 V poglavju uporabljeni izrazi, ki se nanašajo na osebe in so zapisani v moški slovnični obliki, so uporabljeni kot nevtralni za vse spole.

Obstoječa praksa

Izhodišča in načela psihološke etike ter pomen etičnega ravnanja študenti spoznajo že v prvem semestru dodiplomskega študija pri predmetih Uvod v psihologijo in Metodologija psihološkega raziskovanja, kjer razpravljamo o pojmu »etika« in sorodnih pojmi, jih opozorimo na temeljne dokumente Ameriškega psihološkega združenja (American Psychological Association – APA) in Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association – EFPA), vezane na etično psihološko prakso, ter pomembna področja pravne regulacije psihološkega dela. Podrobno spoznajo *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). K tem vsebinam se kasneje vračamo pri več predmetih, ki etične vidike delovanja poudarijo v povezavi s specifičnimi strokovnimi vsebinami. Tam izpostavimo poudarke, pomembne za posamezno področje, in vsebine etičnega kodeksa ponazarjamo na konkretnih primerih s posameznega področja. Za tak način poučevanja etike smo se odločili, ker se psihologi na različnih področjih dela srečujemo z različnimi situacijami in populacijami klientov ter s tem tudi z različnimi vrstami etičnih dilem. Pri oblikovanju študijskih programov smo sledili ideji, da je treba o etiki razpravljati pri malodane vsakem predmetu in tako poudariti pomen etičnega psihološkega dela venomer ter na vseh področjih, pri vseh psihologovih poklicnih aktivnostih.

V tem poglavju predstavljamo poučevanje etike na izbranih katedrah oz. pri izbranih predmetih. Namen poglavja ni natančno prikazati vse obravnavane vsebine, pristope in količino ur, namenjenih psihološki etiki, ampak omogočiti splošno predstavo o njenem poučevanju v študijskih programih Oddelka za psihologijo FF UL.

Poučevanje etike v raziskovanju

Raziskovalno delo je temelj razvoja psihološke znanosti in stroke ter predstavlja del delovnih aktivnosti vsakega psihologa, ki izvaja na empiričnih podatkih utemeljeno prakso, četudi npr. v obliki izvajanja enostavnih anket za pridobivanje mnenja klientov o kakovosti psihologovega dela. Ker študente temeljito usposabljammo za raziskovalno delo, je velik delež ur poučevanja etike v naših študijskih programih vezan na obravnavo etičnih vidikov raziskovalnega dela.

Pri predmetih obče psihologije (npr. Kognitivni psihologiji, Uvodu v kognitivno nevroznanost) študenti spoznajo etična načela raziskovanja z ljudmi. Na predavanjih spoznajo različne etične dileme, s katerimi se

srečamo pri raziskovanju, in razpravljajo o etičnosti specifičnih raziskav, npr. raziskav, kjer preučujemo odzive na dražljaje z negativno čustveno vsebino, ter o tem, kako lahko zagotovimo etičnost raziskav. Spoznajo, da je ključna presoja tveganj in koristi za udeležence ter da je treba načrt raziskave podvreči etični presoji ustreznih organov, npr. etične komisije institucije. Razmišljajo o tem, kakšne psihološke posledice lahko povzroči sodelovanje v različnih vrstah raziskav, in primerjajo tveganja v različnih raziskavah. Spoznajo nekaj možnih ukrepov preprečevanja tveganja (npr. da je treba poleg možnosti, da udeleženci kadar koli izstopijo iz raziskave, zagotoviti tudi ustrezno razbremenitev po zaključku meritve). Spoznajo, da mora biti sodelovanje v raziskavi prostovoljno in da je treba udeležence, da se lahko prostovoljno odločijo za sodelovanje, natančno obvestiti o namenu in vsebini raziskave ter njihovih nalogah in pravicah. Študenti pridobijo izkušnjo sodelovanja v raziskavah, kjer so izpostavljeni ustreznemu etičnemu ravnanju izvajalcev raziskave, te izkušnje in znanja pa tudi sami aplicirajo pri pripravi manjših raziskovalnih projektov, v katerih morajo prirediti vzorec obveščenega soglasja za namene projekta in izpeljati postopek informiranja udeležencev ter pridobivanja obveščenega soglasja. Spoznajo načelo zasebnosti in zaupnosti podatkov udeležencev ter pomen uporabe raziskovalnih šifer (tudi, kako je treba oblikovati tako šifro, da preprečimo možnost nepooblaščenega identifikacije udeleženca).

Pri metodoloških predmetih (npr. Metodologiji psihološkega raziskovanja, Osnovah merjenja v psihologiji, Testni teoriji, Uporabni psihometriji) izvajalci ob ustreznih priložnostih sprostijo pogovor o etičnih vidikih pridobivanja podatkov (rekrutiranju udeležencev, pomenu upoštevavanja merskih značilnosti psiholoških pripomočkov in korektni izvedbi psihološkega ocenjevanja), upravljanja s podatki, urejanja podatkov (predvsem v zvezi s »čiščenjem« baz, obravnavo osamelcev in manjkajočih vrednosti), analize podatkov (preprečevanje nekorektnih analiz in praks poročanja o ugotovitvah raziskav, npr. poročanja samo o statistično značilnih rezultatih, prirejanja analiz za pridobitev statistično značilnega rezultata), interpretiranja rezultatov (npr. o zavedanju različnih napak in pristranskosti ocenjevanja) ter poročanja o rezultatih raziskav. Pri izbirnem strokovnem predmetu Kvalitativno psihološko raziskovanje (2. ali 3. letnik 1. stopnje) pred izvedbo majhnega raziskovalnega projekta v enournem predavanju predstavimo osnovna načela etičnega ravnanja pri kvalitativnem raziskovanju, poudarimo pomen spoštovanja in zaščite udeležencev, maksimiziranja koristi zanje in minimiziranja

tveganja sodelovanja v raziskavi, sledenja načelu pravičnosti in enakopravne obravnave potencialnih udeležencev ter spoštljivosti do raziskovane skupnosti. Poudarimo pomen načela zaupnosti. Študenti so napoteni na nadaljnje branje o etiki raziskovanja z ljudmi (na spletni strani Komisije za etiko FF UL in belmontskega poročila). Spoznajo, kaj je obveščeno soglasje, njegov namen in kaj vse naj vključuje obrazec, ki ga morajo pripraviti za udeležence raziskave. Poiščejo vzorec obrazca obveščenega soglasja in ga preuredijo za namene svoje raziskave. Pri izvajanju raziskave reflektirajo etične dileme, ki se odpirajo pri rekrutiranju udeležencev in zbiranju podatkov. Z aktivno uporabo pridobljenega znanja (npr. s pripravo obveščenega soglasja, z anonimizacijo transkriptov in s skrbjo za anonimnost udeležencev pri poročanju o raziskavi, konsenzualno validacijo ugotovitev z udeleženci raziskave) preko lastnih izkušenj ugotovijo, kako hitro se pri raziskovanju pojavijo etične dileme in kako lahko s skrbno pripravo raziskovalnega načrta preprečujemo ali nižamo tveganja zanje.

O temah in etičnih vidikih s študenti redno razpravljamo tudi v okviru magistrskega seminarja. Če magistrska raziskava presega minimalno tveganje za blagostanje, duševno in/ali fizično zdravje udeležencev ali je del nekega raziskovalnega projekta, na oddelku zahtevamo pridobitev mnenja pri Komisiji za etiko FF. Za raziskave, ki se izvajajo v okviru zdravstvenega sistema in vključujejo bolnike, zahtevamo presojo Komisije Republike Slovenije za medicinsko etiko. Zadnje čase vse več študentov po priporočilih mentorjev načrte svojih magistrskih raziskav in drugih raziskovalnih projektov oddaja v presojo eni od etičnih komisij, kar je prvi korak k zagotovitvi sledenju etičnim načelom pri izvajanju raziskav.

Študenti se z načeli etike v raziskovanju kot udeleženci v psiholoških raziskavah seznani tudi preko sodelovanja v raziskavah članov oddelka – kot udeleženci ali njihovi pomočniki pri zbiranju podatkov. Zaposleni na oddelku poskušajo modelirati ustrezno ravnanje pri raziskovanju z ljudmi.

Poučevanje implementiranja etičnih standardov in načel v praksi

Etika v psihološkem ocenjevanju

Pri različnih predmetih opozarjamo na etične dileme pri psihološkem ocenjevanju. Pri Uporabni psihometriji (1. letnik 2. stopnje) študenti

spoznajo mednarodne smernice za razvoj in uporabo testov, ki se tudi – vsaj posredno – dotikajo etičnega ravnanja pri psihološkem ocenjevanju. Pri seminarju izvedemo razpravo o konkretnih primerih kršitev etike psihološkega ocenjevanja. Študenti v majhnih skupinah razpravljajo o vsaj štirih primerih kršitve, ugotavljajo, kateri členi *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) so bili pri primeru kršeni, ter razpravljajo, kako bi bilo bolje postopati, v panelni razpravi pa nato skupine soočijo svoja spoznanja. Ena ali dve majhni skupini (4–5 študentov) pripravita simpozij o etiki v psihološkem testiranju. Študenti, ki organizirajo simpozij, najprej povzamejo teoretične okvire, spomnijo kolege na ključna poglavja etičnega kodeksa, nato pa pripravijo opis različnih etičnih dilem, ki se lahko pojavljajo pri psihološkem ocenjevanju, ali opise neetičnih ravnanj. Primere najdejo v priporočenih knjigah, npr. v *Ethics in Psychology and the Mental Health Professions: Standards and Cases* (Keith-Spiegel in Koocher, 2008). Majhne skupine nato razpravljajo o posamezni dilemi – zakaj je to dilema, kaj ni bilo narejeno prav oz. kje so bile težave, kateri člen kodeksa je bil kršen, kako bi bilo treba postopati, zakaj tako. Navadno na dvournem seminarju uspemo predebatirati tri ali štiri dileme. Študente opozorimo na to, da etične dileme nimajo enostavnih rešitev, da lahko nanje večkrat gledamo z različnih vidikov in da je pomembno tehtanje različnih možnih rešitev ter njihovih posledic, zaradi česar naj bi se psihologi pri svojem delu redno posvetovali s kolegi oz. se udeleževali intervizije in supervizije.

Na Katedri za razvojno psihologijo se študenti pri predmetih Razvojna psihologija otroštva (1. letnik 1. stopnje) in Uporabna razvojna psihologija (3. letnik 1. stopnje) seznani s tem, kako upoštevati etična načela pri delu z otroki in drugimi starostnimi skupinami. Etična vprašanja se prepletajo z vsebinami sistematike opisa in razlage razvoja. V učnem načrtu predmeta Razvojnopsihološka diagnostika (3. letnik 1. stopnje) je eksplicitno navedena obravnava »praktičnih in etičnih problemov ocenjevanja v vsakodnevnih in laboratorijskih pogojih«. V predavanju, vaje in seminarje o različnih metodah raziskovanja, pripomočkih, njihovi uporabi ter poročanju o ugotovitvah vpletamo etična vprašanja in pravila pri delu z različno starimi posamezniki. Z etiko povezane vsebine so vključene v vsaj štiri triurna predavanja pa tudi v obravnavo vsakega pripomočka posebej. Poseben poudarek je na etičnosti zbiranja podatkov, metodah merjenja in njihovih prednostih ter slabostih, kompetentnem ocenjevanju, pomenu stalnega spremljanja novosti na znanstvenem področju ter raziskovanju tega področja.

*Etika na področju klinične psihologije, psihoterapije
in psihološkega svetovanja*

Pri predmetih Katedre za klinično psihologijo in psihoterapijo so v okviru študija 1. stopnje vsebine, vezane na področje etike, eksplicitno zapisane pri predmetu Uvod v klinično psihologijo (2. letnik). Pri tem predmetu so štirje temeljni stebri oz. vidiki etike ter t. i. »etična mreža« (Seedhouse, 2008) predstavljeni v predmetnospecifičnem kontekstu klinične psihologije. Pri predmetih te katedre je sicer poseben poudarek namenjen obravnavi konkretnih situacij, kjer je potrebna visoka stopnja etične občutljivosti. Poudarjena so tveganja, ki izhajajo iz specifičnih lastnosti skupin ljudi, na katere se nanašajo področja klinične psihologije, psihoterapije, psihološkega svetovanja ipd. Poseben poudarek je namenjen občutljivejšim razvojnopsihološkim obdobjem, npr. obdobju otroštva in mladostništva. Prav tako so izpostavljene situacije in okoliščine, kjer lahko pričakujemo večja tveganja z vidika etike, npr. nesreče, travme. Na predavanjih so predstavljena splošna načela in dileme v zvezi z različnimi področji (delo z ljudmi z različnimi psihološkimi problemi, raziskovanje, diagnostika). Študente spodbujamo, da na seminarjih svoje seminarske teme predstavijo tudi z vidika etike z namenom, da postanejo občutljivi za to področje. Poskušamo čim bolj povezovati delo pri različnih oblikah dela, npr., učitelji informirajo asistente, kaj so s tega področja obravnavali pri seminarjih in predavanjih, in obratno, asistenti informirajo učitelje, kaj so obravnavali pri vajah. Vprašanja v zvezi z etiko vedno vključujemo tudi v preverjanje znanja.

Pri eni od vaj (2 uri) pri predmetu Uvod v svetovanje in psihoterapijo (3. letnik 1. stopnje) študenti v majhnih skupinah pripravijo soglasja za svetovalni pogovor, pri čemer na podlagi etičnega kodeksa (Društvo psihologov Slovenije, 2019) pokrijejo pet področij delovnega dogovora/informiranega soglasja. Naslovi obravnavanih tem so: (i) Kako bi nagovorili potencialnega svetovanca; (ii) Kar se pogovarjava, je zaupno, razen: ...; (iii) Informacije o snemanju (zaupnost, hramba, trajanje soglasja ...); (iv) Informacije o srečanju; (v) Informacije o online izvedbi (za kaj je treba poskrbeti). Vsaka skupina po delu v majhnih skupinah prebere, kako bi se glasil njen del soglasja. V veliki skupini nato poteka diskusija, kaj so zajeli in kaj bi lahko oz. morali dodati. Pri tem upoštevajo tudi Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZvOP-1-UPB1) (2007) in Uredbo (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter

o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošno uredbo o varstvu podatkov) (2016).

Pri drugi od vaj (2–4 ure) izberemo pet primerov svetovalnih/psihoterapevtskih situacij, ki so povezane z etičnimi dilemami. V majhnih skupinah študenti poskušajo rešiti etično dilemo. Nato v veliki skupini poteka diskusija o načinu njenega reševanja. Pri tretji od vaj (2–4 ure) vsaka od majhnih skupin pripravi dogovore o etičnih načelih, ki jih bodo upoštevali pri večkratnih svetovalnih pogovorih, pri čemer vsaka skupina to vajo izvede za eno od tematik. Tak primer je predstavitev upoštevanja etičnih načel v supervizijskem procesu, kjer so definirane vsebine dogovorov (npr. načelo zaupnosti, način komunikacije in podpore članom, aktivno sodelovanje, omejitev supervizijskega srečanja zaradi študijskega procesa, pogovor o dvojnih vlogah ipd.).

Pri eni od vaj (2–4 ure) pri predmetu Kliničnopsihološka diagnostika (1. letnik 2. stopnje) se študenti razdelijo v majhne skupine. Vsaki skupini je dodeljeno eno področje iz *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in ob tem študenti odgovorijo na naslednja štiri vprašanja: (i) Kako je etično ustrezno izvesti diagnostični postopek? (ii) Kako ravnati s psihodiagnostičnimi sredstvi? (iii) Kaj vključiti v (pisno) soglasje za delo z neznano osebo? (iv) Česa zaradi učne situacije ni možno upoštevati? Nato v veliki skupini predstavijo skupinske odgovore, o katerih nato poteka diskusija, npr. o ravnanju s psihodiagnostičnimi sredstvi. Pri spoznavanju in uporabi psihodiagnostičnih sredstev so opozorjeni na ustrezen način ravnanja z njimi. Pri drugi od vaj (2–4 ure) pri spoznavanju Vprašalnika travmatiziranosti otrok in mladostnikov – VTM (Briere idr., 2000) poteka diskusija o travmi, spolni zlorabi in sočasnem upoštevanju etičnih načel ob razkritju ter Zakona o preprečevanju nasilja v družini. Študenti se seznanijo tudi s konkretnimi postopki reagiranja. Vsaka skupina razmišlja tudi o pravilnikih, ki jih zakon predvideva za posamezno področje dela (vzgojo in izobraževanje, socialno varstvo, policijo, zdravstvo). Po področjih analizirajo vlogo psihologa v posamezni instituciji. Običajno za konkreten primer odigrajo multidisciplinarni tim, kjer je prisoten po en predstavnik (psiholog) iz vsake institucije.

Etika na področju psihologije dela in organizacije

Pri predmetih Katedre za psihologijo dela in organizacije (v nadaljevanju PDO) poudarjamo, da PDO preučuje vedenje ljudi v delovnem in drugih organiziranih družbenih okoljih, znanstvena spoznanja pa uporablja

z namenom izboljševanja učinkovitosti delovanja organizacij in zagotavljanja dobrobiti njenih članov (Lefkowitz, 2012). Dualizem raziskovanja vedenja in uporabe spoznanj v namene spreminjanja (izboljševanja) je pogosto vir etičnih vprašanj in konfliktov (Lefkowitz, 2003), saj se hitro pojavi vprašanje, »kdo je klient« (Lefkowitz, 2003, str. 292) oz. za koga dela in komu služi PDO. Poslovno načelo maksimiranja dobička v delovnih okoljih ustvarja predstavo o dihotomnosti ciljev poslovanja sodobnih organizacij, v katerih predstavlja dobiček en pol dimenzije, družbena odgovornost, ki jo označujejo kvalitete, kot so pravičnost, enakopravnost, poštenost, skrbnost in integriteta, pa drugi pol (de Graaf, 2019; Lefkowitz, 2003; 2012). Opozarjamo, da k zagotavljanju pravičnosti v povezavi z delom strokovnjaki PDO lahko prispevamo le z znanjem temeljnih in za PDO specifičnih teorij, z znanjem in veščinami uporabe metod in orodij dela, ki omogočajo objektivne, veljavne in zanesljive ocene, ter z vrlinami, ki omogočajo zagovarjanje standardov in načel stroke, kar so vrline t. i. reflektivnega strokovnjaka (de Graaf, 2019).

Študijska programa psihologije v Ljubljani reflektivne strokovnjake razvijata s poudarjanjem pomena:

- i) uporabe psihološke teorije kot okvira odločanja in delovanja v praksi, tj. delovanja po modelu znanstvenik – praktik (Baker in Benjamin, 2000);
- ii) širše ozaveščenosti o družbeno-kulturnem okolju, v katerem delo poteka;
- iii) interakcionizma kot temeljnega načela razlage odzivov in vedenja oseb v delovnem okolju (Tett in Burnet, 2003), tj. celovitega in večplastnega ocenjevanja stanja ter potreb z vidika značilnosti okolja, posameznika in medsebojnih interakcij;
- iv) poznavanja zakonodaje, zakonskih in podzakonskih aktov, kolektivnih pogodb, veljavnih v Republiki Sloveniji, npr. Smernic informacijskega pooblaščenca za varstvo osebnih podatkov v delovnih razmerjih (Informacijski pooblaščenec, 2019), ter vloge, odgovornosti in pristojnosti različnih institucij (Inšpektorata za delo, Informacijskega pooblaščenca, Zagovornika načela enakosti) ter akterjev (sindikato) v državi, ki nadzorujejo in ukrepajo v primeru kršitev zakonodaje ter temeljne človekove pravice do dostojnega dela;
- v) poznavanja poklicne etike psihologov in standardov poklicnega dela v kadrovski praksi preko aplikacije *Kodeksa poklicne etike*

psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Mednarodnih smernic za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006), *Standardov slovenske kadrovske stroke* (Slovenska kadrovska zveza, 2013) in *Kodeksa etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije* (Slovenska kadrovska zveza, 2012);

- vi) razvoja veščin refleksije, samorefleksije in nenehnega strokovnega izobraževanja preko različnih oblik dela. Poskušamo razvijati strokovni miselni model, ki kot temeljno premiso vključuje preprečevanje etičnih dilem preko vnaprejšnjega prepoznavanja področij potencialnih etičnih težav ter razvoja občutljivosti na etična in moralna vprašanja. Pri poučevanju etike upoštevamo načelo izvajanja psihološke prakse v skladu z doseženo ravno kompetenc. Npr., dosledno upoštevamo in spoštujemo načelo uporabe psihodiagnostičnih preizkusov izključno na drugostopenjskem študiju.

Reflektivnega strokovnjaka poskušamo razvijati skozi vertikalno predmetov Katedre za PDO na obeh stopnjah študija. Pri predmetu Uvod v psihologijo dela in organizacije (1. letnik 1. stopnje) študenti spoznajo model znanstvenik – praktik (Baker in Benjamin, 2000) v PDO. Pri predmetu Psihologija dela (3. letnik 1. stopnje) opišemo in razložimo interakcijo posameznik – delovno okolje, analizo dela kot temeljno orodje za identificiranje značilnosti delovnega okolja in nadalje iz nje izhajajoče kadrovske postopke za identificiranje kriterijev za izbor, ocenjevanje, vrednotenje ter nagrajevanje dela in izobraževanje zaposlenih. Poudarimo, da je treba za zagotovitev pravičnih in poštenih odločitev v odnosu do zaposlenih uporabiti znanstveno podprte pristope in pripomočke z ustrezno napovedno veljavnostjo delovne uspešnosti ter motivacije za delo. Z vključevanjem vsebin, kot so usklajevanje dela in prostega časa, dostojnost dela in življenja, diskriminacija in nasilje v povezavi z delom ipd., poskušamo študente senzibilizirati za vprašanja družbene odgovornosti in vlogo psihološke stroke pri tem. Pri Kadrovske psihologiji (1. letnik 2. stopnje) študenti poglobijo ta znanja in se v izvedbi kadrovskih postopkov ter vlogi psihologa (npr. pri selekciji) na vajah tudi samostojno preizkusijo. Preko študija primerov iz slovenske prakse podrobno obravnavajo poklicno etiko psihologov, uporabo psiholoških ocenjevalnih pripomočkov, standarde poklicnega dela na področju kadrovanja in Zakon o varstvu osebnih podatkov (2007). V usmerjeni diskusiji razpravljamo o motivaciji za neetična vedenja, zakaj se je pomembno o (ne)etičnem ravnanju

spraševati in pogovarjati, kako spremljati in meriti etično vedenje ter integriteto in kakšni so izzivi tovrstnega merjenja. Pri Organizacijski psihologiji (2. letnik 2. stopnje) se soočijo z vprašanjem etičnega vodenja – kaj pomeni etičnost vodenja, kako se povezuje z osebnostjo vodje, kako ga lahko merimo, kakšne so posledice (ne)etičnega vodenja. Pri seminarju pripravijo raziskovalno nalogo, pri kateri vzporedno komuniciramo tudi o etičnih težavah, ki se lahko zgodijo pri oblikovanju raziskave, zbiranju podatkov, analizi in interpretaciji rezultatov. V izbirnem modulu Psihologija zaposlenih, organizacij in sistemov (2. letnik 2. stopnje) poglobijo razumevanje, kaj pomenita reflektivnost v zvezi z lastno stroko in samorefleksija dela, tudi v smislu tveganja, ki ga za stroko predstavljajo številni *ad hoc* konstrukti, ki se tudi z namenom prodaje svetovalnih storitev ponujajo in izvajajo v praksi pa tudi v znanosti.

Poleg predmetov, ki razvijajo etične kompetence še na drugih področjih psihologije, npr. na področju psihologije v vzgoji in izobraževanju, k razvoju etičnih kompetenc prispeva tudi študijska osemtedenska praksa (v 2. letniku 2. stopnje). Študenti opravijo vsaj dva tedna prakse (40 ur tedensko) na področju pedagoške psihologije, šest tednov pa na enem ali več aplikativnih področjih po lastni izbiri. Vsebina študijske prakse je odvisna od izbranega delovnega okolja. Program praktičnega usposabljanja pripravi mentor v ustanovi, kjer se praksa opravlja (zunanji mentor). V programu prakse naj bi bili zastopani vsi elementi psihološke obravnave. Študenti naj bi z zunanjim mentorjem med drugim razpravljali o etičnih dilemah v okviru prakse in ocenili razvitost svojih usposobitvenih kompetenc, tudi etičnih. Priprava na prakso, ki jo izvajajo področne mentorice z oddelka, vključuje tudi usmeritve s področja psihološke poklicne etike in specifičnih etičnih dilem, s katerimi bi se študenti lahko srečali na praksi. S praktičnimi primeri izpostavimo predvsem (i) dolžnosti dobrih strokovnjakov (oz. šolajočih se za poklic) v primerih delovnih situacij, ko se pričakuje samostojno izvajanje nalog, za katere kot študenti še niso kompetentni, ter (ii) dolžnosti dobrih strokovnjakov v primeru zaznane uporabe psihodiagnostičnih sredstev, ki v sodobni psihološki stroki niso prepoznani kot veljavni in zanesljivi pripomočki. Spodbujamo jih tudi, da v refleksijo opravljene prakse vključijo etične dileme, refleksijo lastnih odzivov in odzivov drugih v ustanovi. Področne mentorice poročila pregledajo in se po potrebi s študenti pogovorijo, še posebej, ko ti izpostavijo etična vprašanja ali je iz zapisov mogoče ugotoviti, da je v ustanovi obstajalo tveganje za neetično delovanje vključenih v proces študijske prakse.

Primer dobre prakse poučevanja etike na področju psihologije dela in organizacije

Pri seminarju pri Psihologiji dela med drugim obravnavamo vprašanja diskriminacije pri delu in v povezavi z delom: oblike take diskriminacije; psihološke in sociološke teorije, ki razlagajo motive diskriminacije; oblike diskriminatornih ravnanj; razširjenost diskriminacije na trgu dela; povezanost diskriminacije z nasiljem na delu, primere dobre prakse preprečevanja diskriminacije v povezavi z delom v Sloveniji in tujini ter vlogo psihološke stroke pri tem. S študijami primerov poskušamo okrepiti refleksijo in samorefleksijo študentov.

Predstavljamo enega od primerov, ki jih obravnavamo v manjših skupinah (gre za problem etičnosti vodenja in prepoznavanja diskriminatornih praks):

Blaž je zaposlen v administrativni podpori večjega svetovalnega podjetja. Pogosto je nesramen do svojih sodelavcev in sodelavk, jim daje zaničljive vzdevke za njihovim hrbtom, pripoveduje jim neokusne šale in ima različne seksistične pripombe. Vid, njegov nadrejeni, je bil že večkrat priča Blaževemu neustreznemu vedenju. Sodelavci imajo do Blaževega vedenja različen odnos, nekaterim se zdi zabaven, druge njegovo vedenje jezi. Vsi pa ocenjujejo, da Vid ničesar ne ukrene, čeprav je seznanjen s situacijo. Sanja, ki je v podjetju zaposlena šele nekaj tednov, se Vidu pritožji glede Blaževega opolzkega govora. Ta ji pove, da je Blaž dober delavec, ki pomembno prispeva k uspešnosti podjetja, in da njegovi komentarji nič ne pomenijo.

Po predstavitvi primera se študenti v manjših skupinah pogovarjajo o naslednjih vprašanjih: (i) Kakšna je delovna situacija – na kratko jo povzemite, izpostavite relevantne elemente situacije oz. problema v njej. (ii) Gre v situaciji za diskriminatorna ravnanja Blaža? Lahko govorimo o diskriminaciji, če se je vodji pritožila le ena sodelavka, preostali sodelavci pa se drugače soočajo z Blaževim vedenjem? (iii) Kako bi moral ravnati Vid? Kako pa je ravnal? Kakšne posledice ima lahko Vidovo ravnanje za Sanjo, Blaža in kolektiv? (iv) Kakšen je namen Blaževih dejanj? Če njegovo vedenje presojava z vidika namena, ali še lahko govorimo o diskriminaciji? Obrazložite. (v) V podjetju ste zaposleni kot psiholog oz. psihologinja. Kako bi ravnali v taki situaciji? Z razpravo o tem primeru poskušamo pri

študentih krepi zmožnost prepoznavanja in preprečevanja diskriminacije v povezavi z delom, ki je dandanes v kadrovski praksi eden prisotnejših etičnih problemov, ki si jih psihološka stroka prizadeva preprečevati z implementacijo in izvajanjem objektivnih, zanesljivih ter veljavnih kriterijev ocenjevanja in odločanja v povezavi z ljudmi pri delu.

Evalvacija predmeta je pokazala, da študenti take vsebine in oblike dela pozitivno sprejemajo in jih ocenjujejo kot uporabne. V študijskem letu 2018/2019 smo v sodelovanju s Slovensko filantropijo v okviru seminarjev pri predmetih Psihologija dela in Kadrovska psihologija organizirali tudi posvet z delavnicami, na katerega smo povabili raziskovalce in visokošolske učitelje drugih disciplin oz. strok, ki so predstavili različne teme, probleme in vprašanja glede diskriminacije v povezavi z delom. Študenti so v manjših skupinah pripravili plakate o razširjenosti, oblikah, psihosocialnih posledicah in pristopih k preprečevanju diskriminacije v povezavi z delom.

Odprta vprašanja pri poučevanju etike

Kljub temu da lahko tekom akademskega študija študente do neke mere senzibiliziramo za potencialne etične dileme v praksi in o njih razpravljamo, pa znanje o etičnem ravnanju še ne pomeni tudi dejanskega etičnega ravnanja v praksi. Kompetence za etično ravnanje se lahko v polni meri razvijejo šele, ko je posameznik izpostavljen vsakodnevним delovnim situacijam in z njimi kompleksnim etičnim dilemam. Zato ni mogoče pričakovati, da bo magister psihologije usposobljen za samostojno spopadanje z etičnimi dilemami v katerem koli delovnem okolju. Po zaključku študija se bo razvoj etičnih kompetenc moral nadaljevati in bo potekal vso kariero. Skrb za nadaljnje poučevanje etike in stalen strokovni razvoj na področju etičnega ravnanja morajo po zaključku študija prevzeti strokovna združenja.

Zaključek

Vsako področje, vsaka poddisciplina psihološke znanosti in stroke ima določene posebnosti analize potreb, opredeljevanja ciljev, ocenjevanja, razvoja intervencij in njihove implementacije ter evalvacije doseženih ciljev. Skupen vsem področjem ali poddisciplinam pa je psihološki metodološki aparat, ki pa ni edini, ki določa (ne)etičnost delovanja psihologov. Preko predstavitve zamisli razvoja reflektivnih strokovnjakov smo želeli poudariti širši pomen poklicne etike. Ta zajema uporabo celotnega spektra

znanj, veščin in kompetenc, apliciranih na specifične probleme, s katerimi se psihologi ukvarjajo v praksi in/ali znanosti s pomočjo strokovnih vrlin, ki vključujejo v praksi udejanjene osebne, poklicne, organizacijske in družbene vrednote. Predvsem razvoju zavedanja udejanjanja vrednot v praksi je treba znotraj študijskih programov v bodoče posvetiti večjo pozornost. K temu moramo po našem mnenju in dosedanjih izkušnjah pristopiti mrežno, z intenzivnim usklajevanjem podajanja vsebin etike in psihološke znanosti ter stroke med različnimi katedrami in predmeti znotraj njih. Pri poučevanju študentov o etičnem ravnanju so potrebni tudi povezovanje s prakso, iskanje informacij o aktualnih etičnih problemih in načinih njihovega reševanja ter stalno izobraževanje učiteljev in mentorjev na tem področju.

Način podajanja vsebin, povezanih z etiko, kjer bi te vsebine predstavljali same po sebi in jih ločevali od drugih vsebin poučevanja psihologije, se nam zdi pomanjkljiv, saj ne upošteva aplikativne narave etike. V naših študijskih programih primere etičnih dilem in možnosti njihovih rešitev večinoma podajamo v kontekstu snovi, ki jo obravnavamo pri posameznih predmetih, v učnih načrtih predmetov pa poučevanje etike pri posameznih vsebinah tipično niti ni posebej navedeno. Zato je na osnovi učnih načrtov izredno težko oceniti, koliko ur etičnim vsebinam nameni posamezen predmet ali študijski program nasploh. Smiselno je, da prav vsak izvajalec študijskega programa psihologije krepí zavedanje poklicne etike kot vrline, ki zahteva širino in globino poznavanja področij, situacij, problemov in ciljnih skupin, s katerimi se psihološka stroka sooča v praksi. Povezovanje znanosti in prakse je za nadaljnji razvoj psihološke stroke ter s tem etike delovanja nujen strateški cilj, v katerega se moramo aktivno vključiti vsi, ki izobražujemo za poklic psihologa oz. psihologinje. Prav tako je ključno, da vztrajamo na pomenu zagotavljanja visokokakovostnega univerzitetnega študija psihologije v slovenskem prostoru, študija, ki temelji na modelu razvoja znanstvenika – praktika in privzgoji zavezanost psihologiji kot na znanstvenih dognanjih podprti vedi.

Razvoj etičnih kompetenc je zelo širok in ne vključuje samo poučevanja prepoznavanja specifičnih etičnih dilem ali uporabe modelov etičnega odločanja. Vključuje vso širino psihološkega znanja in veščin. Etičnost izhaja iz osebne integritete oz. le-to pomaga krepiti. Ker se pri študentih poklicna in tudi osebna integriteta še izgrajujeta, je toliko ključneje, da učitelji etike ne predstavljajo le kot abstraktnega sistema pravil, ampak z osebnim zgledom, ki študente motivira in jim omogoča osebni razvoj. Le etičnost presojanja in ravnanja omogoča kvalitetno sobivanje

ljudi v različnih skupnostih. Zato je osebni zgled pravzaprav tista ključna sestavina poučevanja etike, ki sicer ni razvidna iz učnih načrtov, ampak je način življenja, ki terja po eni strani občutljivost za ljudi, po drugi strani pa pogum. Etičnost lastnega življenja ter s tem prispevek h kakovosti skupnosti pa ni nikoli povsem dosežena in je zato predmet nenehnega prizadevanja. Zato pri študiju, kot je psihologija, ne gre le za poučevanje etike in za vprašanje profesionalnosti, ampak za medosebno izkušnjo. To študenti presojujejo vedno znova, bodisi na osnovi osebnega stika z učitelji ali pa na osnovi opazovanja načina, kako se »že formirani strokovnjaki« med seboj obnašamo. Na tej točki je potrebna kritična samorefleksija, ali psihologi kolegom, ki prihajajo za nami, predstavljamo dober zgled.

Literatura

- Baker, D. B., in Benjamin, L. T. Jr. (2000). The affirmation of the scientist-practitioner: A look back at Boulder. *American Psychologist*, 55(2), 241–247.
- Briere, J., Žemva, B., in Boben, D. (2000). *Vprašalnik o travmatiziranosti otrok in mladostnikov – VTM: priročnik*. Center za psihodiagnostična sredstva.
- de Graaf, F. J. (2019). Ethics and behavioural theory: How do professionals assess their mental models? *Journal of Business Ethics*, 157(4), 933–947.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Informacijski pooblaščenec. (2019). *Varstvo osebnih podatkov v delovnih razmerjih* (Smernice informacijskega pooblaščenca).
- Keith-Spiegel, P., in Koocher, G. P. (2008). *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and cases*. Oxford University Press.
- Lefkowitz, J. (2003). *Ethics and values in industrial-organizational psychology*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lefkowitz, J. (2012). Ethics in industrial–organizational psychology. V S. J. Knapp, M. C. Gottlieb, M. M. Handelsman in L. D. VandeCreek (ur.), *APA handbook of ethics in psychology: Vol. 2. Practice, teaching, and research* (str. 149–167). American Psychological Association.
- Mednarodna komisija za teste. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*. Društvo psihologov Slovenije.
- Seedhouse, D. (2008). *Ethics: The heart of health care* (3. izd.). John Wiley & Sons.
- Slovenska kadrovska zveza. (2012). *Kodeks etike kadrovskih strokovnjakov Slovenije*.
- Slovenska kadrovska zveza. (2013). *Standardi slovenske kadrovske stroke*.

- Tett, R. P., in Burnett, D. D. (2003). A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 500–517.
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–87.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZvOP-1-UPB1). (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, (94). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2007-01-4690>

IV.2

Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Filozofske Fakultete Univerze v Mariboru

Vita Štukovnik

Katja Košir

Sara Tement

Katja Kerman

Povzetek

V poglavju predstavljamo formalne in neformalne vidike poučevanja etike ter z etiko povezanih vsebin na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Ugotavljamo, da na oddelku prepoznavamo pomen poučevanja etike in naslavljanja etičnih dilem, pri tem pa se ravnamo po ključnih mednarodnih in nacionalnih konvencijah, kodeksih in smernicah. Formalno se na dodiplomskem študiju študentom ponudi izbirni predmet Etika, ki neposredno in poglobljeno naslavlja filozofijo etike in etiko psihologije ter spodbuja kritično in informirano razmišljanje ter razpravo o praktičnih in teoretičnih problemih, vprašanjih ter dilemah. Del vsebin je etiki in etičnim vprašanjem namenjen tudi pri drugih predmetih, kot sta npr. Psihometrija ali Uvod v klinično psihologijo. Na podiplomskem študiju se študenti srečajo z obveznim predmetom Poklicna etika, kjer se seznanijo z različnimi moralnimi vidiki psihološke obravnave, raziskovanja in svetovanja. Poglavje prav tako predstavi neformalne podatke o poučevanju etike in etičnih vsebin, ki so nam jih posredovali

Štukovnik, V., Košir, K., Tement, S., in Kerman, K. (2023). Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Filozofske Fakultete Univerze v Mariboru. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 539–564). Založba Univerze na Primorskem.
<https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.539-564>

izvajalci posameznih predmetov. Razvidno je, da se etiki in etičnim vprašanjem pozornost nameni tudi pri številnih drugih predmetih, kjer vsebine, povezane z etiko, niso formalno predvidene (npr. Psihopatologija, Uvod v psihologijo dela in organizacij, Klinična nevropsihologija). Poglavlje opiše tudi druge aktivnosti oddelka, ki naslavljajo etiko in etične dileme, kot tudi prenos teoretičnih etičnih spoznanj v prakso, kar je spodbujano z zavezo k upoštevanju načel poklicnega delovanja psihologov pred prakso in ob zaključku študija. Nenazadnje pa izpostavljamo potrebo po večjem soočanju študentov s konkretnimi situacijami oz. primeri dilem in z razumevanjem etičnih dilem na čustveni ravni ter navezavo na aktualne politične in družbene vplive.

Ključne besede: etika, poučevanje, študij psihologije

Uvod

Etična zavest in ravnanje sta osrednji sestavini poklicne identitete psihologa (Parsonson, 2021). Kakovostno izvajanje psiholoških storitev ni mogoče brez usvojenih osebnih in profesionalnih veščin, ki določajo vsakodnevno etično odločanje in ravnanje. Etika ob tem narekuje delovanje na pravzaprav vsakem specifičnem področju psihologije. Integracija temeljnih etičnih vsebin v študijske programe psihologije se zdi zato potrebna in v mednarodnem prostoru vseskozi pridobiva na pomembnosti (You idr., 2018). Tudi na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru prepoznavamo pomen poučevanja etike, naslavljanja etičnih dilem, ozaveščanja o etičnih vsebinah ter aktivne izgradnje etične mentalitete pri študentih nasploh. Pri obravnavanju vsebin na področju etike se vseskozi ravnamo po ključnih mednarodnih in nacionalnih konvencijah, kodeksih in smernicah. Kot splošno vodilo dela psihologa študentom pri različnih predmetih podrobneje predstavimo *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Metakodeks etike Evropske zveze psiholoških združenj* (European Federation of Psychologists' Association, 2005). Pri predmetih, kjer je poudarek na psihološkem ocenjevanju in ustrezni rabi psihodiagnostičnega materiala, študentom približamo *Mednarodne smernice za uporabo testov* (Mednarodna komisija za teste, 2006) ter *Smernice za psihološko ocenjevanje in evalvacijo Ameriškega psihološkega združenja* (American Psychological Association, 2020). V okviru raziskovalnega dela študenti podrobneje spoznajo načela Helsinške deklaracije v zvezi z spoštova-

njem etičnih načel v raziskavah ter specifične smernice univerzitetnih etičnih komisij. Obenem pa na oddelku poučevanja etike ne razumemo zgolj kot prenos informacij o ustreznem ravnanju, postopkih in pravilih (npr. Franeta, 2019), temveč k razumevanju etike pristopamo celovito, skozi raziskovanje temeljnih etičnih vprašanj in človekovih pravic, ter se zavedamo, da poklicne odgovornosti psihologov ni mogoče omejiti zgolj z okviri posameznih konvencij ali kodeksov.

V prispevku podrobneje predstavljamo obstoječe prakse poučevanja etičnih vsebin v študijskem programu Psihologija Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Prvi del prispevka se osredotoča na analizo obstoječe prakse poučevanja etike na našem oddelku. Predstavljeni so tako formalni podatki o poučevanju etičnih vsebin, povzeti po veljavnih učnih načrtih, kot tudi neformalni podatki o praksi poučevanja etičnih vsebin, podani neposredno s strani izvajalcev posameznih predmetov. Podatki so predstavljeni ločeno za dodiplomsko in podiplomsko raven izobraževanja. V nadaljevanju prispevka dodatno povzemamo tudi druge aktivnosti, ki se pod okriljem Oddelka za psihologijo osredinjajo na etične vsebine, predstavljamo kritično evalvacijo obstoječih praks na našem oddelku ter zaključujemo s priporočili in smernicami za kakovostno poučevanje etike v okviru študija psihologije.

Obstoječa praksa

Na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru izvajamo dodiplomski (oz. prvostopenjski) študijski program Psihologija in podiplomska (oz. drugostopenjski in tretjestopenjski) študijska programa Psihologija. V sledečem razdelku ločeno opredeljujemo obstoječo prakso poučevanja etike na dodiplomskih in podiplomskih študijskih programih ter opisno predstavljamo nekatere vidike poučevanje etike na doktorskem programu. Analiza obstoječe prakse temelji na analizah učnih načrtov ter na raziskavi, ki smo jo za potrebe tega poglavja izvedli med izvajalci pedagoškega procesa na obeh študijskih programih.

Iz predmetnikov obeh študijskih programov je razvidno, da so določeni predmeti namenjeni izključno ali prvenstveno poučevanju etike (izbirni predmet Etika na prvi stopnji in predmet Poklicna etika na drugi stopnji), nekateri vidike etike neposredno naslavlja v učnih načrtih, nekateri jih naslavlja posredno in nekateri sploh ne.

V nadaljevanju navajamo podatke, ki temeljijo na pregledu učnih načrtov in poročanju izvajalcev predmetov, ločeno za prvo in za drugo stopnjo študija.

Dodiplomski študij: formalni podatki

Na 1. stopnji bolonjskega študija smeri Psihologija imajo študenti možnost izbrati predmet Etika, kjer so vse vsebine predmeta neposredno vezane na področje etike in etična vprašanja. Predmet je izbirni in obsega 5 ECTS (50 ur predavanj, vaj in seminarjev ter 100 ur samostojnega individualnega dela), v povprečju pa si ga izbere 43,4 % študentov (SD = 13,5).

Predmet Etika zaobjema sledeče vsebine:

- filozofska etika kot poskus razumske utemeljitve moralnih vrednot, norm, načel in idealov;
- normativna etika, metaetika in uporabna etika – kako je mogoče osmisлити naše moralno izkustvo, se pravi sistematizirati, pojasniti in upravičiti naše vsakdanje moralne sodbe in predstave o morali;
- temeljni moralni pojmi: dobro, zlo, prav, narobe, pravica, dolžnost, interes, škoda, dostojanstvo, sreča;
- vrste moralnih sodb, argumentov in sklepanj;
- moralne teorije in moralna načela – njihovo razumevanje, utemeljitev in uporaba;
- tradicionalni in sodobni izzivi moralni teoriji (teologija, marksizem, feminizem, biologizem – evolucionizem, ontološki determinizem, relativizem);
- izbrane teme iz normativne etike in uporabne etike;
- relevantnost psihologije za etiko (pojem in značaj človeške narave, moralna psihologija in psihologija morale, hevrstike in deontološke moralne intuicije, situacionistična socialna psihologija in etike vrlin, psihologija in nevrologija moralne presoje, pojem in značaj ugodja in sreče, eksperimentalna filozofija in psihologija, nevroetika in etika plemenitenja ljudi ...).

Cilj predmeta je poglobljeno razumevanje lastnega moralnega izkustva (presoje, čustev, delovanja) in uporaba le-tega za kritično ter informirano razmišljanje in razpravo o praktičnih ter teoretičnih problemih, vprašanjih in dilemah, ki nam jih zastavlja naše vsakodnevno moralno mišljenje in delovanje. Ob zaključku predmeta je predvideno, da bi

študenti/-ke obvladali temeljne moralne pojme, načela in teorije, lahko ločili dobre moralne argumente od slabih in znali razpravljati, na dosleden, reflektiran in informiran način, o celem spektru filozofskih vprašanj, ki jih zastavljata naše vsakodnevno moralno razmišljanje in delovanje.

Pri poučevanju predmeta se izvajalec/-ka poslužuje številnih metod, kot so problemsko zastavljena predavanja, kritično branje in interpretacija izbranih filozofskih spisov, zastavljanje vprašanj, kritično pretresanje zamisli, trditev in razlikovanj, rekonstruiranje in ocena predstavljenih argumentov, miselni eksperimenti ter iskanje nasprotnih primerov v obliki avtentičnih scenarijev/zgodb.

Tekom dodiplomskega študija se študenti prav tako srečajo z vsebinami, vezanimi na etiko in etično delovanje psihologa pri drugih predmetih, ki niso neposredno vezani na etiko (glej preglednico 1). V okviru obveznih predmetov se predmet Uvod v razvojno psihologijo dotakne etičnosti raziskovanja in strokovnega dela v razvojni psihologiji, predmet Psihometrija se dodatke etičnih vidikov psihološkega testiranja, s klinično-psihološko etiko pa se študenti spoznajo pri predmetu Uvod v klinično psihologijo.

Preglednica 1: Formalni podatki o predmetih na prvi stopnji, ki niso neposredno vezani na etiko

Predmet	Letnik študija	Izbirnost	Vsebine, cilji in kompetence, vezani na etiko
Uvod v razvojno psihologijo	1.	Obvezni	Etičnost raziskovanja in strokovnega dela
Psihometrija	3.	Obvezni	Etični vidiki psihološkega testiranja
Filozofija psihologije	1.	Izbirni	Socialna psihologija in njena povezanost s socialno filozofijo in z etiko, prepoznati etična stališča v psihologiji in jih ustrezno ovrednotiti; etika in psihologija, razumeti pomen filozofije za psihologijo ter prepoznati etična in socialna vprašanja v psihologiji skupaj z njihovimi rešitvami in kritikami
Psihologija športa	2. ali 3.	Izbirni	Sposobnost razlikovati med znanstvenimi in etičnimi problemi v psihologiji športa
Uvod v klinično psihologijo	3.	Obvezni	Kliničnopsihološka etika; srečevanje z etičnimi dilemami, povezanimi s tem področjem strokovnega (kliničnega) in raziskovalnega dela

V okviru izbirnih predmetov sta za poučevanje etike relevantna predvsem predmeta Filozofija psihologije in Psihologija športa. Pri predmetu Filozofija psihologije se študenti srečajo z vsebinami, vezanimi na etiko in psihologijo, kjer dodatno usvojijo kompetence prepoznavanja etičnih stališč v psihologiji (skupaj z njihovimi rešitvami in kritikami) in njihovega ustreznega ovrednotenja ter razumevanje pomena filozofije in etike v povezavi s psihologijo. Pri predmetu Psihologija športa pa je del vsebin namenjen razlikovanju med znanstvenimi in etičnimi problemi v psihologiji športa.

Za dodaten vpogled v podajanje vsebin, vezanih na etiko v okviru študija psihologije, smo vse izvajalce pedagoškega dela zaprosili za izpolnitev spletnega obrazca. Povabilo smo posredovali 50 izvajalcem, prejeli pa smo odgovore za 36 predavanj ali vaj. Informacije, ki so jih navedli izvajalci, so povzete v preglednicah v nadaljevanju. Iz preglednice 2 lahko razberemo, da se študenti prvega letnika pretežno spoznavajo z etiko pri vsebinah, vezanih na opravljanje poklica psihologa ter etičnega raziskovanja, te teme pa v drugem letniku nadaljujejo in poglobljajo. V drugem in tretjem letniku se vsebinam etičnega dela psihologa in etičnega raziskovanja pridružijo teme etičnega dela s posebnimi skupinami (npr. otroci s posebnimi potrebami, posamezniki z duševnimi motnjami) ter etičnega delovanja v kliničnem in psihoterapevtskem okolju (glej preglednico 2). V tretjem letniku študenti prav tako spoznajo etično delo organizacijskega psihologa ter etične dileme, vezane na psihologijo dela in organizacij. V sklopu izbirnih predmetov (preglednica 3) se študenti seznanijo s specifičnejšimi etičnimi vsebinami in dilemami (marketing, vedenje odjemalcev, religija in posameznik).

Preglednica 2: Podatki o poučevanju etike v okviru dodiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih obveznih predmetov

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Zgodovina in metode psihologije	1.	Predavanja	2	Študenti dobijo osnovne informacije o etiki v raziskovanju in etiki v opravljanju poklica psihologa	Frontalno predavanje z diskusijo.	
Zgodovina in metode psihologije	1.	Vaje	2	Etika v raziskovanju – spoznavanje in diskutiranje o etično vprašljivih eksperimentih skozi spoznavanje različnih avtorjev in smeri (npr. eksperiment z malim Albertom); spoznavanje etičnega kodeksa pri izvajanju raziskav pri metodah	Večinoma predavanja	Etika v raziskovanju – kaj je primerno in kaj ne
Zaznavni procesi	1.	Vaje	2	Etika v raziskovanju: obveščeno soglasje, prekinitve eksperimenta brez navajanja razlogov, predvidene posledice, odgovornost za odpravo posledic	Razlaga (predavanje) s primeri, deljenje povezav na formularje za informiran pristanek, vaje	Etika v raziskovalnem procesu
Razvojna psihologija mladostništva in odraslosti	2.	Predavanja	2	Etika psihološkega raziskovanja, kratka predstavitve etičnega kodeksa psihologov	Predavanje	
Pedagoška psihologija 1	2.	Predavanja	1	Posredna diskusija o etičnih vidikih (npr. pomen povratnih informacij za podporo kakovostni motivaciji in učenju, miselna naravnost, atribucijska teorija, obravnava eksperimenta Rosenthala in Jacobsona, medvrstniško nasilje)	Predavanje, diskusija, priprava samostojnih izdelkov	
Pedagoška psihologija 2	2.	Predavanja	1	Vsebine predmeta niso neposredno vezane na etiko; posredno pa etične vidike naslavljamo, ko govorimo o preverjanju in ocenjevanju znanja, delu z učenci s posebnimi potrebami in nadarjenimi učenci	Predavanje, samostojen študij ključnih dokumentov, ki določajo delo z učenci s posebnimi potrebami, diskusija, obisk Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše	Graditi in krepiti razumevanje, da prizadevati si za inkluzivno šolsko okolje ne pomeni le upoštevati zakonodajne pogoje oz. predpise za delo z učenci s posebnimi potrebami; krepiti razumevanje, kaj pomeni biti avtonomen in etičen strokovnjak ter pod kakšnimi pogoji različna obravnava učencev ni oz. je pravična

PSIHOLOG V DILEMI: ETIČNE VSEBINE IN ETIČNA ZAVEST V PRAKSI

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Psihološko-metodološki praktikum 1	2.	Predavanja	1	Opis psihologije kot znanstvene discipline in predstavitev faz raziskovalnega procesa, pri čemer upoštevanje etičnih načel v raziskovanju predstavlja del te predstavitve; podrobneje se študenti z neetičnimi praksami seznajajo pri publiciranju znanstvenih izsledkov (HARKing, p-hacking)	Predavanja in predstavitev dobrih praks v povezavi z znanstvenim objavljanjem (npr. predregistracija raziskav).	Neetične prakse pri objavljanju izsledkov – HARKing, p-hacking, objavljanje samo najboljših rezultatov, utemeljevanje ugotovitev na zelo majhnih vzorcih
Socialna psihologija 1	2.	Predavanja	3	Spoznavanje etike v raziskovanju skozi zgodovino socialne psihologije (klasične raziskave) ter drugih socialnopsiholoških raziskav, ki vsebujejo zavajanje, potencialno povzročanje bolečine ...	Frontalno predavanje z diskusijo, debata o etičnih dilemah	
Psihološko-metodološki praktikum 2	2.	Predavanja	1	V okviru predstavitve posameznih metod (eksperimentalnih, neeksperimentalnih, kvalitativnih) in značilnosti psiholoških meritev nagovorimo neetične prakse pri izvedbi posameznih raziskovalnih načrtov	Predavanje	Zavajanje kot del eksperimentalne manipulacije
Psihopatologija	3.	Predavanja	1	Zgodovina psihopatološke misli, raziskovanja v psihopatologiji in skrbi za osebe z duševnimi motnjami (sadistične oblike zdravljenja in pregledovanja skozi zgodovino)	Predavanje, zgodovinski zapisi, posnetki	Kako sprejeti duševne bolnike kot polnopravne ljudi, destigmatizirane; duševna motnja kot izraz občečloveške izkušnje
Uvod v klinično psihologijo	3.	Predavanja	3	Etika pri kliničnopsihološkem delu ter pri psihoterapevtskem delu	Predavanja in primeri	- Anonimnost in zaupnost obravnave pacienta - Neetična obravnava pacienta pri izbiri pripomočkov in obravnave

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Psihome-trija	3.	Predavanja	3	V okviru predmeta obravnavamo celotni sklop »etični vidiki psihološkega testiranja«, ki ima sledeče učne cilje: (1) poznati glavne poudarke smernic za uporabo testov in kodeksa; (2) razumeti konkretne poudarke smernic za uporabo testov in kodeksa pri presojanju etičnih dilem; dodatno želimo študentom približati spoznanje, da dilema pri testiranju ni v tem, ali smo za ali proti testom, temveč v tem, kako teste, ki so na razpolago, uporabljamo (da jih ne zlorabljam); dodatno želimo s tem sklopom študentom približati spoznanje, da psihološko ocenjevanje in testiranje zahtevata usposobljenega testatorja z ustreznimi etično držo ter zavestjo in prepoznavanjem etičnih dilem, ko se pojavljajo	Predavanja (predstavitve etičnega kodeksa psihologov, mednarodnih smernic za uporabo testov, smernic za psihološko ocenjevanje in evalvacijo APA), študija etičnih dilem, ki se vsaka navezuje na različne faze procesa ocenjevanja (izvedba, shranjevanje rezultatov, posredovanje povratnih informacij, interpretacija, spoštovanje temeljnih načel kodeksa – spoštovanje pravic, strokovna kompetentnost, odgovornost, integriteta); študenti ob dilemah diskutirajo o sledečem: Zakaj menite, da je dotična oseba ravnala na tak način? Kakšna je bila njena motivacija? Kako naj bi dotična oseba ravnala? Izpišite nekaj določil iz kodeksa in smernic za uporabo testov, ki se navezujejo na konkreten primer. Bi se vam kaj podobnega lahko zgodilo v prihodnosti? Zakaj da oz. ne?	- Dileme v povezavi s tem, kdo ima vpogled v rezultate testiranja, kadar ne delamo s polnoletnimi osebami - Dileme v povezavi s tem, kako podati povratne informacije na razumljiv način in katere povratne informacije podati (za vse ciljne skupine) - Navzkrižje ekonomskih interesov organizacije in strokovnih zahtev (npr., organizacija ne želi nabaviti več različnih testov, psiholog pa bi jih potreboval, če želi triangulirati rezultate) - Dileme v povezavi s testi, ki jih lahko uporabljajo tudi nepsihologi, in nasploh v povezavi z rabo testov s strani neustrezno usposobljenih strokovnjakov (npr., na kadrovske področje se za izbor kadrov uporabljajo testi, ki ocenjujejo osebnostne lastnosti, interpretacija izsledkov je računalniška, rezultate pa lahko uporabljajo tudi nepsihologi) - Dileme v povezavi z računalniškimi postopki psihološkega ocenjevanja (ustrezno upoštevanje omejitev)

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Uvod v psihologijo dela in organizacij	3.	Predavanja	3	Delovne naloge psihologa in opredelitev vrednot, ki naj bi se jih psihologi na tem področju dela držali: (1) zavezanost znanosti (zavezani smo znanstveni in metodološki strogosti pri raziskovanju ljudi ter organizacij), (2) zavezanost koristi (zavezani smo reševanju praktičnih težav, uporabi psihologije pri vprašanjih, ki so pomembna za ljudi in organizacije), (3) zavezanost etiki (zavezani smo najvišji etični praksi pri uporabi psihologije pri organizacijskem delu) in (4) zavezanost ravnotežju med ljudmi in organizacijami (zavezani smo iskanju rešitev, ki prinašajo dobrobit tako posamezniku kot organizaciji, ter se izogibamo temu, da bi žrtvovali katerega koli – ideal, ki se mu skušamo ves čas približati, je, da bi bili vsi ljudje zadovoljni pri svojem delu in bi bili zanj tako usposobljeni, da bi ga opravljali izvrstno; v okviru raziskovalnih metod in metod dela v praksi dodatno spoznamo prakse, ki so utemeljene na najboljših dokazih, ter spodbujamo ustrezno etično držo na področju psihologije dela in organizacij)	Predavanje, kratak preizkus znanja, v okviru katerega študenti ponovijo delovne pristope v psihologiji dela in organizacij ter vrednote, ki naj bi jih psiholog pri tem živel	- Ohranjanje strokovne kompetentnosti in integritete (na področju psihologije dela in organizacij (psihologi hitro nasedajo pristopom, ki ustvarjajo lažna pričakovanja (angl. <i>hype</i>), ki niso nujno utemeljeni na najboljših dokazih) - Navzkrižje ekonomskih interesov in strokovnih zahtev (v praksi psihologije dela in organizacij se v želji po strokovno in časovno učinkovitih rešitvah velikokrat pozabi na znanstveno-raziskovalne izsledke) - Za psihologijo dela in organizacij je značilna nižja stopnja znanstvenometodološke doslednosti (uporaba slabše zanesljivih in veljavnih pripomočkov, evalvacije intervencij se pogosto ne izvajajo) - Navzkrižje interesov delodajalcev in zaposlenih

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Uvod v psihologijo dela in organizacij	3.	Vaje	1	Obravnava kodeksa poklicne etike s poudarkom na vsebinah, vezanih na raziskovanje v psihologiji dela in organizacij (pridobivanje, obravnava in uporaba podatkov)	Etične dileme in vodene diskusije	- Pridobivanje, obravnava in uporaba podatkov - Diskriminacija na delovnem mestu oz. pri zaposlovanju - Neustrezna raba psiholoških orodij in pripomočkov - Neravnovesje med delovnimi viri in obremenitvami - Nezadostna usposobljenost vodilnih kadrov ali kadrov, ki so odgovorni za upravljanje z zaposlenimi, itd.
Socialna psihologija 2	3.	Vaje	2	Ponovno naslovimo etiko v socialnopsihološkem raziskovanju, delno pa naslovimo tudi enakopravno obravnavanje različnih skupin v praksi (npr. glede na spol, spolno usmerjenost) – pri obravnavanju predsodkov in diskriminacije	Predavanje in diskusija	Etična uporaba raziskovalnih metod

Preglednica 3: Podatki o poučevanju etike v okviru dodiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih izbirnih predmetov

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Multivariativne analize	2. ali 3.	Vaje	1	Zavedanje možnosti manipuliranja z rezultati z izбором statistične analize; razumevanje statistične pomembnosti in velikosti učinka; razlika med »dobro« znanostjo in znanostjo, ki je v interesu kapitala, politike	Razlaga (predavanja) s primeri	Kritično mnenje do »znanstveno dokazanih« ugotovitev

PSIHOLOG V DILEMI: ETIČNE VSEBINE IN ETIČNA ZAVEST V PRAKSI

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Vedenje odjemalcev	2. ali 3.	Predavanja	1	Etičnost v marketingu, etičnost v raziskovanju vedenja porabnikov, etičnost in potrošništvo, etičnost v svetovalnem in terapevtskem delu psihologov (vse to so vidiki izdelkov v kontekstu vedenja porabnikov)	Interaktivna predavanja	Morebitne pasti za vajanja potrošnikov skozi marketinško komuniciranje, neetična uporaba znanj za doseganje ciljev (v gospodarstvu in negospodarstvu)
Vedenje odjemalcev	2. ali 3.	Vaje	2	Obravnava slovenskega oglaševalskega kodeksa in obravnava primerov pritožb	Študija etičnih dilem in vodene diskusije, skupinsko delo ob reševanju pritožb	Etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta, se nanašajo na različne zavajajoče prakse, na delo s podatki, diskriminacijo ipd.
Religija in posameznik	2. ali 3.	Predavanja	2	Etični vidiki vloge religije v psihoterapiji.	Predavanja, skupinska diskusija	Religija pri vernih ljudeh pogosto predstavlja pomemben vir (koristnih ali škodljivih) učinkov na duševno zdravje. Terapevt lahko to vlogo religije ignorira, ali pa jo vključi v terapijo. V primeru ignoriranja se postavlja etično vprašanje za nemarjanja pomembnih vidikov zdravljenja, kar lahko vpliva na učinkovitost zdravljenja. V primeru vključitve pa se sproža niz etičnih vprašanj v zvezi s svobodo veroizpovedi in epistemološkimi izhodišči terapevta: Ali je npr. ustrezno, če terapevt deluje v smeri krepiteve religioznosti posameznika (in se s tem epistemično oddaljuje od znanosti kot podlage psihoterapije)? Ali je po drugi strani etično sporno, če terapevt poskuša posameznika oddaljevati od religije in ga približati sekularnemu svetovnemu nazoru?

*Opomba: število ur, namenjenih poučevanju vsebin, vezanih na etiko.

Podiplomski študij: formalni podatki

V okviru magistrskega študija se študenti psihologije v drugem letniku srečajo z obveznim predmetom Poklicna etika, ki zajema 3 ECTS (30 ur predavanj in vaj ter 60 ur samostojnega individualnega dela) in katerega vsebine so neposredno vezane na etiko ter etično delovanje psihologa. Natančneje predmet Poklicna etika zajema sledeče vsebine:

- etika kot poskus pojasnitve in upravičenja našega moralnega izkustva (sodb, čustev in ravnanja);
- moralna presoja in moralni argumenti;
- uporabne in poklicne etike: splošne ter posebne moralne pravice in dolžnosti, norme in načela, vzori in ideali, vrline in hibe;
- etika dela z ljudmi in raziskav na ljudeh;
- etika (psihološkega) raziskovanja;
- normativni status poklicnih etičnih kodeksov;
- *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): (i) primerjava in določbe, (ii) temeljni pojmi in načela: konflikt interesov in izkoriščanje, družbena odgovornost, izogibanje povzročanju škode, privolitve po seznanitvi, zasebnost in zaupnost, prevara, varstvo in objava podatkov;
- obravnava primerov.

Predmet študente seznani z različnimi moralnimi vidiki psihološke obravnave, raziskovanja in svetovanja s ciljem izboljšati njihovo sposobnost prepoznavanja ter reševanja poklicnih moralnih vprašanj in dilem. Med predvidene študijske rezultate sodijo: (a) umestitev, ubeseditev in ovrednotenje lastnega poklicnega izkustva; (b) prepoznavanje moralne razsežnosti dela z ljudmi in raziskovanja ljudi; (c) razumevanje, utemeljevanje in pravilna uporaba moralnih načel; ocenjevanje argumentov oz. dokazov v podporo različnim moralnim stališčem; (d) oblikovanje zanesljive moralne sodbe in reševanje poklicnih moralnih dilem. Pri poučevanju se izvajalec poslužuje številnih metod poučevanja, kot so predavanja in diskusija, seminarski prispevki in naloge ter preučevanje primerov iz diagnostične, terapevtske, svetovalne in raziskovalne prakse.

Preglednica 4: Formalni podatki o predmetih na drugi stopnji, ki niso neposredno vezani na etiko

Predmet	Letnik študija	Izbirnost	Vsebine, cilji in kompetence, vezani na etiko
Osnove psiho-diagnostike	1.	Obvezni	Etika v psihodiagnostičnem ocenjevanju, etične dileme, povezane s področjem strokovnega (kliničnega) in raziskovalnega dela
Psihološko svetovanje v izobraževanju	1.	Obvezni	Etični vidiki psihološkega svetovanja
Osnove svetovanja in psiho-terapije	1.	Obvezni	Obravnava temeljnih etičnih načel generičnih intervencij, svetovanja in profesionalne psihoterapije
Družinska terapija	2.	Izbirni	Etika v družinski terapiji
Vojaška psihologija	2.	Izbirni	Etika in dileme vojaške psihologije
Filozofija in psihoanaliza	2.	Izbirni	Obravnava psihoanalitičnih idej v kontekstu filozofske relevantnosti na način, da je dan poudarek etičnim, eksistencialnim, družbenim in kulturnim vidikom psihoanalitičnih klasikov, predvsem S. Freuda in C. G. Junga
Mediji in demokracija	2.	Izbirni	Etični problemi v medsebojnih odnosih in procesih, ki tečejo v družbi in medijih

Iz preglednice 4 je mogoče razbrati, da je spoznavanje z vsebinami, vezanimi na etiko, vključeno tudi pri drugih predmetih, ki niso neposredno vezani nanjo. Natančneje se študenti seznanijo pretežno z etiko in etičnimi vprašanji dela z ljudmi v kliničnopsihološkem, terapevtskem in izobraževalnem kontekstu. Dodaten vpogled v poučevanje vsebin, vezanih na etiko na drugi stopnji študija, so nam ponovno ponudili odgovori izvajalcev na spletni obrazec, ki so povzeti v preglednici v nadaljevanju. Poleg spoznavanja etičnih vprašanj dela v kliničnopsihološkem oz. nevropsihološkem in izobraževalnem kontekstu, ki je tudi formalno predvideno, v prvem letniku študenti poglobijo svoje razumevanje etike in etičnih dilem na področju kadrovske ter organizacijske psihologije (glej preglednico 5). Podoben trend lahko opazimo v drugem letniku magistrskega študija. Študenti se ponovno srečajo z etičnimi vsebinami na področju psihoterapije, psihologije dela in organizacij ter z vprašanji etičnega raziskovanja. Dodatno lahko iz preglednice razberemo, da

se študenti na magistrskem študiju srečujejo tudi z etičnimi vprašanji na področju oblikovanja intervencij na področju duševnega zdravja.

V okviru doktorskega študija študenti praviloma ne opravljajo predmetov, ki bi bili neposredno vezani na etične vsebine. Do določene mere je to odvisno od izbire predmetov in ponudbe dodatnih usposabljanj, ki jih študentu lahko priznamo v okviru predmeta Prenosljiva znanja. Z omejenim predmetom lahko študenti krepijo različne kompetence samostojnega raziskovalnega dela, kar zajema tudi spoštovanje etičnih načel v kontekstu raziskovanja. V okviru predmeta Znanstvenoraziskovalno delo in preko konzultacij z mentorji v okviru individualnega raziskovalnega dela študente dodatno seznanimo s posebnostmi etičnih načel v kontekstu objavljjanja znanstvenih publikacij (npr. kriteriji za avtorstvo in soavtorstvo, dolžnosti do financerjev, objave več publikacij na podlagi istih podatkov – angl. *piecemeal publication*).

Preglednica 5: Podatki o poučevanju etike v okviru podiplomskega študija, ki so jih podali izvajalci posameznih obveznih predmetov

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Osnove psihodiagnostike	1.	Predavanja	5	Etika pri delu s klienti v procesu kliničnopsihološkega ocenjevanja	Predavanje	Varstvo bolnikovih pravic, pravica do obveščenosti nasproti zaščiti psihodiagnostičnih sredstev
Psihološko svetovanje v izobraževanju	1.	Predavanja	2	Etični vidiki psihološkega svetovanja: zaupnost pri delu z mladostniki, pogoji, ko so potrebne kršitve zaupnosti	Predavanje, diskusija, študija etičnih dilem na osnovi predstavitev gostov (šolska svetovalna delavka in koordinator svetovalnice To sem jaz)	Iskanje ravnovesja med zaupnostjo in dobrobitjo udeleženca; zaupnost podatkov v šolskem kolektivu (npr. kaj in na kakšen način je z vidika dobrobiti udeleženca smiselno razkriti učiteljem)

PSIHOLOG V DILEMI: ETIČNE VSEBINE IN ETIČNA ZAVEST V PRAKSI

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Kadrovska in organizacijska psihologija	1.	Predavanja	2	Etične vsebine navorimo zlasti v kontekstu izbora kadrov, kjer tekom predstavitve postopkov navorimo psihometrično ustreznost posameznih metod, potrebe po triangulaciji; dodatno govorimo o odnosu/drži psihologa do zaposlenih in do vodilnih (npr., kako naj psiholog ravna, kadar zahteve vodilnih lahko škodijo blagostanju zaposlenih)	Predavanje	Izbor psihometrično ustreznih metod za izbor kadrov, navzkrižje interesov vodilnih in zaposlenih, navzkrižje ekonomskih interesov in strokovnih zahtev (npr., delodajalec zahteva hiter in finančno čim ugodnejši postopek selekcije, psiholog pa se zaveda, da verjetno napovedi prihodnje delovne učinkovitosti daje uporaba več različnih metod – tudi časovno obsežnejših)

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Klinična nevropsihologija	1.	Predavanja	3	Etične vsebine, vezane na kompetence za izvajanje nevropsiholoških storitev: etični vidiki, vezani na odnose s pacienti, veljavnost nevropsiholoških preizkusov, beleženje rezultatov nevropsiholoških ocenjevanj, zaupnost podatkov o pacientu, etične vsebine, vezane na forenzične postopke, na tveganja v nevropsiholoških postopkih; dodatno naslovimo vsebine, vezane na pomen mentorstev in supervizij za zagotavljanje ustreznih standardov nevropsiholoških ocenjevanj in storitev	Predavanja in študije primerov	Nevropsihologija je na podatkih temelječa veda, zato mora biti izvajalci seznanjeni z aktualnimi znanstvenimi spoznanji; nevropsihološko ocenjevanje se izvaja v okviru profesionalnega odnosa s pacientom, etične dileme v zvezi z obremenjenostjo in neformalnim bližnjim odnosom med psihologom in pacientom; etične dileme, vezane na uporabo diagnostičnih preizkusov (nevropsiholog pri ocenjevanju uporablja preizkuse z ustreznimi psihometričnimi značilnostmi; uporaba neumerjenih pripomočkov ali v nestandardnih okoliščinah mora biti upoštevana pri interpretaciji rezultatov); etične dileme v zvezi s pisnim/z ustnim podajanjem povratnih informacij o nevropsihološkem pregledu/ rezultatih, še posebej, če je klient udeležen v pravnih postopkih; etične dileme v zvezi z dostopanjem do pacientovih podatkov in rezultatov; etična vprašanja, vezana na morebitne napake pri izvedbi nevropsiholoških pregledov in v diagnostičnih zaključkih
Osnove svetovanja in psihoterapije	2.	Predavanja	5	Etika v procesu psihoterapije	Predavanje, video	Nevtralna, profesionalna drža terapevta nasproti infantilnim potrebam pacientov, ki onemogočajo osebnostni razvoj

PSIHOLOG V DILEMI: ETIČNE VSEBINE IN ETIČNA ZAVEST V PRAKSI

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Osnove svetovanja in psihoterapije	2.	Vaje	2	Študenti vsako leto pripravijo seminar na to temo, govorimo o etičnem kodeksu, diskutiramo o etičnih dilemah, ki se pojavljajo pri delu s klienti/pacienti; razmišljanje o etičnem ravnanju skušamo vzpodbuditi tudi pri ostalih temah	Seminar, diskusija o etičnih dilemah	Dileme, povezane z mejami terapevtskega odnosa, dileme strokovnosti (kompetence strokovnjaka za obravnavo pacienta)
Psihoterapevtski pristopi	2.	Predavanja	2	V kontekstu eksistencialne in humanistične psihoterapije obravnavamo etičnost delovanja terapevta in dileme, povezane s procesom terapevtske spremembe, z varnostjo klienta v terapiji, s pomenom dostojanstva posameznika v terapevtskem odnosu, z zaupnostjo, dobrobitjo klienta, s transparentnostjo terapevta in z etičnostjo samorazkrivanja; prav tako odpiramo vprašanja svetovnonazorskih razlik ter pomena osebnega konteksta posameznika	Predavanja in diskusija o dilemah (npr. srečanje izven terapevtskega prostora)	Pomen in spoštovanje terapevtskega dogovora; prepoznavanje in spoštovanje osebnih meja, tako lastnih kot klientovih; vprašanje samorazkrivanja in transparentnosti terapevta (koliko in s kakšnim namenom) ter pomen dvojnih odnosov; pomen podpore in izziva v terapiji ter vprašanje lajšanja simptomov v eksistencialnem pristopu
Poklicna etika	2.	Predavanja	30	Vse vsebine so neposredno vezane na etiko, od definiranja temeljnih moralnih pojmov (škoda, korist, pravica, dolžnost, avtonomija, dostojanstvo) preko utemeljevanja moralnih načel (dobrodelnost, neškodjenje, spoštovanje pravic, spoštovanje avtonomije in dostojanstva, varstvo zasebnosti) do prepoznavanja in razreševanja poklicnih moralnih dilem pri raziskovalnem ter svetovalnem delu	Predavanja, analize oz. študije primerov, vodena razprava, kritično branje znanstvenih in strokovnih člankov, esejski prispevki	

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Aplikativna socialna psihologija	2.	Vaje	3	Etika v raziskovanju pri samostojnem oblikovanju intervencij (študenti morajo biti pozorni tudi na etične vidike oblikovanih intervencij)	Študenti na obrazcih navedejo etične pomisleke, ki jih imajo v zvezi s svojimi intervencijami, potem pa na konzultacijah obravnavamo in pokažemo te vidike	Različne, ampak vezane na raziskovanje
Didaktika psihologije	2.	Predavanja	1	Kako ravnati z informacijami (o dijakih), s katerimi pridejo študenti v stik pri izvedbi učne ure; utemeljitev razlogov za podpis izjave o molčečnosti (ter pojasnilo, kaj molčečnost pomeni); posredno se na etične vidike navezujejo tudi vprašanja komuniciranja psihologije kot znanosti: pomena psihologije kot znanosti nasproti popularnopsihološkemu diskurzu – ključna razlika med obema pristopoma je namreč prav v upoštevanju etičnih vidikov; zaradi zahtevane aktivne participacije študentov (študenti znotraj nabora tem s področja učnega in poučevanja izbirajo teme, ki jih bodo naslavljali) je včasih tem, neposredno povezanih z etiko, pri predmetu še več	Kratko pojasnilo, podpis izjave, obrnjen učni (samostojen študij literature in priprava refleksije, nato diskusija po metodi mešanice skupin)	Zaupnost kot imperativ pedagoškega delavca tudi v situacijah, ki presegajo svetovalni kontekst (npr. pri poučevanju; kako ravnati z opažanji o učencu/dijaku; pomen razlikovanja domnev od dejstev); etični vidiki kot eden izmed razlikovalnih dejavnikov med znanstveno psihologijo in psevdoznanstvenimi pristopi
Didaktika psihologije	2.	Vaje	2	Varovanje podatkov, vzbujač nelagodja, ločevanje zasebnih in strokovnih mnenj, zahteve po samorazkrivanju dijakov pri pouku	Predavanja	Varovanje podatkov, obravnava družbeno občutljivih tem – ločevanje med argumenti in predsodki

Ime predmeta	Letnik študija	Predavanja ali vaje	Število ur*	Opis vsebin, vezanih na etiko	Uporabljene učne metode pri poučevanju etičnih vsebin	Ključne etične dileme, vezane na vsebine tega predmeta
Duševno zdravje	2.	Vaje	5	Pri predmetu se ukvarjamo z oblikovanjem intervencij, vezanih na duševno zdravje populacije; eno izmed srečanj naslavlja etične dileme pri oblikovanju tovrstnih intervencij	Vaje na temo etičnih dilem so strukturirane v obliki krajšega uvoda v temo, diskusije s študenti o etičnih dilemah, nato sledi brskanje po in branje člankov; vsaka skupina izbere enega izmed člankov, ga natančneje analizira in predstavi etične dileme, izpostavljene v njem	Ključna etična dilema je, kako oblikovati in implementirati intervencijo, da bo udeleženec prostovoljno sodeloval ter resnično premislil o tem, ali je intervencija zanj primerna; vse ostale dileme izhajajo pretežno iz tega

*Opomba: število ur, namenjenih poučevanju vsebin, vezanih na etiko.

Načini poučevanja etičnih vsebin

Iz zgornjih preglednic, v katerih so podrobne predstavljene formalni in neformalni podatki o poučevanju etike na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru (preglednice 1–5), je razvidno, da so načini podajanja etičnih vsebin zelo raznoliki. Prevladujoč način izvedbe so frontalna predavanja, ki se pogosto dopolnjujejo z aktivnimi diskusijami oz. je tudi pri frontalnih predavanjih poudarek na interaktivnosti s slušatelji (npr. Zgodovina in metode psihologije, Pedagoška psihologija I, Socialna psihologija I, Psihološko svetovanje v izobraževanju, Osnove svetovanja in psihoterapije, Psihoterapevtski pristopi, Vedenje odjemalcev, Religija in posameznik). Več izvajalcev predmetov se ob tem poslužuje tudi predstavitev oz. študij primerov, vezanih na etične vsebine in dileme (npr. Zaznavni procesi, Uvod v klinično psihologijo, Klinična nevropsihologija, Duševno zdravje), mestoma pa študijski proces dopolnjuje še praktično delo študentov, kot sta samostojni študij ključnih dokumentov, vezanih na etične vsebine znotraj specifičnih področij delovanja psihologa (npr. delo z učenci s posebnimi potrebami), ter priprava lastnih materialov, vezanih na etične vsebine in postopke znotraj psihologije (npr. priprava vlog za etično odobritev raziskav, priprava in uporaba obveščenega pisnega soglasja).

Drugi dogodki (okrogle mize, razprave)

Na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru prepoznavamo pomen naslavljanja etičnih dilem, ozaveščanja o etičnih vsebinah ter aktivne izgradnje etične mentalitete pri študentih kot tudi širše pri zaposlenih na fakulteti. Poleg formalnega poučevanja etike tekom dodiplomskega in podiplomskega študijskega procesa se na Oddelku za psihologijo pozornost tako namenja tudi neformalnim aktivnostim, ki se posredno ali neposredno povezujejo z etičnimi vsebinami s področja psihologije. Eno izmed pomembnejših področij takšnega delovanja je v okviru Društva študentov psihologije Maribor. Leta 2015 je bila npr. celotna številka študentske revije *Psihološki inkubator* posvečena prav etiki na področju psihologije. V reviji so priznani slovenski strokovnjaki na področju psihologije in duševnega zdravja obravnavali temeljne teme, kot so etika pri delu psihologa, zakon o psihološki dejavnosti in etika v psiholoških eksperimentih. Etiko je preko različnih člankov in prispevkov dotična revija obravnavala tudi v drugih številkah, denimo v številkah s tematskimi naslovi Forenzična psihologija, Manipulacija na oblasti, Psihologija in družbena omrežja, Potrošništvo in Tehnologije prihodnosti. Članki, vključeni v našete številke, so obravnavali etiko na različnih področjih, torej npr. etiko v forenzični psihologiji, in jo tako predstavili na raznovrstne načine. Društvo študentov psihologije pri različnih dogodkih sodeluje s sodelavci z matičnega Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, ki študentom pomagajo pri izvedbi aktivnosti, npr. izbiri ustreznih predavateljev in mentorskem usmerjanju na področju etičnih vsebin.

Ker je poslanstvo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru biti izobraževalna in raziskovalna ustanova, ki si prizadeva za krepitev demokratičnih in etičnih vrednot ter za celostni razvoj družbe, v okviru Filozofske fakultete deluje tudi Komisija za etičnost raziskovanja. Ta komisija deluje kot posvetovalno telo in spodbuja oz. omogoča razvijanje etične dimenzije raziskovanja visokošolskih učiteljic ter učiteljev, raziskovalk in raziskovalcev ter študentk in študentov vseh stopenj študija, ki poteka v okviru Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Vse od ustanovitve leta 2014 kot aktivni člani komisije delujejo tudi nekateri člani Oddelka za psihologijo.

Člani Oddelka za psihologijo se z namenom širjenja in implementacije obstoječega znanja kakor tudi pridobivanja novega vključujemo še v druge aktivnosti, vezane na področje etike. Kot primer lahko navedemo

aktivno sodelovanje članice oddelka na okrogli mizi z naslovom *Prakse in perspektive poučevanja etike na študiju psihologije v Sloveniji*, ki je bila pod okriljem Društva psihologov Slovenije izvedena ob svetovnem dnevu etike leta 2021.

Prenos teorije v prakso

Študenti pridobljena teoretična znanja in vsebine, vezane na področje etike, že tekom samega študija v okviru študijskega programa Psihologija prenašajo tudi v prakso, npr. pri izvedbi vaj, študijskih praks, raziskav pa tudi drugih aktivnostih, kjer so etične vsebine relevantne. Kot primer upoštevanja etike pri izvajanju vaj lahko navedemo podpis izjave o molčečnosti pred pričetkom izvajanja vaj, kadar koli so obveznosti študenta vezane na sodelovanje s subjekti (primer predmeta je Didaktika psihologije).

Posebna pozornost prenosu etičnih vsebin v prakso se namenja tudi v okviru opravljanja obvezne študijske prakse na 1. in 2. stopnji študijskega programa Psihologija. V okviru slednje se študenti že pred zaključkom študija neposredno vključujejo v različne oblike psihološke dejavnosti v praksi (npr. v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, visokošolskih zavodih, izobraževalnih oddelkih v podjetjih, svetovalnih službah in centrih, nevladnih organizacijah, zdravstvenih ustanovah). Pred vključitvijo v izvedbo praktičnega usposabljanja se morajo študenti v sodelovanju s koordinatorko študijske prakse seznaniti s pravilnikom o praktičnem usposabljanju ter še posebej s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Pred začetkom praktičnega usposabljanja izpolnijo tudi spletni obrazec za prakso, v okviru katerega pisno potrdijo svojo seznanjenost z namero o spoštovanju *Kodeksa poklicne etike psihologov* pri delu.

Prenos teorije etike v prakso je razviden tudi pri načrtovanju in izvedbi študentskega raziskovalnega dela. Pri načrtovanju raziskav (npr. v okviru magistrskih nalog), ki presegajo običajne vsakodnevne aktivnosti udeležencev in zahtevajo aktivno udeležbo sodelujočih v raziskavi oz. v okviru katerih se zbirajo identificirani osebni podatki ali kjer se predvideva, da bosta obseg in vrsta potencialnih nevarnosti, neugodja ali škode v raziskavi presegla obremenitve, ki jim je posameznik izpostavljen v vsakdanjem življenju, študenta mentor raziskave usmeri v pripravo vloge ter pridobitev mnenja o etični ustreznosti raziskave. Prav tako praviloma vsi kandidati na doktorskem študiju za svojo doktorsko raziskavo pridobijo

mnenje o etični ustreznosti le-te. V večini primerov študenti oddajo vlogo za presojo etične ustreznosti raziskave Komisiji za etičnost raziskovanja Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, po potrebi (npr. kadar raziskava vsebuje zdravstvene podatke udeležencev ali biološke vzorce) pa mentor študenta za pridobitev mnenja o etični ustreznosti napoti na Komisijo za medicinsko etiko Republike Slovenije.

Kot nadaljnjo oz. vseživljenjsko spodbudo oz. obvezo k etičnemu mišljenju in delovanju v praksi pa vsakega novega magistra oz. magistrico psihologije, ki študij zaključi na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, oddelek povabi tudi k podpisu Zaveze k upoštevanju *Kodeksa poklicne etike psihologov*. Gre za pobudo Društva psihologov Slovenije, ki smo jo podpirali vse od njenega začetka. Podpis zaveze o upoštevanju načel poklicnega delovanja psihologov, skladnih s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in z Metakodeksom etike Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association, 2005), je sicer za nove magistre in magistrice psihologije v okviru aktivnosti oddelka prostovoljen oz. neobvezen, vendar lahko iz prakse povzamemo, da se na pobudo odzovejo izključno pozitivno.

Odprta vprašanja in pomanjkljivosti glede poučevanja etike

Iz predstavitve obstoječih praks poučevanja etike na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru je razvidno, da na oddelku jasno prepoznavamo pomen naslavljanja etičnih vsebin ter umeščanja le-teh tudi v sam študijski program Psihologija. Etične vsebine se naslavlja jo večplastno in poučujejo na raznolike načine. Etike ne razumemo zgolj kot nabor pravil ravnanja v konkretnem poklicnem kontekstu, temveč kot procese raziskovanja etičnih vprašanj, postopne in edinstvene formacije poklicne identitete ter diskusije o temeljnih moralnih vprašanjih ter človekovih pravicah. Z navedeno prakso presegamo pragmatični vidik poučevanja etike in njeno omejenost na poznavanje določenega seznama pravil ravnanja (Franeta, 2019). Opisano širše razumevanje etike je razvidno iz posebnih predmetov na dodiplomski in podiplomski stopnji študija. Z dejstvom, da je v študijske programe umeščen poseben predmet, ki eksplicitno naslavlja etične vsebine, izstopamo tako v nacionalnem kot mednarodnem merilu (You idr., 2018).

Na podlagi pregleda obstoječih praks kakor tudi lastnih izkušenj pa avtorji poglavja na tem mestu podajamo tudi razmislek o možnih

izboljšavah za poučevanje etike na oddelku v prihodnje. Iz analize obstoječih praks je razvidno, da je prevladujoč način poučevanja o etičnih vsebinah v obliki frontalnih predavanj. Med vsebinami znotraj posameznih psiholoških predmetov prevladuje pretežno poznavanje ustreznih pravil ravnanja. Soočanje študentov s situacijami, v katerih se je mogoče odzvati na več različnih načinov, pri čemer je en v etičnem smislu ustrežnejši (tj. etična dilema), je zastopano v manjši meri (Lefkowitz, 2021). Navedeno ocenjujemo kot pomanjkljivost, saj psihologi praviloma dobro poznamo smernice etičnega delovanja, slabše pa predvidevamo konkretne situacije, v katerih bi lahko nastale dileme. Za prihodnost poučevanja etike sta zato ustrežnejša poučevanje preko etičnih dilem (npr. Lefkowitz (2021)) in razumevanje etičnih dilem ne zgolj na kognitivni, ampak tudi čustveni ravni (Sinclair, 2017). Dodatno je treba študentom predstaviti raznolike politične, organizacijske, poklicne in osebne pritiske, ki bodo vplivali na konkretno etično ravnanje pri delu (Sinclair, 2017). Ocenjujemo, da bi bilo študente smiselno voditi skozi tovrstne konkretne primere dilem (npr. nanašajoč se na delo v šoli, s pacienti v zdravstvenih ustanovah ipd.). Primer dela s študenti bi lahko bile refleksija etičnih dilem in analiza praktičnih primerov v okviru vaj, vodene diskusije ter supervizija etičnih dilem, s katerimi se študenti psihologije morebiti že sami srečajo tekom študija (Ruiz idr., 2020; Ruiz in Warchal, 2014). Same etične dileme bi morale temeljiti na konkretnih motivih vključenih oseb (tj. zakaj bi oseba ravnala na nek način), razmišljanjih, občutenjih, odgovornostih (tj. kako naj bi oseba ravnala) in stresorjih (npr. časovni pritiski) (Lefkowitz, 2021). Prikaz realnih situacij ter izdatnejše sodelovanje s prakso bi študentom omogočala še boljše razumevanje robnih pogojev, ki lahko psihologa v praksi nehote porinejo v neetično ravnanje, in lažje vživljanje v osebe v konkretnih situacijah ter prispevala k še večji krepitvi njihovega etičnega ravnanja v prihodnje. Prav tako bi se nam zdelo smiselno predstavitev praks, vezanih na konkretne etične dileme in primere, v razmislek ponuditi tudi ostalim predavateljem na oddelku.

Iz načina dela znotraj posameznih predmetov je implicitno razviden tudi način poučevanja etike skozi odstopanja od ustreznega ravnanja, manj pa promocija pozitivnega pristopa k etiki. Sodobno razumevanje etike ni zgolj sankcioniranje nezaželenega vedenja, temveč aktivna promocija zaželenega vedenja (Knapp in VandeCreek, 2012). Konkretno delo s študenti naj, denimo, ne bi zaznamovala zgolj vprašanja o tem, kako se izogniti škodi na strani klienta, temveč tudi, kakšnih vedenj naj bi se poslužili, da bi klientu najboljše pomagali. Pozitiven pristop k poučevanju

in dojemanju etičnega ravnanja zajema tudi razumevanje posebnosti deprivilegiranih skupin ter krepitev njihove integracije, zavzemanje za najvišje standarde osebne kompetentnosti vključno s skrbjo zase in za svoje duševno zdravje, krepitev ugodnih poklicnih odnosov, vzpostavljanje zupanja do dotičnega strokovnjaka in psihološke stroke nasploh ter opolnomočenje klientov za sooblikovanje ciljev obravnave. Vse od omenjenega bi veljalo v okviru posameznih predmetov še dodatno poudariti.

Nazadnje velja izpostaviti, da med izpostavljenimi vsebinami in etičnimi dilemami primanjkuje navezava na aktualne politične in družbene vplive. Z veliko verjetnostjo bodo področje psihodiagnostike zaznamovali računalniško podprto testiranje, terapevtsko obravnavo telepsihologija, kadrovanje pa umetna inteligenca. Tudi pandemija covida-19 je prinesla številne etične dileme, nove izzive za etično ravnanje pri poklicni praksi ter nove poglede na nekatere smernice v etičnih kodeksih (Chenneville in Schwartz-Mette, 2020). Vse od navedenega predstavlja pomemben kontekst za etično sprejemanje odločitev, ki bi ga posamezni študijski predmeti v prihodnosti morali ustrezno nasloviti.

Ključna spoznanja in smernice za kakovostno poučevanje etike

Pričujoče poglavje povzema obstoječe prakse poučevanja etičnih vsebin v okviru študijskega programa Psihologija Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Iz predstavljenih formalnih kot tudi neformalnih podatkov je razvidno, da program daje pomemben poudarek poučevanju etičnih vsebin ter krejitvi etične zavesti študentov na praktično vseh ravneh študija (diplomski, magistrski, doktorski). Pri tem se uporabljajo različni pristopi in mediji, predavatelji pa se osredotočajo na številne etične vsebine in vprašanja. Kot primer dobre prakse prepoznavamo predmeta, ki sta v celoti namenjena poučevanju etike, ter na drugi strani tudi integracijo različnih etičnih vsebin v številne druge predmete, ki niso neposredno vezani na etiko, a slednjo obravnavajo v okvirih specifičnih področij delovanja znotraj psihologije (npr. znanstveno-raziskovalno delo, izobraževanje, socialna psihologija, klinična psihologija idr.).

Poučevanje etike in krepitev etične zavesti predstavljata pomembno poslanstvo oddelka. Menimo, da je pri poučevanju etike treba etične vsebine naslavljati na vseh ravneh, od razvoja etične občutljivosti in etičnega sklepanja do krepitev same motivacije za etično delovanje ter implementacije etičnega delovanja v praksi. Študente želimo dodatno usposobiti za promocijo dobrih praks ter jim pomagati, da na tak način kot psihologi

uresničijo svoj poklicni potencial. Vizija za prihodnost oddelka vključuje spremljanje družbenih trendov, ki določajo etično ravnanje, posodobitev učnih metod in vsebin skladno s sodobno literaturo ter krepitev etične zavesti med zaposlenimi in medsebojni prenos dobrih praks.

Literatura

- American Psychological Association. (2020). *APA guidelines for psychological assessment and evaluation*.
- Chenneville, T., in Schwartz-Mette, R. (2020). Ethical considerations for psychologists in the time of COVID-19. *American Psychologist*, 75(5), 644–654.
- European Federation of Psychologists' Association. (2005). *Meta-code of ethics*.
- Franeta, D. (2019). Taking ethics seriously: Toward comprehensive education in ethics and human rights for psychologists. *European Psychologist*, 24(2), 125–135.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Knapp, S. J., in VandeCreek, L. (2012). *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2. izd.). American Psychological Association.
- Lefkowitz, J. (2021). Forms of ethical dilemmas in industrial-organizational psychology. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 14(3), 297–319.
- Mednarodna komisija za teste. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*. Društvo Psihologov Slovenije.
- Parsonson, K. L. (2019). Understanding psychology's ethics codes from an international perspective: The importance of non-ethnocentric appreciation and comparisons. V K. L. Personson (ur.), *Handbook of International Psychology Ethics* (str. 1–15). Routledge.
- Ruiz, A., in Warchal, J. (2014). Ethics as an undergraduate psychology outcome: When, where, and how to teach it. *Psychology Learning & Teaching*, 13(2), 120–128.
- Ruiz, A., Warchal, J., in You, D. (2020). Teaching ethics to undergraduate psychology students: Review of the evidence and recommendations. *Psychology Learning & Teaching*, 19(3), 223–238.
- Sinclair, C. (2017). Ethics in psychology: Recalling the past, acknowledging the present, and looking to the future. *Canadian Psychology*, 58(1), 20–29.
- You, D., Ruiz, A., in Warchal, J. (2018). The presentation of ethics in undergraduate psychology syllabi. *Teaching of Psychology*, 45(4), 346–350.

IV.3

Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem

Vlasta Novak Zabukovec
Tina Tinkara Peternejl

Povzetek

V prispevku sta predstavljena poučevanje in učenje etike v okviru dodiplomskega ter podiplomskega študiju Biopsihologija in podiplomskega študija Psihologija na Univerzi na Primorskem. Poleg predmeta Etika in človečnost, ki se posodablja in se bo preimenoval v Etika v psihologiji in biopsihologiji, so etične vsebine integrirane v različne predmete. Velik del etičnih vsebin naslavlja raziskovalni predmeti in tisti, ki predstavljajo temelj psihološkemu testiranju. Etične vsebine so sistematično vključene v tri večja aplikativna področja, kjer študenti spoznajo kontekstualno dimenzijo etičnih dilem. Ker je poučevanje in učenje etike zasnovano interaktivno, imajo študenti veliko priložnosti, da spoznajo raznolike etične primere, jih analizirajo in poiščejo možne odgovore. V razpravah izostrijo svoje argumente in razvijejo kritično mišljenje. Tudi za pedagoške potrebe smo na oddelku za psihologijo ustanovili Komisijo za etiko raziskovanja, katere cilj je ozaveščati, razumeti in presojeti etične dileme pri raziskovalnem delu.

Novak Zabukovec, V., in Peternejl, T. T. (2023). Poučevanje etike v študijskih programih Oddelka za psihologijo Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 565–572). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.565-572>

Ključne besede: etična načela, poučevanje in učenje etike, vseživljenjsko izobraževanje, izkustveno učenje

Vključenost etike v študijske programe in posamezne predmete

Na oddelku za psihologijo Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem (UP FAMNIT) sta poučevanje in učenje etike integrirana v izvajanje študijskega programa. Na začetku bova izpostavili ključne etične vsebine, v preglednici 1 pa so predstavljene etične vsebine pri posameznih predmetih oz. njihovih sklopih. Pri tem je treba poudariti, da so v predstavitev vključeni predmeti treh ključnih aplikativnih področij po EuroPsy, psihologija dela in organizacije, psihologija v vzgoji in izobraževanju ter zdravstvena in klinična psihologija. Temu so dodani predmeti, ki sodijo v kontekst raziskovanja. Tretja skupina izbranih predmetov pa so nekatere specifične vsebine, ki jih vključujemo v naš študijski program.

Na dodiplomski stopnji študija se študenti podrobneje seznani s temeljnimi etičnimi vsebinami. Pri predmetu Psihološki praktikum, katerega cilj je na izkustven način predstaviti osnovno raziskovalno delo na raznovrstnih področjih psihologije, študenti pripravijo načrt raziskave, ki ga preizkusijo v praksi. Tako razvijejo osnovne znanstveno-raziskovalne kompetence, hkrati pa razvijajo samoiniciativnost, kritično mišljenje, obvladovanje metodoloških načel, avtonomno strokovno presojo in etično razmišljanje. Pri tem predmetu je poseben poudarek na ozaveščanju etičnih načel v raziskovalnem procesu, prepoznavanju etičnih dilem in njihovem reševanju. Študenti spoznajo postopek seznanjanja udeležencev raziskave o njihovi vlogi, pravicah, ki jih imajo v raziskovalnem procesu, in možnostih predstavitve rezultatov. V povezavi z navedenim pripravijo primer obveščenega soglasja. Pri predmetih Psihološka diagnostika ter Psihologija dela in organizacije spoznajo etične vidike uporabe psiholoških pripomočkov, kot so vprašalniki, ocenjevalne lestvice in testi. Pripravijo načrt aplikacije, vrednotenja odgovorov, prikaza rezultatov in njihove interpretacije. Prav tako se naučijo pripraviti ustrezno poročilo, upoštevajoč etična načela predstavitve rezultatov tako strokovni kot laični javnosti. Pri predmetu Etika in človečnost¹ obravnavajo etiko s filozofske, sociološke, z biološke in s psihološke perspektive. Ker je izvajalcev pri tem predmetu več in zastopajo različne stroke, je ta predmet dober

¹ V prihodnje se bo predmet imenoval Etika v psihologiji in biopsihologiji.

primer interdisciplinarnega povezovanja. Pri njem se sistematično seznanijo s *Kodeksom poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki jim pomaga pri analizi realnih etičnih problemov. Študenti spoznajo tudi biološke podlage razpoloženja in vedenja, natančneje človekove moralnosti in etičnega delovanja. Izdelajo skupinske naloge, kjer po pregledu literature o izbranem raziskovalnem vprašanju predstavijo glavna spoznanja v obliki kratkega nastopa. Predlagane teme vključujejo razlike v empatiji med spoloma, vpliv vzgoje na razvoj občutka moralnosti, patologijo empatije, nevroetiko, prirojenost in pridobljenost sposobnosti moralnosti, tehnike krepitev empatije itd. Preučijo in poglobijo se lahko že predstavljene vsebine ali pa študenti izberejo tematiko, ki je zanimiva, pomembna in še ni bila obravnavana. Predmet je zasnovan interaktivno, kjer predstavljenim vsebinam sledijo posnetki, filmi, izbrani teksti, konkretni primeri in analize ter presoje posameznih primerov. Študenti opravijo tudi vrsto nalog, bodisi posamezno, v paru ali skupini. Temu sledi širša razprava v smislu prepoznavanja etičnih dilem, iskanja možnih rešitev, upoštevanja konteksta in kritičnega pogleda na izbrano rešitev.

Na podiplomski stopnji študija nadaljujemo s takšno prakso, kot sva jo opisali pri prvi stopnji, vendar etične vsebine obdelamo kompleksneje, bolj poglobljeno in specifičneje. Pri tem bi izpostavili predvsem naslednje predmete: Praktično usposabljanje v delovnem okolju, Magistrski seminar in Magistrsko delo. Pri prvem se študenti seznanijo z etičnimi dilemami in njihovim reševanjem v realni situaciji. Namen obvezne psihološke prakse je razvoj in uporaba psiholoških načel, znanja, modelov in metod na etičen ter znanstven način, da bi spodbujali razvoj, dobro počutje ter učinkovitost posameznikov, skupin, organizacij in družbe. Mentorji študijske prakse so usposobljeni za povezovanje teoretičnih in praktičnih spoznanj ter seznanjeni s kompetenčnim modelom EuroPsy. Slednji predstavlja dve skupini kompetenc, pomembnih za delo psihologa, primarne in usposobitvene kompetence. Primarne so značilne za psihološko vsebino prakse, usposobitvene pa se povezujejo z učinkovitim zagotavljanjem storitev. Študijska praksa je vsekakor priložnost za izpopolnjevanje teh kompetenc. V okviru predmeta Magistrski seminar, kjer študenti predstavijo dispozicije magistrskih nalog, je prav posebej izpostavljena vloga etike v raziskovanju. Z osnovami so se spoznali že na dodiplomski stopnji, pri tem predmetu pa morajo pripraviti vlogo za Komisijo za etiko raziskovanja na UP FAMNIT UP, katere nastanek in vloga bosta posebej predstavljena v nadaljevanju. Poleg predstavitve vsebine magistrskega dela je poseben del namenjen metodološkim etičnim

izzivom, kot so npr. pridobivanje, shranjevanje in obdelava podatkov. Opredeliti je treba tveganje v raziskovalnem procesu in podaljšano skrb za udeležence ter raziskovalce. Prav tako študenti razmišljajo o morebitnih objavah v strokovnem in znanstvenem tisku. Magistrsko delo pa je zaokrožena celota, kjer strnejo znanje in izkušnje, pridobljene v času študija, in pod vodstvom mentorja pripravijo samostojno empirično znanstveno-raziskovalno delo.

Preglednica 1: Pregled etičnih vsebin pri nekaterih izbranih predmetih²

Predmet	Vsebina
Raziskovalna metodologija v psihologiji	Temeljne vsebine o etiki v raziskovanju, zavedanje in razumevanje etičnih vprašanj pri psihološkem raziskovanju; nekatere pomanjkljivosti raziskav, člankov, eksperimentov iz preteklosti, zmote in napake pri interpretiranju/zaključevanju; ključna načela psihološke etike v načrtovanju raziskav
Psihološki praktikum	Obnovitev in poglobitev načel etike v raziskovanju, predstavitev delovanja etičnih komisij, seznanitev z obrazcem za vlogo, namenjeno Komisiji za etiko raziskovanja, spoznavanje smernic za pisanje vloge za etično presojo in za obveščeno soglasje; študenti oddajo vlogo za svojo raziskavo oddelčni Komisiji za etiko raziskovanja
Psihološka diagnostika	Obravnava <i>Mednarodnih smernic za uporabo testov</i> s poudarkom na etični uporabi psiholoških testov
Praktično usposabljanje v delovnem okolju	Analiza etičnih vidikov obvezne študijske prakse.
Zaključni seminar	Ključni etični problemi v raziskovanju: potvarjanje ali prirejanje rezultatov, kraja rezultatov in dela, »nemarno« delo, pristranska interpretacija rezultatov, apriorno zavračanje drugačnih teorij oz. izsledkov
Psihološko svetovanje	Spoznavanje etične drže svetovalcev in analiza konkretnih primerov; cilj je, da študenti spoznajo različne poglede pri konkretnem primeru in razumejo prisotnost etične dileme, saj na odločitve v svetovalnem procesu vpliva vrsta različnih dejavnikov

2 Etične vsebine so, poleg avtoric prispevka, posredovale kolegice: Simona Gomboc, Vanja Gomboc, Vesna Jug, Katarina Kocbek, Urša Mars Bitenc, Tjaša Ogrizek, Vita Poštuvan in Maša Žvelc.

Predmet	Vsebina
Javno duševno zdravje	Etične dileme glede enakovredne obravnave vseh ljudi v okviru javnozdravstvenih intervencij, obravnava posameznikov iz ranljivih skupin, intervencije s področja duševnega zdravja z vidika obveščenega soglasja in prostovoljnega sodelovanja, problematika zavajanja, razvijanje kritičnega mišljenja glede etičnih dilem; etične dileme glede prisilne hospitalizacije ob samomorilnem vedenju; etične dileme glede količine informacij (npr. povedati sorodnikom, staršem, drugim organom), kadar prelomimo pravilo zaupnosti (skupaj z diskusijo, kdaj lahko to storimo); uporaba dokumentacije in njena vloga pri etičnem odločanju; etične dileme glede raziskovanja pri javnozdravstvenih intervencijah; izzivi udejstvovanja psihologov v medijih (smernice Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Association – EFPA) o delovanju psihologov v medijih in smernice za odgovorno novinarsko poročanje o samomoru)
Uvod v klinično psihologijo in psihoterapijo Psihoterapija in psihoterapevtski pristopi	Spoznavanje kodeksov prakse psihologov in psihoterapevtov; etični vidiki psihoterapevtskega odnosa (varnost, dvojni odnosi, zaupnost, dogovori, držanje strokovnih meja); kršenje spolnih meja klientov; skrb za kompetentno in odgovorno delovanje (izpopolnjevanje, osebna terapija, supervizija, ocena usposobljenosti za sprejem določenih klientov v obravnavo); zaupnost in varovanje podatkov; etične dileme, etične kršitve in obravnava le-teh
Vedenjsko-kognitivna terapija	Problem prepoznave lastnih kompetenc pri svetovalnem delu (npr. do katere mere še obravnavati problem, kdaj vsebinsko zadeve presegajo terapevtovo znanje); problem dvojnih/multiplih odnosov v okviru terapevtskega dela; problem rušenja meja s strani svetovancev in kako terapevt vzpostavlja strokovni odnos ter ščiti tudi svojo integriteto; etične dileme v primeru, ko nimamo pristojnosti zadržati klienta v obravnavi (ne želi biti vključen v obravnavo ali napoten naprej), ima pa precej resne težave ali izkazuje dejavnike tveganja, da se bo razvila psihopatologija, vendar ker ni nevaren sebi ali drugim in ker trenutno relativno dobro funkcioniра, nimamo vzvodov za razkrivanje podatkov
Razvojna psihologija 1 in 2	Ključna načela psihološke etike v razvojnopsiholoških raziskavah; pomen soglasja udeležencev in/ali njihovih staršev/skrbnikov pri sodelovanju v praktičnih razvojnopsiholoških raziskavah; podrobna načela psihološke etike v razvojnopsihološki diagnostiki; pomen soglasja udeležencev in/ali njihovih staršev/skrbnikov pri sodelovanju v praktičnih razvojnopsiholoških preizkusih
Osnove pedagoške psihologije Pedagoška psihologija Šolska psihologija	Etična načela pri delu šolske svetovalne službe, kot je načelo prostovoljnega sodelovanja, pridobivanja ključnih informacij pri obravnavi primera; etični vidik posvetovanja; etični vidiki strokovne usposobljenosti v kontekstu vseživljenjskega učenja; etični vidiki povratne informacije različnim deležnikom v pedagoški situaciji

Predmet	Vsebina
Zdravstvena psihologija	Problemi družbene odgovornosti psihologov za zagotavljanje enakovrednih življenjskih pogojev za dostop do zdravstvenih storitev, zdravega življenjskega sloga in drugih ukrepov na področju psihologije zdravja; razumevanje informiranja širše javnosti o zdravstvenih problemih
Osnove psihologije dela in organizacije Kadrovska psihologija	Obravnava etičnih standardov pri testiranju: Evropski standardi za uporabo testov v psihologiji dela in organizacij EFPA in Evropske zveze za psihologijo dela in organizacij (European Test User Standards for Test Use in Work and Organizational Settings EFPA and European Association of Work and Organizational Psychology – EAWOP); etični kodeks v kontekstu psihologije dela in Ameriške psihološke zveze (American Psychological Association – APA)
Osnove biopsihologije	Načela etike v raziskovalnem delu, korektnost v znanosti in analiza primerov kršenja teh načel, vključujoč neetično delovanje pri znanstvenem poročanju (npr. članki)

Kot sva že omenili, smo na Oddelku za psihologijo UP FAMNIT leta 2020 ustanovili Komisijo za etiko raziskovanja, ki jo bova podrobneje predstavili, saj jo razumeva kot ključno sestavino študijskega procesa, ki omogoča povečanje občutljivosti za strokovne etične dileme in spodbuja razvoj kompetence za etično delovanje.

Komisija za etiko raziskovanja UP FAMNIT

Komisija za etiko raziskovanja (v nadaljevanju KER UP FAMNIT) Oddelka za psihologijo UP FAMNIT je bila ustanovljena z namenom zagotavljanja strokovne presoje etičnih vidikov psiholoških, biopsiholoških in interdisciplinarnih raziskav ter študentskih nalog, ki se izvajajo pod okriljem UP FAMNIT in Inštituta Andrej Marušič Univerze na Primorskem (v nadaljevanju UP IAM). Do ustanovitve ni delovala nobena podobna komisija, zato so bili predlogi raziskav po potrebi obravnavani s strani Komisije za medicinsko etiko Republike Slovenije.

Ustanovna seja KER je potekala 25. 5. 2020. Komisijo sestavlja pet članov z različnih področij delovanja: psihologije, biopsihologije, filozofije in sociologije. Deluje v skladu z ustavo in zakonodajo Republike Slovenije ter relevantnimi mednarodnimi dokumenti, kot je npr. *Meta-Code of Ethics* Evropskega združenja psihologov (European Federation of Psychologists' Associations, 2005). Obravnava predloge raziskav raziskovalcev, visokošolskih učiteljev, asistentov in študentov vseh smeri, ki potekajo v okviru Oddelka za psihologijo UP FAMNIT. V e-učilnici Oddelka

za psihologijo so dostopni poslovnik, obrazec za oddajo vloge, smernice za pripravo vloge in tudi dodatna pojasnila za vlagatelje. Poleg tega študenti pridobijo informacije za pripravo vloge pri predmetih Etika in človečnost dodiplomskega študija Biopsihologije ter Magistrski seminar na drugi stopnji študijskih programov Psihologija in Biopsihologija.

Postopek in obseg etične presoje sta prilagojena naravi raziskave. Vlogo običajno pregleda posamezen član, v kolikor je predlagana raziskava kompleksnejša, se vključi še ostale člane in po potrebi poišče tudi zunanje strokovno mnenje. Predlog raziskave se nato obravnava na seji, ki običajno poteka preko spletne platforme Zoom. Člani komisije so enakopravni in se soglasno odločajo ter oblikujejo končne sklepe. Komisija izda pozitivno mnenje o etični ustreznosti načrtovane raziskave ali poziv k dopolnitvi vloge. Dopolnjevanje vloge razumemo kot del pedagoškega procesa, saj je povratna informacija članov komisije konkreten prispevek k razumevanju in prepoznavanju etičnih dilem. Predlagatelj je o sklepu obveščen elektronsko. Dopolnjene vloge so obravnavane na naslednji seji, v kolikor so prejete pravočasno, v izjemnih primerih pa tudi dopisno. Komisija služi kot posvetovalno telo in poda zgolj mnenje o etični primernosti raziskave, ne predpisuje, potrjuje ali zavrača predlogov raziskav, prav tako samostojno ne opravlja nadzora ustreznosti izvedbe raziskovalnega dela.

Doslej je KER prejela in obravnavala:

- leto 2020: 28 vlog (17 magistrskih nalog, štirje študentski projekti, sedem projektov raziskovalcev),
- leto 2021: 14 vlog (sedem magistrskih nalog, dva študentska projekta, štirje projekti raziskovalcev, ena doktorska naloga),
- leto 2022: 16 vlog (15 magistrskih nalog, en projekt raziskovalcev).

V letu 2021 je bila na Univerzi na Primorskem ustanovljena Komisija UP za raziskave, ki vključujejo delo z ljudmi (KER UP FAMNIT), ki obravnava in izvaja presoje etične ustreznosti raziskav, ki vključujejo delo z ljudmi ali s sekundarnimi podatki, za obravnavo katerih pa niso pristojne republiške etične komisije. Tovrstno delo prispeva k učinkovitejšemu pregledu standardov etike v raziskovanju znotraj Univerze na Primorskem.

Glavni cilji KER UP FAMNIT so ozaveščati, izobraževati in vzgajati o etičnih vidikih raziskovanja ter prispevati k zagotavljanju dobrobiti vseh udeležencev v raziskovalnih projektih in širše skupnosti. Komisija spodbuja študente in raziskovalce k doslednemu upoštevanju etičnih

standardov, h konstruktivnemu naslavljanju izzivov ter k strokovnemu razvoju in h krepitvi kompetenc na področju etike, kar pomembno prispeva h kakovosti raziskovalnih del.

V študijskem letu 2023/24 načrtujemo potrditev in vpeljavo prenovljenega učnega načrta predmeta Etika v psihologiji in biopsihologiji s poudarkom na interdisciplinarnosti in interaktivnosti ter spodbujanju študentov k celostni obravnavi etičnih dilem in iskanju dolgoročnih rešitev. S podrobnejšim pregledom etičnih vsebin pri posameznih predmetih prav tako želimo poskrbeti, da se vsebine ne bi ponavljale, temveč dopolnjevale in nadgrajevale. V prihodnje se nadejamo še aktivnejšega sodelovanja študentov in sodelavcev pri pripravi ter udeležbi na dogodkih, namenjenih izobraževanju in izpopolnjevanju s področja etike. Oddelek stremi k zagotavljanju etične drže visokega standarda, tako naših študentov kot raziskovalcev.

Literatura

- European Federation of Psychologists' Associations. (2005). *Meta-code of ethics*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.

IV.4

Poučevanje etike v okviru študijskega programa Psihologija na Univerzi Sigmunda Freuda – podružnica Ljubljana

Andreja Poljanec

Povzetek

Zasebna Univerza Sigmunda Freuda Dunaj je akreditirana pri avstrijski republiški komisiji za visoko šolstvo. V Ljubljani deluje podružnična enota Fakultete za psihologijo. Univerza deluje v skladu z avstrijskim zakonom ter etičnimi smernicami za opravljanje poklica psihologa. Podružnice izven Avstrije (Italija, Nemčija, Slovenija) pa upoštevamo tudi kodekse in zakone države, v katerih delujemo. V ljubljanski podružnici tako upoštevamo *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), etični red SFU Ljubljana in druge pravilnike, ki se nanašajo na etično delovanje tako študentov kot tudi predavateljev. Učni načrt je za vse podružnice poenoten. Na dodiplomski ravni študente spremljamo individualno od uvodnega seminarja pa vse do zaključka študija. Izkušveni predmeti, ki se osredotočajo na raziskovanje sebe in na skupinsko dinamiko, študentom omogočajo vpogled vase, v sočloveka. Razporejeni so skozi vse semestre in omogočajo kvaliteten razvoj za opravljanje poklica.

Skupni imenovalec večine teoretičnih in praktičnih predmetov predstavlja etika. Študenti spoznavajo različne vidike etičnih

kodeksov. Znanje utrjujejo preko seminarskih, raziskovalnih in projektnih nalog. Na dodiplomski stopnji je praksa izbirna, na magistrski pa obvezna in pri njej pridejo v stik s konkretnimi etičnimi dilemami, ki jih razrešujejo na obvezni skupinski superviziji. Pred začetkom prakse poslušajo seminar s področja mobinga. Vzgoja mladih za etično držo na različnih ravneh tako poteka vso študijsko pot. Na univerzi smo vzpostavili telefon »Prisluhnem ti«, kjer študenti z različnih psiholoških, psihoterapevtskih in psihosocialnih programov preko prostovoljstva razvijajo čut za ljudi, empatijo in preko rednih supervizij razvijajo etično držo pri svetovalnem delu.

Ključne besede: samozavedanje, skrb zase, supervizija, praksa, prostovoljstvo

Uvod

Na zasebni Univerzi Sigmunda Freuda (v nadaljevanju tudi SFU) Dunaj, ki je akreditirana pri avstrijski republiški komisiji za visoko šolstvo, delujejo štiri fakultete, poleg Fakultete za psihologijo še Pravna in Medicinska fakulteta ter Fakulteta za psihoterapevtsko znanost, s podružnično enoto v Ljubljani. Fakulteta za psihologijo ima podružnične enote v Linzu, Berlinu, Milanu in Ljubljani ter je zavezana k sledenju avstrijskim ter mednarodnim etičnim kodeksom in upoštevanju zakona o psihološki praksi, ki je bil v Avstriji sprejet leta 2013.¹ Podružnice izven Avstrije (Italija, Nemčija, Slovenija) so zavezane tudi k upoštevanju etičnih kodeksov in zakonov, ki veljajo v državah, v katerih delujemo.

Na matični Fakulteti za psihologijo na Dunaju je organizirana etična komisija, ki je posebej odgovorna za presojanje etičnih izzivov pri raziskovalnih projektih, upošteva Helsinško deklaracijo (World Medical Association, 2013). Zasebna Univerza Sigmunda Freuda sledi trenutnim smernicam Avstrijske agencije za raziskovanje (The Austrian Agency for Research Integrity, 2016). Prav tako pa je Avstrijska konferenca zasebnih univerz (Österreichische Privatuniversitäten Konferenz (ÖPUK)) članica avstrijske agencije za raziskovalno integriteto (Austrian Agency for Research Integrity).

1 Celotna pravna ureditev, povezana z avstrijskim Zakonom o psihologih, je objavljena na spl. strani Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Psychologengesetz (<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008552>).

Komisija na matični Fakulteti za psihologijo na Dunaju je odgovorna za presojanje raziskovalnih projektov, ki se odvijajo na kateri koli podružnični enoti pod okriljem Fakultete za psihologijo. Pregleduje projekte, ki vključujejo delo z ljudmi in ki bi lahko škodovali telesni ali duševni integriteti, okrnili pravico do zasebnosti ali katere druge osebne pravice. Komisija presoja tudi varnost in blagostanje živali ter skladnost načrta raziskave z zahtevami zakonodaje o zaščiti živali pri raziskavah, ki vključujejo uporabo živali na način, ki presega zgolj opazovanje.

V podružnicah po Evropi upoštevamo kodekse in zakone, ki veljajo za posamezno državo, ter jih vključujemo v izvajanje študijskega programa. Na ljubljanski podružnici imamo npr. za svojo enoto in za zagotavljanje kvalitetnega etičnega delovanja v slovenskem prostoru s strani sveta zavoda lasten *Etični red Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana*, ki opredeljuje etični kodeks ter etična načela dejavnosti SFU Ljubljana (Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, 2022a). V njem so zapisane smernice etičnega delovanja tako za študente kot tudi za predavatelje in ostalo osebje. Za reševanje kršitev v naši podružnici deluje Častno razsodišče, ki ga določa *Pravilnik o delu častnega razsodišča* (Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, 2022b). Podporo pri ohranjanju etičnih standardov nudita še *Pravilnik o disciplinski odgovornosti študentov Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana* (Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, 2020a) ter *Pravilnik o varovanju osebnih podatkov Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana* (Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, 2020b).

Na vseh podružničnih enotah izvajamo študij po istem učnem načrtu, vendar glede na različnost pedagoških pristopov, osebnosti predavateljev, družbenih, pravnih in kulturnih značilnosti dežele vsaka podružnica izpeljavi učnega načrta doda določeno mero edinstvenosti. V osrednjem delu poglavja bom zato predstavila poučevanje etike na ljubljanski podružnici, skladno z učnim načrtom Fakultete za psihologijo.

Spoznavanje in uporaba etičnih standardov

Dodiplomska stopnja

Na dodiplomski stopnji študenti spoznavajo in usvajajo znanja ter spretnosti z različnih temeljnih področij psihološke znanosti. Študijski pristop je integriran s predmeti, kot so Sociologija, Historična antropologija,

Teorija kulture ipd. Na ta način se močnejše usmerja v družbene, sociološke in humanistične teme. Vaje in delo na sebi potekajo v majhnih skupinah, študente pa ves čas tudi individualno spremljamo. Na ta način skrbimo za optimalne možnosti njihovega razvoja.

Skrb zase – kvalitetna podlaga skrbi za druge

Temeljna podlaga za čim etičnejše delovanje sta posameznikov čustveni stik s seboj in z drugimi (Evans idr., 2012; Silvia in O'Brien, 2005) ter poznavanje in upoštevanje etičnih ter strokovnih standardov. Zavedanje svojih misli, čustev in sposobnost zrelega presojanja ter vedenja ob predhodnem znanju s področja etike so osnova za neprenehni razvoj etike na različnih ravneh in na različnih področjih. Odražajo se tako pri spoštovanju človekovih pravic kot pri strokovni kompetentnosti, odgovornosti pri poklicnem delu (Ridley idr., 1992; Richards idr., 2010). Na SFU Ljubljana smo glede na omenjena dognanja pred vpisom študentov zanje uvedli deseturni uvodni seminar, kjer se spoznajo z delom v skupini, razmišljanjem o sebi ter določenimi vidiki psihologije kot znanosti. Ob tej izkušnji lahko v miru presodijo, ali so za ta poklic primerni, prav tako pa psiholog, vodja seminarja, vodi študija odda presojo o ustreznosti kandidata.

V prvi semester smo umestili predmet Vaje samozavedanja, s čimer poudarimo pomen zavedanja svojih čustvenih in kognitivnih procesov, skrbi zase, ter omogočimo trening sposobnosti vživljanja v druge, kar so pomembne kvalitete psihologa in etičnega ravnanja. Študenti se v skupini urijo v spoznavanju sebe, razvoju čustvene občutljivosti, vživljanju v druge in obenem ohranjanju sebe. Učijo se prepoznavanja osebnih meja ranljivosti in izpostavljenosti ter upoštevanja izpostavljenosti in ranljivosti kolegov. Konkretno izkusijo pravico, da se postavijo zase in trenirajo spoštovanje različnosti. Doživijo, da se le v zaupnih in varnih odnosih počutijo sproščene ter sprejete, da v takem vzdušju lahko o sebi in o drugih razmišljaš v miru in z visoko občutljivostjo. S pomočjo te izkušnje bodo tudi kasneje v poklicu, posebej pri delu z ljudmi, lažje zmogli poskrbeti za varno vzdušje in občutek sprejetosti.

Na magistrski stopnji so študenti ob izvajanju prakse vključeni v supervizijsko skupino, ki na profesionalen način dograjuje razvoj področja etičnega ravnanja v poklicu. Skrb zase, zavedanje in deljenje svojih stisk je najrazvitejši način socialnega vedenja ter omogoča najpolnejši razvoj posameznika skozi vse življenje (Porges, 2017). Poklic psihologa

je poslanstvo in priložnost, da se drug ob drugem razvijamo v etično vse bolj ozaveščene posameznike in soustvarjamo razvoj zdrave družbe.

V nadaljevanju bom predstavila spoznavanje in upoštevanje etičnih standardov na SFU Ljubljana po različnih sklopih.

Historia magistra vitae est

Preko pogovorov s predavatelji na dodiplomski ravni ter glede na analizo učnega načrta se področje spoznavanja, razumevanja in uporabe etičnih standardov bolj ali manj intenzivno ter v različnem obsegu vključuje v skoraj vse predmete (v več kot 90 % predmetov). Etika je torej pri izobraževanju in vzgoji bodočih psihologov skupni imenovalac ter poudarek na različnih področjih delovanja. V nadaljevanju bomo predstavili okvirni način poučevanja etike po različnih predmetih – pri nekaterih je etični vidik glede na ure, ki so temu področju posvečene, bolj izpostavljen, pri nekaterih manj. Izpostavili bomo tiste, ki etiki posvečajo večjo pozornost.

Kot vsaka zgodovina se tudi zgodovina psihologije pokaže kot velika učiteljica – v svojem mladem, a bogatem obdobju razvoja vede kaže številne etične dileme, s katerimi so se in se še soočamo psihologi, odstre spodrsnjaje v zgodovini psihologije, iz katerih smo, kolikor smo kot ljudje zmogli, potegnili dragocena spoznanja, in ki se jih sedaj skušamo držati ter jih dograjevati (Koocher, 2007). Tako se pri predmetu Zgodovina paradigem v psihologiji etiki posveti približno deset ur. Skozi posamezne zgodovinske dogodke študenti skupaj s predavateljem razpravljajo o etičnih dilemah eksperimentov v zgodovini. Etične vidike ali dileme se upošteva načrtno, strukturirano in čim bolj predano – kadar koli tema »vabi« k razpravi. S študenti prediskutiramo nekaj primerov, ki jih obravnava sledeča literatura: American Psychological Association (1953), Asch (1955), Festinger in Carlsmith (1959), Korn (1997), Milgram (1963), Pickren in Tomes (2002), Sechzer (1983), Watson in Rayner (1920). Študenti na temo etike pri zgodovini izdelajo tudi seminarsko nalogo. V nadaljevanju bomo predstavili obravnavanje etike po posameznih področjih.

Etika v raziskovanju

Stremanje k etično čim kakovostnejšemu znanstvenemu pristopu študenti razvijajo pri predmetih Uvod v metode empiričnega humanističnega družboslovnega raziskovanja ter Uvod v metode eksperimentalne psihologije. Spoznajo slovenski *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) in *Kodeks ameriškega psihološkega združe-*

nja (American Psychological Association, 2017). Pri teh dveh predmetih na predavanjih etičnim vidikom namenijo približno po tri do štiri ure. Poleg tega pa študenti pri teh dveh predmetih že v prvem letniku opravijo manjše raziskave, kjer skušajo kar najbolje aplicirati etiko raziskovanja. Predvsem so izpostavljena načela profesionalne etike pri raziskovanju. Kritično se npr. pogovorijo o Milgramovih eksperimentih, kjer je šlo za namerno izpostavljanje udeležencev hudemu kratkotrajnemu stresu in potencialni dolgoročni duševni škodi (Burger, 2009).

Pogovorijo se o izsledkih raziskave Tine Zupan in Bucika (2000), kjer sta avtorja ugotovila, da imajo tako psihologi kot študenti pomanjkljivo znanje o poklicni etiki, kar pomeni, da v primerih etičnih kršitev storijo manj, kot bi po svojih zmožnostih lahko, in da so tisti, ki so imeli krajšo delovno dobo, pogostejše odgovarjali v nasprotju s priporočili etičnega kodeksa.

Nadalje, ena izmed raziskav (Kleinsman in Buckley, 2015) je preučevala čustveno »okužbo« na skoraj 700.000 naključno izbranih uporabnikov družbenega omrežja Facebook, ne da bi te predhodno obvestila ali jim poslala obveščeno soglasje. Soglasje za sodelovanje v raziskavi je pomembno iz dveh vrst razlogov, tako etičnih kot legalnih. Takšne prakse raziskovalcev vodijo »korak nazaj« od že sprejetih etičnih standardov (Kleinsman in Buckley, 2015).

Nadaljnja znanja ter občutek za doslednost uporabe etičnih načel pri raziskovanju pridobijo pri Statistiki 1, v poletnem semestru prvega letnika. Pri predmetu poudarijo osnovne vidike etike raziskovanja, temu področju posvetijo približno dve uri. Tudi pri predmetu Psihometrija (drugi letnik) okrepijo etično držo in razširijo znanja o etičnih standardih testiranja, merjenja ... Pri tem predmetu spoznajo tudi delovanje etičnih komisij na interdisciplinarnih področjih: npr. delo Komisije Republike Slovenije za medicinsko etiko, komisije Zdravstvene fakultete Univerze v Ljubljani, etične komisije pri raziskavah s področja psiholingvistike in nevrolingvistike Univerze v Novi Gorici, etične komisije Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani idr. Za nalogo morajo poiskati spletne strani združenj s konkretnimi dokumenti. Pri predmetu opredelijo tudi posledice neupoštevanja in kršenja pravil. Etičnemu področju posvetijo okoli pet ur ter pridobljeno znanje uporabijo tudi pri projektnih nalogah.

Precej obsežen je v drugem letniku predmet Kvalitativne metode raziskovanja (150 ur), kjer študenti dobijo specifično izkušnjo raziskovalne

etike. Razvoju etične drže pri tem predmetu namenijo približno šest do osem ur. Poleg tega pa tudi pri tem predmetu delajo domače naloge, pri katerih se redno preverja izpolnjevanje etičnih standardov glede na *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) – vse od načrtovanja, izbire raziskovalne tematike, izvajanja raziskav, načina vzorčenja, oblike raziskave, transparentnosti za vključene osebe, varstva osebnih podatkov, etičnega ravnanja z vključenimi osebami do ustrezne interpretacije rezultatov. Pridobivanje podatkov na kvalitativen način je še nekoliko občutljivejše, zato so na etično držo še posebej pozorni pri izbiranju raziskovalne tematike, načrtovanju in izvajanju raziskav, na področju vzorčenja, pri obveščenih soglasjih in transparentnosti za vključene osebe, varstvu podatkov, etičnem ravnanju z vključenimi osebami, ustrezni interpretaciji. Študenti se spoznajo s postopki etične komisije, ki deluje na matični enoti na Fakulteti za psihologijo na Dunaju. Etične dileme in teme so pri tem predmetu obravnavane redno ter s posebno skrbnostjo, ob čemer lahko študenti razvijajo specifično občutljivost do udeležencev.

Predmeta Priprava na diplomsko delo ter Znanstveno pisanje, ki sta glede na predmetnik na urniku v tretjem letniku, nadgradita in omogočata spretnejše ter natančnejše apliciranje pridobljenega znanja in spoznanj z vidika znanstvenih, pravnih ter etičnih standardov v raziskavi za diplomsko nalogo, ki je empirična in s katero se po našem programu zaključi prva stopnja.

Etika v različnih kontekstih in na različnih področjih psihologije

Specifična področja etike na dodiplomski stopnji predstavimo pri predmetnih, ki obravnavajo posamezna psihološka področja. Tako se pri Razvojni in edukativni psihologiji etičnim temam nameni med šest do osem ur pouka, posebej pri poglavjih o čustvih, teorijah inteligentnosti, vlogi svobode pri stališčih, doživljanju, ustvarjalnem delu. Posebna pozornost je namenjena etiki obravnave človeka v otroštvu, mladosti, starosti ter pri obravnavi razvojnih značilnosti oseb s posebnimi potrebami kot posebej ranljivih skupin. Pri spoznanjih o vlogi svobode se študenti posebej spoznajo z deli Frankla in Trstenjaka, ki sta veliko pozornosti namenila poglobljanju spoznanj, pomembnih za poklicno etiko pri delu z ljudmi in za ljudi. Posebno pozornost se nameni etiki odnosa med učiteljem in učencem, med profesorjem in študentom/dijakom, s poudarkom

na dostojanstvu in spoštovanju razlik, upoštevanju hierarhije odnosov, spolne nedotakljivosti in podobnih ključnih ter tudi družbeno perečih tem. Dotaknejo se tudi tem iz zgodovine, kot npr. izjave Harryja Harlowa – kot navaja Deborah Blum (1994, str. 96): »Harlow je v svojih raziskavah šel do točke, ki je za mnoge ljudi presegala zdrave meje.« Harlow je v enem od intervjujev izjavil: »Edina stvar, ki me zanima, je, ali od opic dobim rezultate, ki jih lahko objavim. Do njih nimam in nikoli nisem imel nobenih občutkov. Res ne maram živali. Preziram mačke, sovražim pse. Kako imaš lahko rad opice?«

Pri Razvojni psihologiji se obravnava tudi primer Genie kot problematiko zanemarjanja, pomena odnosov ter vpliva na razvojne deficite (Rymer, 1994).

Preko vaj in seminarjev (10–12 nalog) študenti dobijo izkušnjo in vpogled v konkretne primere, saj morajo vsakič vključiti pogled tudi z vidika etike. Pri obravnavanju poglavja o učenju pri nalogi npr. razmišljajo o lastni učni biografiji in s tem povezanih etičnih dilemah, npr. o krivicah, ki so jih morda doživeli pri ocenjevanju, o enakopravni obravnavi vseh udeležencev, medsebojnem spoštovanju učiteljev in učencev ipd.

Na splošno se upošteva celostna podoba človeka, ki je osnova etičnega gledanja nase, na druge ljudi, na naravo in na situacije, v katerih se človek znajde. Poleg *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) se pri predmetu opira tudi na poglavja iz zbornika *Profesionalna etika pri delu z ljudmi* (Ramovš, 1996).

Pri obravnavi ustvarjalnosti razmišljamo tudi o etičnih vidikih razvijanja ustvarjalnosti glede na sposobnosti učencev, prav tako pa o dilemah različnih testiranja na tem področju.

Pri predmetu Nevroznanost je ena od osrednjih tem etika v zdravstvu: skrb za bolne, invalide ..., tudi v povezavi s skrbjo za dostojanstvo bolnikov ali v raziskave vključenih bolnikov in posameznikov. Spregovorijo se tudi o temah odločanja o življenju/smrti ter potrebni paliativi, vlogi psihologa pri tem. Izpostavi se problem zavesti v povezavi s ščitenjem življenja in z odločanjem o njem. Študenti razvijajo skrb za upoštevanje deklaracij o človekovih (in otrokovih) pravic v praksi (*Splošna deklaracija človekovih pravic*, 1948; *Konvencija o otrokovih pravicah*, 1989). Razvijajo skrb za kritično presojo in ocenjevanje etične neoporečnosti zdravstvenih praks in zdravstvenih raziskav (npr. biomedicinskih raziskav, preizkušanja zdravil, uporabe dopolnilnih tradicionalnih in alternativnih oblik diagnostike, zdravljenja ter rehabilitacije). Del seminarskih nalog je

zasnovanih z namenom, da se jih to področje lahko dotakne tudi na osebni ravni.

Predmet Osnove psihodiagnostike poglobi razumevanje pomena etike na področju psihološkega ocenjevanja in testiranja. Predavatelj tej temi posveti približno pet ur. Študenti so seznanjeni s strokovnimi področji psihologov ob upoštevanju etičnega in pravnega okvira za uporabo psihološke diagnostike. Poleg *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019) se seznanijo tudi s kodeksom psihoterapevtske etike (*Etični kodeks Slovenske krovne zveze za psihoterapijo*, 2017; *Etični red Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana*, 2022a).

Urjenje veščin za delo psihologa

Predmet Tehnike vodenja pogovora so treningi različnih načinov vodenja pogovorov, kjer se predstavi in konkretno uporablja normativno ter uporabno etiko. Ključna poudarka sta egoizem nasproti altruizmu ter vloga čustev in razuma pri oblikovanju stališč ter etičnega ravnanja. Etične dileme so pri 80 % ur vgrajene v vsebino treninga tehnik pogovora – v vsebino in analizo vodenja individualnih ter skupinskih pogovorov (npr. igre vlog). Pri predmetu se diskutira o vrednotah vodje, o vrednotah institucije in na delovnem mestu.

Navajamo nekaj primerov etičnih občutljivih situacij, o katerih se diskutira pri tem predmetu. Psiholog v delovni organizaciji razmišlja, ali pri zaposlovanju (v selekcijskih postopkih) ugoditi kapitalu s psihološkim testiranjem, kar mu daje zelo veliko moč, saj odloča o tem, ali bo človek dobil želeno delovno mesto ali ne. Problem, ki ga tukaj naslavljamo, vključuje tudi zaupnost – ali lahko psiholog v zaupnosti hrani občutljive osebne in osebne podatke o potencialnem kandidatu v postopku zaposlovanja. Po drugi strani pa se morda celo od istega psihologa pričakuje, da bo skrbel za (duševno) zdravje na delovnem mestu, pogosto tudi pomagal pri osebnih stiskah. To dvoje je zelo težko usklajevati, izpostavljena je dvojna vloga psihologa. Zelo podobna situacija je v šolski svetovalni službi: na eni strani naj bi psiholog otrokom pomagal premagovati osebne stiske, na drugi pa je zastopnik institucije, saj je učenec pogosto napoten na pogovor zaradi kršenja pravil in motenja pouka. Etična dilema, o kateri govorimo, je tudi, kako osebne vrednote psihologa podrediti klientovi koristi – npr., če ima psiholog odklonilen odnos do spolnega življenja pred poroko, kako pomagati brez obsojanja in nezavednega »vsiljevanja«
svojih pogledov tekom psihološkega pogovora klientu? Ali kako naj

psiholog ohrani profesionalni odnos tudi, ko se ne strinja s klientom, npr. o političnih vsebinah? V obeh navedenih primerih s študenti razpravljamo o pomenu integritete poklica (o poštenosti, verodostojnosti, odprtosti, nevnašanju svojih osebnih, ideoloških, političnih in verskih prepričanj v poklicno delo idr.).

Pri debatiranju in usmerjanju študentov se upošteva *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Pregledata se etični kodeks SFU Ljubljana kot organizacije (Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, 2022a), študenti pa za nalogo poiščejo in preberejo še najmanj tri etične kodekse organizacij, ki se jih pri pouku skupaj pregleda in prediskutira.

Pri predmetu Vodenje in timska dinamika se diskutira o in trenira vrednote vodje, vrednote institucije, vrednote na delovnem mestu, etični kodeks ter etičnost metod »teambuildinga« v organizacijah. Študenti preko projektne naloge na spletu poiščejo nekaj primerov etičnih kodeksov, sledi poglobljena diskusija. Za »svoj« tim pripravijo lasten etični kodeks, ki upošteva mednarodne smernice.

Pri predmetu Krizne intervencije in obvladovanje konfliktov se poudarek etičnega ravnanja odvija preko predstavitve načel svetovanja ter psihosocialne pomoči žrtvam nasilja v različnih okoliščinah, tudi na področju načel dela mediatorja pri reševanju konfliktov. Pri etiki svetovanja žrtvam nasilja so npr. v ospredju etična načela absolutne zaupnosti in anonimnosti; spoštovanja odločitev odrasle žrtve glede (ne)ukrepanja; upoštevanja interesov žrtve nasilja pred interesi institucij ... Tu je etična dilema glede prijave na policijo pri odrasli žrtvi, ki se ne strinja s prijavo, vendar je v primeru, da ima otroke, prijava nasilja v družini nujna; spoštovanje drugih načel pri pomoči žrtvam nasilja (ne minimaliziramo, ne obsojamo, ne sodimo po sebi, ne dvomimo v izpoved ipd.). Pri etiki mediatorja se poudarijo absolutna zaupnost; nepristranskost, nevtralnost do različnih položajev v konfliktu; spoštovanje načela prostovoljne vključitve v proces mediacije; spoštljivost do stališč v vsakem primeru; zaveza, da v mediacijo ne vključujemo storilca in žrtve, saj gre za sekundarno viktimizacijo (Rivera idr., 2012). Poudarimo, da je etika pomembna in vpliva na odločitve. Poudarimo tudi pomen skrbi za razvoj lastne vesti ter vidik čustvene zrelosti in izkušnje. Pomembno je posvetovanje pred odločitvami; za seminarsko nalogo lahko to področje poljubno izberejo; pri delu študente usmerjamo k upoštevanju smernic *Kodeksa poklicne etike*

psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Vsega skupaj se etičnim temam posveti osem do deset ur.

Pri predmetu Moderiranje, ki poteka v obliki vaj, se etičnim temam posveti približno dve uri, predvsem pa se skrb za etiko vključuje v treninge. Obravnava se dogovore za delo, ki posredno vključujejo etična načela medosebnega spoštovanja (prostovoljno sodelovanje, zavarovanje šibkega člana ipd.), zaupnosti (podatkov in zgodb z osebnimi podatki ne izmenjujemo s tretjimi osebami, udeležencev ne silimo k pogovoru ...), strokovnosti (strokoven odnos enakovredno moderiramo, postavljamo meje za delo v skupini, vodimo v skladu s kompetencami) in integritete (poiščemo teme, v katere se poglobimo, citiramo informacije in obravnavamo teme z vidika psihologije). Na vsakem treningu, kjer so študenti aktivno vključeni, naslovijo teme, povezane z dogovori v skupini, vodenjem skupine, s skupinsko dinamiko in z vodenjem v čustveno zahtevni situaciji, analizirajo kompetentnosti za izvedbo pred drugimi slušatelji. Ob tem razvijajo sposobnost samorefleksije in o njej poročajo.

Pri predmetu Teorije kulture se opozori na pasti, na katere bi lahko naleteli pri uporabi etnografske metode.

Neobvezna praksa

Študenti lahko na dodiplomski stopnji dva predmeta, ki se izpeljeta v obliki vaj, nadomestijo z opravljanjem prakse v določeni instituciji ob mentorju psihologu. To možnost radi izberejo in jo zelo pohvalijo. Na ta način imajo priložnost priti v stik s konkretnimi etičnimi dilemami, spoznati, kako pomembno je sledenje etičnim standardom. Na koncu napišejo obsežno poročilo, kjer kritično evalvirajo delo in izpostavijo tudi etični vidik.

Magisterij

Na podoben način kot na dodiplomski stopnji se predmeti delijo na metodološke, strokovne in praktične. Pri večini od njih se skrbno vključuje vzgojo za etiko. V prvem semestru poslušajo predmet Zgodovina uporabne psihologije, kjer osvežijo in dopolnijo znanja ter spoznanja glede etično-moralnih problemov v poklicni dejavnosti in razvoja področja etike skozi čas.

Magistrski program, ki ga izvajamo v Ljubljani, ima poudarek na kliničnih vsebinah. Tako so poleg metodoloških predmetov močno zastopani predmeti s področja zdravstva, diagnostike, intervencijskih metod,

s poudarkom na etičnih temeljih kliničnopsihološke in svetovalne aktivnosti. Tu so npr. zakonski in etični pogledi na razvoj ter uporabo psihološke diagnoze pri predmetu Klinično-psihološka diagnostika, pri metodah in področjih dejavnosti kliničnopsihološke intervencije spoznajo različne psihološke metode za različne motnje glede na kriterije, po katerih se ločijo specifične intervencijske funkcije (npr. zdravstvo in preventive ter krizno posredovanje), poudarek je na etičnih temeljih kliničnopsihološke aktivnosti. Pri predmetu Klinična diagnoza in ocena spoznajo kriterije za oceno metodološke ter praktične kvalitete in zakonske ter etične poglede na razvoj in uporabo psihološke diagnoze. Študenti so sposobni kritično razmišljati o organizacijskih, zakonskih in etično-moralnih težavah pri izvedbi ukrepov.

V predmetniku je organiziran tudi izbirni predmet Poklicna etika in pravo, ki pa ga izvajajo na matični fakulteti na Dunaju ter po podružnicah z večjim številom študentov. Predmet je koristen, saj študentom na strukturiran način omogoči poglobljanje razumevanja etičnih problemov in načel v okviru poklica. Zajema teme o narodnih in mednarodnih etičnih vodilih: študenti pridobijo znanje, potrebno za prepoznavanje kršitev, in znanje za sprožitev protiukrepov, če je to nujno. Poleg tega se seznanijo s poklicnim in socio-zakonskim ogrožanjem za psihološko zdravljenje.

Poleg omenjenega se študenti pri tem predmetu podrobneje seznani s Splošno uredbo o varstvu osebnih podatkov. Poglobljeno se obravnava etične vidike psiholoških raziskav pri ljudeh in živalih. Študenti imajo obvezno prakso, kjer v konkretni situaciji uporabljajo etiko na različnih področjih delovanja izbrane institucije. Pred začetkom opravljanja obvezne 625-urne prakse je organiziran poseben seminar, namenjen problematiki mobinga na delovnem mestu – teme, ki vse prevečkrat boleče poseže na področje kršenja dostojanstva in spoštovanja posameznikove integritete. Med opravljanjem prakse se srečujejo na rednih skupinskih supervizijah, na katerih v čustveno varnem prostoru supervizor bdi nad etičnostjo ravnanja vključenih oseb na različnih ravneh in z različnih vidikov.

Za uspešen zaključek študija pod mentorstvom izvedejo empirično psihološko raziskavo, kjer sledijo znanstvenim, zakonskim in etičnim standardom psihološke raziskave. Študenti konkretno in natančno pridejo v stik z raziskovalno etiko, skrbijo za varovanje osebnih podatkov,

sodelujejo z etično komisijo ipd. (npr.: Sigmund Freud University Vienna (b. l.a)).

Drugi dogodki (okrogle mize, razprave)

Na SFU Ljubljana smo z izvajanjem študijskega programa Psihologija začeli leta 2018. Podružnica je s tem dobila nove kadre, možnosti raziskovanja, ideje ipd. Kmalu se je pojavila želja po lastnih študijskih dnevih, ki smo jih prvič izvedli leta 2021. Na prvem študijskem dnevu smo v vodstvu prepoznali željo in potrebo, da okroglo mizo posvetimo prav področju etičnih dilem. Odločili smo se za naslov Spolna nedotakljivost. Povabili smo sogovornike s področij psihologije in psihoterapije, vključili smo tudi študentko psihoterapije. Na ta način je nastala koristna razprava. Najprej so gostje opredelili spolno nedotakljivost in postavili temelje ničelni toleranci do kakršnega koli prestopanja meja na področju spolnosti. Vsi gostje so si bili enotni, da SFU Ljubljana upošteva podobne razmejitve in opredelitve, kot jih npr. navaja tudi Univerza v Ljubljani. Študij psihologije pa tudi celoten akademski prostor sta okolji, ki morata biti glede etične drže še posebej zaupanja vredni, saj z njo oblikujeta in vzgajata študente. Poročilo okrogle mize smo objavili v zborniku (Poljanec in Štrukelj Kozina, 2021), napisala ga je dr. Katarina Kompan Erzar, zaposlena na SFU Ljubljana, ki je bila tudi gostja večera.

Leta 2021 smo ustanovili telefon v čustveni stiski »Prisluhnem ti«. Pogovore izvajajo za to predhodno izšolani študenti psihologije, biopsihologije, psihoterapije ter zakonskih in družinskih študij z različnih slovenskih univerz ter tudi z naše. Izkušnja prostovoljstva je za mlade dragocena in ima na njihovo osebnost pozitivne učinke. Biti takšen prostovoljec (brezplačno ponuditi svoj čas in znanje) lahko poimenujemo etika v živo. Študenti imajo enkrat mesečno redno skupinsko supervizijo v živo, vedno pa imajo možnost po telefonu poklicati enega od supervizorjev, ki so na seznamu supervizorjev prostovoljcev za pomoč študentom, ki delajo na telefonu. Na ta način lahko sproti razvijajo vidik etične občutljivosti ter dobijo možnost sprotnega učenja in izkušnjo podpore, ko so v stiski. Tudi srečevanje s študenti preko prostovoljstva je dragoceno.

Zaključek

Z leti študija se zavedanje in uporaba etike kot temelja postopno poglobljata, utrjujeta in tudi ponotranjata kot redna spremljevalca našega poklica. Zanimivost in hkrati prednost naše podružnice je, da sodelu-

je z Oddelkom za psihoterapevtsko znanost, kjer etični kodeks predstavlja osnovno gonilo kvalitetnega dela s klienti ter zavedanje, da je skrb zase (supervizije, intervizije) pri delu z ljudmi v stiski nujnost, saj le ob skrbi zase lahko dolgoročno in na optimalen način pomagamo ljudem. Psihologi in psihoterapevti tako drug ob drugem zorimo in skrbimo za osebno rast ter razvoj študentov.

Ob pisanju in dodatnem razmišljanju se zanimanje za področje etike v podružnici osveži, okrepi se zavedanje o globokem pomenu etike v našem poklicu ter odpre prostor novim idejam. Dragoceno bi npr. bilo, če bi se povezali vsi oddelki psihologije v Sloveniji in se zavezali k pripravi ter izvedbi vsakoletnega dogodka, ki bi ga posvetili enemu od specifičnih etičnih področij. Pomemben vidik ob tem je tudi vključevanje študentov v take dogodke.

Literatura

- American Psychological Association. (1953). *Ethical standards of psychologists*.
- American Psychological Association. (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*.
- Asch, S. B. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31–35.
- Blum, D. (1995). *The monkey wars*. Oxford University Press.
- Burger, M. J. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64(1), 1–11.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Evans, A. M., Levitt, D. H., in Henning, S. (2012). The application of ethical decision-making and selfawareness in the counselor education classroom. *The Journal of Counselor Preparation and Supervision*, 4(2), 3.
- Festinger, L., in Carlsmith, J. M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58(2), 113–121.
- Kleinsman, J., in Buckley, S. (2015). Facebook study: A little bit unethical but worth it? *Journal of Bioethical Inquiry*, 12(2), 179–182.
- Koocher, G. P. (2007). Twenty-first century ethical challenges for psychology. *American Psychologist*, 62(5), 375–384.
- Korn, J. H. (1997). *Illusions of reality: A history of deception in social psychology*. SUNY Press.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371–378.

- Pickren, W. E., in Tomes, H. (2002). The legacy of Kenneth B. Clark to the APA: The Board of Social and Ethical Responsibility for Psychology. *American Psychologist*, 57(1), 51–59.
- Poljanec, A., in Štrukelj Kozina, A. (ur.) (2022). »Psihologija in psihoterapija z roko v roki«: zbornik – 1. študijski dan SFU Ljubljana. Sigmund Freud University Ljubljana.
- Porges, S. W. (2017). *The pocket guide to the polyvagal theory: The transformative power of feeling safe*. W. W. Norton.
- Ramovš, J. (Ur.). (1996). *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*. Inštitut Antona Trstenjaka.
- Richards, K., Campenni, C., in Muse-Burke, J. (2010). Self-care and well-being in mental health professionals: The mediating effects of self-awareness and mindfulness. *Journal of Mental Health Counseling*, 32(3), 247–264.
- Ridley, D. S., Schutz, P. A., Glanz, R. S., in Weinstein, C. E. (1992). Self-regulated learning: The interactive influence of metacognitive awareness and goal-setting. *Journal of Experimental Education*, 60(4), 293–306.
- Rivera, E. A., Sullivan, C. M., in Zeoli, A. (2012). Secondary victimization of abused mothers by family court mediators. *Feminist Criminology*, 7(3), 234–252.
- Rymer, R. (1994). *Genie: A scientific tragedy*. Penguin.
- Sechzer, J. A., (1983). The ethical dilemma of some classical animal experiments. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 406, 5–12.
- Sigmund Freud University Vienna. (B. l.a). *Ethics commissions of the faculty*. <https://ethik.sfu.ac.at/en/>
- Silvia, P. J., in O'Brien, M. E. (2004). Self-awareness and constructive functioning: Revisiting »the human dilemma«. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(4), 475–489.
- Slovenska krovna zveza za psihoterapijo. (2017). *Etični kodeks Slovenske krovne zveze za psihoterapijo*.
- The Austrian Agency for Research Integrity. (2016). *Austrian Agency for Research Integrity guidelines for good scientific practice* (C. Anderson, prev.).
- Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana. (2020a, 11. november). *Pravilnik o disciplinski odgovornosti študentov Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana (SFU Ljubljana)*.

- Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana. (2020b, 11. november). *Pravilnik o varovanju osebnih podatkov Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana (SFU Ljubljana)*.
- Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana. (2022a, 31. avgust). *Etični red Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana (SFU Ljubljana)*.
- Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana. (2022b, 31. avgust). *Pravilnik o delu častnega razsodišča Univerze Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana (SFU Ljubljana)*.
- Watson, J. B., in Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 3(1). <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0069608>
- World Medical Association. (2013). World Medical Association Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects. *JAMA*, 310(20), 2191–2194.
- Zupan, T., in Bucik, V. (2000). Etični problemi pri praktičnem delu psihologa. *Psihološka obzorja*, 9(4), 25–43.

IV.5

Etika v superviziji psihologov

Anja Podlesek

Julija Pelc

Andreja Koler Križe

Povzetek

V prvem letu opravljanja poklica naj bi imel vsak psiholog začetnik mentorja, ki skrbi za njegov strokovni razvoj in po zaključku enoletne supervizirane prakse presodi, ali je njegov mentoriranec primerno usposobljen za samostojno opravljanje psihološke dejavnosti. Poglavje predstavlja pomen supervizije za razvoj etičnega zavedanja in kompetenc etičnega ravnanja. Predstavi najpogostejše etične probleme v superviziji: prestopanje meja, problem multiplih odnosov med mentorirancem in mentorjem, težavnost uravnoteženja mentorjevih vlog evalvatorja in podpornika, problem večje moči mentorja, različnih teoretičnih orientacij mentorja in mentoriranja, preseganje pristojnosti, kršenje zaupnosti, neizpolnjevanje dolžnosti in neiskreno komuniciranje v supervizijskem odnosu. Podrobneje sta predstavljena dva primera etičnih vprašanj. Prvi primer je vezan na enosmernost povratne informacije v superviziji, drugi pa na kršenje zaupnosti v psihološki obravnavi in superviziji. V obeh primerih so identificirane ključne etične dileme in relevantna načela *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019), predlagani so možni načini

reševanja takih dilem. Avtorice sklenejo, da je v superviziji ključno stalno in sistematično reflektiranje ravnanj mentoriranca ter mentorja, ki uzavešča možne etične probleme in sproža razmišljanje o tem, kako bi jih lahko rešili ali sploh preprečili njihov nastanek. Za razvoj strokovnih kompetenc je supervizija, v kateri usposobljen mentor spodbuja tako refleksijo, zelo pomembna, ne le pri psihologih začetnikih, temveč tudi kasneje skozi celotno poklicno pot psihologa.

Ključne besede: supervizija, mentor, mentorski odnos, povratna informacija, zaupnost

Uvod

Med akademskim študijem lahko usvojimo teoretična znanja in razvijemo osnovne veščine psihološkega dela, vendar se, dokler ne začnemo vsakodnevno delati s klienti¹ v realnem delovnem kontekstu, ne moremo prav pogosto znajti v situaciji, kot nas dejansko čaka na delovnem mestu. Šele ko začnemo izvajati psihološko dejavnost v polnem obsegu in smo izpostavljeni različnim potrebam klientov, nepredvidljivim situacijam, zahtevam delodajalca, zakonodajnim omejitvam itd., ki so lahko med seboj v konfliktu ali so v konfliktu s sprejetimi strokovnimi načeli, se lahko začne pravo učenje etičnega ravnanja. Zato je izredno pomembno, da se zavedamo, da je vsak psiholog na začetku opravljanja poklicnega dela brez izkušenj ravnanja z realnimi etičnimi problemi in so zato njegovi klienti, pa tudi on sam, bolj kot kasneje izpostavljeni potencialnim napakam pri delu.

Evropska zveza psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Associations – EFPA) je prepoznala pomen začetnega obdobja opravljanja psihološke dejavnosti in postavila standarde za izvajanje dejavnosti v tem začetnem obdobju. Evropski certifikat iz psihologije EuroPsy, ki predstavlja potrdilo o psihologovi primerni usposobljenosti za samostojno opravljanje psihološke dejavnosti, predvideva, da se študenti psihologije med študijem v obsegu vsaj 15 kreditnih točk vključijo v študijsko prakso, magistri psihologije pa se po zaključenem akademskem študiju, na katerem zberejo 300 kreditnih točk, vključijo v enoletno supervizirano prakso (v obsegu 60 kreditnih točk). Med študijsko in kasneje supervizirano prakso se psihologi začetniki usposablajo na terenu in delno samostojno opravljajo delo psihologa pod mentorstvom oz. supervizijo

1 V tem poglavju uporabljene spolno zaznamovane besede se nanašajo na vse spole.

usposobljenega mentorja (v tujini se uporablja izraz supervizor, pri nas pa je bolj uveljavljen izraz mentor). Tak način dela jim omogoča, da znanje in izkušnje, pridobljene med študijem, vnesejo v psihološko dejavnost, razvijajo samorefleksijo, osebno integriteto in čvrstost ter tudi etično kompetentnost. Med supervizirano prakso se psihologi začetniki srečujejo z etičnimi problemi in dilemami, pri čemer jih mentor supervizirane prakse podpira pri njihovem prepoznavanju in razčiščevanju (Evropska zveza psiholoških združenj, 2019).

Vloga mentorja študijske ali supervizirane prakse je v strokovnem razvoju psihologa začetnika zelo pomembna, tudi pri poučevanju etike. Mentorirancu lahko pomaga ugotoviti, ali vsakdanja delovna situacija vsebuje etično sporne elemente, spodbudi premislek o tem, kako bi lahko reagirali, in ga podpre pri (samostojnem) odločanju, katera ravnanja so etična in katera neetična, ter tudi pri izvedbi izbranega ravnanja, s predvidevanjem tveganja za možnost strokovne napake in z dolžnim opozarjanjem na tako tveganje ter zagotovitev zaščite klientov (Falender in Shafranske, 2004).

Da mentor lahko psihologa začetnika ustrezno podpre tudi pri razvoju etične kompetentnosti, je ključno, da je primerno usposobljen za nudenje take podpore. Sam mora dobro poznati različne kodekse etičnega poklicnega ravnanja, se zavedati dilem, do katerih prihaja oz. bi lahko prišlo pri opravljanju psihološke dejavnosti, prepoznavati mora te dileme v svoji praksi in praksi mentoriranja, slednjega znati primerno opozoriti nanje, ustrezno reflektirati njegovo ravnanje in dajati koristne, konstruktivne ter evaluativne povratne informacije v zvezi z etičnim ravnanjem in usmeritve za mentorirančev nadaljnji strokovni razvoj tudi na tem področju (Evropska zveza psiholoških združenj, 2019). Opozarjati mora na pomen skrbi zase in za lastno blagostanje, saj je mentoriranec brez tega izpostavljen večjemu tveganju za manj kakovostno strokovno delovanje, izgorelost in težave v duševnem zdravju (Barnett idr., 2007). Nenazadnje mora mentor ob zaključku supervizirane prakse presoditi, ali mentoriranec tudi na tem področju dosega vsaj minimalne standarde za opravljanje psihološke dejavnosti. Mentor je zadnji vratar sistema, od njega je odvisno tudi, kako zaščiteni bodo bodoči klienti mentoriranja pred njegovim morebitnim neetičnim ravnanjem. Za ustrezen potek supervizije se mora mentoriranec strinjati z vključitvijo vanjo, vendar mora potem tudi dejansko delovati v okviru nalog, ki jih odobri mentor, ta pa mora imeti moč nadzorovanja in usmerjanja mentorirančevega dela (Bernard in Goodyear, 2014).

Etične dileme v superviziji so še posebej kompleksne, ker se v supervizijski praksi prepletajo odnosi med mentorjem, mentorirancem, klienti in organizacijami. Npr., mentor mora od mentoriranja pridobiti obveščeno soglasje o delu v superviziji, mentoriranec pa od klienta obveščeno soglasje o obravnavi in uporabi njegovih podatkov – torej omejenosti zaupnosti le-teh – v superviziji (Bernard in Goodyear, 2014). Tudi institucija, kjer se odvija supervizirana praksa, mora soglašati s kliničnimi, z etičnimi in zakonskimi dimenzijami supervizije (Falender in Shafranske, 2004). Mentor in mentoriranec delita odgovornost za etično ravnanje, pri čemer ima mentor večjo odgovornost za supervizijo zaradi strukture dela, večje moči in znanja, ki ga ima, mentoriranec pa je v primeru težav ranljivejši; mentor je primarno odgovoren za dobrobit klienta, sekundarno pa za krepitev mentorirančevih kompetenc (Poštuvan, 2016).

Pri izvajanju supervizije se lahko opiramo na smernice za etično ravnanje v superviziji (npr. Australian Psychological Society, 2020; European Federation of Psychologists' Associations, 2019). Te razširjajo kodeks poklicne etike psihologov na značilnosti odnosov med mentorjem, mentorirancem in klientom ter na situacije, ki se pojavljajo pri izvajanju supervizije. Vključujejo etične standarde pri zavzemanju vloge mentorja ali mentoriranja in poudarjajo pomen vzdrževanja profesionalnih meja, obveščenega soglasja v superviziji, zaupnosti, kompetentnosti, neizkoriščevalskih odnosov in dokumentiranja aktivnosti. Smernice za psihologe supervizorje, izvajalce usposabljanj in učitelje psihologije, ki jih je razvila EFPA (European Federation of Psychologists' Associations, 2019), opozarjajo na pomembnost (i) mentorjevega ravnanja v skladu z etičnim kodeksom in relevantno zakonodajo, (ii) mentorjeve soodgovornosti za razvoj kompetenc mentoriranja, (iii) mentorjeve vloge vratarja sistema, (iv) oblikovanja sporazuma o mentoriranju, v katerem mentor in mentoriranec opredelita svoja pričakovanja, naloge in odgovornosti ter se zavežeta k pripravi na mentorska srečanja, odprti komunikaciji itd., (v) mentorjevega dokumentiranja razvoja mentorirančevih kompetenc in (vi) družbeno odgovornega vedenja obeh.

Pogoste etične dileme in občutljive teme v superviziji

Ker je vloga mentorja tudi podporna, v mentorskih odnosih pogosto prihaja do prestopanja meja; npr., profesionalen mentorski odnos se prelije v prijateljski ali terapevtski odnos, v pogovore o vidikih osebnega živ-

ljenja mentoriranja ali mentorja namesto o mentorirančevih primerih (Falender in Shafranske, 2004; 2012) ali pa se mentoriranec in mentor srečujeta v različnih profesionalnih vlogah (npr. v mentorskem odnosu in poleg tega še kot sodelavca v organizaciji ali kot kolega v okviru delovanja v strokovnem združenju) (Bernard in Goodyear, 2014). Prav tako se lahko mentor kdaj znajde v odnosu z mentorirančevim klientom. Dodatni odnosi lahko vplivajo na mentorski odnos in s tem izide mentoriranja ter se jim je zato, če se da, priporočljivo izogibati oz. jih je treba ustrezno nasloviti (Falender in Shafranske, 2004).

Pri številčno manjših poklicnih sredinah, kot velja tudi za Slovenijo, je problem dodatnih odnosov in prekrivanja različnih profesionalnih vlog še posebej pereč. Pojavlja se pogosto in se mu je zelo težko izogniti. Stalno izogibanje multiplim vlogam in odnosom bi lahko privedlo do nepotrebne izoliranosti psihologa. To pomeni, da moramo v takih sredinah v superviziji dodatno pozornost nameniti ozaveščanju, na kakšen način soblikujemo odnose s kolegi in klienti, ohranjamo ali prestopamo meje, ter prepoznavanju in razumevanju posledic dodatnih odnosov ali prestopanja meja. Če poskrbimo za pravočasno in ustrezno razreševanje dilem, do katerih pri tem prihaja, se lahko po našem mnenju kakovost mentorskega odnosa dovolj pozorno spreminja glede na razvojno fazo mentorskega procesa in tako sta mentor ter mentoriranec lahko morebiti sčasoma tudi v sodelovalnem odnosu znotraj strokovnega srečanja (npr. izvajata skupno delo na nekem raziskovalnem projektu), pa to ne vpliva nujno kvarno na njun mentorski odnos in kakovost supervizije. Maria C. Gilbert in Evans (2000) navajata, da učinkovita supervizija vključuje občutljivo ravnanje med zavedanjem in zmožnostjo doživljanja svoje lastne izkušnje, pri tem pa je treba ceniti tudi izkušnjo drugega in se umakniti, da razmislimo o medsebojni interakciji, reflektirati kapaciteto za »kritično subjektivnost« in vključenost. Na ta način bo mentor kakovostno podpiral tudi kompleksnost učenja potrebnih kompetenc za delo in sodelovanje ter etično presojo. S prehajanjem v fazo »nezavedanja kompetentnosti« (Zabukovec, 2016)² bo mentoriranec lahko tudi strokovno samozavestnejši in

- 2 Vlasta Zabukovec (2016) pravi, da stopnje učenja v procesu mentoriranja določajo tudi vloge mentorja. Na stopnji *nezavedne nekompetentnosti* naj bi mentor odstiral slepe pege in spodbujal odkrivanje tistega, kar mentoriranec pri svojem delu potrebuje. Ko učenje preide na stopnjo *zavedne nekompetentnosti* in se mentoriranec zaveda, česa ne ve, naj bi mu mentor pomagal razumeti napake, mu omogočil refleksijo in z vprašanji spodbujal njegovo razmišljanje. Smiselno je, če spodbuja uporabo znanja in veščin. Na stopnji *zavedne kompetentnosti*, ko mentoriranec začne pridobivati na samozavesti in samozaupanju, je pomembno, da mentor omo-

z več samozaupanja prerasel vlogo nevednega učenca v odnosu do učitelja kot zunanje avtoritete ter strokovnega eksperta. V odnosu z njim bo takrat lahko izhajal iz položaja srečanja dveh strokovnjakov, ki zmoreta kolegialno odprtost, konstruktivnost dialoga, izmenjavo pogledov, izkušenj in, če je treba, tudi nestrinjanja. Na osnovi opisanega izogibanje multiplim vlogam ni nujno potrebno, v nekaterih primerih je celo neizvedljivo, podprto z ustreznim odzivanjem in odgovornostjo pa v sebi nosi bogat potencial razvoja strokovne avtonomnosti mentoriranja.

Eno ključnih etičnih vprašanj je, kako uravnotežiti mentorjevo vlogo evalvatorja in podpornika. Mentor je namreč zavezan pomagati mentorirancu, ga podpirati, mu dajati iskrene in konkretne povratne informacije, obenem pa na koncu supervizirane prakse evalvirati njegove kompetence. Pri nezadostnem napredku mentoriranja je lahko mentor soočen z dilemo, kako dati negativno oceno mentorirancu, za katerega je odgovoren sam – negativna ocena mentorirancu na nek način pomeni tudi negativno oceno mentorskemu delu. Mentor mora mentoriranja ustrezno seznaniti s cilji mentoriranja, pričakovanji, z vlogami v mentorskem odnosu, s pravili, z odgovornostmi in dolžnostmi, s kriteriji evalvacije, posledicami morebitne negativne ocene in pritožbenimi potmi (Falender in Shafranske, 2004). S tem se preprečuje zaplete ob negativni oceni.

Večja moč mentorja lahko s seboj prinese številne negativne posledice in etično sporna ravnanja. Npr. pogosto mentoriranec zaradi strahu pred slabo evalvacijo mentorju zamolči informacije o napakah pri svojem delu, neetičnih ravnanjih, kontratransfernih reakcijah do klientov, osebnih težavah, ki bi lahko negativno vplivale na opravljanje psihološkega dela, ipd. (Poštuvan, 2016). Pojavljajo se lahko tudi težave v mentorskem odnosu, če imata mentoriranec in mentor različne teoretične orientacije (Falender in Shafranske, 2012), različna pričakovanja v zvezi z mentoriranjem in mentorskim odnosom ali v tem odnosu ne izpolnjujeta svojih dolžnosti. Pogosto je izpostavljen problem zaupnosti, npr. ko mentoriranec mentorju poroča o svojih ravnanjih ali osebnih izkušnjah in težavah (Bernard in Goodyear, 2014). Mentoriranci lahko slabo razumejo omejitve svojih kompetenc in prekoračijo svoje pristojnosti (Poštuvan, 2016), o čemer so mentorji dolžni poročati pristojnim organom in kar morajo upoštevati v evalvaciji (Falender in Shafranske, 2004). Prav tako lahko mentoriranci pri mentorjih opazijo neetična ravnanja, kot so npr. uporaba

goča priložnosti za preizkušanje in nudi ustrezno povratno informacijo. Na stopnji *nezavedne kompetentnosti* naj bi mentor spodbujal refleksijo in težnjo po izboljšanju.

metod, za katere se niso usposabljali, neupoštevanje mentorskih dogovorov (Falender in Shafranske, 2012) ali neustrezna usposobljenost za izvajanje mentoriranja (Falender in Shafranske, 2004). V raziskavi Ladanyja idr. (1999) je kar polovica mentorirancev pri svojih mentorjih zaznala vsaj eno neetično ravnanje. Največkrat je šlo za kršitve pri spremljanju in evalvaciji mentoriranja, kršenje zaupnosti v mentoriranju in uporabo alternativnih (nepriznanih) pristopov. Taka neetična ravnanja se pogosto povezujejo z nižjo supervizijsko alianso, mentorirančevim nižjim zadovoljstvom z mentorskim odnosom (Ladany idr., 1999), manjšo odprtostjo v odnosu, nižjim čustvenim blagostanjem pa tudi nižjo motivacijo za opravljanje psihološke dejavnosti. Mentoriranci se v primeru, da mentor ne deluje etično, pogosto ne odločijo ukrepati (Falender in Shafranske, 2012). Večini mentorirancev tudi ni prijetno mentorju poročati o svojih zadržkih ali negativnih občutjih do njega, vsaj občasno mentorja ali konflikte z njim obrekujejo in mu ne razkrivajo težav ali napak pri delu (Falender in Shafranske, 2004).

Primeri iz supervizijske prakse

Primer 1: Enosmernost povratne informacije v superviziji

Predstavitev etičnega problema

Pri vzpostavljanju mentorskega dogovora o tem, kako bosta potekala mentoriranje in proces podajanja povratnih informacij, je mentoriranka izrazila željo, da bi jo mentorica opazovala pri delu v njeni praksi. Izrazila je željo, da ji mentorica posreduje čim več povratnih informacij, tudi tistih, ki so neprijetne, da bo lahko ciljno izboljševala svojo prakso. Ob tem je mentorica zaznala dilemo enosmernosti povratnih informacij v superviziji. Spraševala se je, ali naj povratne informacije o izvajanju psihološke dejavnosti posreduje le mentorica mentoriranki ali naj se zahteva tudi obratno.

Izpostavljene etične dileme

V predstavljenem primeru je bila izpostavljena dilema, ali je korektno in v korist mentorskega odnosa, da mentorica daje povratne informacije mentoriranki in slednje ne povabi k temu, da tudi ona njej poda povratno in-

formacijo. Odprli sta se vprašanji, (i) ali je lahko mentorski odnos dober, če je pozornost osredinjena samo na eno od udeleženk v procesu, in (ii) ali obstaja potreba po modelnem učenju in s tem po tem, da se v supervizijskem procesu vrednoti tudi dejavnost mentorice, četudi je ta izkušenejša; z drugimi besedami, ali je prav, da je fokus učenja tudi na tem, kako ustrezno mentorica izvede neko strokovno aktivnost v okviru svojega dela, mentoriranka pa opažanje reflektira oz. mentorici daje povratne informacije.

*Členi iz etičnega kodeksa, ki so najrelevantnejši
za naslavljanje te dileme*

Kodeks poklicne etike psihologov (Društvo psihologov Slovenije, 2019) nas usmerja k spoštovanju vsakega posameznika in njegove pravice. Še posebej skrbi za ohranitev človekovega dostojanstva in enakovrednosti v poklicnem delovnem odnosu. Za naslavljanje predstavljene dileme sta relevantna dva člena iz razdelka o načelih spoštovanja človekovih pravic, in sicer člen 1.1. (*Psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos, oziroma spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik*) in člen 1.7. (*Psiholog pri svojem delu s svojim vedenjem (fizično, besedno ali nebesedno) ne ustvarja in/ali ne sodeluje pri ustvarjanju za obravnavanca zastrašujočega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja*). Relevantna so tudi načela integritete poklica, še posebej člen 4.1. (*Psiholog razvija in ohranja visoko znanstveno in strokovno raven svoje poklicne dejavnosti in ravna častno, skladno z načeli tega Kodeksa*) in člen 4.2. (*Psiholog se mora pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi*). Psiholog naj bi deloval v smeri poštenosti in verodostojnosti, odprtosti ter preglednosti psihološke obravnave in si prizadeval za celovitost psihološke znanosti ter stroke in za vzajemen razvoj teorije ter praktičnih izkušenj.

Navedeni členi etičnega kodeksa nas opozarjajo, da je pomembno, da v mentorskem odnosu poteka evalviranje dela obeh vključenih. Mentoriranec se lahko iz kritičnega vrednotenja mentorjevega dela in skupne refleksije uči psihološke dejavnosti, pomena odprtosti ter preglednosti psihološke obravnave in kako lahko sprotno ter vzajemno reflektiranje, iskrenost in prevzemanje odgovornosti za odločitve pripomorejo k njegovemu hitrejšemu strokovnemu napredku. Hkrati to prispeva k razvijanju sočutnega »notranjega mentorja« (oz. notranjega supervizorja). »Notranja

supervizija« je po Casementu (1985; 1990) način, na katerega se vidiki supervizorskega procesa ter odnosa ponotranjijo in nato integrirajo ter olajšajo pogled nazaj, predvidevanje in vpogled v proces svetovanja ter izvajanja drugih strokovnih nalog. »Notranji supervizor« predstavlja miselne prostore za samorefleksijo, raziskovanje in spremljanje. Pomembno je, da ob tem tako mentor kot mentoriranec skozi proces mentoriranja razvija ta ter ohranjata ljubečo (samo)podporo za strokovno in etično odgovorno ravnanje ter sočutnost do lastne ranljivosti in zmotljivosti.

Eden od pomembnih etičnih vidikov supervizije mentoriranja je tudi izoblikovanje mentorja kot etičnega vzornika (Hawkins in Shohet, 2012). Slednje kakovostno omogočamo tudi s pripravljenostjo mentorja, da je viden in opazovan, ter s podajanjem kakovostne vzajemne povratne informacije, kar je umetnost in veščina, ki jo mentor pridobi s prakso (Freeman, 1985, v Gilbert in Evans, 2000). Mentoriranec lahko skozi kritično refleksijo mentorjevega dela izostri prepoznavanje in ubesedenje svojih opazanj, tudi glede etičnih odstopanj ali tveganj v procesu delovanja pri mentorju ter s tem posredno tudi pri sebi. Vzajemna povratna informacija v mentorskem odnosu podpre razvoj primarnih in usposobitvenih kompetenc mentoriranja ter hkrati ohranja budno pozornost na lastno razmišljanje, čustvovanje in kakovost delovanja.

Kako lahko ravnamo?

Mentorski dogovor med obema udeleženima, ki ga sklenemo na enem prvih mentorskih srečanj, močno prispeva h kakovosti delovnega dogovora in sodelovanja. Sprotno vrednotenje procesa dela omogoča kakovostno uravnavanje tako odnosne kot vsebinske ravni delovanja, skladno s potrebami obeh vpletenih pa cilje posodabljam. Tovrsten način sodelovanja v mentorskem odnosu odpira razmišljanja o poteku procesa učenja, o odnosu, ki ga želimo razvijati, o tem, kako želimo delovati, kakšne so vloge in odgovornosti vsakega udeleženega posebej, kako bi si želeli, da se v tem procesu počutimo, kaj drug od drugega potrebujemo. Eden od temeljnih ciljev mentoriranja je, da mentoriranec dobi povratne informacije o svojem delu, da se izpopolnjuje ter gradi svojo strokovnost, osebnost in poklicno integriteto ter etično zrelost. Carroll in de Haan (2012, v Hawkins in Shohet, 2012, str. 134) etično zrelost opredelita kot »imeti reflektivno, racionalno, čustveno in intuitivno sposobnost, da se strokovnjak odloči, katera dejanja so pravilna ali napačna, dobra in boljša, imeti odpornost in pogum za izvajanje teh odločitev, biti odgovoren za etičnost

sprejete odločitve (javno ali zasebno) ter biti zmožen učiti se iz izkušenj in z njimi živeti«.

Pri sklepanju mentorskega dogovora naj mentor spodbudi pogovor o pričakovanjih obeh vključenih v odnos. V navedeni situaciji je mentorica mentoriranko spodbudila k temu, da sta oblikovali dogovor o sprotnih povratnih informacijah druga drugi, tudi odzivih mentoriranke mentorici. Mentorica je izpostavila, da so pomembne tudi občutljive in neprijetne povratne informacije oz. negativna kritika. Ob tem je posebej poudarila, da ji je zelo dragoceno, da si povratne informacije povesta iskreno, odkrito.

Hawkins in Shohet (2012) navajata, da je dajanje povratnih informacij centralna komponenta dobre supervizije. Naloga postane zahtevnejša, ko je prisotna tudi ocenjevalna vloga supervizorja. Vsako ocenjevanje lahko vzbudi neprijetne občutke. Avtorja pravita, da naj bi bili sposobni o tem tudi govoriti, kar kaže na zrelost, iz katere pridobita obe strani. Najboljša praksa je, da smo jasni glede procesa in kriterijev ocenjevanja že na samem začetku mentorskega odnosa, že v okviru mentorskega dogovora. Negativna povratna informacija je občasno nujen in za nekatere težek del procesa učenja, kar lahko predstavlja zahtevno nalogo tudi za mentorja, še posebej ob pomanjkanju primerne distance. Težava bo lahko manjša ob kakovostnem odnosu in ob upoštevanju kriterijev deljenja povratne informacije, ki naj bo jasna, osebna (izraža naj pogled mentorja, ta pa naj bo prepričan vanjo), redna in sprotna, uravnotežena tudi s pozitivnimi informacijami, ne le z negativnimi, in raje specifična kot splošna (Hawkins in Shohet 2012).

Mentoriranka je na povabilo, da se izrazi, izpostavila željo, da bi lahko vsaj enkrat v času supervizirane prakse spremljala mentorico skozi celoten delovni dan, in obratno je tudi mentorica izrazila željo, da bi lahko ves dan spremljala delo mentoriranke v njenem delovnem okolju. Po spremljanju si je mentoriranka želela pridobiti povratne informacije, le-te si je želela pridobiti tudi mentorica. Želji sta zapisali v mentorski sporazum in ju kasneje v praksi uresničili z izmeničnima celodnevnicima obiskoma ter vzajemno poglobljeno refleksijo izkušnje. Ob mentorčinem spremljanju mentoriranke pri njenem delu in obratno,

ob mentorirankinem spremljanju mentoričinega dela, je tekel proces vzajemnega spoznavanja, ki je njun odnos poglobil, med njima sta se vzpostavila še večje zaupanje in občutek varnosti, kar je ključno za kakovosten proces učenja. Navedeno je vplivalo na dajanje kakovostnih povratnih informacij, zaradi odnosa zaupanja sta lažje podali kritične odzive, ki so bili pri obeh tudi sprejeti. Opazovanje mentoriranke pri delu je mentorici prineslo neposreden vpogled v način mentorirankinega delovanja, kar ji je olajšalo proces ocenjevanja razvoja pričakovanih kompetenc in oblikovanja zaključne povratne informacije. Mentoriranka je z željo po izboljšanju veščin in potrditvi ustreznosti svojega dela pridobila informacije, ki so ji predstavljale pomembno vodilo za naprej. Opazovanje mentorice pa ni bila učna situacija le za mentoriranko, temveč tudi za mentorico. Pridobila je odziv na izvajanje nalog, ki z leti lahko postanejo rutinske in morda ne sledijo več toku sodobnih spoznanj. Tovrstno ogledalo strokovnjaka pomakne iz cone udobja, spodbudi k večjemu zavedanju sebe in izbiri morebitnih sprememb.

V mentorskem odnosu je mentor tisti, ki ima že v izhodišču večjo moč. Zavestno in primerno ravnanje z njo je pomembno, da lahko mentor ustvari okolje, v katerem med njim in mentorirancem pride do kakovostnega stika ter odnosa. Mentor je tisti, ki nameni prostor in spodbudo k razmišljanju, mentoriranca sproti vabi v dialog in ga aktivno vključuje v proces. Mentorski odnos se vzpostavlja in gradi z namenom, da v delovnem procesu oba, tako mentoriranec kot tudi mentor, pridobita nova znanja, veščine in izkušnje ter s tem izboljšujeta lastno prakso. V odnos pogosto vstopata z različnimi izhodišči, pričakovanji o samem procesu, odnosu in ciljih mentoriranja. Situacije v našem življenju, prav tako tudi odnosi znotraj strokovnih krogov, v katerih delujemo, pogosto kažejo sliko, da je mentor tisti, ki ve, predaja znanja in izkušnje, je običajno starejši in avtoriteta sam po sebi. Mentoriranec si želi občutkov sprejetosti in pomembnosti, ki okrepi mentorski odnos. Dober mentorski odnos, ki temelji na vzajemnosti, lahko za oba predstavlja veliko pridobitev na strokovnem in osebnem področju. Vendar je za doseganje takšnega odnosa pomembno tudi, da mentor vanj ne vstopa s pozicije (pre)moči, temveč na način, ki podpira samostojno razmišljanje, varno raziskovanje in

izkušanje. Strokovna in osebna rast sta tako za oba neizbežni in hkrati nujni za vse, ki delamo z ljudmi.

Odprta vprašanja po zaključku reševanja problema

Opisani način dela zahteva dovoljšno samozavest in pripravljenost za soočanje mentorja z lastnimi izzivi na delovnem mestu ter v procesu mentoriranja, ki so lahko strokovne in/ali odnosne narave. Če delovni odnos med mentorirancem in mentorjem zaradi različnih razlogov ne steče, se pojavi vprašanje, kdaj in kako zaključiti odnos, ki ne omogoča vzajemnega sodelovanja in pričakovane strokovne rasti. Kakovostno mentoriranje, ki prinaša dobre uvide v neposredno delo mentoriranja, mentorju prinaša dodatne časovne in finančne obremenitve, ki morebiti niso primerno ovrednotene na strani delodajalca. Pojavijo se vprašanja: Ali omejeno vlogo mentor opravlja prostovoljno in kdo je plačnik storitve? Ali je plačilo za opravljeno delo primerno? Kako premajhno plačilo za vložek kakovostnega mentoriranja vpliva na kvaliteto medosebnega odnosa z mentorirancem, še posebej v času povečanja delovnih obremenitev na primarnem delovnem mestu? Ali obstaja dovoljšna podpora vodstev v institucijah mentoriranja in mentorja? Ali in kako vodstvu prehajanje med institucijami podpirata časovno in finančno (povrneta stroške poti, ure dita nadomeščanje v času odsotnosti zaradi mentorskega procesa ipd.)? Vprašanja se porajajo tudi v primerih, ko se mnenji mentorja in mentoriranja glede razvoja kompetenc pomembno razlikujeta, npr. ko ima mentoriranec prekomerno samozaupanje in samozavest ob premajhni občutljivosti za delo z ljudmi ter zmanjšani sposobnosti sprejemanja realne povratne informacije in soočanja z lastnimi (kontra)transfornimi odzivi ter morebitnimi strokovnimi napakami.

Primer 2: Zaupnost podatkov v superviziji

Predstavitev etičnega problema

Ob začetku drugega dne študijske prakse je mentorica najprej želela preveriti, kako se mentoriranka počuti, kako je bila zadovoljna s prvim dnem prakse. Mentoriranka je povedala, da ji je bilo na praksi zelo všeč, bila je zelo zadovoljna z načinom, kako je lahko sodelovala, in s tem, kar se je novega naučila. Dodala je, kako je materi, ko je prišla domov, z navdušenjem pripovedovala

o prvem dnevu prakse. Ob pripovedovanju je sama zastavila vprašanje, o čem vse se v zvezi z delom, ki ga opravlja, lahko psiholog pogovarja z drugimi.

Izpostavljene etične dileme

Čeprav pred pričetkom študijske ali supervizirane prakse v mentorskem odnosu obstaja dogovor o zaupnosti pridobljenih podatkov, ob tem obstaja veliko prostora, ki prinese dileme in etične izzive. Predstavljeni primer opisuje situacijo soočanja s pomembnim vprašanjem zaupnosti, katere stvari o delovnih nalogah, ki jih spoznava, o delovni instituciji, o procesu dela prakse, ki jo opravlja, lahko mentoriranka pove svojim bližnjim. Ali lahko pove, kakšne težave ima določen otrok, kakšne so njegove posebnosti, kakšna so njena razmišljanja ob tem? Kje so meje prenašanja informacij, kaj je tisto, kar lahko psiholog posreduje drugim, četudi brez osebnih podatkov? Pri tem se ne odpira le vprašanje, kaj lahko psiholog posreduje drugim nestrokovnjakom, kot velja za navedeni primer in na kar bi verjetno lahko hitro poiskali odgovor, temveč so tu tudi zapletenejša vprašanja: Kaj lahko mentoriranec posreduje mentorju, če je s klientom sklenil dogovor o zaupnosti njegovih podatkov? Kaj lahko psiholog (mentoriranec) posreduje drugim strokovnjakom, vključenim v proces obravnave klienta? Pogosto se pri izvajanju supervizije tudi mentorju postavlja vprašanje, kje je meja med tem, kar lahko kot primer iz svoje mentorske prakse obravnava v strokovni razpravi s kolegi, kaj pa je tisto, kar mora zadržati zase, da ne pride do škode za tistega, ki je v procesu obravnave, ki jo supervizira kot mentor.

Členi iz etičnega kodeksa, ki so najrelevantnejši za naslavljanje teh dilem

Tudi v tem primeru nas etični kodeks usmerja k spoštovanju oseb, ki jih obravnavamo, in njihovih pravic ter skrbi za ohranitev njihovega dostojanstva. Členi etičnega kodeksa nas opozarjajo na pomen ščitenja njihove zasebnosti, zaupnosti informacij o njih in zagotavljanja njihove polne anonimnosti. Pri predstavljenem primeru so pomembni vsi členi iz razdelka o načelih spoštovanja človekovih pravic (Društvo psihologov Slovenije, 2019), še posebej pa členi 1.2. (*Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*), 1.3. (*Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samem*), 1.10. (*Psiholog pri delu s posameznikom, skupino ali or-*

ganizacijo vzpostavi zaupen odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti), 1.18. (Kadar psiholog uporabi primere psiholoških obravnav iz prakse za potrebe predavanj, supervizije ali objave v medijih ali znanstveno-strokovnih revijah, mora zagotoviti popolno anonimnost obravnavancev) in 1.19. (Ko psiholog poroča, seznanja, pojasnjuje ali objavlja karkoli, kar se nanaša na obravnavanca/-e, poskrbi za smiselne omejitve podatkov, da tudi s tem zagotovi njegovo anonimnost). V Kodeksu je tudi zapisano, da je psiholog pred psihološko obravnavo obravnavanca dolžan seznaniti z (med drugim) aktivnostmi obravnave, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom in načinom varovanja osebnih podatkov (čl. 1.3.1.) ter od njega za obravnavo pridobiti soglasje (čl.1.3.2.). Med načeli odgovornosti psihologa pa je gotovo treba izpostaviti vsaj člen 3.1. (*Psiholog je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja*). Psiholog naj bi se zavedal svoje strokovne in poklicne odgovornosti do obravnavancev, do organizacij, kjer je zaposlen, ter do skupnosti in družbe, v kateri živi, ter se izogibal povzročanju škode.

Kako bi lahko ravnali?

V pogovoru in razmišljanju o nastali situaciji sta se mentorica in mentoriranka natančno dogovorili, kaj so vsebine, o katerih lahko pripovedujeta drugim.

Izkušnje iz lastne supervizijske prakse so nam pokazale, da je (pre) tog dogovor o zaupnosti – npr. popolna prepoved govora o izkušnjah s supervizije zunaj skupine ali diadnega odnosa – omejujoč in lahko vpliva na kakovost odnosov med mentorjem ter mentorirancem ali med člani supervizijske skupine. Ena od supervizijskih skupin, katere člani so bili sodelavci, je npr. poročala, da so odnosi zunaj supervizijske skupine zaradi strogega dogovora o zaupnosti postali manj sproščeni, člani skupine so zmanjšali stike, med seboj so čutili prepreke. Tudor (1999) navaja, da je zaupnost zelo pomembna, obstaja pa ob tem nevarnost, da postanemo prekomerno previdni in preveč zaskrbljeni. Člani omenjene skupine so ugotovili, da s strogim dogovorom o zaupnosti izgubljajo tam, kjer bi lahko s sodelavci, strokovnjaki delili lastno učenje, spoznanja, pridobljene kompetence, izkušnje. Spoznali so, da samorazkrivanje na opisani način ne predstavlja kršitve zaupnosti glede razkrivanja drugih. Po pogovoru o pretekli izkušnji so v skupini spremenili dogovor o zaupnosti, kar jih je na eni strani razbremenilo, na drugi pa so način supervizijskega pristopa

k razmišljanju in reševanju problemov ter izzivov lahko po izbiri dejavno prenašali med sodelavce.

Spoznanja, da je lahko pretog dogovor o zaupnosti omejujoč, so skladna s priporočili Tudorja (1999), ki izpostavlja, da je pomembno, da je dogovor o zaupnosti sklenjen skozi proces pogajanja, ki vključuje tudi pogovor o uporabi in vzdrževanju dogovora o zaupnosti. Ta dogovor naj ne bo oblikovan kot pravilo, temveč kot pogodba med člani supervizijske skupine in med njimi ter svetovalcem – dodajamo: ali med mentorirancem in mentorjem –, tj. bilateralno, z možnostjo ponovnega pogajanja. Tudor tudi pravi (1999), da je lahko zaradi predpostavk, da je vključenim jasno, o čem je govora v primeru teme o zaupnosti, slednja v dogovarjanju nezadostno definirana, kar posledično lahko vodi v nesporazume. Dobrodošlo je udeležence na začetku procesa vprašati, kaj imajo v mislih, ko omenjajo zaupnost, saj to spodbudi razumevanje, komunikacijo in oblikovanje sporazuma. Pri razjasnjevanju razumevanja zaupnosti pomaga, da člani skupine (dodajamo: ali mentoriranec v individualnem procesu) razpravljajo tudi o preteklih izkušnjah z zaupnostjo ter odgovorijo na vprašanja, kaj želijo in kaj delajo tukaj, kaj potrebujejo, da bi dobili, kar želijo, oz. da bodo dosegli svoj cilj. Ljudje praviloma govorijo o spoštovanju, razumevanju, samoodgovornosti in zaupnosti, npr. (Tudor, 1999, str. 82): »Strinjam se, da bom spoštoval zaupnost, to je, da se bom z drugimi zunaj skupine pogovarjal samo o tem, kar sem rekel ali naredil sam, in da se ne bom skliceval na druge v skupini z imenom ali dejanjem ali na kakršen koli način, ki bi jih lahko identificiral. To se razširi na razpravo o mojih izkušnjah v skupini s partnerjem/z bližnjimi prijatelji.« Na ta način dogovor o zaupnosti podpira proces in ni sam sebi namen. Izkušnje kažejo, da je razlika, ali se o dogovoru samo govori ali ga oseba izreče, lahko s svojimi besedami, osebno.

Kljub natančno sklenjenim dogovorom o sodelovanju med mentorjem in mentoriranko ne moremo že na začetku procesa predvideti vseh situacij, ki bodo lahko predstavljale izziv, lahko pa ohranjamo stalno etično občutljivost, zaradi katere jih bomo kot mentorji, supervizorji pravočasno prepoznali.

Z mentoriranko je bil ob novi izkušnji začetni dogovor o zaupnosti ponovno ovrednoten in natančneje konkretiziran: »Z drugimi se lahko pogovarjamo o svojem počutju na študijski praksi, o splošnih informacijah, ki so javno dostopne tudi ostalim

(recimo na spletu, v brošurah, drugih aktih), ne pripovedujemo pa o kakršni koli posebnosti, iz katere bi se lahko prepoznala identiteta posameznika ali institucije, iz katere prihaja, in zaradi česar bi lahko posamezniku/instituciji škodovali, čeprav ga/jo v pogovoru ne poimenujemo oz. ne omenjamo posameznikovih osebnih podatkov ali podatkov o instituciji.«

Hawkins in Shohet (2012) izpostavljata, da je etično pomembno, da delo z osebami, ki jih obravnavamo, poteka znotraj ustreznih meja zaupnosti, ki jih enakovredno poudarjajo vsi etični kodeksi. Pomembno je, da so meje zaupnosti (torej v kakšnih situacijah smo jih dolžni prekršiti in drugim poročati o tem, kar se je razkrilo v superviziji) dogovorjene že na samem začetku sodelovanja. Če gre za supervizijo v skupini, člani skupine drug drugemu predstavijo svoje poglede, prepoznajo razlike in se dogovorijo za skupne kriterije, ki jih bo vključeni odgovorno upoštevali, tudi v odnosu do skupine in posameznikov v njej. Tudor (1999) meni, da je pomembno v dogovor o zaupnosti vključiti tudi zaupnost v odnosu do supervizorja glede osebnih vsebin, ki jih le-ta morebiti razkrije o sebi³ s ciljem zagotavljanja podpore v procesu supervizije, kar razume kot izraz kakovosti supervizorjeve vključenosti v supervizijski proces.

Mentoriranec mora v psihološki obravnavi z obravnavano osebo skleniti dogovor o zaupnosti, k slednji pa je zavezan tudi mentor. Obravnavano osebo je pomembno obvestiti o okoliščinah, v katerih mentoriranec ni zavezan dogovoru o zaupnosti, o čemer naj bo obveščena skladno s predpisanim protokolom. Obravnavana oseba mora biti na začetku obravnave seznanjena tudi z dogovorom o zaupnosti v okviru mentorskega odnosa. Mentoriranec naj ji pojasni, da je supervizija namenjena spremljanju

- 3 Hawkins in Shohet (2012) menita, da je razkrivanje svoje osebnosti ključno za dobro supervizijo. Dodamo lahko, da to velja za vse vključene v supervizijski proces. Evelein in Korthagen (2015) menita, da supervizija predstavlja okvir, v katerem lahko varno raziskujemo vidike, kot so naše vedenje, prepričanja in samopodoba ter ki določajo, kako se izrazimo ter kako nas doživljajo drugi. V superviziji lahko z uporabo t. i. čebulnega modela raziskujemo šest perspektiv plasti svoje osebnosti, kako so medsebojno povezane in kakšen vpliv imajo na profesionalno (in osebno) življenje, kar po našem mnenju neposredno vpliva tudi na strokovnjakove etične izbire. Izpostavljamo, da je eden od pomembnih pogojev za vzpostavitev zaupnosti v odnosu – tudi v superviziji – primeren delovni prostor. Delo naj bi potekalo v prostoru, kjer oseba lahko izkuša zasebnost, da bi posledično zaupnost tudi dejansko občutila (Tudor, 1999). Občutek zaupnosti je eden od pomembnih dejavnikov, ki krepi občutek varnosti. Brez varnosti, zaupanja in zaupnosti sta osebno razkrivanje in samoraziskovanje pred drugimi težja.

kakovosti njegovega dela in razvoja strokovnih kompetenc ter da bo tako v procesu obravnave kot supervizije deloval skladno z etičnimi načeli psihološke stroke, ki sta jim zavezana oba z mentorjem (in tudi morebitni supervizor mentorja). Oseba naj s podpisom soglasja o psihološki obravnavi potrdi, da je seznanjena, da se (lahko) mentorirančevo delo z njo v okviru psihološke obravnave anonimno obravnava v superviziji. Prav je, da se seznani tudi s tem, da ima mentoriranec še omejene pristojnosti, da je vključenost v supervizijo nujen in pričakovan standard kakovosti strokovnega dela v poklicih pomoči ter da si z mentorjem delita odgovornost za izvedene aktivnosti v času študijske ali supervizirane prakse. Z navedenim pa v ospredje stopa pomen sprotne izmenjave povratnih informacij in zgodnjega premoščanja ovir v procesu pomoči. Jasnost in razvidnost informacij vplivata na to, da se osebe lahko v obravnavi počutijo varnejše, saj bo nad izvedbo obravnave bdel usposobljen mentor. V kolikor pa ta informacija obravnavani osebi povzroči dodatno vznemirjenje, je pred sklenitvijo dogovora o psihološki obravnavi doživljanju in porajajočim se mislim pomembno nameniti dovolj prostora ter se pogovoriti o morebitnih projekcijah in strahovih.

V predstavljenem primeru etičnega problema se je znova jasno pokazalo, kako pomembna je v mentorskem odnosu povratna informacija. Morda se o opisani situaciji mentorica in mentoriranka ne bi nikoli pogovarjali in razmišljali, če mentorica ne bi preverila, kako se je mentoriranka počutila prvi dan prakse. Istočasno se je pri mentorici spodbudil proces razmišljanja, katere informacije še posredovati mentoriranki. Pomembno je, da mentor mentorirancu posreduje takšne informacije, ki so zanj pomemben vir učenja, saj to bogati proces učenja in odnos med njima. Mora pa informacije mentorirancu predajati z dovoljšno mero taktnosti. Najboljši način učenja poteka izkustveno, z reflektiranjem, kjer dobimo vpogled v počutje, občutke, razmišljanja, v sam proces ravnanja s spremembami, ki so v teku. Pomembno je preverjati, kako smo razumeli drug drugega, kaj si predstavljamo pod sklenjenim dogovorom, kakšna so naša pričakovanja. Mentoriranka je bila aktivno vključena v proces dela, tudi zaradi pogovora, ki je odprl občutljive vsebine. To je vzpostavilo trdnjše zaupanje med obema in zavedanje občutljivosti samih podatkov. Izid predstavljenega primera je bil uspešen, saj

je mentoriranka v času študijske prakse uspela poskrbeti za vse podatke in dokumentacijo tako, kot je potrebno, in ji je lahko mentorica v okviru dodeljenih nalog popolnoma zaupala.

Kljub etično odgovorni drži in ustreznemu varovanju osebnih podatkov se lahko znajdemo v situaciji, ko prepoznamo na superviziji predstavljen primer v svojem službenem ali osebnem okviru. Npr., mentor, ki deluje na različnih poklicnih področjih, lahko ob mentorirančevem predstavljanju primerov prepozna, da v mentorskem procesu supervizira primer svojega klienta iz drugega službenega okvira in v drugi fazi obravnave. Hawkins in Shohet (2012) pravita, da etično ozaveščen, zavéden in strokovno odgovoren mentor tankočutno poskrbi za spoštovanje meja sistema, v katerem trenutno vodi proces, kot tudi zaupnosti podatkov o obravnavani osebi, pridobljenih v drugem supervizijskem procesu in kontekstu. Ob opisanem je treba posvetiti pozornost morebitnemu pojavu konflikta multiplih vlog in mejam v odnosih.

Odprta vprašanja po zaključku reševanja problema

Včasih se zdi, da se soočamo z etično dilemo, v resnici pa lahko v praksi naletimo že na etično kršitev. Pomembno je, da si tudi mentor zastavlja vprašanja, na katera mora v pogovoru z mentorirancem odgovoriti dovolj zgodaj, da bi lahko deloval preventivno in hkrati že od samega začetka spodbujal razvoj etične občutljivosti. Hawkins in Shohet (2012) navajata, da je že pred začetkom dela pomembno, da mentor skupaj z mentorirancem pregleda etične standarde, ki podprejo profesionalno delo, in hkrati pri sebi razmisli, kako je vsak od teh standardov uporaben tudi v mentorskem procesu. Pozornost je pomembno usmeriti tudi v komunikacijske kompetence mentoriranca in preveriti, na kakšen način je mentoriranec vešč izražanja lastne izkušnje in izmenjave sporočil o sebi, ne da bi govoril ali sodil tudi o drugih. Ko se mentor sooča z etičnimi dilemami, naj premisli, ali gre za resen etični prekršek in je potreben takojšen pogovor. V kolikor hipno ukrepanje ni potrebno, naj se posvetuje s kolegom ali z lastnim supervizorjem, preden bo deloval. Premisli naj tudi, kako je lahko dotična etična dilema priložnost za razvoj etične kapacitete mentoriranja, mentorja in morebiti tudi širše stroke. Prav tako naj premisli, kako lahko mentoriranec razišče celostno kompleksnost situacije (Hawkins in Shohet, 2012). Carroll (2011, v Hawkins in Shohet, 2012) naniza naslednja morebitna vprašanja, ki si jih lahko postavimo: Kakšen glas je treba sli-

šati? Katere besede morajo biti izrečene? Katero resnico je treba priznati? Katero povezavo je treba narediti? Katero domnevo je treba izzvati? Katero prepričanje je treba pregledati? Katero akcijo je treba udejanjiti? Katere odnose je treba poimenovati? Katera čustva je treba izraziti? Katere skrivnosti je treba razkriti? Katere moči je treba videti? Katere omejitve je treba artikulirati? Katere zmage je treba proslaviti? Katere izgube je treba odžalovati? Kateri mentalni zemljevid mora biti v ospredju? Kaj je premik, ki ga je treba omogočiti? S katerimi strahovi se ne soočimo? Čeravno vseh teh vprašanj ni treba nasloviti v vseh primerih, po mnenju Hawkinsa in Shoheta (2012) lahko že to, da jih imamo v mislih, pomaga pri uvidu, da lahko obstajajo neizrečene vsebine, ki jih je treba odkriti in izraziti, saj pogosto vključujejo temeljne predpostavke, prepričanja, ki se jih običajno niti ne zavedamo. S tem, ko jih ozavestimo, bo etična dilema lažje rešljiva.

Ključna spoznanja in smernice za kakovostno etično prakso na področju supervizije

Supervizija s sabo prinese tudi številne specifične etične dileme, vezane na mentorski odnos. V projektu SUPER PSIHOLOG se mentoriranci na študijski praksi (v času študija), pa tudi nekateri njihovi mentorji, prisotnosti takih etičnih dilem pogosto niso zavedali (Painkret idr., 2016), prav tako pa so tudi pri izvajanju supervizirane prakse (po zaključku študija) mentorski pari zelo redko poročali o etičnih dilemah, vezanih na mentorski odnos; še največkrat so kot dileme navajali konflikt vlog mentorja, premajhno profesionalnost mentorskega odnosa in težavnost razkrivanja problemov v tem odnosu (Kocbek idr., 2016). Zato bi bilo pomembno več energije usmeriti v to, da bi se mentorji usposobili za zaznavanje in prepoznavanje dejanskih ter potencialnih etičnih dilem ne le v delovnem okolju, tj. pri opravljanju psihološke dejavnosti, temveč tudi v mentorskem odnosu samem, in da bi nanje ves čas opozarjali ter o njih razpravljali z mentoriranci, modelirali primerno ravnanje in mentoriranje podpirali pri odločanju, kako etično ravnati. Razprava o vseh vrstah etičnih dilem bi morala biti v superviziji načrtno, sistematično vključena v vsebino praviloma vseh mentorskih srečanj. Izkušnje kažejo, da porajanje etičnih dilem lahko spodbudi intenzivnejše čustvene odzive ne le pri obravnavani osebi, temveč tudi pri mentorirancu in nenazadnje mentorju v procesu mentoriranja. Mentoriranec ima lahko neozaveščeno težnjo, da etične dileme odmika in odpira šele na koncu srečanja z mentorjem,

pri čemer nato zmanjka časa za njihovo obravnavo. Na ta način se lahko izogne neprijetnim občutkom, sramu, strahu ipd. Vzrok opisanemu je lahko neznanje in/ali obrambna drža posameznika oz. t. i. kreativna prilagoditev na situacijo, v tem primeru retrofleksija, ki vključuje tako introjekcijo kot projekcijo. Oseba zadržuje vsebine in dejanja, ki bi jih bilo pomembno nasloviti v odnosu z mentorjem.

Leary-Joyce (2014) meni, da mora mentor o dilemah nujno previdno premisliti in poskušati najti najboljšo pot za naprej. Pri tem je koristna, če ne celo nujna, vključitev mentorja v supervizijo. Pomembno je namreč, da mentorja, v kolikor sam (še) ne odpira vsebin s področja etike, njegov supervizor spodbuja k razmisleku o njih kot tudi o ovirah, ki preprečujejo njihovo odpiranje. Mentor naj bi razvil kompetence za opravljanje treh različnih vlog – vloge coacha, mentorja in svetovalca – in bil sposoben v situaciji izbrati, na katero od njih se osredotočiti. Izkušnje namreč kažejo, da vključeni v proces supervizije etične dileme samoiniciativno redkeje izpostavijo, odgovornost supervizorja in kasneje mentorja v odnosu do mentoriranja pa je kultiviranje zavedanja in sprotne premisleka o potencialnih oz. realnih etičnih dilemah, izzivih in (ne)dejanjih ter razvijanje zavedanja, na kakšen način se mentor odziva ali zadržuje, da ne deluje, ko bi bilo pomembno, da ukrepa skladno z veljavnim etičnim kodeksom poklica in področja, kjer je zaposlen. Tudi nedelovanje lahko postane neetično ravnanje. Leary-Joyce (2014) meni, da ima mentorjev supervizor v vlogi svetovalca »dolžnost skrbeti«¹ za mentorja in mentoriranja. Tam je, da zagotavlja, da bodo profesionalni standardi doseženi, da jih mentor vadi varno in etičnim standardom ustrezno. Ob kompleksnih etičnih vprašanjih mora supervizor dati nasvet in mentorja voditi skozi dejanja, ki sledijo. Pri tem je pomembno delovati skladno s splošnimi načeli ali z zahtevami zakona, odvisno od obravnavanega primera in vrste etične dileme oz. vprašanja, pa tudi raziskati mentorjeva (lahko tudi supervizorjeva) čustva. Če je to potrebno (npr., v določenih situacijah lahko na površje pridejo globlje težave iz otroštva ali doživete travme), mora supervizor podati jasno mnenje o tem, ali je za nadaljevanje pomembna vključitev mentorja v lasten terapevtski proces. V nekaterih primerih je umestno razmišljati tudi o (začasni) prekinitvi obravnave, v kolikor mentor nima dovolj samopodpore in kapacitete za varno vodenje procesa obravnavane osebe.

Da lahko mentor mentorirancu pomaga razvijati etične kompetence, mora raziskati in upoštevati osebne vrednote mentoriranja, sam poznati zakonodajo in etične kodekse, znati implementirati etična načela v praksi

in modelirati etično vedenje, poučevati načine etičnega odločanja, mentorirancu nuditi možnosti za preizkušanje reševanja dilem v varnem okolju (npr. s simulacijami vedenja) in ga spodbujati k posvetovanju o etičnih dilemah (Bernard in Goodyear, 2014). Skozi izkustveno učenje mentor lažje prenese opisana načela v odnos z mentorirancem. Pomembno je, da je občutljiv za prepoznavanje značilnosti mentorskega odnosa in odprt za njihovo evalviranje. Mentor za vse to ni kar avtomatično usposobljen. Kompetence poučevanja etike lahko posameznik razvija skozi modelno učenje od mentorja v času svoje supervizirane prakse, z vključevanjem v različna strokovna usposabljanja za mentorje, branjem strokovne literature na temo etičnega ravnanja v superviziji in psihološkem poklicu nasploh, s stalnim obnavljanjem ter posodabljanjem znanj s tega področja in širše, z vključenostjo v stalno intervizijo in/ali supervizijo, kjer lahko preverja svoje razmisleke, odločitve in mentorske ukrepe, ipd. Etična supervizija tako zahteva stalen strokovni razvoj mentorja na področju etičnega ravnanja in učinkovitega spodbujanja razvoja teh kompetenc pri mentorirancu. Enako se pričakuje, da tovrstne zahteve izpolnjuje tudi mentorjev supervizor. Brigid Proctor (2008) poudarja, da se profesionalna podpora in razvoj ponašata z razvijanjem samorefektivnosti, spremljanja sebe ter odgovornosti, primarno prav v superviziji.

Zaključek

V prvem letu opravljanja poklica psihologa je psiholog začetnik verjetno bolj kot kasneje izpostavljen zanj novim etičnim dilemam in ranljiv glede njihovih negativnih posledic. Neustrezno ukrepanje pri reševanju etičnih dilem, ki se pojavljajo vsakodnevno, lahko vpliva na njegovo čustveno blagostanje, strokovno samozavest in motivacijo za opravljanje psihološkega dela pa tudi na zadovoljstvo klientov s psihološko obravnavo ter učinkovitost obravnave. Strokovno vodenje in podpora usposobljenega mentorja sta v tem obdobju ključna. Z vzpostavitev varnega okolja v mentorskem odnosu se bosta pri vključenih v mentorski odnos lahko razvijala odprtost in kritična samorefleksija tudi na področju etičnega delovanja. Zelo verjetno je, da bo eden od izidov temeljitega pristopa k obravnavi etičnih dilem v času supervizirane prakse tudi razumevanje, da sta za etično delovanje psihologov potrebna vseživljenjska supervizija in stalen strokovni razvoj na tem področju.

Literatura

- Australian Psychological Society. (2020). *Ethical guidelines on supervision*.
- Barnett, J. E., Baker, E. K., Elman, N. S., in Schoener, G. R. (2007). In pursuit of wellness: The self-care imperative. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(6), 603a.
- Bernard, J. M., in Goodyear, R. K. (2014). *Fundamentals of clinical supervision* (5. izd.). Pearson Education.
- Carroll, M. (2011). Supervision: A journey of lifelong learning. V R. Shohet (ur.), *Supervision as transformation: A passion for learning* (str. 14–28). Jessica Kingsley Publishers.
- Carroll, M., in de Haan, E. (2012). Ethical maturity and contracting for supervision: The full quality circle. V E. de Haan, *Supervision in action: A relational approach to coaching and consulting supervision* (str. 103–120). Open University Press.
- Casement, P. (1985). *On learning from the patient*. Routledge.
- Casement, P. J. (1990). The meeting of needs in psychoanalysis. *Psychoanalytic Inquiry*, 10(3), 325–346.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2019). *Ethical guidelines for psychologists in the role of trainers, supervisors and teachers of psychologists*.
- Evelein, F. G., in Korthagen, F. A. J. (2015). *Practicing core reflection: Activities and lessons for teaching and learning from within*. Routledge.
- Evropska zveza psiholoških združenj. (2019). *EuroPsy: evropski certifikat iz psihologije; Pravilnik EFPE o EuroPsy z dodatki*. Društvo psihologov Slovenije.
- Falender, C. A., in Shafranske, E. P. (2004). *Clinical supervision: A competency-based approach*. American Psychological Association.
- Falender, C. A., in Shafranske, E. P. (2012). *Getting the most out of clinical training and supervision: A guide for practicum students and interns*. American Psychological Association.
- Freeman, E. (1985). The importance of feedback in clinical supervision: implications for direct practice. *Clinical Supervisor*, 3(1), 5–26.
- Gilbert, M., in Evans, K. (2000). *Psychotherapy supervision*. McGraw-Hill Education.
- Hawkins, P., in Shohet, R. (2012). *Supervision in the helping professions* (4. izd.). McGraw-Hill Education.

- Kocbek, K., Ponikvar, K., in Podlesek, A. (2016). Evalvacija supervizirane prakse I: poročila mentorjev in mentorirancev ter ocene njihovih kompetenc. V A. Podlesek (ur.), *Razvoj sistema supervizirane prakse psihologov v Sloveniji* (str. 237–116). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Ladany, N., Lehrman-Waterman, D., Molinaro, M., in Wolgast, B. (1999). Psychotherapy supervisor ethical practices: Adherence to guidelines, the supervisory working alliance, and supervisee satisfaction. *The Counseling Psychologist*, 27(3), 443–475.
- Leary-Joyce, J. (2014). *The fertile void: Gestalt coaching at work*. AoEC Press.
- Painkret, S., Podlesek, A., in Zabukovec, V. (2016). Evalvacija študijske prakse. V A. Podlesek (ur.), *Razvoj sistema supervizirane prakse psihologov v Sloveniji* (str. 217–235). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Poštuvan, V. (2016). Psihološka etika v superviziji. V A. Podlesek (ur.), *Razvoj sistema supervizirane prakse psihologov v Sloveniji* (str. 89–101). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Proctor, B. (2008). *Group supervision: A guide to creative practice*. Sage Publications.
- Tudor, K. (1999). *Group counselling*. Sage Publications.
- Zabukovec, V. (2016). Pomen mentoriranja in supervizije na začetku karierne poti psihologa. V A. Podlesek (ur.), *Razvoj sistema supervizirane prakse psihologov v Sloveniji* (str. 13–30). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

V

Krepitev etične zavesti in razreševanje etičnih dilem

V.1

Poučevanje in učenje etike

Vlasta Novak Zabukovec

Povzetek

Psihologija, kot veda, ki proučuje delovanje človeka, pri svojem delu zahteva poznavanje etike in načel etičnega delovanja. Ključni dokumenti o etičnem delovanju psihologov so nastajali v okviru Evropske zveze združenj psihologov (European Federation of Psychologists' Associations – EFPA) z namenom ozaveščanja in poenotenja etičnih standardov znotraj evropskega prostora. Poseben poudarek pa se namenja tudi poučevanju in učenju etike. Zato bodo v prispevku predstavljeni različni pristopi, njihov pomen in učinkovitost pri poučevanju ter učenju etike. Prispevek se zaključí z naborom izzivov pri poučevanju in učenju etike.

Ključne besede: poučevanje in učenje etike, vseživljenjsko učenje, izkustveno učenje, študenti, interaktivni pristopi poučevanja, socialni kontekst poučevanja

Uvod

Poznavanje etičnih načel in z njimi skladno ravnanje sta ključna pri različnih strokah, kot so npr. medicina, veterina ali biokemija pa tudi sociologija, zgodovina in nenazadnje tudi psihologija. Psihologija, kot veda,

Novak Zabukovec, V. (2023). Poučevanje in učenje etike. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 615–622). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.615-622>

ki preučuje delovanje človeka, pri svojem delu zahteva poznavanje etike in načel etičnega delovanja. *Kodeks poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019), ki vključuje štiri skupne načel – spoštovanje človekovih pravic, strokovna kompetentnost, odgovornost psihologov in integriteta poklica – vsakega psihologa vodi k doseganju visokih standardov delovanja in k skrbi za kakovost njegovega dela. *Kodeks* opredeljuje obseg in vsebine etičnih načel, ki so vključene v strokovno delo. Hkrati pa naj bi psihologom pomagal pri razreševanju etičnih dilem ter poskrbel za zaščito uporabnikov psiholoških storitev. Kot je zapisano v *Kodeksu: Psihologi smo pri svojem delu dolžni spoštovati poklicno identiteto psihologa, psihološko stroko in etična načela, zapisana v tem kodeksu*.

Izhodišča etike psihologov

Odbor za etiko (Board of Ethics) je v okviru Evropskega združenja psihologov (European Federation of Psychologists' Association – EFPA) pripravil vrsto dokumentov, katerih namen je ozvestiti in poenotiti razumevanje etičnih vidikov delovanja psihologov, saj to pomembno prispeva h kvaliteti dela in posledično psihološki stroki prinese večji ugled. Na spletni strani <http://ethics.efpa.eu/board-of-ethics/> najdete naslednje dokumente: *Model Code of Ethics* (2015), *Evaluative Procedure and Corrective Action* (b. 1.a), *Memorandum on Possible Member Associations' Actions against Members in Being Censured by Another Member Association* (b. 1.b). Pripravili so tudi smernice za posebna področja, kot so mediacija, internet, mediji in forenzika. Leta 2017 pa so uredili dokument o poučevanju etike pri psihologih (*Recommendations: Teaching Professional Ethics for Psychologists*).

Tudi v smernicah evropskega certifikata EuroPsy (Evropska zveza psiholoških združenj, 2019) pri opisu kurikula najdemo zahtevo po vključevanju etičnih vsebin. Pri dodiplomskem študiju naj bi študenti spoznali etične kodekse in strokovno etiko, na magistrski stopnji študija pa naj bi podrobneje spoznali etična načela in njihovo uporabo. Prav tako naj bi razvijali ustrezne spretnosti za uporabo etičnih načel in etičnih kodeksov v praksi. Tudi pri razvijanju primarnih in usposobitvenih kompetenc po modelu EuroPsy je zaznati potrebo po poznavanju etičnih načel ter njihove vpletenosti v strokovno delo psihologa.

Drugače je pri opredelitvi kompetenc psihologov, ki jih je pripravila Mednarodna zveza za uporabno psihologijo (International Association

of Applied Psychology). V svojem dokumentu posebej opredeljuje kompetenco etičnega ravnanja in jo opisuje takole: poznavanje etičnih/poklicnih kodeksov, standardov in smernic, statutow, pravil, predpisov in sodne prakse; zmožnost prepoznave etičnih in pravnih vprašanj v različnih psiholoških dejavnostih; sposobnost prepoznavanja in usklajevanja konfliktov med ustreznimi kodeksi ter zakoni in obravnavanje konvergence, razhajanj ter dvoumnosti; sposobnost uporabe prej omenjenih znanj in veščin v povezanih situacijah poklicne dejavnosti; spretnost iskanja informacij in sposobnost vedeti, kdaj se posvetovati in kako ponuditi posvetovanje; spretnost asertivnega in primernega vzgajanja etičnih ter pravnih vprašanj; sposobnost sprejemanja ali prilagajanja lastnega etičnega modela odločanja in njegove uporabe na način osebnostne celovitosti ter kontekstualne občutljivosti; sposobnost gradnje in sodelovanja v sodelovalni, podporni vrstniški mreži (The International Association of Applied Psychology, 2016).

Tudi model kocke (Rodolfa idr., 2005) v svoj nabor kompetenc psihologov vključuje kompetenco razumevanja etike, pravnih standardov in političnih vidikov ter zagovarjanja stroke. Sodi med temeljne kompetence, kar lahko razumemo kot nujen pogoj za prakticiranje psihološke stroke. Zajema poznavanje etičnih, pravnih in strokovnih standardov, zavedanje in izvrševanje etičnega odločanja ter etično ravnanje.

Ne glede na to, kateri nabor kompetenc omenjamo oz. kako kompetence psihologov poimenujemo, pri vseh je zaznati jasno sporočilo o tem, da je poznavanje etike in razvijanje strategij etičnega ravnanja ključno za razvoj vsakega psihologa, ne glede na kontekst dela.

Poučevanje in učenje etike

V programih izobraževanja psihologov najdemo vsebine etike, ki se izvajajo kot posamični predmet ali pa so vključene v posamezne predmete oz. področja psihologije. Ugotovljeno je (Prentice, 2014), da veliko študentov čuti potrebo po predstavitvi področja etike, a te vsebine po drugi strani dojemajo kot nezanimive. Ob tem lahko razumemo, da poučevanje zgolj teoretičnih etičnih vsebin ne vodi v ozaveščenost in razumevanje etike. Zato je treba v proces vključevati raznolike pripomočke (npr. filme, avdioposnetke) ali posamične primere iz prakse; tako ustvarimo interakcijo med gradivom in študenti, kar je lahko ključna spodbuda pri učenju etike in etičnega ravnanja. Deborah W. Balogh (2002) poleg tega poudarja, da so študenti bolj motivirani za učenje, če so čustveno zavzeti, ko si

lahko vsebine osmislijo in če so v pedagoški proces vključene interaktivne metode.

Yeşim Korkut (2020) v svojem članku navaja, da se je poleg interaktivnega pristopa pri poučevanju etike treba zavedati, da je pomembno prepoznavanje strategij reševanja etičnih dilem in čustvenih vzgibov, ki so pri tem reševanju prisotni. Med ključne interaktivne metode uvršča: študijo primera, igro vlog in reflektivno skupinsko razpravo. Poudarja, da naj bi poučevanje in učenje potekala v majhnih skupinah, saj je s tem omogočena aktivna vključenost vseh udeležencev. Primerni pa so tudi raznoliki pripomočki, kot so npr. avdio- ali videoposnetki, filmi, avdio- ter videokonference. Pri tem se je treba zavedati konteksta, v katerem poučevanje oz. učenje etike poteka. Pomembne so izkušnje študentov, njihove vrednote, prepričanja in družbena klima, v kateri poteka pedagoški proces.

Melanie M. Domenech Rodriguez idr. (2019) so predstavili rezultate raziskave o vključevanju vsebin etike v več kot 130 doktorskih programih v ZDA. Pri analizi pedagoških pristopov so ugotovili, da je bilo najpogostejše uporabljeno predavanje, sledijo razprave v manjših skupinah in predstavitve študentov ter izkustvene naloge in razprave v večjih skupinah. Udeleženci so reševali različne naloge, kot so branje tekstov ali članikov, ustne ali pisne analize etičnih primerov, predstavitve ali igre vlog. Izvajalci predmeta so najpogostejše uporabili poučevanje s primerom, razvijali odnos zaupanja s študenti, predstavili cilje, uporabljali Sokratovo metodo in posredovali korektivno povratno informacijo. Najpogostejši cilji, ki so jim tekom izobraževanja sledili, so bili: razvijanje kritičnega mišljenja, priprava študentov za uporabo etičnega odločanja, nudenje specifičnih informacij s področja etike, priprava na težke etične odločitve, priprava študentov na uporabo etičnih načel v praksi, razvijanje tolerance do dvosmiselnosti in spodbujanje samorazkrivanja pri študentih.

Gottlieb idr. (2019) predstavljajo nekaj ključnih načel pri poučevanju in učenju etike:

1. *Poučevanje in učenje etike ima pozitiven značaj.* Ker je poučevanje etike močno povezano s pravili, z načeli in moralo, je pomembno, da se v tem procesu poudarja predvsem napredek pri usvajanju in razumevanju etičnih načel ter nekaznovalen odnos. Osnovno znanje o etičnih kodeksih in zakonodajnih okvirih je potrebno in ustvarja potreben temelj za nadgradnjo etičnih vsebin. Drugje avtorji (Handelsman idr., 2002) poudarjajo,

da je treba razvijati pozitivno etiko, ki se izogiba strokovnemu discipliniranju in poudarja uravnotežen ter integrativen pristop, ki študente spodbuja, da optimalno izkoristijo svoj etični potencial. To lahko vodi h kvalitetni izvedbi pedagoškega procesa, saj tako pri študentih povečuje zavedanje o temeljnih etičnega delovanja. Hkrati jim omogoča postavljanje etičnih vprašanj v širši kontekst, prav tako njihovih vrednot kot tudi motivacije pri etičnem odločanju. Pozitivna etika lahko pri študentih spodbudi večjo odprtost tudi v smislu reševanja zahtevnejših etičnih izzivov in morebitnega iskanja pomoči pri drugih, kar spodbuja strokovno sodelovanje in razpravo o etičnih načelih (Gottlieb idr., 2019).

2. *Poučevanje in učenje etike je vseživljenjski proces.* Psihološka strokovna praksa je tako kompleksna, da je težko reči, da poznamo odgovore na vse etične izzive. Zgolj asimilacija znanja ni dovolj, saj zanemarja kontekst etičnih izzivov. Strokovni razvoj psihologa poteka v različnih delovnih kontekstih, kar pomeni, da sta potrebna stalno preverjanje vrednot in iskanje ustreznih rešitev pri raznolikih etičnih dilemah. Zato je strategija integracije pravi odgovor na etične izzive. Ta pa zahteva stalno pridobivanje novega znanja in izkušenj, kar pri psihologu pomeni nenehna preizkušanje v novih situacijah in trening etičnega odločanja (Gottlieb idr., 2019).
3. *Poučevanje in učenje etike je izkustveno.* Proces poučevanja in učenja etike poteka izkustveno, saj je to odgovor na specifičen etični izziv oz. identificirane potrebe ter tako študentu/psihologu omogoča odziv na etično dilemo. V procesu reševanja etičnih izzivov praviloma upoštevamo kognitivno delovanje posameznika in ga usmerjamo v razvijanje veščin etičnega odločanja. To je proces, ki izzove odkrivanje relevantnih virov znanja ter postavljanja hipotez in je potreben ter uporaben, zato ga velja spodbujati (Gottlieb idr., 2019). A se je pri tem treba zavedati, da v procesu odločanja sodelujejo tudi čustveni procesi, ki pomembno vplivajo na odločitev (Kurkut in Sinclair, 2020). Kot vemo, je učenje učinkovitejše, kadar upoštevamo čustva oz. jih pri odločitvah ne zanemarimo. Pozitivna čustva spodbudijo učenje, negativna ga praviloma upočasnijo, čustvena vznemirjenost pa lahko posameznikovo aktivnost spodbudi (Betan in Stanton, 1999).

4. *Poučevanje in učenje etike potekata v spodbudnem socialnem kontekstu.* Kot vsako poučevanje in učenje tudi poučevanje in učenje etike potekata v socialnem okolju, ki omogoča strokovno razpravo. Zaželeno je posvetovalno, spodbudno okolje, ki spodbuja ideje, dopušča njihovo tehtanje in integrira vrednote, motivacijo ter cilje. Pozitivna čustva spodbujajo boljše etične odločitve, nudijo okolje za razvijanje kompetentnosti in vztrajnosti ter omogočajo pozorno skrb zase (Gottlieb idr., 2019).
5. *Poučevanje in učenje etike sta usmerjena v izkušnje ter potrebe študentov.* Kontekst poučevanja in učenja etike naj upošteva pretekle izkušnje študentov, njihova prepričanja, vrednote in cilje. Učitelji, ki poučujejo etiko, naj bi ocenjevanje teh ključnih vidikov opravili neformalno in na njih gradili prakso poučevanja, saj bodo študenti tako pretekle izkušnje uspešno integrirali v nove učne situacije (Gottlieb idr., 2019).

Zaključek

Poseben poudarek, ki ga stroka namenja etiki, je vsekakor zelo zaželen. Etično delovanje, v različnih delovnih okoljih psihologov, je pogoj in nuja za kvalitetno opravljeno delo. Uzavestiti, usmerjati in uravnati strokovno delovanje v smeri visokih etičnih standardov bi moralo postati vodilo vsakega psihologa, ne glede na to, na katerem področju dela. Osnovna etična načela in njihova aplikacija, kar psiholog spozna tekom študija, predstavljajo šele začetek učnega procesa. Praksa odpira nove primere in raznolike priložnosti, kar ustvarja pogoj za nikoli dokončano pot vseživljenjskega učenja, tudi na področju etike. Praksa, strokovni dialog, supervizija ali intervizija so pristopi, ki omogočajo strokovno rast oz. razvoj etičnih kompetenc.

Izzivi, ki jih lahko naslovimo pri poučevanju in učenju etike, so predvsem naslednji:

- stalno in sistematično vključevanje etičnih vsebin v času študija, najprej na osnovni in nato na zahtevnejši ravni v smislu sprejemanja etičnih odločitev ter delovanja v praksi;
- vsebine etike naj bodo razumljene kot vsebine vseživljenjskega učenja; treningi etičnega odločanja in ravnanja so nujen del stalnega strokovnega razvoja, ki prispeva k izpopolnjevanju in specializaciji kompetenc v različnih delovnih kontekstih;

- poučevanje in učenje etike naj bo pozitivno naravnano, spodbudno in interaktivno; podprto naj bo s kratkimi predavanji in študijem literature, na višji ravni pa naj prevladujeta metodi razprave in odprtega dialoga; razvija naj se strategije etičnega odločanja ob upoštevanju čustvenih vidikov učenja.

Literatura

- Balogh, D. W. (2002). Teaching ethics across the psychology curriculum. *American Psychological Society*, 15(7), 29–37.
- Betan, E. J., in Stanton A. L. (1999). Fostering ethical willingness: Integration of emotional and contextual awareness with rational analyses. *Professional Psychology: Research and Practice*, 30(3), 295–301.
- Domenech Rodriguez, M. M., Erickson Cornish J. A., Thomas J. T., Forrest, L., Anderson, A., in Bow J. N. (2019). Ethics education in professional psychology: A survey of American Psychological Association accredited programs. V E. Y. Droghin (ur.), *Ethical conflicts in psychology* (5. izd., str. 209–217). American Psychological Association.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2015). *Model code of ethics*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (B. 1.a). *Evaluative procedure and corrective action*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (B. 1.b). *Memorandum on possible member associations' actions against members being censured by another member association*.
- Evropska zveza psiholoških združenj. (2019). *EuroPsy: evropski certifikat iz psihologije; Pravilnik EFPE o EuroPsy z dodatki*. Društvo psihologov Slovenije.
- Gottlieb, M. C., Handelsman, M. M., in Knapp, S. (2008). Some principles for ethics education: Implementing the acculturation model. V E. Y. Droghin (ur.), *Ethical conflicts in psychology* (5. izd., str. 174–182). American Psychological Association.
- Handelsman, M. M., Knap, S., in Gottlieb, M. C. (2002). Positive ethics. V C. R. Snyder in S. J. Lopez (ur.), *Handbook of positive psychology* (str. 731–744). Oxford University Press.
- Korkut, Y. (2020). Teaching and learning psychology ethics as a meaningful and enjoyable experience. *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(1), 33–41.

- Korkut, Y., in Sinclair, C. (2020). Integrating emotion and other nonrational factors into ethics education and training in professional psychology. *Ethics & Behavior*, 30(6), 444–458.
- Prentice, R. (2014). Teaching behavioral ethics. *Journal of Legal Studies Education*, 31(2), 325–365.
- Rodolfa, E. R., Bent, R. J., Eisman, E., Nelson, P. D., Rehm, L., in Ritchie, P. (2005). A Cube Model for competency development: Implications for psychology educators and regulators. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(4), 347–354.
- The International Association of Applied Psychology. (2016). *International declaration on core competences in professional psychology*.

V.2

Modeli in tehnike za ravnanje v etično občutljivih situacijah

Mojca Čerče
Zala Uran
Tinkara Krenker

Povzetek

Na etično odločanje vplivajo številni dejavniki: kognitivni, čustveni in drugi, vključno s tistimi, ki so povezani z nevrobiologijo, osebnostjo, s samozavedanjem in socialnim okoljem. Zato obstaja več implikacij za poučevanje etike in etično odločanje v psihologiji. Medtem ko je bila večina prizadevanj za poučevanje etike v psihologiji v 20. stoletju osredotočenih na pomen racionalnih dejavnikov, trenutni poudarek pri poučevanju etike temelji na metodah, ki združujejo vpliv čustev in drugih neracionalnih dejavnikov z vplivom racionalnih dejavnikov (Korkut in Sinclair, 2020). V pričujočem prispevku spregovorimo o obojem. V prvem delu predstavljamo različne kognitivne modele, ki spodbujajo proces etičnega odločanja in učinkovitega etičnega ravnanja pri psihologih. V drugem delu pa so predstavljene različne tehnike in vaje, ki naslavljajo naše čustvene, motivacijske, osebnostne in druge značilnosti, tudi z namenom okrepitve etične občutljivosti in čim učinkovitejšega etičnega ravnanja psihologov (študije primerov, igra vlog, samorefleksija, tehnike učinkovitega razmišljanja, kritično mišljenje, raziskovanje vrednot, aktivno poslušanje, čuječnost).

Čerče, M., Uran, Z., in Krenker, T. (2023). Modeli in tehnike za ravnanje v etično občutljivih situacijah. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 623–647). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.623-647>

Poučevanje in usposabljanje na področju etike bi morala biti ključna sestavina kurikuluma na dodiplomski ter podiplomski ravni študija psihologije (Korkut, 2020) in obvezen element vseživljenjskega profesionalnega razvoja ter supervizije v poklicu psihologa.

Ključne besede: tehnike za poučevanje etike, kognitivni modeli etičnega odločanja, čustveni in osebnostni dejavniki etičnega vedenja, vseživljenjski razvoj etične občutljivosti, poklic psihologa

Uvod

Vsakdo od nas je opremljen z osnovnim potencialom za moralno občutljivost in sposobnost moralne presoje, vendar pa ta potencial razvijamo in negujemo različno (Klampfer, 2003). Ker so moralne dileme za presojanje zelo zahtevne in nas čustveno utrudijo, se jim skušamo večkrat izogniti ali ravnati etično manj kompetentno. Slednje je v poklicu psihologa, kjer delamo z ljudmi in njihovimi stiskami, še posebej pomembno. A tudi še tako zahtevna in čustveno naporna situacija nas ne sme odvrniti od etične občutljivosti ter etičnega ravnanja na visoki ravni.

Etične dileme in moralna vprašanja v nas vzbujajo močna čustva, silijo nas k intenzivnemu razmišljanju in zapletanju v živahne razprave (Klampfer, 2003; Korkut, 2020). Te so v poklicu psihologa zelo zaželeni, nujne in dragocene, saj se pri svojem delu vseskozi srečujemo z etično zelo občutljivimi in kompleksnimi situacijami. Te je treba reševati ne le strokovno, temveč tudi z ustrezno etično držo. Izraz etična kompetentnost na tem mestu uporabljamo izrazito ciljno, saj želimo poudariti, da za ustrezno etično ravnanje na visoki ravni ne zadostuje le teoretično znanje (poznavanje) etičnega kodeksa (Korkut, 2020), temveč so nujni tudi znanja, kako te vsebine uporabiti v praksi, ter še posebej posameznikova vrednotna orientacija, vključujoč stališče, da se želi razvijati v psihologa z visoko etično prakso. Vaje, tehnike in druge v poglavju predstavljene vsebine se zato navezujejo na proceduralna znanja o etičnem delovanju ter na krepitev motivacije, pozitivne samopodobe, vrednot, vzorcev razmišljanj in čustev, ki poglobljajo etično zavest psihologa.

Na etično odločanje psihologa vplivajo številni dejavniki, kognitivni, čustveni in drugi, vključno s tistimi, ki so povezani z nevrobiologijo, osebnostjo, s samozavedanjem in socialnim okoljem. Zato obstaja več načinov uporabe za poučevanje etike in etično odločanje v psihologiji. Medtem ko je bila večina prizadevanj za poučevanje etike v psihologiji v 20.

stoletju osredotočenih na pomen racionalnih dejavnikov, trenutni poudarek pri poučevanju etike temelji na metodah, ki združujejo vpliv čustev in drugih neracionalnih dejavnikov z vplivom racionalnih dejavnikov (Korkut in Sinclair, 2020). V pričujočem prispevku spregovorimo o obojem. V prvem delu predstavljamo različne kognitivne modele, ki spodbujajo proces etičnega odločanja in učinkovitega etičnega ravnanja pri psihologih. V drugem delu pa so predstavljene različne tehnike in vaje, ki naslavlajo naše čustvene, motivacijske, osebnostne in druge značilnosti, tudi z namenom okrepitve etične občutljivosti in čim učinkovitejšega etičnega ravnanja psihologov (študije primerov, igra vlog, samorefleksija, tehnike učinkovitega razmišljanja, kritično mišljenje, raziskovanje vrednot, aktivno poslušanje, čuječnost).

Kljub temu da smo ljudje vsak dan izpostavljeni moralnim dilemam, to še ne pomeni, da znamo tudi ustrezno moralno in etično ravnati (Borstner in Gartner, 2014). Psihologi se moramo zavedati številnih ranljivosti, ki lahko vplivajo na naše etično odločanje. To so npr. kognitivne napake, čustveni dejavniki, družbeni in organizacijski pritiski ter situacijski dejavniki (Korkut, 2020). Poučevanje etike, še posebej procesa etičnega odločanja, je zato v današnjem izobraževalnem sistemu nujno (Borstner in Gartner, 2014; Korkut, 2020). Veščine spoznavanja in evalviranja vsebin, vključenih v proces etičnega odločanja in kritičnega mišljenja, bi zato morale postati temeljni del šolskega kurikulumu na vseh stopnjah izobraževanja (Borstner in Gartner, 2014; Korkut, 2020). Ker je moralna presoja najzanesljivejša tedaj, kadar je plod skupnega napora (saj tudi v morali velja, da več ljudi več ve) (Klampfer, 2003), je to še dodaten argument, da vsebina tega poglavja naslavlja potrebo po vseživljenjskem učenju in izpopolnjevanju v etičnem ravnanju psihologov.

(Učno) okolje, ki spodbuja etično zavest

Ustvarjanje učnega okolja, ki spodbuja etično zavest psihologov, je ključnega pomena, ne glede na to, ali gre za raven organizacije kot celote, učilnice, okolja prakse, pripravništva ipd. To v prvi vrsti vključuje dober zgled psihologov mentorjev (ki jih na tem mestu razumemo v najširšem možnem pomenu), ustvarjanje varnega in podpornega okolja za udeležence in/ali razpravljanje o etičnih vprašanjih. Vključuje tudi vključitev etičnih vsebin v celotni kurikulum in ne le omejevanje poučevanja etike na en predmet v enem letu (Korkut in Sinclair, 2020).

Ustvarjanje kritičnega okolja, ki vodi k etičnemu delovanju, prinaša veliko korist. Posledično se ustvarjajo boljše holistične priložnosti za učnje. Okolje, ki spodbuja etično ozaveščenje, pri psihologu spodbuja zavedanje drugih in ustvarjanje pozitivnih odnosov. Pri ustvarjanju takšnega okolja lahko psihologom koristijo naslednji nasveti (Montgomery in Walker, 2012):

- zavedanje kulture razreda in potrebe sodelujočih;
- pri poučevanju morajo biti psihologi mentorji pristni in se vzdrževati sodb;
- usmerjenost k iskanju novih znanj, smeri in načinov razmišljanja; razumevanje načinov reflektivnega mišljenja sodelujočih;
- manjša usmerjenost pedagoškega dela zgolj na izpolnjevanje postavljenih standardov (končnih dosežkov) in večji poudarek na kritičnem pristopu ter učnem procesu.

Sternberg (2011) izpostavlja pet temeljnih pravil, ki psihologu mentorju lahko pomagajo pri poučevanju etične zavesti v kontekstu šolskega kurikuluma:

1. Integracija etičnih vsebin v poučevanje predmetov (angl. *infused instruction*): pomembno je, da se etične zavesti ne poučuje le kot posameznega predmeta, saj s tem tvegamo, da posamezniki to znanje izolirajo od svojega vsakdanjega življenja in ga nikoli zares ne uporabijo.
2. Aktivno učenje in vključenost v reševanje etičnih dilem: preko aktivne vključenosti v proces odločanja o etičnosti se posamezniki naučijo veliko več kot preko branja o tem, kako drugi sprejemajo etične odločitve.
3. Delo na konkretnih etičnih primerih: za posameznike je pomembna vpeljava etičnih načel v konkretne primere, da ne pride zgolj do učenja načel na pamet na teoretični ravni.
4. Uporaba načel v lastnem življenju (angl. *self-application*): posameznike naučiti, kako prenesti in upoštevati pravila tudi pri izzivih v njihovem vsakdanjem življenju, ne zgolj v primerih drugih.
5. Kritični skupinski pogovori: najboljši način poučevanja etičnega odločanja je skozi kritične pogovore v razredu in ne skozi individualno premišljevanje o problemu. Nadgradnja takšnih

pogovorov je lahko npr. pisanje eseja ali pa podajanje ustnega poročila, ki lahko služi tudi kot pokazatelj ponotranjanja naučenega.

Modeli procesa etičnega odločanja

Posameznikom, ki se učijo o etiki in razvijajo svojo etično raven delovanja, ne moremo ponuditi teoretičnega znanja o vseh možnih etičnih dilemah in o tem, kako jih rešiti. Pričakujemo pa lahko, da se bodo naučili »etičnih korakov odločanja«, ki jih bodo uporabili, ko se bodo soočali z etičnimi dilemami. Da bi to dosegli, običajno uporabljamo modele, ki temeljijo na racionalnem, kognitivnem razumevanju (Korkut, 2020). Modeli se med seboj dopolnjujejo – izpostavljajo pomen identifikacije etično občutljive situacije, poznavanja etičnih kodeksov in njihovih načel, posvetovanja s kolegi psihologi, iskanja različnih možnih rešitev ter njihovega vrednotenja in načrtovanja ter izvedbe odločitve. V nadaljevanju navajamo nekaj najprepoznavnejših modelov.

Restov model etičnega odločanja (1982)

Model je na podlagi empiričnih psiholoških raziskav predlagal Rest (1982) ter v primerjavi z ostalimi kognitivnimi modeli v nadaljevanju posebej izpostavil stopnjo motiviranja za etično reagiranje (3. stopnja).

1. Etična občutljivost: psiholog pri svojem delu interpretira delovno situacijo ali delo kot takšno, da lahko posredno ali neposredno negativno vpliva na klienta.
2. Razmišljanje in formuliranje moralno idealnega poteka reagiranja z integracijo različnih vidikov situacije.
3. Motiviranje za etično reagiranje, ki kaže na odločitev o tem, kaj bo psiholog v situaciji naredil.
4. Implementacija načrta, ki vsebuje zaporedje konkretnih korakov pri doseganju cilja.

Model etičnega odločanja za psihologe Lorraine M. Zinn (Zinn, 1993)

Tudi ta model predpostavlja že poznano strukturo/stopnje odločanja, hkrati pa na novo izpostavlja pomen preučevanja lastnih osebnih vrednot

in prepričanj psihologa (4. stopnja) ter pomen evalvacije oz. samorefleksije etične odločitve (zadnja stopnja).

Model vključuje naslednje korake:

1. Najprej poiščite in poimenujte problem, ki ga želite rešiti.
2. Zberite vse ustrezne informacije.
3. Raziščite etične kodekse, poiščite obstoječe odgovore, ki se pojavljajo v zvezi z vašo dilemo.
4. Preučite svoje osebne vrednote in prepričanja.
5. Posvetujte se z izkušenimi kolegi in drugimi psihologi.
6. Sestavite seznam možnih odločitev.
7. Če je le mogoče, poiščite situacijo, v kateri so vsi zmagovalci (»win-win«).
8. Vprašajte se: »Kako bi se počutili člani moje družine, če bi jutri v časopisu objavili mojo odločitev, in kako sem prišel/-la do svoje odločitve?«
9. Ne hitite z odločitvijo.
10. Sprejmite najboljšo možno odločitev, kljub temu da ni optimalna za vse.
11. Ponovno ocenite vašo odločitev, ko preteče nekaj časa.

Model svetovanja, temelječ na etičnem reševanju Bond (1993, v Pečjak in Košir, 2017)

Model predstavlja splošni referenčni okvir delovanja psihologa v svetovalnem odnosu svetovalnega delavca s posebnim poudarkom na etičnem reševanju problemov ter predstavlja pristop, ki psihologu omogoča delo na sebi. Kaže način, kako lahko svetovalec s premišljenim pristopom in samoevalvacijo izboljšuje kvaliteto lastnega svetovanja, upoštevajoč predvsem etične standarde svetovanja.

1. Razjasnitev, pojasnitev svetovančevega problema

- V pisni obliki čim natančneje zapisati, kaj je problem svetovanca.
- Identificirati, kolikor je le mogoče, vse elemente problema.
- Če je v problemu udeleženih več oseb, spoznati, kako vsaka od njih vidi problem.
- Povezati vse ugotovitve za ali proti določeni rešitvi problema.

2. Posvetovanje

- Pri svojem delu izhajati iz etičnega kodeksa lastne stroke in vseh drugih etičnih kodeksov ter vodičev.
- Posvetovati se z drugimi svetovalnimi delavci (iz iste ali drugih strok, npr. s supervizorjem in z drugimi izkušenimi kolegi) s podobnimi izkušnjami, pri čemer pa je treba paziti na upoštevanje načela zaupnosti.

3. Tehtanje/premislek o smeri delovanja

- Premisliti vse možne smeri lastnega delovanja in se po potrebi posvetovati s kolegi.
- Pri tem ne pozabiti na načela dobrobiti za svetovanca, pravičnosti, spoštovanja avtonomnosti svetovanca in na verjetno najpomembnejše načelo, ne povzročati škode svetovancu.
- Premisliti o posledicah za svetovanca, s posebnim poudarkom na tem, kako bomo strokovne odločitve utemeljili/upravičili pred njim, kolegi in drugimi službami, s katerimi sodelujemo pri tem primeru.

4. Izbira

- Izbrati najboljšo akcijo in jo prespati.
- Pred uporabo še enkrat premisliti.

5. Evalvacija rešitve (in samorefleksija)

- Je reševanje problema potekalo po vaših predpostavkah? Če ne, kaj se je zgodilo?
- Boste naslednjič podobno situacijo reševali bolje? Kaj boste v nadaljnjih podobnih primerih naredili drugače?
- Kaj ste se naučili iz te situacije?
- Iz katerih izkušenj boste izhajali pri reševanju problemskih situacij v bodoče?

Model etičnega odločanja Koocherja in Patricie Keith-Spiegel (1998)

Avtorja svetujeta, da psiholog pri reševanju etičnih dilem oz. etično občutljivih situacij sledi naslednjim korakom:

1. Identifikacija situacije kot etično pomembne.
2. Pregled etičnega kodeksa ali razpoložljivih smernic za možne mehanizme rešitve.
3. Premislek o tem, katera je najboljša možna odločitev.
4. Najti zaupanja vrednega sodelavca, s katerim se lahko posvetujemo.
5. Ocenitev pravic, odgovornosti in ranljivosti vseh vpletenih.
6. Ustvarjanje niza alternativnih odločitev.
7. Nizanje posledic posameznih odločitev.
8. Sprejemanje odločitve.
9. Izvedba odločitve.

Sternbergov model prenosa etičnega znanja v etično vedenje (Sternberg, 2011)

Ena izmed pogostih smernic etičnega delovanja je prepoznavanje lastnih meja kompetentnosti. Preseganje lastnih ravni usposobljenosti in izobrazbe za poučevanje na področjih, na katerih nismo eksperti, predstavlja kršenje uveljavljenih etičnih in strokovnih standardov. Kadar se psihologi mentorji soočajo z etičnimi dilemami, s tem pridobivajo tudi nove izkušnje, ki jih vzpodbujajo k temu, da znanja o etičnosti prenesejo v vsakdanje dogodke v učilnici/predavalnici (Montgomery in Walker, 2012).

Sternberg (2011) opisuje model etičnega vedenja, v katerem je opredelil korake, nujne za prenos etičnega znanja v etično vedenje (torej iz teorije v prakso). Model naj bi bil veljaven za različne etične probleme. V svojem bistvu izpostavlja učenje tega, da prepoznamo etično občutljive situacije, na katere se v nadaljevanju ustrezno odzivamo glede na lastno presojo. Da bi psiholog deloval etično, mora opraviti vse korake, ki jih predpostavlja model etičnega vedenja. Avtor opozarja, da visoka inteligentnost psihologa sama po sebi ne zadostuje za njegovo učinkovito etično odločanje, in predstavlja stopnje, preko katerih poteka prenos etičnega znanja v etično vedenje. Model je sestavljen iz naslednjih korakov:

1. Prepoznavanje dogodka, na katerega se moramo odzvati.
2. Identifikacija dogodka kot etično občutljivega.

3. Odločitev, ali je etična situacija pomembna.
4. Prevezmanje odgovornosti za iskanje etične rešitve. Ta cilj se pomembno povezuje s številom očitvidcev – več kot bo očitvidcev, manjša bo verjetnost, da nekdo ukrepa in posreduje.
5. Premislek o tem, katera etična načela bi veljala za posamezni problem – ko dano situacijo ocenimo kot etično pomembno, moramo prepoznati, katero vedenje je v njej neetično.
6. Odločitev, kako etična načela uporabiti za reševanje danega problema in oblikovanje konkretne rešitve, ki bo upoštevala etična načela.
7. Priprava na morebitne posledice etičnega ravnanja – npr., ali smo s tem, ko smo se vedli etično, ogrozili svojo varnost.
8. Izvršitev etične rešitve – izvedba rešitve je ključni del etičnega vedenja.

Tehnike za poučevanje učinkovitega ravnanja v etično občutljivih situacijah

Večina etičnih napak se zgodi, četudi so ljudje prebrali dovolj literature na to temo. Ko dobro izobraženi ljudje sprejemajo slabe odločitve, je to posledica kognitivnih napak, družbenih in organizacijskih pritiskov, situacijskih, osebnostnih ter motivacijskih dejavnikov in/ali racionalizacij (Korkut, 2020).

Z izbranimi metodami, tehnikami, vajami in drugimi vsebinami poglavja sledimo spoznanju, da naša moralna presoja ni le posledica naših kognitivnih značilnosti. Klampfer (2003) navaja izsledke ugotovitev različnih avtorjev in povzema, da našo moralno presojo pogosto krojijo čustva. Ko presojamo, tega ne počnemo hladnokrvno, neprizadeto, trezno, temveč pod vplivom čustev. Na moralno presojanje prežijo tudi druge nevarnosti. Po kritičnosti med njimi vsekakor izstopajo predsodki, nepreverjene, nekritično privzete in na nasprotno dejstvo odporne splošne predstave. Kadar našo moralno presojo krojita strah ali upanje, želja ali odpor, nam po navadi zmanjka potrpljenja in volje za to, da bi raziskali vsa za presojo pomembna, upoštevanja vredna dejstva (Klampfer, 2003). Čustva, kot so empatija, krivda, sram, jeza in gnus, imajo veliko vlogo pri človekovem etičnem odločanju in ljudi pogosto vodijo k impulzivnim etičnim sodbam, ki jih ne morejo racionalno zagovarjati (Korkut, 2020). Za psihologe je zato ključnega pomena, da razumejo vlogo čustev, lastnih

vrednot, prepričanj in drugih osebnostnih dejavnikov pri moralnih presojah (Klampfer, 2003; Korkut, 2020).

Poučevanje in učenje etike na interaktiven način, ob posvečanju pozornosti tako dobrim sposobnostim odločanja kot čustvenim namigom, zagotavlja tisto, v čemer naj bi psihologi najbolj uživali in iz česar naj bi se največ naučili (Korkut, 2020). In ko se vprašamo, kako psihologe senzibilizirati za etična vprašanja v psihologiji in stroki, je pomembno, da jim damo aktivno vlogo in odgovornost za razširjanje etičnih načel. Učenje je najučinkovitejše takrat, ko se lahko čustveno povežejo s predmetom, ko najdejo pomen in se v proces vključijo kot aktivni udeleženci (Korkut, 2020).

V nadaljevanju so predstavljene vsebine, ki psihologu pomagajo uza-vestiti lastne čustvene, osebnostne in druge dejavnike pri razvijanju učinkovitega ravnanja v etično občutljivih situacijah.

Problemsko usmerjeno učenje

Problemsko učenje je na posameznika osredotočen pristop k poučevanju in učenju, katerega osnova je konkreten problem. Ta je grobo ali površno strukturiran z namenom spodbujanja posameznikov k oblikovanju različnih rešitev. Problemsko učenje se običajno pojavlja v kombinaciji s timsko obliko dela (posamezniki so razdeljeni v skupine in aktivno rešujejo skupni cilj – konkreten problem). Izhodiščna točka problemskega poučevanja je nabor scenarijev s problemi, ki posameznike spodbujajo k samostojnemu raziskovanju in upravljanju s problemom. Predavanja, seminarji, delavnice ali laboratorijske vaje so tako podkrepljene z raziskovanjem in s skupinskim delom. S problemskim učenjem se ne pridobiva samo teoretičnega znanja, ampak se krepijo veščine upravljanja s problemom in uporaba le-teh v praktičnem kontekstu. Problemsko učenje spodbuja razvoj sposobnosti kritičnega mišljenja, reševanja problemov in razvoj komunikacijskih spretnosti (Univerza v Mariboru, 2019) – torej vsega tistega, kar potrebujemo tudi pri poučevanju in krepitvi učinkovitega ravnanja psihologov v etično občutljivih situacijah.

Psihologi se neprestano srečujemo s konkretnimi etičnimi primeri (problemskimi situacijami). Vnaprejšnja priprava nanje v obliki predhodne študije obstoječih etičnih primerov in problemsko usmerjenega učenja etike lahko ter gotovo olajša proces etičnega odločanja psihologa v podobni situaciji v prihodnosti. Analiza konkretnih primerov psihologom hkrati omogoča, da lahko zavzamejo širšo perspektivo, razmišljajo

o etično zahtevnejših situacijah, ko te niso aktualne, se pripravijo na njihovo še učinkovitejše reševanje v prihodnje, problematizirajo različne etične odločitve in njihove posledice v strokovnih krogih ipd. Problemsko usmerjeno učenje zato predstavlja koristen pristop k poučevanju etike in razvijanju učinkovitega ravnanja psihologov v etično občutljivih situacijah.

Sodelujoči v skupini sodelujejo pri raziskovanju problemske situacije. Pri tem najprej izluščijo primanjkljaje v svojem znanju, spretnostih in trenutnem naboru informacij, potrebnih za razreševanje problema. Pri problemskem učenju so pedagoški delavci zgolj motivatorji in usmerjevalci. Prevzamejo vlogo vodnikov, ki udeležence spodbujajo in usmerjajo k samostojnemu delu ter h končni rešitvi problema (Univerza v Mariboru, 2019).

Pri izboru študije primera kot metode problemsko usmerjenega učenja etike velja predhodno razmisliti o tem, kako s študijo primera pri posameznikih: (a) povečati čustveno angažiranost, (b) razvijati empatijo, (c) povečati samouravnavanje in samozavedanje glede osebnih prednosti, pristranskosti, ranljivosti ter čustev, ki jih doživljajo v dani situaciji, in (d) razviti sposobnost za spopadanje z etičnimi pritiski v resničnem življenju (Korkut, 2020; Korkut in Sinclair, 2020).

Kadar nimamo na voljo določene študije primera, lahko pri poučevanju etike na podoben način uporabimo tudi zgodbe, ki vključujejo etične dileme, aktualne ali pretekle dogodke z etičnimi vidiki, ki so se zgodili v določenem času v družbi ali strokovni službi, analizo filmov ali celo uporabo medijskih časopisov (Korkut, 2020).

Igra vlog

Igra vlog je metoda izkustvenega učenja, ki posamezniku omogoča poglobljeno razumevanje določene vsebine in izražanje ustvarjalnosti ter ga spodbuja k razvoju raznovrstnih veščin, bazičnih miselnih veščin (primerjanja, razvrščanja, posploševanja, opredeljevanja, sklepanja, analiziranja, raziskovanja, kritičnega mišljenja), analize argumentov, preverjanja hipotez, pravilne rabe jezika, komunikacijskih veščin (poslušanja, vzpostavljanja dvogovora, izražanja stališč, mnenj). Z metodo igre vlog je mogoče uresničevanje širokega spektra vzgojno-izobraževalnih ciljev na področju tako kognitivnega kot čustvenega razvoja posameznika. Sodelujoči s pomočjo mentorjevih navodil, smernic samostojno, domiselno in ustvarjalno, z miselnimi postopki, predstavljajo dano situacijo,

ustvarjajo razpravo, rešujejo nastale težave in usvajajo snov (Brčić Petek, 2016; Rupnik Vec, 2003).

Igro vlog lahko opredelimo kot vrsto aktivnosti, v kateri sodelujoči igrajo raznovrstne bolj ali manj strukturirane situacije in vloge, da bi raziskali različne mentalne, ravnanjske in doživljajske možnosti. V igri vlog posameznik v različnih fazah izvedbe aktivira raznovrstne procese kompleksnega mišljenja (dedukcija, indukcija, abstrahiranje, odločanje, utemeljitev, analiza perspektiv idr.), kar mu – v refleksiji, ki jo preiščeno usmerja mentor – omogoča samospoznavanje in razvijanje veščin samorefleksije ter veščin metakognicije. Tako v sami igri vlog kot v fazi analize (ki vključuje razpravo, organizirano v različnih oblikah) ima posameznik priložnost za razvijanje komunikacijskih in drugih socialnih veščin ter sodelovanja (Brčić Petek, 2016; Rupnik Vec, 2003).

Igra vlog predstavlja dragoceno metodo poučevanja etike, saj omogoča ozaveščanje in razumevanje različnih vidikov etično občutljive situacije in ljudi, ki so vanjo vključeni. Spodbuja uzaveščanje različnih vrednotnih situacij, prepričanj, motivacijskih orientacij, čustvenih stanj ljudi, ki so vključeni v situacijo, ki jo zaznavamo kot etično občutljivo. Psihologom koristi pri doseganju več stopenj procesa etičnega odločanja (npr., spodbuja razmišljanje in formuliranje moralno idealnega poteka reagiranja z integracijo različnih vidikov situacije; krepi ocenjevanje pravic, odgovornosti in ranljivosti vseh vpletenih; ko je v problemu udeleženih več oseb, vodi do celovitejšega spoznanja, kako vsaka od oseb vidi problem).

Samorefleksija

Sistematična refleksija lastnih občutij, razmišljanj in vedenj predstavlja eno izmed temeljnih spretnosti ter orodij profesionalnega razvoja in usvajanja znanja, tudi o etičnem delovanju. Refleksija predstavlja uzaveščanje občutkov, mišljenja in vedenja z namenom, da se bomo v prihodnje zmožni soočiti z novo izkušnjo z bogatejšimi repertoarjem ter se stvari lotevali še kakovostneje. Predstavlja aktiven in sistematičen proces eksploracije ter odkrivanja, ki se ju je treba naučiti. To je kompleksnejša samoeksplorativna metoda, primerna za refleksijo lastnega doživljanja, razmišljanja in ravnanja v raznovrstnih situacijah, npr. ko se posameznik znajde v stiski, pred dilemo, v konfliktu oz. kadar želi podrobneje, z vseh zornih kotov premisliti posamezno, zanj provokativno ali kako drugače zanimivo situacijo. Samorefleksivna vprašanja so lahko tudi preprostejša, zastavljena posamično in posameznikovo pozornost usmerjajo v po-

samezen segment njegovega intrapsihičnega dogajanja v situaciji (Pečjak in Košir, 2017; Rupnik Vec, 2003).

Trening samorefleksije prispeva k razvoju sposobnosti opisa lastnega doživljanja ter k razvoju sposobnosti jasnejšega in natančnejšega zaznavanja lastnih psihičnih procesov ter stanj in posredno k razvoju občutljivosti za doživljanje drugih ljudi (Rupnik Vec, 2003). Uzaveščanje lastnih psihičnih procesov, čustev, pričakovanj, vrednot in drugih psihičnih vsebin je v postopku etičnega odločanja nujno. Te ne bi smele vplivati na etično občutljivost (ali pristranost) psihologa, na vsebino njegovega etičnega odločanja in ravnanja. V praksi se lahko zgodi tudi, da psiholog nezavedno razvije standardne rešitve zaznanih problemov – torej da se v določenih situacijah vedno odziva na enak način, brez premisleka o tem, ali je njegovo odzivanje sploh učinkovito. To ga lahko vodi v profesionalno stagnacijo in v ponavljajoče se neuspešno spoprijemanje s podobnimi problemi (Pečjak in Košir, 2017; Rupnik Vec, 2003). Miselne fiksacije, izolirana pozornost le na omejeno količino vidikov problemske situacije in nefleksibilnost v iskanju rešitev močno ovirajo ter onemogočajo etično delovanje psihologa. Zaradi številnih koristi, ki jih prinaša samorefleksija pri psihologovem delu, bi ta morala biti nepogrešljiva stalnica njegovega strokovnega in etičnega razvoja.

Sonja Pečjak in Katja Košir (2017) predlagata spodnji obrazec (preglednica 1), ki je lahko psihologu v pomoči pri refleksiji svetovalnega srečanja.

Preglednica 1: Obrazec za refleksijo svetovalnega procesa po svetovalnem srečanju

Srečanje dne	
S svetovalcem	
Kaj je svetovanec skušal sporočiti?	
Kako se je počutil?	
Kakšno je bilo njegovo neverbalno vedenje?	
Kakšne so bile vaše misli ob tem, kar je povedal klient?	
Kakšna so bila vaša občutja?	
Kaj bi med svetovalnim srečanjem naredili drugače, če bi imeli priložnost?	
Kot kakšno/kakšnega si želite, da bi vas zaznaval klient?	
Kaj menite, kako vas je zaznaval klient?	

Kritično mišljenje

Strokovna literatura ponuja raznovrstne odgovore na vprašanje, kaj je kritično mišljenje in katere so temeljne veščine kritičnega mišljenja.

Soglasja o pravem vprašanju v stroki oz. strokah, ki obravnavajo kritično mišljenje, ni, je le vrsta raznovrstnih pogledov in pojmovanj. Kljub različnim poudarkom pa med teoretiki obstajajo tudi podobnosti. Ena osrednjih opredeljujočih značilnosti pojma kritično mišljenje, ki jo je mogoče zaslediti v delih večine avtorjev, je veščina analize, evalvacije in oblikovanja argumentov. Ti poudarjajo, da poučevanje za kritično mišljenje ni zgolj izoliran trening (»dril«) posameznih veščin, ampak vzgajanje mladega človeka v celoti (za pregled raziskav glej Rupnik Vec (2010b)).

Spodbujati razvoj kritičnega mišljenja pomeni hkrati tudi vzgajati za dejavno, (samo)refleksivno, konstruktivno sodelovanje v demokratičnem dialogu v večkulturni družbi. Pomeni spodbujati proces (samo)refleksije, v katerem se posameznik uči strpnosti do drugačnih, tujih pogledov, dopuščanja večpomenskosti in nedorečenosti, empatičnosti, odrekanja ego-centrizmu, predvsem pa vztrajnega prizadevanja za resnico, ki skupaj z razumom postane ena njegovih temeljnih vrednot. Zato se vzgajanje za kritičnost lahko dogaja predvsem v avtentičnih kontekstih, tj. ob razmišljanju in razpravljanju o problemih, ki so realni, aktualni, kompleksni in največkrat interdisciplinarni, kar številne etične dileme, predstavljene v poglavjih te monografije, gotovo so. Kritičnost lahko spodbuja zgolj mentor, ki je sam več kritični mislec in ki so zanj intelektualna poštenost, intelektualna skromnost ter izogibanje (prehitri) sodbi temeljne intelektualne vrline in vrednote (Rupnik Vec, 2010b).

Kritično mišljenje je proces namenskega razmišljanja in refleksivnega sklepanja, kjer posamezniki preučujejo ideje, predpostavke, načela, sklepe, prepričanja in dejanja v kontekstu svoje prakse (Brunt, 2005). Kritično mišljenje je naučeno in posameznikom omogoča, da vidijo situacijo v njenem kontekstu in si zamislijo nove rešitve. V kontekstu poučevanja etike in razvijanja učinkovitega ravnanja v etično občutljivih situacijah kritično mišljenje spodbuja napredek in kompleksnejše ter uspešnejše etično odločanje.

Izboljšanje sposobnosti kritičnega mišljenja je treba obravnavati kot proces, ki zahteva vajo. Osebo, ki kritično razmišlja, odlikujejo značilnosti, kot so fleksibilnost, radovednost, intuicija, odprtost, vztrajnost, razmislek, iskanje novih informacij, analiziranje, uporaba standardov, logično sklepanje, preoblikovanje obstoječega znanja, poizvedovanje ipd. Znanje posameznikov zajema znanstveno podprte tehnike in pristope za pomoč klientom, hkrati pa dober in kritičen mislec pri svojem delu

vkluči, reflektira, analizira in popravlja svoje delo na podlagi lastnih izkušenj (Shoulders idr., 2014; Borstner in Gartner, 2014).

Paul (2005, v Rupnik Vec, 2010b) poudarja naslednje osebne dispoziције za kritično mišljenje:

1. Neodvisno mišljenje (avtonomno mišljenje, naravnano na raziskovanje lastnih obstoječih naivnih prepričanj o pojavih stvarnosti).
2. Vpogled v egocentričnost oz. sociocentričnost (jasno razumevanje lastne percepcije od realnosti, zavest o subjektivnosti zaznav).
3. Intelktualna poštenost (zavest o soobstajanju različnih gledišč in načinov razmišljanja).
4. Raziskovanje misli, ki so v temelju čustev, in čustev, ki so v temelju misli (razumevanje tesne povezanosti med mišljenjem in čustvovanjem).
5. Intelktualna skromnost in izogibanje sodbi (priznavanje in prepoznavanje meja svojega znanja).
6. Intelktualni pogum (korektna obravnava nepriljubljenih idej, prepričanj in stališč).
7. Intelktualna integriteta ali zaupanja (priznavanje nujnosti uporabe intelktualnih standardov in ravnanje v skladu z njimi).
8. Intelktualna vztrajnost (prizadevanje za intelktualen vpogled in resnico, ne glede na težavnost okoliščin).
9. Zaupanje v razum (prepoznavanje moči razuma in vrednosti sistematičnega mišljenja v skladu z racionalnimi standardi).

Posamezniki lahko izboljšajo kritično mišljenje z razvojem sprašujočega odnosa in navad preiskovanja, kjer obstajata spoštovanje in odprtost za druge načine ravnanja. Uporaba refleksije spodbuja, da kritično razmišljamo o tem, kaj počnemo v vsakdanji praksi, in se učimo iz svojih izkušenj. Kritično mišljenje prav tako spodbujamo z iskanjem novega znanja ter s posodabljanjem ali z izpopolnjevanjem sedanjega (Shoulders idr., 2014). Pri tem uporabimo odprta vprašanja, ki dajejo priložnost za analizo podatkov, opredelitev alternativnih možnosti in primerjavo intervencij. V nadaljevanju predstavljamo nekaj tehnik učinkovitega razmišljanja, ki izboljšujejo kritično mišljenje in razvijajo občutljivost, razumevanje, spoštovanje ter odprtost za druge načine ravnanja, tudi v procesu etičnega odločanja psihologa. Tehnike učinkovitega razmišljanja širijo in poglobljajo razumevanje problema. Uporabimo jih lahko za učenje in

spodbujanje kritičnega mišljenja v etično usmerjenih problemskih situacijah ter pri razvijanju kompleksnega in celovitega etičnega ravnanja.

Tehnike učinkovitega razmišljanja (Rupnik Vec, 2010a)

Tehnika UVD (upoštevajmo vse dejavnike)

Tehnika UVD je namenjena usmerjanju pozornosti v različne vidike situacije oz. miselnega problema. Bistvo te tehnike je, da se, ko smo postavljeni pred odločitev, vprašamo:

- »Kaj vse je treba v tem položaju, pri tej odločitvi upoštevati? Kaj smo izpustili? Ali lahko seznamu, ki ga že imamo, dodamo še kakšen dejavnik?« Navedemo čim več raznolikih idej in se ne prenačimo z njihovim vrednotenjem.
- Ko to storimo, je smiselno, da dejavnike razvrstimo po pomembnosti in analiziramo položaj glede na opredeljene ter razvrščene dejavnike.

Tehnika PMI (plus, minus, interesantno)

Ljudje pogosto ravnamo tako, da branimo svoje stališče, ne da bi pozorno prisluhnili drugim. Tehnika PMI misleca usmerja v to, da sistematično razišče situacijo z različnih zornih kotov, preden sprejme sodbo. Pri tem se vprašamo:

- »Kaj v tej ideji/predlogu/situaciji/pojavu je pozitivno, kaj je negativno in kaj bi bilo zanimivo raziskati?« Odprto nizamo ideje in se ne prenačimo z njihovim vrednotenjem.
- Situacijo sistematično raziščemo tako, da najprej poiščemo vse pozitivne strani ideje, nato vse njene negativne strani, nazadnje pa se vprašamo še, kaj bi bilo v zvezi s situacijo zanimivo raziskati, česa pravzaprav ne vemo. Šele po tako poglobljenem premisleku sprejmemo (učinkovitejšo) odločitev.

Tehnika SDL (stališča drugih ljudi)

SDL je tehnika, ki usmerja pozornost in razširja zavest o tem, kako različni ljudje razmišljajo in doživljajo situacijo, v katero so vpleteni. Tehnika misleca usmerja, da se vživi v kožo različnih ljudi (ali skupni ljudi), ki jih

neka situacija zadeva, in razmišlja ter se počuti tako kot oni. Pri tem preide naslednje korake:

- Kdo vse je vpleten v tej situaciji?
- Na kakšen način ga situacija zadeva?
- Kakšna so stališča vseh vpletenih?

Tehnika AV (analiza vrednot)

Ljudje imamo različne vrednote, ki pomembno vplivajo na naše doživljanje in ravnanje. Zato je smiselno, da v situacijah, kjer je vpletenih veliko različnih ljudi, razširimo zavedanje o tem, kaj je vzrok razlikam v doživljanju, razmišljanju in ravnanju med njimi. Da bi bili pozorni na vrednote, bi si morali rutinsko zastavljati dve vprašanji:

- »Na katere vrednote lahko sklepamo iz razmišljanja, doživljanja ali ravnanja X-a v tej situaciji?
- »Koga te vrednote zadevajo?«

Tehnika P in N (posledice in nadaljevanje)

Posledica našega razmišljanja so pogosto dejanja (odločitve, izbire, načrti, pobude ...), ki se dogajajo v prihodnosti in vplivajo na nadaljnji potek dogodkov. Zato je pomembno, da skrbno premislimo in predvidimo morebitne posledice sprejetih odločitev oz. dejanja. Zato se čim večkrat vprašajmo:

- »Kaj so možne kratkoročne, srednjeročne ali dolgoročne posledice tega stališča, situacije, dogodka ali niza dogodkov, sporočila oz. objave, dejanja, vrednotne naravnosti, zavzetja perspektive ...? Kakšne so koristi? Kakšne so ovire, nevarnosti, tveganja?«

Tehnika AMI (alternative, možnosti in izbire)

AMI je tehnika, ki razširja pozornost. Namesto da bi pri reševanju problema razmišljali zgolj v eno smer, razmišljamo o vzporednih mogočih rešitvah. Alternative obstajajo na različnih področjih, npr. pri percepciji (na isto stvar lahko gledamo na različne načine), akciji (v določenih situacijah lahko ravnamo različno), rešitvi miselnih problemov (v problemski situaciji lahko najdemo različne rešitve), pristopih reševanja problemov

(obstajajo različni načini, na katere rešujemo probleme), razlagah (obstajajo različne razlage dogodkov) ipd.

Strategija za razvoj in vrednotenje kritičnega mišljenja je lahko tudi refleksivno pisanje. Pisanje ponuja priložnost, da razmislimo o lastni praksi, raziščemo reakcije, razpravljamo o odnosih in nov pomen povežemo z izkušnjami preteklih situacij. Skrbno strukturiranje refleksivnih vaj z ustreznimi povratnimi informacijami lahko prinese pozitivne spremembe v spretnostih kritičnega mišljenja (Brunt, 2005; Borstner in Gartner, 2014).

Raziskovanje vrednot

Etično vedenje psihologov temelji na vrednotah. Poklicni etični kodeksi odražajo tako skupne oz. mednarodne vrednote psihologov kot tudi kulturno specifične. Psihologi morajo zato razumeti tesne odnose med kodeksi, kulturami in vrednotami (Korkut, 2020). V poučevanje etike in učinkovitega ravnanja v etično občutljivih situacijah je zato dragoce- no vključevati tudi vaje za razpravo o naših individualnih ter kulturnih vrednotah in njihovi povezanosti z etiko.

V pomoč psihologu pri uzaveščenju in raziskovanju lastnih vrednot kot vrednot udeležencev etično občutljive situacije je lahko tudi zgoraj predstavljena tehnika analize vrednot. Z njeno pomočjo lahko psiholog razširi zavedanje o tem, kaj je vzrok razlikam v doživljanju, razmišljanju in ravnanju ljudi v določeni etično občutljivi situaciji. To vodi do njegove večje etične občutljivosti in kompleksnejšega ter celovitejšega razmišljanja v procesu sprejemanje etične odločitve.

Aktivno poslušanje

Aktivno poslušanje je ena temeljnih komunikacijskih tehnik, še posebej v podpornih poklicih (Babnik, 2022). Njen namen je v delovnem okolju razvijati vzdušje enakosti in svobode, dopustnosti in razumevanja, sprejemanja in topline (Rogers in Farson, 1957). Prav tako lahko umiri situacijo ter obenem omogoči identifikacijo rešitve problema. Aktivno poslušanje temelji na razumevanju sogovornikove pripovedi in njegovega odnosa do le-te. Pomeni sporočanje sogovorniku, da razumemo, kaj nam je sporočil ali kaj nam želi sporočiti (Babnik, 2022). Omogoča poglobljanje razumevanja vseh vpletenih v etičnoproblemsko usmerjeni situaciji ter prinaša dodatne in poglobljene informacije, zaradi česar je proces etičnega odločanja lahko celovitejši, manj pristranski in učinkovitejši.

Elementi aktivnega poslušanja po Rogersu in Farsonu (1957), ki jih lahko uporabimo kot dragocen vir dodatnih informacij v etično občutljivi situaciji, so:

- poslušati celotni pomen sporočenega: upoštevati vsebino povedanega in prepoznati odnos sogovornika, njegova stališča in čustva v povezavi z vsebino;
- odzivati se na čustva sogovornika: v nekaterih primerih oz. okoliščinah so čustva in občutki sogovornika celo pomembnejši od vsebine – v takih primerih skuša aktivni poslušalec sam pri sebi odgovoriti na vprašanja, kaj mu skuša sogovornik povedati, kako vidi situacijo in kakšen pomen ima to zanj;
- prepoznavati vse znake v komunikaciji, besedne kot nebesedne;
- preverjati razumevanje: v komunikaciji je pomembno nenehno preverjati, ali sporočeno razumemo tako kot sogovornik; najustreznejša načina sta povzemanje in parafraziranje – povzemanje pomeni z besedami sogovornika na kratko ponoviti slišano, parafraziranje pa, da s svojimi besedami izrazimo tisto, kar z besedami in dejanji sporoča sogovornik.

Preglednica 2: Izhodiščna vprašanja za ocenjevanje stopnje aktivnega poslušanja sogovornika

1 (nikoli) 2 (redko), 3 (včasih), 4 (pogosto) 5 (vedno)					Značilnost aktivnega poslušanja
1	2	3	4	5	Sogovornika nikoli ne prekinjam in ne dokončujem njegovih misli, če naredi premor.
1	2	3	4	5	Pozoren sem na hitrost, ton in jakost njegovega glasu, na obrazno mimiko in kretnje ter na ostale neverbalne znake; pogledjte sogovorniku v oči.
1	2	3	4	5	Osredotočim se na sogovornikov psihični svet.
1	2	3	4	5	Razmislim, kaj je za sogovornika pomembno, kaj ga usmerja, zakaj tako razmišlja itd.
1	2	3	4	5	Poskusim se vživeti v situacijo svojega sogovornika. Poiščem odgovore v njegovi notranjosti. Pozoren sem na njegove vrednote, stališča, želje, zanimanja in zamisli, ki ga vodijo v njegovem delovanju.
1	2	3	4	5	Sogovornika poslušam z odprtim srcem. Le tako lahko ugotovim, kakšen odnos ima do sebe, do mene in do vsebine, o kateri govori.
1	2	3	4	5	Ko poslušam, ne dovolim govoriti svojim mislim, ki želijo biti pametnejše od tistega, ki ga poslušam.
1	2	3	4	5	Potlačim svojo željo po pogovoru, ne klepetam.
1	2	3	4	5	Ignoriram presojanje.
1	2	3	4	5	Skoncentriram se na glavni dogodek. Naredim si preslikavo ključnih dogodkov pogovora.

1 (nikoli) 2 (redko), 3 (včasih), 4 (pogosto) 5 (vedno)	Značilnost aktivnega poslušanja
1 2 3 4 5	Ne vznemirjam sogovornika s tem, da gledam na uro, brskam po papirjih, kažem zlovoljen obraz ipd.
1 2 3 4 5	Ne reagiram negativno na neprijetne novice, podatke. Čeprav je sporočilo neprijetno, je lahko zelo pomembno zame in moje nadaljnje delo.
1 2 3 4 5	Izogibam se nepristnemu načinu komuniciranja. Moje besede so skladne z mojo govorico telesa.
1 2 3 4 5	Sem strpen do počasnega sogovornika. Omogočim mu čas, da pove. Pomagam mu pri iskanju ustreznega izraza. Vprašam ga po pomenu rečenega. Spodbujam ga s priznanjem.
1 2 3 4 5	Ne dovolim, da sogovornik zaide na stranpot. Prijazno ga usmerim nazaj na temo razgovora. Ne zadržujem se preveč na podrobnostih.
1 2 3 4 5	Zabeležim si pomembne podatke, dejstva, številke. Poslušam pazljivo, zapisujem malo.
1 2 3 4 5	Med poslušanjem ne razmišljam, kaj bom odgovorili, ko bo sogovornik končal. Poslušam.
1 2 3 4 5	Ne posvečam pozornosti raznim motnjam. Ne dovolim, da me zmotijo naključni obiskovalci, telefon, drugi pogovori, obleka ali kretnja sogovornika.
1 2 3 4 5	Sogovornika nikoli ne prekinjam in ne dokončujem njegovih misli, če naredi premor.

Višje ocene (štiri in pet) na posameznih postavkah pomenijo večjo prisotnost veščin aktivnega poslušanja pri posamezniku. V kolikor ima psiholog te veščine bolj izražene, to predstavlja varovalni dejavnik v procesu etičnega odločanja. Oцени ena ali dva nasprotno kažeta na nefleksibilnost, neodprtost, nižjo občutljivost in manjšo kritičnost psihologa ter predstavljata dejavnik tveganja v procesu etičnega delovanja.

Čuječnost in vpliv čuječnosti na etičnost

Zavedanje o etičnem vprašanju je ključna sestavina etičnih odločitev. Gre torej za zavedanje čutnih in kontekstualnih značilnosti, ki lahko spremenijo posameznikovo sposobnost zaznavanja moralno pomembnih informacij in izboljšajo moralno vedenje. Čuječnost je definirana kot stanje povečane pozornosti in zavedanja, kaj se nam dogaja v danem trenutku (Ruedy in Schweitzer, 2010). Trening čuječnosti vpliva na moralno obdelavo, deloma s spremembami v začetnem koraku, torej z odkrivanjem moralno pomembnih dražljajev (in situacij), posredovanih z okrepljeno aktivnostjo vidnega korteksa (Seeley idr., 2007). Številni mehanizmi, vključno z izboljšano sposobnostjo pozornosti, interoceptivnim zaveda-

njem, uravnavanjem čustev in s spremembo perspektive jaza, sinergično prispevajo k okrepljenemu moralnemu delovanju (Sevinc in Lazar, 2019).

Čuječnost vključuje sposobnost opazovanja in zavedanja lastnih misli. Zavedni posamezniki ohranjajo dovolj oddaljenosti od svojih misli, da jih gledajo nepristransko. Čuječnost je zato metakognitivna veščina, ki vključuje spoznanja o spoznanju. Z vrnitvijo osredotočenosti z razmišljanja na sedanjost lahko čuječnost zagotovi bogatejšo izkušnjo dogodkov, medtem ko se odvijajo. Povezana je z večjo ozaveščenostjo o svojem okolju in spodbuja pozornost, ki poveča samozavedanje, večje samozavedanje pa bi moralo omejiti neetično vedenje.

Glede na raziskavo Nicole E. Ruedy in Schweitzerja (2010) čuječnost spodbuja etičen namen ter manjše etične kršitve. Posamezniki, ki so pozornejši na lastnosti situacije, poročajo o višjih etičnih standardih v kontekstu pogajanj. Previdnejši udeleženci bolj poudarjajo moralna načela (formalizem) kot manj previdni. Preudarnejši posamezniki pa se manj ukvarjajo z ustvarjanjem zunanje podobe o sebi kot o etični osebi (se npr. ne vključujejo v posebne klube, da bi svojo raven etičnosti pokazali pred drugimi). Čuječnost tako poveča občutljivost posameznika za neetično vedenje, tako da se obseg tolerance do neetičnega vedenja skrči, vendar ne izgine povsem. Z znižanjem praga, za katerega je vedenje prepoznano kot neetično, lahko čuječnost posameznikom pomaga odkriti in se izogniti širšemu naboru kršitev. S povečanjem občutljivosti na velikost etičnih kršitev bi čuječnost lahko pomagala tudi pri zaježitvi možnih učinkov »občutljivih področij« (angl. *slippery slope*), kjer odločevalci, ki začnejo z le manjšimi kršitvami, napredujejo do osupljivejših vedenj (Ruedy in Schweitzer, 2010).

Čuječnost, bodisi z umetnostjo reflektivnega razmišljanja ali s kakšno drugo prakso, omogoča umu, da se posveti temu, kar se dogaja v sedanjem trenutku, in omogoča, da se na etično situacijo odzovemo z večjim zavedanjem. Ta praksa omogoča širši pogled na situacijo, kar lahko posledično poglobi prizadevanja reflektivne prakse (Montgomery in Walker, 2012).

Treninge čuječnosti bi bilo smiselno podkrepiti ali združiti s treningi medosebnih veščin, z vajami za dvig empatije in sočutja. Učenje etičnosti v teoriji lahko poteka tudi preko igre vlog, ki ponazarja vsakodnevne primere dilem (Baer, 2015), saj s tem posamezniki zavzemajo različna stališča in spoznavajo obe plati etične dileme na objektivni način. Etičnost lahko prav tako dvignemo z identifikacijo in zapisovanjem lastnih

vrednot, ki jih z ozaveščanjem krepimo in lažje vključimo v naše vsakodnevno delovanje.

Organizacije, v katerih so zaposleni psihologi, bi lahko spodbujale etično odločanje psihologov tudi s sponzoriranjem usposabljanja za čuječnost. V manjšem obsegu bi lahko vodstveni kadri spodbudili psihologe in druge zaposlene, da si vzamejo nekaj trenutkov in se osredotočijo na svoje trenutne izkušnje ter opazujejo lastne miselne procese, preden sprejmejo pomembne odločitve (Ruedy in Schweitzer, 2010). Tako bi se lahko vaje čuječnosti vključevale v aktivne odmore na sestankih, med poukom ali svetovanjem, v sodne prakse in druge podobne situacije. Posameznike odvrčajo od prehitrega posploševanja in implicitnih sodb, uravnava jo njihovo čustveno doživljanje ter krepijo premišljeno etično odločanje.

Kako se učinkovito soočiti s pritiskom uporabe neetičnih vedenj s strani organizacije in ostati etičen?

Psihologi se večkrat soočajo s pritiskom uporabe neetičnih vedenj, ki jih nad njimi vrši organizacija, kjer so zaposleni. Nujno je opozoriti na dejstvo, da niti osebna prepričanja posameznika niti upravne direktive nimajo prednosti pred etičnimi obveznostmi, ki vključujejo zagovarjanje potreb in pravic klientov. V praksi psihologi želijo delovati v skladu z etičnimi kodeksi, hkrati pa ostati zvesti zaznanim potrebam organizacije, ki jih zaposluje. V primeru, da psiholog deluje v skladu z etičnimi pravili in v nasprotju z željami organizacije, lahko mnoge upravičeno skrbijo negativne posledice takšnega dejanja. Seveda pa se odziv psihologa na administrativni pritisk delovanja v nasprotju s poklicno etiko razlikuje glede na posebnosti (npr. zaznana resnost in verjetnost škode) in delovno okolje vsake etične dileme, s katero se soočajo (Helton in Ray, 2009).

Kaj lahko posameznik stori, da bodo njegova prizadevanja, da bi se uprl administrativnim pritiskom v smeri neetičnega delovanja, tudi uspešna? Kako se lahko izogne in sooči z morebitnim maščevanjem zaradi upora? Zirkel (2008) predlaga, da se posameznik v takšnem primeru najprej seznani z vsemi možnimi viri pravne varnosti oz. zaščite.

Obstajajo tudi tehnike, s pomočjo katerih lahko hkrati spoštujemo svoje etične odgovornosti in ohranjamo dobre odnose z administratorji ter se tako izognemo morebitnemu maščevanju. Strategije so razvrščene v štiri kategorije: preventivne strategije, strategije poučevanja/grožnje, strategije, ki vključujejo druge, in vključevanje več strategij. Dodatno

lahko razločimo tri tipe strategij, specifične za določene dileme: strategije, ki zbirajo podatke/analizirajo; strategije, ki spreminjajo učitelja; strategije za omejitev stroškov z uporabo storitev, ki so učinkovite za učence in stroškovno učinkovite (Helton in Ray, 2009).

Čeprav se spodbuja, da se v praksi uporabljajo zgoraj navedene strategije, pa je tudi zaželeno, da psihologi razvijejo splošnejšo miselnost glede odgovora na administrativni pritisk neetičnega vedenja. Miselnost naj vključuje pripisovanje najvišje prioritete etičnim dolžnostim zagovarjanja posameznikovih potreb in pravic, vendar hkrati tudi priznavanje legitimnih potreb organizacije, kjer je zaposlen. Uporabljanje tega pristopa pomeni iskanje rešitev, ki zagotavljajo, da je potrebam in pravicam klienta zadoščeno na način, ki je sprejemljiv za organizacijo. Prav tako pristop, kadar se izkaže za uspešnega, izpopolnjuje etične dolžnosti, zapisane v etičnem kodeksu (Helton in Ray, 2009).

Zaključek

Sistematična refleksija lastnih občutij, razmišljanj in vedenj predstavlja eno izmed temeljnih spretnosti ter orodij profesionalnega razvoja in usvajanja znanja, tudi o etičnem delovanju. Refleksija predstavlja uzaveščanje občutkov, mišljenja in vedenja z namenom, da se bomo v prihodnje zmožni soočiti z novo izkušnjo z bogatejšimi repertoarjem ter se stvari lotevali še kakovostejše. V pričujočem prispevku smo predstavili nekaj tehnik, metod oz. vaj, ki lahko psihologom izdatno pomagajo pri razvijanju lastnega etičnega ravnanja.

Nadalje, učni načrti, supervizirana praksa, mentorstvo in drugi učni konteksti psihologa, ki omogočajo njegovo aktivno vključevanje v etično odločanje, v največji meri podpirajo razvoj etičnega presojanja (v nasprotju s pasivnejšimi oblikami dela ali z izogibanjem etičnim razmislekom pri svojem delu). Z aktiviranjem strategij poučevanja, kot so skupinske razprave z aktivnim poslušanjem, analiza primerov, igra vlog, analiza vrednot, spodbujanje kritičnega mišljenja, refleksije idr., se psihologi učijo uporabljati in izboljševati lastno etično znanje v resničnih situacijah. Mnoge od teh ugotovitev napovedujejo izboljšanje njihovega prihodnjega etičnega ravnanja in vedenja (Korkut, 2020). Slednje pa je tudi ključni in poglobitni namen pričujoče monografije – da bi psihologi želeli, znali in zmogli delovati dobro v številnih kompleksnih, etično občutljivih situacijah, s katerimi se srečujemo pri svojem delu.

Literatura

- Babnik, K. (2022). Aktivno poslušanje. V E. Boštjančič in Ž. Lep (ur.), *Kako (še) aktivno spodbujati zaposlene: nov izbor psiholoških pristopov od A do Ž* (str. 11–29). Založba Univerze v Ljubljani.
- Baer, R., (2015). Ethics, values, virtues, and character strengths in mindfulness-based interventions: A psychological science perspective. *Mindfulness*, 6, 956–969.
- Bond, T. (1993). *Standards and ethical for counselling in action*. Sage Publications.
- Borstner, B., in Gartner, S. (2014). Teaching ethics and critical thinking in contemporary schools. *Problem of Education in the 21st Century*, 61(1), 9–17.
- Brčić Petek, T. (2016). *Igra vlog kot metoda izkustvenega učenja pri jezikovnem pouku slovenščine* [Neobjavljeno magistrsko delo]. Univerza v Mariboru.
- Brunt, B. A. (2005). Models, measurement and strategies in developing critical-thinking skills. *Journal of Continuing Education in Nursing*, 36(6), 255–262.
- Helton, G., in Ray, B. (2009). Administrative pressure to practice unethically: Research and suggested strategies. *Ethical Human Psychology and Psychiatry*, 11(2), 112–119.
- Klampfer, F. (2003). *Etiški pojmovnik za mlade*. Aristej.
- Koocher, G. P., in Keith-Spiegel, P. (2008). *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and cases* (3. izd.). Oxford University Press.
- Korkut, Y. (2020). Teaching and learning psychology ethics as a meaningful and enjoyable experience. *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(1), 33–41.
- Korkut, Y., in Sinclair C. (2020). Integrating emotion and other nonrational factors into ethics education and training in professional psychology. *Ethics & Behavior*, 30(6), 444–458.
- Montgomery, D., in Walker, M. (2012). Enhancing ethical awareness. *Gifted Child Today*, 35(2), 95–101.
- Paul, R. (2005). The state of critical thinking today. *New Directions for Community Colleges*, (130), 27–38.
- Pečjak, S., in Košir, K. (2017). *Šolsko psihološko svetovanje*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rest, J. R. (1982). A psychologist looks at the teaching of ethics. *The Hasting Center Report*, 12(1), 2–48.
- Rogers, C. V., in Farson, R. E. (1975). *Active listening*. Mockingbird Press.

- Ruedy, N. E., in Schweitzer, M. E., (2010). In the moment: The effect of mindfulness on ethical decision making. *Journal of Buisness Ethics*, 95(S1), 73–87.
- Rupnik Vec, T. (2003). Igra vlog in simulacija: splošno. V T. Rupnik Vec (ur.), *Igra vlog in simulacija kot učna metoda: priročnik za učitelje psihologije in drugih družboslovnih predmetov ter razrednike* (str. 10–46). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Rupnik Vec, T. (2010a). Kako naj mislim bolj učinkovito? V T. Rupnik Vec (ur.), *Psihologija posodobitve pouka v gimnazijski praksi* (str. 210–221). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Rupnik Vec, T. (2010b). Spodbujanje razvoja kritičnega mišljenja pri pouku psihologije. V T. Rupnik Vec (ur.), *Psihologija: posodobitve pouka v gimnazijski praksi* (str. 43–66). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Seeley, W. W., Menon, V., Schatzberg, A. F., Keller, J., Glover, G. H., Kenna, H., Reiss, A. L., in Greicius, M. D. (2007). Dissociable intrinsic connectivity networks for salience processing and executive control. *Journal of Neuroscience*, 27(9), 2349–2356.
- Sevinc, G., in Lazar, S. W., (2019). How does mindfulness training improve moral cognition: A theoretical and experimental framework for the study of embodied ethics. *Current Opinion in Psychology*, 28, 268–272.
- Shoulders, B., Follet, C., in Eason, J. (2014). Enhancing critical thinking in clinical practice. *Dimensions of Critical Care Nursing*, 33(4), 207–214.
- Sternberg, R. J. (2011). Ethics: From thought to action. *Educationl Leadership*, 68(6), 34–39.
- Univeza v Mariboru. (2019). *Strokovna podlaga za problemsko učenje (angl. problem-based learning)*.
- Zinn, L. M. (1993). Do the right thing: Ethical decision making in professional and business practice. *Adult Learning*, 5(27), 7–8.
- Zirkel, P. (2008). Child advocacy and »freedom« of expression: Ethical obligation and the first amendment. *NASP Communiqué*, 36(5), 8–9.

Abstracts

Basics of Ethics and Moral Reflection

Abstract

The chapter provides an introduction to ethics and moral reflection by first defining ethics as the normative branch of philosophy that deals with the justification of conduct with respect to the moral notions of good and evil. It further describes Hume's law and the is-ought fallacy, then touches on conceptual analysis as the primary ethical methodology, and demarcates ethics from other disciplines like law. It also tries to describe the main purpose of ethics before moving on to the structure of moral relation, the problem of relativism, and lastly the main ethical theories. Here, consequentialism (utilitarianism), rule ethics (cosmic law, contractualism, and Kant's deontology), virtue ethics (Aristotle's ethics and ethics of care), the Nietzschean perspective on morality, as well as existentialist ethics of the Other are presented together with their critiques. The chapter closes with some insights into moral motivation as well as moral education.

Keywords: ethics, moral reflection, utilitarianism, deontology, virtue ethics, moral motivation

Ethics in Psychology: Basic Concepts and Principles

Abstract

People have different needs, interests, attitudes, and political affiliations. Therefore, their answers to the questions, 'What is the appropriate way to react?' or 'What is a considered a good act (in a certain situation)?' can be different. There is a social consensus on what is good and what is bad in some social situations. In these we usually have the least doubts as to what is (or should be) the right thing to do. For professional work in the field of psychology, it is important that the behaviour of professionals is not left only to personal ethical standards, but follows professional ethics. To understand ethically sensitive situations it is important to have a basic knowledge of the concepts of ethics in general, as well as their related application to psychology.

Keywords: ethical principle, ethical awareness, ethical practice, ethically sensitive topic, ethical decision making models, ethical decision

Development of Ethical Standards in Psychology: Slovenian and International Experiences

Abstract

With the development of psychology as a science and a professional field, the need for ethical codes arose. The first code was developed by the American Psychological Association (APA) in 1953, later followed by other countries. At the European level, the development of the common code took about five years and was adopted as the EFPA MetaCode in 1995. In 2015, the same organisation developed a Model Code that further defines the implementation of ethical principles in practise. In Slovenia, the first code was developed in 1982, the second 20 years later. The current version of the Code of Psychologists' Professional Ethics (Društvo psihologov Slovenije, 2019) was adopted in 2018 and is recognised by the EFPA Ethics Committee as being in line with the Meta-Code (2005).

Keywords: ethical standards, ethical code, European Federation of Psychologists' Association

Ethics and Ethical Awareness of Psychologists: Concerns and Activities of the Committee for Ethical Issues in the Society of Psychologists of Slovenia

Abstract

The Commission for Ethical Issues (KEV) within the Slovene Psychologists Association is the board responsible for ethics. It updates the code of ethics for psychologists, follows innovations in the field of ethics and oversees its implementation in Slovenia, educates and provides support to individuals with ethical dilemmas, and gives opinions in individual cases regarding the ethical behaviour of psychologists in practice. Over the past decades, KEV has been actively carrying out activities to increase ethical awareness: these have been in the form of trainings, workshops, materials, professional meetings and similar.

Keywords: ethical awareness, Slovene Psychologists Association, activities

The Biological Basis of Morality

Abstract

Throughout the process of evolution, the constant exposure to environmental challenges has shaped behavioural patterns that promoted group work, cooperation and care for one another. Accordingly, the progress in compassion capacity and empathic concern can be observed during our ontogenetic development, from conception to death. We now know that important roles in modulation of human morality are played by the nervous system, hormones and epigenetic mechanisms, which include inherited genetic codes that are diversely expressed in specific life circumstances. The neurobiology of empathy is currently the most studied area and research demonstrates a complex crosstalk between lower and higher brain structures, the autonomic nervous system and, most probably, the gut-brain axis. It is important to note that education, culture and social attitudes can broaden or limit the space for the expression of altruistically directed biological systems and even show impact at the cell level, thereby critically modifying our moral frame. The plasticity and flexibility of an organism, including its intelligence and ability to collaborate, represent strong skills for survival and reproductive

success. Understanding the biology of human morality could contribute to the synergy of our innate capabilities and social incentives for virtuous and compassionate actions of individuals and communities.

Keywords: evolution, neurobiological functions, biosocial construct, empathy

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Education

Abstract

The fundamental task of the school counselling service in educational institutions (EI) is, based on its special expertise, to include itself in the complex solution of pedagogical, psychological and social issues of educational work in kindergartens and schools. The psychologist cooperates with all participants (pupils, teachers, parents, school management) and often with external institutions (e.g. police, social work centre, hospital). In their work, the psychologist is often faced with demanding, highly complex, emotionally intense and/or unpredictable situations involving individuals with a variety of different problems and hardships, capabilities, values, views on the solutions, interests and needs and other characteristics. These situations also always require the psychologist to think ethically and behave appropriately, which is by no means easy, but is often accompanied by ethical dilemmas, open questions, concerns and the subtle awareness that the centre of the psychologist's work is the care of one of the most vulnerable populations: children and adolescents. How to help them as much as possible, support them, create a trusting relationship with them, while carefully considering their rapidly changing developmental characteristics and developmental tasks, how to promote their autonomy, and at the same time be aware that, according to the law, they are minors? In the present paper, the authors show several ethical dilemmas that psychologists in EI encounter in relation to various participants within EI and in the context of inter-institutional cooperation, offer reflections, highlight examples of good practices and also dilemmas, and encourage a high ethical stance in the everyday work of psychologists in EI.

Keywords: ethical behavior in the school counseling service, psychologist's responsibility in education, ethical and professional competence in education

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Healthcare

Abstract

Psychologists and clinical psychologists in health care work in the fields of clinical psychology, health psychology and health promotion, as well as occupational, transport and sports medicine. In their work, they encounter many sensitive situations and ethical dilemmas, especially when it comes to issues related to vulnerable groups - children, people with special needs, pregnant women and the elderly. Although they try to act responsibly and competently in their work, they can become uncertain about certain questions, begin to doubt their thinking and thus find it difficult to make the right decision. The Code of Professional Ethics for Psychologists, including knowledge of current legislation in the field of healthcare, is of great help when making ethically correct decisions. The chapter provides an insight into common dilemmas that a (clinical) psychologist may encounter in their work. The authors point out ethical dilemmas in the case of hospitalization of a patient against their will, the case of refusal to accept a child into out-patient treatment, the case of informing the parents of an adolescent about risky behaviour or consumption of marijuana, the event of a report of corporal punishment of a child, the case of restrictions on a professional role and the case of protection of personal data.

Keywords: ethical issues in clinical psychology practice, involuntary hospital admission, treatment refusal, sharing information about harmful behaviour, corporal punishment, restrictions of a professional role, personal data protection

Ethics of Content in the Work of a Psychologist in Psychological Counselling

Abstract

In the chapter, the authors present the most frequent perceived ethical violations and dilemmas in psychology counselling and psychotherapy outside the health system. The authors critically discuss sexual boundary violations, violations of other boundaries, and counsellors' aggressiveness. They present questions regarding confidentiality and notification of illegal acts, dilemmas in counselling for adolescents, and documentation management.

They also stress the problem that some psychologists are not members of professional bodies. The chapter offers concrete examples of ethical violations. It also provides a critical view of some code articles, directions for the content of the ethical codes and suggestions for an ethical psychology practice.

Keywords: sexual boundary violations, counsellors' aggressiveness, the question of confidentiality, reporting illegal practices, dilemmas in work with adolescents

Ethical Content in the Work of a Psychologist at Social Work Centres

Abstract

We present examples of ethical dilemmas in the areas of dual roles, conflicts of interest between the child and the legal representative, which are very common in the work of a psychologist at social work centres. The dilemmas in the area of dual roles are dilemmas in the exercise of statutory public powers to protect the interests of children and the implementation of counselling work in terms of helping individuals, couples and the whole family. The dilemma is related to the already established confidential relationship with the users of the counselling service and the simultaneous role of verifying the best interests of the children within the procedures of the legal powers of the centre for social work. We also present an example of a dilemma in the field of conflict of interest between a child and their legal representative, estimating that there is a high probability that the child will be exposed to emotional pressure and distress if his legal representative is familiar with the content and data contained in psychological documentation.

Keywords: ethical sensitivity at social work centers, conflict of interests, dual role of the psychologist, benefit of the child, dilemmas in the transmission of confidential information

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Protective Work Centres

Abstract

In the paper, we introduce the work of a psychologist in the field of social care, namely in a day care centre with a focus on professional work with service users – adults with intellectual disabilities. In

the central part, we compare the Code of Professional Ethics of Psychologists with the Code of Ethical Principles in Social Care. We highlight those areas of the two codes that complement each other the most in practice. Furthermore we list the most common ethical dilemmas and sensitive topics when working with users through examples. We also present individual possible violations of both codes and ethical dilemmas that still remain. The paper concludes with key findings and guidelines for the high-quality ethical practice of psychologists in the field of social welfare, especially when working with adults with intellectual disabilities. *Keywords:* day care center, adults with intellectual disabilities, Code of Professional Ethics of Psychologists, Code of Ethical Principles in Social Care, ethical dilemmas

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Work Organizations

Abstract

Organizational psychologists face ethical dilemmas in various areas of their work and often find themselves in the middle of a conflict between an employee and an employer. In addition to knowing and complying with the legislation, a psychologist, regardless of their function in the company, is also obliged to respect the Code of Ethics for human resource managers of Slovenia and the Psychological Code of Ethics. In the first part of the presented chapter, reflections on the ethics of action are gathered along with individual articles of the Code of Ethics for psychologists, and in the second part the authors explain the ethics of action within some particularly exposed areas that a psychologist encounters in their work in an organization. The presented answers to the exposed ethical dilemmas are a guide in finding the most appropriate responses, but we must be aware that there are no universal solutions and that each situation presents a specific challenge. In their work, psychologists should never judge an individual from the point of view of their intelligence, motivation, values, personality structure, etc., but should direct their questions only to the consistency of the behaviours, actions and achievements in terms of expectations for the individual's role in the organization, namely a guideline for 'conformity assessment'

(person-organization fit). When guided by this guideline at work, smaller ethical dilemmas can be expected since the psychologists will act in the best interest of both the individual as well as the organisation. The authors also point out the importance of sharing situations that present a challenge to psychologists and, together with the others, to find examples of good practices that help them in their everyday work and behaviour.

Keywords: psychologist in working organisation, human development, organisational climate, recruitment

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Occupational Medicine, Transport and Sports

Abstract

The work of a psychologist in the field of occupational health protection, which includes activities in the area of occupational, traffic and sports medicine, focuses on identifying and providing appropriate behaviours that protect the health of the employee, colleagues, environment and user. It is crucial to participate in the risk assessment process, which includes identifying requirements and burdens in the workplace and the psychological evaluation of the individual, their functioning and ability to behave effectively and safely. The legislation lays down framework regulations. In the process of work, the psychologist is left with a professional assessment of the individual's functioning in such a way as to enable the protection of their health and the provision of safety. There may be a gap between the individual's current interest and the psychologist's realistic assessment of the individual's functioning. An impeccable professional evaluation of the individual's function in the assessment process is essential. The review must be done objectively, considering the diagnostic procedures and the psychological evaluation. Professional performance of the psychological examination and assessment of the function prevents the creation of moral debt due to a possible gap between the wishes of the person under review and the professional judgment of the psychologist conducting the evaluation.

Keywords: work requirements and strain, ensuring safety in workplace and traffic, ensuring safe behavior, assessment of

psychological functioning for work, traffic, and sports, legal regulations

Ethical Content in the Work of a Psychologist in the Field of Sports

Abstract

A sports psychologist must be very flexible in their work, because the work in sports is dynamic, can change quickly and requires a lot of adaptation, both to the people in the sport (athletes, coaches) and to the circumstances of the treatment (competitions, trainings, halls, stadiums, locker rooms, offices, etc.). This, together with the direct, immediate presence of a sports psychologist in many highly emotional experiences of athletes and coaches, implies a more personal relationship with the clients (mostly athletes) than is usually the case in psychology. This requires special or additional ethical considerations. We present some of the most important ethical dilemmas in the field of sport psychology and define them in relation to two general ethical codes in psychology (Slovenian – DPS and European – EFPA) and three specific ethical codes dealing with the field of sport psychology (European Sports Federation – FEPSAC, International Association of Sports Psychologists – ISPP and Association for Applied Sports Psychology – AASP). The most common ethical dilemmas or possible violations of ethical principles in sport psychology in Slovenia are the following: competence, confidentiality, mixed relationships, doping, conflict between professional ethics and sport values, and ethical conflict in self-promotion. All sports psychologists in Slovenia must adhere to the ethical standards of all the aforementioned associations, something that is also supported by the Sports Psychology Division of The Slovenian Psychologists' Association.

Keywords: confidentiality, multiple relationships, self-promotion, doping, competence

Ethical Content in the Work of a Psychologist in the Police Force

Abstract

The development of psychology into new areas of specialization is often accompanied by ethical challenges. Following the general

ethical principles defined in the Code of Professional Ethics for Psychologists can solve many of these challenges. Some ethical issues, however, require careful consideration because they may be new, multifaceted, unique, unexpected, or even initially unrecognized. Police psychology, which deals with the application of psychological knowledge in law enforcement, is an example of one of the specialist areas of psychology that faces such ethical challenges (Zelig, 1988). The article sheds light on the most common ethical dilemmas faced by Slovenian psychologists, employees of the police and the Ministry of Internal Affairs. It points out concrete examples of ethical dilemmas and ways of solving them, and proposes solutions for dealing with such ethical challenges as efficiently and professionally as possible in the future.

Keywords: police psychology, psychological assessment, role conflicts, zagotavljanje zaupnosti, varovanje podatkov

Ethical Content in the Work of a Psychologist in Crisis Situations Following Accidents

Abstract

Providing psychological support in natural disasters is one of the key elements of a comprehensive response in the event of a crisis situation. Crisis situations are unexpected events in which there may be a higher risk for the safety of people and property. They require a quick response from rescue teams. The conditions in which psychologists work can often be unfavourable and unpredictable. In mass accidents, however, we also encounter a larger number of people who are in more or less severe mental distress, at least for a short time. Psychological first aid stimulates the short-term and long-term adaptation of a person in a crisis situation and prevents more severe negative consequences. When intervening in conflict situations, various aspects of ethical standards can be violated, e.g. obtaining informed consent, managing documentation, ensuring and respecting confidentiality, ensuring equal access to support, as well as the lack of competence to provide psychological support in crisis situations.

Keywords: crisis, psychological first aid, civil protection, mass accidents, trustee, rescuers

Ethical Dilemmas in the Work of Psychologists in the Slovenian Army

Abstract

This article presents ethical dilemmas of military psychologists in the Slovenian Armed Forces. First, the mission of the Slovenian Armed Forces is presented, then the role and work of military psychologists is described. In the main part of the article the ethical dilemma of the dual relationship is discussed through four examples. This dilemma is the most common one in the work of military psychologists. The Code of Psychologists' Professional Ethics (2019) is a very important and helpful document for resolving this dilemma, especially items 4.7. and 4.8. The first two examples have been successfully resolved with systemic measures. However, the other two examples are constantly present in the work of military psychologists, with the last example being the most common. The measures and actions that military psychologists take in their daily work to resolve ethical dilemmas are described.

Keywords: ethical dilemmas, psychological activity, The Slovenian Armed Forces, The Code of Psychologists' Professional Ethics, dual relationships, confidentiality

Ethical Content in the Work of Psychologists Employed in Prisons

Abstract

The article deals with the issue of ethical dilemmas of psychological work within the justice system, i.e. correctional institutions. The basic task guiding the work of psychologists in prisons is to enable the possibility of resocialization of incarcerated persons into society. In their work, prison staff are responsible for competent work in accordance with the work regulations of the Prison Administration of the Republic of Slovenia, the Prison Act, and the laws, codes, and recommendations of the United Nations, the Council of Europe, and others. Numerous ethical dilemmas that psychologists face in the correctional system are presented, both from the standpoint of respect for human rights and their limits, and from the standpoint of professional competence, preservation of autonomy, and the integrity of the profession of

psychology. Dealing with ethical dilemmas is part of everyday life in correctional institutions, and successful solutions require professionally trained and personally mature personnel who must be carefully selected and trained for this type of work and who should also be appropriately appreciated by the political and professional public. Raising ethical dilemmas is particularly important in prison work because the enforcement of criminal sanctions by law interferes with certain human rights, risking excessive control and restriction. The article also addresses the ethical burden of psychologists in prisons.

Keywords: serving a prison sentence, right to freedom, resocialization, personality disorders, mental disorders, suicide prevention, the dual role of the psychologist, supervision

Ethical Content in the Work of a Forensic Expert in the Field of Family Matters

Abstract

The judicial expertise of the psychological profession in Slovenia has been experiencing a crisis in recent years, which resonates within public and professional circles. There was a great shortage of court experts, and at the same time there was a loud criticism of the quality of expert work, which was joined by controversies about which psychologists are even competent to perform expert work. In this sensitive atmosphere, at the initiative of the Ministry of Justice of the Republic of Slovenia, a new field of expertise called Family Psychology was established in 2017, which offers a comprehensive model of expert work with an emphasis on psychological research and assessment of parental fitness and family relationships. Previously, only experts in the field of clinical psychology performed work in family matters. In the field of forensic expertise in family matters today, we are faced with ethical problems in the work itself, on the one hand, and ethical problems on a systemic level, on the other. The issue is complex and requires a great deal of social responsibility, as it will be necessary to attend to professional development and ethical action at all levels. The paper primarily presents ethical violations in the performance of expert work, which are more often detected in the following areas: methodology of psychological assessment,

selection of psychodiagnostic instruments, treatment of the child, psychological criteria in assessing the benefit of a child, communication with participants, and preparation and structure of the expert opinion. In the introduction, the current situation at the systemic level, or within the framework of the psychological profession, is also presented.

Keywords: forensic expertise in family proceedings, psychological assessment of parental fitness, expert opinion, ethical violations in forensic expertise, family psychology

Ethical Content in Psychology Research

Abstract

The pursuit of new knowledge is a valuable human endeavour. When it is based on systematic and empirical research, it is an important means of advancing science. Research in psychology spans all branches of the discipline and encompasses a wide range of research methods, which vary according to the problem and the area studied. Despite the differences in research methods, the common goal of psychological research is to gain a better understanding of the world we live in, the events we experience and, above all, the human experience in all its intrapersonal and interpersonal aspects. The knowledge gained from psychological research brings many benefits and invaluable insights into the causes of human behaviour, emotions and thoughts, as well as many related phenomena and the relationships between them. The ethical dilemmas in psychological research are many and varied. They concern, on the one hand, the relationship with research participants and, on the other, the proper conduct of research procedures to ensure the validity of scientific findings. In practise, frequent issues are related to appropriate research design and their implementation, including data collection and storage, and ensuring non-biased research processes. The use of modern technologies in research also raises new issues that require in-depth consideration to ensure ethical research practises.

Keywords: research ethics, reliability, validity, informed consent, ethics committee

Ethical Content in Music-Psychological Research

Abstract

Ethics in music has a long history, as the question of the effects of music on the good and the bad in the individual and the community has been with us since the very beginnings of human civilization. The ethics of music is linked to the original evolutionary function of music, promoting holistic wellbeing in the individual and society. On the other hand, the ethics of music-psychological research has a short history, as the field has not received sufficient attention except in isolated cases (Sloboda, 2005). In this paper, we aim to illustrate the connection between music and ethics; we present ethical dilemmas in music therapy and music education that are transferable to the field of music-psychological research. Finally, we highlight some concrete ethical dilemmas. We anticipate that ethical dilemmas in music-psychology research will receive increasing attention in the coming years. The utility of music as a non-pharmacological means of promoting holistic wellbeing is increasing but is complex and needs to be grounded in content and methodology.

Keywords: ethics, music, psychology of music, music pedagogy, multidisciplinary

Intercultural Competencies in the Work of Psychologists

Abstract

Awareness and understanding of cultural diversity are becoming increasingly important in everyday psychological work. Recent global events, such as the COVID pandemic and the Ukrainian crisis, have made health inequalities between ethnic majorities and minorities even more profound, and psychologists' work needs to respond to these circumstances. The psychological code of ethics outlines the key principles of work, and many of these principles are directly related to working with a culturally diverse clientele. Moreover, it applies to psychologists practising in Slovenia as well as in the United Kingdom. This chapter describes a few ethical dilemmas that psychologists can face when working in a modern multicultural society. We talk about the cultural sensitivity of psychological methods, (inequalities in) accessibility of psychological services, cultural-related research biases, and a

lack of diversity within psychology. The examples are based on real cases and will hopefully be relevant to a wide range of audiences. Each case discussion ends with guidelines for psychologists' everyday practice. Regardless of our work context, psychologists should aim to develop hypotheses and formulations adapted to individuals' cultures, habits and values. Finally, psychologists are responsible for using culturally adapted and sensitive methods, and to promote research for better understanding of cultural differences.

Keywords: multi-cultural, diversity, inequalities, cultural-sensitivity

Ethical Content in the Use of Means for Psychological Assessment

Abstract

Traditionally, psychologists use psychological tests in psychological assessment, and we acquire knowledge of their use in the course of our studies. In this chapter, we only address ethical dilemmas related to psychological tests, regardless of the psychologist's field of work. More about dilemmas in psychological assessment can be found in other chapters. There are many ethical dilemmas in the field of test use, and we have described unauthorised, non-standardised, non-normalised use of psychological tests, when an old psychological test should be replaced with a new, up-to-date version, what to do when participants in a psychological assessment request psychological tests and their results, and how the psychologist should protect the material. In describing good practises, we have first relied on Slovenian sources, the Code and the International Guidelines for Test Use adopted by the Slovenian Psychologists' Association (DPS) in 2005, European (European Federation of Psychologists' Associations - EFPA) and international sources (International Test Commission - ITC), and also mentioned well-established sources from the USA. We are aware that there are many other equally important and good sources to learn from.

Keywords: assessment, test, safe-keeping of tests, communication of results, outdated tests, unauthorised tests

Ethical Guidelines and Psychological Practice in the Field of Telepsychology

Abstract

Telepsychology represents a quickly developing form of service provision in psychology, based on the use of telecommunications. Due to the technological advancements and societal changes during the COVID-19 pandemic, it has established itself at the heart of psychology and has become one of the most innovative and promising attempts at providing psychological treatments. However, telepsychology has also brought new ethical dilemmas and has reawakened old ones in disguise. Due to its roots in technological development it represents a catalyst for the dialog between psychologists and information technology specialists, work organizations and users of psychological assessments and treatments. It also encourages the development of existing clinical competencies such as guarding the privacy of our clients, boundary setting and the development of new approaches towards dealing with crisis interventions. We expect that a proactive approach geared toward informing the wider public about (in)efficient interventions available on the internet will gain in prominence and feel that the use of psychological assessment via telepsychology will require a good deal of critical thinking in ethical decision-making in the future.

Keywords: telepsychology, telecommunications means, technology, video call, crisis interventions, ecological momentary assessment, virtual

Ethical Content in the Field of Suicidal Behaviour

Abstract

Suicidal behaviour is a complex and serious problem for which, despite various studies, there are no objective answers to the 'correct' approaches. This results in many ethical dilemmas, both in direct work with (suicidal) clients, public-health interventions, as well as in research in the field of suicidal behaviour. Professional ethical work is supported by ethical principles written in ethical codes. These differ slightly between the various expert groups but are similar in their basic and key principles. For practical work with a suicidal client, the principles of autonomy, informed consent,

the duty to protect the client, ensuring the common good for the client, harmlessness, and confidentiality are key principles. In research of suicidal behaviour, ethical dilemmas arise in, among other things, the definition of research questions, ways to address them, sample selection and the burden on participants, and in working with vulnerable groups. In practice, we particularly often encounter dilemmas in how to act when a mental health professional receives information that an adolescent is thinking about suicide, how to prepare for counselling work in an online setting with a potentially suicidal client, how to proceed when we identify potentially suicidal participants in online research, and how to act when we identify a problematic article reporting on suicide.

Keywords: suicide, suicidal behaviour, suicidal ideation, research, confidentiality

Ethics in the Creation of Media Content for Children and Young People

Abstract

As children develop, they are increasingly able to understand and actually use media. Basic skills are acquired in childhood, and in adolescence and adulthood these develop into advanced media competence, which enables a deep understanding of media messages and a critical confrontation with them. Despite the decline in interest in traditional television viewing, television content creators are still thoughtfully and dedicatedly creating quality content that children and young people can watch on linear television, and even more often on digital platforms. There are many providers of media content in Slovenia, and the most important role in this is certainly played by the only public media service, Radiotelevizija Slovenija. Our central public media and cultural institution creates and broadcasts content for different target groups, and has a special responsibility towards children, providing them with a wide selection of programme content and protecting them from programme content that could harm their development. In addition to creative work, the Children's and Youth Programmes also ensures compliance with the Act on Audiovisual Content, the General Act on the Protection of Children

in Audiovisual Content, the Guidelines for Reporting on Children and the internal Guidelines for the Protection of Children in RTV Slovenia's programmes and the Working Code in the Children's and Youth Programmes. In our daily work, we encounter many ethical dilemmas, which we also discuss in this article.

Keywords: ethics in the creation of media content, digital media for children and young people, media competences, media psychology, codes and guidelines of work in RTV Slovenija programs

Teaching Ethics in the Study Programmes of the Department of Psychology, Faculty of Arts, University of Ljubljana

Abstract

The chapter presents the ethical content taught in the 1st and 2nd phase study programmes in psychology at the University of Ljubljana. The study programme does not contain a separate subject of ethics. Instead, this content is covered in several basic and applied subjects. A large part of the topics covered relates to ethics in research with human subjects, introducing students to important aspects of ethical conduct in research, and also developing ethical competencies by applying the acquired knowledge in the preparation of their own research. Courses also teach ethical competencies in psychological assessment and practical work in applied fields of psychology. This chapter presents some examples of the teaching of ethical conduct in selected fields of psychology and presents the idea of developing a reflective professional as a fundamental goal of academic psychology study. A reflective professional is a person who possesses and can apply the full range of competencies in solving specific problems in practice and science, with professional virtues that include personal, professional, organizational, and social values. Ensuring high-quality university degree psychology study programmes that combine science and practice is a necessary strategic goal for the advancement of the psychological profession and ethics that all who train for the psychological profession must actively pursue.

Keywords: study programme in psychology, syllabus, teaching ethics, research ethics, reflective practitioner

Teaching Ethics in the Study Programmes of the Department of Psychology, Faculty of Arts, University of Maribor

Abstract

In the following chapter we present formal and informal aspects of teaching ethics and ethics-related topics at the Department of Psychology, Faculty of Arts, University of Maribor. In this chapter, we recognize the importance of teaching ethics and addressing ethical dilemmas in the Department, guided by key international and national conventions, codes and guidelines. Formally, students in the undergraduate programme are offered the elective course Ethics, which addresses directly and in depth the philosophy of ethics and the ethics of psychology, and encourages critical and informed reflection and debate on practical and theoretical problems, issues and dilemmas. Some content is also devoted to ethics and ethical issues in other courses, such as Psychometrics or Introduction to Clinical Psychology. At the postgraduate level, students undertake the compulsory course Professional Ethics, where they are introduced to the various moral aspects of psychological treatment, research and counselling. The chapter also presents informal data on the teaching of ethics and ethical content provided by the instructors of each course. It is evident that ethics and ethical issues are also addressed in a number of other courses where ethics-related content is not formally prescribed (e.g. Psychopathology, Introduction to Work and Organizational Psychology, Clinical Neuropsychology). The chapter also describes other activities of the department that address ethics and ethical dilemmas, as well as the practical translation of theoretical ethical knowledge, which is promoted by a commitment to adherence to the principles of professional practice by psychologists prior to internship and at the end of their studies. Last but not least, we stress the need for students to be more exposed to concrete situations or examples of dilemmas, to understand ethical dilemmas on an emotional level, and to relate them to current political and social influences.

Keywords: ethics, teaching, psychology study

Teaching Ethics in the Study Programmes of the Department of Psychology, Faculty of Mathematics, Natural Sciences and Information Technologies, University of Primorska

Abstract

This chapter delivers information about teaching and studying ethics in undergraduate and graduate study programmes of Biopsychology and the postgraduate study programme of Psychology at the University of Primorska. The course Ethics and Humanity is being updated and will be renamed Ethics in Psychology and Biopsychology. In addition, the subject of ethics is integrated in various other courses. A large part is covered in courses about research methods and the foundational courses for psychological testing. Furthermore, the contents of ethics are systematically included in three major applied fields where students are introduced to contextuality of ethical dilemmas. Teaching and studying ethics is interactive, providing students with numerous opportunities to analyse different cases and situations for ethical review and response. Throughout discussions they build on their arguments and develop critical thinking. Taking pedagogical needs into account, a Research Ethics Committee has been established in the Department of Psychology, with the aim to educate, understand and review ethical dilemmas in research work.

Keywords: ethical principles, teaching and learning ethics, lifelong education, experiential learning

Teaching Ethics in the Study Programme Psychology at Sigmund Freud University – Ljubljana branch

Abstract

The Sigmund Freud University Vienna (SFU) is accredited with the Austrian national commission for higher education. Its Faculty of Psychology has a branch in Ljubljana. The University operates in accordance with Austrian law and the ethical guidelines for professional psychologists. The University's branches beyond Austria (in Italy, Germany and Slovenia) also comply with the national codes and laws of the countries where they operate. The branch in Ljubljana thus adheres to the ethical code of the

Slovenian Psychologists' Association, the ethical rules of the SFU Ljubljana and other rules that govern the ethical conduct of students and lecturers alike. All branches follow the same curriculum. At the undergraduate level, students are monitored individually from the introductory seminar until the completion of their studies. The experiential subjects that focus on self-exploration and group dynamics help students to gain insight into themselves and others. Such subjects are included in all study terms to facilitate proper growth for professional practice. The common denominator shared by most of the practical subjects is ethics. Students learn about various aspects of ethical codes. Their understanding is consolidated by completing seminar, research and project assignments. Practical training is optional at the undergraduate level, and compulsory at the master's level, where students meet with specific ethical dilemmas, which are resolved at compulsory group supervision sessions. Before the practical training, they attend a seminar on mobbing. Young people are thus educated for an ethical stance at various levels throughout their studies. The University has set up a hotline called 'I Am Listening', where students from various psychology, psychotherapy and psychosocial courses work as volunteers and develop a feel for people, empathy and, through regular supervision, an ethical stance in counselling work.

Keywords: self-awareness, taking care, supervision, practice, volunteering

Ethics in the Supervision of Psychologists

Abstract

During their first year of practice, all psychologists should have supervisors to assist them in their professional development, and after completing a year of supervised practice, they should be evaluated to determine if they are qualified to practice independently. This chapter presents the importance of supervision in developing ethical awareness and competence. The most common ethical problems in supervision are presented: boundary crossing, the problem of multiple relationships, the difficulty of balancing the evaluative and supportive roles of supervision, the problems of the power differential, different theoretical orientations, and

the lack of discussion about a supervisory relationship. Two cases of ethical issues are presented in more detail. The first relates to the promotion of one-way feedback in supervision, the second to the violation of confidentiality in psychological treatment and supervision. In both cases, the main ethical dilemmas and relevant principles of the code of psychologists' professional ethics (KEV DPS, 2019) are identified and possible ways to resolve such dilemmas are suggested. The authors conclude that the key to developing ethical competence in supervision is to constantly and systematically reflect on the actions of the supervisee and the supervisor. Reflection raises awareness of potential ethical problems and encourages thinking about how they might be resolved or prevented. For the development of professional competence, supervision by a trained supervisor that encourages such reflection is extremely important, not only for novices but also as a psychologist's career progresses.

Keywords: supervision, supervisor, supervisory relationship, feedback, confidentiality

Teaching and Learning Ethics

Abstract

Psychology, as a science that studies human behaviour, requires knowledge of ethics and the principles of ethical behaviour in its work. Key documents on the ethical work of psychologists were created within the framework of EFPA - European Federation of Psychologists' Associations, with the aim of raising awareness and unifying ethical standards within the European area. Special emphasis is also placed on teaching and learning ethics. Therefore, this paper will present different approaches, and their importance and effectiveness in teaching and learning ethics. The paper concludes with a set of challenges in teaching and learning ethics.

Keywords: teaching and learning ethics, lifelong education, experiential learning, students, interactive teaching methods, social context of education

Models and Techniques for Handling Ethically Sensitive Situations

Abstract

Ethical decision-making is influenced by multiple factors: cognitive, emotional, and others, including those related to neurobiology, personality, self-awareness, and the social environment. Therefore, there are several implications for teaching ethics and ethical decision-making in psychology. While most efforts to teach ethics in psychology in the 20th century focused on the importance of rational factors, the current emphasis in teaching ethics is based on methods that combine the influence of emotions and other non-rational factors with the influence of rational ones (Korkut and Sinclair, 2020). In the present article, we will talk about both. In the first part, we present different cognitive models that encourage the process of ethical decision-making and effective ethical behaviour in psychologists. In the second part, various techniques and exercises are presented that address our emotional, motivational, personality and other characteristics, also with the aim of strengthening ethical sensitivity and the most effective ethical behaviour of psychologists (case studies, role-playing, self-reflection, effective thinking techniques, critical thinking, exploration of values, active listening, mindfulness). Teaching and training in the field of ethics should be a key component of the curriculum at the undergraduate and postgraduate level of psychology studies (Korkut, 2020) and a mandatory element of lifelong professional development and supervision in the profession of psychologist.

Keywords: techniques for teaching ethics, cognitive models of ethical decision-making, emotional and personality factors of ethical behavior, lifelong development of ethical sensitivity, the profession of a psychologist

Recenzija knjige

Janek Musek

Knjiga je unikatno delo v slovenski psihološki literaturi in izjemno tudi med psihološkimi deli v svetu. Je pregled vseh najpomembnejših etičnih vidikov psihološkega dela na najrazličnejših področjih. In temu primerno je delo tudi obsežno: zajema kar 32 poglavij, pri nastajanju katerih je sodelovalo 63 slovenskih psihologov ter psihologinj.

Z besedami obeh urednic: »Knjiga ponuja vpogled v osnovne koncepte o etiki in razvoj standardov etike v psihologiji ter opisuje delovanje komisij in strokovnjakov na tem področju. Delovanje slovenskih psihologov umešča v mednarodni (predvsem evropski) prostor in popisuje aktivnosti za krepitev etične zavesti psihologov pri nas. Če želimo krepiti strokovno identiteto psihologov, moramo razumeti svojo strokovno preteklost in družbeno umeščenost stroke. S tem se krepi tudi naša družbena moč in odgovornost.«

Psihološki poklic je med tistimi, kjer so etična merila in pravila najpotrebnejša in kjer morajo biti v praksi – podobno kot npr. v zdravstvenih poklicih – najprisotnejša ter najbolj upoštevana. Zato si v psihološki stroki širom po svetu že dolgo prizadevajo urejati etična vprašanja, ustvarjati etične kodekse in jih po potrebi prilagajati spreminjajočim se razmeram. Posebna pozornost pri tem velja ključnim vidikom psihološke etike, kot so dobrobit in neškodljivost, odgovornost, poštenost in integriteta, pravičnost in spoštovanje pravic ter dostojanstva. V teh prizadevanjih slovenska psihologija ni izjema in pričujoča knjiga opisuje, kako so etična

prizadevanja potekala pri nas in kako v sodobni slovenski psihologiji potekajo danes.

Etika je sestavni del vseh področij psihološkega dela, od znanstvenega raziskovanja do vseh oblik praktične psihološke dejavnosti. Knjiga opisuje etično problematiko pomembnih področij psihološkega dela, kar vključuje raziskovanje in ocenjevanje (psihodiagnostiko), vzgojo in izobraževanje, klinično psihologijo, psihologijo v zdravstvenih dejavnostih, psihološko svetovanje, delo v centrih za socialno delo in v varstveno delovnih ustanovah, delo v gospodarskih organizacijah, psihološko delo v umetnosti, v medijih in na raznih področjih digitalizacije, psihološko delo v športu, prometu, policiji, sodstvu, izvedenstvu, zaporih, vojski, psihološko delo ob nesrečah in drugih kriznih situacijah itd. Opazen je tudi poudarek na etični problematiki psihološkega dela z družino, otroki in s starostniki, pri kulturni različnosti in še zlasti v zvezi s psihičnimi problemi, težavami in motnjami (nevroze, osebnostne motnje, psihoze, samomorilnost idr.).

Delo je neprecenljiv vpogled slovenskih psihologov v etična vprašanja njihovega dela. Poleg psihologov pa je knjiga priporočljiva za vse, ki jih zanimata etična problematika dela z ljudmi in reševanje etičnih problemov v praksi.

Ljubljana, avgust 2023

Knjigi *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* na pot

Tanja Kajtna

Knjiga *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* je izjemno poglobljen pregled etičnih vsebin, ki bo zanimal vsakogar, ki je kadar koli poskušal kakšno psihološko znanje prenesti v prakso, raziskovati (ne le na področju psihologije), ki se je kdaj v refleksiji zalotil pri vprašanju »Ali je bilo to prav« ... Mislím, da lahko mirno rečem, da bo knjiga zanimiva ne le za vsakega psihologa in študenta psihologije, ampak da zmóre doseči širši nabor bralcev.

Urednici Vita Poštuvan in Mojca Čerče sta se lotili težke naloge – prikazati etiko s številnih vidikov; uspelo jima je doseči in uskladiti razmišljanja več kot 60 avtorjev, ki v osupljivih 32 poglavjih predstavijo velik opus etičnih vsebin.

V prvem sklopu najdemo opise tega, kaj je etika in kaj etika v psihologiji, sledi podroben opis razvoja etičnih standardov v psihologiji, kjer osrednje mesto zavzema predstavitev *Kodeksa poklicne etike psihologov*, zadnja verzija katerega je v okviru Društva psihologov Slovenije izšla leta 2019. Podrobno je predstavljena aktivnost Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije. V tem delu se knjiga dotakne tudi bioloških osnov moralnosti.

V drugem, najboljšežnejšem sklopu lahko veliko preberemo o etičnih vsebinah pri delu psihologa v različnih okoljih. Avtorji tako predstavijo etične vidike pri psihološkem delu v vzgoji in izobraževanju, zdravstveni dejavnosti, psihološkem svetovanju, centrih za socialno delo, varstveno

delovnih centrih, delovnih organizacijah, medicini dela, prometa in športa, športu, policiji, kriznih situacijah in nesrečah, Slovenski vojski, zaporih, sodnem izvedenstvu, pri raziskovanju psihologije in glasbenopsihološkem raziskovanju. Ta področja so izjemno raznolika, nekatera so obsežna in na njih deluje veliko število psihologov, na mnogih pa le po kakšnih deset. Vsa ta poglavja odlikujejo izjemni primeri, za katere je očitno, da so vzeti iz prakse; pi vseh primerih avtorji ne le izpostavijo dileme, ampak predlagajo tudi usmeritve za ravnanje in odlično podprejo opise okolja, v katerem delujemo psihologi.

Tretji sklop predstavlja etično občutljive teme pri delu psihologa. Najprej se avtorji dotaknejo medkulturnih kompetenc pri delu psihologa in izpostavijo pomen prilagojenosti kulturi ter dostopnosti storitev za etične manjšine. Naslednje poglavje spregovori o uporabi sredstev za psihološko ocenjevanje, kjer izpostavijo pogosto uporabo neavtoriziranih in nestandardiziranih sredstev; izjemno poučno je tudi poglavje o etičnih smernicah za rastoče področje telepsihologije. Predstavljeni so etični vidiki področij samomorilnega vedenja ter ustvarjanja medijskih vsebin za otroke in mlade, kjer je izpostavljena dilema pri izboru otrok, ki želijo nastopati v oddajah.

Naslednji sklop predstavi, na kakšen način psihologi tekom študija in skozi poklicni razvoj prihajajo v stik z etičnimi vsebinami. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani so etične vsebine razpršene po več predmetih, študente pa poskušajo vzgojiti v reflektivne strokovnjake, kar omogoča etično delovanje skozi celotno poklicno delovanje. Na Filozofski fakulteti v Mariboru imajo tudi obvezne in izbirne predmete, ki se primarno osredotočajo na etiko, v obširnem seznamu pa vidimo, da se etike tako ali drugače dotikajo še mnogi drugi predmeti; prav takšna praksa je tudi na Univerzi na Primorskem, kjer deluje tudi Komisija za etiko raziskovanja. V knjigi najdemo tudi sestavek, ki so ga pripravili na ljubljanski podružnici Univerze Sigmunda Freuda in kjer je poleg etičnih vsebin pri predmetih ter lastne etične komisije kot osnova etičnega raziskovanja predstavljena tudi skrb zase – za to poglavje bi rada izpostavila, da morda nekoliko manj natančno prikaže etične vsebine tekom študija, kar je verjetno posledica zelo majhnega števila študentov psihologije, vsaj v primerjavi z ostalimi tremi fakultetami. Zanimivo pa je tudi poglavje, ki govori o etiki v superviziji psihologov, kjer sta izpostavljena vloga mentorja in način podajanja povratnih informacij mentorirancu.

Zadnji sklop je sestavljen le iz dveh poglavij, a prinaša izjemno praktične informacije, saj govori o krepitvi etične zavesti in razreševanju etičnih dilem – najprej je predstavljenih nekaj napotkov in predlogov, kako poučevati in učiti etiko, potem pa sledi odličen zaključek knjige, v katerem so opredeljeni modeli in tehnike, ki lahko pomagajo pri odločanju in ravnanju v etično občutljivih situacijah.

Knjiga pred vami združuje teoretična spoznanja, praktične primere, kritičen pogled na tisto, kar se je že zgodilo, in mnoge izvrstne ideje za ravnanje v prihodnje – vsekakor izjemno branje!

Ljubljana, julij 2023

Ocena knjige

Yeşim Korkut

Knjiga z naslovom *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* je obsežno gradivo, ki pred tehnično ureditvijo zajema več kot 600 strani, 63 avtorjev in 32 poglavij.

Knjiga v uvodu izpostavi bazične koncepte, ki se nanašajo na etiko in na načine institucionalne kultivacije etične zavesti. Temu sledi dvajset poglavij, ki se nanašajo na etične vsebine, kočljiva vprašanja in dileme s specifičnih področij dela psihologov. Pet poglavij se navezuje na učenje etike in etičnih vsebin študentov in supervizantov. Knjiga se zaključuje s poglavjema, ki promovirata etično zavest.

Zelo sem navdušena nad izčrpno in bogato naravo knjige. Avtorji so dobro izbrani in njihova razmišljanja globoko artikulirana. Delijo skupna etično občutljiva vprašanja in praktične primere, kako jih obravnavati. Smiselna razmišljanja, ki se opirajo na mednarodno priznane strokovnjake, bralce – predvsem, a ne izključno psihologe – spodbujajo k (ponovnemu) premisleku o svojem vedenju z etičnega vidika.

To je knjiga, ki jo je vredno prevesti in ponuditi mednarodnemu občinstvu. Dovolite mi, da ob tej priložnosti čestitam urednicama za njuno pomembno delo.

Istanbul, avgust 2023

O avtorjih

izr. prof. dr. Vita Poštuvan, univ. dipl. psih.

Slovenski center za raziskovanje samomora, Inštitut Andrej Marušič,
Univerza na Primorskem, Koper

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje
in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Vita Poštuvan se na Univerzi na Primorskem ukvarja z raziskovanjem, s preprečevanjem in posledicami samomorilnega vedenja. Kombinira znanstveno, pedagoško in strokovno delo pri nas ter v tujini. Njene objave dosegajo visoko citiranost. Izvaja svetovanja (VKT), skupine čuječnosti (MBCT) in razbremenilne razgovore v kriznih situacijah (kot članica Državne enote za psihološko pomoč URSZR). Je vodja Odbora za etiko pri EFPA, dolgoletna članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije in predsednica Komisije UP za etiko v raziskavah, ki vključujejo delo z ljudmi. Med drugim je prejemnica Zoisovega priznanja.

dr. Mojca Čerče, univ. dipl. psih.

Šolski center Slovenj Gradec, Slovenj Gradec

Mojca Čerče je zaposlena v Šolskem centru Slovenj Gradec. 15 let je poleg poučevanja psiholoških predmetov delala tudi v šolski svetovalni službi. Je kognitivno-vedenjska terapevtka, članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije in soavtorica priročnikov psihologije na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo. Redno se udeležuje različnih

domačih konferenc, okroglih miz, izvaja predavanja za učitelje ter je avtorica več strokovnih in znanstvenih člankov. Njeno poslanstvo je zavze-manje za duševno zdravje.

izr. prof. dr. Tomaž Grušovnik, univ. dipl. fil.

Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem, Koper

Tomaž Grušovnik deluje na področju filozofije edukacije in etike. Leta 2009 je kot Fulbrightov štipendist gostoval na Univerzi Nove Mehike (ZDA), leta 2011 je bil gostujoči predavatelj na Univerzi v Oslu, leta 2022 pa na Univerzi v Tampereu. Souredil je zbornika *Borders and Debordering* (Lexington, 2017) in *Environmental and Animal Abuse Denial* (Lexington, 2020), je tudi avtor osmih knjig v slovenščini, za eno od njih je bil leta 2022 nominiran za Rožančevo nagrado, istega leta pa je prejel nagrado Prometej znanosti.

dr. Polona Matjan Štuhec, univ. dipl. psih., spec. klin. psih.

Inštitut za klinično psihologijo in psihoterapijo, Ljubljana

Polona Matjan Štuhec se ukvarja s klinično psihološko diagnostiko in klinično psihološka pomočjo. Njeno področje dela so razvojna analitična psihoterapija, skupinska analiza, mentorstvo specializantom klinične psihologije, poučevanje razvojne analitične psihoterapije in skupinske analize ter supervizija obeh metod psihoterapije. Je tudi predsednica Komisije za etiko pri Zbornici kliničnih psihologov.

asist. dr. Tina Tinkara Peternej, univ. dipl. biokem.

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Tina Tinkara Peternej je študij biokemije pričela na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo UL, doktorski študij pa opravila v Avstraliji na šoli Human Movement and Nutrition Sciences. Kot podoktorska raziskovalka se je zaposlila na Kemijskem inštitutu v Ljubljani, kjer se je posvečala preučevanju kompleksnosti imunskega odziva. Od leta 2016 poučuje v okviru študijskega programa Biopsihologija na UP FAMNIT. Skozi svoje pedagoško delo skuša študente navduševati nad povezavo med umom in telesom ter pomembnostjo vloge celičnega dogajanja pri razpoloženju in vedenjskih vzorcih.

dr. Gordana Rostohar, univ. dipl. psih., spec. klin. psih. svet.

Gimnazija Brežice, Brežice

Gordana Rostohar je svetnica, zaposlena na Gimnaziji Brežice. Ves čas se dodatno izobražuje, v okviru Zavoda RS za šolstvo je delovala kot predsednica komisije za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami, predavateljica za multiplikatorje, v delovni skupini za evropske oddelke na gimnazijah, predmetni razvojni skupini za šolsko svetovalno delo in ekspertni skupini za delo z nadarjenimi. Je avtorica več strokovnih in znanstvenih člankov, v zadnjih letih se študijsko in raziskovalno ukvarja s področjem perfekcionizma pri mladostnikih.

Anja Vidmar, univ. dipl. psih.

Gimnazija Ledina, Ljubljana

Anja Vidmar je že več kot deset let zaposlena v svetovalni službi na Gimnaziji Ledina. Uspešno je zaključila izobraževanje iz vedenjsko-kognitivne psihoterapije in pridobila naziv terapevt VKT. Delovne izkušnje pa je pridobivala tudi na osnovni šoli in tudi s študenti pri vzpostavitvi sistema tutorstva na Univerzi v Ljubljani.

mag. Barbara Stožir Curk, univ. dipl. psih.

Osnovna šola Solkan, Solkan

Barbara Stožir Curk je zaposlena kot svetovalna delavka na OŠ Solkan. Je svetovalka mladostnikom v spletni svetovalnici To sem jaz (NIJZ) in sodelavka pri pripravi prispevkov za mladostnike. Je članica vodstva Sekcije psihologov v vzgoji in izobraževanju, urednica Facebookove strani Sekcije, članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije in članica Društva šolskih svetovalnih delavcev Slovenije. Pri svojem delu posebno pozornost namenja preventivnim dejavnostim na področju duševnega zdravja, delu z nadarjenimi učenci ter podpori starejšim in učiteljem.

mag. Tanja Bezić, univ. dipl. ped. in univ. dipl. vzg.

upokojena psihologinja

Tanja Bezić je upokojenka od leta 2019, prej dolgoletna vodja Področne skupine za šolsko svetovalno delo in Ekspertne skupine za delo z nadarjenimi na Zavodu RS za šolstvo, soavtorica programskih smernic za delo svetovalne službe v vzgoji in izobraževanju (1998), koncepta odkriva-

nja nadarjenih v vzgoji in izobraževanju (1998, 2019), soustanoviteljica in članica uredniškega odbora revije *Šolsko svetovalno delo* (1996–), avtorica in soavtorica številnih strokovnih ter znanstvenih člankov in monografij, organizatorica in aktivna udeleženka domačih ter mednarodnih konferenc.

Darja Krebelj, univ. dipl. psih. in univ. dipl. vzg.

Vrtec Kolezija, Ljubljana

Darja Krebelj je svojo poklicno pot pričela kot vzgojiteljica v vrtcu, zadnjih 16 let opravlja delo svetovalne delavke v vrtcu. Trenutno je zaposlena v Vrtcu Kolezija. V Centru Motus izvaja psihološko diagnostično ocenjevanje in svetovanje. Njeno osnovno poslanstvo je delo s predšolskimi in šolskimi otroki. Največ pozornosti namenja pomenu zgodnje obravnave otrok s posebnimi potrebami in rizičnimi dejavniki ter podpori strokovnim delavcem in staršem v smeri podpore zdravemu psihičnemu razvoju otrok.

Tanja Pristovnik, univ. dipl. psih., spec. klin. psih.

Klinika za pediatrijo, Univerzitetni klinični center Maribor, Maribor

Tanja Pristovnik je zaposlena na Kliniki za pediatrijo, UKC Maribor. Je v procesu izobraževanja za vedenjsko-kognitivno terapevtko, je tudi mediatorica v zdravstvu in svetovalka za prepoznavanje ter preprečevanje mobinga. Sodelovala je pri evropskem projektu za vzpostavitev multidisciplinarne in medinstitucionalne obravnave žrtev otrok ter prič kaznivih dejanj po modelu »Barnahus« (Hiša za otroke). V zadnjih letih se raziskovalno ukvarja z značilnostmi družinskega okolja pri otrocih in mladostnikih s čustvenimi ter vedenjskimi težavami.

Anja Bregar, univ. dipl. psih.

Zdravstveni dom Velenje, CDZOM, Velenje

Anja Bregar je v procesu opravljanja specializacije iz klinične psihologije. Zaposlena je v Zdravstvenem domu Velenje, kjer v okviru Centra za duševno zdravje otrok in mladostnikov ter razvojne ambulate dela pretežno z malčki in otroki. Pred tem je delovala na področju zaposlitvene rehabilitacije, opravljala delo šolske svetovalne delavke ter bila več let zaposlena v centru za usposabljanje, delo in varstvo. Je certificirana vodite-

ljica treningov starševstva Neverjetna leta ter v procesu izobraževanja na supervizijski stopnji vedenjsko-kognitivne psihoterapije.

Dea Gojčič, mag. psih.

Zdravstveni dom dr. Adolfa Drolca Maribor, CDZOM, Maribor

Dea Gojčič je specializantka klinične psihologije, zaposlena v Centru za duševno zdravje otrok in mladostnikov v Zdravstvenem domu dr. Adolfa Drolca Maribor. Zaključeno ima 2. stopnjo iz vedenjsko-kognitivne terapije na DVKT in 1. stopnjo razvojne analitične psihoterapije na IKPP. Je članica strokovne skupine evropskega projekta Promise 3, ki predstavlja model celostne obravnave otrok, žrtev kaznivih dejanj, po modelu »Barnahus«. Kot visokošolska sodelavka – asistentka je bila izvajalka kliničnih vaj na področju razvojne psihologije na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

doc. dr. Maša Žvelc, univ. dipl. psih.

Inštitut za integrativno psihoterapijo in svetovanje, Ljubljana

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Maša Žvelc je predavateljica na UP FAMNIT na Oddelku za psihologijo. Je tudi direktorica Inštituta za integrativno psihoterapijo in svetovanje, kjer izvaja psihoterapevtsko in supervizijsko prakso ter vodi izobraževanja iz integrativne psihoterapije ter supervizije. Je soustanoviteljica novega psihoterapevtskega pristopa, utemeljenega v knjigi *Integrative Psychotherapy: Mindfulness- and Compassion-Oriented Approach* ter predsednica častnega razsodišča Slovenske krovne zveze za psihoterapijo.

prof. dr. Robert Cvetek, univ. dipl. psih., spec. ZDT

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Robert Cvetek je predavatelj na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani na Katedri za zakonsko in družinsko terapijo ter psihologijo in sociologijo religije. Predava na podiplomskih programih s področja zakonske in družinske terapije ter je avtor številnih znanstvenih člankov in prispevkov s področja psihoterapije.

Irena Toš Koren, univ. dipl. psih., spec. psih. svet.

Center za socialno delo Sp. Podravje, Enota Ptuj, Ptuj

Irena Toš Koren dela na področju svetovanja posameznikom, parom in družinam v okviru socialnovarstvenih storitev, priprave psiholoških poročil ter mnenj v okviru javnih pooblastil na področju varstva otrok in družine (ogroženost otrok, razpad zakonske in zunajzakonske skupnosti ...) ter preventivnega dela in programov. Izvaja delo v paru in timsko delo.

dr. Anja Andrejč Balažic, univ. dipl. psih.

Center za socialno delo Pomurje, enota Ljutomer, Ljutome

Anja Andrejč Balažic izvaja svetovanje posameznikom, parom in družinam v okviru socialnovarstvenih storitev, pripravo psiholoških poročil ter mnenj v okviru javnih pooblastil na področju varstva otrok in družine (ogroženost otrok, rejništvo, posvojitve, razpad zakonske in zunajzakonske skupnosti ...) ter preventivno delo in programe.

Maida Koprič Vehabović, univ. dipl. psih.

Center za socialno delo Posavje, Enota Krško, Krško

Maida Koprič Vehabović izvaja svetovanje posameznikom, parom in družinam v okviru socialnovarstvenih storitev, pripravo psiholoških poročil ter mnenj v okviru javnih pooblastil na področju varstva otrok in družine (ogroženost otrok, rejništvo, posvojitve, delo ob razpadu zakonske in zunajzakonske skupnosti, nameščanje otrok v vzgojne zavode, izvajanje stikov pod nadzorom...) ter preventivno delo in programe. Izvaja delo v paru in timsko delo.

Irena Lovrenčič, univ. dipl. psih., spec. psih. svet.

Center za socialno delo Posavje, Enota Brežice, Brežice

Irena Lovrenčič deluje na področju svetovanja posameznikom, parom in družinam v okviru socialnovarstvenih storitev, priprave psiholoških poročil ter mnenj v okviru javnih pooblastil na področju varstva otrok in družine (rejništvo, posvojitve, razpad zakonske in zunajzakonske skupnosti ...).

Špela Kerčmar, univ. dipl. psih., spec. ZDT

Varstveno delovni center Murska Sobota, Murska Sobota

Špela Kerčmar je višja svetovalka in psihologinja na delovnem mestu individualne habilitatorke v Varstveno delovnem centru Murska Sobota. Njeno delo zajema organiziranje, spremljanje in izvajanje dela z uporabniki, vključenimi v storitev varstva, vodenja ter zaposlitve pod posebnimi pogoji. Pripravlja in izvaja individualiziran program za uporabnike. Sodeluje s svojci uporabnikov ter strokovnimi delavci in sodelavci. Izvaja individualne in skupinske obravnave. Spoštuje *Kodeks poklicne etike psihologov* in Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu.

dr. Katja Grgić, univ. dipl. psih.

Pristop, d. o. o., Ljubljana

Heeroi, d. o. o., Ljubljana

Katja Grgić deluje kot poslovni psiholog, trener in coach. Zaposlena je v svetovalni družbi Pristop, kjer od leta 2018 deluje z vizijo vzpostavitve strateškega upravljanja zaposlitvene izkušnje, razvoja zaposlenih, medosebnih odnosov ter transformacijo kulture družbe. Pred tem je bila 10 let zaposlena v agenciji HILL International. Je certificirana izvajalka programov usposabljanja odraslih, programov na osnovi teorije zavedanja odnosov, programov snovanja izkustvenih dogodkov, razvoja inovativnih kultur ter voditeljstva prihodnosti. Je (so)avtorica več znanstvenih člankov, monografij ter psihodiagnostičnih sredstev.

dr. Darja Potočnik Kodrun, univ. dipl. psih.

Centerkontura, d. o. o., Ljubljana

Darja Potočnik Kodrun ima opravljenih več strokovnih izpitov in študij transakcijske analize ter kognitivno-vedenjske terapije. Zaposlena je v podjetju Centerkontura, d. o. o., kot karierna in rehabilitacijska svetovalka, predvsem na področju zaposlovanja oseb s posebnimi potrebami. 15 let poleg svetovalnega dela izvaja predvsem psihološka testiranja. Vodi certifikacijo za izvajanje digitalnega psihometričnega ocenjevanja z orodjem, ki ga je razvila za kadrovsko področje. Redno se udeležuje različnih konferenc ter je avtorica in soavtorica strokovnih ter znanstvenih del.

mag. Eva Esih, univ. dipl. psih., MSc in Learning and Development in Organisations

Psy Byte, d.o.o., Grobelno

Eva Esih je mlada podjetnica, soustanoviteljica in direktorica podjetja PsyBit, ki razvija napredne digitalne programske rešitve za strateško selekcijo in spremljanje zaposlenih. Je članica Društva psihologov Slovenije, avtorica in soavtorica več znanstvenih del, redna udeleženka kongresov in izobraževanj ter vodilna organizatorica študentskega kadrovskega hekatona Kadrovski šprint. Pri delu jo vodi strast do strateškega kadrovanja.

Ana Frühauf, mag. psih.

IKEA Slovenija, Ljubljana

Ana Frühauf je pred kratkim zaključila magistrski študij psihologije v Ljubljani. V času študija je kot soavtorica sodelovala pri pisanju znanstvenih monografij s področja kadrovske in organizacijske psihologije. Praktične izkušnje je pridobila z delom v kadrovskih službah v različnih delovnih organizacijah in v kadrovski agenciji, trenutno pa je zaposlena kot kadrovska strokovnjakinja v podjetju IKEA Slovenija.

doc. dr. Marija Molan, univ. dipl. psih.

Klinični inštitut za medicino dela, prometa in športa, Ljubljana

Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Marija Molan, višja zdravstvena svetnica, je habilitirana za psihologijo dela in organizacijo na FF v Ljubljani in je nosilka predmetov Psihologija dela ter Človeški in organizacijski faktor na FKKT. Pri raziskovalnem in strokovnem delu se posveča zagotavljanju ravnotežja med obremenitvami ter obremenjenostjo v delovnem okolju, za kar je razvila model razpoložljivost – humanizacija. Razvila je diagnostične postopke za ugotavljanje obremenjenosti pri delu, kognitivne učinkovitosti in dobrega počutja.

Matej Čeh, univ. dipl. psih.

Klinični inštitut za medicino dela, prometa in športa, Ljubljana

Matej Čeh je zaposlen kot psiholog v zdravstveni dejavnosti ter deluje na področju preventivnega varovanja zdravja delavcev, voznikov in športnikov. Delo obsega izvajanje usmerjenih psihodiagnostičnih postopkov, iz-

delavo strokovnih mnenj in predlogov z namenom zagotavljanja varnosti ter zdravja in ocenjevanja tveganj na delovnem mestu ter v prometu. Aktivno sodeluje v strokovnih združenjih s področja dela in se raziskovalno ukvarja s področjem identifikacije ter analize tveganj, preučevanjem vpliva človeških faktorjev in razvojem usmerjenih psihodiagnostičnih postopkov.

doc. dr. Maja Smrdu, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Maja Smrdu je športna psihologinja, ki se s področjem etike, zlasti v športu, ukvarja še iz časov svojega dodiplomskega študija. Predhodno je bila članica etične komisije DPS, trenutno je članica etične komisije Olimpijskega komiteja Slovenije in Evropskega olimpijskega komiteja, redno pa sodeluje tudi z drugimi sorodnimi institucijami, npr. s Slovensko protidopinško agencijo (SLOADO). S področja etike v športu je napisala več knjig in člankov.

Tina Jeromen, univ. dipl. psih.

Psiholab, Tina Jeromen, s. p.

Tina Jeromen je diplomirana psihologinja, bivša vrhunska plavalka in trenerka ter predvsem športna psihologinja. Vodi svoje podjetje Psiholab, koordinira in uresničuje strokovne cilje Sekcije za športno psihologijo pri Društvu psihologov Slovenije. Predava trenerjem in psihologom, v soavtorstvu je napisala knjigo *Šport z bistro glavo*, priročnik, ki je temeljna literatura za študente na Fakulteti za šport, sodelovala je pri zasnovi in pisanju knjige *Osnove praktične športne psihologije*. Je članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije.

mag. Dejan Kozel, spec. klin. psih.

Policija, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana

Dejan Kozel je supervizant kognitivno-vedenjske psihoterapije, zaposlen v Ambulanti medicine dela v Službi za varnost in zdravje pri Ministrstvu za notranje zadeve. Njegova področja dela so kliničnopsihološko ocenjevanje, krizne intervencije, psihološko svetovanje in psihoterapija. Je tudi član uredniškega odbora revije za teorijo in prakso klinične psihologije *Klip*.

Petra Brne, mag. psih.

Policijska uprava Koper, Koper

Petra Brne je zaposlena na Policijski upravi Koper kot samostojna policijska inšpektorica – psihologinja, kjer zaposlenim nudi psihološka svetovanja, izvaja različne delavnice in predavanja ter sodeluje v kadrovskih in preiskovalnih postopkih. Pred tem je delala v Upravi za probacijo, kjer je delala s storilci kaznivih dejanj. Na UP FAMNIT kot zunanja izvajalka predava izbirni predmet Forenzična psihologija. Po zaključenem študiju je na italijanski Mednarodni akademiji forenzičnih znanosti opravila specialistično usposabljanje iz forenzične psihologije.

Blanka Simšič, univ. dipl. psih.

Policija, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana

Blanka Simšič je zaposlena v Policiji na področju psihološke pomoči zaposlenim. Podiplomsko se je na Institutu IPSA usposabljala iz transakcijsko-analitične psihoterapije in EMDR, redno pa se je udeleževala tudi dodatnih specialističnih usposabljanj v Sloveniji in tujini. Več let je psihoterapijo izvajala tudi v okviru zasebne prakse pod redno supervizijo.

Mirjana Savić, univ. dipl. psih.

Policija, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana

Mirjana Savić je zaposlena kot višja policijska inšpektorica – psihologinja v Centru za raziskovanje in socialne veščine Policijske akademije na Generalni policijski upravi. Njeno osnovno področje dela je vodenje Delovne skupine za psihološko pomoč in podporo uslužbencem policije ter koordiniranje psihološke dejavnosti v policiji. Poleg tega predava in izvaja delavnice z različnimi psihološkimi vsebinami, izvaja kadrovske postopke ter nudi psihološko pomoč zaposlenim.

Peter Markič

upokojeni psiholog

Peter Markič je že deset let član državne enote za psihološko pomoč reševalcem po težjih intervencijah. Izvaja skupinske in individualne razbremenilne pogovore za poklicne ter prostovoljne gasilce, prve posredovalce, operaterje 112, gorske reševalce, kinologe in jamarske reševalce. Je soavtor in izvajalec programa za usposabljanje zaupnikov. Izvaja tudi supervizije za zaupnike. Sodeluje na mednarodnih in domačih vajah množičnih

nesreč. Predava v Gasilski šoli ter na številnih izobraževanjih v organizaciji Uprave za zaščito in reševanje. V Šoli za ravnatelje predava etiko.

mag. Mateja Štirn, univ. dipl. psih.

ISA institut, Ljubljana

Mateja Štirn izvaja psihološko svetovanje, psihoterapijo, supervizijo in svetovalno-izobraževalne programe za krepitev ter zaščito duševnega zdravja. Dela s posamezniki in skupinami. Izvedla je številne programe za krepitev osebne prožnosti, za ravnanje v kriznih situacijah in nudenje psihosocialne podpore posameznikom ter za izvajanje preventivnih programov za preprečevanje nasilja. Že vrsto let nudi psihološko pomoč udeležencem različnih kriznih dogodkov. Za več organizacij izvaja psihološko pomoč zaposlenim. Je soavtorica monografije *Psihosocialna pomoč po nesrečah in drugih kriznih dogodkih*.

mag. Nataša Troha, univ. dipl. psih.

Ministrstvo za obrambo, Ljubljana

Nataša Troha je psihologinja z večletnimi izkušnjami dela v Slovenski vojski. Sedaj deluje v upravnem delu Ministrstva za obrambo v Službi za kadrovske zadeve na področju razvoja kadrov. V Slovenski vojski je poleg razvoja psihološke stroke v vojski izvajala tudi druge naloge, kot so: psihološka selekcija, izobraževanje in usposabljanje iz psiholoških vsebin, psihološko svetovanje in pomoč, svetovanje poveljujočim in delo pri raziskovalnih projektih.

Alja Vižintin, mag. psih.

Ministrstvo za obrambo, Generalštab Slovenske vojske, Ljubljana

Alja Vižintin delo psihologinje opravlja na taktični ravni v 72. brigadi Slovenske vojske. Njene glavne naloge so podpora poveljujočim pri delu z ljudmi, psihološko svetovanje in pomoč pripadnikom ter njihovim družinskim članom, spremljanje psihosocialnega stanja enot, izobraževanje in usposabljanje pripadnikov, priprave na misije in sodelovanje pri selekcijskih postopkih.

mag. Tanja Madjar, univ. dipl. psih.

Zavod za prestajanje kazni zapora Maribor, Maribor

Tanja Madjar je od leta 2008 zaposlena v mariborskem zaporu. Do leta 2018 je opravljala delo psihologinje. Trenutno zaseda delovno mesto vodje oddelka za vzgojo, s čimer je odgovorna za organizacijo in koordinacijo dela na oddelku, njegov razvoj ter reševanje sprotne aktualne problematike.

Andreja Demšar, univ. dipl. psih.

Zavod za prestajanje kazni zapora Ig, Ig

Andreja Demšar je od leta 2018 zaposlena na delovnem mestu psihologinje v Zavodu za prestajanje kazni Ig, ki je edini ženski zapor v Sloveniji.

mag. Metoda Maj, univ. dipl. psih., spec. psih. svet.

SO-DELOVANJE, Metoda Maj, s. p., Sodno izvedenstvo, psihološko svetovanje in izobraževanje, Brezovica pri Ljubljani

Metoda Maj ima dolgoletne izkušnje na področju priprave psiholoških mnenj v sodnih postopkih, vrsto let je delala v okviru zaposlitve na področju socialnega varstva, od leta 2018 pa kot sodna izvedenka za področje psihologija družine. Raziskovalno se ukvarja s psihodiagnostiko medosebnih odnosov in z razvojem novih psihodiagnostičnih orodij. Razvija celosten model psihološkega sodnega izvedenstva v družinskih zadevah. V svojih predavanjih o družinski problematiki veliko pozornosti posveča etičnim vprašanjem in dilemam, v preteklosti je bila tudi članica Komisije za etična vprašanja pri Društvu psihologov Slovenije.

doc. dr. Nuša Zadravec Šedivy, univ. dipl. psih.

Slovenski center za raziskovanje samomora, Inštitut Andrej Marušič, Univerza na Primorskem, Koper

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Nuša Zadravec Šedivy se ukvarja z raziskovanjem in s preprečevanjem samomorilnega vedenja. Osredotoča se na preučevanje duševnega zdravja in kvalitete življenja specifičnih ranljivih skupin ter oblikovanje in implementacijo javnozdravstvenih intervencij v praksi. Kot raziskovalka je vključena v različne nacionalne in mednarodne raziskovalne ter intervencijske projekte. Ob raziskovalnem delu je izvajalka programov NARA

– na čuječnosti temelječe kognitivne terapije ter poučuje na študijskih programih Oddelka za psihologijo UP FAMNIT.

doc. dr. Tina Podlogar, univ. dipl. psih.

Slovenski center za raziskovanje samomora, Inštitut Andrej Marušič,
Univerza na Primorskem, Koper

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje
in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Tina Podlogar sodeluje pri načrtovanju in izvajanju raziskovalno-intervencijskih projektov s ciljem krepitve duševnega zdravja ter preprečevanja samomorilnega vedenja, pri katerih je etičnost delovanja ključnega pomena. Teoretična znanja prenaša v prakso na različnih področjih: od promocije duševnega zdravja preko različnih oblik preventive do nudenja individualnih in skupinskih oblik psihološke pomoči. Te vsebine poučuje v okviru psiholoških študijskih programov. Je aktualna predstojnica Oddelka za psihologijo UP FAMNIT ter članica Komisije za etiko v raziskovanju, ki deluje v okviru le-tega.

doc. dr. Katarina Habe, univ. dipl. psih.

Oddelek za glasbeno pedagogiko, Akademija za glasbo,
Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Katarina Habe je docentka obče psihologije na Akademiji za glasbo Univerze v Ljubljani. Svoje glasbeno in psihološko znanje združuje na interdisciplinarnem področju psihologije glasbe. Če strnemo njeno široko raziskovalno področje, lahko rečemo, da se ukvarja s preučevanjem učinkov glasbe na celostno blagostanje pri splošni populaciji ljudi, na drugi strani pa raziskovalno in aplikativno deluje v smeri spodbujanja celostnega blagostanja glasbenikov.

doc. dr. Tina Bohak Adam, prof. glasbe in petja

Oddelek za glasbeno pedagogiko, Akademija za glasbo,
Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Tina Bohak Adam je docentka na Oddelku za glasbeno pedagogiko Akademije za glasbo Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z zgodovino operne in koncertne poustvarjalnosti ter z uvajanjem IKT-tehnologije v pedagoške študijske programe. Od leta 2020 je nacionalna predstavnica Evropske zveze za glasbo v šoli (European Association for Music in Schools – EAS).

dr. Metka Shawe-Taylor, BSc (Hon), MSc, PhD

Surrey and Borders Partnership NHS Foundation Trust, Leatherhead

Metka Shawe-Taylor že več kot trideset let dela kot klinična psihologinja v angleškem državnem zdravstvu. V tem času je delala z različnimi populacijami, predvsem pa se je specializirala za delo z odraslimi osebami s kompleksnimi čustvenimi motnjami. Vrsto let je poučevala klinično psihologijo in kognitivno-vedenjsko terapijo ne različnih lokalnih univerzah. Že več kot dvajset let tudi sodeluje s slovenskimi kolegi, predvsem preko Društva za kognitivno-vedenjsko terapijo.

dr. Jerica Radež, univ. dipl. psih.

Department of Experimental Psychology, New Radcliffe House,
University of Oxford, Oxford

Jerica Radež je specializantka klinične psihologije na Univerzi v Oxfordu in Oxford Health NHS Foundation Trust ter dela kot klinična raziskovalka. Pred tem je zaključila doktorski študij s področja psihologije na Univerzi v Readingu, diplomirala in magistrirala pa na Univerzi v Ljubljani. Raziskovalno je aktivna na področju duševnega zdravja adolescentov. Trenutno sodeluje pri oblikovanju nove klinike za adolescente z rizičnim psihičnim stanjem (angl. *at-risk mental state*) v Oxfordu.

mag. Marjeta Trstenjak, univ. dipl. psih.

Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana

Marjeta Trstenjak se od začetka svoje profesionalne kariere ukvarja z razvojem in s priredbami psiholoških sredstev ter izvaja usposabljanja psihologov za njihovo uporabo. Zadnja leta vodi mednarodno priznan TESTcenter. Izvaja psihološka ocenjevanja za naročnike iz različnih držav. Aktivno sodeluje v Društvu psihologov Slovenije kot članica Komisije za psihodiagnostična sredstva, v preteklosti tudi Častnega razsodišča. Izkušnje na področju psiholoških sredstev in psihološkega ocenjevanja redno pridobiva na različnih kongresih, tudi v organizaciji Mednarodne komisije za teste in Evropske skupine založnikov testov.

Dušica Boben, prof. mat. in univ. dipl. psih.

Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana

Dušica Boben se ukvarja z razvojem in s priredbami psiholoških sredstev ter izvaja usposabljanja za njihovo uporabo. Aktivno sodeluje v Društvu

psihologov Slovenije. Bila je članica Komisije za psihodiagnostična sredstva (predsednica 2004–2008), zdaj je članica Komisije za etična vprašanja. Izkušnje redno pridobiva v dveh združenjih: Mednarodni komisiji za teste (International Test Commission – ITC) in Evropski skupini založnikov testov (European Test Publisher Group – ETPG). Sodelovala je pri pripravi *Mednarodnih smernic za uporabo testov* in vodila ter organizirala letno konferenco ETPG.

asist. dr. David Gosar, univ. dipl. psih., spec. klin. psih.

Klinični oddelek za otroško, mladostniško in razvojno nevrologijo,
Pediatrična klinika, UKC Ljubljana, Ljubljana

David Gosar je strokovno in znanstveno dejaven na področju pediatrične nevropsihologije ter klinične psihologije otrok in mladostnikov. Z založniki redno sodeluje pri priredbi in razvoju pripomočkov za psihološko ocenjevanje ter prispeva k razvoju na tem področju kot član Komisije za psihodiagnostična sredstva pri Društvu psihologov Slovenije. Kot član delovne skupine za e-psihologijo pri Evropski federaciji psiholoških društev si poleg tega prizadeva za strokovno in etično utemeljeno vključevanje novosti na področju e-psihologije v klinično prakso.

asist. Vanja Gomboc, mag. psih.

Slovenski center za raziskovanje samomora, Inštitut Andrej Marušič,
Univerza na Primorskem, Koper

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje
in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Vanja Gomboc je mlada raziskovalka, ki se ukvarja s preučevanjem povezanosti medijskih vsebin o samomoru in samomorilnega vedenja v populaciji. Sodeluje pri implementaciji različnih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih ter intervencijskih projektov s področja duševnega zdravja in samomorilnega vedenja. Na Oddelku za psihologijo Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem je vključena v pedagoški proces.

mag. Martina Peštaj, univ. dipl. psih.

Uredništvo otroških in mladinskih oddaj, Televizija Slovenija, Ljubljana

Martina Peštaj je urednica uredništva otroških in mladinskih oddaj na Televiziji Slovenija. Pri televizijskem programu je bila vrsto let avtorica, scenaristka in urednica oddaj. Strokovno se ukvarja s področjem medij-

ske psihologije, raziskuje vpliv digitalnih vsebin na razvoj otrok in mladit. Piše članke, predava, sodeluje pri raziskovalnih projektih, je članica domačih in mednarodnih žirij ter vabljen gostja konferenc in festivalov. Veliko časa posveča tudi projektom kulturno-umetnostne vzgoje na področju filma, animiranega filma in gledališča za otroke in mlade.

prof. dr. Anja Podlesek, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Anja Podlesek na FF UL poučuje psihološko metodologijo. Predava Opisno statistiko, Statistično zaključevanje, Osnove merjenje v psihologiji, Kvalitativno psihološko raziskovanje in vodi seminar pri Uporabni psihometriji ter Magistrski seminar. Na oddelku je v letih 2005–2008 vodila bolonjsko prenovu študijskih programov 1. in 2. stopnje. Je članica Evropskega odbora za podeljevanje certifikata EuroPsy. Raziskovalno deluje na področju kognitivne psihologije, psihofizike in psihometrije. Je aktualna predsednica Društva psihologov Slovenije.

doc. dr. Katarina Babnik, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Katarina Babnik na FF UL poučuje predmete s področja psihologije dela in organizacije – Uvod v psihologijo dela in organizacije, Psihologija dela, Psihologija organizacijske dinamike – ter sodeluje kot področna mentorica Psihološke študijske prakse za področje organizacijske psihologije. Njeno področje raziskovanja so predvsem teme s področja organizacijske psihologije in psihologije vedenja potrošnikov.

izr. prof. dr. Robert Masten, spec. psih. svet.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Robert Masten je vodja Katedre za klinično psihologijo in psihoterapijo na Oddelku za psihologijo FF UL, kar je tudi področje njegovega poučevanja in raziskovanja. Je član fakultetne komisije za etiko in član Sveta Varuha za človekove pravice. Zaposlen je bil v Slovenski vojski. Ukvarja se s psihološkim svetovanjem in psihoterapijo ter z letalsko psihologijo.

doc. dr. Vita Štukovnik, univ. dipl. psih., spec. klin. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Maribor

Vita Štukovnik je leta 2010 doktorirala s področja nevropsihologije na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja pretežno s kognitivnimi motnjami pri nevroloških bolnikih ter s spanjem, v okviru česar preučuje različne psihofiziološke dejavnike, ki prispevajo k motenemu spanju. Kot izvajalka predavanj, delavnic in avtorica člankov je aktivna na področju promocije zdravega spanja ter izobraževanja strokovne in laične javnosti o doseganju kvalitetnega spanja s pomočjo nefarmakoloških pristopov. Z zdravljenjem nespečnosti se ukvarja tudi psihoterapevtsko.

izr. prof. dr. Katja Košir, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Maribor

Katja Košir predava bodočim učiteljem, psihologom in (inkluzivnim) pedagogom ter sodeluje pri programu pedagoško-andragoškega izpopolnjevanja za učitelje. Njeno raziskovalno delo sega pretežno na področje socialnih odnosov v šoli – vrstniških odnosov ter odnosov med učitelji in učenci ter njihovega pomena za učno vedenje učencev in njihovega merjenja. Prizadeva si za prenos znanstvenih spoznanj v prakso in učinkovito povezovanje ter sodelovanje med akademsko skupnostjo in vzgojno-izobraževalnimi ustanovami. Kot svetovalka in supervizorka sodeluje pri e-svetovalnici To sem jaz.

izr. prof. dr. Sara Tement, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Maribor

Sara Tement je izredna profesorica za področje psihologije na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Leta 2011 je doktorirala na področju psihologije dela na Univerzi na Dunaju. Raziskovalno se ukvarja pretežno z usklajevanjem dela in družinskega življenja, s počitkom po delu, z delovnimi zahtevami in viri ter izgorelostjo. Objavila je več člankov v tujih znanstvenih revijah. Študentom predava tako v Sloveniji kot v tujini, znanstvena spoznanja s področij psihologije dela, kadrovske in organizacijske psihologije pa prenaša tudi na zaposlene v okviru predavanj in delavnic.

doc. dr. rer. nat. (Republika Avstrija) Katja Kerman, mag. psih.

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Maribor

Katja Kerman je asistentka za področje psihologije na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, kjer je leta 2016 dokončala magistrski študij. Leta 2021 je doktorirala na Univerzi na Dunaju na področju psihologije dela in organizacij. Pri svojem raziskovalnem delu in v znanstvenih objavah se osredotoča na psihologijo dela ter psihologijo zdravja pri delu. Natančneje njeni znanstveni interesi vključujejo stres pri delu ter vstopanje dela v zasebno življenje v povezavi z zdravjem in blagostanjem zaposlenih.

prof. dr. Vlasta Novak Zabukovec, univ. dipl. psih.

Oddelek za psihologijo, Fakulteta za matematiko, naravoslovje
in informacijske tehnologije, Univerza na Primorskem, Koper

Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo,
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Vlasta Novak Zabukovec je profesorica pedagoške psihologije na UL in UP. Preučuje komunikacijo in klimo v izobraževalnem okolju. Aktivna je bila na področju psihologije športa s preučevanjem vloge psiholoških dejavnikov v šolski športni vzgoji (npr. motivacije, zaznane učinkovitosti, odnosa do športne vzgoje). Na področju prometne psihologije je preučevala vlogo pedagoških pristopov pri razvijanju prometno varnega vedenja otrok in mladostnikov. Njene novejšje raziskave so povezane z razvojem informacijske pismenosti in s prenosom teh spoznanj v knjižnično-informacijski kontekst. Aktivna je na področju certifikata EuroPsy.

dr. Andreja Poljanec, univ. dipl. psih., spec. ZDT

Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana,

Andreja Poljanec raziskuje in piše predvsem o tematikah čustvenih stik ter razvoja posameznika v različnih odnosih. Napisala je monografiji *Rahločutno starševstvo* in *Rahločutnost do otrok* (v soavtorstvu z dr. Katarino Kompan Erzar) ter strokovno knjigo *Med dvema ognjema*. Leta 2012 je s sodelavci ustanovila Študijsko-raziskovalni center za družino. Od leta 2018 je zaposlena v ljubljanski podružnici Univerze Sigmunda Freuda, kjer predava, raziskuje in vodi Oddelek za psihologijo. Je tudi supervizorka.

Julija Pelc, univ. dipl. psih., spec. psih. svet.

Zavod HERUKA, Zavod za kreativni razvoj strokovnih in osebnih potencialov, Ljubljana

Julija Pelc deluje v samostojni psihoterapevtski in supervizijski praksi. Pred tem je več let opravljala svetovalno delo v zdravstvu in 26 let v osnovni šoli (pridobila je naziv svetnice). Je certificirana psihologinja EuroPsy, specialistka za psihološko svetovanje, psihoterapevтка EAGT, ECP, družinska terapevтка in supervizorka (vodi individualne in skupinske supervizije). V letih 2015–2016 je sodelovala pri projektu SUPER PSIHOLOG kot supervizorka mentorjev supervizirane prakse.

Andreja Koler Križe, univ. dipl. psih.

Vrtec Mladi rod, Ljubljana

Andreja Koler Križe deluje v svetovalni službi Vrtca Mladi rod, kjer opravlja postopek detekcije in celostne zgodnje obravnave za otroke, svetuje strokovnim delavcem v vrtcu in staršem pri vzgojnih ter drugih težavah. Ima naziv svetnica. Deluje kot mentorica psihologom, ki začenjajo svojo prakso in poklicno pot, ter mentorira študente, ki opravljajo psihološko študijsko prakso v Vrtcu Mladi rod.

Zala Uran, dipl. psih. (UN)

študentka mag. štud. programa Psihologija Oddelka za psihologijo
Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Maribor

Zala Uran je absolventka magistrskega študija psihologije na Univerzi v Mariboru. Njeno zanimanje obsega področja ranljivih skupin, nevroznanosti in klinične psihologije. Tekom študija je bila aktivna na različnih področjih, delovala je tudi kot izvajalka delavnic A (se) štekaš!?! V absolventskem letu opravlja dodatne predmete s področja klinične psihologije na Univerzi Paris Lodron v Salzburgu. V svojem magistrskem delu raziskuje duševne stiske v obporodnem obdobju in aplikacijo preventivnega psihoedukativnega programa.

Tinkara Krenker, dipl. psih. (UN)

študentka mag. štud. programa Psihologija Oddelka za psihologijo
Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Maribor

Tinkara Krenker je študentka 1. letnika magistrskega študija psihologije na Univerzi v Mariboru. Zanima se za področje pedagoške psihologije, posebej za medvrstniške odnose.

Recenzenti

prof. dr. Janek Musek, univ. dipl. psih.

zaslužni profesor, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Janek Musek je habilitiran za področje obče psihologije. Njegovo raziskovalno in pedagoško delo zajema več kot 100 znanstvenih člankov, okrog 50 znanstvenih knjig in učbenikov, predvsem s področij psihologije osebnosti, kognitivne psihologije ter psihologije vrednot in etike. V svetu je uveljavljen kot avtor teorije osebnosti in teorije vrednot. Je soavtor prvega slovenskega kodeksa psihološke etike, kodeksa etike Univerze v Ljubljani in večletni član republiške komisije za medicinsko etiko. Hkrati je tudi soustanovitelj Inštituta za etiko in vrednote.

izr. prof. dr. Tanja Kajtna, univ. dipl. psih.

Fakulteta za šport, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Tanja Kajtna se že od začetka kariere ukvarja z raziskovanjem športne psihologije, kar predava tudi študentom. Kot športna psihologinja je sodelovala z mnogimi vrhunskimi športniki in se udeležila več olimpijskih iger. V času njenega vodenja (od leta 2012) Sekcije za psihologijo športa pri Društvu psihologov Slovenije se je preko publikacij, usposabljanj in standardov uveljavil naziv športni psiholog. Skozi sodelovanje s športniki se neprestano srečuje z izjemnim pomenom etičnega delovanja. Od novembra 2022 deluje kot podpredsednica Društva psihologov Slovenije.

prof. dr. Yesim Korkut, mag. psih.

Işık University, Istanbul

Yesim Korkut je klinična psihologinja, ki dela na področju psihoanalitične psihoterapije. Podporo nudi posameznikom, parom in družinam v stiskah. Intenzivno se ukvarja z etiko v psihologiji in je ena svetovno najprepoznavnejših strokovnjakinj za področje poučevanja etike ter krepitve

etične zavesti. Bila je dolgoletna članica (in tudi predsednica) komisije za etična vprašanja turške zveze psiholoških združenj ter Odbora za etiko pri EFPA.

Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi

Uredili Vita Poštuvan in Mojca Čerče

Znanstvena monografija

Recenzenti ■ Janek Musek, Tanja Kajtna, Yeşim Korkut

Lektorirala ■ Davorin Dukič (slovenščina), Susan Deborah Cook (angleščina)

Oblikovanje in prelom ■ Jonatan Vinkler

Prelom ■ Tajda Senica

Izdala in založila

Založba Univerze na Primorskem

Titov trg 4, SI-6000 Koper

Glavni urednik ■ Jonatan Vinkler

Vodja založbe ■ Alen Ježovnik

Koper 2023

© 2023 avtorji

Brezplačna elektronska izdaja

<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-275-6.pdf>

<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-276-3/index.html>

<https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6>

Izdaja je podprta s sredstvi raziskovalnega programa št. P3-0384 in projekta št J3-3081, ki ju sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

CC BY-NC-SA

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 172403715

ISBN 978-961-293-275-6 (PDF)

ISBN 978-961-293-276-3 (HTML)

Delo je neprecenljiv vpogled slovenskih psihologov v etična vprašanja njihovega dela. Poleg psihologov pa je knjiga priporočljiva za vse, ki jih zanimata etična problematika dela z ljudmi in reševanje etičnih problemov v praksi.

Janek Musek

Knjiga pred vami združuje teoretična spoznanja, praktične primere, kritičen pogled na tisto, kar se je že zgodilo, in mnoge izvrstne ideje za ravnanje v prihodnje – vsekakor izjemno branje!

Tanja Kajtna

To je knjiga, ki jo je vredno prevesti in ponuditi mednarodnemu občinstvu.

Yeşim Korkut

Založba Univerze na Primorskem
hippocampus.si

ISBN 978-961-293-275-6

